

ION GHICA O PERE

ION GHICA

O P E R E
I

*Ediție îngrijită, studiu in-
trodactiv, note și comentarii,
glosar, bibliografie de*

I O N R O M A N

SCRIZITORI ROMÂNI

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

București, 1967

ION GHICA

În anul 1894, unul dintre fiii lui Ion Ghica, poate sub îndrumarea și chiar la cererea bătrînului, a lucrat cu echerul și compasul, de altfel bine mînuite în familie, arborele genealogic foarte bogat în ramuri al Ghiculeștilor. Progenitura masculină e încadrată în pătrate, singurele rodnice sub aspectul perpetuării numelui, cea feminină e închisă în cercuri, ca niște puncte terminus, fără interes și fără consecințe. Colțul din stînga, de sus, al colii de hîrtie dreptunghiulară, mari cam cît fața unui birou, e împodobit cu stema familiei: o coroană avînd ramurile de aur tivite cu șiruri de mărgăritare mari; obișnuitele falduri de catifea roșie legate cu șnururi de fir și căptușite cu blăniță de jder; de-o parte și de alta, doi lei heraldici, cu gheare puternice, colți evidenți, limbile scoase și ochi crunți, țîn, cu un gest de fermă protecție, „fartalele“ de noblețe, deasupra cărora se repetă, într-o versiune redusă, coroana și în ale căror cîmpuri de jos, unul albastru, al doilea roșu, sînt înscrise un vultur cu globul terestru în gheare și crucea în cioc, respectiv capul de bour bărbos, cu o stea între coarne. Sub frunzele de aur pe care se sprijină leii, pe o bandă albă ușor curbată e înscrisă deviza familiei: „*Labor omnia vincit improbus*“. Nu știm cine și cînd va fi introdus în stemă această deviză, mai potrivită pentru o cooperativă meșteșugărească decît pentru o casă domnitoare, și încă orientală. „Munca stăruitoare învinge totul“ rezumă însă perfect concepția social-economică a ultimului Ghica marcat pe arborele genealogic cu o coroaniță, a zecea: Ion Ghica. Această coroană, care a adus celui ce nici măcar n-a purtat-o mai multe ponoase decît foleaso, încheie nu numai istoria unei familii ce-a dat nouă domni Moldovei

și Țării Românești, ci și o epocă din viața zbuciumată a poporului de la Dunăre și Carpați. Începînd chiar cu principele de Samos, Ghiculeștii n-au mai purtat în teșcherele pitace de bani mari sau de hatmani, ci, chiar dacă o vreme și-au păstrat încă latifundiile, diplome de ingineri, matematicieni, chimiști.

Arborele genealogic, desenat cu atita mîgală în 1894, era un epilog și un element decorativ, de atîrnat pe vreun perete, un fel de memento orgolios, în virtutea căruia nu se mai putea cere nimic. Un nume oricît de răsunător făcea carieră doar dacă se rezema pe un soclu material, moșie sau depozit la bancă. Vechile privilegii pieriseră pentru totdeauna, dar, o dată cu perioada capitalismului, apăruseră altele, ale banului. Ion Ghica, participînd efectiv la lupta împotriva celor dintii, le-a negat, teoretic, pe celelalte, dar, în fapt, a beneficiat și de unele, și de celelalte. Figura septuagenarului cu privire domoală, de patriarh înțelept, se potrivește cel mai bine cu imaginea sub care în mod obișnuit ni-l închipuim pe autorul *Scriso-rilor către V. Alecsandri*. A-l evoca însă numai astfel ar însemna să ignorăm zbuciumul unei personalități mult mai complexe. Pentru a-l cunoaște pe Ion Ghica nu trebuie să uităm că în tinerețe și la maturitate a fost un bărbat politic dintre cei mai activi. Într-o fotografie, în care-l vedem la 39 de ani, puțin gheboșat, lingă zveltul Alecsandri, ne surprinde fața somnolentă, de oriental ce-și trece ziua pe sofa, între narghilele și tablaua cu dulcețuri. Hotărît, fizionomiștii s-ar înșela dacă ar voi să-i deducă firea după trăsăturile chipului. Ei n-ar putea recunoaște nici pe studentul român înflăcărat ce-și afirma cu mîndrie naționalitatea în fața generalului Coletti, nici pe tînărul generos care, în zori de zi, pe dealul cu vii al Filaretului, se lega prin jurămînt să lupte pentru propășirea patriei. Dar nu ar descifra din portretul înșelător nici asprimea feudală a beiului de Samos, care trimitea, fără ezitări, sub securea călăului listopirații din Arhipelag, și nici duhul neastîmpărat al omului politic, părtaş în noaptea de 11 februarie 1866 la complotul pentru detronarea lui Alexandru Ioan Cuza.

La scurtă vreme după ce Ghica murise, Duiliu Zamfirescu, care-l putuse cunoaște bine și ca om politic, îl confrunța cu ceilalți pașopțiști — Bălcescu, Alecsandri, Kogălniceanu — și, constatînd la el un minus de entuziasm, conchidea că „Ion Ghica, cu spiritul său englez și cultura sa franceză serioasă, trebuia să vie în zilele noastre”^{*}. Poate cu mai multă îndreptățire încă se poate afirma că venise nu prea

^{*} Scrisoare către N. Petrașcu, în *Studii și documente literare* de I.E. Torouțiu, vol. VI, p. 183.

devreme, ci prea tirziu. Oricum, personalitatea lui Ion Ghica dezvăluie o dualitate foarte marcată. Am zice un Ianus ale cărui profiluri aduse unul peste altul nu se suprapun. Concomitent, sau de la o etapă biografică la alta, ni se revelă urmașul unui lung șir de strămoși feudali, incapabil să se rupă definitiv de trecut și afirmând porniri dominatoare, sau omul veacului al XIX-lea, cucerit de ideea progresului. În orice caz, chiar prin cariera-i politică, Ion Ghica și-a câștigat destule merite, pentru ca, totuși, cronica veacului său să-i păstreze numele, sub un portret de dimensiuni nu prea mari, în alb și negru. Însă însușiri remarcabile, acumulate cine știe de unde și nemai-afirmate pînă la el la alt membru al familiei, realizînd o sinteză între spiritul pozitiv al omului de știință și talentul literatului, l-au ridicat mult mai sus pe planul interesului și prețuirii noastre. Astfel că, dacă am parafraza începutul *Introducțiunii* pe care a așezat-o în fruntea *Scrisorilor* sale către V. Alecsandri, găsind destule temeieri pentru a spori elogiul ce face secolului al XIX-lea, „secol mare și luminos între toate” — cum spune — și am alcătui o listă, similară aceleia ce dă, de nume ilustre, o galerie a larilor și penaiților culturii noastre moderne, la locul cuvenit l-am așeza și pe Ion Ghica însuși. O serie de scrieri îl recomandă interesului economiștilor, dar și al naturaliștilor, al pedagogilor și al matematicienilor. Valori trainice, de mult recunoscute unanim, a creat mai ales în literatură. Scriitorul Ion Ghica este pe bună dreptate considerat drept unul dintre cei mai mari prozatori români. Opera lui literară se interferează însă în așa măsură cu domeniul științific și politic, încît, chiar dacă vom acorda literaturii atenția principală, nu o vom putea trata, nici explica independent.

Familia Ghica, de origine albaneză, are o istorie de veacuri și a interesat pe mulți oameni de cultură, de la Dimitrie Cantemir pînă la Dora d'Istria, de altfel o Ghiculeasă. O lucrare a lui Octave-Georges Lecca (*Familiile boierești române*) și replica polemică a lui Docan* au adus precizări asupra ramurilor acestei familii, al cărei prim înaintaș cunoscut în Moldova e un oarecare Matei (1560—1620?), probabil fruntaș al protipendadei, de vreme ce fiul său, Gheorghe, s-a suit în scaun la Iași, pentru un an, ca să treacă numai decît la București, tot pentru un an. În felul acesta se inaugura o tradiție. Șase din cei nouă domnitori cu acest nume au guvernat alternativ în ambele principate. Au fost în general domnii scurte și fără vreo însemnătate specială. Recordul rămîinerii în scaun aparține celui de al doilea

---

* Docan, „Familiile boierești române” de Octave-Georges Lecca.

Grigore, care a totalizat, din bucăți, 18 ani. Acest Grigore Ghica era fin al împăratului Leopold I, fapt explicabil dacă menționăm că bunicul său, tot un Grigore, fusese investit de același împărat principe al Sfântului Imperiu roman, „*anno Domini*“ 1661. Dintre Ghiculești, unul s-a remarcat printr-o atitudine patriotică plină de energie, care, în împrejurările dure ale epocii, i-a fost fatală. Îi pomenim numele cu pietate: e Grigore al III-lea, asasinat mișelește de un capugi, trimis anume de sultan la Iași, fiindcă protestase împotriva cedării către Austria a unei părți din Moldova, asupra căreia Poarta nu avea niciun drept. Un alt Ghica, al patrulea Grigore, a fost primul domn „pămîntean“ al Țării Românești. În sfârșit, ultimul reprezentant al dinastiei, Alexandru, a stat în scaun la București, inaugurînd frămîntata perioadă regulamentară.

Ca să ajungem la scriitorul nostru, vom reține din arborele genealogic al Ghiculeștilor faptul că un frate al lui Grigore-vodă, cel decapitat la Iași în 1777, a devenit mare ban în Muntenia și e fondatorul ramurii de dincoace de Milcov a familiei. Se numea Dumitru Alexandru Ghica, zis „banu bătrînu“, pentru a fi deosebit de doi fii ai săi, ajunși și ei bani mari. Căsătorit de trei ori, a avut paisprezece copii, printre care cei doi ultimi domni pomeniți mai sus: „pămînteanul“ Grigore și Alexandru, întiul domn regulamentar al Țării Românești. Un alt fiu al său, Scarlat, însurat cu Maria Dudescu, e tatăl lui Tache Ghica, la rîndul său părinte al scriitorului.

Tache — după numele întreg Dimitrie Scarlat Ghica — a fost trimis pentru studii la Viena, împreună cu frații săi Niculae și Iancu. Era deci un om instruit, ceea ce explică faptul că-l găsim, în 1834, printre membrii fondatori ai Societății filarmonice, la fondurile căreia contribuia cu doisprezece galbeni pe an. Era atunci în vîrstă de patruzeci și unu de ani și ocupase cîteva funcții importante în administrația țării. Prin 1824—1825 fusese ispravnic de Focșani și-l arestase, din ordinul lui vodă, pe clucerul prevaricator Alecu Gheorghescu. Peste cîteva ani, în 1828, devenise mare hatman. Purta, după moda orientală, turban și anterior roșu, iubea caii și avea un splendid armăsar arăbesc, pentru îngrijirea căruia ținea anume un manaf kurd, înveșmîntat în haine cusute cu fir de sus pînă jos. Din 1815 era căsătorit cu Marița Cîmpineanu și a avut șapte copii, dintre care patru au murit între doi și șase ani, iar doi au fost longivi — Ion și Maria. În afară de memorialist, istoria literară a mai reținut numele unui alt fiu al hatmanului Tache Ghica, Pantazi Ghica, boem zvăpăiat, poligraf neobosit, greu de citit astăzi, dar nu lipsit de idei și de talent. Tache Ghica a murit în 1845. Avea, de cîteva ani, rangul de mare logofăt.

Ion Ghica s-a născut la București, în ziua de 12 august 1816. Strănepot și nepot de domn, el se înrudea cu multe familii de seamă din țară: Văcăreștii, Dudeștii, Cindeștii, Cîmpinenii, Oteteleșenii, Filipeștii. Sora bunicii lui, Elenca Dudescu, fusese soția poetului Alecu Văcărescu și era mama lui Iancu Văcărescu. Adesea, în copilăria lui — își amintește scriitorul — bătrîna, al cărei soț infidel fusese trimis în surghiun de vodă Alecu Moruzi și pierise fără urmă, îl lua la ea ca să-l pună să-i citească ore întregi sineturile și anaforele cu care-și umpluse sipeturile. Îmbiindu-l cu dulceață și pastă de gutui, cucoana Elenca îl îmbrățișa zicîndu-i: „Vino să te sărut, evghenisul mamei, că eu, cînd mă gîndesc la evghenia familiei noastre, uite, îmi vine amețală“. Scriitorul suride aducîndu-și aminte de orgoliul bătrînei și de încurcătura ei cînd nu reușea să-i lămurească înrudirea pînă și cu... Maria Tereza. E limpede totuși că acest cult pentru legăturile cu protipendada a lăsat urme în conștiința sa pînă la sfîrșit. În una din ultimele sale scrieri (*O pagină din istorie*) enumeră, ca bun cunoscător, familiile boierești din Muntenia și respinge cu dispreț dreptul unui Bibescu și Suțu sau al unui Cuza — „băiat al nu se știe cui“ — de a se numi principii. Aderentul declarat la principiul burghez al egalității, fraternității și libertății nu s-a lepădat niciodată pe deplin de morga aristocratică.

Dar legăturile de familie ale lui Ion Ghica lămuresc și impulsuri pozitive, care au contribuit la orientarea lui spre atitudini democratice. Mama scriitorului era sora lui Ioan Cîmpineanu, membru fondator al Societății filarmonice, șef al partidei naționale cu caracter opoziționist în sinul Obișnuitei Obștești Adunări, adversar al amnestecului străin în treburile țării și adept al desființării robiei și a clăcii. Acțiunile Cîmpineanului nu sînt în întregime ireproșabile. Era poate și prea devreme ca o minte chiar luminată să înțeleagă că îndreptarea relelor stări de lucruri se realizează numai prin mobilizarea maselor populare. Ioan Cîmpineanu și-a căutat sprijin în rîndurile marii boierimi și la guvernele străine. Totuși, prin însuflețita lui dragoste de țară și prin ideile lui generoase, el „a inspirat la o generațiune întreagă simțimintele patriotice“ (Ion Ghica). Printre tinerii care „au alergat sub bandiera Cîmpineanului“ se numără Bălcescu, Bolliac, Grigore Alexandrescu și alții. Se numără și Ion Ghica însuși, care, ca nepot, s-a aflat în preajma lui.

Și alte rude i-au inspirat viitorului scriitor, din copilărie, iubire de țară și de progres. Să-l mai cităm doar pe Iancu Văcărescu. În primele decenii ale veacului, mișcarea culturală se lega intim cu cea politică. La adunările din saloanele boierilor luminați se citea litera-

tură și se dezbăteau, cu egală pasiune, chestiunile politice curente și soluțiile posibile ce ar putea asigura patriei un viitor mai bun. Și în casa lui Tache Ghica de pe ulița Beilicului, pe malul Dîmboviței, adunările familiale căpătau caracterul unor adevărate serate literare. Printre musafirii obișnuiți se aflau nu numai boieri veliți, ci și oameni dinafara protipendadei, tîrgoveți care profesau ocupații intelectuale, ca eruditul călugăr Eufrosin Poteca, profesor și director la „Sf. Sava“, Eliade Rădulescu și alții. În salon răsună de multe ori glasul lui Iancu Văcărescu, care recita din versurile sale și din ale lui Cîrlova sau din ale lui Anacreon. Cînd, abia prezentat, tînărul poet Grigore Alexandrescu și-a rostit fabula *Vulpoiul predicator*, în care denunța pe demagogi, cei de față nu au avut, desigur, nimic de obiectat. Și ei concepeau literatura în același spirit și aveau aceleași convingeri social-politice.

Ion Ghica își va aminti și alte manifestări culturale, cum au fost reprezentațiile teatrale organizate de C. Aristia în casa Smărăndiței Ghica, o succesoare modestă a domniței Ralu. Sub îndrumarea celui dintîi traducător din Homer, amatorii jucau piese de Voltaire și Florian. Viitorul memorialist a crescut deci într-o ambianță cultural-artistică foarte instructivă. Oamenii simpli din casa părinților săi i-au revelat și frumusețile literaturii populare. „Mama Ilincă“, fosta lui doică, și alții i-au încălzit sufletul cu „legendele românești“ și „doinel zise cu fluierul ciobanului“, l-au deprins să „guste basmele“. Grecoica Sofiana, fată în casă a Mariei Ghica, i-a stimulat fantezia cu povestirile ei despre ciudățeniile de la Muntele Athos. În sfîrșit, fiul Sofianei, Teodoros, viitorul presupus negus, l-a instruit în jocul cu arșice, columbofilie și înălțatul zmeielor.

Ion Ghica și-a început învățătura de carte bucurîndu-se de îndrumarea lui Costache Aristia, cu care a „parastisit“ pe *Fiii lui Brutus*. Dascăl de grecește i-a fost și Mihailidi, care avea să-și ia doctoratul în medicină la Paris. Din scrisoarea *Dascăli greci și dascăli români* putem deduce* că Ghica s-a numărat și printre elevii școlilor grecești din București, unde ca manuale didactice se foloseau cărțile lui Crisiora, Neofit Duca, opurile lui Lucian, Xenofon, Plutarh și altele. Va fi cunoscut, deși nu ne-o spune de-a dreptul, regimul nu prea plăcut al internatului. În orice caz, e limpede că a aflat direct de la gălăgioșii dascăli greci destule lucruri despre lupta pentru eliberare dusă cu vitejie de urmașii vechilor eleni. Dorința de a citi și cărți românești i-a

---

* Referindu-se la discuțiile infierbintate dintre dascălii greci, memorialistul scrie: „De cîte ori îmi venea să le zic «Bre, oameni buni, dacă sînteți așa de viteji, de ce nu vă duceți să vă bateți acolo și să mă lăsați pe mine în pace!»“

trezit-o un slujbaş al tatălui său, logofătul Matache, care obișnuia să citească cu voce tare, seara, *Viețile sfinților*, aceeași *Alexandrie* pe care Grigore Alexandrescu o știa pe de rost, apoi simbolica narație în versuri a ardeleanului Ion Barac, despre Arghir cel prea frumos. Numai în citeva seri, Ion Ghica a învățat să scrie românește de la Petrache Nănescu, secretar al tatălui său și autor de cîntece lumești răspîndite de lăutari. Mai apoi a beneficiat de îngrijirea cărturărească a lui Eliade Rădulescu, care i-a fost profesor de gramatică și l-a deprins cu rostirea aleasă, punîndu-l să memorizeze traducerile în românește din *Meditațiile* lui Lamartine.

Copilăria lui Ion Ghica s-a desfășurat sub semnul unor împrejurări nu numai instructive, ci și dramatice. În anul 1828, o dată cu părăsirea de către turci a Bucureștilor, Tache Ghica, prevenit de domnitorul însuși că Valahia va fi ocupată de armata țarului, i-a urcat degrabă pe ai săi într-o trăsură și i-a pornit spre Brașov. Drumul greu, pe care înaintau anevoie sute de trăsuri, emoția bejeniei s-au fixat pentru totdeauna în amintirea scriitorului. Este de presupus că același drum îl mai făcuse familia Ghica și cu șapte ani înainte, în 1821, cînd, de asemenea, boierii se bejeniseră peste munți. Dar nu numai deplasările militare, numeroase în primele decenii ale veacului al XIX-lea, spulberau tihna bucureștenilor. Molimele îi puneau de asemenea mereu pe drumuri. Ciurma lui Caragea fu urmată și de alte epidemii. Prin 1829, moartea unui vizitiu, din pricina teribilei boli, alarmă familia Ghica, silind-o să petreacă șapte săptămîni, pe timp de iarnă, la Mănăstirea Cernica, într-un adăpost improvizat din scînduri și rogojini. Îmbolnăvirea altor oameni din slujba casei impuse o nouă carantină la Plumbuita, apoi la moșie, la Ghergani, unde viitorul scriitor este mult impresionat de cunoașterea haiducilor Tunsu și Jianu.

După istovirea molimei, Ghiculeștii se întoarseră la București. Viitorul scriitor împlinise paisprezece ani și se impunea să-și desăvîrșească învățătura la școli mai înalte. Este înscris deci la cursurile deschise în mai 1830 de către J. Vaillant. Faptul că tinerii fii de boieri părăsiseră școlile grecești ca să se îngrămădească în clasa de limbă „frânzozească“ a lui Vaillant este semnificativ și nu se explică numai prin interesul față de marea cultură franceză, ci mai ales prin ecoul pe care-l aveau în țară ideile înaintate profesate de intelectualitatea radicală a Franței, participantă la revoluția din 1789 și aflată în pragul unei noi revoluții, aceea din iulie 1830. Vaillant însuși era un adept activ al acestor idei, pe care s-a străduit să le insuflă și elevilor săi. Prin 1832, Ion Ghica și colegii lui, printre care C.A. Rosetti, Grigore Grădișteanu și Grigore Alexandrescu, făceau cu Vaillant dictări din

Grandeur et décadence des Romains de Montesquieu, transpuneau în proză pasaje din *Henriada* lui Voltaire, învățau pe de rost satire și epistole de Boileau. Aici s-a legat prietenia dintre Ion Ghica și Grigore Alexandrescu, cel ce și-a uimit proaspeții colegi cu recitarea impecabilă a epistolei lui Boileau către Molière. Tânărul poet oacheș a început numaidecît să-și pregătească lecțiile cu noul său prieten și să ia parte la adunările din casa lui Tache Ghica, unde va și locui mai târziu citva timp. Între 1831 și 1834, viitorul prozator urmează cursurile complementare și „umanioarele“ la „Sf. Sava“, dovedind mare sîrguință la științele matematice. În poarta colegiului salvează într-o zi un școlar mai mic, atacat de un bătauș. Băiatul cel firav era Niculae Bălcescu, speriat mai puțin de pumnii Goliatului, cît mai ales de prăpădirea caietului cu extrase din cronici.

În 1835, Ghica se află la Paris, sub supravegherea blajinului dascăl Lichiardopulo, cel care cînta opera *Norma* pe psaltichie. La 11 ianuarie 1836 își ia bacalaureatul în litere la Sorbona, cu patru „*passable*“ (suficient) și un „*faible*“ (slab), ceea ce califică poate nu atît lipsa de silință a candidatului, cît mai ales diferența de nivel dintre studiile făcute în țară și exigența examinatorilor parizieni. După un an, poate chiar doi de studii la Școala de arte și manufacturi, tânărul român își trece și bacalaureatul în științe matematice și se înscrie la Școala de mine, urmînd, pare-se, paralel și alte cursuri. „Științele naturale — spune el în discursul despre Ioan Cîmpineanu — au fost obiectul principal al studiilor mele din tinerețe.“ Lucrările lui Cuvier, Elie de Beaumont, ale lui Arago și Humboldt îl pasionau.

Studentul locuia pe strada Hyacinthe, împreună cu Nicolae Cantacuzino Pașcanu, Iancu Filipescu Vulpache, Nicolae Kretzulescu și alții. Aici, în capitala Franței, Ion Ghica ia primul contact cu moldovenii veniți și ei la studii; la prima lor întîlnire sînt cu toții uimiți că se înțeleg, că vorbesc aceeași limbă. Dintre moldoveni se alege al treilea mare prieten al lui Ion Ghica — Vasile Alecsandri. Deși pasionat de studiul științelor pozitive — geologia, fizica și chimia, matematicile — studentul muntean nu disprețuia nici literatura. Avea cu el primul volum al lui Grigore Alexandrescu și cărțile lui Iancu Văcărescu, ba chiar știa pe dinafară din versurile acestor doi poeți.

Scrisorile către V. Alecsandri ne îngăduie reconstituirea unor pitorești episoade din viața la Paris a studenților români. Îi vedem ieșind la promenadă, un muntean la brațul unui moldovean, în drum spre Champs Elysées, și-i auzim discutînd cu naivă înfocare despre grosimea zidurilor Babilonului. Sub teii Luxemburgului, în tihnite convorbiri, Ion Ghica încearcă a cuceri interesul lui Alecsandri

pentru... extragerea iodului din plante marine. Moldoveanul cu ochi mari și calzi, cu frunte boltită, cu plete îngrijit aduse peste urechi, cu mustață abundentă și sprâncene groase, îmbinate — așa cum îl cunoaștem dintr-un medalion de pe vremea studenției la Paris — răminea însă indiferent la entuziasmul studiosului muntean. Când însă bucureșteanul, mai virstnic decât el cu câțiva ani, începea să-i recite din Iancu Văcărescu, ochii i se luminau de plăcere și interes. Mult folositoare prin consecințele ei nu numai culturale, ci și politice a fost cunoașterea reciprocă a moldovenilor și muntenilor în Parisul acelor ani imediat următori revoluției de la 1830 și plini de agitația ce va duce la revoluția din 1848. Este mai presus de orice îndoială că ideea unirii celor două Principate atunci și acolo s-a încins în mintea acestui tineret nerăbdător să devină folositor poporului pe care dorea să-l ajute în realizarea năzuințelor sale. Pe la 1835—1840, studenții români ascultă cu încântare cuvintele filo-românului Jules Michelet: „Fericiți sunteți voi, tinerilor români... în țara voastră totul e de făcut, fiecare din voi se poate distinge și chiar ilustra prin fapte patriotice și mărețe“. În prietenești adunări la „Café Corneille“ sau „Café Procope“, muntenii și moldovenii își comunică scrisorile primite de la București și Iași, le comentează și încep a judeca pe „domni și împărați“. În lumina convingerilor democratice, apreciază mai ales epistolele lui Bălcescu, Ion Voinescu II și Grigore Alexandrescu, din care culeg informații asupra situației din țară. De la corespondenții lor află de lupta partidei naționale în frunte cu Ioan Cîmpineanu împotriva presiunii exercitate de guvernul puterii protectoare pentru introducerea în Regulamentul organic a unor prevederi ce anulau practic independența țării.

Parisul mijlocește lui Ghica și alte relații cu rol însemnat în formarea lui. Ca bacalaureat, are acces la seratele filo-eline ale doamnei de Champy, unde se întâlnește cu profesori ai săi de la Sorbona și este recomandat generalului Coletti, care „sborește arămănește“, dar e ambasador al regelui Othon și erou al luptei pentru eliberarea Greciei. În fața generalului și a altora, care ignorau pe români, Ion Ghica pune patos în recomandarea calităților poporului său. Studentul de la școala de mine are amici francezi care îl poftesc la vânători sau îl introduc în cercuri intelectuale. Îl cunoaște pe Armand Carell, redactorul-șef al ziarului *Le National*, adversar al monarhiei din iulie, pe scoțianul David Urquhard, pătimăș sprijinitor al politicii favorabile Turciei. Este prezentat prințului Adam George Czartorysky, militant pentru reconstituirea regatului Poloniei. Relațiile cu asemenea personalități contribuie la inițierea tînărului Ghica în problemele

politicii europene atât de complicate și îi educă abilitatea politică. În chip special se cuvine a aminti și de contactul lui cu cercurile socialiștilor utopici. În drum spre Grădina plantelor, are surpriza să afle într-o zi, perorînd în mijlocul unui grup de lucrători, pe Teodor Diamant, unul dintre primii fourieriști români, mai tîrziu creator al unui falanster. De atunci Diamant îl vizitează zilnic, face cu el exerciții de matematici, iar duminica îl duce la conferințele lui Fourier. „Ieșeam de la acele conferințe — își amintește Ghica — uimit și esaltat, convins pot zice.“ Convingerea aceasta era una de moment și provenea din elocința dulce, cuceritoare a bătrînului apostol. Ion Ghica nu a devenit niciodată un adept al doctrinei fourieriste, dar după mulți ani va scrie pagini de caldă simpatie despre generosul și nefericitul Diamant.

Parisul este orașul unde Ghica își face debutul ca publicist. Condeul îl minuișe și mai înainte, de foarte tînr, în ajunul plecării peste hotare. Sub impulsul Societății filarmonice tradusese comedia *Prețioasele* a lui Molière, pe care, în iulie 1835, unchiul său Ioan Cîmpineanu o înainta spre tipărire lui Eliade și care s-a și reprezentat spre sfîrșitul aceluiași an. La Paris, și chiar în 1835, el scrie și tipărește o broșură intitulată *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie...*, căreia, în 1838, îi va urma o a doua, *Poids de la Moldovalachie dans la question d'Orient* (ambele semnate cu inițiale false). Sînt două scrieri cu un conținut similar, pe alocuri cu pasaje aproape identice, în care sînt puse probleme esențiale privind soarta Principatelor. Însăși publicarea lor vădește la tînrul autor, în vîrstă de nouăsprezece, respectiv douăzeci și doi de ani, o surprinzătoare maturitate politică. E adevărat, ideile exprimate nu sînt într-un tot personal. Ghica însuși afirmă mai tîrziu că a folosit niște note ale unchiului său, Ioan Cîmpineanu, și că, în ceea ce privește redactarea în franceză a primei broșuri, a recurs la ajutorul profesorului său Satur. Totuși, limpezimea expunerii și patosul argumentării îi aparțin. Cel ce scrie este perfect informat și nu are ezitări în ceea ce privește obiectivul urmărit. Teza de bază în legătură cu relațiile dintre Principate și puterile suzerană și protectoare derivă din programul partidei naționale. O reținem aici, fiindcă Ion Ghica îi va rămîne credincios pînă la sfîrșitul vieții sale. În discursul despre Ioan Cîmpineanu o va formula astfel: „dreptul de suzeranitate, astfel cum rezulta din capitulațiunile încheiate de vechii noștri domni cu Înalta Poartă, erau o garanție pentru păstrarea naționalității noastre“ și: „de la o vreme încoace, Imperiul otoman mergea tot slăbindu-se, și ... mai curînd sau mai tîrziu, era să vie ziua cînd acel imperiu să se desfacă în elementele sale constitutive... atunci independența României va fi o consecință naturală a evenimentelor ce au să se desfășure“.

În sensul acestor convingeri, studentul de nouăsprezece ani atrage atenția asupra faptului că un pericol real pentru țările românești îl prezintă politica expansionistă a puterii protectoare și realizează un tablou sumbru al samavolniciei comise de armatele țariste de ocupație. Broșura *Coup d'oeil...* își dezvăluie în final caracterul de lucrare de propagandă. Autorul descrie sumar poziția geografică a Valahiei și Moldovei și, amintind marile bogății naturale ale celor două țări, caută să cîștige interesul guvernelor europene pentru comerțul cu aceste țări. Încheierea e un apel adresat acestor guverne, chemate să întindă mîna „unui popor care, prin liberalitatea caracterului său, prin fericitele calități ce-l disting nu aspiră decît să intre în familia statelor libere și constituționale“. *Poids de la Moldovalachie...* dezvoltă aceleași idei, argumentate încă mai categoric și mai clar. Tînărul autor își ia libertatea să acuze pe ambasadorii guvernelor occidentale aflați la Constantinopol de superficialitate și lipsă de seriozitate. Lăsîndu-se ispitiți de petreceri și vînători, ambasadorii trec cu vederea problemele de care ar trebui să se intereseze. Ghica își asumă de aceea sarcina de a informa el respectivele guverne despre locul și rolul Principatelor în chestiunea atît de controversată a Orientului, care, într-adevăr, a stat multă vreme la baza unui șir de evenimente ce-au răscolit întreaga Europă. În termeni violenți, aproape de pamflet, studentul român denunță din nou imixtiunea guvernului țarist în treburile interne ale țărilor românești, pentru a conchide că aceste țări trebuie transformate într-o barieră ridicată în calea încercărilor țarismului de a pătrunde spre centrul Europei. În acest scop, Principatele ar trebui unite într-un regat, care să se bucure de garanția puterilor europene că nici o armată străină nu va mai putea trece peste teritoriul lor. Cu dibăcie diplomatică, Ghica enumeră avantajele ce-ar rezulta din noul statut al Principatelor pentru Austria, Germania, Franța, Anglia. Chiar Turcia, spune el, renunțînd la tributul ce i se plătește, s-ar găsi asigurată. Cîștigul cel mai mare ar fi statornicirea păcii în Orient.

Broșurile lui Ion Ghica nu au trecut neobservate. David Urquhard, fost secretar al ambasadorului englez la Constantinopol și amic al lui Thiers, pe atunci președinte al guvernului francez, a reprodus-o pe cea dintîi în colecția sa *Portofolio*, în care era denunțată politica țaristă și se urmărea cîștigarea de simpatii pentru Imperiul otoman. O altă publicație în coloanele căreia Ghica a scris despre stările de lucruri din Principate este ziarul *Le National*. Conținutul rubricii sale nesemnate, apărute sub titlul *Correspondance valaque*, ignorat pînă deunăzi, ne este acum cunoscut în amănunte. * Linia politică generală rămîne aceea din

---

* Cf. D. Păcurariu, *Ion Ghica în presa franceză, Gazeta literară*, 1 octombrie 1964, și același, monografia *Ion Ghica*, Editura pentru literatură, 1965, p. 43-47.

cele două broșuri. Cu date concrete, la zi, este prezentat cititorilor francezi conflictul dintre domnitorul Alexandru Ghica și partida națională din Adunarea de la București. Domnul este criticat cu asprime pentru politica lui externă și internă, păgubitoare intereselor poporului. Autorul *Correspondenței* nu se sfiește să critice și pe consulul francez din Țara Românească și chiar pe ministrul de externe al Franței, care nu se interesează de cele ce se petrec la București. Elogii pline de căldură sint formulate la adresa lui Ioan Cîmpineanu, ceea ce indică sursa de la care se inspira Ion Ghica.

În primele luni ale anului 1839, colonelul Cîmpineanu, însoțit de Félix Colson, fost secretar al consulului francez de la București, care-l dezavuase, și-a început turneul prin capitalele europene, trecînd mai întii prin Constantinopol. Planul colonelului era absolut personal și utopic: realizarea unirii Principatelor, sub conducerea sa sau a domnului moldovean Mihail Sturdza, prin consimțămîntul Porții, crearea unei armate sub flamurile căreia să fie chemate popoarele din cadrul Imperiului otoman, în scopul salvării acestui imperiu, amenințat de zvirvoliri interne și de Rusia țaristă etc. Evident, oricît de persuasiv, Ioan Cîmpineanu nu a putut recolta altceva decît vagi promisiuni pentru un viitor neprecizat. Acțiunea lui, pe care avea s-o plătească la înapoierea în țară cu închisoarea, a avut totuși utile rezultate propagandistice. Sub auspiciile lui Cîmpineanu, tinerii români aflați la Paris au înființat în august 1839 Societatea pentru învățătura poporului român, cea dintii asociație culturală, cu scopuri politice, întemeiată peste hotare. Activitatea societății urma, însă, să se desfășoare în țară. Se puna astfel în practică o altă inițiativă a partidei naționale, constînd în faptul „de a pregăti națiunea din vreme, ca acea desfășurare de evenimente, care se pregătea să o găsească destul de luminată și de pregătită, ca să poată profita de dinsele pentru întărirea statului român“ (din discursul lui Ion Ghica despre Ioan Cîmpineanu). Evenimentele, măsurile de autoritate ale domnului, în primul rînd arestarea lui Cîmpineanu au făcut ca societatea întemeiată la Paris să nu poată trece la lucru.

După absolvirea celui de-al doilea an la Școala de mine, în timpul căreia, ca student, vizitase o serie de uzine metalurgice franceze, Ion Ghica s-a dus în Anglia, într-o călătorie documentară, ca să cerceteze întreprinderi miniere, ceea ce dovedește încă o dată cu cită seriozitate a abordat pregătirea sa de specialitate. La sfîrșitul anului 1840 pornea spre București, cu atestatul Școlii de mine în lada sa de călătorie, înarmat și cu alte învățături, în special din domeniul economiei politice, în sfîrșit, cucerit de ideile radicale în atmosfera cărora trăise

vreme de cinci ani. Cu tot acest bagaj și cu elanul vârstei, pe la începutul anului 1841 se găsea acasă, dornic să se dedice unei activități în folosul patriei. De la bun început însă se izbi de adversități; Țara Românească nu oferea atunci condiții prielnice pentru o activitate liberă și creatoare. „Cu puțin înainte — își va aminti peste patru decenii Ghica — se izgonise Vaillant din țară, se arestase și se surghiunise la Snagov și la ocnă Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu, Marin Serghiescu și Telegescu.“ Grigore Alexandrescu se afla și el deținut la djurstvă, ca și Bălcescu. Prietenul îi vizită pe amândoi, în încăperile ferecate din Gorgani. Era un prim contact nu prea încurajator cu țara, pentru un om a cărui simpatie nu putea îmbrățișa autoritatea de stat, ci pe victimele ei. Când i se propuse o prefectură, Ion Ghica „declină onorul ce i se făcea“, explicând că e lipsit de experiență și de cunoștințele trebuitoare. Este de presupus că refuzul se datora și hotărârii de a nu colabora cu o administrație opresivă. Ar fi preferat o catedră la „Sf. Sava“, dar nu i s-a încredințat. La povața lui Iancu Manu, fostul student al Școlii de mine, alcătui un proiect de exploatare a salinelor. Înminat lui Iancu Oteteleşanu, unul din concesionarii exploatărilor de sare, proiectul fu adus în discuția coasociaților, care-l respinseră ca prea costisitor. Așadar, drumurile pe care Ion Ghica ar fi fost dispus să se angajeze îi erau închise. Domnul îl privea cu neîncredere, întrucât exista bănuiala că el ar fi autorul scrierilor ostile stăpînirii, apărute la Paris. Era suspectat și din cauza relațiilor lui cu Ioan Cîmpineanu, pe care stăruia să-l viziteze la Mărgineni și apoi la Plumbuita. „Nenea mare“, vornicul Mihalache Ghica, fratele domnului și cel care-i propusese prefectura, îl preveni chiar pe Tache Ghica într-o zi că se vor vedea siliți a lua măsuri împotriva feciorului său, dacă acesta nu-și va schimba felul de a gândi și a se exprima.

Strimtorat astfel, tînărul muntean primi consiliul prudent al lui Ioan Cîmpineanu, între timp eliberat, să plece la Iași. Alături de Cîmpineanu, alți doi reprezentanți ai boierimii nemulțumite de domnia lui Alexandru Ghica semnară o epistolă tainică adresată lui Mihai Sturdza, domnul Moldovei, prin care i se propunea și scaunul Țării Românești, ca astfel să realizeze unirea Principatelor. Cu această epistolă, inginerul de mine care nu-și putuse găsi utilizare în patrie porni într-o după-amiază de toamnă tîrzie către Milcov. Peripețiile drumului vor fi narate cu farmec în scrisoarea *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848*. După cinci zile de călătorie ostenitoare, Ghica vedea pentru intîia oară, de pe dealul Răpedea, capitala Moldovei.

Peste cîteva zile fu prezentat de către maiorul Mihail Kogălniceanu lui vodă, care, după ce parcurse epistola boierilor munteni, zîmbi cu

satisfacție, dar respinse ca prematur actul politic ce i se propunea. Vodă, ca și ceilalți ieșeni, îi arată prietenie, poftindu-l la masă și reținându-l la lungi și plăcute conversațiuni despre literatură, artă, științe și chiar politică: La Iași se reînnoadă prietenia dintre Ion Ghica și Vasile Alecsandri, care-l găzduiește în casa lui.

Așteptînd deschiderea navigației pe Dunăre o dată cu venirea primăverii, munteanul aflat în surghiun voluntar cugeta asupra viitorului său și oscila între a se duce în Sicilia, pentru a se angaja la o exploatare de sulf condusă de un prieten de la Paris, sau a se întoarce în Franța, unde era sigur că se va bucura de protecția foștilor săi profesori. O vizită la Iorgu Ghica îi prilejui însă cunoștința lui beizadea Niculaie Suțu, eforul școlilor, care-l sfătui să rămînă la Iași și-i oferi o catedră la Academia Mihăileană. Era ceva care-l putea atrage într-adevăr. „Și iată-mă așezat — va povesti Ghica — înaintea unei table cu creionul de cretă în mînă, arătînd tinerilor, dimineața, proprietățile cercului, ale elipsei, ale parabolei și ale iperbolei și, după amiazi, vorbindu-le despre formațiunile munților și-a straturilor pămîntului.“ Profesorul, ca și ceilalți colegi ai săi, printre care Kogălniceanu, își îndeplinea funcția cu pasiune patriotică. Salarizarea era modestă — aproximativ un franc pe lecție — „... dar eram bine răsplătit prin satisfacțiunea ce simțeam văzînd pe toată ziua cum se lărgea cercul ideilor celor bune. Lucram fiecare cu cuvîntul și cu condeiul, după puterile mijloacelor noastre, la dezvoltarea naționalității române.“ Nici Mihalache Sturdza nu era un campion al libertății și al cinstei! Departe de așa ceva! În martie 1848, masca despotului afacerist va cădea definitiv. Deocamdată, însă, îi plăcea să joace rolul domnului luminat și îngăduia la academia ce-i purta numele difuzarea unor idei avansate.

Ion Ghica a fost la Iași pe de-a-ntregul solidar cu tinerii intelectuali moldoveni. Alături de ei, în ciuda opreliștilor și a primejdiilor, a luat parte la unele acțiuni mărunte contrare autorității de stat și a frecventat saloanele unde se discuta politică și se citea literatură. Astfel, cînd prietenii săi din Iași au început a se aduna lunar în casa lui Alecu Balș Lungu, a fost bucuros a-i însoți. Aici, Ghica a putut fi martorul entuziasmului iscat de lectura primelor poezii în limba română ale lui Vasile Alecsandri.

În vacanțe, profesorul muntean trecea Milcovul, pentru a-i vizita pe ai săi. Între timp, Alexandru Ghica fusese destituit în urma plîngerii boierilor, iar pe scaunul domnesc fusese ridicat Gheorghe Bibescu. Înlocuirea nu adusese nici un bine pentru țară, dar, oricum, noul domn nu avea deocamdată motive de adversitate personală față de Ion Ghica,

ION GHICA

ceea ce îngăduia acestuia libertatea de mișcare. În vara anului 1842, însoțindu-l pe Iancu Oteteleşanu, Ghica și Grigore Alexandrescu întreprinseră o călătorie spre Baia-de-Aramă. Niciunul dintre cei doi prieteni nu va uita această călătorie. După mai bine de douăzeci de ani, dedicându-i lui Ion Ghica volumul *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*, poetul i se va adresa „ca unui bun și statornic amic, cu care am petrecut o mare parte a vieții mele, cu care am vizitat — juni amândoi și plini de iluzii pentru viitorul țării noastre — mănăstirile de dincolo de Olt, acele multe suvenire ale mării trecute și ale decadenței actuale a României...“ Dedicția exprimă cu precizie starea de spirit a celor doi tineri din anii în care au vizitat Oltenia. Stăpinit de aceeași stare de spirit, în vara anului următor, 1843, Ion Ghica e unul dintre întemeietorii societății revoluționare „Frăția“. Împrejurarea este evocată de scriitorul nostru în scrisoarea despre Nicu Bălcescu. După o noapte de aprinse discuții asupra situației nenorocite a țării, Bălcescu, Ghica și Christian Tell*, care juraseră să se consacre patriei cu trupul și cu sufletul și se legaseră frați de cruce, au alcătuit statutele și regulamentul „Frăției“. Celor trei inițiatori li s-au alăturat curînd mulți civili și militari, printre care maiorul Ion Voinescu II, Bolliac, Bolintineanu, Deivos, Golescu (Alec Negru), Marin Serghiescu-Naționalu. Cam tot în aceeași vreme s-a întemeiat la București și Societatea literară, avînd ca președinte pe Iancu Văcărescu și ca secretari pe același maior Ion Voinescu II și pe Nicu Bălcescu. Poate că în cadrul activității Societății literare s-a ținut și acea adunare în casa maiorului, la care Bălcescu, după ce se hîrjoni ca un băiețandru ștrengar cu ceilalți, fu pus cu de-a sila să citească o scriere pe care memorialistul o confundă cu *Puterea armată și arta militară la români*. Cert e că prin grija lui Ghica *Puterea armată* a apărut în *Propășirea*. La apariția acestei foi cu viață atît de scurtă din pricina cenzurii, Ion Ghica și-a adus și el contribuția. În primul număr al revistei urma să apară și un articol al său tratînd despre *Unirea vămilor între Moldova și Valahia*. Cenzura a oprit însă acest articol, pe care îl cunoaștem din exemplarul necenzurat păstrat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Revista a publicat mai apoi alte lucrări ale lui Ghica, printre care lecția de deschidere a cursului liber de economie politică de la Academia Mihăileană, intitulată *Despre importanța economiei politice*. Lecția fusese ținută în noiembrie 1843 și trezise mult interes. Probabil că la această lucrare se referă Grigore Alexandrescu, care-i

* Cezar Bolliac, într-o notă la poezia *La muza mea* (republicată în *Trompeta Carpaților*, nr. 1.030, 1872, p. 3), afirmă că a participat și el la jurămîntul „făcut în vîle de la Filaret“, alături de cei trei pomeniți de Ghica.

scria din București prietenului său, felicitându-l: „De trei ori bravo, iubite prietene! Te fericesc și te îmbrățișez. Articolul tău este frumos și bine gândit. Sînt mîndru de tine și de prieteșugul tău!“*. După cum Kogălniceanu folosea cursul său liber de istorie națională pentru a insufla sentimente patriotice auditorilor, tot astfel profesorul de economie politică nu se limita la o expunere pur teoretică, ci lega definierea noțiunilor științifice de năzuințele politice la ordinea zilei. Așa, de pildă, subliniind însemnătatea industriei ca factor de progres economic, el o considera totodată ca „înainte alergătorul neatîrnării și a slobozeniei“ și, aluziv, pleda pentru unire: „poate că generația noastră va vedea staturile Germaniei unite, așa cum trebuie să fie un neam de oameni cari vorbesc aceeași limbă și au aceeași origină. Nu pot să nu vă împărtășesc noutatea că-n zilele noastre se tractează aici despre o unitate bănească între principatele noastre; folosurile ce ar ieși dintr-o asemenea alcătuire nu pot fi măsurate...“ Pe bună dreptate, deci, Ghica, amintindu-și de cursurile libere ale lui Kogălniceanu și ale sale, afirmă: „Noi tinerii devenisem sîmburele împrejurul căruia se grupau ideile viitorului“. Evocînd în *Suvenire contimpurane* anii dinainte de 1848 ai domniei despotice a lui Mihail Sturdza, G. Sion vorbește despre tinerii absolvenți ai școlilor naționale, ce „căpătaseră cunoștințe enciclopedice destule spre a înțelege spiritul secolului“ și adaugă la rîndu-i: „Această junime se mai adăpa de idei liberale și progresive din cîteva cursuri libere ce cu mare greu se permisesse lui Ion Ghica, M. Kogălniceanu, N. Docan și alții ca să țină în sala Academiei“**. Foștii elevi ai profesorului de economie politică de la Academia Mihăileană i-au păstrat o bună amintire. Dintre ei, cunoscutul economist Ion Ionescu de la Brad ținea să-l elogieze după aproape douăzeci de ani, în 1861, în gazeta lui, *Țăranul român*, prețuind nu numai nivelul științific al cursului, ci și interesul arătat problemelor arzătoare ale vremii: „Noi am avut norocirea a asculta cursul său de economie politică ce l-a făcut la Academia Mihăileană din Iași și putem să spunem în public că, măcar că încă nu pierdusem impresiunile ce întipărise în noi brilantele prelecțiuni de economie industrială ale lui Blanqui de la Conservatoire des arts et métiers din Paris și de economie politică ale d-lui Rossi de la Collège de France, am ascultat cu deosebit interes pe d. Ion Ghica. D-lui, din regiunea înaltă a științei, se pogora în lecțiunile sale și făcea oarecare aplicații la țara noastră. D. Ion Ghica căuta o unire a intereselor materiale ale separatelor două

*E. Lovinescu, *Grigore Alexandrescu*, Editura literară a Casei școalelor, 1928, p. 241—242.

** G. Sion, *Proză. Suvenire contimpurane*, E.S.P.L.A., 1956, p. 106.

staturi Moldova și Valahia și era cu deosebire ocupat de unirea vâmlor...“*

Colaborarea lui Ion Ghica la *Foaia științifică și literară* îmbrățișează și alte domenii. El tipărește un articol despre măsuri și greutăți, un altul despre învățământul public și, în sfârșit, un studiu de popularizare a științei, intitulat *Ochire asupra științelor*. Articolul despre învățământul public era, de fapt, un document redactat din însărcinare oficială. Apreciat pentru zelul și competența sa la catedră, profesorul muntean fusese distins de vodă Sturza cu recunoașterea rangului de mare spătar, iar apoi numit membru și inspector al Comitetului academic. Epitropul învățământului public, Alecu Balș, care proiecta transformarea Academiei Mihăilene în universitate, intenționa să încredințeze rectoratul acesteia lui Ion Ghica. Împrejurările n-au îngăduit realizarea proiectului. Chemat însă „a cîrmui o mare parte din educația publică din Moldova“, Ghica a pornit cu seriozitate la treabă, convins de marea însemnătate a învățământului, cum reiese și din transcrierea ca moto a cuvintelor lui Leibniz, în fruntea studiului său din *Propășirea*: „Acel ce cîrmuiește educația ține în minile sale soarta lumii“. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, dezvoltarea învățământului în Principate se situa printre preocupările cele mai de seamă ale intelectualității progresiste. Pe la 1840 interesa însă și cercurile conducătoare, fiindcă se simțea nevoie de cadre administrative instruite. În sfârșit, proprietarii de latifundii, năzuind spre creșterea producției agricole, înțelegeau că un nivel cultural ceva mai ridicat la sate le-ar fi profitabil. Sintetizînd toate aceste interese de pe poziția unui țăran-școlar al atragerii agriculturii în circuitul capitalist, noul inspector școlar se și ocupă de organizarea școlilor sătești. Atît în formularea principiilor generale, cît și în schița de programă pe care o dă, el stabilește că elevii școlilor rurale trebuie să-și însușească, pe lângă cunoștințele de ordin general, mai ales elemente de agrotehnică și de creșterea vitelor. Școala proiectată de el este în primul rînd una practică și menită să aducă foloase proprietarilor de pămînt, pe care și caută a-i cointeresa. Le cere să încurajeze deschiderea de școli în satele de pe moșii, făcînd și investițiile necesare pentru înzestrarea lor cu cele trebuitoare: „Este cu drept ca proprietarul să contribuie cu mult pentru școala din sat și să contribuie după numărul familiilor ce are pe moșia lui, pentru că el va trage un folos adevărat material de la o asemenea întocmire“. Îndeplinindu-se această condiție, școlile rurale urmau să stea la dispoziția sătenilor în mod gratuit. În acest

---

*Desființarea vâmlor. în *Țăranul român*, nr. 1, 12 noiembrie 1861, p.3.

punct, ideea devine cu adevărat îndrăzneată, dar, în rest, programa propusă de Ion Ghica rămâne conformistă: acordă un loc însemnat instrucției religioase, cunoașterii îndatoririlor sătenilor față de proprietari și față de stat. Parafrazînd parcă maxima favorabilă stăpînitivilor: „prea multă minte strică“, inspectorul notează: „Tot ne dovedește că fericirea și bunăstare a unui norod nu se asigurază printr-o mare dezvoltare intelectuală și o civilizație rafinată“. Este o teză pe care chiar Ion Ghica o va condamna în repetate rînduri, în perioada *Convorbirilor economice* și a *Scrisorilor către V. Alecsandri*. În ciuda limitării subliniate, în care vedem concesiile pe care inspectorul le făcea acelorora de care depindea totuși în ultimă instanță înființarea școlilor sătești, proiectul său se înscrie printre documentele prețioase ale istoriei învățămîntului românesc. Se mai cuvine să reținem și alte idei juste, ca, de pildă, acelea asupra modului de organizare a școlilor normale, asupra predării limbii române — lectură și gramatică — și a unor lecții de istoria patriei, cu scopul de a se reaminti „fapte vrednice de laudă a strămoșilor noștri“. Vom mai observa, de asemenea, că, pe alocuri, Ion Ghica face loc în însemnările sale unor revendicări de ordin social-politic ale forțelor progresiste sau unor critici la adresa orînduirii feudale. Astfel, de pildă, susținînd că proprietarii ar trebui să întretină școlile sătești, folosește tonul direct în dezvăluirea caracterului spoliator al zeciuiei: și „afară de alte venituri ce au de la locuitori, mai iau pe dasupra, ca un lucru ce nici nu este vrednic de băgat în seamă, mai iau zeciuială din toate produsele ce fac locuitorii; dumnealor socotească-se și vor vedea că numai după acest singur articol al Regulamenturilor amînduror Principatelor, cînd venitul locuitorilor crește în proporție aritmetică, al dumnealor crește în proporție geometrică“. De pe o poziție politică înaintată este abordată și chestiunea unificării sistemului de învățămînt normal în cele două Principate. Acesta „ar fi singurul mijloc ca să se poată introduce în limbă și în obiceiuri o unitate desăvîrșită, dorința dragă oricărui român bun și adevărat iubitor de neam. Într-acele școli normale s-ar primi modul de scriere cel mai cuviincios și aceeași gramatică, și așa poate că generația viitoare va fi destul de norocită ca să uite cu totul că a mai fost vrodată provincialism.“

Din păcate, Ion Ghica nu a avut răgazul să treacă la realizarea măcar parțială a planului său. Prin martie 1844, Tache Ghica se îmbolnăvi grav și fiul său porni cu inima îndurerată spre București. Bătrînul se prăpădi în același an, iar Ion Ghica fu nevoit să lămurească unele încurcături financiare. Între timp, mai fusese la Iași, unde își încheiase cursul, hotărît să nu se mai întoarcă.

Ieșenii manifestară după plecarea lui Ghica atitudini diferite față de temporarul lor concetățean. Alecsandri îi exprima afecțiunea lui și îi comunica amănunte despre „asasinatul“ *Propășirii* și despre surghiunul lui Kogălniceanu și al lui C. Negruzzi.* Alți moldoveni, însă, se bucurau că plecase, fiindcă opiniile sale în legătură cu învățământul și poate măsurile luate în calitate de inspector școlar treziseră animozități serioase în rîndurile cadrelor didactice. Printre adversari se număra și Gh. Asachi. Vechiul dascăl, pictor talentat, făcuse chiar o gravură înfățișînd Academia Mihăileană, care se povîrnea împinsă de Alecu Balș, episcopul școlilor. Ion Ghica, protejatul acestuia, cu un hîrleț în mîină, săpa la temelia clădirii, acolo unde erau îngropate hrîsoful și medaliile. Pe gravură erau înscrise cuvintele batjocoritoare: „sapă, sapă, poate îi da de apă***. Ion Ghica n-a dat nici o replică detractorilor săi și, un timp, a putut să pară indiferent față de problemele școlii. În 1847 el a dovedit însă că aceste probleme îi stăteau la inimă. În același an, o serie de scrisori pe care i le adresează de la Iași Ion Ionescu de la Brad reactualizează chestiunea organizării învățămîntului public din Moldova. Faptul nu este întîmplător. În 1846, Mihail Sturdza iniția o serie de „reforme“, constînd, între altele, în desființarea claselor superioare și reducerea celor inferioare. Cadrele didactice erau concediate în număr mare. Informîndu-l despre toate acestea, Ion Ionescu de la Brad îi scria lui Ghica despre regretele tîrzii ale profesorilor moldoveni — „plîng în pumni după d-ta, căci cel puțin d-ta tot mai căutai de viitorimea lor“. Desigur, nu era vorba despre bunăvoința sau grija mai mare sau mai mică a cuiva față de nevoile profesorilor. Măsurile luate de Mihail Sturdza, ca, de altfel și de Gheorghe Bibescu, se însciau în acțiunea represivă îndreptată împotriva fierberii duhului național și democratic. Dar tocmai acum Ion Ghica dă la iveală, a doua parte a proiectului său de la Iași, cuprinzînd planul de organizare a învățăturii „secunde sau colegiale“. O face folosind coloanele unei publicații ardelenesti, *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, în care lucrarea apare sub forma unei suite de scrisori. Programa sa propune ca învățămîntul secundar să aibă opt ani, dintre care ultimii doi de filozofie. Este o programă cu netă coloratură umanistă, în care pe primul plan se află studiul limbilor, cu deosebire al latinei și elinei. Aceste două limbi clasice, ca și franceza sînt prevăzute pentru toți cei șase ani de „clasă“. Pentru acea

---

* Eugenia Carcalechi, *Alecsandri și Ion Ghica (Ceva din corespondența lor intimă)*, *Arhiva*, nr. 9, septembrie 1905, p. 383.

** V. Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica (1846—1847)*, *Academia Română, Studii și cercetări*, LXVI, 1943, p. 47.

epocă în care nu se constituise nici măcar un rudiment al istoriei literare românești, așa cum se va contura abia în *Lepturariul român* al lui Aron Pumnul (1862—1865), remarcabil este faptul că Ghica recomandă studierea limbii române nu numai sub aspectul gramatical, aceasta în paralelă cu gramatica latină, ci și stilistic. O mențiune specială se cuvine și programei detaliate ce dă în legătură cu studiul retoricii, prin care înțelege nu numai elocvența și stilistica, ci și ceea ce numim noi astăzi teoria literaturii. În cadrul retoricii propune lectura și critica în clasă a unor bucăți în proză și versuri de scriitori români, precum și memorizarea pasajelor celor mai frumoase din literatura românească. În fiecare săptămână — sîmbăta — cere ca școlarii să facă o compunere în românește, după care să fie clasificați. Nota patriotică, în contrast puternic cu măsurile luate de oficialități, se afirmă cu deosebire în pasajele despre predarea istoriei. Ghica numește istoria „învățătura cea mai de căpetenie“, dar exclude concepția romantică și combate glorificarea eroilor ca pe o acțiune pernicioasă: „învățătura istoriei trebuie să se facă cu cea mai mare întindere, și profesorul să caute a depărta oarecum mirarea (admirația) de la faptele voinicești și asupritoare ale celor vechi și care nu pot avea alt rezultat decît a dezvăli și a hrăni ambiția și dorința de stăpînire în inimile tinerilor“. Precizarea scopului educativ al predării istoriei poartă pecetea spiritului revoluționar burghez caracteristic anilor precedenți mișcării de la 1848. „Îmi pare că această învățătură — afirmă răs-picat Ghica — trebuie să caute mai mult a forma gustul și dorințele oamenilor; și misia ei nu ar fi bine înțeleasă dacă n-ar fi decît admiratori Romulilor și Cezarilor; profesorii de istorie ar face bine să puie mai multă importanță în apărarea libertății grecilor împotriva perșilor și lacedemonilor decît în năvălirile și cotropirile romanilor, mai multă hulă în războaiele Atenei cu Peloponezul; cea mai mare parte a lecțiilor să fie întrebuițată a cerceta faptele și pricinile care au avut înrîurire asupra stării societăților de astăzi; astfel s-ar împlînta în inimile tinerimii dorințe curate și s-ar forma un duh de critică și de cercetare atît de neapărat trebuincios omului care are să prinză un loc însemnat în societate.“ „Duhul critic“ era într-adevăr foarte necesar în societatea românească din preajma anului 1848. Programele de învățămînt publicate de Ion Ghica și continuarea lor pentru cursul universitar, păstrată în ciorne, inaplicabile atunci, ar fi putut fi luate în considerare numai în cazul eliberării țării românești de sub despotismul feudal. Aceasta și era problema fundamentală a acelor ani.

După 1844, Ion Ghica nu va mai fi niciodată profesor, iar activitatea lui se va desfășura multă vreme exclusiv pe plan politic.

În cuprinsul anului 1846 se găsește la Paris, unde este ales președinte al Societății studenților români, înființată de către românii aflați în capitala Franței — C.A. Rosetti, Kogălniceanu, Bălcescu, Bolintineanu, Dimitrie și Iancu Brătianu, Grigore Romalo și alții. Unii erau studenți, alții își terminaseră învățătura mai demult și veniseră pentru cercetări speciale sau doar ca să iasă din atmosfera sufocantă și chiar primejdioasă de-acasă. Scopul declarat al Societății studenților români era „de a ține în Paris, spre desăvârșirea învățăturilor, tineri români de orice parte de loc“. Apelul lansat de societate pentru strângerea unor fonduri (destinate a acoperi cheltuielile de întreținere a studenților lipsiți de mijloace) e conceput în spirit democratic. Autorii atrag atenția că hrana tuturor e produsă de plugar, astfel că solicitata contribuție cerută celor cu stare trebuie considerată ca o obligație: „Săteanul sudînd și adesea flămînd trage plugul ce vă dă hrana vieții; dați și voi cel puțin birul pentru hrana sufletului fiilor voștri“. Secretarul societății era C.A. Rosetti, casier — Scarlat Vîrnav. Președinția de onoare fusese propusă poetului Lamartine, care o acceptase. Faptul acesta este semnificativ. Societatea studenților români era o organizație mai mult decît oarecum filantropică. Își instalase o bibliotecă, unde — după cum ne informează Bolintineanu — muntенii și moldovenii se întilneau și discutau; proiecta editarea unei publicații care să susțină interesele țărilor românești. Așa cum notează Ghica, spre sfîrșitul anului 1846 „un vînt de libertate sufla peste toată Europa... într-aceeași vreme, în Franța agitațiunea creștea, ideile democratice și chiar republicane cîștigau din zi în zi aderenți și partizani; la cursurile lui Michelet, lui Quinet și lui Mickiewicz se îmbulzeau studenții cu miile, unul peste altul; fiecare lecție se termina cu un tunet de aplauze și cu strigătul de: «Vive la République»“. Tinerii români erau cucerii de acest iureș al libertății, cum reiese și din cîteva manifestări ale lor din acea vreme. De Anul nou 1847, ei au trimis felicitări acelor personalități din Franța care înțelegeau „cel mai bine sentimentele lor“. Profesorul Edgar Quinet, suspendat de doi ani de la catedră, le-a răspuns cu prietenie: „Îmi amintiți prin aceasta, domnilor, că este de datoria mea să mă ocup de această națiune, astăzi amenințată, și să-i apăr dreptul după slabele mele puteri. Sînt fericit să-mi iau față de dumneavoastră un angajament de acest fel...“ După primirea acestui răspuns, membrii Societății studenților români l-au vizitat pe profesor acasă. Dimitrie Brătianu a rostit o cuvîntare, iar Scarlat Vîrnav, secretarul societății, a încheiat, în numele tuturor, cu o frază patetică: „Jurăm cu toții să murim pentru țara noastră!“*

* *Anul 1848 în Principatele Române*, București, G6bl, 1902.

Cele citeva luni petrecute de Ion Ghica la Paris, în 1846, l-au întărit în convingerile sale și i-au sporit entuziasmul. Ajuns la București, a dorit să-și pună candidatura pentru un loc de deputat în Obșteasca Adunare. Evident, Bibescu vodă s-a opus.

În vîrstă de treizeci și unu de ani, lipsit de posibilitatea de a ocupa o funcție, dar la adăpost de grijile materiale datorită proprietăților moștenite, Ghica s-a decis să-și întemeieze o familie. Nu e omul care, în scrisori, cel puțin în cele păstrate, să facă declarații sentimentale. Probabil însă că în hotărîrea lui de a se căsători cu Alexandrina (Sașa) Mavros n-a lipsit îndemnul unei reale afecțiuni. Înrudirea cu familia Mavros i-a fost totuși multă vreme reproșată și a constituit pentru adversarii politici un argument binevenit. I s-a adus acuzația de conformism, fiindcă generalul Mavros se bucura de mare trecere la curte și, deci, ar fi putut interveni în favoarea lui pe lingă Bibescu. I s-a azvîrlit epitetul de „agent rus“, fiindcă socrul său era bine văzut de guvernul de la Moscova. Așa, de exemplu, faimosul colonel Lăcusteanu scria: „generalul Duhamel... avea de unealtă pe Ion Ghica, ginerele generalului Mavros, un fanariot pripășit în țară, general civil rusesc, iar la noi general inspector al carantinelor pe amîndouă principatele**“. „Generalul civil“ nu era de loc general, căci n-a servit niciodată în armată. Fusese doar inspector general al carantinelor în timpul guvernării lui Kiseleff. Oricîtă trecere ar fi avut „generalul“, n-a făcut nimic pentru ginerele său. Ca un amănunt grăitor, să spunem că, atunci cînd Ion Ghica se pregătea să plece la Constantinopol ca agent al revoluționarilor, Bibescu, chemîndu-l la palat, l-a amenințat că îi va cere lui Mavros să-l rețină în București. Poate că domnul se va fi și adresat generalului. Emisarul „Frăției“ și-a îndeplinit totuși însărcinarea. Divorțurile n-au fost puține în familia Ghiculeștilor. Căsnicia lui Ion Ghica a durat pînă la sfîrșit. Sașa a supraviețuit soțului ei mulți ani, fiindcă era mai tinără și a fost încă mai longivă decît el (a murit aproape centenară), deși n-a dus o viață ușoară și nu s-a cruțat. Cei doi soți au avut zece copii, dintre care trei au murit în vîrstă fragedă. Ceilalți însă au depășit șaptezeci, optzeci și chiar nouăzeci de ani. Prin fiii lor, familia e numeroasă și astăzi. Dintre fiii lui Ion Ghica, cel mai mare, Dimitrie (1848—1918)** și Scarlat (1856—1948) au dovedit unele aptitudini literare. Cel dintîi a tradus din Shakespeare *Romeo și Ju-*

---

* *Amințirile colonelului Lăcusteanu*, Editura Fundațiilor, 1935, p. 108.

** Fiul lui Dimitrie Ghica, Iancu Ghica, trăiește în București. A fost inginer, a împlinit de curînd nouăzeci și trei de ani și ne-a primit de mai multe ori, pentru a ne pune la dispoziție fotografiile și documente de familie. Îi mulțumim și pe această cale.

lietta, al doilea, *Neguțatorul din Veneția*, piesă reprezentată în 1886 la sala „Bossel“. Sirguință și pricepere a dovedit Dimitrie I. Ghica tălmăcind opera lui Herodot, lucrare distinsă de Academia Română cu un premiu. De la Maria Ghica (1851—1937), căsătorită cu un Sturdza, s-au păstrat cîteva pagini frumos împodobite cu miniaturi. Pe cîteva dintre aceste pagini Alecsandri și-a transcris poemul *Marioara Florioara* și a dedicat desenatoarei cîteva versuri.*

La scurtă vreme după căsătorie, Ion Ghica e prins în virtutea ce anunța revoluția. Tabloul frămintărilor din Țara Românească, la începutul anului 1848, e conturat cu exactitate și obiectivitate în *Scrisorile către V. Alecsandri*. Nu-l vom mai reconstitui aici. Vom înregistra doar detaliile ce-l privesc pe scriitorul nostru. Ca membru în conducerea „Frăției“, ia parte la pregătirea mișcării. Îl găsim la adunarea secretă în care Bălcescu citește proiectul de proclamație și în care, alături de Bălcescu și Alecu Golescu (Negru), este ales în comitetul executiv „cu deplină putere d-a organiza și a conduce acțiunea“. În ajunul Paștelui, comitetul îl trimite la Christian Tell, comandant de batalion la Giurgiu, să fixeze ziua dezlănțuirii revoluției. Cu abilitatea conspirativă de care va ști să uzeze și în alte împrejurări, se pricepe să organizeze întilnirea cu maiorul în așa fel, încît să nu trezească nici un fel de bănuială. Pornirea mișcării este stabilită pentru ziua de Paște. Reintors la București, participă la adunarea comitetului în care se distribuiau rolurile fiecăruia dintre fruntași. Împreună cu doi dintre frații Golescu, Nicolae și Alecu, cu C.A. Rosetti, Bolliac, Costache Bălcescu și Ion Brătianu, el urma „să rădăce tabacii, mărghinașii și tinerimea din București, să meargă gloată la palat, să ceară lui vodă Bibescu sancționarea constituțiunei“. Cînd emisarul lui Lamartine, doctorul Mandl, sosește la București, nu este de mirare că scrisoarea autografă a poetului, ministru de externe în guvernul revoluționar de la Paris, este adresată lui Ion Ghica și C.A. Rosetti. Lamartine îl cunoștea desigur personal pe Ghica, fie și numai din anul 1846, de la Societatea studenților români. Ca să urmeze instrucțiunile lui Lamartine, revoluționarii decid să trimită la Constantinopol un agent cu misiunea de a capta bunăvoința Porții față de mișcare. Comitetul alege în unanimitate pe Eliade, care însă nu primește să plece, temîndu-se că la Țarigrad i-s-ar putea întîmpla vreo nenorocire, și numeroasa familie i-ar rămîne fără susținători. Al doilea ales, Ștefan Golescu, declină și el însărcinarea, sub pretextul că nu va putea obține aprobarea domnului. Adevărul este că solia la Constantinopol era delicată și

* Cf. Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, Editura pentru literatură, 1964, p. 97, 99.

chiar pîndită de primejdii. Cînd însă votul căzu asupra lui, Ghica nu se dădu totuși în lături. Prevăzînd că Bibescu nu-i va îngădui să iasă din țară, el obținu un pașaport englez și se hotărî să se strecoare noaptea printre pichetele de strajă, cu o barcă pe Dunăre... Aprobarea primită de la vodă prin mijlocirea colonelului Constantin Năsturel Herescu îl scuti de această aventură, pe care sîntem convinși că ar fi dus-o oricum la capăt. Așa, cu pașaportul iscălit de Bibescu, cu împu-ternicirea semnată de membrii Comitetului revoluționar și cu o scri-soare de recomandare din partea doctorului Louis Mandl către generalul Aupick, ambasadorul Republicii franceze la Constantinopol, „agentul confidențial“ Ion Ghica porni în ziua de 17/29 mai spre Constantinopol.

Asupra activității lui la Sublima Poartă, informații ne dă el însuși în *Amințiri din pribegia după 1848*, ca și în unele din scrisorile către Alecsandri. Aceste surse de informare biografică și istorică — în măsura în care nu e vorba de documente propriu-zise — trebuie folo-site cu prudență.

Trimisul „Frăției“ trebuia să devină, îndată ce se va fi instalat un guvern provizoriu, agent oficial al țării pe lingă guvernul otoman. După 11 iunie a și fost numit în această funcție, dar guvernul din Con-stantinopol nu l-a recunoscut ca atare. Cei o mie de galbeni trimiși de la București i-au fost imputați îndată după înăbușirea revoluției, iar ministrul treburilor dinafară i-a pus sub sechestru moșiile, pînă la achi-tarea banilor din arenze.* Deși nu s-a bucurat de autoritatea unui agent oficial, Ion Ghica a lucrat în numele revoluției cu multă sir-guință și eficiență, folosind relațiile personale cu ambasadorii puterilor occidentale și chiar cu unele persoane din cercurile conducătoare tur-cești. Explicațiile date înainte de 11 iunie și după succesul mișcării din București au contribuit, credem, la înlăturarea unei intervenții represive imediate. În numeroasele memorii pe care le-a adresat guver-nului otoman și ambasadorilor străini, lămuririle sale erau, în esență, simple și liniștitoare: mișcarea nu era îndreptată împotriva statutului existent al țării, întrucît guvernul provizoriu recunoaște suzeranitatea Porții, în baza vechilor capitulații; Regulamentul organic a fost în-lăturat, deoarece chiar prevederile lui bune au fost transformate în contrariul lor de către o administrație samavolnică și venală; românii doresc să-l înlocuiască cu o constituție democratică etc. După cum se vede, Ghica prezenta revoluția ca o mișcare inevitabilă de natură pur internă. Aceasta era de altfel și atitudinea guvernului provizoriu, care, la fel cu Tudor Vladimirescu în 1821, evita să pună problema

---

* Cf. scrisoarea lui Ion Ghica adresată ziarului *Adunarea națională*, publicată în *Opiniunea constituțională*, nr. 16, 19 iunie 1869, p. 1.

raporturilor cu puterea suzerană. Cît privește evenimentele din țară, emisarul aflat la Constantinopol dădea prietenilor din București sfaturi radicale: boierii să fie anchetați, judecați și osîndiți, să se realizeze unirea cu moldovenii, pentru ca astfel cauza să poată fi slujită cu mai multă tărie. Optimist în ceea ce privește viitorul mișcării, Ion Ghica intenționa să se întoarcă acasă cît mai curînd și cerea să i se asigure candidatura la deputăție. Intervenția fatală, declanșată și de presiunile ce s-au exercitat de puterile interesate asupra guvernului otoman, l-au reținut pe Ghica la Constantinopol. Chiar și cu acel prilej, el și-a făcut datoria, protestînd cu energie contra măsurilor luate, inclusiv împotriva arestărilor. Ca și alți căzuși, el a crezut că Fuad-pașa își depășise atribuțiile și drepturile, astfel că era de acord cu o împotrivire armată. Protestul înaintat guvernului otoman n-a avut, desigur, nici o urmare. De aici înainte, pentru o vreme, Ghica a rămas solidar cu aripa radicală a emigrației, luînd o serie de inițiative, făcînd propuneri interesante, de pe o poziție comună cu aceea a lui N. Bălcescu.

Conflictele ce s-au produs în exil între revoluționari, anticipate de divergențele manifestate și în timpul cît a durat guvernul provizoriu, au fost adînci și pline de patimă. Deruta politică iscată în rîndurile surghiuniților, dar și porniri temperamentale foarte diverse și interese personale puse în joc au dus la constituirea unor grupuri și partide care nu au ocolit nici calomniile, nici înscenările compromițătoare pentru a se lovi reciproc. În campania de calomnii, care lasă o umbră penibilă asupra unora dintre exilați, și în primul rînd asupra lui Eliade, figura lui Bălcescu rămîne pură ca flacăra. Scrisorile schimbate între Ghica și fostul său coleg de la „Sf. Sava“ confirmă solidaritatea lor, de care vorbeam mai sus. Sfătuindu-se mereu unul cu altul, ei au încercat să înlăture animozitățile și să organizeze emigrația, să stabilească legături cu revoluționarii din Transilvania. Ion Ghica e privit de o parte a exilaților ca un adevărat conducător. Bălcescu însuși îi cere „instrucțiuni“, fapt explicabil, fiindcă, de la Constantinopol, cu relațiile sale, Ghica putea da sfaturi și îndemnuri utile. Nădăjduind că mișcarea ar putea fi reluată, fostul agent al guvernului provizoriu s-a gîndit la formarea unei legiuni române peste hotare, la formarea unui guvern în exil, la constituirea unui stat federativ la Dunăre, sub suzeranitatea Porții, a luat legături cu emigranții polonezi... Treptat, însă, chiar prietenii lui cei mai buni descoperă în vederile sale o greșeală, pe care nu întîrzie a i-o imputa: așezarea proiectelor și propunerilor pe baza falsă a unei nelimitate încrederi în bunăvoința guvernului otoman. În aprilie 1849, C.A. Rosetti îi mărturisea încă o dată

prețuirea pentru capacitățile sale, dar îi exprima regretul că dovedise atîta credință în Turcia, atitudine pe care o enumera chiar printre cauzele insuccesului revoluției. Mai categoric încă e Rosetti peste cîteva săptămîni, cînd, referindu-se la aceeași turcofilie a lui Ghica, îi atrăgea atenția că se înșală total în diplomația construită pe această bază, deoarece Turcia este „laşă, imbecilă și răpitoare... necinstită și ipocrită ca slăbiciunea, — o nație barbară în decadență, de la care nu aștept decît trădare și robie ori de cîte ori îi va veni bine“*. În aceeași scrisoare, Rosetti face, cu justă intuiție, și observația că Ghica părăsise și încrederea în revoluție: „locul în care trăiești și oamenii cu cari te aduni și cu cari ești în corespondență te-au făcut moderat și nu mai ești sigur că în curînd democrația va triumfa“**. După doi ani de exil (în octombrie 1850), Bălcescu îl asigură și el pe Ghica: „Ți-am spus de atîtea ori că voi să fiu în acord cu tine, nu numai fiindcă te știu, te cred mai serios și mai capabil decît toți ceilalți, dar fiindcă te iubesc mai mult decît pe toți. Aș dori numai ca atît pentru tine, cît și pentru mine să nu te arăți la emigrați că ești pentru turci *sine qua non*.“***

În anii de după înăbușirea revoluției, Ion Ghica alunecă mereu mai mult spre dreapta. Renunțînd la ideea unei noi insurecții armate, sfîrșește prin a năzui spre obținerea unor reforme pe cale diplomatică. Cu obstinație, în ciuda criticilor ce i se aduc, rămîne partizanul sprijinirii fără rezerve pe Turcia. În mai 1851, un memoriu al lui către guvernul Porții, în care-i califica pe radicalii din fostul guvern provizoriu drept niște „*thoéticiens incapables et exagérés dans leur tendance*“****, îl irită pe Bălcescu, care îi reproșează: „Teoriile revoluției, îmi zic, nu le-ai aprobat, nu le-ai iscălit însuși? Oamenii revoluției, nu ai fost însoțit cu dinșii? Pentru ce dai cu piatra într-acei oameni și acele teorii?“***** Pe tonul amintind șăgălnicia adolescenței, Bălcescu își cheamă prietenul la Paris, ca „să-i frece ridichea“... Gluma nu ascunde însă amărăciunea celui care, de altfel, inclina să ia în serios și zvonurile că fostul membru al comitetului revoluționar intenționa să încerce a obține scaunul Țării Românești.

În acest răstimp, Ion Ghica reîncepe să publice diverse scrieri, între care cîteva articole despre căile de comunicație, apărute în *Journal de Constantinople*.***** Un deosebit interes pentru evoluția sa politică

---

* Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, Socec, București, 1889, p. 72.

** *Ibid.*, p. 74.

*** *Ibid.*, p. 558—559.

**** Teoreticienii incapabili și exagerați în tendința lor.

***** Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, p. 587.

***** D. Păcurariu, *Ion Ghica*, p. 155—157.

prezintă însă volumul *Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie*, apărut în 1853 cu semnătura G. Chainoi. Lucrarea are caracterul unui memoriu deschis adresat puterilor europene și e străbătută de o netă tendință contrarevoluționară. Unei Europe care ingenunchease pretutindeni mișcările revoluționare și instaurase regimuri reacționare, Ghica îi vorbea într-un limbaj adecvat. În capitolul dedicat revoluției de la 1848 din Țara Românească, el se arată, în spirit bughez, de acord cu sarcinile pe care și le pusese mișcarea: secularizarea averilor mănăstirești, eliberarea țiganilor, abolirea servajului, dar e de părere că în această chestiune din urmă soluția fusese găsită ușor prin înțelegerea dintre țărani și proprietari. Împotriva adevărului, el afirmă că proprietarii cedaseră țăranilor pământul ai căror uzufructari erau, astfel că se evitase „*crima*“, adică ciocnirea violentă între cele două categorii sociale, în ciuda „*spiritelor rele*“* ce voiseră să folosească țărănimea ca pe o masă de manevră. Mai concludente încă sînt capitolele în care Ghica tratează despre situația de după revoluție, mai precis din anii 1852-1853. Desprindem un pasaj: „*Les paysans et les bureaucrates attendent un bouleversement qui leur permette de se trouver face à face avec les propriétaires et les grands boyards. Pour les uns, prendre la terre, pour les autres, occuper les hautes fonctions de l'état, voilà leur voeu et leur espoir; leur esprit ne va plus loin. C'est là une tendance criminelle, monstrueuse, d'accord!*“**

Fraza, recunoscînd obiectiv supraviețuirea spiritului revoluționar după 1848, fixează o atitudine categoric ostilă acestui spirit. În privința soluțiilor de viitor, propunerile lui Ghica sînt de asemenea foarte semnificative: „*a reuni cele două Principate sub un singur principate cu o listă civilă modestă și a-i da pentru control o adunare compusă din reprezentanții proprietarilor, corp care să curpindă totodată pe boieri și burghezia: iată la ce trebuie să tindă Poarta*“.

În această frază din 1833, Ion Ghica formulează pentru prima dată ideea colaborării politice dintre moșierime și burghezie, idee pe care o va și sluji mai târziu.

La începutul lunii iunie 1848, cînd cobora de pe puntea vaporului „Lloydului austriac“ la Cornul-de-Aur, Ghica nu bănuia că avea să rămînă în Turcia zece ani. După lichidarea revoluției, el nu părăsi Constantinopolul. Desigur că întoarcerea în țară nu ar fi fost oportună,

---

* „*Mauvais esprits*“.

** „Țăranii și funcționarii așteaptă o răsturnare care să le permită să se găsească față în față cu proprietarii și marii boieri. Pentru unii, a lua pământul, pentru alții, a ocupa înalte funcții de stat, iată dorința și speranța lor; spiritul lor nu merge mai departe. Această tendință este criminală, monstruoasă, de acord.“

fiindcă guvernul reacționar îi era ostil. Ar fi putut pleca însă la Paris, unde se găseau frunțașii exilaților și unde au poposit o vreme Bălcescu și Alecsandri. Apelurile celor doi vechi prieteni rămaseră fără urmare. Când, la 8/20 februarie 1849, locotenența refugiată la Paris îl numea reprezentantul ei la Constantinopol, el respingea „onorul“ ce i se făcea și folosea prilejul pentru a condamna încă o dată atitudinea lui Eliade. Pe malurile Bosforului, unde Sașa Ghica îl însoțise de la început, fostul agent al guvernului provizoiu se preocupă, ceea ce e firesc, și de aflarea unor rosturi personale. Arenda moșiilor îi era sechestrată, exilul părea să dureze, mai în fiecare an familia i se înmulțea cu un copil. Mulți dintre ceilalți exilați trăiau la voia întâmplării, lipsiți de mijloace. Ghica nu se putea împăca nicidecum cu o astfel de situație. El își caută deci un plasament. În acest scop îl și trimite în 1850 în Dobrogea pe Ion Ionescu de la Brad, pe care-l chemase la Constantinopol încă din 1848. Din Dobrogea, agronomul îl informează pe patron despre bogățiile din această regiune și despre posibilitățile de exploatare. „California am găsit-o! — se entuziasmează el. De la dumneata atîrnă să o exploatăm.“* Ghica, pe care fostul său elev de la Iași îl și vedea bei de Dobrogea, nu se grăbi totuși să dea urmare îndemnului de a trece la exploatarea bogățiilor din noua Californie de pe țărmul euxin. Călătoria în Dobrogea îi oferi lui Ion Ionescu de la Brad materia unei lucrări, publicate sub titlul *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*. Tot cu sprijinul lui Ghica, inginerul agronom intră în serviciul lui Reșid-pașa, latifundiar ajuns în pragul ruinei din pricina neglijenței uriașei lui averi. În numai cîțiva ani, întrepidul moldovean puse ordine pe moșiile pașii, ceea ce-i aduse și profituri personale.

În acest răstimp, Ion Ghica fu instalat bei de Samos. Nu mai era vorba de o „Californie“, ci de insule pietroase și sărace, în care guvernatorul își îndeplini însărcinările infruntînd, mai ales la început, pericole reale. Împrejurările în care s-a făcut numirea și multe amănunte despre anii petrecuți la Samos ne sînt relatate în cele două scrisori despre căpitanul Laurent. Era în preajma izbucnirii războiului Crimeii. Bun prieten cu Reșid-pașa, ministru de externe în cabinetul otoman, Ghica încearcă să folosească prilejul pentru a realiza o acțiune planuită încă din anii precedenți. El și smulge în principiu adeziunea guvernului turc la constituirea unei armate românești care să se alătore oștilor otomane și să participe la luptele împotriva țarului. În vederea acestei împrejurări alcătuiuse și un proiect de proclamație, pe care spera că sultanul avea să și-l însușească. Manifestul vorbea despre

---

* V. Slăvescu, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, p. 127.

restabilirea relațiilor dintre țările românești și Poartă pe baza vechilor capitulații și despre bunăvoința sultanului față de unirea celor două principate. Generalul Magheru, chemat la Constantinopol, fu numit caimacam, guvernator civil și militar al ambelor Principate. Ghica urma să-l însoțească în calitate de secretar. Pe la sfârșitul lui februarie 1854 trupele turcești trecură Dunărea și angajară primele lupte cu armata rusă. Pe cînd Magheru și Ghica se pregăteau să pornească pe urmele turcilor, evenimentele luară o întorsătură neașteptată. Românii ce se alăturaseră lui Omer-pașa fură alungați din tabără, Magheru nu mai primi împuternicirile făgăduite. Guvernul otoman dăduse înapoi, ca urmare a unei somațiuni a Austriei, care ceruse să nu se acorde nici un sprijin „elementelor revoluționare“ române și polone, amenințînd că, în caz contrariu, va trece de partea Rusiei.

În acest moment de răscruce cînd, din cauza războiului, întoarcerea în patrie i se amîna pentru multă vreme, Ghica e supus unor presiuni morale la care n-a putut rezista. „Atît Reșid, cît și amîndoi ambasadorii [al Angliei și al Franței, n.n.] — va scrie mai tirziu fostul bei — au insistat atît de mult, făcîndu-mi atitea și atitea făgăduieli pentru viitorul României, încît nu știu cum s-a făcut, dar am ieșit de acolo angajat a mă duce pentru trei luni în Arhipel.“ Nu trei luni, ci cinci ani rămase Ghica la Samos. Oricît va incerca el mai tirziu să justifice faptul acesta prin sentimentele sale patriotice, prin dorința de a cîștiga bunăvoința puterilor față de Principate, anii petrecuți în Arhipelag îi aduseră prejudicii în țară, căci mulți nu-i iertară faptul că primise să-și puie fes de bei turcesc. Guvernarea lui fu strașnică, și în scurtă vreme, cum zice, liniștea se restabili în Arhipelag. În vremuri de răgaz, făcu unele cercetări arheologice și întreprinse încintătoare călătorii prin insulele grecești bogate în vestigii glorioase ale antichității. Într-o asemenea călătorie îl însoți Dimitrie Bolintineanu, care povestește episodul în ale sale *Călătorii în Asia Mică*. Beiul îl conduse pe poetul exilat, cu bricul de rezbel otoman ce-i sta la dispoziție, marmat cu zece tunuri și cu un echipaj de optzeci de oameni, prin porturile Arhipelagului, îi arătă ruinele Miletului, apoi anticul Halicarnas, insula Cos și alte locuri. Pretutindeni guvernatorul era întîmpinat cu fastuos ceremonial. Pe o fregată engleză i se dau onorurile, în insula Cos debarcă în bubuitul tunurilor care-i salută sosirea.

La Samos, Ghica aduse o serie de îmbunătățiri în starea economică și culturală a insulei. El înființă un gimnaziu căruia-i dădu numele lui Pitagora, precum și o școală agricolă și una de marină, sprijinind astfel pregătirea tinerilor samioți pentru cele două profesii principale ale locului. Doamna Ghica ctitori la rîndul ei un institut de fete și

acoperi cheltuielile de întreținere din propria ei avere. Printre realizările beului se mai numără o lege privind reglementarea raporturilor dintre debitori și creditori, un codice de legi, o reformă electorală. Mai construi șosele, lucrare pentru care aduse din țară pe inginerul A. Zane. Pentru modul în care-și îndeplinise însărcinările, sultanul îl numi la 16 februarie 1856 prinț de Samos și peste trei săptămâni îl primi în audiență, ca să-l firitisească. În aprilie, noul prinț rosti un mesaj în Senatul samioților, enumerând realizările guvernării sale, pomenite de noi mai sus. Aceste realizări asigurară prințului român un loc remarcabil în istoria Samosului. Poate că și astăzi bustul lui de marmoră albă se mai află în sala festivă a primăriei din Vathy... La București, însă, succesele guvernării sale în Arhipelag nu micșorau antipatia cu care era considerat din pricină că rămînea în serviciul Porții, aceasta cu atît mai mult cu cît se vorbea mereu mai insistent de numirea lui ca domn al Țării Românești. Puțini, între care vechiul prieten Grigore Alexandrescu, se bucurau că zvonul s-ar putea realiza. Desigur nu lipsa de insistență a lui Ghica, ci mersul evenimentelor politice l-a determinat pe sultan să nu facă numirea pe care ambasadorul Angliei, lordul Redcliffe, i-o propusese într-adevăr.

Cît timp a ocupat funcția de guvernator al Samosului, Ghica nu s-a dezinteresat de soarta Țărilor Românești. La 1857 pare a-și fi reluat de la sine funcția de agent al Principatelor la Constantinopol. El nu numai că acționează în sprijinul unirii în cercurile diplomatice din capitala Imperiului otoman, îndeosebi pe lingă ambasadorul Franței, puterea cea mai favorabilă actului dorit de români, dar face și oficiul de informare a personalităților din țară. Mărturie despre aceasta depune între altele scrisoarea pe care o trimite lui C. Negri la 10 aprilie 1857. Punîndu-l la curent pe viitorul candidat la tronul Principatelor Unite despre cele ce se petreceau în cercurile diplomatice de la Constantinopol, el îi cere totodată o listă a tuturor deputaților aleși, cu observații la fiecare nume, privind poziția lor în Divanul ad-hoc.* Materialul urma, desigur, să fie folosit în scopul casării alegerilor, act pe care turcii fură constrînși să-l săvîrșească în urma presiunilor Franței, Rusiei, Prusiei și Sardiniei.

În vederea alegerilor pentru adunările electivă hotărîte de conferința de la Paris, Ion Ghica, aflîndu-se încă la Samos, își puse candidatura în districtul Dimboviței. Dreptul de a alege și de a fi ales îi fu însă contestat de membrii colegiului electoral. Chemat prin adresa nr. 8 din 19 octombrie 1858 să-și constate dreptul de a figura în listele

---

* Jean Bart, *O scrisoare inedită a lui Ion Ghica*, în *Adevărul literar și artistic*, nr. 393, 17 iunie 1928, p. 4.

de alegători și eligibili, el răspunse printr-un memoriu trimis judecătorei districtului Dîmbovița și publicat în decembrie 1858 la București, sub titlul *Pledoriul domnului Ion Ghica, prințul de Samos... pentru constatarea drepturilor sale politice*. Pledoriul rămase fără rezultat. Ghica părăsi pentru totdeauna postul de slujbaș al Porții. Totuși, la adunările electivă care deciseră în ianuarie 1859 Unirea Principatelor prin votul dat la Iași și București, nu putu să participe. Curînd după înscăunarea lui Cuza, el deveni însă prim-ministru în Moldova. Numirea s-a datorat recomandării lui Alecsandri.* Cu această guvernare, Ion Ghica începu o carieră politică foarte agitată, care dură 12 ani și îl aduse de mai multe ori, de fiecare dată pentru scurtă vreme, la conducerea guvernului. Trebuie spus că în tot acest timp, deși a făcut politică liberală, s-a găsit în conflict adesea cu propriul partid, deoarece a fost unul dintre fruntașii aripii de dreapta, înclinată să împartă puterea politică cu boierimea și neinteresată în rezolvarea celor două probleme fundamentale puse după Unire: lărgirea bazei electorale și împrăștierea clăcașilor. Totodată, nu a ezitat să ia măsuri de mină forte, care de asemenea i-au adus vrăjmășii. Prima guvernare în Moldova n-a durat decît de la începutul lui martie pînă la 29 aprilie 1859. În acest scurt răstimp, guvernul luă cîteva măsuri menite să consolideze Unirea: protestă împotriva politicii Austriei, care refuza recunoașterea numelui de Principatele Unite dat de Convențiunea de la Paris, aduse la Iași trupe din Muntenia și trimise la București garnizoana din Iași. Înșușindu-și însă o propunere făcută de Adunare, prin care se cerea unirea deplină sub un principe străin — ceea ce fu jignitor pentru Cuza — acesta își retrase încrederea în guvern. Ion Ghica dovedi așadar de la bun început că nu înțelege să fie devotat domnului. Totuși, în același an, la 11 octombrie, Cuza îl numi din nou prim-ministru și ministru de interne. Alecsandri era ministru de externe. În timpul acestei guvernări, care dură pînă la 25 mai 1860, Ion Ghica se preocupă de realizarea unei ortografii unitare.** La 8 februarie 1860, ca ministru dinlăuntru, semna un *Ordin de zi* prin care dispunea ca „pentru a nu mai continua haosul feluritelor ortografii cu care se scriau hîrțile secțiilor“ funcționarii ministerului să folosească alfabetul latin conform unui tabel de transcriere a chirilicelor. Cel ce nu avea să se conformeze urma să fie îndepărtat din serviciu ca „netrebuincios“.

* Eugenia Carcalechi, *Alecsandri și Ion Ghica*, în *Arhiva*, nr. 9, septembrie 1905, p. 385.

** Emil Vîrtosu, *Chiriliciale*, II, în *Arhiva românească*, tom. VIII, București, Cartea românească, 1942, p. 432 și urm.

Amintitul ordin de zi poate fi socotit primul pas în direcția folosirii obligatorii a alfabetului latin în scrierea oficială.

Energia ministrului dinlăuntru îl puse însă în conflict cu o parte a presei. Cu strășnicia vechilor cenzori, el dădu avertismente ziarelor care publicau critici la adresa guvernului și ordonă chiar suprimarea unora. Fu lovit *Curierul românesc*, reinviat de Eliade, după o lungă întrerupere, la finele lui noiembrie 1859. Eliade, în ciuda declarației din primul număr al ziarului că nu va fi agresiv, ci în apărare, trecuse de îndată la atacuri violente împotriva vechiului său adversar. Ghica nu se mulțumi numai cu replicile, destul de lipsite de menajamente, pe care le dădea în apărarea lui ziarul *Dimbovița*, condus de amicul Dimitrie Bolintineanu, ci interzise apariția *Curierului*. Eliade continuă totuși să-l atace, încă mai îndrăgostit, în coloanele altor ziare, sub diferite pseudonime. Actul de autoritate al lui Ghica nu poate fi scuzat, oricât de pătimașă va fi fost polemica lui Eliade.

După ce, către sfârșitul anului 1861, Poarta recunoscu unirea deplină a Moldovei cu Țara Românească și se putu forma cel dintii guvern unic al Principatelor Unite, Cuza nu mai face apel niciodată la serviciile lui Ion Ghica, iar acesta trece fățiș de partea adversarilor săi. Fostul prim-ministru e mereu ales deputat, ocupă uneori postul de vicepreședinte al Adunării și îndeplinește și alte slujbe oficiale. În cursul dramaticelor evenimente care au luat sfârșit prin victoria lui Cuza și Kogălniceanu în chestiunea țărănească, el joacă un rol activ în constituirea „monstruoasei coaliții”. Împreună cu ceilalți membri ai Comitetului delegaților, încearcă să torpileze în aprilie 1864 proiectul de lege agrară adus de Kogălniceanu în Cameră printr-un amendament la articolul 42 (care prevedea ca țăranii clăcași să devină liberi și deplini proprietari pe vatra satelor, pe pământurile de pășune, de fînețe și de arături pe care le aveau sau se cuvenea să le aibă în puterea legilor existente). Amendamentul propus de Comitetul delegaților suna astfel: „Sătenii cultivatori și proprietarii de pământ rămân liberi a-și regula interesele lor numai prin tocmeli de bunăvoie și cu caracter temporal”. În ceea ce-l privește, Ghica nu era un adversar al desființării clăcii, însă considera intervenția statului în reglementarea relațiilor dintre proprietari și săteni ca o violare a dreptului de proprietate. Lovitura de stat a lui Cuza puse capăt disensiunilor din Adunare. „Monstruoasa coaliție” nu demobiliză. În anii următori se duse o campanie împotriva domnului, prin presă și prin broșuri. Ghica participă la această campanie, ca și la pregătirea complotului din noaptea de 11 februarie. Vasile Alecsandri fu adinc mîhnit de această comportare a amicului său, și timp de cîțiva ani relațiile dintre ei se între-

rupseră. La câteva luni după ce Cuza fusese nevoit să părăsească țara, Alecsandri îi scria fostului domn (1 iulie 1866): „*À propos* de turci; aflu din izvor sigur că fostul meu vechi prieten, Ioan Ghica, trimis extraordinar al alteței-sale pe lângă Sublima Poartă, a găsit cu cale să-și puie pe cap un fes. Poate că e ceva foarte fin și diplomatic din parte-i, deși amorul propriu național nu e prea mulțumit...“ *

Din ziua de 11 februarie pînă la sosirea lui Carol I, Ion Ghica fu din nou prim-ministru. După misiunea la Constantinopol pomenită în scrisoarea lui Alecsandri, chiar în iulie același an, el formă un guvern conservator, fapt semnificativ pentru poziția politică mereu mai retrogradă. În perioada de instabilitate guvernamentală dintre 1866 și 1871, cînd de altfel partidele nici nu-și cristalizaseră formele de organizare și programele, poate cu excepția liberalilor conduși de I. Brătianu, guvernul Ghica nu putu rămîne multă vreme la putere, ca și altele care îi urmară, formate din conservatori și liberali sau numai din reprezentanții unuia dintre partide. Ion Ghica fu rechemat de Carol în vara anului 1870, după începerea războiului franco-prusian și mișcarea „republicană“ din Ploiești condusă de Candiano Popescu. Era o perioadă în care agitația împotriva domnului ajunsese la apogeu, mai ales în jurul afacerii Strussberg. Carol cunoștea legăturile lui Ion Ghica cu cercurile ce-i erau ostile, dar, lipsit de altă posibilitate, a recurs la el fiindcă îl considera mai puțin periculos decît alți adversari. Primul-ministru nu și-a asumat rolul unui apărător al tronului și a și declarat că, dacă va fi pusă să aleagă între prinț și constituție, țara va opta pentru cea din urmă.** Totuși funcția primită în asemenea împrejurări a agravat antipatia cu care era privit Ghica de personalități din diverse grupări politice. Printre acestea, B.P. Hasdeu se manifestă ca un neîmpăcat adversar al primului-ministru. În *Columna lui Traian*, el semnează aproape în fiecare număr note sau articole polemice împotriva lui Ghica, pe care-l numește „camarilă a lui Carol“.

În martie 1871 se produce un fapt care pune capăt nu numai acestei ultime guvernări, ci și activității politice de prim-plan a fostului prinț de Samos. În seara zilei de 10/22 martie, colonia germană în frunte cu consulul von Radowitz se adună pentru a sărbători în sala „Slătineanu“ ziua de naștere a împăratului Wilhelm. Populația bucu-reșteană, întristată de evenimentele din Franța și ostilă domnitorului prusac, consideră această petrecere drept o sfruntare și atacă sala unde avea loc banchetul. Ferestrele sînt sparte cu bolovani, convivii alun-

---

* Eugenia Carcalechi, *art. cit.*, p. 385.

** *Istoria României*, Ed. Academiei, IV, p. 555.

gați și loviți cu pietre. Poliția și armata nu fraternizează cu manifestații, dar nici nu acționează împotriva lor. La două ore după incident, Ghica își prezintă demisia și Carol i-o primește, exprimându-i regretul că-l avusese prim-ministru. Din acest ceas, omul politic Ghica încează de a se mai manifesta.

Pentru o calificare generală a activității politice desfășurate de Ion Ghica vreme de peste douăzeci de ani, cam din 1849 pînă în martie 1871, am subscrie, chiar dacă nu o considerăm completă, caracterizarea făcută de Nicolae Iorga în 1910. Caracterizarea definește mai ales metoda: „Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai adevărat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulți la număr, cari nu fac politică. Nu pot s-o facă... Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre state se cheamă diplomație, dar care la popoarele nelibere înlocuiește propaganda largă, crearea și conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, o dată trezită la viață, înțelege a o trăi, și cu cîtă patimă...”^{*} Dar chiar și ca diplomat, Ghica a lucrat de unul singur, refuzînd consiliile altora. În activitatea ministerială și parlamentară nu a reprezentat cu consecvență politica vreunui partid, năzuind pare-se către o anumită independență personală. Opunîndu-se permanent actelor menite să împlinescă unele din cerințele fundamentale de la 1848, s-a văzut împins în afara vieții publice. În cele din urmă, a știut să tragă consecințele prin părăsirea scenei. În ceea ce-i privește pe ceilalți, chiar pe foștii săi adversari, această retragere a permis stingerea vechilor patimi. După cîțiva ani, s-a putut reface în conștiința publică o altă imagine a lui Ion Ghica, aceea a unui om venerabil, considerat astfel aproape în unanimitate. Chiar dacă s-au mai pomenit vechile-i greșeli, acestea rămîneau undeva, într-un trecut stins pentru totdeauna. Că n-a izbutit să ajungă la nivelul cel mai înalt atins în anii bătrîneții sale de gîndirea social-politică din țară e adevărat, dar tot atît de adevărat este că a slujit din nou progresul României, prin scrisul său, așa cum prin activitatea politică de după Unire îl frînase în destule direcții.

Spre deosebire de fruntașii politici ai generației sale — un Kogălniceanu, Bolliac, C.A. Rosetti, Eliade și Bolintineanu — Ion Ghica nu a vădit interes pentru ziaristică. După Unire a luat totuși condeiul de cîteva ori, pentru a-și exprima punctul de vedere nu atît în legătură cu unele chestiuni curente, cît mai ales referitor la probleme mari de

---

^{*} N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, Fundația pentru literatură și artă, 1935, p. 425—426.

organizare a țării. În 1861 a anunțat astfel o serie de lucrări ce urmau să formeze „un corp de noțiuni asupra reorganizării administrative și judiciare“. Din serie n-a publicat decît partea întii, despre comună. După doi ani, într-un articol nesemnlat pînă acum, publicat sub pseudonimul Ghaki*, a revenit cerînd înființarea comunelor, ceea ce dovedește că ținea la ideile lui în această privință și că nu le sintetiza din interes teoretic. Tot începînd din anul 1861, Ghica a avut la dispoziție paginile *Revistei române...*, în care a publicat studiul *Dacia veche*, și coloanele ziarului *Independința*, de a cărui editare nu era străin. A folosit totuși foarte puțin aceste coloane, pledînd la început pentru unirea definitivă și pentru Cuza**, pentru acordarea de drepturi cetățenilor străini de a poseda averi imobile în țară***, pentru desființarea prohibițiilor și a vămilor****. Alte două articole ne rețin însă în mod special atenția. În cel dintii, intitulat destul de curios *Guvernul în civilizațiune******, autorul discută o temă asupra căreia va reveni și mai tîrziu: plaga funcționarismului. El critică angajările în servicii făcute după capriciul miniștrilor, vînzările de posturi către oameni incompetenți și venali, cere instituirea unor concursuri, înființarea unor școli speciale. În ceea ce-i privește pe judecători, consideră că o condiție obligatorie pentru desfășurarea activității lor în bune condițiuni este inamovibilitatea. În celălalt articol, *Reflecțiuni politice******, Ghica, fără a-l numi pe Cuza, condamnă tendințele acestuia către guvernarea personală. Începutul articolului se remarcă printr-un ton patetic în evocarea tinereții generației de la 1848, similar atîtor pasaje din *Scrisori către V. Alecsandri*: „Ne-am ținut în picioare pe cenușa în care ni se striga să ne tîrim, ne-am luat inima în dinți și am început o luptă crîncenă și deznădăjduită în contra ignoranței, a prejudețelor, a abuzurilor și a corupțiunii, care întuneca și amăra zilele noastre, oprind orice lumină, orice viață d-a străbate și a deștepta pe români din lunga lor letargie“.

Dezvoltarea economiei naționale, ridicarea cantitativă și calitativă a producției agricole, construirea de căi ferate sînt temele abordate de Ghica în alte articole. Spre sfîrșitul anului 1862, o comisie

* Despre comune, în *Independința*, nr. 41, 29 mai 1863, p. 163.

** *Tractatul de Paris. Convențiunea și Unirea*, în *Independința*, nr. 16, 18 octombrie 1861.

*** *Tractatul cu Insulele Ioniane*, *idem*, nr. 11, 13 octombrie 1861.

**** *Prejudețe și vămi*, *idem*, nr. 30, 20 noiembrie 1861.

***** *Ibid.*, nr. 47—48, 20 noiembrie 1861.

***** *Ibid.*, nr. 44, 8 iunie 1863.

înființată din inițiativă particulară l-a însărcinat cu redactarea unui raport referitor la construirea drumului-de-fier între București și Giurgiu. Raportul ilustrează excelențele cunoștințe în materie ale lui Ghica.

Publicarea, în aceeași perioadă, a unor volume științifice, printre care cele de economie politică, îndreptățea chemarea la Academia Română a fostului ministru, ce părea definitiv și exclusiv cîștigat de munca culturală. În 1874, în ședința din 13 august, el a fost ales membru al Academiei Române, în secțiunea științifică. Discursul de recepțiune îl ținu abia în 1880, vorbind despre unchiul său, Ioan Cimpineanu. Însărcinarea de a-i răspunde fu dată lui Hasdeu, adversarul politic de altădată, care rosti acum o cuvîntare elogioasă, spunînd între altele: „Ca bărbat cărui îi este deopotrivă drag a urmări, în strînsa lor înrudire, toate verigile desfășurării minții omenești — matematic, economist, istoric, cunoscător al artelor — locul d-tale era unde universalitatea cunoștințelor și-au dat mina...”*

La Academie, Ion Ghica se dovedi de-a lungul anilor foarte activ. În repetate rînduri el fu reales președinte al înaltului for cultural și, mai ales cît timp nu ocupă alte funcții publice, își dădu „toate silințele” — cum se spune într-o dare de seamă asupra unei ședințe academice din 1884 — de a conduce dezbaterile cu nepărtinirea și zelul pe care totdeauna l-a avut pentru Academie“. Îl găsim mereu în diferite comisiuni însărcinat cu aprecierea unor lucrări propuse pentru tipărire sau premiere ori rostind comunicări științifice.

Spirit viu, agitat în ciuda înaintării în vîrstă, Ion Ghica va fi găsit poate în zelul cu care lucra la Academie o compensație pentru retragerea din arena politică. O singură dată ieși din rezervă, și anume, cînd se simți îndemnat a-și spune părerea în legătură cu războiul rusoturc ce se pregătea în 1876. Broșura scrisă atunci, *O cugetare politică*, a tipărit-o însă fără semnătură și fără nici o indicație editorială sau tipografică, voind astfel să excludă orice posibilitate de investigare pentru spulberarea anonimatului. Părerile expuse indicau însă fără greș pe autor. Mărturisindu-și din nou convingerea că otomanii vor admite, fără constrîngeri exterioare, să acorde României independența, el propunea ca singura atitudine înțeleaptă o neutralitate desăvirșită. Evenimentele l-au dezmințit. Mai tîrziu va mai avea prilejul să se refere la acest război și va găsi cuvinte de prețuire pentru vitejia ostașilor noștri, recunoscînd astfel în mod obiectiv că războiul nu fusese

---

* B.P. Hasdeu, *Răspuns la discursul de recepțiune al d-tui Ion Ghica*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, secțiunea II, partea I, 1881, p. 62.

zadarnic, ci o necesitate istorică. „De ce n-a voit soarta — regretă referindu-se la Grigore Alexandrescu — să poată vedea și el pe români urcînd cu vijălie prin gloanțe și mitralie dealul Griviței, înfigînd în creștet gloriosul lor steag, și pe viteazul și fiorosul Osman-pașa închinînd sabia lui unui tînăr colonel român.“ Mindria patriotică nu este aici de loc simulată.

La 1 martie 1877, Ion Ghica primi, pentru patru ani, postul de director general al teatrelor, care-i da și conducerea efectivă a Teatrului Național din București. Începutul activității sale în acest domeniu coincide cu un moment de cotitură în istoria teatrului românesc. După o perioadă de criză, de dezorganizare, de greutate materiale, se obținuse în sfîrșit o lege pentru organizarea și administrarea teatrelor. Ca prim director general, Ghica avea de rezolvat multe și dificile probleme. Mai întii, intervenind cu tact în disputele dintre actori, a reușit să pună bazele Societății dramatice, cu cel mai mic număr de societari admis de lege.* Dovedind o justă prețuire a valorilor, a angajat ca gagiști sau societari o serie de actori tineri, al căror nume se va înscrie în cartea de aur a scenei românești: Ștefan Iulian, Grigore Manolescu, Mihail Mateescu, Aristizza Romanescu, Nicolae Hagiescu și alții. Pe Gr. Manolescu și Aristizza Romanescu i-a trimis pentru studii la Paris. În scopul instruirii actorilor, directorul general a primit oferta lui Bonifaciu Florescu de a expune lecții de istoria teatrului. El s-a interesat și de îmbunătățirea condițiilor de trai ale actorilor, a îmbogățit recuzita scenei. În general, a muncit și aici cu aceeași silință, ceea ce reiese și din strădania de a mări încasările precare ale teatrului prin abonamente și prin muncă de propagandist personal în cercul larg al cunoștințelor sale. Gestul său de a renunța la indemnizația anuală ce i se acordase pentru funcția ocupată, cedînd-o actorilor, a făcut impresie. În decembrie 1877 a adresat ministerului cultelor un memoriu, prin care cerea o subvenție. Mai tîrziu va cere sporirea acesteia de la 30. 000 la 100. 000 de lei. E curios, dar foarte grăitor pentru moravurile de atunci că tocmai în legătură cu această cerere, atît de folosite teatrului și actorilor, Ion Ghica a fost violent atacat de unii cronicari dramatici, în primul rînd de Gr. Ventura, care l-a acuzat de „jaf“, de indiferență față de repertoriul teatral, de instaurarea domniei bunului plac în acceptarea sau respingerea pieselor. Ventura era un ranchiunos, și nici el singur n-a putut ocoli cauzele adversității față de Ion Ghica: Teatrul Național nu-i mai reprezenta piesele**...

* C.I. Nottara, *Amintiri*, E.S.P.L.A., 1960, p. 160.

** *Chronique theatrale*, in *L'Indépendance Roumaine*, numerele din 22 oct / 3 nov. 1880, 24 dec. 1880/5 ian. 1881, 30 dec. 1880.

Campaniile purtate de Ventura și de Fr. Damé nu puteau să nu-l afecteze pe directorul general, care, și după ce-și părăsise funcția, va mai reveni în scrisorile particulare, explicându-și bunele intenții. Dar chiar în timpul directoratului s-a gândit să se adreseze presei, oferind dovezi că nu practică favoritismul și că îi stă la inimă îmbogățirea repertoriului național.* Repertoriul era, în epocă, o problemă foarte grea. În decembrie 1879, Ghica îi putea scrie lui Alecsandri că pînă atunci reușise a pune în scenă, în răstimp de doi ani, cincisprezece piese, drame și comedii originale, două drame traduse în versuri (*Ruy-Blas* și *Roma invinsă*, aceasta din urmă în versiunea românească a lui Caragiale, ambele făcînd „cel mai mare onor traducătorilor“), trei piese „cu spectacol“ și mai multe alte traduceri. Printre piesele originale se înscriseră lucrări devenite clasice: *Despot-vodă* (1879) și *Sinziana și Pepelea* (1881) de Vasile Alecsandri, *O noapte furtunoasă* de I. L. Caragiale. În îmbogățirea repertoriului cu scrieri originale, Ghica încearcă a îndeplini uneori un rol activ, stimulînd pe scriitorii, cum o face cu Alecsandri, care, în citata scrisoare din 1 decembrie 1879, îl informa: „Am început, după îndemnul tău, comedia în versuri intitulată *Invidioșii*“**. Mai tîrziu, cum vom vedea, va fi însuflețit el însuși de gîndul de a scrie teatru satiric. Dar, pare-se chiar în timpul directoratului său, a tradus *Hernani* de Victor Hugo și *Daniel Rochat* de Victorien Sardou, pe care nu le-a tipărit.

Din păcate, Ion Ghica a fost nevoit să facă destule concesii superficialității și gustului dubios al noii protipendade, așa că acțiunea de purificare și îmbogățire a repertoriului nu a fost dusă pînă la capăt. I-a lipsit desigur și sprijinul dramaturgilor români, mulți lipsiți de talent și adesea gata a-și reduce munca la localizări neiscusite și chiar plagieri. Sub directoratul lui s-au putut astfel reprezenta *Oștenii noștri* de V. Alexandrescu-Ureche, „dramă națională de ocazie cu mare spectacol“ pe care, indignat, Caragiale a trecut-o în „pomelnicul trist al monștrilor născuți morți“, *La Plevna*, melodrama lui G. Sion și *Candidat și deputat*, comedia aceluiași, pe care Ghica le-a susținut și la Academie, pentru premiere. S-au pus de asemenea în scenă localizări și plagiate, melodrame de bulevard care, pe lângă conținutul lor penibil, stîlceau în mod scandalos limba românească, ceea ce pe bună dreptate l-a indignat pe Caragiale, uimit că așa ceva se putea întîmpla cită vreme „onor comitetul teatral“ avea în frunte oameni obligați să apere gustul și limba literară, ca Ion Ghica, președintele Academiei, și G. Sion, membru al aceluiași for.

* Mihai Florea, *Ion Ghica și Teatrul Național*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1—2, 1956, p. 213.

** V. Alecsandri, *Teatru*, II, E.S.P.L.A., 1953, p. 55.

Lipsa de fermitate a lui Ghica în promovarea teatrului realist s-a vădit mai ales în jurul reprezentării comediei *O noapte furtunoasă*. După ce a sprijinit acceptarea piesei și pregătirea spectacolului, directorul a dat înapoi îndată după premieră. Cenzurarea comediei a trezit legitima indignare a autorului. Penibilul incident care a avut loc îndată după spectacol între autor și director, în cabinetul acestuia, este bine cunoscut. Incidentul l-a îndepărtat pe Caragiale de Teatrul Național atât timp cât a dăinuit directoratul cenzorului său.

Actorii care au lucrat cu Ion Ghica i-au păstrat o bună amintire. Concludente în această privință sînt amintirile Aristizzei Romanescu, care admiră „simțul teatral uimitor“ al directorului general*, ale Agathe Birsescu** și ale altora. După plecarea președintelui Academiei de la conducerea Teatrului Național, unele din pozițiile cîștigate de dramaturgia națională au fost pierdute, fapt care nu a rămas neobservat de fostul director. De la Londra el îl roagă pe I. Bianu să-i scrie „ce zice publicul despre direcțiunea ce s-a dat scenei noastre naționale, înființate pentru literatura și arta dramatică națională română, cînd o vede transformată în Rașca, cu Mr. Choufleury, Olteanca și alte caraghiozlicuri“***. De altfel, n-au trecut decît vreo cinci ani, și același Gr. Ventura, detractorul din 1880—1881, îi scria lui Alecsandri: „Teatrul este într-o stare jalnică. Pentru a-l îndrepta, ar trebui un director general cu mîină de fier, un om cultivat, care iubește teatrul și literatura, o persoană apreciată... Dacă prințul Ghica ar fi în țară, ar fi singura individualitate capabilă să ridice scena noastră...“ Comunicîndu-i acest pasaj lui Ghica, poetul comenta: „În sfîrșit, au ajuns să-ți recunoască meritele! Mă așteptam.“****

În 1881 Ion Ghica părăsise Direcția generală a teatrelor pentru a pleca la Londra, unde fusese numit ministru plenipotențiar. A deținut această demnitate timp de un deceniu, pînă în 1891. În primul an al șederii lui acolo, i-a fost secretar G. Bengescu, care, în *Cîteva suvenire ale carierei sale*, îi dedică pagini interesante. Ministrul era „de o bună-tate rară, căci avea o inimă plină de nobile simțiri și de aspirațiuni generoase“. Politica îl făcea uneori nedrept și suspicios, căci, notează secretarul, era „cam absolut în ideile lui și nu recunoștea ușor eroarele ce putuse comite în cariera sa de bărbat de stat“*****. Spirit pătrunzător,

* Aristizza Romanescu, *30 de ani. Amintiri*, Socec, 1904.

** Agatha Birsescu, *Memorii*, Edit. Adevărul, f.a., p. 17—18.

*** Ion Ghica, *Opere complete*, Socec, 1915, IV, p. 414—415.

**** Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 91.

***** George Bengescu, *Cîteva suvenire ale carierei mele, Ion Ghica, V. Alecsandri, Alexandru Lahovari*, Edit. Paul Lacomblez, 1899, p. 38.

ager și mlădios, conversațiile cu el erau fermecătoare. Îi plăcea mult să povestească personalului subaltern episoade de la 1848, în ceasuri de destindere familială, avînd alături pe prințesa Sașa cu broderia în mină.

Pare-se că treburile diplomatice, cu care era obișnuit din vremuri grele, nu-l ocupau prea mult, așa că găsea destul timp să continue seria epistolelor literare către Alecsandri, începută în timpul direcției generale a teatrului, în 1879. În 1884, apoi în 1887, prin grija lui Ion Bianu, și-a publicat în volum *Scrisorile către V. Alecsandri*. Bătrînul, necăjit din cînd în cînd de cite o sciatică, se ținea bine. Îi plăcea să facă lungi plimbări pe jos prin Londra și să frecventeze, ca odinioară la Paris, saloanele unde era mult apreciat. Solemnitățile la care era obligat să participe îl cam plictiseau. „Sînt în dîrdora dichiselii — îi scria în 20 iunie 1887 lui I. Bianu — de m-ai vedea, te-ai cruci. Mă duc să văd fața binecuvîntată a reginei și împărătesei, să o felicit din partea majestăților noastre. Mîine, Te-Deum, și iar primiri seara și tot așa, vai de mine, toată săptămîna.“*

Ministrul nu-și considera totuși funcția drept o sinecură. Redacta rapoarte bine informate către ministerul afacerilor externe și a susținut cu tact și energie interesele țării, cu prilejul unor conferințe internaționale, cum a fost aceea pentru Dunăre, ținută la Londra în 1883, sau aceea pentru o convenție poștală convocată la Lisabona, în 1885. Călătorea mult. Spre sfîrșitul verii 1887, a vizitat Scoția, Irlanda, Germania, Elveția, sudul Franței — „un frumos turneu“, cum exclama Alecsandri, pasionatul călător. Prezența poetului la Paris, numit și el acolo ministru al României, a fost binefăcătoare pentru cei doi vechi prieteni. Se vizitau reciproc, rămînînd cît puteau mai mult unul în casa celuilalt, făceau drumurile spre țară și înapoi împreună, se încurajau cînd erau bolnavi.

Ca și pe Alecsandri, pe Ghica îl interesau întîmplările din țară și cerea mereu informații despre viața politică. Răscoalele țărănești din 1888 i-au atras atenția, așa cum reiese dintr-un memoriu păstrat în manuscris, și l-au îndemnat să schițeze un proiect de lege privind împrîietărirea. Mult interes a păstrat Academiei. Uzînd de relațiile sale, adună documente și cărți, printre care unele rare, și trimite lăzi întregi pentru biblioteca academică în curs de organizare. Nu a ostenit în a interveni pe lingă autoritățile din țară ca să se construiască un local pentru „cărțile, manuscriptele, medaliile și portretele nemuritorilor“ (scrisoare către Bianu, 11 iunie 1884)** și nu s-a liniștit decît în toamna

---

* Ion Ghica, *Opere complete*, IV, Socec, 1915, p. 437.

** *Ibid.*, p. 422.

anului 1886, cind s-a pus piatra fundamentală a clădirii. În 1890 a fost reales președinte al Academiei Române. Curînd după moartea lui Alecsandri, care l-a afectat profund, revine în patrie. Sentimentul singurătății îl copleșește tot mai mult. Atît cit îi mai îngăduiau puterile istovite de bătrînețe și boală, își reia activitatea culturală. Chiar în 1891 numele lui figurează în fruntea listei de redactori de la *Revista nouă* a lui Hasdeu, alături de D.A. Sturdza, Delavrancea, I. Bianu și alții. Scrie puțin. Ultimele scrisori — trei — îi apar în *Revista nouă* și *Convorbiri literare*, în 1891-1892. Mereu mai bolnav, se retrage la moșia Ghergani, unde, cum ne informează doctorul Istrati, trăiește retras, „mulțumindu-se a asculta cele ce i se citeau — adesea din operele lui Hurmuzachi publicate de Academie — îngrijit și înconjurat cu iubire de distinsa sa soție și de familie“*. O paralizie parțială îi interzice orice lucru. Nu mai poate părăsi fotoliul de infirm. Cercurile culturale din țară și prietenii din străinătate nu-l uită și-i mărturisesc mereu afecțiunea și stima. Lordul Henri Steveley de Alderley, autorul unei antologii de poezii românești publicate în engleză, se informează de sănătatea lui și-i trimite în 1896 tipărituri care l-ar fi putut interesa. Colegii de la Academie își făcuseră un obicei din a-i expedia la sfîrșitul fiecărei sesiuni o depeșă de felicitare. Mulți împărtășeau părerea, formulată de A.D. Xenopol, că Ghica era „una din figurile cele mai atrăgătoare pe care generația ce aproape s-a stins a mai lăsat în mijlocul nostru“**.

Cu patru luni înainte de a împlini optzeci și unu de ani, Ion Ghica muri, în ziua de 22 aprilie 1897, la Ghergani. Mai toți membrii guvernului, al cărui președinte era Dimitrie A. Sturdza, fost colaborator al defunctului, asistară la înhumarea ce se făcu în capela din parcul conacului de la moșie.

În exordiu discursului despre Ioan Cîmpineanu, Ion Ghica face o profesie de credință care constituie o precisă definire a preocupărilor sale, așa cum acestea au evoluat sub presiunea circumstanțelor exterioare, istorice. Mărturisirea interesului pasionat pentru „științele naturale“ e străbătută de o sinceră vibrație patetică. „Dară — continua academicianul — evenimentele la cari mi-a fost cu neputință să nu iau parte m-au distras de la studiile mele de predilecțiune, m-au dezlipit

---

* Dr. C. Istrati, *Activitatea științifică a lui Ion Ghica, Academia Română. Discursuri de recepțiune*, XXIV, 1902, p. 6.

** A.D. Xenopol, *Dări de seamă. Ion Ghica — „Amintiri din pribegia după 1848“*, în *Arhiva*, nr. 2-3, februarie-martie 1892, p. 138.

de la acele ocupațiuni liniștite și plăcute și m-au aruncat în virtejul luptelor politice, atît de crîncene“... Am putea bănuî aici un oarecare regret al omului de știință care nu s-a putut realiza pe deplin ca atare. Vorbitorul ne dezmințe însă numaidecît, căci, adresîndu-se colegilor din incinta Academiei, le recunoaște o anumită concepție asupra raportului dintre știință și activitatea practică social-politică, pe care nu știm în ce măsură academicienii o împărtășeau, dar care, sigur, era a lui: „ați voit să dați o probă că, în spiritul ce animă învățatul vostru corp, nu despărțiți legile lumii morale și politice de acelea ale lumii fizice și că priviți studiul societăților omenesti ca o situațiune care ține și de științele naturii, și de ale spiritului“. Și mai departe: „Ați voit să arătați că aliați morala și politica cu științele exacte și că cereți de la oamenii de stat a nu mărgini lucrarea lor numai în apărarea drepturilor țării și în organizațiunea administrațiunilor, dară că cereți să îngrijească totodată și de dezvoltarea științelor, a artelor și a meseriilor; căci numai astfel s-ar înțelege misiunea ce au de îndeplinit către țară și către națiune“. În 1880, cînd rostea aceste fraze, Ion Ghica încetase de mult de a mai fi un „om de stat“ în activitate, dar nu se dezinteresase de problemele politice și nici n-ar fi putut-o face. El rămîne, în egală măsură, de la primii pași în viața publică pînă la sfîrșit, un om de cultură și un om politic. Dualitatea nu e de loc surprinzătoare. Toți fruntașii generației de la 1848, de la energicul Kogălniceanu pînă la poetul reveriilor, Bolintineanu, o ilustrează. Nici împletirea științei cu arta nu este unică. Istoricul Bălcescu, filologul Hasdeu și alții, savanți și literați, sînt doar cîteva exemple. Un Nicolae Iorga va reprezenta trinitatea — om politic, savant și artist — într-o altă perioadă istorică, în care specializarea va fi însă mult mai marcată. În veacul al XIX-lea, gîndirea filozofică și creația artistică erau puternic solicitate de evenimente decisive, care obligau la o participare directă. Tipul cercetătorului închis între pereții albi ai laboratorului și al scriitorului înfundat în fotoliul biroului său de lucru nu constituie un ideal în nici o epocă. În perioadele revoluționare, cînd se dărîmă o lume, ca să fie înlocuită cu alta, un asemenea tip apare ca imposibil. Miezul secolului al XIX-lea a fost o asemenea perioadă.

În limitele în care s-a putut desfășura datorită cauzelor indicate de el însuși în amintitul discurs academic, activitatea lui Ion Ghica în domeniul științei răspunde mereu unui interes practic și caută soluții la marile probleme social-politice ale zilei. Cînd și-a tipărit, în 1884, volumul *Pămîntul și omul*, autorul îl dedică tinerimii studioase, cu gîndul de a trezi în rîndurile ei „dorința de a petrece o viață plăcută și folositoare în studiile cari duc la descoperirea adevărului,

gingura cale pe care o națiune tină ră poate intra în familia popoarelor civilizate și a urma pe calea progresului". Indiferent de ramura științifică abordată, Ghica își asumă rolul unui propagandist. Rolul acesta, impus evident de circumstanțele externe amintite mai sus, i se și potrivea, fiindcă, oricum, alcătuirea lui spirituală e a unei personalități solicitate puternic din afară. Am spune că, indiferent de condiții, ne este cu neputință să-l vedem pe Ion Ghica întreprinzând cercetări de știință „pură” cu ferestrele ferecate, ca să nu-i pătrundă în cabinet rumoarea străzii. Nici cînd a făcut literatură nu s-a dezmințit. Chiar și evocările unor împrejurări de mult apuse sînt presărate cu referiri la chestiuni curente. O scrisoare despre Tudor Vladimirescu sau despre „școala acum cincizeci de ani” începe ori se sfîrșește cu comentarii politice de actualitate. Faptul acesta a și indispus uneori redacția *Convorbirilor literare*. Mai mult chiar, deși și-a propus să scrie despre oameni și evenimente din trecut, scriitorul, desfășurînd seria epistolelor către Alecsandri, s-a abătut mereu mai mult de la planul inițial, ajungînd să compună articole cu conținut integral politic sau economic, cum sînt acelea despre libertate, egalitate, *Insula Prosta* etc. Între scrisorile propriu-zis literare, aceste articole fac notă aparte, dar autorul lor le-a menținut în toate retipăririle așa cum le intercalase inițial. Iată de ce, dintr-o încercare de sinteză asupra omului de știință și a gînditorului politic, *Scrisorile către V. Alecsandri* nu pot lipsi, după cum în capitolul despre literat nu se poate face abstracție de scrierile științifice, în primul rînd de *Convorbiri economice*. În sfîrșit, tratarea comună a studiilor științifice și a articolelor politice reprezintă o necesitate ce nici nu mai trebuie demonstrată.

Cum se știe, Ion Ghica a publicat, începînd din 1844, o serie de articole și cărți cu conținut științific, la intervale de timp mari, însă cu consecvență. După articolele din *Propășirea*, au urmat manuale practice pentru ingineri, comercianți și agricultori (*Măsurile și greutatețile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri*, 1848; *Vademecum al inginerului și comerciantului*, 1865; *Ajutorul comerciantului, al agricultorului și al inginerului*, în colaborare cu D.A. Sturdza, 1873), broșurile economice publicate după 1860 și adunate în cele trei volume ale *Convorbirilor economice* (1879 și 1884), în sfîrșit, alte lucrări cu caracter științific (*Omul fizic și intelectual*, 1866; *Pămîntul și omul*, 1884).

Se pune totuși o întrebare: poate fi considerat Ion Ghica un om de știință în înțelesul riguros al cuvîntului? La această întrebare, un răspuns, deși nu categoric datorită împrejurării festive în care a fost rostit, a dat un om de știință, doctorul C.I. Istrati, în discursul

său de recepție dedicat activității științifice a înaintașului său în fotoliul academic. Doctorul se arată uimit de numărul autorilor citați de Ghica, dar și de „cestiunile ce atinge“*. Într-adevăr, în toate scrierile sale Ion Ghica dovedește o lectură bogată și din domenii variate — economie politică, fizică și chimie, matematici, biologie, antropologie, geologie, pedagogie, istorie, literatură. Geografia și istoria lecturilor sale sînt de asemenea întinse. Autori francezi și englezi, italieni și germani, elini și latini, alături de cei români, îi oferă informații și sugestii. Înarmat cu o solidă cultură clasică, e la curent și cu lucrările cele mai noi din vremea sa. Nu ignoră pe Anaxagoras și cunoaște din lectură directă pe Darwin. Bibliografia cosmogonică îi e familiară, după cum istoria calendarului nu are pentru el lacune. Citează din Laplace, Linné, Lamarck, e la curent cu lucrările lui Gay-Lussac și știe cum se desfășoară săpăturile arheologice ale lui Charles Newton. Pe unii din cei mai de seamă oameni de știință ai vremii i-a cunoscut personal și nu a încetat de a se interesa de progresul cercetărilor lor.

Totuși, relevindu-i meritul de a fi avut cunoștințe științifice vaste și de a fi posedat „metoda științifică“ (de la simplu la complex, de la fapte pozitive la ipoteze noi, de la analize la sinteze), doctorul Istrati rămîne la aprecieri generale, ceea ce e firesc, întrucît Ghica nu poate fi afiliat unei anumite discipline științifice.

Știința presupune cercetare personală și creație. Ion Ghica nu a „creat“ propriu-zis în nici una dintre disciplinele pe care le-a abordat. Un efort de sistematizare mai susținut, cu consecințe merituoase, a depus mai ales în domeniul economiei politice. Și aici, eclecticismul și-a pus pecetea, iar materialul, interesant în multe privințe, nu s-a constituit într-un sistem. Iată de ce autorul nostru, cu bogata și multilaterală lui informație, înzestrat cu însușirile teoreticianului și ale practicianului, rămîne totuși în primul rînd un popularizator, dar în sensul cel mai bun al cuvîntului. Că nu a devenit un specialist, este un fapt explicabil atît prin circumstanțele biografice, cît și prin condițiile epocii. Intreaga lui generație s-a dedicat cu abnegație muncii de culturalizare, pregătind astfel și terenul pentru specializarea celor ce-au venit mai tirziu. În ceea ce-l privește pe Ghica trebuie spus că a pus în discuție pentru prima dată unele probleme, teze și concepții de mare importanță, față de care a știut în diverse cazuri să ia o atitudine justă. „Popularizatorul“ a contribuit astfel eficient la progresul gîndirii științifice românești. Aceasta cu atît mai mult cu cît

---

* Dr. C. I. Istrati, *Activitatea științifică a lui Ion Ghica, Academia Română, Discursuri de recepțiune, XXIV, 1902, p. 16.*

a făcut și încercări remarcabile de adaptare a unor păreri împrumutate de aiurea la realități din țara noastră.

Încă din 1844, în *Ochire asupra științelor*, Ion Ghica formulează o ireproșabilă definiție a științei care „este cunoștința legilor firii“. Cită vreme chimia a fost o practică „ocultă“, nu era o știință, a devenit atunci cînd „și-a făcut reguli și a desupus fenomenele ce cercetează“. Admițînd existența legilor obiective în natură, Ghica își însușește un punct de vedere înaintat. Filozofia însăși nu e concepută de autorul nostru în mod idealist ca o știință a științelor, ca o disciplină pe deasupra acestora, ci ca una strîns legată de dezvoltarea lor, în sensul că are menirea de a trage concluzii generale, teoretice din descoperirile științifice: „nu este filozofie fără știință“. Mersul înainte al industriei și al tehnicii depinde de dezvoltarea științelor, ca și progresul filozofiei. Așadar, Ghica sesizează necesitatea legăturii dintre știință și practică. Descoperirile chimiei și ale fizicii, de pildă, își vădesc zi de zi utilitatea în industrie, spre folosul omenirii. La rîndul lor, instrumentele și aparatele pe care tehnica le-a putut obține datorită legilor dezvăluite de știință contribuie la noi progrese ale acesteia. Între diferitele ramuri ale științelor există o strînsă relație, fizica, chimia, mineralogia și geologia „se țin una de alta, întocmai ca verigile unui lanț, și sunt toate ca o familie“. La rîndul lor, aceste științe ale naturii influențează viața economică și progresul social. Descoperirile fizicii — de pildă, puterea aburilor; — „vor aduce schimbări mari în economia politică a deosebitelor nații, schimbări în dreptul neamurilor sau dreptul ginților (*droit des gens*); ideile și descoperirile noi vor trece de la o țară la alta cu iușeala locomotivei“. În 1848, însemnătatea schimbului, a progresului mijloacelor de transport în răspîndirea ideilor democratice este subliniată încă mai hotărît: „prin interesele ce înființează pe toată ziua, neamurile dobîndesc de la stăpînirile respective libertăți și instituții ce n-ar fi putut cîștiga decît cu vărsări de sînge. Cei mari și puternici încep a înțelege că nu este folositor nici lor, nici plăcut lui Dumnezeu de a cotropi și apăsa pe cei mici și slabi, toate neamurile vor înțelege că cu cit o nație vecină este mai bogată și mai luminoasă, cu atît are să se folosească de la relațiile bune ce va avea cu dînsa.“ (*Măsurile și greutățile românești*, 1848).

O altă idee ce merită a fi reținută și pe care Ghica o afirmă tot în *Ochire asupra științelor* este aceea că nici viața social-economică nu se desfășoară la voia întîmplării: „Economia politică în toate zilele își descoperă noi reguli, se așază pe baza bunei cuvîntări și începe a deveni o știință“. Există și legi morale care conduc omenirea și care au un caracter tot atît de pozitiv ca și legile ma-

tematicii. O asemenea lege e formulată de autor astfel: „Omul nu este desăvârșit, nu este tot ce poate fi decît în slobozenic“.

Peste aproape trei decenii, Ghica reia în *Convorbiri economice* ideea că viața socială e guvernată de legi obiective a căror acțiune se impune în ciuda rezistențelor. „Un om puternic — afirmă el — poate împiedeca sau întîrzia pentru un timp mersul natural al lucrurilor, dar a-l opri, niciodată! Misiunea omului de bine, a cugetătorului este de a descoperi legile adevărate ale intereselor sociale, și misiunea omului politic este de a aplica acele legi, de a supune acestor legi toate voințele individuale...“ Mișcarea istorică este una progresivă, în care practica duce la descoperirea legilor obiective: „Fructul cuceririlor unei generațiuni trecînd moștenire generațiilor viitoare, se perpetuă și se dezvoltă din generație în generație, din an în an, din zi în zi. Într-acest mers al omenirii, de multe ori practica a precedat descoperirea legilor științei care conduc acele fenomene...“ Istoria nu trebuie să fie o epopee a vitejiilor prin arme, ci „descrierea luptei seculare între bine și rău, între just și între injust“. Formularea aceasta, întilnită aproape a doua oară în scrisorile despre învățămînt publicate în 1847, ne amintește de strălucita definiție dată istoriei de N. Bălcescu. Apropiindu-se de o înțelegere științifică a istoriei, Ghica face o argumentată și justă critică a orînduirii sclavagiste și, cu deosebire, a celei feudale.

Dar încă pe la 1844 pozițiile înaintate ale filozofiei materialiştilor francezi, a lui Diderot, de pildă, fuseseră în bună parte părăsite de gînditorii mai noi care exprimau interesele burgheziei, ce începuse să se teamă de masele muncitoare și de revoluție. Este semnificativ într-adevăr că Ghica, pomenind — în *Ochire asupra științelor — Enciclopedia* lui Diderot, consideră că „astăzi este o carte ce nu mai poate sluji“. În schimb, are cuvinte de laudă pentru D'Alembert, socotînd „sublimă“ ideea ce l-a dus pe acesta la constituirea a ceea ce el numise „l'Arbre de la science“. Dacă vom adăuga numai faptul că Ghica îmbrățișează pozitivismul idealistului subiectiv Auguste Comte (tratatul acestuia „este o carte în care poate învăța cineva adevărata filozofie“), reiese suficient de clar măsura în care rămîne prizonierul idealismului. Faptul că printre științe, și anume pe primul loc, așază teologia nu este întîmplător. Ca și D'Alembert, de pildă, deși admite existența obiectivă a lucrurilor și fenomenelor și — depășînd pe filozoful francez — influența socială asupra moralei, el recunoaște pe Dumnezeu ca factor creator. De asemenea, deși nu aderă total la agnosticism, din moment ce afirmă posibilitatea rațiunii omenești de a ajunge la cunoașterea legilor firii, Ghica pune o barieră păgubitoare capacității omului de a cunoaște natura înconjurătoare. „Niciodată — spune el tot în

Ochire asupra științelor — n-am ajunge la atom și la nemărginitul mare, care sunt atribuții ale dumnezeirii.“ Tot astfel, dreptul firii este „codul făcut de Dumnezeu, pe care omul este dator să-l caute și să-l descopere“. Ghica plătește astfel tribut filozofiei dualiste, ceea ce îl duce la contradicții izbitoare.

Eclectismul, idealismul, concesiile făcute deismului, dar și numeroase elemente materialiste caracterizează deci, de-a lungul întregii sale vieți, gândirea lui Ghica. Deși, în amintitul discurs de recepție, doctorul C.I. Istrati nu întreprinde o analiză mai adincă a concepțiilor înaintașului său, acceptându-i în general ideile, el face totuși rezerve critice în ceea ce privește părerea acestuia că omul nu va pătrunde niciodată tainele naturii. Obiecția e esențială, deși vorbitorul nu o prezintă ca atare.

Uneori, în considerarea unui sistem filozofic, Ghica afirmă o poziție critică răspicată, fiind împins înainte de convingerea că respectivul sistem poate avea consecințe practice nefericite. Astfel, filozofiei lui Schopenhauer îi aplică epitetul de „periculoasă“, afirmându-și dezacordul total cu această „sistemă care, chiar de ar fi adevărată din punctul de vedere speculativ, nu este mai puțin periculoasă din punctul de vedere practic, filozofie care trebuie respinsă de un popor care aspiră să devie și el ceva într-această lume“. A judeca un sistem filozofic în funcție de efectul lui nociv în viața de fiecare zi a unui popor ni se pare o atitudine cât se poate de pozitivă. „Un popor tânăr, plin de vigoare și de viitor — continuă Ghica — nu trebuie să fie cu gândul împironit la nenorociri, la mizerii și la noian; el are trebuință să-și dirigă mintea și munca spre îmbunătățirea stării sale morale și sociale; îi trebuie o filozofie care să-l facă să iubească viața, încunjurându-o de toate frumusețile și iluziunile ei, iar nu să-i arate societatea ca o colivie de fiară sălbatică, în care omul este închis ca să nu fie pe tot momentul între alternativa de a mânca pe semenii săi sau de a fi mâncat de dinșii“.

În pendularea caracteristică a lui Ion Ghica între poziții avansate și retrograde descifrăm parcă undeva un sentiment de nemulțumire, firesc de altfel la un om de știință, că nu se poate elibera de servituțiile unor idei învechite. Acest sentiment îl încerca, ne îngăduim să presupunem, cînd confrunța, în forul său intim, datele științei cu legendele religioase. O asemenea confruntare n-a putut fi evitată atunci cînd a scris *Omul fizic și intelectual și Pămîntul și omul*, lucrări, de altfel, înrudite. Amîndouă constituie momente care nu pot fi trecute cu vederea într-o istorie a biologiei generale din țara noastră.* Rămînînd,

* V.S. Ghiță, *Din istoria biologiei generale în România*. Extras din *Istoria biologiei generale*, Edit. științifică, București, 1961, p. 471—472.

teoretic, partizan al idealismului creaționist și al fixismului, Ghica face în aceste lucrări câțiva pași în direcția transformismului, pe care nu-l aplică însă categoriilor superioare, ci doar „la unitățile sistematice din cadrul speciilor sau genurilor“. În ceea ce privește originea omului, el ezită, într-un mod semnificativ, de a o lua în discuție. „Chestiunea de soluțiune de continuitate între om și animalele inferioare“ — scrie el — este „o chestiune cu totul străină obiectivului ce ne-am propus“*. De fapt, nu era de loc o chestiune străină obiectivului! În cele din urmă, o va și trata, făcând trimitere la legenda biblică a genezei. Totuși, parcă jenat de sentimentul de nemulțumire de care vorbeam, scrie câteva pagini despre „animalele numite antropoide“, iar capitolul *Omul* și-l începe cu sublinierea faptului că trupul omenesc are exact aceeași alcătuire cu acela al animalelor, că între oameni și animale există și alte asemănări, printre care simțuri comune, inclusiv simțul frumosului. Pentru un creaționist, toate acestea sînt, obiectiv, concesii făcute concepției transformiste; pentru un adept al religiei creștine, sînt expresia, aproape de erezie, a ispitei susurate la ureche de demonul rațiunii. Ghica n-a putut accepta darwinismul, dar în problema evoluției speciilor înclină să admită teoria lui Darwin, pe care-l citează, de data aceasta fără a-l combate. Nu putem intra aici în amănunte. Ne-am oprit la cele două lucrări științifice care interesează biologia, dar și alte discipline științifice, numai pentru a da un exemplu concret referitor la oscilarea lui Ghica între idealism și materialism. În treacăt fie spus, el citează date preluate direct din *Originea speciilor* a lui Darwin, depășindu-și astfel nu numai contemporanii, ci și „pe mulți darwiniști români de mai tirziu, care se referă la Haeckel sau la alți adepți ai lui Darwin“**.

Scriind despre „semințele“ (rasele) neamului omenesc, Ghica stăruie asupra faptului că nu există rase superioare și rase inferioare. Un citat din Humboldt îi folosește pentru a trage de aici o concluzie social-politică: „Menținînd unitatea neamului [omenesc], lepădăm printr-o consecvență necesară trista distincțiune de seminție superioară și de seminție inferioară... Toți oamenii sînt făcuți pentru libertate.“*** Acestei idei i se adaugă alta: evoluția naturală a omului e un proces de perfecționare continuu. La 1848, argumentarea dreptului la egalitate și libertate, ca și afirmarea încrederii în propășire se bizuiau pe istorie. Ghica, poate cel dintîi în țara noastră, introduce argumentul biologic.

---

* *Omul fizic și intelectual*, Tip. Ștefan Rassidescu, 1866, p. 10.

** S. Ghiță, *op. cit.*, p. 472.

*** *Omul fizic și intelectual*, p. 13.

Dacă, în tinerețe, științele naturale au fost „obiectul principal” al studiilor lui Ion Ghica, economia politică a devenit, tot atunci, al doilea obiect. Vreo diplomă în această specialitate nu a intenționat să obțină, dar la Paris a audiat cursurile ținute de profesori celebri, iar mai tirziu, așa cum a făcut-o și în alte domenii, a citit enorm. Alcătuind o listă a autorilor pe care-i citează, pentru a afirma sau combate o teză, putem constata cu uimire că lipsesc puține nume de oarecare însemnătate. Bogăția informației se conjugă cu încercarea de a aplica diversele teorii, pe care economistul nostru și le însușește, la realitățile locale. Cursul pe care l-a ținut la Academia Mihăileană și lecția publicată în *Foaia științifică și literară* sînt primele contribuții ale lui Ion Ghica în această direcție. După lungul intermezzo datorit evenimentelor de la 1848, el reia studiul economiei politice și tipărește, la intervale, broșurile pe care le va reuni în cele trei volume de *Convorbiri economice*, apărute în 1879 și 1884.

Înainte de Ion Ghica, economia politică a fost reprezentată la noi de Niculae Suțu, ale cărui studii și memorii, unele datînd dinainte de 1840, au fost redactate în franceză și au rămas, în parte, inedite timp de un veac. După Suțu și Ion Ghica, trebuie consemnate contribuțiile lui I. Ionescu de la Brad, A.D. Moruzi și I. Strat. Alături de încercările lor, s-au mai tipărit în românește, încă înainte de 1848, traduceri din Jean-Baptiste Say, A. Blanqui și alții. De asemenea, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, ideile economice au pătruns în presa de la noi, ceea ce nu e de mirare dacă ținem seama că în acest timp burghesia românească se afla într-o vie dezvoltare*.

Deși nu e primul economist de la noi, Ghica a fost cel dintîi care a scris despre problemele economice în limba română. Abia după cincisprezece ani de la deschiderea cursului său de economie politică ținut la Iași a apărut cea dintîi carte originală în românește în care se dezbate teoretic probleme de economie politică: *Studii sistematice la economia politică. Partea primă. Economia socială. Sarcina întîia*. Autorul, D.P. Marțian, este considerat în istoria economiei politice românești drept cel dintîi reprezentant la noi al protecționismului.

În opoziție cu Marțian și alți protecționiști, Ion Ghica a pledat de-a lungul deceniilor pentru libertatea cea mai deplină a circulației mărfurilor. De aceea a susținut unificarea măsurilor și greutateților, ca și a monedelor nu numai în Principate, ci și în toate țările (*Măsurile*

---

* Date interesante, în lucrările lui V. Slăvescu: *Literatura economică românească pînă la Unirea Principatelor*, București, 1944; *Opera economică a lui Ion Ghica, Academia Română. Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom. XIX, memorii 4, București, 1937.

și greutățile..., 1848), a combătut cu consecvență prohibițiile și protecțiunea vamală (*Prejudețe și vămi*, 1861, *Convorbiri economice*). Nici în anii *Scrisorilor către V. Alecsandri* Ghica nu a părăsit baricadele liber-schimbismului. În legătură cu aceasta, trebuie spus că, dacă pînă la constituirea statului național român, liber-schimbismul a putut avea un caracter progresist, mai târziu, cînd se impuneau măsuri care să apere și să sprijine crearea și progresul întreprinderilor industriale românești, această orientare economică a devenit păgubitoare. Neabătîndu-se de la ea, Ghica s-a aflat în dezacord cu economiștii burghezi mai noi. Și acesta este unul din motivele pentru care, ca om politic, și-a alienat simpatiiile și a fost împins spre izolare. Protecționismul vamal, ca și legile de încurajare a industriei, politica de impozite grele pentru păturile de mici producători și mult mai ușoare pentru industriași, în sfîrșit, marile împrumuturi externe au apăsat greu masele largi, dar au favorizat acumularea primitivă a capitalului în România și, deci, progresul ei industrial. Despre necesitatea tristă de a se aplica măsuri protecționiste, A.D. Xenopol scria în 1872: „... Va trebui, în dauna publicului, să scumpim produsele industriei străine prin taxe impuse la frontieră, pentru a face mai avantajoasă cumpărarea produselor analoage ale industriei noastre. Publicul va cumpăra deocamdată mai scump și mai rău; însă aceasta nu va fi pentru mult timp; cu un mic sacrificiu în prezent vom scăpa viitorul poporului nostru.“* „Publicul“ a cumpărat mult mai scump pentru mai multă vreme decît credea Xenopol. Sacrificiul făcut a depășit limitele necesității, dar protecționismul a fost totuși inevitabil.

Dacă, în ceea ce privește problema circulației mărfurilor, Ghica a fost în contradicție cu interesele capitalismului, în rest el le-a slujit cu consecvență și convingere. Dezacordul amintit, menținut cu perseverență atîtea decenii, apare aproape de neînțeles la un om a cărui evoluție a urmat strict linia jalonată de evenimentele epocii sale. Înainte de 1848 și în anii următori, pînă la Unire, Ghica exprimă tendințele progresiste ale burgheziei liberale; ulterior, cînd în cadrul burgheziei românești se cristalizează mai multe orientări, economistul, ca și omul politic, devine un purtător de cuvînt al burgheziei interesate în marea producție agricolă și în comerț.** Toate acțiunile și inițiativele lui — încadrarea timpurie în lupta antifeudală, pledoaria în favoarea creării unor noi instituții economice și sociale cu caracter capitalist, a dezvolt-

---

* A.D. Xenopol, *Convorbiri economice* de Ion Ghica, în *Convorbiri literare*, 1 aprilie 1872, p. 33.

** Cf. capitolul *Ion Ghica*, în *Texte din literatura economică în România, în secolul XIX*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 226—246.

tării căilor de comunicație și mai ales a construirii de căi ferate etc. — derivă din această încadrare, pe care nu o putem totuși considera absolută.

Referirile lui Ghica la opera unor economiști din școli diverse apare, la prima vedere, derutantă. Adam Smith, Jean-Baptiste Say, Guizot și Hume, Rossi, Blanqui, Ricardo, John Stuart Mill, Carey, Quesnay și alții sînt nume pomenite frecvent nu numai în lucrările lui economice propriu-zise. Dar chiar dacă recurge, pentru cîte o chestiune de amănunt, la unii autori cu care în general n-ar fi de acord, aderența lui la o anumită școală economică se precizează cu destulă claritate. Această școală e a economiei politice vulgare, însă și cu unele infiltrații din teoriile altor școli.

La fel cu reprezentanții economiei clasice burgheze, Ion Ghica susține, împotriva tezelor mercantiliste, că valoarea e creată de muncă, aceasta fiind adevărata avuție a unui popor, nu banii: „Orice om învățat ride cînd aude astăzi zicîndu-se că a avea aur și argint este singura bogăție; ...nu este englez, francez, german sau italian care să nu știe că munca omului, prefăcînd materia și făcînd-o folositoare, îi dă o valoare mai mare decît ceea ce avea înainte de a fi lucrată“. Pentru a se putea dezvolta într-un mod corespunzător, această sursă a avuției naționale care e munca trebuie lăsată să se desfășoare în deplină libertate. Ghica, de asemenea în spiritul economiștilor clasici burghezi — un Adam Smith sau Ricardo — salută desființarea organizării corporatiste stînjenitoare a meșteșugurilor. Scriitorul nostru n-a ostenit în a proclama importanța muncii productive, de la primele lui scrieri de specialitate pînă la *Scrisorile către V. Alecsandri*. E un fapt pe care-l trecem în prima linie a bilanțului meritelor sale pe planul teoriilor economice. Altele, decurgînd de altfel din aceeași idee, sînt îndemnurile pe care le rostește în favoarea dezvoltării meșteșugurilor și a industriei. Încă din 1844, Ghica era convins de marea importanță a industriei, dar socotea că țara noastră va rămîne „pentru multe veacuri“ una agricolă*, care va trăi din exportul de materii prime, în primul rînd agricole. Mai tîrziu își va amenda acest punct de vedere și va protesta împotriva unui asemenea export de produse, ce-ar trebui prelucrate în țară: „în casa cea mai modestă, ca și în palatul cel mai somptuos, de la vlădică pînă la opincă, din dușumea pînă-n tavan, din tălpi pînă-n creștet nu poți găsi un pat, un pahar, un scaun, un șervet, o cizmă, o căciulă care să nu fie adusă gata din străinătate. ...Materia născută și crescută în țara noastră se trimite brută și ni se întoarce peste un an

* Despre importanța economiei politice, în *Foare științifică și literară*, nr. 8, 27 februarie, p. 283.

sau doi curățită și lucrată, o plătim însutit pe cît am vîndut-o, cu exportul, importul și accizurile, transportul, dusul și adusul, înmagazinările, comisionarii de tot felul și tot șirul de traficanti.“ Cum e și firesc pentru un economist cu poziția de clasă definită mai sus, scriitorul nu trece însă dincolo de această acceptare principială a industrializării, pe care, de fapt, o și limitează la mica industrie.

Nu am reținut pînă aici toate ideile avansate și juste afirmate de Ghica în lucrările sale economice și va trebui să revenim. Deocamdată este necesar să continuăm analiza acestor lucrări ca opere ce aparțin școlii economice burgheze vulgare. În problema proprietății private asupra pămîntului, autorul *Convorbirilor economice* susține o teză pe care Bălcescu o respinsese cu argumente istorice dintre cele mai solide la vremea sa, anume, că la noi proprietatea mai veche asupra pămîntului ar rezulta din cuceriri (ideea aparține și istoricilor francezi din epoca restaurației) și din danii domnești. În timpurile mai noi — adaugă Ghica — moșiile s-au cumpărat cu bani adunați prin muncă și economii. În *Reforma socială la români* Bălcescu afirmase însă răspicat: „Așadar, nu munca, nici rodul ei, ci un șir de spoliații succesive sunt origina proprietăților mari în țările noastre, sunt titlurile stăpînitorilor de azi a pămîntului“*. După cum se vede, o idee justă, anume, aceea că munca produce orice valoare, e abătută de Ghica spre concluzii inacceptabile. Printr-o interpretare simplistă și după o logică favorabilă orinduirilor exploatare, munca apare ca un mijloc de îmbogățire pentru cel ce o prestează, nu pentru cel ce profită de ea. Oricine muncește cu sîrguință poate deveni bogat, cu condiția să nu fie vicios și risipitor. Averile rezultă din economisirea, la îndemîna oricui, a surplusurilor de venituri bănești: „Păstrarea sau economia este izvorul cel mai puternic al averii...“ Cît privește surplusurile, acestea sînt generale, fiindcă „un om poate produce mai mult decît ceea ce este de neapărată trebuință la menținerea vieței lui și la întîmpinarea trebuințelor celor mai neapărate, și poate pune pe toată ziua la o parte o fracțiune mai mult sau mai puțin mare din producțiunea sa; acele părți adunate una peste alta și păstrate formează peste cîtva timp o avere, un capital“. Foarte adevărat, acesta este mecanismul acumulării rezultate din plusvaloare. Numai că acumularea nu se face în buzunarul muncitorului, ci în casa de bani a capitalistului. Cu o seninătate naivă, Ghica admite că muncitorul poate fi totodată și capitalist. Între muncă și capital, după opinia economistului, nu există contradicții, ci relații de strînsă colaborare.

---

* În N. Bălcescu, *Opere*, E.S.P.L.A., 1952, p. 67.

Pledoaria în favoarea proprietății și a „stimei“ ce se cuvine a fi arătată celor bogați aduce în *Convorbiri economice* pagini de argumente subrede. Cei bogați, spune autorul, ctioresc instituții de folos obștești — și dacă n-ar fi ei, cine le-ar edifica?! tot ei sînt consumatori buni — cine alții ar putea cumpăra produsele atelierelor și fabricilor? Întreprinderile s-ar închide, iar muncitorii ar rămîne fără lucru...

Că în cadrul societății capitaliste existența muncitorilor este legată de aceea a proprietarilor mijloacelor de producție este adevărat. Avem însă a face cu unitatea unor contrarii încleștate în luptă. Proletariatul rezolvă această contradicție, eliberîndu-se pe sine și construind o nouă societate, în care mijloacele de producție și produsele aparțin celor ce muncesc. În spirit burghez, Ghica neagă lupta de clasă și propune împăcarea acolo unde soluția nu poate fi alta decît revoluția proletară. Încă din 1843 Ghica fusese izbit de mizeria oamenilor muncii în cadrul societății capitaliste. „În starea în care se află societatea în ziua de azi — scria el — nu este siguranță pentru om în țările industriale; el nu este încredințat că, de miine încolo, n-o să rămîie pe uliță fără mijloace de viațuire; și ce siguranță poate înfățișa un stat, unde existența materială a unui număr mare de oameni este în cea mai mare fierbere? Cum să se mire cineva de mișcările neconținute ale Franței și a Angliei cînd o mulțime de lucrători pe toate zilele rămîn fără hrană pentru femeile și copiii lor?“* Rezolvarea o văzuse și atunci tot într-o „apropiată unire a interesurilor rivale, care astăzi se luptă unul împotriva altuia, adică interesul capitaliștilor și al industriilor de toată mina, a meșterilor și a lucrătorilor; în acest chip, pacea s-ar așeza în industrie și în societate printr-o organizație înțeleaptă a puterilor ce astăzi se războiesc; liniștea ar renaște“.

O dată ce sprijină înțelegerea între clase, autorul *Convorbirilor economice* se străduiește să justifice teoretic (cu argumente care ne amintesc pe David Hume, citat de altfel de mai multe ori) compromisul dintre burghezie și moșierime, pe care l-a slujit și prin activitatea politică. În aceasta Ghica face un pas înapoi față de părerile sale dinainte de revoluție. Nici acum nu devine un apologet al feudalismului. Dimpotrivă, reia cu o vigoare sporită critica orînduirii feudale, dar este de părere că revoluția de la 1848 a desființat inegalitatea politică și socială, instaurînd domnia libertății, egalității și fraternității, ascensiunea oricărui ins din straturile de jos ale societății spre cultură și bunăstare fiind în funcție exclusiv de propriile-i merite și de propria-i sirguintă. Părerea aceasta revine de repetate ori în *Convorbiri economice*.

---

* *Despre importanța economiei politice, loc.cit.*

În privința aceasta, cam în vremea în care Ghica își publica *Convorbirile economice*, Engels sublinia în *Anti-Dühring* că noțiunea de egalitate socială devine o absurditate, se transformă într-o simplă prejudecată, dacă e concepută în chip abstract, adică dacă nu este înțeleasă în sensul desființării claselor.*

Ignorind acest adevăr, Ghica este contrariat de tabloul inegalității sociale pe care-l prezenta societatea românească a vremii și nu ezită în a-l descrie fără menajamente ca pe „amestecul cel mai extraordinar ce se poate vedea de independență și de servilitate ce există în societatea română, de libertăți proclamate, dar părăsite și de tiranii abolite și, cu toate acestea, dominînd în toată splendoarea și vigoarea lor“⁴. Contradicția e numai aparentă: scriitorul acuză nu sistemul social-politic, ci pe oamenii care încalcă principiile, care sînt nedemni de moștenirea lăsată de pașoptiști. În *Convorbiri economice* Ghica nu duce pînă la capăt ideea valoroasă a mișcării sociale și economice văzute ca un progres neîntrerupt. Mai precis, admite că sclavagismul și feudalitatea sînt etape inevitabil condamnate la pieire de dezvoltarea istorică a societății omenеști, dar este de părere că orînduirea capitalistă reprezintă însăși incununaarea acestei dezvoltări, ca fiind treapta ultimă și cea mai de sus. Din momentul instaurării orînduirii burgheze progresul încetează? Răspunsul e negativ, dar nu în înțelesul că ar putea exista o altă orînduire, superioară, ci în sensul că „perfectibilitatea“ se aplică înăuntrul sistemului capitalist, care trebuie necontenit îmbunătățit. De o asemenea părere n-au fost străini nici materialistii francezi din secolul al XVIII-lea, care condamnau feudalitatea ca nerațională și opusă firii omenеști, dar socoteau societatea burgheză drept „naturală“ și conformă rațiunii. La Ghica, considerarea orînduirii burgheze ca fiind „cea mai bună dintre lumi“ provine însă din adeziunea lui la școala economiei politice vulgare, a cărei esență constă în apologia capitalismului.

La 1884, cînd apare al treilea volum al *Convorbirilor economice*, principiile economiei burgheze în general încep să apară mereu mai depășite și nocive, chiar în țara noastră. În Europa, economia marxistă — pe care Ghica o amintește combătînd-o — cîștigase faimă. În România, cercurile și presa socialistă începuseră propagarea marxismului și lupta împotriva concepțiilor sociale și economice ale burgheziei. Vom aminti articolul amplu al lui Gherea *Karl Marx și economiștii noștri*, publicat, chiar în 1884, în Revista socială. Polemizînd cu C. Missir, care tipărise în *Convorbiri literare* articolul *Socialiștii noștri și*

* F. Engels, *Anti-Dühring*, Editura P.M.R., 1952, p. 406; vezi și Lenin, *Opere alese* în două volume, vol. II, 1954, p. 503—504.

Karl Marx, Gherea discută o serie de probleme de economie politică, combătînd tezele economiştilor burghezi şi însuşi „fondul tuturor şcoalelor economice burgheze“, pe care-l defineşte foarte corect în aceste rînduri: „ele susţin că întocmirea economică astăzi în fiinţă este cel din urmă cuvînt al dezvoltării omenestii, susţin că principiile ce stau la temelia organizării economice de acum sunt cele mai sănătoase şi singure bune pentru organizarea societăţii şi că, dacă este cîte ceva rău, apoi tocmai de acolo vine că nu se lasă mers slobod tuturor principiilor economice burgheze“*.

În ciuda evidenţelor, Ghica a crezut pînă la sfîrşit în virtuţile societăţii burgheze, pe care o concepea în mod ideal, văzînd în parlamentarism expresia celei mai desăvîrşite democraţii. Dar, tocmai pentru că rămîne prizonierul acestei iluzii, el protestează vehement împotriva „alegerilor cu bita“ şi regretă văzînd „deputaţi şi senatori votînd cu inima zdrobită ceea ce nu ar voi să dea“. Într-o convorbire imaginară între doi prieteni, autorul condamnă alegerile bazate pe fraudă: „Nu este monstruos să faceţi pe popor răspunzător de faptele voastre, cînd întrebuiţaţi fraudă, corupţiunea şi violenţa, ca să aveţi reprezentanţi pe care el nici nu-i cunoaşte, nici nu-i stimă?“ Ridicaţi prin astfel de mijloace, miniştrii nu pot fi decît „...oameni fără principii şi fără conştiinţă... oameni pierduţi în opiniune şi fără moralitate“. Nu dorinţa de a servi interesele ţării caracterizează activitatea politică, ci „o luptă crîncenă între partide, şi pot zice mai mult, între persoane, o sete nestinsă de putere împinsă pînă la aberaţiune“...

Condamnarea practicilor politice din România revine de repetate ori în *Convorbiri economice*, căpătînd deosebită adîncime şi vigoare în partea a şasea, *Finanţele* (1871), care aminteşte, prin tabloul larg al vieţii politice viciate, pamfletul 1907, din primăvară pînă-n toamnă al lui Caragiale.

În dezgustătoarea încăierare dintre politicieni, un rol nefast îndeplineşte gazetăria. În mai multe rînduri, Ghica a criticat superficialitatea şi venalitatea ziariştilor din presa contemporană.

Ghica este nemulţumit de asemenea de samavolnicia în stringerea dărilor, de lipsa de onestitate în justiţie, de caracterul represiv ce se imprima armatei. „În armată — scrie el — nu se mai caută apărători ai patriei contra străinului, ci oameni devotaţi, instrumente ale ministrului... nu se cere de la ofiţer alt merit decît să fie un instrument de opresiune în contra poporului, ca să-l poată ţinea cu orice preţ în tăcere şi în nemişcarea morţii, dac-ar îndrăzni să strige: «Destul cu

---

* I. Gherea (C. Dobrogeanu), *Studii critice*, V, Universala Alcalay, 1927, p. 182—183.

opresiunea, cu imoralitatea, cu prevaricațiunea, cu calomnia, cu intriga și cu minciuna!» «Deși se cheltuia mult pentru armată, traiul ostașilor era jalnic. La 1871, tot în broșura *Finanțele*, Ghica dă la o parte cortina înapoia căreia patriotarii ascundeau mizeria cazarmilor: „În cazarme, bietul om nu găsește nici aerul necesariu respirațiunii, nici așternutul trebuitor odihnei; în nici o parte din lume proporțiunea bolnavilor și mortalitatea nu sunt mai mari decît în armata noastră. De vei intra iarna într-o cazarmă, o să-ți simți inima strînsă de durere și de rușine; cîte douăzeci și treizeci de inși într-o odaie dorm într-un pat de scînduri, fără mindir, fără saltea...”

Chestiunea armatei este privită de Ghica și sub alt aspect, atunci cînd se referă la situația externă. Armata, înarmarea, războiul de cotropire și îngenunchere a statelor mai mici sînt aduse de el în discuție de cîteva ori de-a lungul *Convorbirilor economice*. Paginile lui în această privință au o izbitoare actualitate. Încă de la începutul lucrării, el face constatarea că „între state, între națiuni, între popoare nu se păzesc principiile dreptății și ale echității... Pînă acum nu se află constituită nici o autoritate care să aibă misiunea și puterea de a face să se respecte acele principii de către toți deopotrivă.” Adresîndu-se unui prieten francez, secretarului de ambasadă Dromant, Ghica se plînge de amestecul marilor puteri în afacerile interne ale statelor mici (paginile sînt scrise în 1863). „Aș putea — spune scriitorul nostru — să-ți aduc mai multe exemple de violare a drepturilor prescrise în tractate, de abuzuri de putere și de uzurpațiuni pe care de rușine le-ați acoperit cu niște cuvinte seci, fără înțeles; ziceți fapt împlinit pe cînd ați avut ani întregi ca să nu-l lăsați să se îplinească; proclamați principiul de neintervențiune pe cînd lăsați pe alții să se ducă cu sute de mii de oștire, cu puști și cu tunuri.” Forța primind asupra dreptului, statele mari se înarmează pînă în dinți spre paguba popoarelor. „Nu sînt — scrie Ghica — un entuziast al sistemului militar impus fatalmente Europei, căci nu cred să fie el adevăratul mijloc de întărire națională; din contra, îl cred opus progresului și civilizațiunii. Acei ce îl pronează [laudă] sînt adoratorii principiului autoritar, care nu caută în miile de oameni ținuți în cazarme pe bere și pe mîncare decît numai niște susținători ai regimului ce le convine; pun pe națiune să plătească pe acei care o silesc la cheltuieli. Statele militare au fost totdeauna despotice, dictatura și mizeria au fost tovarășe nedespărțite ale războaielor. Cazarma este expresiunea sporirii impozitelor, fără de a da nici măcar ordinea materială. Libertatea, ordinea morală și prosperitatea materială n-au putut exista decît în timp de pace.” Energică este condamnarea de către Ghica a militarismului prusac ilustrat de Bismarck,

precum și a efortului fără limită în descoperirea de noi arme, mai teribile, mai distrugătoare. Cu indignare citează el cuvintele „reverendului doctor Beverley“, care, luînd parte la o adunare a „învățaților de la Cambridge“ dedicată tipurilor de armament, susține teza odioasă că „descoperirile și perfecționarea mijloacelor de destrucțiune au fost instrumentul cel mai puternic de pace.“ Același Beverley formula în germene principiul, tot atît de odios popoarelor lumii, al națiunii superioare, îndreptățită să domine pe toate celelalte: „Este mai bine și mai cuminte ca superioritatea puterii să fie în mîna națiunii celei mai luminate, celei mai civilizate, și nu a se lăsa națiunilor barbare“.

Ghica, respingînd împărțirea omenirii în popoare superioare și inferioare, protestează și împotriva opreliștilor pe care naționaliștii șovini din vremea sa voiau să le ridice în calea specialiștilor de altă naționalitate. De altfel, în timpul guvernării sale din 1866 una din legile pe care le adusesese în Cameră prevedea admiterea străinilor în serviciile statului, în lipsa specialiștilor români. În *Convorbiri economice*, autorul se declară împotriva oricăror măsuri prohibitive în ceea ce privește pe meșteșugarii de altă naționalitate. Cînd fiul unui cizmar îi mărturisește teama de concurența „nemților și ovreilor“, Ghica nu e de acord cu nici o intervenție restrictivă a guvernului. „Lumea aparține libertății și activității“, spune el. Totuși, îngrijorarea burgheziei românești că ar putea fi stînjinită în dezvoltarea ei de concurența altora nu lipsește din scrisul lui Ghica și-l duce mai tirziu la o atitudine șovină, așa cum o întîlnim în *Ovreii*, una din scrisorile către V. Alecsandri.

Revenind la critica făcută de autorul nostru realităților din România, trebuie să amintim că, discutînd despre greutatea apăsătoare a dărilor, socotește cit de mare este impozitul plătit de țărănime și recunoaște că „starea muncitorului de pămînt, a clasei celei mai producătoare și cea mai interesantă a țării, este în adevăr vrednică de jale“. Aflăm în alte părți ale *Convorbirilor economice* pagini în care se descrie în trăsături înspăimîntătoare mizeria țărănimii, ca în pasajul acesta: „Șase luni ale anului, mai toate satele de la Dunăre pînă la poalele munților sunt înecate în noroi și în mocirle; case umede și deschise ploii și vîntului, copiii bolnavi și femeile lăhuze cu picioarele goale pînă-n genunchi în noroi și în zăpadă, bătrîni și copii rău îmbrăcați, intrați în iarnă slăbiți de friguri și de lingoare, rău hrăniți și fără putere de a rezista la cea mai mică răceală, la cea mai ușoară epidemie, care îndată se prefacă în tifus, iată ce poți vedea la țară. Anemia a devenit idiosincrasia femeilor și copiilor români“...

Numeroasele tabele statistice îi slujesc autorului pentru a dezvălui risipa nesăbuită a banului public, pentru a evidenția mizeria țărănimii, lipsa de îngrijire sanitară, carența administrației edilitare și așa mai departe. Cifrele au putere de convingere prin ele însele; comparând și interpretând datele statistice, autorul face digresiuni politice în care amărăciunea trezită de tristețile constatări se împletește cu indignarea față de cei vinovați. Dacă primele două broșuri sînt scrise și publicate în anii în care Ghica participa direct la treburile politice ale țării, ca membru al partidului liberal, ca prim-ministru și ministru în cîteva guverne, celelalte broșuri, adică cea mai mare parte a *Convorbirilor economice*, au fost redactate după 1871, cînd scriitorul se retrăsese din viața politică. Aceasta îi dădea o perspectivă mai clară asupra împrejurărilor și oamenilor. Faptul devine încă mai evident în *Scrisori către V. Alecsandri*. Reluînd critica politicianismului formulată în *Convorbiri economice*, scriitorul se referă acum direct la partidele politice românești, spunîndu-le pe nume, cutezanță nu lipsită de urmări: „Condeiele cele agere, consacrate partidelor și facțiunilor, au fost și sunt totdeauna dispuse a mă lovi.“ Liberalii și conservatorii nu se deosebesc prin nimic în ceea ce privește mijloacele demagogice folosite în polemica dintre ele și în propagandă: „Fatuitatea facțioșilor și a demagogilor, a albilor și roșilor este atît de mare și-i orbește pe unii și pe alții pînă într-atîta, încît își atribuie lor și numai lor evenimentele cari au rezultat din cauze mari și complexe, la cari ei au fost cu totul străini“. Cit privește ziarele, „unele sunt albe și altele roșii, unele înjură ceea ce celelalte laudă și viceversa. Tot ce este bun, frumos, patriotic și sublim pentru unele este rău, rușinos și infernal pentru celelalte.“ Scopul acestor acuzații reciproce — spune scriitorul — nu este altul decît cocoșarea la putere, iar puterea însemnează samovolnicie, căci guvernele, indiferent de partidul pe care-l reprezintă, fac „din administrație și din justiție un instrument al patimilor și al luptelor politice“; favoriții miniștrilor impun „încrederea în guvern cu reteveiul, aci în numele libertății și al democrației, aci în numele autorității și al bunei ordine“. La rîndu-i, opoziția nu-și face scrupule; coteriile „se unesc sau se coalizează, dau asalt guvernului, căutînd să răstoarne ministerul care se agață de putere, își fabrică o majoritate cu pumnul, cu bîta, cum pot, și urmează înainte tîriș-grăpiș, fără voia poporului“.

Precum vedem, Ghica sesizează izolarea partidelor de popor. În condițiile unei asemenea vieți politice, al cărei unic mobil este satisfacerea intereselor personale, carieră fac numai „dibacii și șarlatanii“. În al patrulea deceniu după revoluția de la 1848, cuvintele: patrie, libertate, egalitate, independență și-au pierdut în vocabularul oame-

Membrii guvernului prezidat de Ion Ghica, numit la 11/23 februarie 1866

(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe)

Pantazi Ghica, fratele memorialistului
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

nilor politici sensul real și au rămas simpli termeni de uz demagogic. „Sunt încă puțini — constată Ghica — acei cari înțeleg că fericirea unui popor stă în libertatea tuturor, iar nu în protecțiunea unora și în apăsarea altora.“ Mulți interpretează libertatea ca pe-o îngăduință, pe care și-o revendică numai pentru sine, de a abuza de putere în dauna altora, întocmai ca acea cocoană care, după ce plătise ștraf la Viena pentru că-și bătea slujnica, „a salutat patria cu o păreche de palme pe obrazul bieteii Oprichii, exclamînd: «Te salut, o, patrie de libertate, unde pot bate cînd voi!» Egalitatea e și ea interpretată de contemporani „cum le vine mai bine la socoteală; mai toți o voiesc, cum zice poetul nostru Alexandrescu: cu leii, iar nu cu cățeeii, cu acei de sus, iar nu cu cei de jos.“

Procesul pe care-l face Ghica partidelor politice din vremea sa este lipsit de cruțare. Numeroasele paragrafe risipite în diferite scriori, adunate laolaltă, compun unul din cele mai aspre rechizitorii împotriva trădătorilor aspirațiilor naționale. Nu este întîmplător faptul că indignarea memorialistului atinge punctul culminant în anii în care și alte spirite luminate ale vremii își rosteau mînia. La 1877, salutînd anunțata apariție a scrierilor lui Bălcescu, Eminescu constata răstălmăcirea și batjocorirea ideilor afirmate de ilustrul înaintaș și avea cuvinte asemănătoare aceluia cu care Ghica înfiera pe trădătorii principiului libertății: „Cînd panglicarii politici care joacă pe funii împreună cu confrății lor din Vavilonul de pe Seina se vor stinge pe rudă, pe sămînță de pe fața pămîntului nostru, cînd pătura de cenușeri, leneșă, fără știință și fără avere, va fi împinsă de acest popor în întunerecul ce cu drept i se cuvine, atunci abia poporul românesc își va veni în fire și va răsufila de greutatea ce apăsa asupra lui, atunci va suna ceasul adevăratei libertăți“ (*Bălcescu și urmașii lui*, 1877).* Ghica nădăjduia și el în vremuri mai bune: „...Am credința că românii nu pot întîrzia de a se grupa unul cîte unul în jurul principiilor libertății și constituționalismului sincer aplicate; cred în triumful luminii și adevărului“. Pe un ton patetic el atrage atențiunea oamenilor cinstiți, îndemnîndu-i a renunța la credulitate: „...Pînă nu vom învăța, lovindu-ne cu capul de pragul de sus și de jos, a nu mai crede pe acei cari, ca să ne exploateze, ne făgăduiesc cîte în lume și în soare, cai pe păreți: libertate absolută, împuținare de dări, instrucțiune cu chila, guvern ieftin, pînă atunci n-o să vedem altă decît două sau trei partide politice vrăjmășindu-se între dînsese și strigînd fiecare, la rîndul lor: «Sculați voi ca să ne punem noi».“

---

* M. Eminescu, *Scrieri politice*, Scrisul românesc, Craiova, p. 95.

Desigur, asemenea aprecieri venite de la unul din foștii frunțași politici ai regimului au prețul lor. Ghica asistă uimit și îngrozit, ca ucenicul vrăjitor, la dezlănțuirea patimilor și în general la dezvăluirea caracterului antidemocratic al instituțiilor burgheze. Dar el continuă să apere aceste instituții. Libertatea și egalitatea s-au instaurat prin lege, nu mai e nimic altceva de făcut decât a respecta legea, pentru ca totul să fie în ordine. Este datoria statului, condus de oamenii de bună-credință ce dețin puterea politică, să garanteze respectarea legilor. Pentru Ghica, statul este o instituție pe deasupra claselor — teză falsă și păgubitoare, reactualizată astăzi de apărătorii regimului capitalist. „Guvernele — scrie el — nu au dreptul să se considere pe dinsele ca având prerogative și interese proprii, ci trebuie să înțeleagă și să știe că nu sunt nimic alta decât puterea care se interpune între acel ce încearcă să nedreptățească și acel asupra căruia caută să se năpustească nedreptatea.“

Realitatea înconjurătoare, contrazicând flagrant imaginea unei societăți burgheze constituționale ireproșabile, îl supără pînă la indignare pe Ion Ghica. Atitudinea lui critică, deși rezultă nu din înțelegerea problemei fundamentale a organizării sociale, a relațiilor sociale caracteristice orînduirii burgheze, a exploatării moșierești și capitaliste ca sursă a mizeriei maselor, ci din confruntarea unei imagini ideale a regimului capitalist cu realitatea odioasă ce i se revela, este totuși vrednică de interes și de prețuire. Obiectiv, această critică contribuie la demascarea unei orînduiri a cărei descompunere începuse încă de atunci, căci viciile ei erau nu numai rezultatele unor erori sau ticăloșii aparținînd oamenilor — cum credea cu naivitate Ghica — ci caracteristicile ei congenitale, organice.

Scriitorul a putut cunoaște, cum reiese, între altele, din scrisoarea *Insula Prosta*, tezele fundamentale ale marxismului, aproape sigur nu dintr-o lectură personală a lucrărilor creatorilor socialismului științific, ci prin intermediare suspecte. Superficialitatea cu care discută despre marxism — pe care-l confundă cînd cu oportunismul lui Lassalle, cînd cu anarhismul lui Bakunin — e concludentă. Cit știe, îi este destul ca să considere socialismul (sau comunismul, cum îi spune uneori, fără a avea o idee prea clară asupra noțiunii) dintr-un unghi de vedere ostil. Nu e de mirare că îl înspăimîntă în primul rînd ideea revoluției și a naționalizării mijloacelor de producție. După părerea lui, îndreptarea relelor stări de lucruri din domeniul social-economic și politic trebuie realizată prin reforme inițiate și conduse de „clasele de sus“, căci acestea sînt „luminate“. Masele populare, „clasa numeroasă“, „majoritatea“ judecă numai cu inima, nu și cu rațiunea, de aceea este

păgubitor a-și impune „tirania“ și a lua ele inițiativa reformelor necesare „...căci atunci clasa numeroasă pierde spiritul de conservare care trebuie să domine la bază și societatea intră într-o perioadă de agitație care anevoie se poate astîmpăra“. Pentru Ion Ghica, Revoluția franceză din 1789, pe care o evocă în termeni entuziaști, inaugurează o orientare social-politică definitivă în istoria umanității. „Operațiunea de destrucțiune“ s-a desăvîrșit atunci. Chiar și în România, „legea ne-a dat tot ce ne putea da“. Privilegiile au fost desființate, așadar oricine se poate ridica de pe o treaptă socială inferioară la bogăție și demnitate. Prin această convingere, nefundată, dezmințită de realitate, dar optimistă, Ghica se deosebește de ceilalți critici ai societății din vremea sa, ale căror concluzii sînt deconștientiste și fără speranțe.

Este interesant de relevat cum concepe scriitorul nostru societatea viitoare. În diverse lucrări, dar mai ales în *Insula Prosta* și *Două călătorii în vis*, el își asumă sarcina îndrăzneată de a contura pînă în amănunte imaginea unei asemenea societăți. Este o imagine utopică, înfățișînd aplicarea desăvîrșită a principiilor libertății, egalității și fraternității. Nemaexistînd, după părerea scriitorului, clase, oamenii ce activează în diverse domenii trăiesc într-o netulburată frăție. Armonia de interese, devotamentul față de instituțiile democratice, onestitatea, buna-credință înlătură atît tulburările în păturile de jos, cît și tendințele autocratice în cercurile conducătoare. Puterea emană de la națiune; aceasta își face legile și veghează, prin împuterniciții ei aleși, la respectarea lor. Alcătuirea socială, cu o organizare economică cooperatistă, ne apare hibridă și imposibilă. Cetățenii statului imaginar visat de Ghica sînt blinzi ca mieii și sfinți ca îngerii. Frații lasă celui mai mare dreptul de proprietate asupra fermei părinților și pleacă la oraș să se facă neguțători, meșteșugari sau marinari. În felul acesta, proprietatea agricolă nu se fărîmițează. Există bănci în care domnesc moravuri curate ca în temple; dobînzile sînt mici, creditul e generos ca o acțiune filantropică. Pretutindeni foiesc oameni cu o înaltă conștiință cetățenească, harnici, strîngători, întreprinzători, care locuiesc în case de țară împodobite cu flori ca un decor de operetă, sau în orașe bine întreținute, cu pavajul spălat cu apă și săpun cel puțin o dată pe zi... Nu poți să nu zîmbești citind asemenea pagini pictate în acuarelă trandafirie de un octogenar visător și generos. Cît va fi crezut Ghica însuși în posibilitatea realizării paradisului său social? Se va fi întreat el de ce n-a încercat, cîtă vreme a avut puterea în mînă, să pășească la punerea în practică a ideilor sale? Probabil că da. În orice caz, scriindu-i lui Alecsandri despre bunele sale intenții politice de totdeauna, și-a

simțit sufletul plin de amărăciune și, chinuitor încercat de sentimentul izolării, spunea: „...ar trebui să pot găsi o putere pe care să mă pot rezema“. N-a cunoscut această putere, clasa viitorului, și nici nu s-ar fi putut rezema pe ea. Dincolo însă de marile lui erori și de utopii, s-a hrănit totuși cu nădejdea că viitorul va fi o eră de libertate și de justiție. Niciodată nu s-a lăsat, ca atîția alți contemporani, copleșit de nostalgia trecutului. „Popoarele — declară în introducerea la *Convorbiri economice* — nu se mai întorc înapoi și trecutul nu mai revine; nici suntem dintr-acei care ar dori să-l mai văză, chiar de ar mai fi el cu puțință. Credem în progres, căci el este o condițiune a naturii fizice și morale, căci numai el ne poate duce sigur la înălțimea la care ne este permis să aspirăm ca societate și ca națiune.“ Speranța într-un cert viitor mai bun, la pregătirea căruia n-a contribuit în măsura în care, eliberat de prejudecățile de clasă, ar fi putut-o face, dar a contribuit totuși, a luminat bătrînețile castelanului de la Ghergani. „Doresc din toate puterile inimii și spiritului meu — spunea el — ca oamenii onești și învățați să se grupeze în jurul ideilor celor mai bune și raționale, să le susție cu tărie și să le propage prin cuvînt, prin scrieri și prin fapte, căci numai astfel s-ar putea forma conștiința poporului, singurul frîu ce poate opri pe guvernanți de a se abate de la prescripțiunile adevăratelor principii și de a nu lăsa loc la credințe greșite și striccate prin ură și patimi.“

„Scriitorul“ Ion Ghica s-a realizat foarte tirziu, la o vîrstă cînd talentul altora se istovește. Pînă pe la 1879, nici contemporanii săi, nici el însuși nu au putut bănui că un nume Ion Ghica va rămîne pentru posteritate legat de o operă literară. Dacă această operă n-ar fi existat, istoria culturii românești, fără a neglija, desigur, *Convorbirile economice* și alte lucrări de popularizare a științelor, l-ar fi așezat însă pe autor în rîndul celor nu de tot ignorați, însă nici celebri.

Crescut în cunoscuta atmosferă atît de favorabilă literelor, viitorul autor al *Scrisorilor către V. Alecsandri*, rudă a poeților Văcărești, prieten intim al lui Grigore Alexandrescu și al altor scriitori, nu putea rămîne indiferent față de literatură, oricît de puternic ar fi fost impulsul ce-l îndruma în altă direcție, spre științe. Cînd, în cadrul Societății filarmonice s-a angajat să traducă *Prețioasele* lui Molière, s-a supus totuși unei „mode“ a timpului. Toată lumea intelectuală românească traducea, preluca, scria. Încercarea tînărului de 19 ani poate fi considerată pentru acea vreme un succes, însă n-a dus la descoperirea vreunei vocații literare. Se poate vorbi, oare, în general, la Ion Ghica de o asemenea vocație? Glosînd pe marginea înclinației spre politică a munte-

nilor, G. Ibrăileanu, presupune în *Spiritul critic* că, dacă s-ar fi născut dincolo de Milcov, într-un mediu „intelectual“, mai puțin favorabil activității publice, un C.A. Rosetti și Ion Ghica s-ar fi dedicat scrisului și, astfel, literatura noastră ar fi fost „mai bogată cu un poet liric și cu un nuvelist“*. De fapt, Ibrăileanu aplică pe plan literar ceea ce Ghica însuși spusese despre sine când mărturisise că evenimentele politice, față de care nu putuse rămâne indiferent, îl îndepărtaseră de activitatea științifică ce-l pasiona. Ipotezei criticului i s-ar putea opune alta, anume că nu din cauza politicii am pierdut un nuvelist. C.A. Rosetti a fost poet liric în măsura în care s-a și manifestat ca atare, în *Ceasuri de mulțumire*. După descoperirea unor ciorne literare printre manuscrisele fostului bei de Samos și prim-ministru, astăzi știm ceea ce Ibrăileanu ignora, anume, că scriitorul a făcut curte muzelor în câteva rînduri, încercînd să scrie roman și teatru. Oare numai solicitările de altă natură l-au împiedicat să persevereze? Poate că, totuși, i-a lipsit acel impuls interior care-l împinge pe un artist spre realizare, în condițiile cele mai vitrege.

Ion Ghica a acordat literaturii o înaltă prețuire și a formulat în legătură cu ea idei interesante, în consens cu ceilalți pașoptiști. „Numai literatura — scrie el — poate exprima cu exactitate starea intelectuală și morală a unei epoci, căci ea este forma sub care se înregistrează ideile, credințele și cunoștințele unei națiuni; numai ea poate da o cunoștință precisă a raporturilor ce există între oamenii și lucrurile unui timp cu ideile cele adevărate; ea este tezaurul în care se depun cunoștințele societăților omenești.“ Fraza, așezată în fruntea unei lucrări științifice (*Convorbiri economice*), apreciază „literatura“ luată în sensul cel mai larg, fără o distincție între scrierile științifice și cele literare. O asemenea distincție n-a făcut Ghica nici în opera lui. Fie și în sensul amintit, el așază literatura printre factorii esențiali care transformă un popor în națiune și-i asigură „dreptul la o viață proprie“. Este explicabil de ce, în cărțile sale de propagandă politică, a acordat literaturii noastre un loc corespunzător. Aceste cărți erau destinate tocmai a argumenta în fața puterilor europene dreptul poporului român la o viață proprie. Ion Ghica, firește, era la curent cu mișcarea noastră literară din vremea lui și rostește aprecieri de cunoscător. Ca toată generația lui, admira poezia populară: „toate aceste cîntece, deși fără nume de autor, nu sînt mai puțin vrednice de un mare poet“, „vechile legende și balade, capodopere de concepție și poezie“. Tot în spiritul pașoptiștilor, descifrează în folclor expresia sentimentelor și a năzuin-

---

* G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ed. III, edit. Viața românească, p. 16.

țelor sociale ale poporului. Cîntecele haiducești sînt „strigătul cutezător, revărsarea bucuriei unui om liber, amenințarea, mînia și sfidarea săteanului ce năzuie să-și părăsească plugul îndată ce frunza îl va putea ascunde de privirile jandarmilor“*. Ghica formulează judecăți de valoare asupra literaturii, pornind de la conținutul de idei și sentimente. Pe Grigore Alexandrescu îl prețuiește pentru că a creat „fabula politică“; pe același fabulist, ca și pe Donici, ori pe dramaturgul Alecsandri, fiindcă „au lovit“ în corupție și parvenitism.** Citeodată, acordînd o atenție exclusivă conținutului, scapă din vedere realizarea artistică a acestuia și elogiază în termeni excesivi unele scrieri. Așa a făcut-o în raportul academic despre piesele lui G. Sion, drama *La Plevna* și comedia *Candidat și deputat*. În cea dintîi salută „cugetările patriotice, mari și generoase“, în cea de-a doua, adevărul cu care sînt înfățișate „manoperile și corupțiunea electorală care se practică prea adesea în țările constituționale“***. Poate că în prezentarea ditirambică a pieselor lui Sion, pentru care raportorul ași obținut premiul academic, intra o bună doză de subiectivism. În majoritatea cazurilor, Ion Ghica face o foarte justă evaluare a operelor și scriitorilor. Paginile sale despre Bălcescu, Alexandrescu, Filimon, Alecsandri, Văcărescu îi situează pe toți aceștia exact la înălțimea confirmată de posteritate.

În literatura pe care a încercat s-o scrie, sau a și scris-o, Ghica e cu consecvență același partizan al realismului critic, pe care-l cunoaștem din paginile sale ocazionale de critică și istorie literară. Față de alți realiști critici, un Caragiale, de pildă, scriitorul nostru urmărește îndreptarea păcătoșului, nu doar denunțarea lui vehementă. Evident, în ceea ce ne privește, sîntem de partea lui Caragiale. Ce puteai îndrepta la un Rică Venturiano sau la un Cațavencu? Lumea aceasta trebuia nimicită; conform încrederii lui în perfecționarea societății burgheze, Ghica își propune să contribuie la îmbunătățirea moravurilor și educarea socială. Principiul lui e „*ridendo castigat mores*“, pe care, aplicîndu-l operei lui Alecsandri, îl tălmăcește prin aceea că scriitorul moldovean nu vrea să „răstoarne“, ci „să poleiască, să înnobileze“****. Să recunoaștem, totuși, că, indiferent de obiective, critica exercitată de Ghica, prin mijloacele literaturii, nu e mai puțin severă.

---

* *Dernière occupation de Principautés...*, Librairie militaire de J. Dumaine, Paris, 1853, p. 74.

** *Ibid.*, p. 77.

*** *Raport despre „Dramatică“ de G. Sion...*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, ședințele ordinare din 1879—1880, p. 343—351.

**** *Dernière occupation...*, p. 77.

Cea dintîi încercare beletristică a scriitorului e schița de roman redactată în anii anteriori lui 1848, care-i plasează numele în istoria romanului românesc înaintea lui Kogălniceanu. Nu vom relua aici discuția ce s-a purtat în legătură cu identificarea acestui fragment epic. Cele mai recente argumente aduse în dezbatere* înlătură dubiile de altădată și ne conving că un al doilea fragment de proză (ms. 2.825) reia încercarea mai veche, ambele narînd episoade din viața aceluiași Alecu Șoricescu, situate, respectiv, prin 1837 și 1857. Povestirea ascensiunii sociale a personajului se face la persoana întîi, urmînd îndeaproape romanul *Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale* de Louis Reybaud (apărut la Paris în 1843 și retipărit în numeroase ediții). Pe alocuri, modelul e transpus în românește de-a dreptul, fără modificări importante. Scrierea, anunțînd prea puțin însușirile literare ale memorialistului de mai tîrziu, interesează doar prin conținutul său de critică social-politică. Tînărul Alecu, eliberîndu-se în 1837 din închisoarea de la Ploiești, unde fusese azvîrlit din cauza acțiunilor sale democratice, încearcă să facă o carieră onestă. „Dar la noi e foarte greu — comentează scriitorul prin intermediul eroului — un rîndaș, un salahor își găsesc o slujbă în douăzeci și patru de ceasuri, dar un tînăr cu învățătură, un poet, un filozof poate muri de foame în bunăvoie.“ Ghica știa din proprie experiență cîte piedici se ridicau înainte de 1848 în calea tinerilor cărturari suspecțați de ocîrmuire. Scriitorul nu scapă nici aici prilejul de a pleda pentru ocupațiile productive — ca în *Convorbiri economice* — și de a acuza acea „populație de tineri neproducători și paraziți, pe care sărăcia cea mai înspăimîntătoare nu-i poate tîmădui de fumurile și de mîndria care îi roade“.

Urmărînd soarta eroului său, care se leapădă treptat de principiile ce-l însuflețiseră în tinerețe, Ghica dezvoltă o serie din racilele care măcinau societatea românească dinainte de revoluție. Opreliștile cenzurii erau strașnice; în paginile ziarelor, „nu să putea vorbi nici de stăpînire, nici de religie, nici de politică, nici de filozofie, nici de literatură, nici de oameni de slujbă, nici de cei fără slujbă, nici de puterile streine, nici de tarafu boierilor, nici de negustori, nici de țărani“... *Gazeta Racul*, la care lucrează Alecu și care afirmă în programul său: „vom rădica cîteodată glasul pentru clasele sărmene și suferinde, dar și aceasta fără vreun scop de demagogie“, este curînd suprimată.

Alegerile nu se puteau desfășura în libertate. Candidînd la Buzău, Alecu este învins de adversarul său, sprijinit de un boier și agreat de domn. În timpul votării, un logofăt se uită ce nume scriu alegătorii pe buletine.

---

* D. Păcurariu, *Ion Ghica*, p. 101—116.

În cele din urmă, Alecu prinde cheag jucînd cărți în case boierești, unde află cum au ciștigat stare partenerii săi: un judecător lua mită de la ambii împiricinați, un alt slujbaş, după ce se interzisesese exportul de seu, oprea vitele la hotar sub pretextul că „coprind seu“ și nu elibera bilet de trecere decît după ce negustorii îi dădeau mită. Alecu devine ispravnic și știe să tragă mari foloase, ca și ceilalți, din funcția sa. Cu aceasta se încheie primul fragment, conturînd trista imagine a epocii de decadență a feudalității românești, cînd administrația, așa cum o cunoaștem și din *Ciocoii vechi și noi*, era viciată de sus pînă jos.

O trăsătură specifică literaturii lui Ghica este satira. Această trăsătură stă la baza comediei ce ni s-a păstrat într-un fragment încă mai redus decît povestirea despre Alecu. Asupra manuscrisului și asupra corespondenței în jurul lui a atras atenția pentru prima dată E. Carcalechi.*

În 1882, așadar numai la un an după ce părăsise Direcția generală a teatrelor, Ion Ghica cerea prietenului și rudei sale Ollănescu-Ascanio (remarcabilul traducător al dramei *Ruy Blas*, pe care cu puțin înaintea o pusese în scenă la Național) o „intrigă bună“, ca să-și încerce „măiestria în arta dialogului“. Această măiestrie Ghica și-o verificase în *Conșorbiri economice* și în scrisorile pe care le redactase pînă atunci; ea constituie una din laturile prețioase ale artei sale. Era poate îndreptățit să spera a deveni autor de teatru. De la început, scriitorul s-a gîndit la o comedie de satiră socială, din care pricină dorea să păstreze anonimatul: „Dar cum vor fi — foarte probabil — cîteva aluzii la starea societății noastre, mare și mică, vom păstra taina și anonimatul cît mai multă vreme“**. Subiectul comediei, în linii mari, îl cunoaștem din relatarea lui Ghica însuși: „Intriga va fi simplă: o tînără fată, încîntătoare și bogată, Tinca, de pildă, îndrăgostită de un tînăr drăguț și zăpăcit — să-i zicem Lică — e dorită, pentru zestre, de un tînăr deputat căruia o să-i zic Alexandru Becerescu. O bătrînă doamnă, Măndica Mijlocescu, trăind din espediente și ținînd casă deschisă unde se joacă cărți — are o fată pe care ar voi s-o mărite cu un licențiat, proaspăt sosit, foarte bogat și foarte haple, dar amoretzat nebunește și prosteste de nepoata aceleiași doamne Mijlocescu, tînără orfelină care vede cu regret felul de trai al mătușei ei și care sfirșește prin a se mărita cu un om foarte cumsecade, căruia i-a arătat interes de cînd era grav rănit în război, ca voluntar.“*** Ghica a scris numai cîteva scene, iar Ollă-

---

* Eugenia Carcalechi, *Despre două scrieri necunoscute ale lui Ion Ghica*, în *Arhiva*, nr. 1, ianuarie 1906, p. 39—43.

** *Ibid.*, p. 42.

*** *Ibid.*, p. 42—43.

nescu nu a colaborat cu nimic. Începutul piesei ne transportă într-o societate de *high-life* și indică limpede tendința critică la adresa acestei societăți. Spiritul și mijloacele de realizare a comicului, deși nedesăvârșite, se înrudesesc cu acelea ale lui Caragiale, care s-a ocupat în atâtea rînduri, cu ironie tăioasă, de coconetul cu *jour fixe* și *five'o clock*-uri. La adunarea din casa soților Cicală apare și junele Scotocescu, pe care doamnele îl pun să citească articolul despre petrecerea mondenă la care au participat, ca să nu le fi încurcat cumva toaletele. Scotocescu și-a redactat cronica întocmai ca Edgar Bostandachi-Turturel, la rîndul său întruchipare literară a faimosului Claymor de la *L'Indépendance roumaine*. Citește Scotocescu: „Estetismul se luptă cu modele... Doamnele cele mai la modă, *les mondaines*, cele de lume, cum s-ar zice, *les dames* Mândica, Saftica, Anica, Sultanica și Zinca, *mesdemoiselles* Maritza, Aglaitza... florile frumuseței, ale tinereței și ale eleganței însmălțau tapetul verde al gazonului și făceau din el un parter de tuberoze, de ciclamene, de gloxinii, azalii, camelii și begonii.“ Coconetul poleit e pornit pe birfeli în termeni vulgari, ca și madam Mândica Piscopescu (Esméralde), Tincuța Popescu și Mița Protopopescu, pe care le cunoaștem la *five'o clock*-ul de la care abia se salvează Caragiale.*

Înrudiri între scriitorul Ghica și I.L. Caragiale există mai presus de orice îndoială. Se întîlnesc și în *Convorbiri economice*, unde prozatorul ne dă un număr considerabil de pagini literare, chiar dacă acestea au în general rostul de a introduce pe cititor în lămurirea unor noțiuni economice. Folosirea mijloacelor literare în lucrări filozofice și științifice pentru a face mai limpede, mai convingătoare și mai atrăgătoare expunerea unor idei e un procedeu pe care-l regăsim în toate timpurile, și nu numai în scrieri de popularizare, deși în primul rînd în acestea. Dialogul, o narațiune sau un schimb imaginar de epistole sînt cîteva din formele pe care le îmbracă asemenea expuneri. *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, *Dialogul între unchi și nepot* de Petru Maior, *Flora română* de C. Negruzzi și alte scrieri anticipează la noi „convorbirile“ lui Ghica. Justificînd „modul“ ales pentru expunerea sa, scriitorul nostru afirmă în *Prefață* că a găsit în acesta „singura formă sub care se pot prezenta asemenea chestiuni unui public puțin obicinuit încă cu studiul științelor politice și morale, puțin obicinuit a da o atenție susținută unei cetiri serioase și ostenitoare prin care să poată ajunge a înțelege și a învăța adevărurile netăgăduite care rezultă dintr-o serie de raționamente; am crezut că oricît de mic ar fi meritul literar al

---

* Printre manuscrisele lui Ghica se mai află o clornă caragialeană, cuprinzînd începutul unei scenete satirice antipoliticianiste și antidemagogice: *O ședință administrativă la piei roșii cu leafă*.

acestei scrieri, ca utilitate însă modul ce am adoptat va fi mai potrivit cu starea spiritelor“. Ghica nu voia deci să se adreseze specialiștilor, ci publicului larg, și de aceea nu a făcut o carte de expunere sistematică și teoretică, un curs obișnuit. Modul literar de abordare a problemelor i-a și fost reproșat de unii recenzenți. Notița bibliografică tipărită în *Convorbiri literare* după apariția celei de a cincea broșuri (*Finanțele*) protesta astfel: „Tot începutul este un fel de convorbire politică populară, cum am zice, între mai multe feluri de indivizi noi sau vechi, convorbire care pe lângă alte neajunsuri nu stă măcar în vreo legătură cu finanțele și cu studiile ce urmează. Cine voiește să apreușiască (ba chiar să cetească) cartea d-lui Ghica să înceapă de la pag. 63.“* Recenzentul este supărat și de conținutul critic al primelor 63 de pagini, ceea ce e explicabil: aici Ghica vizează direct, polemic, pe conservatori, „partidul boieresc“.

Modurile de expunere folosite în *Convorbiri economice* sînt variate. De la digresiunea în stil direct, scriitorul trece la o narațiune sau la un dialog, pentru a se opri la o tratare teoretică, în care încadrează tabele statistice desfășurate amănunțit, apoi comentate. În mai multe rînduri folosește și gehul epistolar, ca de pildă în capitolul al treilea și următoarele din partea întii (*Munca*, 1863), sau, mai amplu încă, în partea a șaptea, intitulată *Trei ani în România sau corespondența onorabilului Bob Dowley* (1876). În treacăt fie spus, critica stărilor sociale și politice de la noi prin mijlocirea corespondenței unui închipuit călător străin a fost făcută și de alți scriitori ai vremii, ca, de pildă, N. Xenopol, a cărui scriere *Pășurile unui american în România* (*Convorbiri literare*, 1879—1880) a fost sugerată poate de modelul lui Ghica. Fie și parțial, epistolele din *Convorbiri economice*, dar și alte pagini, ca, de pildă, capitolul al doilea din partea întii (*Munca*), cuprinzînd povestirea călătoriei pe mare, după îmbarcarea la Marsilia, relatarea discuției cu secretarul de ambasadă Dromant, sînt înrudite ca atmosferă și stil cu *Scrisorile către V. Alecsandri*, în care povestirea se împletește la rîndu-i destul de des cu comentarii politice sau economice.

Nu întotdeauna digresiunile literare sînt legate organic și servesc expunerea teoretică. Uneori Ghica se lasă ispitit, dincolo de limitele necesarului, de plăcerea de a crea un portret sau un tablou. Așa, scenele din Bucureștiul vechi mai ales, biografia Radovancei, a lui Stoian și a fiului lui Stoian, ca și popasul evocator în vechea cetate de scaun Tîrgoviște pot apărea gratuite într-o lucrare economică. Dar tocmai

---

* *Bibliografie romînd. Convorbiri economice de Ion Ghica*, broșura a V-a, București, 1873, în *Convorbiri literare*, nr. 7, octombrie 1873, p. 283.

aceste paranteze literare fac farmecul și prospețimea *Convorbirilor economice* și anunță pe autorul *Scrisorilor către V. Alecsandri*. Recenzentul din 1873 în zadar îi sfătuia pe cititori să ocolească asemenea pagini; pe acestea le vor fi gustat în primul rînd, cum le gustăm și noi astăzi.

Fiindcă ni se pare caracteristică din toate punctele de vedere, ne vom opri mai întîi la partea a patra, *Proprietatea* (1865). Primul capitol începe cu relatarea unui popas la Tîrgoviște, unde Ghica se duse să facă formele legale cerute de cedarea unei părți din moșia sa pe seama foștilor clăcași, în virtutea reformei agrare din 1864. Scriitorul, întotdeauna emoționat de vestigiile trecutului, împletește agreabil descrierea sumară a vechilor monumente, Chindia lui Țepeș, Mănăstirea Dealul, biserica Stelea, cu incursiuni în istorie și mai ales cu pasaje lirice, exprimînd „un sentiment de venerațiune pentru umbrele cărora le sintem datori gloria și existența noastră națională”. Oricum, sună ciudat într-un manual de economie politică, dar cît se poate de firesc în scrisul lui Ghica o apostrofă patriotică de felul acesteia: „Vă salut, umbre ilustre care ați combătut și ați murit pe cîmpuri de bătălii victorioși ca Mihai, sau victime a invidiei și a trădării ca Vladimirescul Numai acei care știu a se bate și a muri pentru apărarea țării pot avea patrie, numai acei care știu a se bate și a muri pentru apărarea instituțiilor țării pot avea dreptate și libertate.” La aproape douăzeci și cinci de ani după călătoria pe la mănăstirile de peste Olt, Ghica re trăiește sentimente și află accente ca acelea pentru care, încă de atunci, își instruna lira prietenul său Grigore Alexandrescu. În paginile din *Convorbiri economice* la care ne-am oprit, paranteza lirică se închide curînd. Lirismul aduce adesea tonuri calde în scrisul lui Ghica, dar nu îi e caracteristic ca atare, ci numai în alternarea cu relatări obiective și cu note de umor și satiră. Chiar aici, îndată după evocarea istorică inspirată de vederea monumentelor respectabile, coarda se schimbă brusc. De sub umbra bisericii Stelea, unde se odihnesc „corpurile decapitate a doisprezece boieri, martiri ai libertății în contra tendințelor de cruzime ale lui Vlad”, scriitorul ne transportă, la distanță de o frază, în „Otelul Petrică Brașoveanu”, unde prînzește alături de un membru de consiliu. După alte citeva fraze, acoperînd nu mai mult de o jumătate de pagină, ne și aflăm în salonul „celei mai elegante dame de provincie”. Scriitorul se îndreaptă spre o țintă bine precizată, anume, către dezbaterea chestiunii proprietății, așa cum ne indică titlul broșurii. O face însă fără grabă, interesîndu-se de tot ceea ce vede și aude în jurul său. O dată ce a adus în scenă oameni, le îngăduie să vorbească destul de liber despre cele ce-i interesează și nu-i constrînge să treacă,

schematic și de îndată, la tema pe care o vrea lămurită. Că această conversație îi folosește pentru a atinge în treacăt o serie de teme dezbatute și în alte părți ale lucrării, e adevărat. Nu evită repetarea, pentru că insistența i se pare utilă, dar și pentru că se teme probabil să nu-și schematizeze exagerat personajele. Așadar, întâlnim detaliul vestimentar, portretul și dialogul transcris cu naturalețe. Descrierea îmbrăcămintei gazdei din salonul țirgoviștean și a înfățișării ei fizice puteau lipsi, dacă în mîna economistului nu ar începe să zburde condeiul prozatorului artist. Portretul e pictat cu migală: „O rochie de atlas verde cu crângi galbene, întinsă pe un malacof din cele mai umflăte, lăsa în urmă-i o coadă de trei coți, un ciupag de două degite agățat cu două panglicuțe de umerii goli și grași; o bertă de șantili de bumbac neagră încadra sinul umflat al damei; la cap împodobită cu două oca de păr legat în cordele de catifea roșie cu stelișoare de aur, cu moțuri de hurmuz și cu ciucuri de fir. Dacă pe de o parte își arăta prea mult frumusețea brațelor, a pieptului și a spinării, pe de alta își ascundea obrazul sub o tencuială groasă de prafuri albe, roșii și vinete; nu-i lipsea nici pielea de liliac pe sprîncene, nici risticul la coada ochiului și sub gene, toate chichițele dresului, sulimanului, machiajului ș-ale repicagiului îi erau cunoscute și familiare.“

Iată și salonul de joc al damei țirgoviștene: „În mijlocul unui salon mare, între două odăi bogat mobilăte cu stofă de brocatelă de mătase, luminate cu spermanțetă, în candelabre și girandole, să întindea o masă lungă, rătunjită oblu la capete, acoperită cu postav verde, prins pe margini în cuie de alamă; în toate colțurile camerilor cite o mescioară de wist cu luminări în sfeșnice și cu toate instrumentele necesarii, de fiecare cite două perechi de cărți, patru condeie de credă în hîrtie verde poleită și periute cu coada de bunlemn de Fernanbuç“.

Descrierea lui Ghica e bogată în amănunte și servește caracterizarea tipurilor, prin portret și prin tabloul mediului în care trăiesc. Dialogul izbitor de firesc urmează de îndată. Ca și Caragiale, Ghica scenarizează adesea. Conversația e vie:

„— Nu mai de trăit, soro! zicea o cocoană bătrînă cu sprîncenile făcute. S-a mai auzit pînea zece gologani? Nu mai le este teamă de Dumnezeu.“

— Fă ca mine, cocoană Saftico, răspundea madam Economescu, damă matură, dar încă în pretenții de frumusețe, măritată în a treia cununie cu domnul Economescu, fost grămatic la un egumen grec. Eu cumpăr grîu de la obor și fac pîne în casă, îmi vine pe trei gologani ocaua; despre carne, trăiesc cu păsări; curcanii sunt acum foarte grași. Ce să fac?“

Notațiile de portret și biografice în spusele celor două interlocu-toare fac tabloul mai sugestiv și, totodată, divulgă părerea scriitorului despre personajele pe care ni le înfățișează. Privirea critică ce poposise mai insistent asupra opulentei gazde împoțonate pînă la ridicol se plimbă pe rînd de la un musafir la altul. Salonul țîrgoviștean constituie pentru Ghica un prilej de a satiriza pătura înstărită din orașele de provincie. El suride auzind pe cele două cucoane văietîndu-se de greutățile vieții. Văicăreala e pentru ele doar un mod de a-și afirma public bunăstarea. *Madame* Economescu o duce greu cu carnea și de aceea își întreține gospodăria cu... curcani. Toți cei de față sînt nemulțumiți din diferite motive. Tînărul Oftescu, aspirant de subprefectură, are bineînțelele preocupări politice și dorește căderea ministrului, pentru a veni la putere un guvern cu „mină de fier“. Paraponisescu îi ia vorba din gură și, naiv în sinceritatea sa, pune punctul pe i: schimbarea guvernului o dorește, ca și Oftescu, de altfel, deși acesta n-o declara, pentru a se putea chivernisi. Domnul Zamfir Toroipan, „boier de țară, podgorian hrănit cu muncă și rachiu de prune“, regretă vremurile apuse, cînd guvernul îi venea în ajutor ori de cîte ori se jeluia de „vreo datorié, de vreo călcare“. Toroipan e un adevărat Sandu Napoila: „De cînd au venit o grămadă de procopsiți după la Paris, ne-au stricat rostul, ne-au adus în țară sărăcia, nepăsarea de Dumnezeu, ruina proprietății, ne-au rădicat respectul familiei și ne-au stricat posturile; toate relele ne vin de la cărțile cele multe, de la dezvoltarea ideilor. Unde avem noi putere să ținem o grămadă de lucruri: progres, libertate, civilizațiune? Aste or fi bune pe la împărățiile care sunt bogate, dar nu la noi, or să ne aducă în săpă de lemn!“ Intervențiile altor musafiri din salonul țîrgoviștean îi folosesc autorului pentru a ilustra și alte idei dezbătute în lucrarea sa. Locotenentul Spadon, vorbind, așa cum se cuvine unui militar, deși în retragere, adică pe tonuri înalte, cere energic înființarea unei „fonderii“ care, după părerea sa, este „temelia naționalității noastre“. Dar și în materie de înarmare — reiese din conversație — tot afacerile personale se ascund înapoia frazelor umflute.

În *Convorbiri economice*, Ghica are puțini eroi cu care să fie de acord, și chiar cînd aduce în scenă asemenea eroi, simțim prea direct că prin ei vorbește el însuși. Personajele lui „pozitive“ sînt inconsistente și grăiesc ca „din carte“. Ceea ce spun aceste personaje și punerile la punct ale autorului nu se încadrează în imaginea literară care, din pricina lor, e spartă, fragmentată, ceea ce nu-i putem reproșa, căci în fond toată scena nu e creată decît cu scopul precis al unei demonstrații.

Modul în care scriitorul pregătește, în capitolul asupra căruia am stăruit, expunerea ideilor sale despre proprietate, dar și despre familie,

religie și morală, progres etc. se reîntâlnește și în alte locuri ale scrierii. Deosebită vervă pune Ghica în dezvoltarea, tot prin crearea unor tipuri, a politicianismului, demagogiei și venalității în viața publică. Aceasta constituie de altfel tema principală a paginilor literare din *Convorbiri economice*. Alăturînd aceste pagini, obținem un tablou destul de cuprinzător și colorat al vieții publice românești de după Unire, cînd instituțiile burgheze sînt înțelese la noi în mod primitiv, dar folosite exact în sensul în care le întrebuița burghezia și în țările capitaliste mai înaintate, ca instrumente de opresiune.

Printre pasajele cu caracter literar, atenția cititorului reține cu satisfacție pe acelea despre „ședințele permanente“ din Cișmigiu. Acolo se adună „cîteva căzături calemgii, zapcii, logofeți, condicari și sameși halea și paia cu pensii, paraponisiți, parigorisiți și apelpisiți, cîțiva capanlii, madegii și oțucpii cu cîțiva tineri gheșef-tari și coțcari“, ale căror discuții sînt exclusiv politice, consacrate „patriei, patrioților și patriotismului; discuțiunile literare, filozofice și artistice sînt cu totul prohibite“. De o crasă ignoranță, cu toții dezbate totuși pe larg planuri politice, financiare și administrative, aducînd soluții bineînțelese extravagante, dar în acord cu interesele personale. Incompetența, în contrast cu aerul serios cu care își expun reformele, ne amintește din nou pe unii din eroii lui Caragiale. Paraponisiții și apelpisiții din Cișmigiu fac politică „înaltă“, se răfuiesc cu miniștrii și cu împărații. „Am auzit cu urechile mele — exclamă Guliță Dolofan — din gura curților europene...“ Vorbește Mitică, sau în orice caz părintele lui Mitică cel de pe la 1900, inspirat, ca și feciorul său, „după cîteva feligene de cafea, după cîteva halbe, cînd paraponul se sparge în fumul țigaretei și cînd gazul berei s-a suit la creieri...“ Mai înainte de momentele lui Caragiale, Mitică își face loc în literatura noastră, palavragiu, ignorant, dar pretențios, neînsemnat, dar fanfaron, cenzor al actelor altora, dar inactiv, prin mijlocirea lui Ion Ghica.

Ca și la Caragiale, comicul țîșnește din contrastul violent între aparență și esență. Vorbirea personajelor e umflată, încercînd în zadar să ascundă vidul intelectual. Ca Rică Venturiano, tînărul Guliță Dolofan cată a-și uimi ascultătorii cu fraze încalcite și prețioase. Pentru a „explica“ bătrînului clucer Toma ce însemnează anarhist, el începe a perora:

„— Lucru pe cît la întîia vedere pare complex și dificil, pe atît este simplu și lesne de înțeles cînd îl supunem la metoda analitică a spiritului și îl trecem prin laboratorul cunoștințelor morale, politice și literare cu care suntem adăpați noi... ăștia care facem parte din corpul

diplomatic. Dar ca să înțelegeți mai bine șirul raționamentelor prin care am să vă fac să treceți, mai întâi de toate să spui că zicerea anarhist însemnează om prost, vine de la elinește *ἄνευ* (fără) și *ἄρχη* (cap), de unde apoi s-a format cuvântul compus anarhist.“

În felul de a vorbi al personajelor, ca și în trăsăturile care schițează portretele lor fizice se observă tendința de a exagera a scriitorului, cu scopul de a crea satira. Desenul e în *Convorbiri economice* caricatural, ca și această excepțională schiță, care spulberă imaginea ideală a unui Cișmigiu închipuit de provinciali ca un fel de Frascati sau de Tivoli, dar în realitate o grădină încă mizeră, „deși nu trebuie să trecem cu vederea mica insulă de la capul aleii, un adevărat Pafos mobilat cu lavițe de lemn, pe care dimineața și seara merg de se răsfață câteva ondine, driade și amadriade văduve, măritate și fete mari, cu coc și despletite, cu rochii care se tirăsc de trei coți prin praf sau care d-abia le acopere genunchii, dar toate deopotrivă libere și independente; deși un fel de Neptun s-a încercat odinioară să rădice asupra lor furca sa de dominațiune, ele însă au găsit că prea îi era barba albă și l-au respins cu indignațiune; acum căzutul zeu, devenit omul de piatră, stă rezemat într-o rînă de stilpul unei porți în strada Sculpturei, privind cu duioșie la trăsurile care se luptă cu valurile zdruncinate ale pavagiului“.

Aluziile mitologice creează comicul și în alte pasaje literare din *Convorbiri economice*; într-un anume sens, Ghica anticipează în acesata pe Calistrat Hogăș. La Ghica confruntarea cu figurile mitologice antice, considerate ca idealuri de frumusețe fizică și morală, îngroașă caracterul meschin al contemporanilor bucureșteni: „Galateelor noastre le place mai bine urechile lui Midas decât dalta lui Pigmalion. În secolul în care trăim este de prost-gust a fi gelos; Menelas se împacă cu o primărie, Cupidon s-a făcut măgădău mare, cîntă «frunză verde aurită» și aleargă după o casierie de județ.“

Calamburul, anecdota înviorează scrisul lui Ghica încă din *Convorbiri economice*. Unele narațiuni capătă contururile unor adevărate nuvele, ca, de pildă, aceea despre birtașul Costache, moștenitorul lui Jupîn Niculcea.

În *Convorbiri economice*, Ghica ne dă pagini admirabile despre București. Tablourile din vechiul oraș, respectiv din capitala cu pretenții de urbe modernă, alternează, zugrăvite în acvaforte; reasezîndu-le în ordinea anilor, obținem o adevărată cronică în imagini a cetății lui Bucur. După câteva notații sumare, ce schițează istoria mai veche a scaunului domnesc, scriitorul poposește mai mult în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Alaiul dementului Mavrogheni e

grăitor pentru starea de umilință la care erau constrinși bucureștenii. „După prînz — scrie Ghica — răsturnat într-o caleașcă poleită, trasă de patru cerbi cu coarneau de aur, ieșea la preumblare înconjurat de cîhodari cu fuste albe și ișlice rotunde de samur pe cap, de arnăuți și soitarii cu căciuli lungi de postav pestriț, împodobite cu coade de vulpi și cu clopoței, care jucau chiocecurile pe lingă trăsura domnească, se strîmbau la trecători și insultau femeile cu vorbe și cu gesturi nerușinate.“

Cu precizia unui topograf, dar colorînd și reliefaînd detaliile, Ghica trasează planul orașului în vremea lui Mavrogheni, cu cele patru căi lungi și întortocheate, ca brațele unui polip: Podul Brașovului, Podul Tîrgului d-Afară, Podul Beilicului și Podul Calicilor. Între aceste patru poduri și alte ulițe mari, scriitorul, ca și cînd le-ar fi văzut aieva la vremea lor, așază „goluri ocupate de grădini, de livezi, de vii și de maidanuri presărate pe ici, pe colea cu cîteva colibi, bordeie și căsuțe despărțite de gropi de nisip și de baltace printre care se rădăcneau mormanele de gunoi scoase de prin grajdurile boierești“. Călăuză pricepută, Ghica schimbă unghiul de vedere și ne conduce pe Dealul Mitropoliei, de unde „Bucureștii semăna mai mult o dumbravă decît un oraș: copaci înalți și pletoși, printre care străluceau crucile poleite a o sută de biserici mari și mici. Privind pe dasupra grămada verde, se ghiceau pe alocurea cîteva ochiuri; acele spațuri desemnau în proiecțiune locurile ocupate de hanurile cele mari și de curțile boierești.“ În continuare, ciceronele ne călăuzește prin oraș, arătîndu-ne bisericile, hanurile, curțile boierești și alte construcții. Privirea îi e iscoditoare. Imagini necăutate, dar plastice, dau viață stampeii. Micuța biserică a lui Bucur, cu turla rotundă „ca o ciupercă“, cu streășina lată, afundată între arbori bătrîni, pare „un copil sub o umbrelă, rezemat la tulpina unui stejar stufos“. O altă biserică are turla acoperită cu „șindrila neagră cu mușchi pe dînsa“. Foișorul de foc e un „cap d-operă de dulgherie, un fel de scara pisicii, formată de o mulțime de bîrnii rezemate unele pe altele, printre care se vedea ca printr-un grătar Biserica cu Sfinți...“ Imaginația lui Ghica reconstruiește exact monumentele surpate, cum e Turnul Colței, care în trecut „domina orașul și-și arăta falnic crenelele sale printre nori“, sau hanurile cele mari de la Șerban-Vodă, Constantin-Vodă, Sfîntu Gheorghe. Scriitorul nu ezită cînd determină așezarea caselor boierești, întinderea ogrăzilor și soarta marilor gospodării în vitregia vremilor. Promenada atît de instructivă prin vechiul tîrg de scaun se încheie cu o altă imagine de ansamblu, dar nu vizuală, ci sonoră. Două fraze largi, construite cu meșteșug, evocă farmecul armoniei sublime produse de bătaia clopotelor celor o

sută de biserici bucureștene. Pagina atestă plasticitatea fanteziei scriitorului nostru. Ca să sugereze amploarea armoniei, el alege imagini vizuale, nu auditive. Vuietul clopotelor se aruncă în cadență „ca niște talazuri împinse unele peste altele“. Și mai departe: „În mijlocul acelei vijelii de sunete, precum ochiul distinge într-o mare înfuriată pinzele corăbiilor printre spumegatul alb al jocului valurilor, asemenea, urechea deosebea în mijlocul huietului glasul plîngător al Sfintului Gheorghe, repetînd în cadență numele nenorocitului Brîncoveanu, sunetul jalnic și mîndru al Antimului, bătaia rară și falnică a Sfintului Spiridon, îngînîndu-se cu Sărindaru și cu Curtea-Veche, clopotul de serbare al Colții, glasuri grave străbătute în toate părțile de timbrele ascuțite și argintii a o sută de clopote mai mici ale bisericilor din mahalale“.

Colecția de stampe vechi din vechiul București se întregește cu alte imagini gravate tot atît de minuțios. Capitolele *Casele boierești* și *Casa Dudescului* pot folosi pentru reconstituirea exactă a unei case boierești de pe la începutul veacului al XIX-lea. Amănuntele arhitectonice sînt întregite de enumerarea pieselor de mobilier. Din interior, cititorul e condus în ogradă, unde i se arată acareturile, apoi grădina de pomi fructiferi cu „cireși pietroase, caise cît pumnul, piersici roșii, struguri tîmîioși și razachie“.

Indiferent de perimetrul cadrului, omul este întotdeauna prezent în stampele lui Ghica, căci reconstituirea pe care o face nu este arheologică, ci istorică. Scriitorul e aici mai puțin atent la evenimentele mari, cît mai ales la viața de fiecare zi a oamenilor comuni. În opoziție cu huzurul oriental al lui Mavrogheni, care se ducea, cu arătatul alai, la Izvorul Tămăduirii ca să-și bea cafeaua și ciubucul în chioșc, tîrgoveții sînt înfățișați în munca lor harnică. Fete și neveste, calfe și uce-nice limpezesc testemeluri la Cișmeaua Filaretului, le vopsesc și le întind la zvințat. Gevrenele, sanguliile și bibilurile lucrate de bucureștence aveau mare căutare în haremurile de la Constantinopol. Capitolul despre Bucureștiul industrial aduce un elogiu bine meritat industriei casnice de odinioară, dar și tăbăcarilor, cojocarilor, ișlicarilor și ceaprazarilor.

Evocînd Bucureștii de altădată, Ghica regretă că se „dărîmă și dispar monumentele cele vechi, pare că am voi să ștergem orce ar putea să deștepte conștiința națională!“ În *Convorbiri economice*, reamintirea trecutului folosește ca element de contrast într-o confruntare cu prezentul, în defavoarea acestuia din urmă pentru motive întemeiate. După ce face tabloul tîrgului productiv de la răs_pîntia veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, Ghica își exercită verva schițînd

fața urbei ceie noi, devenită „receptacolul funcționarismului“, căci pe ulițele ei nu vezi decît „așa-ziși slujbași ai statului, civili și militari, în activitate, în disponibilitate și-n retragere, boieri halea și paia, cum se zicea odată, postulanți de funcțiuni, de concesiuni, de deputății, de senatori, de primării și de consilieri“... Cu asemenea locuitori, orașul a ajuns într-o stare jalnică, e „rău pavat, rău măturat, rău adăpat și rău aerat“.

Bucureștii ultimului pătrar al veacului trecut apare ca un oraș-caricatură. Pîrjolurile, cutremurele, intemperiiile au măcinat clădirile de altădată. În mahalale se pot vedea case mărunte, gropi și maidane. Dar și în fundul curții palatului se zărește o casă boierească ruinată. La Cotroceni, reședința de vară a domnului e o „mănăstire cîrpită“. Străzile sînt strimte și întortocheate, fiindcă proprietarii construiesc după bunul plac; nimeni nu-i poate constrînge să respecte planul de aliniere: unul e deputat din majoritate, altul e alegător, altul rudă, amic sau asociat al vreunui ministru. În urbanistica Bucureștilor contemporani Ghica vede expresia unei societăți strimbe. Cortegiile funebre grotești, carul cu panoplie de cavaler cruciat, caii înveliți în postav negru, cioclii cu pălării scofilcite și soioase, muzica militară zgomotoasă denunță o primitivitate ridicolă, fiindcă e pretențioasă. Bucureștenii cei noise comportă ca niște parveniți, în toate împrejurările. Fericea supremă a doamnelor elegante constă într-o plimbare la Șosea cu „caleașcă de Viena cu cai ungurești, cu vizitiu cu cocardă, cu șireturi de fir la pălărie și la cusături“. La havuz, doamna coboară „ca să-și tîrască coada rochiei prin praf, încungiurată de trei-patru eleganți, urmată pas cu pas de mîndrul lacheu care-i duce manteluța de cinci dramuri pe brațe“.

Cînd încheia și publica primele două volume din *Convorbiri economice*, adică în 1879, Ghica se și afla angajat în redactarea celor dintîi scrisori adresate lui Alecsandri. Împrejurările, cunoscute, din care a rezultat inițiativa, subliniază caracterul într-un anume sens ocazional al acestor scrisori. Opera s-a constituit în timp, de-a lungul a șapte ani, fără vreun plan inițial și cu un punct de pornire destul de vag. Nici cînd a redactat această operă Ghica nu s-a considerat un „scriitor“ și n-a lucrat ca un profesionist, ci ca un amator. Cînd a negat, indispus de critica nedreaptă a cuiva, că ar fi „avut vreodată pretențiunea a trece de scriitor“ nu și-a căutat circumstanțe atenuante. *Scrisorile către V. Alecsandri* au izvorît dintr-un dublu impuls: dorința de a oferi documente despre o epocă apusă, însă documente educative, și plăcerea de a se legăna, bătrînește, în fotoliul amintirilor, la gura sobei. „La noi — se întreabă memorialistul — cum să te luminezi asupra celor petrecute

pe la începutul secolului?... Înainte vreme tot se mai găsea din timp în timp câte un boier, un logofăt, un Ureche, un Costin, un Neculce, un Greceanu, uricari, letopiseși și cronicari istoriografi, care înregistrau zi de zi, oră de oră cele ce se petrecea...“ Cît privește plăcerea amintirilor, Ghica o mărturisește în repetate rânduri: „Cît îmi place, în orele mele de izolare, să-mi aduc aminte de unii din oamenii cu care am trăit alături, pe care i-am văzut luptând cu abnegațiune și curaj pentru redobândirea drepturilor țării și pentru libertate! Găsesc o mulțumire nespusă a-mi rememora faptele și cuvintele lor și a le binecuvînta numele și memoria.“ Pasajele, mai exact, sentimentele pe care le exprimă ne oferă coordonatele încadrării lui Ion Ghica în literatura memorialistică. El ne apare ca un continuator direct al cronicarilor, calitate pe care de altfel și-o și revendică.

Comentînd *Scrisorile către V. Alecsandri*, Tudor Vianu face o observație generalizatoare prin constatarea că „primul realism românesc“ este un realism memorialistic.* C. Negruzzi în nuvelele sale și Filimon în *Ciocoii vechi și noi* sînt dominați de tendința de a înregistra faptul exact, ca resort psihologic și, în general, literatura noastră a resimțit o vreme nevoia de „a-și menține modelul sub ochi, în scrieri în care fuziunea observației cu închipuirea se realizează cu un succes inegal“. Constatarea este adevărată și poate fi adîncită prin descifrarea cauzelor pentru care primii noștri prozatori au lucrat cu modelul în față. Mai înainte, deși e poate doar o chestiune de termeni, trebuie spus că aceasta nu e numai o servitute a primelor încercări realiste, ci, în ansamblu, a tuturor începuturilor prozei noastre. E aici un proces de durată, pentru care depun mărturie toate formele literare cultivate de primii noștri prozatori. Ei au abordat mai ales relatarea de călătorii (Dinicu Goleșcu, Grigore Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu) sau povestirea istorică. Nuvela romantică de dragoste poartă și ea amprentă memorialistică (*Dridri*, *Mărgărita*); i se adaugă suvenirile propriu-zise (*Cugetările și Soveja* de Russo). Ca o explicație a înfloririi literaturii cu temă istorică se dă în mod obișnuit pornirea patriotică, sprijinită de îndemnurile lui Kogălniceanu. E un adevăr, dar trebuie întregit și prin această nevoie resimțită de scriitori de a avea în față un model, precum și printr-un alt factor. Ni se pare că aici se vedește și legătura cu tradiția, cu experiența literară mai veche. Ne referim la tradiția cronicărească. Pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, literatura noastră a fost una cu caracter memorialistic, și de aceea este explicabil de ce prozatorii veacului al XIX-lea pe acest drum fac primii

---

* *Arta prozatorilor români*, Editura Contemporană, 1941, p. 66—72.

pași, pînă cînd abia mai tîrziu se încearcă și se realizează cu succes lucrări de proză deplin obiectivată. Ghica scrie mult mai tîrziu decît prozatorii citați mai sus. El rămîne însă omul generației sale și nu ni se pare inexplicabil de ce nu a reușit în încercarea sa de romancier, așa cum nici Kogălniceanu nu a încheiat *Tainele inimii*. Dar nu e numai atît. Ca alcătuire temperamentală și concepție asupra scrisului, el este cel mai apropiat de cronicari. Deși în altă epocă și în alte circumstanțe, Ghica parcurge o carieră publică similară aceleia a unui Miron Costin sau Ion Neculce. Pentru părtașul, cu rol de frunte, la marile evenimente ale secolului, care părea la un moment dat a fi la un pas de scaunul domnesc, mentalitatea cronicărească nu are nimic surprinzător. Și-apoi, aidoma cronicarilor pomeniți, el ia pana la bătrînețe, cînd are multe de spus și de judecat. Dar, așezîndu-l în familia izvoditorilor de letopisețe, trebuie să spunem că vedem în el mai curînd o rubedenie a vioiului și sarcasticului bucureștean Radu Popescu decît a sfinților moldoveni. Ghica e un polemist, și în călimara lui e mult acid coroziv, amestecat, dar nu diluat, cu înțelepciune și obiectivitate. „Mie — declară memorialistul — nu-mi este iertat să scriu decît numai atunci cînd pot spune un adevăr...” și mai departe: „Țin mult, dar foarte mult, a nu-ți spune decît ceea ce a fost și așa cum a fost. Mai bine trec cu tăcerea sau îmi frîng pana decît să laud vitejiile și virtuțile unui om care n-a fost decît o secătură, sau să înnegresc pe cineva pentru că nu mi-a plăcut ochii săi, sau pentru că ai mei nu au avut norocirea să-i placă lui.“ Dacă n-ar fi punctată de cîteva cuvinte noi, fraza ar putea să apară desprinsă din letopisețul vreunuia dintre cronicarii moralisti. Ca și ei, Ghica se simte răspunzător față de urmași, ceea ce îl obligă să nu avanseze păreri și aprecieri necontrolate. După părerea lui, „istoria“ e de trei feluri: cea oficială, predată în învățămînt, cu totul străină de adevăr, istoria *ad usum delphini*, destinată celor chemați să joace un rol în conducerea statelor, în sfîrșit, o a treia, acea istorie „plină de cugetări triste pentru moralist, o istorie care nu este nici scrisă, nici tipărită, dar care singură este adevărată și pe care foarte puțini la număr sunt acei care o cunosc“.

În bună măsură, relatarea istorică a lui Ghica aparține categoriei din urmă, căci el era unul dintre cei puțini la număr care cunoșteau faptele. În cîteva cazuri, însă, „adevărul“ pe care-l comunică e unul, i-am zice, subiectiv, adică în realitate un adevăr falsificat, nu în mod deliberat poate, dar în orice caz din pricină că e privit printr-o prismă personală. Simpatiile și antipatiile scriitorului, concepțiile lui politice lasă amprente, umbrind obiectivitatea relatării. Modul

în care se desfășoară drama răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu se resimte de cunoscuta simpatie a autorului față de otomani. Insistența răuvoitoare cu care-l urmărește pe Eliade, chipul în care explică, favorabil lui însuși, circumstanțele în care primește funcția de bei de Samos — toate acestea sînt concesii făcute subiectivității. Pentru a nu-l nedreptăți la rîndu-ne, trebuie să recunoaștem că în cele mai multe cazuri izbutește să spună adevărul adevărat. O face nu numai cînd e vorba de prieteni, Bălcescu, Alexandrescu și alții, dar și cînd evocă figura unor oameni ale căror păreri nu le-a împărtășit, ca Teodor Diamant, de pildă. De asemenea, chiar dacă s-a îndepărtat de țelurile revoluției de la 1848, i-a dedicat pasaje pline de căldură și admirație, după cum nu s-a ferit să slăvească vitejia ostașilor noștri în războiul de la 1877, pe care nu l-a dorit.

Relatarea istorică a lui Ghica, întocmai ca și aceea a cronicarilor, îmbracă două aspecte: povestirea unor evenimente pe care le cunoaște din amintirea altora ori din lucrări documentare și nararea unor fapte la care a fost martor. S-a vorbit într-o vreme despre memoria lui, în general apreciată ca excepțională. Fiindcă Filimon obișnuia, cam cum o face și Odobescu, să dea note de subsol cu trimiteri bibliografice și de arhivă, chiar cu citate, între Ghica și autorul *Ciocoilor vechi și noi* s-a stabilit deosebirea: cel dintîi știe multe lucruri din amintire și din tradiția orală, al doilea se documentează. Deosebirea e doar aparentă. Ion Ghica folosește și el diverse surse de informare, iar cînd se dispensează de ele, memoria îl trădează de multe ori. Scriitorul greșește în unele locuri datele, pune pe seama unor autori opere ale altora, uită repede că a povestit un episod într-o epistolă și-l reia în alta, dă indicații bibliografice care nu rezistă la control, citează titluri parafrazîndu-le. Să amintim, de exemplu, că situează moartea lui Bălcescu cu un an mai tîrziu decît data reală, iar executarea poetului Rigas, cu nu mai puțin de 17 ani. Cînd nu se controlează cu un text în față, apar erori numeroase și mari.* Dar chiar memorialistul nu se încrede lesne în puterea amintirii lui. Cînd începe redactarea scrisorii despre N. Bălcescu își dă seama că a uitat lucruri importante și, de la Londra, se adresează unui corespondent bucureștean, cerîndu-i manuscrite sau extrase din lucrările fruntașului revoluției de la 1848. Nu-și mai amintește nici măcar titlul *Cîntării României* („ceva mistic și profetic asupra unui manuscris“)... Un uituc n-a fost Ghica, dar memoria lui nu e decît una normală. De aceea s-a și îngrijit să aibă la îndemînă cărți, însemnări, lucru pe care nici nu l-a tănuțit, dar pe care

---

* În capitolul de *Note și comentarii*, am indicat și corectat aceste erori.

comentatorii, din entuziasm, l-au cam trecut cu vederea: „nu găsesse în memoria mea sau în însemnările mele“... Desigur, întrucît nu scrie lucrări științifice, scriitorul e liber de obligația de a face trimiteri la surse. Totuși, aceste surse se întrevăd nu departe de paginile lui și, la locul potrivit, am făcut efortul de a le identifica.* Într-o scrisoare celebră, aceea despre N. Filimon, am avut surpriza de a descoperi de-a dreptul o mistificare, altminteri amuzantă, pe care ne și mirăm că nu a observat-o încă nimeni. Tot ceea ce se spune despre gurmandul creator al lui Dinu Păturică este extras, fără schimbări mari, din *Ciocoii vechi și noi!* Pasaje din epistola despre ciurma lui Caragea provin, neîndoielnic, tot din romanul lui Filimon. Și-atunci, se poate pune întrebarea: în ce măsură ne mai putem bizui pe *Scrisorile către V. Alecsandri* ca izvor documentar pentru istoria social-politică și cea literară? Părerea noastră este că, tratîndu-le cu atenție, mai ales atunci cînd e vorba de date și amănunte, *Scrisorile* continuă să-și păstreze valoarea informativă pe care ne-a făcut plăcerea să le-o conferim.

Relativ puține sînt într-adevăr mijloacele ce ne stau la îndemînă pentru a ne lumina asupra unor fapte și figuri din prima jumătate a veacului trecut. Scrie Ghica în *Introducere*: „...frumoasă a fost tinerețea oamenilor generațiunii din care am făcut parte, generație care a trăit cu mintea ațintită la fapte mari și patriotice, plină de speranțe, de credință în Dumnezeu și în viitorul României...“ Această frumusețe ni se revelează în scrisorile lui Ghica către Alecsandri. Informații pline de interes despre scriitori de seamă ca Gr. Alexandrescu, N. Filimon, Iancu Văcărescu, Anton Pann, V. Alecsandri întregesc biografia acestora. Cu iubire evocă Ghica personalitatea lui Nicolae Bălcescu, din timpul școlărității lui silitoare pînă în anii dramaticei ai revoluției. Datele despre scriitori, despre instituții culturale ca Societatea filarmonică, teatrul de la „Cișmeaua roșie“ al domniței Caragea, notațiile despre viața boemei literare de pe vremea lui Petrache Nănescu și Anton Pann, despre școlile grecești și școala lui Lazăr, despre învățătura tinerilor români la Paris, despre cursurile lui Vaillant asigură *Scrisorilor către V. Alecsandri* un cert caracter documentar. Dar nu numai istoria literaturii și în general istoria culturii noastre le poate cerceta cu folos, ci și istoria politică și socială. Abuzurile lui Caragea-vodă sau ale lui Mavrogheni, protestul moșnenilor jecmăniți de la Tîrgoviște, pregătirea revoluției burghezo-

---

* În *Note și comentarii*.

democratice de la 1848 și multe alte evenimente sînt luminate de paginile lui Ghica, cu atît mai mult cu cît relatarea lui reține nu numai liniile mari, figurile istorice de prim plan, ci și moravuri, chipuri și fapte mărunte, cotidiene. Ca în *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir se pot găsi în *Scrisori*, pentru o perioadă situată cu ceva peste o sută de ani mai încoace, o listă a claselor și grupurilor sociale, date asupra rangurilor boierești, veșmintelor, birurilor și privilegiilor. De asemenea, multe pagini se alătură aceloră din *Convorbiri economice*, aducînd noi și pitorești momente din zbuciumatul trecut al Bucureștilor. Ni se desfășoară înaintea, ca într-un film retrospectiv, panorama unui București de demult, înspăimîntat de molimele care-i umpleau maidanele cu muribunzi și cimitirele cu leșuri, dar gata să uite și să petreacă; un București batjocorit de beizadele, răscolit de osmanliii care rețeau capete, ca să le expună înfipte în par, la răsplintii. Este orașul atîtor umilințe, dar și al îndrăznelilor eroice de la 1821, al tinerilor care au înființat „Frăția“, al tabacilor și mărginașilor care i-au impus lui Bibescu-vodă constituția...

În sfîrșit, să mai spunem că, și în cazul cînd datele nu sînt calendaristic exacte, cînd autorul brodează pe o canava împrumutată flori de fantezie, imaginea de ansamblu a personajului, a evenimentului rămîne *adevărată* sau cel puțin perfect verosimilă. Nu mai știm dacă într-adevăr lui Filimon îi plăceau mîncărurile cu care Dinu Păturică își trata musafirii sau dacă el se pricepea să frigă haiducește un miel, cum ne încredințează Ghica, dar portretul unui Filimon „mălai mare“ și mîncău ni se pare absolut conform realității. În fragmentul de roman despre Alecu Șoricescu, prozatorul nostru a transcris din Reybaud, îndeplinind o simplă operație grafică și de traducere. În *Scrisori către V. Alecsandri*, împrumuturile sînt reperlucrate artistic, cu rezultate încîntătoare. Iată un pasaj despre Kera Duduca: „Alifia vînată cu care se ungea seara, albușul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu apă de salcîm și apă de pelin cu care-și întindea pielița, buretele muiat în apă de castraveți cu care-și scotea petele, dresul, sulimanul și rumeneala cu care se văpsea, gogoșile de ristic și plasturi negri cu care-și îmbina sprîncenile și-și punea murse și zbenghiuri au tras largi și adînci brazde pe obraji ei; zbîrciturile cad una peste alta ca valurile unei mări tulburate, și pleoapele vinete care-i încadrează ochii cei roșii n-ar mai face pe bietul Iordache Calemgîu, fiul căpitanului Gheorghe Basma de la dorobănție, să cînte:

ρίψον... φως μου βλέμμα ἰλαρόν...“

Pasajul sugerează atît de bine prăbușirea fizică a frumoasei curtezane, încît faptul că e alcătuit în cea mai mare parte dintr-un extras

filimonesc și că, în roman, versul grecesc nu e cîntat de bietul Iordache Calemgiu, ci de fanariorul Andronache Tuzluc, își pierde orice însemnătate.

Calificam memoria lui Ghica drept „normală“ . Să precizăm: normală sub aspectul fidelității, dar foarte plastică în ceea ce privește capacitatea de a înregistra pentru multă vreme imagini vii. Și cum chipurile și dialogurile sînt în *Scrisori* mereu vii, ca văzute și auzite, chiar cînd nu provin din amintiri, ci din documente, poate că ar fi potrivit să vorbim mai curînd despre fantezie decît despre memorie. Pentru marile posibilități de evocare ale prozatorului artist Ion Ghica, o paralelă ni se pare cît se poate de concludentă. În timpul călătoriei din 1842 prin Oltenia, absolventul Școlii de mine de la Paris și poetul Grigore Alexandrescu l-au cunoscut pe Banul Niculae. Amîndoi au făcut haz, ascultînd povestea acestui sătean, fost în slujba unui turc, care, devenit mare vizir, l-a ridicat la rangul de ban mare în Țara Românească. Curînd după întoarcerea din călătorie, Grigore Alexandrescu a încrustat în al său *Memorial de călătorie* povestea „banului“ Nicolae. Ghica și-a amintit-o abia după mai bine de patruzeci de ani și a povestit-o în *Introducțiunea la Scrisori*. Dar narațiunea lui e proaspătă, colorată, vie, revelatoare pentru psihologia personajelor și pentru moravurile timpului. Dialogul sună autentic, ca și cînd povestitorul ar fi fost de față. Snoava are și sevă umoristică. Paginile poetului, dimpotrivă, sînt plate, uscate, publicistice. Grigore Alexandrescu n-a fost un prozator dotat; prietenul său avea să devină unul. De aceea, relatările istorice ale acestuia se colorează, ca și paginile cronicarilor, cu detalii pitorești venind parcă de la un martor ocular.

În 1821, Ion Ghica nu avea decît cinci ani și, probabil, nici nu se afla în București. Dar în descrierea răscoalei și mai ales a represiunii presară notații concrete, ca și cînd ar fi urmărit mișcarea străzii ascuns după perdeaua casei părintești.

„...Se lega cu un briu roșu sau cu un tarabolus, cealma la cap, fustanelă sau poturi, mintean și iminei roșii.“

„Turcii alergau în toate părțile în goana zavergiilor, la tot pasul erau capete înfipte și trupuri puse în țepă.“

În altă parte declară: „Nu am văzut oștirea turcească cînd a trecut pe sub ferestrele noastre, dar ni s-a spus...“ Li se va fi spus într-adevăr Ghiculeștilor cum au defilat unitățile otomane pe ulițele Bucureștilor. Ion abia împlinise unsprezece ani, dar după 55 (!) de ani el evocă defilarea astfel: „Au pornit pe la amiază, soitarii înainte, îmbrăcați în haine pestrițe, cu coade de vulpi la căciuli, jucînd chiocecurile, strîmbîndu-se la lume pe uliță și făcînd fel de fel de caraghioslicuri;

după dînşii veneau meterhaneaua și tumbelechiurile în sunetul surlilor și tobelor, și în urmă oastea. Fiecare turc avînd pe umeri sau pe cealma cîte o pisică, o maimuță sau un coroi. Răutăți n-au făcut, dar speria lumea, dînd dezghinuri cailor și trăgînd la pistoale, în semn de bucurie.“

Tot din auzite știa Ion Ghica despre felul cum a fost adus haiducul Iancu Jianu, prins, la curtea lui Caragea. Cuconul Tache, tatăl scriitorului, era pe atunci „isprăvnicel de curte“ și văzuse bine totul. Dar iată scena cum o „vede“, după mai bine de șaizeci de ani, scriitorul:

„Peste trei zile ciocoiul (zapciul, n.n.) intră în curtea domnească glorios, cu viteazul legat cot la cot; tînăr, frumos, cu pletele lungi, cu poturi și cu cepchen, la cap legat cu un tarabulus.

Caragea se dăduse în capul scării, ca să-l vadă; ferestrele erau împănate cu femeile curții domnești.“

Imaginea concretă i se impune cu atîta putere scriitorului, încît, ca la amintirea lui Grigore Alexandrescu, îl face să exclame: „Parcă-l văd!“ O dată cu povestitorul, îi vedem și noi pe eroii săi, de pildă pe acel „copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu plete de țircovnic“, care era, în tinerețe, N. Filimon.

„Dacă timpul distruge tot fără milă — notează scriitorul — cel puțin memoria vie se restaurează pe cît se poate! Norocită cînd izbuțește a face să se vadă cu ochii sufletului ceea ce nu mai există și nu se mai vede cu ochii din cap, și cînd face să se auză cu gîndul cuvintele care sunau la urechi!“ Norocită a fost într-adevăr memoria vie a lui Ghica. Cum nu și-a propus să facă literatură, el rămîne liber de orice constrîngere și în modul în care-și construiește scrisorile. Episoadele asupra cărora se oprește nu devin subiecte în sensul obișnuit al cuvîntului. „Dacă vrei să-ți scriu cîteodată — își previne corespondentul — nu-mi cere, te rog, șir la vorbă, căci nu sunt în stare a-mi restrînge suvenirile și a le clasa pe date, ci lasă-mă să fac cum pot și cum îmi vine.“ Această libertate la care nu a renunțat niciodată explică de ce scrisorile (ne referim la majoritatea lor, adică la cele literare) se desfășoară în chip foarte felurit și cu o vioiciune cuceritoare. Dacă am voi să le clasificăm cu tot dinadinsul, am distinge trei grupe după felul în care e formulat titlul. Într-o grupă am așeza acele scrisori intitulate cu un nume propriu: *Clucerul Alecu Gheorghiescu*, *Teodoros*, *Băltăreșu*, *Nicu Bălcescu* și altele; într-o a doua grupă am pune epistolele al căror titlu se referă la un eveniment sau la o perioadă: *Din timpul zaverei*, *Din vremea lui Caragea*; în sfîrșit, pentru a treia categorie ne-ar rămîne scrisorile despre vreo instituție sau împrejurare specială: *Școala acum cincizeci de ani*, *O călătorie de la București la Iași înainte*

de 1848, *Un bal la curte* (în comentariul nostru ne referim și la scrisorile publicate după 1887). Categorișirea este însă doar formală. Între scrisorile din grupe diferite sînt asemănări lesne sesizabile, după cum între cele din aceeași categorie ne întîmpină deosebiri însemnate. În *Clucerul Alecu Gheorghiescu* scriitorul trece cuvîntul altcuiva, bătrînului său tovarăș de tren, care, la rîndul lui, povestește o amintire din propria-i viață. După titlu, scrisoarea se anunță a fi un portret sau o biografie, dar chipul clucerului nici nu e schițat măcar și nici nu aflăm altceva despre el decît că s-a făcut vinovat de prevaricațiunii, din care pricină e arestat și dus la curte. Cele două scrisori intitulate *Căpitanu Laurent* sînt compuse cu totul altfel. Amintirea originalului căpitan francez constituie un simplu pretext pentru scriitor, care povestește amănunțit despre activitatea diplomatică din Țarigrad în preziua războiului Crimeii și despre guvernarea lui la Samos. *Un boier cum a dat Dumnezeu* e de la început pînă la sfîrșit un portret, dar *Nicu Bălcescu* mai mult o relatare istorică. Chiar cînd reușește să se mențină în cadrul temei alese, fantezia lui Ghica evadează îndată ce tabloul principal a fost terminat. În *Școala acum cincizeci de ani* cititorul află mai întîi ceea ce îi promite titlul, însă după aceea se produce surpriza. Scriitorul adaugă alte pagini, tot atîtea cit precedentele, despre Nicolae Filimon, la care ajunge numai pentru că viitorul scriitor fusese conviv de zaiafeturi al dascălilor de la modestele școli bucureștene. Spiritul de asociere al lui Ghica se declanșează lesne, ca și al lui Anton Pann. De aici construcția arabă a scrisorilor în care, ca în *Halima*, narațiuni mai mici sînt alăturate în cadrul alteia mai largi.

Oricît de capricioasă ar fi însă curba pe care alunecă amintirea scriitorului, articulațiunile sînt totuși firești.

Întîia parte a scrisorii *Dascăli greci și dascăli români* descrie modul în care se preda învățătura în școlile grecești din Bucureștii de la începutul veacului al XIX-lea. Intervine o primă digresiune. Pomenind de faptul că absolvenții școlilor elinești se bucurau de atenția domnilor, Ghica își amintește că pe Manolache Băleanu vodă Suțu l-a boierit și i-a dat de nevastă pe fiică-sa, înzestrînd-o cu moșia orașului Tirgoviște. De moșia aceasta se leagă însă o întîmplare care a făcut vîlvă, și scriitorul nu o poate ocoli. După aceea se reîntoarce la subiect. În continuare, transcrie un dialog aprins între dascăli despre luptele pentru eliberarea Greciei, ceea ce îl duce la povestea lui Gheorghe Șerifu, fără nici o legătură cu școala grecească, dar dramatică. După ce o narează, cu o sobrietate într-adevăr clasică, Ghica revine la subiect, însă numai pentru o frază, iar fraza se referă la neglijarea învățaturii românești, pe care copiii și-o făceau pe apucate. Pe apucate a învățat

și el carte românească, așa că ne informează asupra împrejurărilor ce l-au făcut apt să citească slova cea mai ciocoiască. Ideea de lectură îi aduce în memorie ceasurile petrecute la mama Elenca Dudescu, sora bunicii, care-l punea să citească sineturile și-i vorbea de evghenia neamului. În *Dascăli greci și dascăli români* se fixează deci și cadra mamei Elenca. În continuare, aceeași idee a lecturii îi prilejuiește să vorbească despre recitățile lui Iancu Văcărescu în casa părintească, unde venea și Eliade. De la Eliade, Ghica a învățat gramatica limbii materne, și iată-ne ajunși la școala românească, așadar la a doua parte făgăduită de titlu: *dascăli români*. Cum însă despre școala aceasta memorialistul a scris cu un an mai înainte (*Școala acum cincizeci de ani*), nu are de ce insista și nici n-o face. Se referă de aceea la școala românească mai recentă și își exprimă nemulțumirea că învățământul contemporan nu produce oameni de specialitate, ci avocați și jurnaliști. Cum gazetăria politică, zgomotoasă și demagogică, l-a iritat întotdeauna, o înfierează și aici. Ridicula temere a unuia dintre demagogii exaltați că dacă va muri el „se prăpădește țara“ îi provoacă o nouă asociere. Își amintește de un bătrîn străin nerecunoscător care găsea pensia votată de Cameră insuficientă față de meritele sale. Aci, o idee nouă: exagerarea de către unii intelectuali străini a contribuției lor la progresul României. Urmează încă o pagină despre defectele învățământului de pe la 1880, și scrisoarea despre dascălii greci și dascălii români se încheie într-un mod surprinzător față de titlu, dar perfect logic în șirul ideilor urmat de scriitor, cu o pledoarie pentru dezvoltarea industriei ce trebuie servită printr-un învățământ științific serios.

Ghica are întotdeauna ceva interesant de spus, nu-și frînează deci cursul liber al amintirii și nu înlătură vreun episod, o anecdotă pentru motivul că ar fi mai potrivite altundeva. Despre pățaniile copiilor otagii ai lui Ali-pașa Tebedelen a avut ocazia să scrie și în *Generalul Coletti la 1835*. Acolo a făcut-o pentru că faptele se încadrau în biografia generalului; în *Dascăli greci și dascăli români*, aceleași fapte sînt văzute din alt unghi, pentru că îl privesc și pe Gheorghe Șerifu. Uneori Ghica reia numai ideea, poanta, dar schimbă situațiile și personajele. Într-o scrisoare către Ion Bianu povestește că episcopul Ilarion, solicitat alternativ de Alecu Ghica și de Iancu Ruset, face protopop cînd pe popa Lixandru, cînd pe popa Gheorghe, numindu-i și revocîndu-i după fiecare intervenție a celor doi boieri. Peste cinci ani, în scrisoarea *Un boier cum a dat Dumnezeu* comicul mod de a satisface intervențiile a doi boieri este pus pe seama agăi Buzoianu. În locul celor doi clerici, protejații sînt niște bîrbieri, iar protectorii, ministrul

Villara și banul Filipescu. Ambele variante sînt verosimile. Dar cîte alte asemenea anecdote nu vor fi, în *Scrisorile către V. Alecsandri*, adevărate din punct de vedere literar, dar neconforme cu realitatea istorică?

Chiar cititorul familiarizat cu *Scrisorile către V. Alecsandri* are dificultăți cînd dorește să găsească o anume idee sau o anecdotă în cuprinsul volumului. Aceasta se datorește nu numai desfășurării capricioase a povestirii, ci și unui alt factor. Deși atît de diverse și pline de surprize, *Scrisorile către V. Alecsandri* constituie o unitate. Aceeași lume, aceeași oameni reinvie sub pana magică a scriitorului; epistolele răzlețite s-ar putea aduna pentru compunerea unei biografii, schițele presărate ici-colo sînt detaliile unui portret de reconstituit în ansamblu, ca în acele jocuri cu fragmente de chipuri. Din scrisori, dar nu în succesiunea în care au fost redactate, se țese însăși autobiografia scriitorului, de fapt fundalul pe care se proiectează cele mai multe din împrejurările și figurile evocate.

Perioada istorică pe care o îmbrățișează Ion Ghica e foarte întinsă: în paginile scrisorilor se perindă o lume variată și pestriță, fapte mărunte și evenimente istorice, chipuri comune și personalități celebre. Deși îl vedem cedînd la orice pas farmecului amintirii sau chiar plăcerii de a spune o glumă, el știe să selecteze din noianul de fapte care-l solicită ceea ce este cu adevărat semnificativ. Chiar anecdotele, cum sînt cele amintite mai sus, ne comunică un adevăr despre viață, caracterizează moravuri, conturează tipuri. Snoava despre „banul“ Niculae ũlustrează perfect starea de umilință și supunere în care se aflau domnitorii noștri față de otomani. Anecdota despre logofătul Fănică, impiegat al hătmăniei care face dreptate celor doi împricinați ce i se prezintă, luîndu-le fiecăruia cîte cinci lei, lămurește venalitatea administrației feudale. În literatură memorialistică, la fel ca în reportaj, selectarea e o operație delicată și importantă. Pentru că lucrează cu modelul în față, memorialistul trebuie să știe să-și aleagă modelul — episod, personaj — cel mai semnificativ și sugestiv. Și în *Convorbiri economice* Ion Ghica s-a arătat preocupat de caracterizarea moravurilor și a trecut la realizarea literară a unor personaje după ce a calificat grupul, categoria socială. „Chiar aparența exterioară a unui om — precizează el în *Schițele politice* — ne arată mai totdeauna grupul căruia aparține.“ Descripția lui pune în evidență această apartenență și în același timp destăinuie simpatia sau antipatia personală față de personajul descris. Portretele lui Grigore Alexandrescu și Nicu Bălcescu sînt luminate de dragostea pe care memorialistul a purtat-o acestor doi amici. Cu simpatie sînt evocate și alte figuri: Ioan Cîmpineanu, generalul Coletti și

alții. Căldura evocării acestora provine din prețuirea activității lor și, adesea, are cauze patriotice. Concludent ni se pare modul în care este realizat artistic chipul lui Grigore Alexandrescu sau Nicu Bălcescu. Cu fabulistul, Ghica a fost prieten intim și ar fi putut povesti despre el foarte multe lucruri; între altele, poate și aventurile amoroase ale acestuia. Lui Alexandrescu îi plăceau „ochii frumoși“, cum știm chiar din corespondența celor doi prieteni. Dar poezia lui erotică e minoră; Ghica o ignoră și trece sub tăcere și împrejurările care au inspirat-o. Biograful reține numai ceea ce se leagă de autorul fabulelor, satirilor, epistolelor și elegiilor. Imaginea lui Grigore Alexandrescu este aceea a unui poet „original și plin de spirit și grație“, care „nu s-a inspirat decât de pulsațiunile mari și patriotice ale sufletului său“. Această imagine se conturează și din biografia omului. În clasa lui Vaillant, poetul tânăr e modest și studios, îi place lectura și are darul de a memoriza opere literare întregi. Un alt moment reținut de Ghica e acela când Alexandrescu, aflându-se la masa lui Bibescu-vodă, refuză demnitatea de poet al curții, pe care doamna o solicitase pentru el. Așadar, fabulistul era demn. Mai târziu, el trece pe la Departamentul Credinței, fără a face avere, deși prilejuri erau destule. Poetul era și onest. Dar nu numai atât. Într-o enumerare, Ghica înscrie și alte însușiri ale prietenului său: „El a fost un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, vesel și glumeț; îi plăcea societatea aleasă; și dacă câteodată căuta singurătatea, era mai mult ca o alinare la amărăciunile vieții, de aceea și scrierile lui dintr-acele momente respiră o stare de întristare melancolică a sufletului său“. Într-un fel asemănător procedează Ghica atunci când evocă figura lui Bălcescu, aducând pe primul plan însușirile morale ale acestuia. Procedul nu duce la dezumanizarea eroilor. Imaginea în ansamblu e statuară, dar adevărată. Din biografia luptătorului de la 1848 cunoaștem și trinta cu goliatul Sotea, și hîrjoana tînarului cărturar cu prietenii („căuta trînteală cu lumina“).

În realizarea portretelor, Ghica folosește o tehnică variată, de la procedeul monumental pînă la caricatură, în funcție de conținutul imaginii și de atitudinea față de model.

Unele portrete sînt simple, trase în linii tari, ca în cărbune, cu o singură pată de culoare, cum e descrierea înfățișării lui Grigore-vodă Ghica: „un om mărunțel; barba potrivită în apărătoare și cănită, mai mult roșie decât galbenă, mustățile roșii trase în jos și despărțite sub nas prin două-trei muchi de brici, ras pe obraz pe lîngă barbă; ochii vii, glas răstit și gros...“ E chipul unui domn „care-și iubea țara“ — după opinia scriitorului — și-și luase sarcina „de-a stîrpi jafurile

boierilor și ale ciocoilor cari de la Caragea ajunsese fără frâu“, un domn cinstit deci, deși „capul nu-l tăia prea mult“ și în pricinile mai dificile trebuia să se sfătuiască cu câțiva consilieri intimi. Când însă trebuie să caracterizeze un alt domn, pe care-l judecă cu asprime, cum e Mavrogheni, scriitorul recurge la desenul grotesc. Chipul lui Mavrogheni e descris așa cum și-l imagina opinia publică. Un fecior de boier întreabă dacă fiorosul voievod „...era arap negru, cu buza de-o palmă și cu colții scoși afară ca de mistreț? Dumneata l-ai văzut d-aproape; se zice că avea o gură la ceafă, pe unde scotea oasele când înghițea mielul nemestecat“. Un logofăt bătrîn se grăbește să intervină pentru a respinge o asemenea legendă, dar nu face decît s-o confirme, prizonier și el al aceleiași fantezii: „Nu e adevărat, coconașule... nu l-am văzut eu cînd trecea cu alai? Era un om ca toți oamenii, atîta numai că avea dinții de oțel, uite, îi aducea saci cu rubiele și cu icosari, îi băga în gură, îi făcea praf cu dinții ș-apoi îi înghițea. Era scris pe mîni și pe picioare cu slove turcești pe sub piele, tipărite cu praf de pușcă, ca să nu se lipească glonțul de dînsul.“

Amplizarea portretelor pe care le pictează Ghica e hotărîtă de însemnătatea lor în contextul povestirii. Portrete găsim însă pretutindeni, tocmai pentru că scriitorul își vede foarte exact modelele. Uneori schița e sumară, dar evocatoare, ca în cazul imaginii lui Alexandrescu elev: „înfășurat într-un surtuc cafeniu, oacheș, foarte oacheș, părul negru, sprîncenele groase, îmbinate, ochii căpriei și scînteietori, mustața îi mijea pe buză“. Alteori zugrăveala e mai bogată, într-o pastă mai densă. „Prințipul“ Zamfir „era un om între două vîrste, mai mult bătrîn decît tînăr; gros la burtă, alb și rumen la față și cu mustățile rase; purta pantaloni de nanchin galben cu capac, băgați în cizme ungurești cu pinteni, jiletcă vîrgată, frac cafeniu cu bumbi de metal cu pajură împărâtească, cravată roșie de pambriu, în care îi intra bărbia cu totul, pînă la gură, lăsînd să iasă d-o palmă două colțuri ascuțite de guler scrobît. Din buzunarele jiletcei atîrna d-o parte și de alta, zornăind, două lanțuri groase de chei și peceți mulțime.“ Detaliile vestimentare, subliniind pitorescul ciudat al pieselor, caracterizează desăvîrșit personajul: avem a face cu un dement ce-și închipuie a fi nepotul Mariei Tereza.

Umorul lui Ghica îi luminează și portretele, subliniind atitudinea critică. Iată un parazit oploșit pe lîngă Dudescu, Sgabercea: „...un spîn cu trei fire de barbă, slab și sfrijit, numai pielea și osul de dînsul, zbîrcit și bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la haină, încins cu taclit și purtînd ceasornic cu lanț în brîu“. Această creatură e cu atît mai vrednică de ris cu cît nu se sfiește să se laude că vodă Mavrogheni

voise să-i dea pe fiică-sa de soție. „Dar o luam eu p-aiă?!“ se umflă el în pene. Multe din portretele zugrăvite cu umor de Ghica exprimă antifeudalismul său. Galeria e completă. Alături de domnitori ca Mavrogheni și Caragea, de dregători ca logofătul Fănică sau clucerul Alecu Gheorghescu, în scrisori se perindă un cortegiu numeros de dascăli, cămătari, căpitani de poștă, tineri donjuani gata să se înjunghie din nimic, beizadele, boieri mici și mari. E o lume dezgustătoare, în pragul prăbușirii. În această lume, înlănțuită de prejudecăți, o femeie tânără se sinucide din pricina geloziei bărbatului, iar dorința ei de a fi înmormântată într-un sicriu confecționat din scindurile pianului rămîne neimplinită, căci pianul fusese, după părerea preotului, vasul... dracului. Ciurma face ravagii, asistența medicală e ca și inexistentă, cioclii jefuiesc pe muribunzi și-i duc la groapă înainte de a-și da duhul. Neguțătorii sînt țintuiți cu urechea de un stîlp în piața publică, pînă cînd se face curama, ca să se satisfacă pofta de bani a violentului și înfiorătorului Caragea. Jaful, camăta, acumularea de averi — iată legea ce-i punea în mișcare pe toți, de la ciocli și mici logofeți pînă la marii bani și domnitori, Băltărețu e un om de jos, dar averea pe care a adunat-o îl face un personaj cu vază. El se deplasează cu butcă „numai bronzuri și poleieli, dinainte, d-a dreapta și d-a stînga caprei vizitiului, cu două sirene aurite, cu coadele încolăcite“. Țiganul cu masalaua care urmează butca e „desculț și zdrențuros“, dar cămătarul boierit are degetele pline de inele cu smaragde, rubine și diamante. Banul Tudorache Văcărescu, înalt dregător al țării, nu se comportă în afacerile bănești altfel decît Băltărețu. Evlavios (cum va fi și Hagi-Tudose), boierul Furtună, cum e poreclit marele ban, nu-și cruță nici rudele cînd e vorba să i se achite pînă la centimă datoriile. Nemulțumit că „legea la noi nu permite dobîndă la dobîndă“, numără și cîntărește timp de șase ore cu ochii, cu degetele și cumpăna fiecare galben adus de datornic. Într-o asemenea lume, entuziastul, învățatul și cinstitul Teodor Diamant, pe care Père Enfantin îl admira, e surghiunit la Snagov, iar după punerea în libertate moare în mizerie, fiindcă nu vrea să renunțe la ideile sale generoase. Fratele lui, Bărbucică, poreclit Gămălie, căci „modul cum își umfla părul și favoriții îi da aparența unei gămălii de ac“, trăiește la adăpost de orice privațiuni. Acest Bărbucică era un ins stupid: „N-a învățat nici să scrie, nici să citească, era cam idiot. Îi zicea Bălbuitu din cauza anevoinței ce avea la vorbire; nu era cu desăvîrșire surd, dar era tare de ureche, foarte tare, într-atît de tare, încît glumeții, mișcînd din buze, fără a scoate glas, îl făceau să creadă că-i spunea ceva, și el asculta și le răspundea ce-i venea, ca să nu lase să creadă că n-a auzit.“ Așezînd alături, într-un contrast izbitor,

chipurile și soarta celor doi frați, Teodor și Bărbucică, scriitorul califică de fapt societatea vremii lor. De „munificența celor mari“ se bucură nu primul, ci cel de-al doilea. Pe Teodor, autoritatea statului feudal îl întemnițează, pe Bărbucică îl cruță, și jucătorii bat cărțile în apartamentul lui ziua și noaptea, „liberi de orice priveghere și fără teamă de poliție sau de procuror“.

În câteva instantanee sînt prinse și trăsături ale societății mai noi, burgheze. Părerile despre această societate scriitorul și le-a spus de preferință în scrisorile cu caracter publicistic. Ici-colo întîlnim totuși cîte o imagine, un portret. Așa e notarul Gheorghe Bulumac, un fel de Clevetici ultrademagog, care și afirmă despre sine: „Eu, domnule, nu sunt numai democrat, sunt chiar demagog. Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri și distincțiuni d-alea între făpturile lui Dumnezeu. Cer să fim toți o apă...“ Dar acest „democrat“ își aurește inelul de aramă cu emblemă și poartă distincții obținute fără nici un merit, prinse în piept și atîrnate de git. Alte siluete sînt schițate în introducerea scrisorii despre egalitate:

„ — Pune-ți în gînd, soro, Mișu meu, una și bună, vrea să mă ducă să văd pe Mateescu jucînd pe Millo director! *Quelle idée, ma chère!* Cu mitocancele! Apoi nu e smintit?... Nu-i poate intra prostului în cap că astăzi nu mai sunt boieri și negustori, suntem toți egali, tot o apă! Ce s-auzi la Millo, *ma chère?* Românește și iar românește. *C'est à vous faire dégoûter*, cum zice Zizica mea. Unde mai e libertate, soro? Te întreb.

— Stai să ne uităm la afiș, întrerupse tovarășa, să vedem dacă se cîntă *La Chose*. Ce romanță deliciosă! E de nebunie, *cela vous transporte.*“

Sînt două dame tinere, desigur soții de slujbași ai statului, care în numele aceleiași „egalități“ se bucură că toți sînt o apă, dar maimuțăresc protipendada franțuzită și-și arată disprețul față de „mitocancele“ care gustă spectacolele românești. Așadar, niște „românice“. Caracterizarea lor e făcută numai prin dialog, procedeu folosit de Ghica și în *Convorbiri economice*, iar mai tirziu desăvîrșit de Caragiale în momentele sale. În proza lui Ghica, dialogul are virtuți speciale, căci, cum observă T.Vianu, nu răspunde numai menirii de a comunica ideile personajelor sau de a asigura mișcarea unei scene. Scriitorul, aducîndu-și aminte de oamenii pe care i-a cunoscut, le transcrie cuvintele exact cum au fost rostite, în înlănțuirea lor specială în fraze și chiar în timbrul glasului.

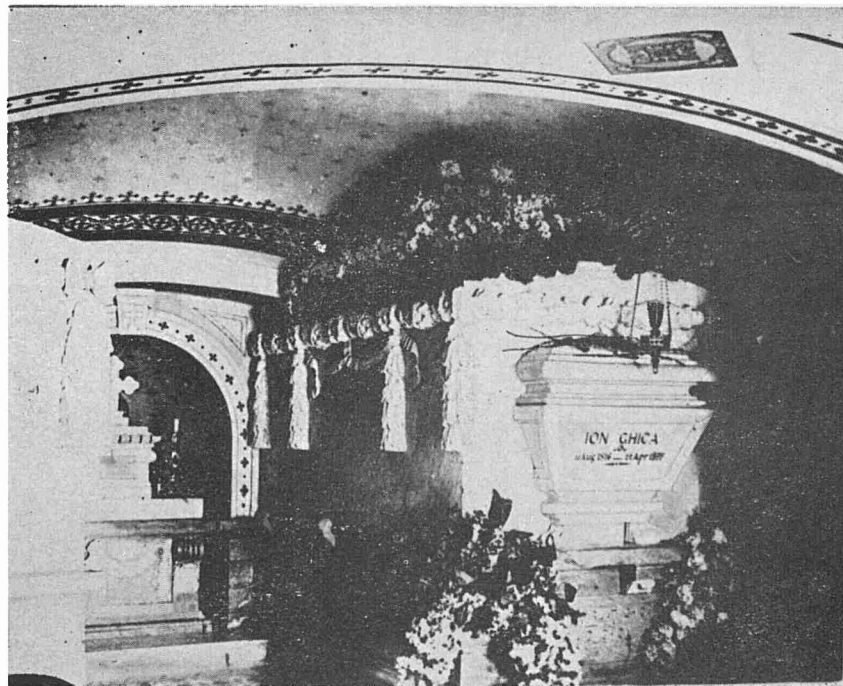
Comicul discuției dintre doi nebuni, prințipul Zamfir și Manea Nebunul, e înregistrată cu o izbitoare naturalitate:

Capela din parcul de la Ghergani
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

**Mormintul lui Ion
Ghica, în capela de
la Ghergani
(Biblioteca Acade-
miei Republicii So-
cialiste România, Ca-
binetul de stampe)**

„— Ci tacă-ți gura, nebunule — ripostă supărat prințul Zamfir — nu ți-am spus d-o mie de ori că Filipescu e mai mare?

— Nebun ești tu, mă păcătoșule! îi răspundea Manea. Ce, adică, pentru că-mi zice mie Manea Nebunul! Da' nu știi tu, mă! că-mi zice așa tocmai pentru că nu sunt nebun, mă! cum îți zice și ție prințul Zamfir, tocmai pentru că nu ești prinț, mă! Banul Ghica să trăiască, mă! Soarele să-mi fie cu bine, iar luna s-o mănince vircolacii, mă!...

— Ba tot Filipescu e mai mare! strigă indignat prințul Zamfir, arătând pumnul, amenințare la care Manea răspunse cu o palmă de răsună toată sala și îndată se sculă cîntînd: Fivrelzon! fivrelzon! Așa pronunța el pe românește cuvintele cîntecului său favorit: *Dansons la Carmagnole! Vive le son! vive le son du canon!*“

Replicile sînt demne de nebunii lui Shakespeare:

„— Așa e (zice prințul Zamfir), dacă mănîncă numai luminări de seu, ca toți ungunii; ș-aseară era cu luminare în gură; a înghițit-o cu feștilă cu tot.

— Mănînc luminări, mă! răspunse Manea, ca să mă lumineze pe dinăuntru, mă! Dar tu, care bei la vin ca o butie, ce-o fi în capul tău, întuneric beznă, mă! ca într-o pivniță oarbă, mă!“

Dialogul e folosit în *Scrisori către V. Alecsandri* relativ rar, narațiunea fiind preponderentă. Oricît s-ar lăsa scriitorul în voia asociațiilor întîmplătoare, grija pentru concizia narațiunii nu-i dă pace. „Dar cum să fac ca să fiu clar și scurt?“ se întrebă el. Răspunsul îl află singur, astfel că cele mai bune dintre scrisori nu depășesc un număr de citeva pagini. Pentru a derula filmul unei călătorii cu căruța de poștă de la Focșani pînă la Curtea domnească lui Ghica îi este suficientă o frază: „Cînd ieșeam din Focșani, răsărea luna; nici gură de surugiu, nici plesnitură de bici, dar cărucioarele mele fugeau ca năluca cu umbra după ele, și seara, cînd bătea meterhaneaua, mă dam jos din cărucioară și intram cu ispravnicul meu în odaia lui Măciucă, unde am așteptat pînă s-a sculat vodă de la masă, pînă s-a culcat beizadelele, s-a osteiat lumea din curte și au ieșit una după alta caleștile cu masalale a spătarului, a aghii și a ispravnicului de curte; atunci intră răposatul Măciucă și-mi zise: «Ai sus». “

Ion Ghica a împărtășit ideile despre limbă ale lui Alecsandri, Alecu Russo, N. Bălcescu și ale celorlalți pașoptiști. Deși nu a dedicat lucrări speciale problemelor lingvistice, a folosit mai multe prilejuri pentru a-și spune părerea, pe un ton polemic, despre etimologiști, fonetiști sau „eclectici“. Cînd a analizat „dramaticele“ lui Sion, s-a simțit dator să se refere și la forma scrierilor: „D-l Sion ...știe a se

feri de un purism exagerat, latinizator, lepădînd totodată barbarismii lepădați de filologi, adoptînd numai pe acele neologisme care au prins rădăcină în limbă, și astfel ne prezintă o limbă românească pe care o poate înțelege și gusta poporul“. Foarte juste idei, dar fraza ar trebui subliniată în mai multe locuri cu creionul roșu. Deși a scris mult, și, vrînd-nevrînd, a devenit scriitor, Ghica nu pare totuși a fi ajuns vreodată la convingerea că un literat trebuie să-și controleze mereu exprimarea, stilul. Munca lui de redactare nu era lesnicioasă, cum s-ar părea la prima vedere: „Dar știi tu de cite ori leapăd condeiu din mînă... de cite ori rup foi întregi, fiindcă nu găsesc... științele ce-mi trebuiesc pentru elucidarea faptelor ce voiesc să-ți povestesc?“ „Chinul scrisului“, în care Boileau vedea un simptom al exigenței artistice, nu e declanșat la Ghica de grija pentru stil. Memorialistul nici nu crede în virtuțile lui de stilist. Cu resemnare, admite că în epistolele sale există „proză și stil anevoie de înghițit“. Lipsit de dorința, firească la un artist al cuvîntului, de a-și vedea textul respectat pînă la literă și virgulă, tolerează, ba chiar solicită intervenția altora, a lui Alecsandri și a lui Iacob Negruzzi. Celui din urmă, trimițîndu-i în 1884 o epistolă, îi cerea s-o citească și să-i aducă „cîteva trăsături de condei pe ici, pe colo, cu cit va avea mai multe trăsături de condei, cu atît va fi mai bine“*. De la o retipărire la alta, memorialistul a introdus în text unele modificări mărunte, însă a trecut cu vederea inadvertențe și erori gramaticale, supărătoare stîngăcii stilistice, „barbarisme“ de care se bucura că Sion s-a lepădat.

Ion Ghica nu făcea vreo distincție între limba vorbită și cea literară, fiind de părere că e o erezie a considera că „avem două limbi, una în gură și alta pe hîrtie și că trebuie să vorbim și să scriem într-altfel“. Pe vechii dascăli români îi prețuiește tocmai pentru că „scriau cum vorbeau“, socotind că scrisul „trebuie să fie reproducțiunea exactă a vorbei“. Limba folosită de scriitorul nostru e limba literară a vremii sale, dar cu un sensibil caracter de oralitate. Lexicul lui este pe cit de bogat, pe atît de pestriț. Forme vorbite, specifice Munteniei, alternează cu moldovenisme, termeni arhaici se întîlnesc în aceeași frază cu neologisme de data cea mai recentă. Scriitorul nu caută și nu alege cuvintele, le prinde în peniță pe cele ce i-au venit în minte, iar dacă nu are la îndemînă vreunul, îl creează și scrie: „gînd împironit“, „păsărie“, „vînătorie“ (magazine unde se vînd păsări, respectiv vînat). În evocările istorice, recurge frecvent la arhaisme, dar mai ales cînd are de făcut descrieri de veșminte, obiecte și moravuri din trecut, cînd trebuie să denumească funcții fără corespondent actual:

---

* Studii și documente literare de I.E. Toroușiu

„Boierii cei mari se îmbrăcau cu *ceacșiri* roșii cu *meși*, papuci sau cizme galbene de mașină, cu botul ascuțit, întors în sus și fără toc; *antiriile* erau de *ghermesit*, *be citarie*, *calemcheriu*, *cutnie*, *selimie* sau *sevai*; se încingeau la briu cu șal de Indii; vara *fermeneaua* scurtă...”

Sau:

„Vodă era sigur că *isnaful* avea să alerge de la unul la altul, ca să facă *curama*, iar pedeapsa înceta îndată ce starostele venea la curte cu un *porcoi* de *mahmudele*.”

Utilizarea arhaismelor răspunde mai puțin unei intenții literare, cit unei cerințe de precizie. Fraza capătă însă o remarcabilă încărcătură plastică.

Deștelenind terenul unor științe încă necultivate în România, Ghica a folosit un procedeu obișnuit în epocă, anume, a creat termenii corespunzători din cuvinte românești, parale cu preluarea ca atare a termenului străin: *materii întăietoare* (materii prime), *linte de sticlă* (lentilă), *piatră de fier* (minereu de fier), *slobozenia comerțului*, *căi plutitoare firești* (căi navigabile naturale), *amorțire* (amortizare), respectiv: *raile de fier* (șine de cale ferată), *afrancare de la glebă* (eliberare din șerbie), *venit doganal* (venit vamal), *rezou* (rețea de cale ferată), *fănoasă* (mașină de întors finul) etc. În numeroase cazuri, uzul l-a dezmințit pe Ghica; formelor neoașe propuse de el limba le-a preferat neologisme, și invers. Dacă, în privința termenilor tehnici, preluarea unui cuvânt străin e adesea inevitabilă și, deci, nu-i poate fi reproșată scriitorului, în alte cazuri ușurința cu care își însușește cuvinte străine devine supărătoare. Ghica a folosit cu stăruință mai ales franțuzisme pe care le putea evita: *a lega* (a lăsa moștenire), *atrabilar* (posomorit), *a depinge* (a zugrăvi), *a confina* (a surghiuni), *grief* (plângere), *afecționat* (iubit), *munificență* (mărinimie), *dagă* (spadă), *bandieră* și *banieră* (steag), *convoatăta* (rîvnită, jinduită), *concuistă* (cucerire), *confiență* (incredere), *otagiu* (ostatic), *suspens* (întrerupere), *exacțiune* (jaf, furt) etc., etc. Neologisme pe care limba și le-a însușit apar la Ghica într-o formă calchiată după cea originală: *a surveghea*, *protectrice*, *elisă* (elice), *il stimă*, *foncțiune*, *deconsidera* etc.

Uneori, Ghica folosește un cuvânt românesc, dar în expresii caracteristice franceze, ca și când, scriind românește, ar fi gândit în franceză: „Majoritatea acelei Camere n-a lipsit de la datoriile sale“ (*n'a pas manqué*), „trebuincioasele garnizoanelor și locuitorilor“ (*les nécessaires*), „mișcătorul cel mai puternic al progresului social“ (*le mobil*) etc.

Cu aceeași libertate tratează Ghica construcțiile morfologice și sintactice. Paralele cu construcțiile populare și arhaice („și-o pleacă“, „care tu o ai citit“ etc.), folosește de multe ori expresii de asemenea

calchiate din franceză: „un fel de comitet sanitar compus de mai mulți boieri“, „mi-a vorbit filozofie, literatură“, „cîștigase cauzei grecești toate spiritele“ etc. Scriitorul are ezitări în construirea atributului și de multe ori elimină articolul posesiv: „om de casă și de masă boierului“, „depozitari limbei“, „frate lui Ioan Cîmpineanu“. Frecvent apare la el complementul direct cu prepoziția *pe*, parazitară: „neliniștea foarte mult... pe Englitera și pe Franța“, „face pe mulțime să creadă“, „adusesse pe cel mai vestit tacim de lăutari“ etc.

Prozatorul nu evită anacolutul și își îngăduie libertăți mari în ceea ce privește topica: „cînd îl vede, îl apucă risul“, „deși adesea întreruptă, dar pe care...“, „care, deși... dar inima lor...“, „păgini de turci pe unde treceau era foc și pirjol“.

Ici-colo, Ghica uită predicatul sau lasă cite o frază neterminată: „Într-o seară, pe cînd se afla în serviciu la curtea domnească, auzind pe Grigorie-vodă că zicea către un boier că în lipsa mitropolitului Dionisie Lupu nu mai putea lăsa scaunul arhipăstoresc vacant și că, de ar cunoaște un călugăr român cu inimă și cu învățătură, l-ar face mitropolit și ar scăpa țara de călugări streini. La aceste cuvinte, Ioan Cîmpineanu...“

Din această enumerare, cineva care nu cunoaște bine opera lui Ion Ghica ar putea să tragă concluzii defavorabile. Dar cititorul, șocat adesea de neglijențele gramaticale și stilistice, de formele lexicale ciudate, știe că, dincolo de ele și în ciuda lor, proza marelui memorialist are un farmec cuceritor unic. Povestirea te prinde, te leagă; o ascuți uimit de contururile vii ale oamenilor din alt veac și, atent la mișcarea tablourilor, uiți stingăciile de exprimare ale bătrînului narator. Poate că lipsa de stil e însuși timbrul specific al stilului lui Ion Ghica. În fond, și *Scrisorile către V. Alecsandri* sînt tot niște „convorbiri“, iar convorbirea se refuză supravegherii prea severe.

Paginile prozatorului nostru sînt pigmentate de numeroase expresii orale („i-a făcut englezului pe plac“, „le plăteau ce pe apă nu curge“, „soarele de-o suliță“, „cei ce pînă ieri îi lingeau cizma acum îi mușcau mîna“). Exclamații și interogații obișnuite vorbirii comune („Dar a doua zi era ce era!“, „Unde se pomenea trotuar sau bulevard pe acel timp“, „Ce eram noi românii?“) se întîlnesc mereu. Sobru și clar, scrisul lui Ghica cunoaște puține podoabe stilistice. În *Scrisori...* comparațiile sînt extrem de rare, metaforele ca și inexistente, iar epitetele, precizînd mai ales culori, apar în descrieri unde se impun parcă inevitabil, pentru exactitatea imaginii. Efortul de a obține această exactitate se vedește și în predilecția pentru formele de comparativ sau superlativ ale adjectivelor, precum și în repetarea insistentă a adjectivului. Barba lui

Grigore Ghica-vodă era „mai mult roșie decît galbenă“, Alexandrescu era „oacheș, foarte oacheș“, Bărbucică „era tare de ureche, foarte tare, într-atît de tare încît...“, iar Reșid-pașa, „strîmtorat, foarte strîmtorat“.

În alcătuirea ei caleidoscopică, proza lui Ion Ghica și-a păstrat culorile proaspete și, prin oceanul ei luminat în interior, rotit de emoția povestitorului și a noastră, reconstituim vremurile de demult, ude de singe și de lacrimi, îndoliate de satrapi și aureolate de entuziasmul visătorilor.

ION ROMAN

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Această nouă ediție din opera lui Ion Ghica își propune să ofere cititorilor un număr considerabil mai mare din scrierile memorialistului și omului de știință decît edițiile apărute în ultimii ani. Concepută în patru volume, va cuprinde, respectiv: I. *Scrisori către V. Alecsandri*, II. *Convorbiri economice*, III. *Pămîntul și omul*, articole științifice, politice, reportaje academice, scrieri literare extrase din periodice, IV. Corespondență, ciorne etc. Un studiu introductiv (în primul volum), note și comentarii, gloasr (la fiecare volum), indici generali și o bibliografie (la finele ultimului volum) constituie aparatura ediției.

Notele și comentariile comunică date despre geneza și difuzarea fiecărei opere în parte, indică surse certe sau ipotetice folosite de scriitor, aduc precizări și corectări în legătură cu opiniile acestuia, lămuriri în legătură cu evenimentele și personalitățile citate. Apariția numelui unei personalități oarecare nu ne-a reținut atenția decît dacă era ceva interesant de spus în legătură cu acea personalitate, în orice caz mai puțin cunoscută. De asemenea, am stăruit asupra unui eveniment în măsura în care era necesară o completare sau confruntarea cu punctul de vedere actual. Prima referire a autorului la o persoană sau la un eveniment nu ne-a obligat întotdeauna la consemnarea lor imediată în comentariu. Ni s-a părut mai potrivit să ne oprim asupra lor atunci cînd și autorul le acordă un interes special. În această privință, indicii vor înlesni aflarea locului respectiv. În general, comentariul nostru are un caracter local, referindu-se la un paragraf, la o frază. Aprecierea critică a opiniilor politice, sociale, economice, filozofice, literare se face în studiul introductiv. *Notele și comentariile* și acest studiu trebuie luate împreună, ca părți ale unui întreg.

În ceea ce privește glosarul, precizăm că am introdus între lămuririle noastre și pe acelea formulate de Ion Ghica în subsolul cărților sale, făcând însă mențiunea: (I.G.). În subsol am dat numai notele cu alt conținut ale autorului, precum și traducerea expresiilor aflate în text într-o limbă străină.

Indicii, auxiliar indispensabil la scrierile lui Ion Ghica, înregistrează nume de persoane și de eroi literari, titlurile lucrărilor citate localități, evenimente.

În sfârșit, *Bibliografia* va însuma scrierile lui Ghica (din volume și periodice), articole și studii despre viața și opera autorului.

Respectînd un principiu general acceptat și neexistînd motive ca să ne abatem de la el, am folosit ca text de bază textul ultim publicat de autor. Pentru *Scrisori către V. Alecsandri*, transcrierea s-a făcut după ediția a II-a, tipărită în 1887 la Socec. Pentru celelalte scrieri, o scurtă notă la începutul volumelor respective va aduce precizările corespunzătoare.

De la o retipărire la alta, Ghica a introdus unele modificări, pe care numai o ediție critică le-ar înregistra. Notînd cu II ediția a doua, cu I, ediția întii a *Scrisorilor către V. Alecsandri*, cu C.L., titlul *Convorbirilor literare*, iată cîteva exemple:

Din *Clucerul Alecu Gheorghiescu*

P. 1, r. 1 (II): *pornind*; (I): *plecind*; (C.L.): *plecind*.

P. 1, r. 2 (II): *legănat*; (I): *legănat*; (C.L.): *leganat*.

P. 1, r. 2—3 (II): *liniilor de fier*; (I): *liniilor de fier*; (C.L.): *railor*.

P. 3, r. 3 (II): *cind aud*; (I): *cind aud*; (C.L.): *Deodată aud*.

P. 3, r. 6—7 (II): *nimica*; (I): *nimica*; (C.L.): *nimică*.

P. 3, r. 18 (II): *d-a invidia*; (I): *d-a invidia*; (C.L.): *de-a invidia*.

P. 11, r. 12 (II): *peste proviant*; (I): *peste proviant*; (C.L.): *asupra proviantului*.

Din *Polcovnicul Ioniță Ceganu*

P. 1, r. 1 (II): *Aici*; (I): *Aici*; (C.L.): *Aice*.

P. 1, r. 5 (II): *rumen*; (I): *rumăn*; (C.L.): *rumăn*.

P. 1, r. 6 (II): *ras regulat în toate simbetele*; (I): *ras regulat în toate simbetele*; (C.L.): *ras în toate simbetele regulat*.

După cum se vede, variantele sint mai ales fonetice, iar cele mai multe modificări, față de textul din revistă, apar și în ediția întii. Unele forme fonetice din *Convorbiri literare* fiind moldovenisme (*leganat*, *nimică*, *rumăn*), pot aparține redacției sau tipografiei din Iași, dar și autorului, care a locuit o vreme în capitala Moldovei și a avut strînse și trainice legături de prietenie cu scriitori de dincolo de Milcov.

Transcrierea textelor s-a făcut conform uzului, menținându-se formele de limbă și aplicându-se regulile ortografice actuale.

Am transcris semnul *ă* cu *á*, în cuvinte ca *romănesc*, *cânta*, *câmpie*, *crâncen* etc., păstrându-l numai acolo unde ni s-a părut a indica o posibilă pronunție moldovenească (de ex: *întâi*, *dărâma*).

În prefixele *ră-* și *răs-*, care apar în text sub forma *re-* și *res-*, *e* a fost transcris cu *á*; *răsună*, *rămîne*, *răspunde*, *răscoală*, *răstoarnă*.

La începutul cuvintelor ca *eri*, *eftin* am transcris pe *e* cu *ie*.

După consoane labiale, *e* a fost interpretat *ie*; am scris deci: *fier*, *fiere*, *paie*, *piei*, *piept*, *pieptănat*, *pierdeau*, nu: *fer*, *feare*, *pei*, *pept*, *peptănat*, *perdeau*.

După *ch* și *gh*, diftongul *ia* a fost transcris *ea* în cuvinte ca *cheamă*, *gheoră*.

La verbele a căror rădăcină se termină cu *i*, terminația de imperfect cu *e* (*locueau*, *sueau*, *trăea* etc.) a fost transcrisă corespunzător: *locuiau*, *suiau*, *trăia* etc. În forme verbale ca *intervenia*, *vopsia*, diftongul *ia* a fost transcris cu *ea*, conform regulii ortografice generale privind imperfectul. Triftongul *iea* s-a redat pri *ia*.

După consoanele *ș* și *ț*, semnele *e* și *é* au fost considerate, respectiv, *ă* și *a*, în cuvinte ca *inșercat*, *țeri* (*ințărcat*, *țări*); *șese*, *șapte*, *șerpe*, *țeră* (*șase*, *șapte*, *șarpe*, *țară*).

Am restabilit diftongul *ua*, cules în text cu semnul *ó*, în cuvinte ca *ocaua*, *ziua*; în cazul altor cuvinte, am considerat apariția întâmplătoare a aceluiași semn *ó* ca o simplă confuzie tipografică și am scris *o*.

Forma *sunt* a fost pretutindeni păstrată. *U* final fără valoare fonetică a fost înlăturat.

Ca o observație generală privind vocalele, vom nota că am menținut toate grafiile din text cînd puteau indica o formă orală, regională, arhaică sau un neologism încă nefixat. Iată numai cîteva exemple: *ala* (pentru: *ála*), *celalalt*, *călindar*, *așăzat*, *cătră*, *cară* (plurarul subst. *car*). *daca*, *jăț*, *jăluia*, *mine*, *pine*, *peană*, *incunjurat*, *să* (*se*), *strein*, *doar* (*doar*), *dinintru*, *orce*, *foncțiune*, *termin*.

În ceea ce privește consoanele, precizăm următoarele:

Grupul *ci*, indicînd sunetul *č*, a fost transcris cu *ce*: *ceasornic*, *ceauș*.

Considerîndu-le drept rezultat al aplicării ortografiei etimologizante, de către autor sau de tipografie, am transcris forme ca *socia*, *oficer*, *comerțiu*, *Francia*, *precios*, prin *soția*, *ofițer*, *comerț*, *Franța*, *prețios*. Din aceleași considerente, grupurile *sci* și *sce* în cuvinte ca *sciu*, *Bucuresci*, *nascerea* au fost transcrise respectiv cu *ști*, *ște*: *știu*, *Bucureșt*, *nașterea*.

Grupul *gi* a fost considerat *ge* în cuvinte ca *giambaș, gialat (geambaș, gealat)*.

Grupul *gi*, care apare în unele forme regionale sau în neologisme în locul lui *j*, a fost păstrat: *împregiurare, încongiur, limbagiu, curagiu, otagiu* (similare formei *personagiu*, care poate fi auzită și astăzi). Am considerat însă imposibile formele verbale corespunzătoare, astfel că le-am transcris cu *j*, nu cu *gi*; deci *încuraja, proteja, redija* (nu *incuragia, protegia, redigia*).

Grupul *ch* s-a redus la *h* în cuvinte ca *Mihail, anarhie, arhiereu, arhitectură, Valahia, monarh*; în loc de *machină*, am scris *mașină* (cum scrie de altfel și Ghica, uneori).

Qu s-a transcris *che* și *chi* în cuvinte ca *pachebot, echipaje*, și *cu*, atunci când, în alte locuri, Ghica însuși scria așa, de ex: *ecuitate, consecuent, quart*.

S intervocalic a fost transcris cu *z*, în forme ca *filosofie, garnisoanu, francesi, presida, resida, vizită (filozofie, garnizoană, francezi, prezida, rezida, vizită)*. Tot prin *z* a fost transcris *s* înainte de *b, m, n*: *rezbel, cizmă, îndrăzni, zburda* etc. Foarte frecvente sînt în scrisul lui Ghica formele în care *s* apare în locul lui *x*. Considerînd pronunția respectivă posibilă (poate fi auzită și astăzi), am păstrat ca atare forme de felul: *esamen, esport, esemplu, esagerare, estrădare*.

Formele de plural cu *s* în loc de *ș*, obișnuite în secolul trecut, au fost menținute: *albaștri, ilustrii, maștri, ministri, noștri*. Nu am găsit însă temeieri să-l păstrăm pe *s* în cuvinte ca *scoală, poștie*; am scris deci *școală, poștie*.

Am transcris prin *ț* grupurile *ți* și *ci* în cuvintele: *soțietăței, suprafață, prefață, denunța* etc. (în loc de *soțietăției, suprafație, prefație, denunția*).

Neologismele au fost transcrise de noi în forma pe care Ghica le-a păstrat-o chiar atunci când ele își consolidau în limba literară o altă pronunție: *aprețiere, biurou, deliriu, consecuință, mănține, onor, relativ, protege, popol, proiecte, dezbarca, necesarii, corumpe, forsat, soțietate, inteligență, influință, importență* etc. *Compta*, reprezentînd însă o grafie, și nu o pronunție, a fost ortografiat *conta* (ca *sconta*).

S-au păstrat ca atare:

formele articulate, fără *-l*, la substantive masculine și neutre: *capu, turcu, viziru, tablou* etc.;

formele de genitiv-dativ singular în *ei*: *naturei, națiunei, opinței, țarei, libertăței* ș.a.;

pluralul în *e* în loc de *i*, la unele feminine articulate sau nu: *grădine, funcțiunile, urele, viețe* etc.;

pluralul în *i* în loc de *e*: *barierile, casile*;

formele duble de plural: *mașini și mașine, secolii și secole, timpuri și timpuri* etc.;

singularul în *e* la forma de feminin a unor adjective: *naționale, onorabile, liberale* etc. (pentru *națională, onorabilă, liberală* etc.);

forma de persoana a treia plural a auxiliarului *a avea* și a altor verbe, identică aceleia de singular: *a ales* (pentru *au ales*), *vedea* (pentru *vedeau*) etc;

articolul posesiv *a* pentru masculin (la singular și plural); același articol *a* pentru pluralul feminin;

relativul *cari*, la plural;

prepozițiile *dupe* (pentru *după*) și *după* (pentru *de pe*).

Numele proprii — de persoane și geografice — ca și cuvintele și expresiile străine ortografiate necorect de autor au fost transcrise în ortografia originală. Cînd însă — în special la numele proprii grecești și rusești — ortografia lui Ghica reprezintă și o pronunție, s-a păstrat forma dată de scriitor (de pildă, *Ampedoclu* pentru *Empedocle*, *Zaltuhin*, în loc de *Jeltuhin*, *Omer*, *Orațiu*, *Suvoroff*, *Akenau*, în loc de *Hackenau* etc.). În *Studiul introductiv* și în *Comentarii* am folosit, desigur, formele recomandate de ortografia actuală; în *Indici* am dat aceleași forme, menționînd într-o paranteză, pentru recunoaștere, și formele existente în textul scriitorului.

S-au corectat erorile din textele grecești, precum și numeroasele greșeli tipografice evidente. De asemenea, am intervenit în punctuație, dar numai cînd ni s-a părut neapărat necesar pentru limpezirea frazei.

Acolo unde — în cîteva locuri — am observat omisiunea unui cuvînt, l-am adăugat între paranteze drepte, ca și întregirea abreviațiilor.

SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI

INTRODUȚIUNE

Cînd am început a înțelege cele ce se petrec în lume, intrase de curînd în cursul timpului un secol nou, secolul al XIX-lea, secol mare și luminos între toate, merit a schimba fața lucrurilor pe pămînt, de la apus la răsărit; secol care a adus cu dînsul o civilizațiune cu totul și cu totul nouă, nebănuită și nevisată de timpii anteriori; civilizațiune ieșită din descoperirile științifice datorite geniului omenesc, care a dat rîurilor, mărilor și oceanelor vapoarele, a înzestrat continentele cu drumuri-de-fier, a luminat pămîntul cu gaz și cu scînteia electrică, ne-a dăruit telegrafia, telefonía și fotografia; prin mecanică și prin chimie a transformat toate artele și măiestriile, a însutit și înmiit producțiunea și a rădicat pe om din robie și din apăsare la egalitate și libertate; a văzut renăscînd ca din cenușe state nouă ca Grecia, ca Belgia, România, Serbia și Bulgaria. Secolul acesta a văzut la lucru atîția oameni de geniu, cari s-au ilustrat în științe, în arte și în litere, pe Humboldt, pe Cuvier și pe Arago; pe Goethe, pe Byron și pe Victor Hugo; pe Beethoven, pe Meyerbeer, pe Rossini și pe Wagner; pe Watt, pe Franklin și pe Pasteur.

Pe la anul 1821 tunul încetase d-a răsuna în Europa; el își produsese efectul: deșteptase naționalitățile, una cite una, din amorțeala în care erau căzute de secolii, și România scăpa din ghearele fanarioților. Grigorie Ghica, nepot de frate lui Grigorie-vodă Ghica al Moldovei (asasinat pentru

împotrivirea sa la cedarea Bucovinei)¹, și Ioniță Sturdza, numiți de Poartă domni ai Principatelor, erau amândoi români cu nașterea și cu inima.² Boierii începuse a se zice români, a vorbi și a scrie românește și a se dezbăra de morfologia cuvintelor de felul lui *pliroforisi, metachirisi, plictisi*, care se întinsese chiar asupra cuvintelor ca *regularisi* și *pursuivarisi*.

Școli românești de învățămînt secundar se deschisese în „Sfintu Sava“ și în „Trisfetitele“, și mai mulți tineri erau trimiși să studieze în Franța, în Germania și în Italia, destinați ca, la întoarcerea lor în țară, să predea științele înalte: filozofia, dreptul, matematicile, științele naturale și fizice în limba română.

De la zaveră rămaseră în țară trupe turcești, un beșli-aga cu cîțiva neferi în fiecare județ și doi baș-beșli-aga, unul cu reședința în București și altul în Iași. Beilicul după malul stîng al Dimboviței de la Jicnița și beilicul de lingă Sfinta Vineri din Iași erau cazărmi turcești.

Mai tot malul stîng al Dunărei, pe o depărtare de mai multe kilometri de riu, era rai al fortărețelor Brăila, Giurgiu, Turnu, Calafat și altor pozițiuni întărite. Dup-atunci a rămas unor sate riverane numirile de Vizir, Mola-Braim. Mola-Scorțaru, Muftiu, Nazîru și altele. Acele sate erau sub imediata protecțiune a unor turci puternici din cetăți; nici proprietarii, nici autoritatea domnească nu îndrăzneau să calce în acele pămînturi, domenii întinse cari astăzi se arendează fiecare cu sute de mii de franci pe an, precum sunt domeniurile Brăilei și Giurgiu, Moșia-Mare a Ipsilantoaiei, Paraipanul lui Arsake și multe altele pe cari proprietarii lor le părăsise, sau se vindeau pe nimica, ca și bălțile, stuhăriile și pădurile din insule, de la cari românii nu puteau trage nici un venit și se foloseau numai turcii.

Silistra-valesi, begler-beiul Rumelii, avea mai mare putere în Principate decît domnii. Pe un singur ordin al lui Gavanozoglu către beș-beșli-aga din Iași, a zburat capul boierului moldovan Hasanache, luat fără voia lui vodă, ziua în amiaza mare, din curtea domnească, unde ocupa funcțiune militară. Grigorie-vodă Ghica a trebuit, după cererea lui chehaia-beg, să aresteze pe boierul Alecache Vîllara, care îi era nepot de soră prin căsătoria cu fata lui Rallet, să-l dea pe mina pașei de la Giurgiu, să-l trimită

surghiun la Eski-Zagra, unde a fost deținut mai mulți ani la Zindan.³

Pină pe la 1826, cirjaliii făceau incursiuni prin țară și veneau pină la barierele Bucureștilor tăind și pirjolind.⁴

Principatele erau cu numele și cu faptul grănarul sultanului. Nici un product nu putea să iasă din țară pină mai întâi nu se aproviziona toate serhaturile cu trebuincioasele garnizoanelor și locuitorilor cetăților dunărene, cu oi, griu, orz, ovăz, unt, miere, cerviș, seu etc., cari se luau de capanlii de la săteni români, cu voie, fără voie, pe prețurile ce se fixau pe fiecare an de marele capan din Țarigrad: pe șase lei chila de orz, zece parale ocaua de unt, douăsprezece parale mierea etc.

Gubernorii provinciilor din apropierea Dunărei și, mai ales, pașii Silistrei, Rusciukului și Vidinului erau aleși totdeauna dintre turcii cei mai viteji, cei mai ispitiți în războaie și mai dirji, tot viță de derebeghi, de cei de cari tremura chiar saraiul împărătesc, ca Pasvantoglu, Caraosmanoglu, Mustafa Bairactaru, Hussein-pașa, Said Mirza, Tahir Bosnali, Gavanozoglu. Ei tractau pe domnii noștri ca pe niște zapcii, le trimeteau ordine scrise și verbale, ș-apoi pas să nu le fi urmat. Pentru a zbura capul unui domn era destul să vie în București sau în Iași un capugiu cu un gealat, să arate arzul sultanului, și capul domnului era luat în traistă și dus la Țarigrad. Astfel a căzut capul lui Grigorie-vodă al Moldovei, al lui Hangerliu, domn al Valahiei.

Într-o călătorie ce am făcut în munți cu poetul Alexandrescu⁵, am găsit la Cloșani în Mehedinți pe unul *banul Niculae*, țăran cu ițari și cu cojoc, dar cu barba mare și ras la cap, ceea ce-i da un aer de boier. El ne-a povestit cu multă vervă cum ajunsese deodată *ban mare*.

Badea Niculae, clăcaș din satul Băilești din Dolj, fusese scăunaș, adică comisionarul unui turc din Vidin, anume Mustafa, pe seama căruia stringea zaherea de prin satele vecine pe prețurile capanului. Într-o zi Mustafa dispăre din Vidin, și bietul Niculae, după ce alergă vreo trei ani căutându-l în toate părțile cu răboajele contabilităței legate de briu, află în sfârșit că acel Mustafa se găsea în Țarigrad. Turcu, în vestita răscurare a ienicerilor contra lui sultan Selim III, ajunsese tare și mare, devenise acel fioros vizir Mustafa Bairactaru, spaîma ienicerilor.⁶

Badea Niculae, oltean cutezător, cum îi află de știre, își ia răboajele ș-o pleacă să-l găsească ca să-și încheie socotelile. Ajuns la Țarigrad, nu se sperie nici de cavași, nici de capugii, cari îi opreau intrarea conacului vizirial, împinge, răstoarnă și dă năvală drept în odaia lui Mustafa Bairactaru.

Fostul său amic și asociat, cum îl vede, i s-aruncă în brațe, zicându-i:

— Bre Niculae, bine ai venit! A sosit vremea să te propoșești și tu după urma mea. Rămii aici să zic să-ți dea tainuri. Voi să te fac om.

— Cum vrei tu, Mustafa — îi răspunde Niculae — să-mi las eu țara, cuprinsul meu unde m-am născut și unde voi să mi se odihnească oasele când oi muri?

— Dacă e așa — îi zice vizirul — spune-mi ce este mai mare acolo la voi? Aceea voi să fii.

— Apoi, deh! Mai mare decât toți la noi este vodă, răspunde Niculae.

Turcu, la aceste cuvinte, stă nițel pe gânduri, cu mâna pe barbă, ș-apoi îi zice:

— Vezi, asta o să fie cam greu, pentru că la numirile astea de Bogdan-beg și de Iflak-beg se amestecă totdeauna diavolii ceia de elcii, scot la maidan fiecare pe câte un cirac, aleargă pe capete, ei și dragomanii lor, în sus și-n jos, pe la toate regealele; fac fel de fel de intrigi, strigă de-ți ia auzul, și aduc mare supărare și năduf sultanului. Dar spune-mi, după domn ce vine?

— Cine să vie? Vine mitropolit, răspunde Niculae.

— Ei bine, mitropolit să fii! și ia condeii să scrie.

Niculae, speriat că vrea turcu să-l facă mitropolit, sare strigând:

— Stai, Mustafa, nu scrie, că eu am nevastă și copii, păcatele mele! Acolo nu e ca la voi, mitropolitul trebuie să fie călugăr și arhiereu. Cum să-mi las eu nevasta, să mă duc să mă călugăresc? Nu fac una ca asta o dată cu capu.

— Dar după mitropolit ce vine? întrebă iar Mustafa.

— După mitropolit, boier mai mare este banul cel mare.

— Ban mare fii, dar!

Poruncește de-i aduce îndată un caftan și-l îmbracă, îi dă și o scrisoare vizirială către domnul Valahiei.

Niculae ia scrisoarea, o bagă în sin și o pleacă cu dinsa la București drept la vodă, care, citind-o, rămîne pe ginduri, că nu era de glumă cu Mustafa Bairactaru. Să nu facă pe Niculae ban mare, își găsea bealeaua cu viziru; să-l facă, își aprindea paie în cap cu boierii țării. Așa s-a hotărît să intre la tocmeală, crezînd că dor l-o împăca cu un zapcilic, o vătășie de plai, cu o isprăvnicie cel mult; dar badea Niculae, la toate propunerile lui vodă, răspundea, ținînd-o una și bună cu vorba:

— Cum a zis Mustafa!

Vodă, dac-a văzut ș-a văzut că n-o scoate la căpătii, poruncește de-i aduce o cărucioară de poștie, cheamă pe un edecliu și-i dă pe Niculae în seamă să-l ducă în munte la Cloșani, cu ordin către vâtaful de plai d-acolo că nici pasăre măiastră să nu-i afle de știre.

Cînd l-am văzut, bietul om trăia de vreo treizeci de ani în Cloșani, uitat cu totul de ai lui, dar iubit și stimat de locuitorii plaiului, cari toți i se închina cu respect și-i zicea *banul Niculae*.

Vodă a avut noroc că vizirul Mustafa Bairactaru, strimtorat de aproape de ieniceri, apărînd pe sultan Mahmud II, nepotul nenorocitului Selim, a preferit mai bine să puie foc prăfării, să saie în aer cu palat cu tot decît să cadă pe minile ienicerilor. Așa n-a apucat să afle de renghiul jucat amicului său Niculae, pe care pînă la moarte îl credea ban mare în Țara Românească.

De altfel, înăuntru țarei domnii erau stăpîni, și stăpîni absoluți; tăiau și spînzurau; rar însă, foarte rar, uzau de această prerogativă; se mulțumeau a trage supușilor lor, din vreme în vreme, cite-o falangă bună, avînd, bineînțeles, precauțiunea a așterne postav roșu cînd tălpile erau viță de boier cu caftan.

Pe hoții de cai și pe omoritori îi trimeteau la Telega, la Slănic sau la Ocnele-Mari sau îi aruncau în cite-o ocnă părăsită.

Pe borfași îi da prin tîrg, bătîndu-i la spete.

Pe măcelari și pe brutari, cînd îi prindea cu ocaua mică, îi țintuia d-o ureche în mijlocul tîrgului.

Femeile vinovate le espunea în piață legate de un stilp, cu capul ras.

Pe feciorii de boier, cînd făceau vreo neorinduială sau vreo necuviință, îi poftea la cafea, în odaie la cămăraș, la tufecchi-bașa sau la baș-ciohodar, și acolo li se trăgea citeva nuiele la tălpi, ca să le vie mintea la cap, și-apoi surghiun la vreo mănăstire.

Dacă vreun boier prindea prea multă poftă de vorbă, se bănuia sau se dovedea că ținea corespondență cu Țarigradu, se pomenea pe la miezul nopții cu vizita unui edecliu domnesc, care-l scula din somn, îl lua în căruța de poștie și-l ducea surghiun la Mărgineni, la Snagov sau la Poiana-Mărului; sau cel puțin îl mărginea în casă sau la moșie cu pază, ca să nu comunice cu nimeni. Cînd vina era mai grea, edecliu îl pecetluia ca să nu se poată primumi cît ținea osînda.

Grigorie-vodă Ghica, cînd s-a dus la Țarigrad să primească domnia de la sultan, luase cu dînsul pe un boier, anume Filip, fiul unui marseliez pribegit, venit cu Ipsilant. Acel Filip făcuse cunoștință cu un împiegat al Porții și, la întoarcerea sa în țară, scria turcului cele ce se petreceau la domnie, ceea ce aflînd Grigorie-vodă Ghica a pus de l-a pecetluit și l-a surghiunit.

Deși domnii aveau fiecare un postelnic pentru relațiunile cu consuli, dar acțiunea acelor funcționari se mărginea mai mult în cele ce privea interesele sudiților streini; iar cesțiunile adevărat politice și internaționale erau tractate mai totdeauna la Țarigrad de reis-efendele Porții cu elcii puterilor interesate. Lucrurile se petreceau totdeauna cam în modul următor:

Mihai-vodă Sturdza, pe la anul 1842, ducîndu-se în voiaj în streinătate, încredințase trebile domniei vărului și ministrului său favorit, logofătului Costache Sturdza. Tot p-astunci consulul grecesc, lipsind și el în concediu, lăsase cancelaria consulatului în seama unui dăscălaș anume Căminarache, om de casă și de masă boierului Sturdza. Grecu, îngimfat să se vadă el reprezentant de putere europene, îmbracă haine cusute cu fir, își trîntește în cap o șleapă cu pene, își pune spanga la briu și o pleacă să facă vizită oficială locotenentului de domn. Glumețul Costache Sturdza, cînd îl vede gătit astfel, îl apucă risul și-l primește cu: „Ce e asta, caraghiosule?”

Grecoșorul, nemulțumit de o asemenea primire, se supără, părăsește salonul ministrului, se duce la consulat, dă bandiera elinească jos și rupe relațiunile cu guvernul Moldovei, declarînd că s-a făcut ofensă regelui Othon, în persoana reprezentantului său.

Afacerea ajunge la Constantinopol, unde ministrul Greciei aleargă în toate părțile, cerînd reparație de la Poartă, și după trei luni de negocieri și intervenire a mai multor puteri amice se hotărăște ca postelnicul cel mare al Moldovei să se ducă în plină uniformă la consulatul elinesc din Iași, să exprime părerea sa de rău pentru neînțelegerea urmată și după aceea să asiste la rădicarea steagului grecesc, care să se facă cu muzică și cu onoruri militare.

După îndeplinirea acelor formalități, grecu, îmbrăcat iar cu uniforma știută, se duce să facă vizită locotenentului domnesc, și atunci marele logofăt îl primește cu mina întinsă, răsturnat într-un fotoliu, zicîndu-i: „Na, mascara, vino de sărută mina“. Grecu i-a sărutat mina și astfel s-a închis incidentul. Caminarache a făcut chef mare în ziua aceea, că de trei luni fusese întărcat de la masa bogată în mîncări bune și vinuri alese a mărețului boier Costache Sturdza.

Acum vreo cincizeci de ani populațiunea țării se compunea numai de români, afară de cîteva sute de familii de greci, venite cele mai multe în urma fanarioților, de cîteva armeni refugiați din Turcia; nemți foarte puțini, iar de ovrei nici vorbă. Rar, foarte rar se auzea prin orașe cite un bocceagiu strigînd: „Marfă, marfă“, cu legătura rezemată pe cot. Invaziunea jidovească a început cam după la 1830, de cînd în Austria și în Rusia îi iau la oaste; așa că, pînă pe vremea Regulamentului, locuitorii țării erau împărțiți în mai multe categorii sau clase:

1. Clasa țaranilor de la sate, talpa casei, cum s-ar zice, care plătea dări și ducea toate sarcinile statului, se deosebea în:

Clăcașii, așezați pe moșii boierești, mănăstirești sau domnești. Ei clăcuiau, adică plăteau proprietarului în muncă chiria pămîntului pe care locuiau și în care se hrăneau; și în:

Moșneni sau *rezași*, adică proprietari mici, șezători la țară în pămînturile lor.

2. Citeva mii de țigani, robi ai boierilor, ai mănăstirilor sau ai statului.

Aceștia se deosibeau în:

Netoți, oameni fără casă și fără șatră, nomazi, umblau în cîrduri, cu capul gol, netunși, despletți și nepieptănați, inveliți în cîte-o otreapă, o rogojină sau un țol vechi, rupt și soios, ca într-o manta, ducînd copiii în circă sau în glugă; furau ce puteau și mincau ce găseau: hoituri împuțite, cîni, pisici și mortăciune; cînd apăreau undeva, era spaimă. Armașul Manolache Florescu a căutat să-i stabilească, împărțindu-i ca robi pe la proprietarii cari au voit să-i primească pe moșiile lor; a luat chiar el pe moșia sa din județul Dimbovița, Vizurești, mai multe familii de le-a așezat acolo. Știu că mulți au murit de inimă rea, văzîndu-se deveniți stătători; dar cei cari au rămas muncesc pămînt.

Țigani de laie, nomazi și ei, dar aveau șatre sau corturi; ei se deosebeau, după meseriile ce esersau, în: rudari, ursari, cărămidari, fierari, spoitori și salahori la zidiri. În vreme mai vechi, unii erau aurari și își plăteau birul către vistierie din aurul ce găseau în riurile de la munte.

Armașul cel mare avea toată autoritatea asupra robilor statului, strîngea birul de la ei și uneori profita de salahoria lor ca să-și facă pe ieftin o căscioară la țară sau la București.

Țigani de vatră, mai toți robi boierești sau mănăstirești, erau meseriași sau servitori pe la casele stăpînilor și proprietarilor lor, unde slujeau zi și noapte, îmbrăcați sau despoiați, mincați sau nemîncați, dar totdeauna desculți și bătuti.

Robii boierilor și mănăstirilor nu plăteau nimica la stat, erau proprietate absolută a stăpînilor, puteau să-i vinză cum voiau, în familii sau izolați.

3. Boierănașii, neamurile și mazilii sau nobilimea cea de la țară, în care se aflau mulți din urmașii domnilor și boierilor vechi cei mai ilustri, erau scutiți de dări către stat, dar nu aveau alte prerogative, nici privilegii.

4. Populațiunea orașelor se compunea de meseriași și neguțători, împărțiți în isnafuri sau corporații: croitori, cavafi, ișlicari, curelari, ceaprazari, tabaci, brașoveni, gabroveni, bogasieri, lipscani și zarafi; fiecare corporație cu starostele său.

5. Cîteva sute de boieri mici, fără barbă, ziși starea a doua și a treia, între cari se prenumărau edeclii domnești, bașcihodaru, tufecci-bașa, divictaru, cafeji-bașa, stolnici, șătrari, slugeri, medelniceri, cluceri de arie etc., pînă la serdari, căminari și cluceri mari.

6. Boieri ziși de starea întîia, boieri cu barbă, ale căror ranguri începea de la agă și spătar pînă la logofăt al credinței, treizeci sau patruzeci la număr; dintre aceștia se luau slujbașii cei înalți administrativi și judecătorești.

De la logofăt al credinței în sus, rangurile de logofeți de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, de vornic de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, pînă la ban mare inclusiv, zece sau doisprezece cel mult, formau ceea ce se numea protipendada.

Boierii cei mari purtau contoș și pe cap gugiuman de samur. Cei *halea* țineau dinaintea lui vodă, la ceremonii, bastoane lungi de abanos cu minerul de fildeș. În ziua cînd cineva îmbrăca caftan de boier mare, era trimis acasă cu alai, călare pe cal domnesc. Acolo îl aștepta berber-bașa al curței care-l rădea, însemnînd cu briciu pe unde să lase să-i crească barba. În tot timpul acestei ceremonii îi bătea în curte meterhaneaua cu surle, cu tobe și tumbelchiuri.

În vîrfurile piramidei de clase era domnul cu cabaniță și cucă, cu sabie, topuz și tui.

Boierii mari și mici nu numai că nu plăteau nici o dare către stat, dar aveau și privilegiul de a scuti un număr de dajnici, de la trei pînă la optzeci, după importanța rangului la care era ajuns; acești scutiți erau scutelnici și poslușnici boierilor și, în loc de a plăti dările lor către stat, le plăteau patronilor boieri, în bani sau în muncă. Regulamentul organic a desființat acest privilegiu pentru viitor, conservînd acelor ce-l aveau la 1831 o rentă viageră în bani pe care-i primeau de la vistierie, rentă care astăzi este, cred, cu totul stinsă.

Birul către stat se făcea în lude. Marele vistier întocmea tabele pe județe, pe plăși și pe sate, după trebuințele țărănului. Acea tabelă, cum ajungea la sat, obștea se aduna duminica în sobor la ușa bisericii și făcea cislă, puind asupra fiecărui sătean o dare potrivită cu starea și cu puterea sa.

Veniturile celealalte, otcupurile sau huzmeturile, precum oieritul, vinariciul, vămile, ocnele și altele se vindeau la mezat de marele vistier și se adjudecău acelor cari ofereau

prețurile cele mai favorabile. Acei antreprenori sau otcupcii erau cei mai mulți armeni și greci, oameni veniți cu domniile fanarioți din părțile Turciei: un becer sau cuparu Manolache, un Polisache, un Manuc sau un Privilegiu; aceștia, întinzând bine sfoara, se îmbogățeau în doi-trei ani.⁷ Mulți din pretinșii noștri nobili de astăzi, cărora nu le ajungi cu strămurarea la nas, datoresc celebritatea și averea lor otcupurilor.

Erau unele funcțiuni publice fără leafă; remunerația titularului era lăsată în seama vredniciei sale, s-o facă cit putea mai lucrativă.

Logofătul Fănică, împiegat al hatmaniei, care era unul din amployații de această categorie, într-o dimineață, după ce se răsese bine pe obraz și pe cap și se spălase, ieșise în curte, legase un căpătîi al taclitului de clanța ușii și se încingea peste antiriu, învirtindu-se și strîngîndu-se în briu, cînd un ceauș îi aduce înaintea doi împricinați să-i judece. Unul se jăluia că, tras în gazdă la un han de la capul Podului Mogoșoaii, cînd s-a sculat a doua zi, nu și-a mai găsit cizmele, furt despre care acuza pe un alt călător care dormise într-o odaie cu dinsul.

— Ai auzit tu, mă? zice logofătul Fănică, adresîndu-se către pârît, de ce ai furat cizmele? Să le dai omului înapoi, că te ia dracu!

Pârîitul se apăra tăgăduind; atunci logofătul Fănică se întoarce către pârîș și-i zice:

— Auzi, că de unde să ți le dea, dacă nu ți le-a furat el? Și, după ce unul repetează de vreo trei-patru ori că acela îi furase cizmele, și celalalt tăgăduiește, logofătul Fănică închide dezbaterile, zicînd ceaușului:

— Ai! ia-i ceauș! Am înțeles pricina; închide-i pe amîndoi la gros, să dea fiecare cîte cinci lei, și dacă nu au parale, să le iei epîngelele.

Dreptatea s-a făcut într-un minut, dar nici pînă azi nu se știe cine a furat cizmele călătorului.

Pe vremile acelea, și pînă mai încoace, nu esistau în țară nici șosele, nici poduri peste girle; la cea mai mică viitură de ape comunicațiunile încetau, la malurile vadurilor stau carăle și căruțele adunate ca la bilci, cîte-o săptămînă, așteptînd să scază apa, să poată trece. Vara, cînd era uscat, și iarna pe pîrtie, caii de poștie, mici și slabi ca niște

pisici, zburau cu trăsura după ei, cu o iuțeală de douăzeci și douăzeci și cinci de kilometri pe oră, pe cînd toamna și primăvara, cînd era pămîntul desfundat de ploii, d-abia puteau lua o poștă într-o zi, și acea cu vai, cu chiu, cu gură multă și cu bice bune. Cine-și mai aduce aminte astăzi de noroiul adînc de un cot din zăvoiul Orbului, sau de vestitul Codru Herții în care pocnea picioarele cailor și lăsau tipar la fiecare pas!

Mulți ieșeni poate că n-au uitat timpii dinții ai Unirei Principatelor, cînd, pentru a veni toamna la Cameră la București, luau mai bine drumul pe la Cernăuți, Lemberg, Viena și Pesta, de unde se puneau în vapor și veneau pe la Giurgiu, decît a veni d-a dreptul pe la Focșani și Buzău.

A călători noaptea nici vorbă, căci trebuia să tragi la gazdă cînd era încă soarele de-o sulită sus pe cer, dacă nu voiai să faci cunoștință cu vreun Grozea, un Petraru, un Tunsu sau Belivacă.

De-o jumătate de secol, Moldova pierduse, prin luarea Bucovinei, cele mai frumoase ținuturi ale sale, și nu trecuse mulți ani de cînd o altă parte a ei, Basarabia, fusese adjudecată Rusiei, și gurile Dunărei cu Delta cu tot treceau, una cite una, în domeniul muscălesc, așa că pe la 1840 chiar malul drept al canalului Sfintu Gheorghe, pe o distanță de mai multe kilometri, se găsea în puterea țarului.

Am văzut pe baș-beșli-aga părăsind cazarma beilicului și ieșind cu trupele sale pe la bariera Șerban-Vodă, pe cînd, pe la bariera Moșilor, generalul Roth intra în București cu avangarda rusească.⁸

Am văzut țara guvernată de Pahlen, de Zaltukin și de Kisselef, cu Bîrzof și cu Pazarnicu.⁹

Puneam noaptea urechea pe pămînt la Ghergani și număram tunurile cari băteau Silistra.

Am pomenit domnia lui Grigorie-vodă Ghica și pe a frate-so Alexandru-vodă, domnia lui Bibescu cu căpitan Costache chehaia¹⁰, ucenicu și imitatorul Pazarnicului.

Pe atunci scriitorii cancelariilor se ziceau *piseri*, șefii de serviciu *nacealnici*, masa sau biurou se numea *stol* și șeful de masă *stol-nacealnic*; scriptele cancelariei se numeau *ciorna*, *sprafca*, *otnoșenie*, *priczaz* și *sdeloa*; ofițerii se numeau *prapurcici*, *porucici*, *polcovnici* și *pot-polcovnici*.

Slavismul își încerca conchista prin biurocrație și prin armată, precum odinioară o încercase prin biserică cu *blagoveștenie*, *preobrejenie*, *blagoslovenie*, *bogoslov*, *zlatauz*, *pri-stol* și *denie*.

Am asistat la înființarea Societății literare și societății „Frăția” și la răscularea de la 1848.

Am văzut îndoita alegere a lui Cuza-vodă, proclamarea Unirii Principatelor și lovitura de stat.¹¹

Am asistat la noaptea de 11 februarie¹² la plebiscitul lui vodă Carol de Hohenzollern, apoi la declararea independinței României și a regatului și la încoronarea regelui Carol I.

În epoca de tranziție, prin care a trebuit să trecem ca să ieșim din starea de umilință în care eram căzuți și să ne rădicăm la o viață civilă și politică, am putut avea multe și mari decepțiuni, am putut întâlni în cale fel de fel de caractere: oameni, unii slabi de înger, cari la momentul chemării au lipsit de la datoria lor, alții, regretind o stare de lucruri în care trăise, care le convenea și le profita poate, se uita cu dor la trecutul țării; pe alții, îngrijați de reperiunea cu care se succedau aspirațiunile și exigențele naționale, rămăneau înapoi; pe mulți îngimfați de succesele națiunii, la cari nici cu gândul nu gândise, își atribuiau lor tot meritul, fără a voi să recunoască cea mai mică participare nici mersului natural al lucrurilor, nici împrejurărilor dinafară. Am putut vedea oameni orbiți de invidie sau de ambiție cari nu au cruțat nici intriga, nici clewetirea, pentru a ajunge sau pentru a se susține la putere sau la favoare, sau pentru a-și face o popularitate.

Dar numărul tuturor acestora se pierde în negura mulțimei, și-apoi chiar lor nu li se poate imputa lipsa de patriotism, pentru că, la timpi de cumpănă grea, i-am văzut pe toți unindu-se cu trupul și cu sufletul la glasul țării.

„Fericiți sunteți voi, tinerilor români, ne zicea Michelet; în țara voastră totul e de făcut, fiecare din voi se poate distinge și chiar ilustra prin fapte patriotice și mărețe.”

Pe cînd Michelet rostea aceste cuvinte, numele de român nu trecea încă dincolo de Carpați și de Dunăre; mulți din tinerii noștri aflați la studii în Viena, în München sau în Paris se credeau umiliți d-a aparține unei naționalități necunoscute în lumea europeană. Le era rușine chiar de

numele lor de familie și de botez; fiii lui Ion, lui Gheorghe sau lui Ilie se porecleau Ioanidi, Gheorghidi sau Iliadi. Astăzi își zic românește Ionescu, Gheorghescu și Iliescu; ba chiar fiii lui Iacob, lui Moise și lui Teohari își dau numele de Iacovescu, Moiescu sau Teoharescu, crezând ca țiganii că lulelei, dacă i-o zice pipă, românul n-o s-o cunoască. Chiar francezii, în mijlocul cărora trăia sute de tineri români, ne numea pînă acu vreo douăzeci de ani valac și moldav sau valav și moldac, sau, cu un singur cuvînt, moldovalac, iar țarei îi zicea Moldavie, Valachie, Moldaquie, Valavie și, cu un singur cuvînt, Moldovalachie.

Astăzi numele de român și de Românie, ca națiune și ca stat, sunt cunoscute în toate colțurile lumii civilizate, și orice fiu al patriei îl poartă cu mindrie.

Din natura lui, românul este modest, chiar sfiicios, aș putea zice; și de i se poate imputa ceva, ar fi că nu are destulă încredere într-însul. El prețuiește mai mult decît pare; nu este nici lăudăros, nici pretențios. Ori de cîte ori am văzut la noi în țară un fanfaron, un om care se crede mai mult decît este, un om care să pretinză că le știe și le poate toate, am avut ocazie să mă conving că era viță de strein.

Cînd era vorba d-a se înființa Curtea de casație, mulți din oamenii noștri politici se întrebau unde o să găsim douăzeci de legiști învățați și ispitiți, cu cari să se poate pune în mișcare o asemenea înaltă instituțiune; și mai toți deputații sta la gînduri dinaintea aceluia argument. Nevoia ne-a silit să îndrăznim, și Curtea noastră de casație nu este mai jos în lumini și capacitate decît instituțiunile de același ordin din țările cele mai înaintate în știința dreptului.

A fost un timp, și nu prea demult, cînd corespondența în streinătate se făcea prin cancelaria rusească și austriacă, care lua scrisorile și pachetele noastre de le espeduia cu o expedițiune organizată în toată forma la noi în țară, cu biurouri în toate orașele noastre.¹³ Reprezentanții puterilor streine se împotriveau la ideea de a se trece acest serviciu la poșta română. „Unde vă sunt — îmi zicea unul din consuli — oamenii speciali, capabili și experimentați, cărora să le putem încredința corespondența noastră diplomatică și interesele supușilor noștri?” Am răspuns aceluia diplomat

că, precum am putut învăța calculul diferențial și integral, așa că manipulăm funcțiunile

$$\frac{dx}{dy} \text{ și } \int \frac{dx}{dy},$$

tot așa de bine ca și Delaunay și Puiseux¹⁴, nu mai puțin eram siguri a învăța, dacă nu în câteva săptămîni, dar în câteva luni, a manipula primirea, espeduirea și distribuirea scrisorilor și pachetelor ca și împiegații poștei rusești și austriace. Nevoia ne-a silit să luăm asupra-ne acest serviciu, și chiar de la început el s-a făcut într-un mod satisfăcător; și astăzi nimeni nu-i poate nega dreptul de a se compara și a rivaliza cu serviciile telegrafo-postale cele mai bine organizate.

„Voiți să răscumpărați drumurile-de-fier — zicea un senator — dar unde vă sunt oamenii cari să știe a le administra, unde o să găsiți împiegați capabili să le puie în mișcare, unde vă sunt inginerii cari să le poată repara la trebuință?” Dinaintea unor asemenea argumente mulți stau pe gînduri să voteze alb sau negru. Dar nevoia ne-a silit să luăm pe seama statului rezoul cel mai lung¹⁵; și putem zice că, chiar din ziua dintii, serviciul s-a făcut în toată regula și în toată securitatea, cu împiegați români; și nimeni nu poate tăgădui că liniile au fost totdeauna în bună stare, fără a regreta administrațiunile anterioare ale lui Strussberg, Bleichröder sau Staat's Bahn.

Nu voi pretinde că tot ce s-a făcut în țara noastră de un sfert de secol încoace este perfect, dar îmi permit a observa pesimiștilor și impacienților că nici o țară din lume n-a progresat așa de mult ca țara noastră într-un așa de scurt timp, și că orice progres începe printr-o stare neguroasă și plină de nedomiriri; stare de care unii dibaci știu a se folosi, aceasta mai ales cînd progresul se operează de jos în sus; de aceea este totdeauna bine ca impulsunea și conducerea reformelor prin cari trece o națiune să vie de la clasele de sus, de la clasele luminate; de la acelea să proceadă spiritul de inovațiune, să nu aștepte ca inițiativa reformelor necesare să pornească de jos, căci atunci clasa numeroasă pierde spiritul de conservațiune care trebuie să domine totdeauna la bază, și societatea intră într-o perioadă de agitațiune care anevoie se poate astîmpăra.

Oamenii pe cari instituțiunile, împrejurările sau educațiunea i-a pus în fruntea unei națiuni sunt datori să fie înainte-mergătorii ei, să nu caute niciodată să împiedice mersul progresului, ci să lase toată latitudinea și toată libertatea inițiativei individuale, mai ales în ceea ce privește industria și comerțul, căci ele nu se pot conduce decit numai de luminele științei cari singure pot arăta drumul care conduce pe om a deveni folositor și necesar societăței în care trăiește.

Nimeni nu are dreptul d-a opri omenirea din mersul ei progresiv, care este tras de natura fizică și morală a omului; nimeni nu are dreptul d-a-i impune sisteme oricît de geniale ar fi acele combinațiuni. Să te ferească Dumnezeu de omul care n-a citit decit o carte; acela ajunge mai curînd sau mai tirziu la o sistemă absolută, merge pînă a voi să prefacă societatea după capul său, după ideile ce și-a format; uită adevărurile sociale cele mai fundamentale, uită că progresul moral este libertatea și că progresul material este de a produce cît se poate mai ieftin, d-a pune pe om în stare bună și a-i crea timp de a-și rădica gîndirea mai sus de mulțumiri materiale.

Omul la tinerețe trăiește cu speranțe și la bătrînețe trăiește cu suvenirii.

Plăcută este tinerețea cu cortegiul ei luminos și înflorit de cugetări înalte și de iluziuni plăcute, și frumoasă a fost tinerețea oamenilor generațiunei din care am făcut parte, generație care a trăit cu mintea ațintită la fapte mari și patriotice, plină de speranțe, de credință în Dumnezeu și în viitorul României; hrănită cu aspirațiuni înalte, din cari multe, grație împrejurărilor și stăruinței oamenilor de bine, am putut a le vedea realizate una după alta; izbinde cari au lăsat bătrînețelor noastre suvenirii plăcute și au deschis generațiilor celor tinere un cîmp întins și luminos de speranțe și mai mărețe, și mai glorioase; generație care a urmat de aproape după deșteptarea românismului din letargia în care il afundase grecismul fanariot, ce începuse a prinde coajă și năbușa naționalitatea noastră, precum apasă astăzi asupra românilor din Tesalia, din Epir, din Macedonia și asupra albanezilor.

Cît îmi place în orele mele de izolare să-mi aduc aminte de unii din oamenii cu cari am trăit alături, pe care i-am vă-

zut luptind cu abnegațiune și curaj pentru redobândirea drepturilor țării și pentru libertate! Găsesc o mulțumire nespusă a-mi rememora faptele și cuvintele lor și a le binecuvinta numele și memoria.

Într-o seară lungă de iarnă, pe cînd ninsoarea bătea în geamuri, așezați pe jățuri la gura sobei, dinaintea unei flăcări dulci și luminoase, am petrecut ore întregi și plăcute cu amicul Vasile Alecsandri, povestindu-ne unul altuia suvenirile noastre din tinerețe. Se apropia de ziuă cînd ne-am adus aminte de camerile noastre de culcat, și ne-am despărțit găsindu-ne amîndoi la un gînd, zicîndu-ne:

„De ce nu ne-am scrie unul altuia, sub formă de epistole intime, cele ce ne-am povestit într-astă seară; poate că unele din istorioarele noastre ar interesa pe unii dintr-acei cari n-au trăit p-acele vremi?”¹⁶

Și astfel am început o corespondență, deși adesea întrepruptă, dar pe care am reinnoit-o de cîte ori ocupațiunile ne-au permis; corespondență în care ne-am ferit de orice invective, fără însă a ne abate niciodată a spune adevărul.

ION GHICA

I

CLUCERUL ALECU GHEORGHESCU

București, mai 1879

Iubite amice,

Alaltăseară, pornind de la gara ta¹, adormisem adînc, legănat de valurile ascuțite ale liniilor de fier Strussberg; trei locuri de o parte a vagonului erau la dispoziția capului și picioarelor mele; cînd, pe la miezul nopții, mă simții scuturat de o mină viguroasă: era conductorul care intervenea în favorul dreptului bine plătit al unui călător îmbarcat la Mărășești; recunoscu dreptatea invocată și mă ghemuiam în limitele tichetului meu, căutînd să apuc de picior somnul ce fugea, cînd aud un glas care se îngina în scuze pentru supărarea ce-mi adusese și mă silea să răspund, ca om binecrescut, la asemenea politeță prin cuvintele banale: „Nu face nimica, domnule“, „Eram deștept“, „Sunt foarte bine“, „Nu dormeam“, „Erai în dreptul dumitale“ etc.

Dar noul venit începu o conversație:

— Știi, cucoane Iancule, că nu te mai cunoșteam? Ai albit de tot de cînd nu te-am mai văzut.

La aceste cuvinte, simțindu-mă cam atins la amorul meu propriu, îi răspunsei cu oarecare amărăciune:

— Dar îmi pare, domnule, că barba dumitale nu are nicidecum dreptul d-a invidia pe a mea, că este, mi se pare, și mai lungă, și mai albă.

— Ce are a face! îmi ripostă el, dar dumneata ești un copil pe lingă mine.

Noul-venit era un bătrîn bine conservat, grăscian și rumen la obraz, căruia nu i-aș fi dat nici șasezeci de ani.

— Eu te-am mai sculat o dată din somn; eram tînăr atunci și d-ta erai copil ca de vro opt-nouă anișori. Cuconul Tache, răposatul tatăl dumitale, era ispravnic la Focșani; eu am fost trimis de am ridicat în fiare pe clucerul Alecu Gheorghescu, tovarășul dumnealui la isprăvnicie. P-atunci erau cîte doi ispravnici de fiecare județ, unul peste partea administrativă și celalalt pentru partea judecătorească, și amîndoi ispravnicii în pricini grele judecau împreună, formînd un fel de tribunal. Ce vremuri erau pe atunci! Clucerul Alecu făcuse mîncătorii, abuzuri sau prevaricațiuni, cum se zice astăzi...

Înțelegi, amice, că la aceste cuvinte somnul meu, dulcele meu somn, a zburat în fuga mare, și nici nu m-am mai gîndit a-l prinde. Și, în loc de a închide pleoapele, am dat drumul limbei, începînd la întrebări:

— Ia spune-mi, mă rog, cum ai ridicat în fiare pe acel ispravnic?

— Eram edeciu și aveam odaie în curtea domnească alături cu odaia lui tufecci-bașa, lingă ogeacul neferilor; la stînga, sub scară, ședea răposatul Măciucă, Dumnezeu să-l ierte, baș-ciohodar și mîna dreaptă a lui vodă, cum s-ar zice astăzi, întiul aghiotant domnesc, om drept și plin de bun-simț.

Într-o noapte, după slujba curții, mă așezasem pe somn, cînd numai ce aud ciocănind la ușă și un glas care-mi striga: „Te cheamă vodă“. Nu știu nici cum am sărit din pat, nici cînd m-am îmbrăcat; într-o clipă îmi trîntisem cizmele cele galbene, binișul, legătura la cap și hangerul la brîu, și eram la ușa iatacului domnesc. Baș-ciohodarul tocmai ieșea din odaie de la vodă și-mi zise repede: „Ai mai iute, că te cheamă vodă, și să te văd, Niculae!“

Răposatul Măciucă era oltean ca și mine și puțintel cam rudă după mamă.

Cînd am intrat în iatac la vodă, era șapte ceasuri, sau, cum s-ar zice astăzi, o oră după miezul nopții. Vodă era cu ghicelic de noapte pe cap și cu o scurteică lungă de pambriu verde, îmblănită cu pacea de samur; o făclie galbenă ardea într-un sfeșnic mare de argint dinaintea icoanelor. Cum in-

tru în odaie, vodă se întoarce cătră mine și-mi zice cu un glas gros și răstit:

„Tu ești Niculae Păunel?“

„Eu, măria-ta.“

„De mult ești la curte?“

„Numai de un an, măria-ta.“

„Măciucă mi-a spus că ești harnic și cinstit. Ce slujbă ai îndeplinit pîn-acum?“

„Nici una, măria-ta, decît că acum trei luni am întovărașit pe nenea Negreanu tufecchi-bașa, cînd a prins pe Ghiță Cuțui.“²

„Ia plicul de pe mescioară, pecetluiește-l cu pecetea de pe tăvița cu călimările și să pleci îndată la Focșani, să-l dai în mîna nepotu-meu Tache, ispravnicul, fără să te simțā nici pasărea măiastră. Bagă de seamă că ai să-mi aduci pe clucerul Alecu Gheorghescu în fiare; poimîne pe vremea asta să fii cu el la scara domnească. De cumva ți-o scāpa, mai bine să te duci să te ineci decît să dai ochi cu mine.“

Grigorie-vodă Ghica era un om mărunțel, barba potrivită în apărătoare și cānită, mai mult roșie decît galbenă, mustățile roșii trase în jos și despărțite sub nas prin două-trei muchi de brici, ras pe obraz pe lîngă barbă; ochii vii, glas răstit și gros; el era un om cu foarte puțină învățătură și trecea între boieri ca unul din cei mai neînsemnați, deși fusese de mai multe ori agă, spătar și chiar vistier și ban mare.

El s-a suit pe scaunul domniei la 6 octobrie anul 1822, trei ani după vestitul Caragea și îndată după zaveră, după uciderea slugerului Tudor, eroul care, indignat de jafurile oamenilor lui Ipsilant — cari din insurgenți în contra turcilor se prefăcuseră în cete de hoți, prădînd drumurile și moșiile — intrase în corespondință cu Silistra valesi prin cancelarul consulatului nemțesc, bătrînul Udriski, arătînd turcilor că răzvrătirea din Țara Românească nu era în contra turcilor, ci în contra fanarioților cari sărăciseră pe bieții locuitori.³ Atunci chehaia-beg, care și intrase în București cu oștire turcească, a invitat pe boierii cari mai rămăsese în țară să trimită pe cîțiva dintr-înșii la Poartă, ca să arete sultanului pāsurile țării. Adunîndu-se între dinșii, ei au ales pentru această misiune pe banul Barbu Văcărescu, pe logofătul Mihăiță Filipescu și pe banul Grigorie Ghica, cari, ajungînd la Țarigrad și espunînd starea țării și trebuințele

ei, sultanul a numit pe banul Grigorie Ghica domn, deodată cu Ioniță Sturdza în Moldova. Poarta nu mai avea încredere în fanarioți. Ghica Grigorie, viind la domnie, a găsit țara secată cu totul în belșugul ei, înecată în datorii; boierii și negustorii pribegiți în toate părțile și răscoale pretutindeni: în sate, în orașe și pe drumuri.

Ghica Grigorie, care-și iubea țara, a luat sarcina de-a stărpi jafurile boierilor și ale ciocoilor, cari de la Caragea ajunseseră fără friu; capul nu-l tăia prea mult, dar când avea cite o pricină grea, chema de se sfătuia cu trei oameni: cu vornicul Costache Cimpineanu, cluceru Chiriac și cu bașcihodaru Măciucă. După ce-i auzea pe fiecare în parte, se culca, dormea un somn bun și pe la miezul nopții se scula, aprindea la candelă făclia din Vinerea Paștilor de la epitaf, cădea în genuchi dinaintea iconostasului și se ruga lui Dumnezeu ca să-l lumineze. Astfel a domnit el șapte ani și ajunseseră să tremure boierii cei răi și ciocoi. Cât a domnit el, a fost bine pentru toți, liniștea domnea în țară; pînea și carnea bună, ieftină; toată lumea, negustor, meseriaș și țăran, mînca, bea și chiuia; veselie pretutindeni. El a deschis școalele românești și a gonit pe egumenii greci.⁴

În noaptea când m-a chemat vodă, mi se făcea ziuă la poștă la Șindrilita, în cărucioara care se schimba din poștă în poștă și care ajungea totdeauna numai în trei roate. Pe la aprinsul luminărilor, în ziua de patruzeci de mucenici, îmbrăcat tiptil, eram introdus ca călugăr în odaia răposatului coconu Tache, tatăl dumatăle; parcă-l văz pe marginea patului, lângă scaunul cu două luminări de seu în două sfeșnice de alamă cu mucări. Condicarul, în picioare, îi citea jălbile, întingînd din vreme în vreme condeiul de peană de gîscă în călimările de la briu, ca să scrie hotărîrea ispravnicului; îndată ce condicarul Nicolae Sprincenatu, cum îi zicea lui Ipătescu, mai în urmă bărbatul eroinei de la 1848, scriseră hotărîrea ispravnicului, cuconu Tache se uită la mine întrebîndu-mă:

„De la schit ești, părințele?”

„Sunt de la Poiana-Mărului, am o jalbă.”

Și mă apropiai de mescioara cu luminările și-i pusei plicul domnesc în poală, cu pecetea în sus, potrivit să nu o zărească condicarul. Ispravnicul, îndată ce văzu pecetea, o și recunoscuse, dar îmi zise:

„Ha, este de la părintele egumen!“

Și dete ordin condicarului și stegarului care mă băgase în casă să ne lase singuri.

Despecetlui plicul cu grabă, îl citi și văzui că i se înveseli obrazul și-mi zise:

„Vezi, numai așa dacă nu s-or stirpi mîncătoriile și an-garalele, să se învețe minte ciocoi; pînă n-o băga cițiva în ocna părăsită, ei tot cred că vodă glumește. Clucerul Alecu nu este acum în oraș, s-a dus după lude în plasa Tohani, dar trebuie să vie astă-seară; du-te de te odihnește, că te chem eu la vreme.“

Bătu în palme și porunci feciorului să-mi aștearnă în odaia copiilor; m-am dus de m-am culcat în odaia d-voastre. Sunt d-atunci 55 ani, cucoane Iancule! D-abia mă furase somnul, cînd auzii trăsnete și pleosnete și doi surugii bătă-ioși cari urlau de țî se părea că cînta; peste un minut auzii și glasul lui cuconu Tache:

„Ai, scoală, c-a venit cluceru.“

Pornirăm amîndoi pe jos spre casa clucerului, la care, în urma noastră, ceaușul de slujitori înșiruia oameni de jur împrejur; cînd ajunserăm în pridvor, cuconu Tache intră în casă zicîndu-mi:

„Așteaptă aci pînă te-oi chema eu, și atunci să intri în odaie cu doi stegari.“

Din pridvor se vedea pe fereastră foarte bine în odaia clucerului, luminată cu trei pîrcchi de luminări; o grămadă de mosafiri se și așezaseră la ghiordum cu cluceru în mijloc răsturnat pe sofa. Cînd intră cuconu Tache, se sculară toți în sus, dar dumnealui luă pe cluceru de mînă și-l trase în odaia d-alături; după vro cinci minute auzii că mă cheamă, mă luai îndată după glas și intrai în iatacul boierului. Cluceru ținea porunca domnească în mînă, și dinții îi clănță-neau în gură. Cum intrai, cuconul Tache îmi zise: „Îndepli-nește porunca lui vodă.“

Atunci luai fiarele din mîna stegarului, mă plecai și le pusei clucerului de picioare; în cinci minute eram pe drum cu două cărucioare de poștă, într-una eu cu ispravnicul în fiare, și în cealaltă doi arnăuți cu pistoalele încărcate, cărora li se dedese porunca să dea să-l omoare dacă o căuta cumva să scape.

Cînd ieșeam din Focșani, răsărea luna ; nici gură de surugiu, nici plesnitură de bici, dar cărucioarele mele fugeau ca năluca cu umbra după ele și seara, cînd bătea meterhaneaua, mă dam jos din cărucioară și intram cu ispravnicul meu în odaia lui Măciucă, unde am așteptat pînă s-a sculat vodă de la masă, pînă s-a culcat beizadelele, s-a osteiat lumea din curte și au ieșit una după alta caleștile cu masalale a spătarului, a aghii și a ispravnicului de curte ; atunci intră răposatul Măciucă și-mi zise: „Ai sus“.

Cînd am intrat în odaia lui vodă, Măciucă înainte, după el cluceru cu fiarele de picioare și eu după dînsul, vodă, care sta răsturnat pe sofa cu minile încrucișate sub cap și cu picioarele unul peste altul grămădit, se sculă drept în picioare și, adresîndu-se răstit și necăjit către cluceru :

„Nu ți-e rușine, slugă necredincioasă și boier zăcaș!“

Și, întorcîndu-se către mine, îmi zise :

„Te fac divictar.“

Măciucă îmi făcu semn să ies și cînd trecui pe lîngă dînsul îmi zise încet :

„Trimite-mi sus patru ciohodari.“

Ce s-o mai fi petrecut după aceea nu știu, dar, după ce m-am culcat, pare că auzeam prin somn un glas care se văita strigînd: „Iartă-mă, măria-ta ! Cine o mai face ca mine ca mine să pață“.

A doua zi pînă în ziuă, clucerul era pornit surghiun la Snagov, cu cămașa pecetluită pe el⁵, și a rămas acolo pînă la venirea muscalilor.

Cînd eram pe la 1829 la Craiova, l-am văzut de gît cu generalul Roth, juca cărți cu miile de galbeni, căci era peste proviant.

ION GHICA

II

POLCOVNICUL IONIȚĂ CEGANU

Ghergani, iulie 1879

Amice,

Aici, la moșie la Ghergani, aveam pînă mai deunăzi un vecin bun cu care am petrecut multe și lungi seri de iarnă.

Polcovnicul Ioniță Ceganu din Cloșani, bătrîn verde, rumen la față, fără zbărcituri pe obraz, ras regulat în toate simbetele cu perdaf, mustața și sprincenele albe colilie, era născut cam pe la anul 1789 și a trăit pînă mai acu șase luni în satul Gămănești, unde petrecea în intimitatea a doi copoi vestiți cu cari gonea iepurele ziua toată din răsărit pînă la apus; iar toamna, cînd se coceau coarneau și smeura la munte, se ducea tocmai pe Vulcan de împușca cîte un pui de urs și o capră neagră.

Acum un an era nun mare la nunta lui Vișanu dorobanț, curcan cu trei cruci pe piept.

Polcovnicul Ioniță băuse în sănătatea însurăteilor un pahar de vin roșu de Dealul Răzvadului și prinsese la limbă. După ce se uită una după alta la semnele de vitejie ale milițianului, îi zice:

— Măi Vișane, cine ți le-a dat ție astea?

— Căpitanu, îi răspunse Vișan; mi le-a dat din partea domnitorului, an cînd ne-am întors din țara turcească.

— Dar fosta-ai tu la bătălie? Dat-ai piept cu turcu? Luat-ai vrun tun, vreo cetate?

— Ce să dai piept cu turcul, domnule, că nu te lăsa nici să-i vezi, ședeau ascunși ca viezurii sub pămînt; și apoi

batalionul nostru s-a brodit să nu fie nici cînd s-a luat Grivița, nici la căderea Plevnei, eram trimiși tocmai la Radișteni, pîndeam să nu lăsăm să intre nici convoiuri și ajutoare, nici să iasă vreun turc din cetate; planul muscalilor era să-i prinză pe toți robi. Apoi după predarea lui Osman-pașa, ne-am dus de am încunjurat Vidinu; acolo, pe cînd așteptam din ceas în ceas să iasă turcii la luptă dreaptă, ne-am pomenit într-o bună dimineață că ardică steag alb și trămit la gheeneraru nostru să-i închine cetatea. Am intrat în Vidin parcă era sărbătoare, cu muzica în capul regimentului.

Bătrînul, după ce ascultă povestea soldatului, oftă zicînd:

— Ei! și eu m-am bătut cu turcu în tinerețea mea; am intrat în Plevna cu Kamenski și cu Suvaroff, și nu mi-a mai dat nimenea nici o cruce!

Cînd am auzit de numele lui Kamenski și de bătălia din alți timpi, m-am apropiat și m-am luat cu polcovnicul la vorbă.

— Cum, nene Ioniță, zici că ai fost cu Suvaroff la Plevna? Dar știi dumneata că d-atunci trebuie să fie aproape șaptezeci de ani?¹

— Or fi, nen-to — îmi răspunse el — că eram abia băiețandru ca de vreo optsprezece ani cînd m-am scris la cazaci cu bietul Tudor al nostru. Ne aducea ispravnicii pălcuri-pălcuri și ne da pe mîna ofițerilor muscali, de ne mustrulea; după șase luni, cînd învățam să dăm cu sabia și cu sulita, ne-a trecut dincolo în țara turcească. Îmi aduc aminte ca acum, era în ziua de Ignat cînd am trecut Dunărea pe gheață și ne-am așezat în meterezuri. Cum ne-au simțit spurcații de turci, au început să dea năvală asupra noastră; trămitea tot zeibegi d-ăia cu cealmalele cît o claie pe cap și arapi d-ăia negri și buzați, încălecați pe niște cai de scoteau foc pe nări; venea tot iuruș cu iataganul în dinți și cu pistoalele întinse în amîndouă minile, de ți le punea sub nas. P-atunci nu erau puști d-astea lungile pînă la bătălie, ci venea moartea de-ți sta dinainte ceasuri întregi, de-o vedeai bine în față. După cite o bătălie, cînd ne număram, rămîneam uneori numai patru-cinci sute, din două mii cîți eram; dar peste zece zile eram iar în pâr la loc, că se umpleau golurile cu alți panduri trămiși din țară; așa era invoiala cu Ipsilant.

Războiul d-atunci între Turce și Muscal se iscase mai mult din pricina lui și a lui Muruz; că după ce sultanul se învoise cu împăratul Alexandru să-i ție șapte ani pe unul domn în Țara Românească și pe cellalt în Moldova, s-a mâniat pe dinșii și i-a scos după doi ani²; lui Ipsilant trămisese chiar să-i ia capul, cum făcuse lui Hangerliu la 1799. Îl simțise că ținea cu muscalii și că era înțeles cu Pasvantoglu de la Vidin și cu Cerni-George Sirbu³, cari amîndoi se răscolaseră în contra Porții. P-atunci sultanul asculta de povețele generalului Sebastiani, care umbla să-l tragă în partea lui Napoleon⁴. Ipsilant, mai norocit decît bietul Hangerliu, a scăpat de gealat ca prin urechile acului. Prevestit de tată-so de la Țarigrad și de ambasadorul Italinski, a fugit la Brașov, d-acolo s-a dus la Petersburg, și în ziua de Sfîntu Nicolae intră în Iași cu generalul Michelson în capul oștirii rusești. Generalul muscal îl orînduise domn peste amîndouă țările. Domnia aceea a ținut și mai puțin decît cea dintii, căci peste cîteva luni împăratul a trămis pe generalul Kusnikov președinte cu deplină putere asupra Moldovei și pe Engelhart, vicepreședinte cu reședința în București, ca să guverneze țările cu mitropoliții și cu cîțiva boieri mari.⁵

S-au bătut bine, foarte bine, băieții noștri de astăzi; dar să știți, domnule, că și noi n-am fost mai pe jos în vremea noastră. Ne băteam sabie cu sabie, spangă cu spangă, piept cu piept, dar cine ne-a știut? Că p-atunci nu erau d-alde Alecsandri, să ne cînte vitejiile și să ne înalțe în ochii lumii.

Știi dumneata, domnule, ce om era căpitanul nostru Tudor? El, care nu rîdea niciodată, cînd auzea că vin turcii asupra noastră, că se năpustea păgîinii ca vijelia, cînd cu gîndul nu gîndeai, el de bucurie începea să cînte și să joace ca un copil. Intra în foc, domnule, parc-ar fi mers la nuntă.

Românii s-au bătut totdeauna; n-a fost război fără ca ei să nu fi sărit asupra păgînilor. Răpauzatul moșu-meu, Ceauș Vergea (familia noastră a fost neam de pandur din tată în fiu), își aducea aminte după la 1716, cînd a venit întiași dată Mavrocordat; p-atunci avea țara dorobanți, roșiori, călărași, odivoi, seimeni, talpași, lefegii și slujitori; patruzeci de mii de oameni armați, pe care grecu, cînd a venit domn, i-a desființat ca să nu ne mai putem bate cu turcu

și să rămiiie ei, fanarioții, stăpîni pe țară.⁶ La 1807, după ce am trecut Dunărea, ne-a luat generalul Isaiov, ne-a îmbrăcat căzăcește, ne-a dat mazdrace, ne-a pus pistol și sabie la briu și, după ce ne-a făcut smotru, ne-a orînduit la Tatar-gic, o bătaie de tun de Vidin, ca să ținem pe cărjaliii lui Mola-aga să nu iasă din cetate; muncă grea! pentru că pe toată ziua eram atacați de arapi, și noaptea cădeau peste noi manafi, ca să ne scoată din meterezuri; dar noi aveam poruncă de la Miloradovici, morți, tăieți, să nu părăsim locul.

Asta era pe cînd Bosniacu-aga bătuse pe Kamenski la Rusciuk de-l prăpădise și pe cînd Mola-aga gonise pe muscali din toate pozițiunile de prinprejurul Calafatului; arsele Caracalu și Cernețu, pustiiseră toate satele pînă în Craiova și împrăștiase toată armata rusească; numai noi românii, un pumn de oameni, am ținut pînă a venit generalul Pangration cu oștire nouă din Rusia. Pe toamnă murise Michelson și în locul lui se orînduise Prozoroski, general mai mare peste toată oștirea; atunci ne-a luat Isaiov și ne-a dus în Balcani, tocmai la Kisil-hisar, zece zile cale; d-abia ajunseseam, cînd a început să se vorbească de pace și ne-a întors la Lovcea, unde, după ce am șezut un an fără să ne batem, ne-a venit poruncă să luăm Plevna, că iar se deschisese război. Cînd am ajuns acolo și s-au așezat tunurile la bătaia zidurilor, ne-am apropiat de cetate pînă în șanțuri, le-am umplut cu mărăcini și cu saci de pămînt, am pus scări și am sărit în cetate. Eram numai noi pandurii lui Tudor la asalt, că muscalii cam greoi au ajuns tocmai tirziu, cînd noi ne băteam de un ceas cu turcii pe ulițe: cadinele trăgeau puști și pistoale după ferestre, de ploua gloanțele din toate părțile ca grindina; zburau capetele ca mingele, unele cu ceal-male turcești, altele cu chivere rusești, și curgea singele gîrlă; un glonț m-a nemerit drept în piept, de-am zăcut șase luni; m-aduseră la spitalul din Craiova în casele lui Priscoveanu, de mi-a scos plumbul de sub coastă.

Lui Tudor i-a venit de la împărăție un inel cu piatră scumpă și cu numele lui Alexandru pe dînsul⁷ [...].

Am trăit rău cu muscalii, că ne trata ca pe niște cîni; ofițerii lor ne înjura, tot *Durak Moldovanski** ne făcea și ne da ghionturi prin fălci. Mîncam numai soharici, un fel

---

* Moldoveni proști.

de pesmet negru ca noroiul și tare ca piatra; trebuia să-l moi o zi întregă în apă, să-l faci terci ca să-l poți băga în gură; vara mai bine mîncam buruieni fierte. Cînd îi scăpam prin vitejia noastră de cite o nevoie mare, ne zicea *Dobri Kazaki**, iar numele de român nu se pomenea niciodată. Fără noi nu mai lua ei Plevna nici atunci, ca și acum.

— Vezi, polcovnice, p-atunci nu erau jurnale, nici repoteri, ca să poată lumea afla cine se bate și cum se bate, dar o să vie ea o vreme cînd să se găsească cineva să scrie și despre vitejiile românilor din timpii cînd erau considerați ca căzuți în ochii oamenilor și treceau de molatici și de fri-coși. O să se găsească el cineva să spuie românilor cine a fost slugerul Tudor, ce voia el, ce a făcut și ce a dobîndit pentru țară cu pandurii lui, căci lui îi datorim scăparea noastră din ghearele fanarioților. Dar ia spune-mi, mă rog, ce s-au făcut acei două mii de panduri după ce s-a încheiat pacea la 1812 și a venit Caragea domn?

— Vreo două sute au format potera sub comanda lui slugeru Tudor, iar ceilalți ne-am răspîndit toți în toate părțile; unii au mai murit de ciumă.

Eu, după ce m-am tîmăduit de rana din piept, m-am tras acasă la părinți, unde am rămas pînă la zaveră, cînd m-a chemat slugeru și m-a luat cu pandurii la București. Am șezut întii la Mitropolie, pe urmă ne-a băgat în Cotroceni și d-acolo ne-a pornit spre Pitești, ca să ne ducem să ieșim înaintea turcilor, cari intrase pe valea Oltului. Tăbărisem la Golești, unde am aflat că Ipsilant prinsese cu vicleșug pe slugeru și îi tăiasse capul; atunci ne-am hotărit să cădem asupra grecilor lui Ipsilant, ca să-i scoatem din țară, și am pornit spre Tirgoviște, unde știam că era tabăra lor, dar era tîrziu, că-i bătuse turcii la Drăgășani; chehaia-beg nu lăsase picior de mavrofor. Ipsilant cu cneazu Cantacuzino⁸ și cu Manu Pîrlitu fugiseră peste hotar și fusese prinși de nemți și închiși în cetatea Muncaciului.

După moartea slugerului au rămas numai vreo sută de panduri, acei cari s-au aflat cu căpitanul Solomon la bătaia de la Drăgășani și cari s-au închis pe urmă în Mănăstirea Cozia, unde au ținut voinicește în contra lui baș-beșli-aga, pînă la venirea lui Grigorie Ghica domn la 1822.⁹

---

* Cazaci buni.

Mai în urmă, peste vreo doi ani, cînd s-a făcut unchiul dumitale Costache Cîmpineanu caimacam la Craiova, pe mine m-a făcut polcovnic de vînători și am fost polcovnic de vînători pînă cînd s-a deschis iar război cu muscalii la 1828 și m-am dus cu căpitanul Solomon și cu Magheru.¹⁰

Ne-am bătut cu turcii patrusprezece luni mereu, ziua și noaptea, sub comanda lui Geismar și a lui Roth; vedeam în toate zilele moartea cu ochii, că ne puneau muscalii tot înaintea la avant-posturi.

Geismar, îndată cum a trecut Oltu, a trimis pe generalul Roth înaintea să coprinză Calafatu, și el s-a dus de s-a așezat la Cioroi. Cînd s-a pomenit dodată că îl ia pașa de la Dii cu vestitul Ciapanoglu pe la spate cu 15.000 de suvarii cu 30 de tunuri, care, după ce bătuse pe Roth lingă Maglavit de-l topise, se aruncase asupra lui Geismar, îi tăiasse drumul și spre Cioroi și spre Calafat, îi luase toate vitele și tot proviantul din magaziiile de la Galicea și le trecuse la Vidin. Muscalii speriați, cînd îi răzbise turcii la Băilești, fugeau în toate părțile, strigînd cît puteau: „*Nazat! nazat! Tureschi duh!*“* cînd farmazonul nostru, bietul căpitan Ciupagea, care nu știa că pe muscălește *nazat* va să zică *îndărăt, înapoi*, aleargă printre șireagurile noastre strigînd: „Auziți, băieți, ghinărarul poruncește să mergem la sat“. Alt sat nu mai era decît Băileștii, de unde turcii băteau cu tunurile în muscali de-i prăpădeau; noi am dat năvală la sat, n-am repezit la deal și am pus mîna pe tunurile turcești; atunci Ciapanoglu, crezînd că suntem putere mare și că fuga muscalilor era numai o stratagemă, s-a speriat și a luat-o la fugă spre Calafat, lăsînd toate proviziunile și munițiile. Le-am luat în ziua aia douăzeci și patru de cară cu iarbă și patru sute de cară de zaherea.** Roth, văzînd că fug turcii dinaintea noastră, a luat curagiu, s-a întors, s-au pus și ei pe goana turcilor. Astfel s-a cîștigat cea mai vestită bătălie din toată campania. Lupta a ținut trei zile și trei nopți; am alergat după

---

* Înapoil înapoi! Vin turcii!

** Un ziarist, criticînd epistolele mele, m-a tractat de năting, zicînd că am spus o enormitate, căci turcii nu puteau să aibă 400 de cară încărcate numai cu *zahăr*. Criticul nu știa că *zaherea* va să zică *proviziuni* de hrană pentru oștiri, iar nu *zahăr*. Cuvîntul *zaherea* era foarte uzitat în limba română (*n.a.*).¹¹

turci pină i-am băgat în Dunăre; başibuzucii omorau pe agalele cari voiau să-i reţie să nu treacă Dunărea şi să-i întoarcă la bătălie spre Calafat.

Să ştii, domnule, că fără Ciupagea al nostru mincau muscalii o păpară de n-o mai uitau niciodată; se prăpădea şi ţara: păginii de turci pe unde treceau era foc şi pirjol. Când te uitai noaptea după o movilă, te lua jalea: vedeai numai focuri în toate părţile cît luai cu ochiul; ardeau căpiţele de fin, clăile şi şirele de grâu, că era tocmai în strînsul bucatelor.

După ce am isprăvit cu turcii la Islaz, la Calafat, la Cioroi şi la Băileşti, ne-a trămis ghinăraru Gavrilenko de am măturat cîţi turci mai rămăsese la Cireş şi la Cerneţi, de n-am lăsat picior de turc în Mehedinţi şi în Dolj.

Mult bine s-au mai bătut românii şi în rîndul ala.

La Cireş, a doua zi după bătălie, am căzut de ciură; în ordia muscălească se încinsese boala de mureau cîte două-trei sute de soldaţi pe zi.¹² Am zăcut patruzeci de zile pe minile cioclilor, cari m-au jăfuit, mi-au luat tot ce aveam în chimir: patru ceasornice de aur şi cinci sute de mahmu-dele d-ale noi luate de pe la turci.

Cînd am ieşit din lăzăret se făcuse pacea; [...] lui Solomon şi lui Magheru le venise de la împăratul Nicolae „sfînta Ana“ de git şi celuilalt sabia cu cruce, iar nouă ne-a dat drumul p-acasă.

Murise mama şi îmi lăsase peticul ăsta de pămînt Cega şi am venit de m-am aşezat la Gămăneşti. Pe la 1830, cînd s-a făcut miliţia, n-am mai vrut să mă mai scriu; a stat mult de mine căpitanul Ciupagea; vreau să mă primească parucic, dar mă săturasem de trai rău, mă logodisem cu Bălăşica, cu care am trăit bine şi liniştit patruzeci şi doi de ani; acum, cînd oi muri, voi să mă îngroape la biserică alături cu dînsa.

L-am plîns pe polcovnicul Ioniţă ca pe un frate, că era un bun şi pacinic vecin şi un bun tovarăş de vînătoare.¹³

ION GHICA

III

DIN VREMEA LUI CARAGEA

București, noiembrie 1879

Amice,

Mazilia lui Ipsilant și a lui Moruz, unul din domnia Valahiei și celalalt din scaunul Moldovii, înainte de împlinirea celor șapte ani stipulați în tratatul de la Kuciuc-Kainargi, adăogîndu-se la alte pricini de gâlceavă ce împăratul Alexandru căuta sultanului, a adus războiul de la 1806; și după șase ani de luptă crincenă, în care victoriile se precumpăneau, puterile Europei, cășunînd asupra Porții, au silit-o să încheie pace numai și numai ca să lase Muscalului minile slobode în lupta cu Napoleon. După zicătoarea românească „*Turcul să plătească*“, sultanul a dat lui Alexandru Basarabia și un bun hîrtău în Asia pe malul Mării Negre, și astfel a făcut Englezului pe plac, iar după încheierea păcii de București contele Metternich, profitînd de încurcătura în care se găsea Rusia pe malurile Moscovei, a împins la domnia Țării Românești pe Iancu Caragea, amicul și protegiatul cavalerului de Gentz.¹ Dar, cu toată stăruința internunțiu-lui la Constantinopole, sultanul nu a voit să-i dea domnia pînă ce mai întii nu l-a asigurat Caragea că-și va da demisia după trei ani. Pe de o parte, suzeranul căta să eludeze stipulațiunea de domnie pe șapte ani, și pe de alta, voia să aibă pe grec la mîină.

După mai multe străgăneli cu *inșala**, cu *pechei*** și cu *bacalum****, pe la sfârșitul lui octombrie, Caragea a putut ieși din Constantinopol, și în ziua de Sf. Spiridon al anului 1812 el și-a făcut intrarea în București cu alai domnesc, călare pe *tabla-bașa*, în sunetele clopotelor, al surlilor și tobelor. După ce a descălecat la Sfântul Spiridon cel Nou din Podul Beilicului (astăzi Calea Șerban-Vodă), s-a dus de s-a miruit în biserica Curtea-Veche, după obicei.

Sosirea acestui domn în București a fost semnalul a mari calamități pentru țară! Chiar în noaptea instalării sale, palatul domnesc de la Mihai-Vodă din Dealul Spirei a ars pînă în temelie și *Curtea domnească* a devenit *Curtea arsă* pînă în ziua de astăzi; iar a doua zi, la 13 decembrie, s-a ivit ciuma între oamenii curții veniți cu vodă de la Țarigrad.²

A fost în multe rînduri ciumă în țară, dar analele României nu pomenesc de o boală mai grozavă decît *ciuma lui Caragea!* Niciodată acest flagel n-a făcut atîtea victime! A murit pînă la 300 de oameni pe zi și se crede că numărul morților în toată țara a fost mai mare de 90 000. Contagiunea era așa de primejdioasă, încît cel mai mic contact cu o casă molipsită ducea moartea într-o familie întregă, și violența era așa de mare, încît un om lovit de ciumă era un om mort.

Spaima intrase în toate inimile și făcuse să dispară orice simțemint de iubire și de devotament. Muma își părăsea copiii și bărbatul soția pe minile ciocilor, niște oameni fără cuget și fără frică de Dumnezeu. Toți bețivii, toți destrămații își atîrnau un șervet roșu de gît, se urcau într-un car cu boi și porneau pe hoție din casă în casă, din curte în curte. Ei se introduceau ziua și noaptea prin locuințele oamenilor și puneau mîna pe ce găseau, luau bani, argintării, ceasornice, scule, șaluri etc., fără ca nimeni să îndrăznească a li se împotrivi. Fugea lumea de dinșii ca de moarte, căci ei luau pe bolnavi sau pe morți în spinare, îi trîneau în car, claie peste grămadă, și porneau cu carul plin spre Dudești sau spre Cioplea, unde erau ordiile ciumaților. Se încrețea carnea pe trup auzindu-se grozăviile și cruzimile făcute de acești tilhari bieților creștini căzuți în ghearele lor.

---

* Poate.

** Foarte bine.

*** Să vedem.

Rareori bolnavul ajungea cu viață la cimpul ciumaților. De multe ori o măciucă peste cap făcea într-o clipă ceea ce era să facă boala în două-trei zile!... Și poate că acei uciși astfel erau mai puțin de plins, căci mai mult erau de jale acei aruncați vii în cimp, fără așternut și fără acoperămint, pe pământ ud și înghețat. Cale de jumătate de ceas se auzeau țipetele și vaietele nenorociților din cimpul Duștilor!...

În urma mai multor scene oribile, neomenoase și bestiale, petrecute la ordie, unde unul din acești mizerabili fusese rupt cu dinții de un tinăr care apăra cinstea soției sale, lovită de ciună chiar în ziua nunții, și în urma revoltei ciumaților, cari au sărit cu parul și au omorât zece ciocli, autoritatea în sfârșit a luat măsură de a organiza un fel de serviciu sanitar. Ea înființase cîtiva vătășei însărcinați de a întovărăși pe ciocli din casă în casă, și aceștia strigau de la poartă: „*Sănătoși copii?*“ Unul din ei, într-un raport către șeful său, zicea:

„Azi am adunat 15 morți, dar n-am putut îngropa decît 14, fiindcă unul a fugit și nu l-am putut prinde.“

Dasupra orașului se ridica un fum galben și acru, fumul băligarului care ardea în curțile boierești, și orașul răsuna de urletul jalnic al cinilor rămași fără stăpîn.

La fiecare poartă era cite o șandrama, un fel de ghere-tă, în care se adăpostea cite un servitor pus acolo *pazar-ghidan* (comisionar pentru tirguielele de pine, de carne și de zarzavaturi). Nimic nu intra în curte decît după ce se purifica la fum și trecea prin hărdăul cu apă sau prin strachina cu oțet.

Cioclii, cînd treceau pe lingă o casă bogată, nu lipseau de-a arunca zdrențe rupte de la ciumați, ca să răspîndească contagiunea. Ei nu se temeau de molipsirea boalei, căci mai toți erau dintre acei cari zăcuseră de cite două-trei ori de acea grozavă epidemie. Ciuna, ca toate boalele mortale și lipicioase, ca vîrsatul, ca tifosul, ca lungoarea neagră, foarte periculoasă întîia oară, devine puțin violentă la acei cari au mai fost loviți de ea.

Jafurile și tilhăriile oamenilor, direct sau indirect prepuși la serviciul ciumaților, au fost nepomenite. Multe averi și case mari s-au ridicat în București după ciuna lui Caragea din sculele și banii bieților bolnavi.

După un an, cam pe la decembrie, boala a început a se domoli și lumea s-a readunat încetul cu încetul în oraș. Acei cari se regăseau, se îmbrățișau, dădeau o lacrimă celor pierduți pe cîmpia de la Dudești și porneau cu viața înainte, uitînd suferințele și inșetați de plăceri.

Totdeauna după o epidemie, ca și după un război, omenirea caută a-și recăpăta nivelul; în aparență viața devine mai lesne, averile flăcăilor și zestrele fetelor sporesc prin moșteniri și prin moartea fraților și a surorilor cu cari ar fi avut să împartă averea părintească, dacă ar fi trăit ei. Cînd este o mortalitate mare, poporul zice că se *ieftinește pînea*, și această credință avea pe atunci oarecare temei, căci țara fiind pe atunci lipsită de esport, griul nu avea altă căutare decît pentru consumația interioară. Și în asemenea împrejurări căsătoriile trebuiau să devie numeroase, cu atît mai mult numeroase cu cît răul a săcerat mai multe ființe. Deci, îndată după încetarea boalei, lumea s-a pornit pe nunți.

Pe atunci nunta nu vrea să zică un petec de hîrtie velină, tipărită frumos la Socec sau la Weiss din partea d-lui X sau a d-nei Z, anunțînd celebrarea cununiiilor fiului sau fiicei lor în ziua cutare, la biserica Sărindar sau la Domnița Bălașa, ș-apoi... pe ușa afară! Pe atunci nunta era dandana mare!

Mai întii pețitorii și colăcerii cu aldamaș; după ei logodnă cu arhieru, cu diaconi, cu preoți, cu cîntăreți, cu lăutari și cu ziafet toată noaptea pînă la luceafărul de zi. Cu cîteva zile înainte de nuntă, dacă mirele și mireasa erau de neam de boier, se făcea *cherofilima* (sărutare de mină) la curte, unde tinerii cu toate rudele lor erau duși cu alai spre a săruta mîna lui vodă și a doamnei, cerindu-le binecuvîntarea.

Cînd se apropia ziua nunții, mahalaua se împodobește cu brazi de la casa ginerelui pînă la casa miresei. În ajunul nunții, cam după amiază, porneau *călțunuresele*, tot cucoane alese dintre rudele cele mai frumoase ale ginerelui, în trăsuri înhămate cu armăsari de preț. Întîia călțunăreasă intra la mireasă purtînd o căție de argint cu flori suflate în aur, din care ieșea fum de udagaci și de curse; ea mai purta și o stropitoare din care arunca apă de trandafir, semnul curățeniei, și ura miresei să fie totdeauna spălată și parfumată. O a doua călțunăreasă ducea pe tava de argint florile cu cari

se împodobeau cununiile. A treia călțunăreasă aducea o tavă cu peteală, semnul bogăției. Veneau în urmă celelalte călțunărese cu zece-douăsprezece tave încărcate cu tot felul de daruri: șaluri, giuvaere, stofe scumpe, bani, cofeturi etc. Mulțime de fete încunjurau pe mireasă, și lăutarii ziceau din vioare și din gură cîntecul vechi:

Astăzi cu fetele

Mine cu nevestele...

După ce fetele deschideau boccelele și admirau darurile, ele tăbărau pe tavele cu peteală și pe flori; unele impleteau cununiile: cruce întreagă pentru ginere și cruce jumătate pentru mireasă. Celelalte desfășurau jurubițele de peteală, le depănau și făceau urzeală lungă de trei coți, podoaba miresei, un rîu de aur în care se putea ascunde copila logodită din cap pînă-n picioare. Din vreme în vreme, fetele trăgeau cu coada ochiului și aruncau flori sau noduri de peteală în partea flăcăilor; aceștia le ridicau și le aninau de fermelele; pe cînd fetele, ca unele ce împărțeau, își făceau și ele parte, agățîndu-și la piept, în dreptul inimei, snopuri de peteală.

După clacă se puneau cu toții la jocuri: de-a ineluș-învîrteguș, de-a baba mija, de-a gaia, de-a cirpa, și acestea se încheiau printr-o horă mare. Astfel, mireasa își *lua ziua bună* de la fete și surate; iar bătrînii și babele, bărbații și nevestele petreceau toată noaptea pe ziafet, pe bere și pe mîncare, în sunetul necurmat al lăutarilor.

Dar a doua zi mai cu seamă era ce era! Nunta începea chiar din zori; nuntașii nu mai osteneau într-una de la casa ginerelui la casa miresei. Cununia se celebra la amiazi la biserica enoriei, de unde apoi mireasa nu se mai întorcea la căminul părintesc. Ea, împreună cu mirele, se puneau în trăsură cu cei care purtau gevrele, și luau la trăsură luminările aprinse, infipte într-o pine. Iar dacă cununia era a se face acasă la ginere, una din rudele cele mai de aproape ale acestuia, mama, sora sau mătușa, pleca de lua pe mireasă și o aducea acasă la mirele ei, cu așternut, cu zestre cu tot. Trăsura era încunjurată de toți flăcăii, rude și amici ai ginerelui, cari încurau caii lor, aducînd știre că sosește mi reasa.

Momentul despărțeniei de părinți era solemn pentru mireasă, însă ea, cînd pășea pragul casei părintești, trebuia să tragă din picior, pentru ca să se mărite și celelalte fete. Obiceiul cerea ca să o podidească plînsul în acel moment, și lăutarii cîntau:

Taci, mireasă, nu mai plînge,
Căci la mă-ta mi te-i duce
Cînd a face plopul pere
Și răchita vișinele... etc.

După cununie, masă mare cu zaharicale de la becerul Manolachi și cu cofeturi de la vestitul Pascu; cu vin de Drăgășani, cu pelin de Dealu-Mare și cu vutcă de vanilie și de cursă. Lăutari și horă toată noaptea, iar în ziua se trămiteau nunii, socrii și nuntașii pe la casele lor, cu lăutari.

Acest chef, la cei de jos, ținea trei zile, iar la boieri ținea șapte zile și șapte nopți, după legea domnilor și a împăraților. O nuntă se isprăvea și zece începeau, încît Bucureștii într-o sărbătoare o duceau. Doliul se schimbuse în veselie!

Viața aceasta îi pria lui Caragea, căci popor și boieri, cufundați în ziafaturi, nu băgau în seamă jafurile domnești; și-apoi caftanele după cari alergau însurățeii îl ajutau mult la sporirea pungii. Îmbulzeala la ranguri era atît de mare, că se umpluse din scoarță în scoarță condica pitacului domnesc, și se spune că, în ziua fugii lui Caragea, postelnicul de-abia a pridedit să citească numele celor din protipendadă și citeva din starea a doua. Chemat de vodă ca să plece, el a trîntit pitacul jos, strigînd cu glas tare: „*Iar voi ceilalți, pitari și serdari!*“

Caragea se urcase în trăsură, zicînd că merge să se primească la Băneasa, dar acolo îl așteptau trăsurile înhămate cari l-au dus la Brașov, chiar în ziua cînd sosea în București capugiul ce venea să-i taie capul, fiindcă șezuse pe scaunul domniei șase ani în loc de trei, precum se legase către sultanul.

Venit domn pe puțini ani, Caragea căuta să adune cît mai curînd o avere cu care să poată trăi măreț în străinătate. Prin urmare, el a lăsat un mare nume în felul jafurilor. Se zicea în țară pînă mai deunăzi că *se fură ca în vremea lui Caragea*.

În domnia lui, toate slujbele și caftanele se dau pe parale. El a suit birurile într-un mod nepomenit, de la 1.500.000 lei (115.385 galbeni) la suma de 3.700.000 lei (248.848 galbeni),

afară de ocne și de vămi, pe cari le vindea cu preț de zece ori mai mare decât înainte, lăsînd pe *taxidari* să rupă cît puteau; apoi pecetluituri, mazilii, neamuri și cite și mai cite!...

Cînd i se părea că punga nu se umplea destul de repede, avea și alte coarde la arc. Scotea pe aga în tirg cu cîntarul și cu falanga; acesta *prindea cu ocaua mică* pe vreun brutar, pe vreun circimar, pe vreun măcelar, îi trîntea cite o sută de nuiete la tălpi sau îl țintuia de ureche în mijlocul pieței. Vodă era sigur că *isnaful* avea să alerge de la unul al altul ca să facă *curamă*, iar pedeapsa înceta îndată ce starostele venea la curte cu un *porcoi de mahmudele*. Un alt șurup ce găsisese fintinii de aur era porunca strașnică din vreme în vreme ca toți negustorii să se răfuiască între dinșii, ca să nu fie datori unii altora. Pe atunci se lua zeciuială de la împlinirile de bani. Bieții oameni, speriați de ruina ce ar fi urmat unei asemenea răfuieli pripite, se adunau, făceau cislă, și astfel mai dobîndeau o aminare, căci suma cislei curgea în punga domnească.

Caragea avea multă imaginație în asemenea materie, dar și găsisese cîțiva oameni zdraveni cari îl ajutau la desăvîrșirea tertipurilor lui. Vorba mergea în țară că:

Belu belește,
Golescu golește,
Manu jupuieste!³

După șase ani de domnie, el a dus cu dînsul la Pisa o avere de milioane, cu care a trăit în belșug și a ajutat Eteria și revoluția grecească. Era violent și înfiorător! Un poet linguşitor îi adresă o odă în care îl făcea să zică în limba grecească:

Ἔχω σπαθὶ καὶ τοποῦζι
σὲ σκοτόνω μιπρὲ δομοῦζι*

Un boier, pe care-l dojenea pentru niște hoții, din care nu-i dăduse o parte îndestulătoare, îi răspunse:

κλέπτω, κλέπτεϊς, κλέπτει**

---

* Am sabie și buzdugan,
Te omor ca pe un porc (n. a.).

** Fur, furi, fură. (n.a.).

iar Caragea, în loc de a-l pedepsi pentru atîta îndrăzneală, l-a îmbrăcat în caftan de *boier cu barbă*.

Acest domn însă era neîmpăcat cu boierii cari, nevoind a fi instrumentele hrăpirii lui, îi făceau vreo împotrîvire sau chiar vreo simplă observație. Astfel, pe banul Constantin Filipescu l-a ținut doi ani la moșie, la Bucov, cu pază de arnăuți; pe banul Grigorie Ghica l-a ținut doi ani închis în casă, oprit de a vedea față de om; pe vornicul Constantin Bălăceanu, de care se temea fiindcă acesta avea relațiuni de familie la Viena, l-a trimis surghiun la Castoria.

Lui Caragea îi plăceau femeile. Într-această privință, purtarea lui și a fiului său, beizadea Costachi, era un scandal de toate zilele. Cînd punea ochiul pe cîte o nevestă, trimetea pe bărbatul ei într-o slujbă depărtată, la trebuință îl și surghiunea, și atunci lua cu dînsul cîțiva arnăuți și se introducea la femeia pacientului cu voie, fără voie.

Beizadea Costachi, tînăr frumos, nu avea altă ocupație decît a căta să scoată din fire pe cucoanele cele tînere și plăcute. El se inhăitase cu cîțiva feciori de boieri și băteau mahalalele ziua și noaptea. Odată, fiind urmărit de bărbatul uneia din conchistele sale, cu care se primbla în trăsură, și văzîndu-se strimtorat de aproape, scoate pistolul și trage să impuște pe soțul trădat; glonțul însă nimerește în unul din caii lui, calul cade din ham și beizadeaua scapă cu chica topor. A doua zi femeia adulteră era izgonită de sub streășina conjugală și lăutarii improvizară cîntecul:

C... ai fost, c... să fii,
La mine să nu mai vii!

Pe vremea aceea nu era lucru lesne de a fi galant și nu fiecare îndrăzneia a face curte. Cînd un tînăr punea gînd rău pe o fată, el putea să dea cu ochii de tatăl sau de fratele ei, și atunci, nici una, nici două, popa îi și cînta *Isaia dănțuiește*, și căsătoria, deși silită, era valabilă. Dacă bietul tînăr avea a face cu o muiere măritată, treaba devenea mai serioasă, pentru că răsplata depindea mult de brasla la care aparținea bărbatul ultragiati. Măcelarii luaseră obiceiul să umfle pe galanți cu țeava, ca pe berbeci, și-i trimetea acasă în căruță. Croitorii se serveau de foarfecile cele mari de țeșghea. Un băcan ce găsise pe un cuconaș sub scară, la nevasta lui, după ce l-a despuiat în pielea goală, l-a uns cu cătran

din creștet pînă în tălpi, i-a pus o pereche de coarne pe cap, l-a legat răstignit de mini pe un drug, i-a legat un căluș în gură și l-a luat în șfichiul biciului pe pod, de fugea lumea de dinsul ca de Ucigă-l toaca, încît nici chiar slugile lui nu au voit să-l primească în casă. A doua zi l-a găsit vizitiul ascuns în ieslele din grajd. Pe un alt cuconăș bărbatul l-a uns cu miere pe piele și l-a lăsat o zi întreagă prada muștelor și viespelor.⁴

Unde se pomenea trotuar sau bulevard pe acel timp!... Femeile erau încunjurate de toate precauțiunile profilactice; ferestrele aveau zăbrele ca pușcăriile; porțile se deschideau greu, căci erau înarmate cu broaște tari; iar cînd o nevastă se ducea la o rudă, la o prietenă sau la baie, ea era întovărașită de două-trei jupînese bătrîne și credincioase. Fetele erau ținute și mai aspru; de-abia aveau voie să iasă în grădină, și grădina era încunjurată cu zid nalt sau cu uluci de scînduri de stejar. Nici măcar pețitorii nu le vedeau pînă nu se isprăvea vorba de căsătorie, încît ginerele nu era totdeauna sigur că a văzut bine fața logodnicei sale.

O fată de boier mare, întoarsă dintr-un clauster de la Viena, unde fusese crescută și unde dobîndise un talent muzical extraordinar pe clavir, a adus cu dinsa în casa bărbatului său prețiosul instrument. Într-o seară, boierul, zărind cîțiva inși cari se pitulasera lîngă uluci ca să asculte frumoasele melodii ale junei diletante, s-a zbîrlit de gelozie, și cînd a doua zi tînăra femeie s-a trezit, nenorocita!... a găsit clavirul spart cu toporul în mii de bucăți. Mîhnirea ei a fost atît de mare, încît peste cîteva săptămîni o duse la groapă. Ea lăsase cu limbă de moarte să-i facă coștiugul din scîndurile clavirului, dar popa s-a împotrivit, zicînd că fusese *vasul Necuratului*.

Arta era lucru necunoscut. În tot Bucureștiiu nu se aflau decît un singur piano și o harpă. Muzica aparținea lăutarilor și cîntăreților de la biserică. Persoană cu inspirații artistice era numai domnița Ralu, fata cea mai mică a lui Caragea, natură aleasă, posedînd gustul frumosului în cel mai mare grad, admirătoare a muzicei lui Mozart și a lui Beethoven, hrănită cu scrierile lui Schiller și Goethe. Ea găsise în cîțiva tineri greci, rude și amici din școala grecească de la Măgureanu, studenți admiratori ai tragediilor lui Euripide și Sofocle, un element pentru a pune în scenă cîteva piese de teatru. Cu nițică pînză croită și cu hîrtie poleită, domnița organi-

zase în apartamentele sale o mică scenă pe care se juca în limba elenă *Oreste*, *Moartea fiilor lui Brutus* și câteva idile ca *Dafnis și Chloe*.

Mai târziu a zidit un teatru la „Cișmeaua roșie“, în colțul stradei Victoriei și a Fintîinei, pe locul unde se vede astăzi un felinar ascuns după o perdea de fier; un teatru în toată forma, cu parter, cu stăle, cu scenă și cu mai multe rînduri de loje. Ruinele aceluia edificiu, ars la 1825, se mai vedeau pînă la 1840, cînd s-au mistuit în zidurile lui Ioan Carătașul.

Domnița Ralu visa ridicarea teatrului grecesc. Pentru acest scop ea a trimis pe Aristia la Paris, ca să studieze pe vestitul Talma. Ea a și adus de la Viena o trupă de artiști nemți cari reprezentau opere și drame.⁵ Din acea trupă făcea parte vestita Dilly, cîntăreață și tragediană de un mare merit, ce venise la București numai pentru o iarnă. Iar îndrăgindu-se de unul dintre tinerii noștri boieri, a rămas în capitala noastră pînă cînd a murit, dînd naștere unuia din bătrînii noștri generali.

Avîntul dat de domnița Ralu artei dramatice a încetat cu fuga lui Caragea, dar mai în urmă a găsit o slabă imitătoare în Smaranda Ghica din Gorgan, în casa căreia, după zăveră, Aristia intrase ca institutor de copii. Acolo Iancu Văcărescu a căutat să puie limba românească pe scenă; a încercat să joace pe *Britanicus* și pe *Zgîrcitul* lui Molière⁶, dar surghiunile, războiul, muscalii și cite și mai cite calamități au amînat lucrul pînă la 1833, cînd Cîmpineanu a înființat Societatea filarmonică.

Tulburările de pemprejurul țării, precum răscularea lui Caragheorghe și a lui Pasvantoglu, incursiunile cărjaliilor, Eteria grecească și revoluția de la 1821 făcuseră să zbîrnăie în tinerii români coarda vitejiei. Lor începu să le placă armele, vînătoarea și călăria; feciorii de boieri luară un fel de aer de *cabadai*, termen adoptat de dînșii și care avea semnificarea de voinici.

În timpul lui Grigorie-vodă Ghica, pe la 1823—1824, cuconașii nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu poturi, cu mintean și cu cepchen; a se lega la cap cu *tربولus* și a-și încărcă *sileahul* de la brîu cu pistoale și cu iatagan, precum și a-și atirna pala de git. Pentru cel mai mic lucru ei se serveau cu armele, încît, din pacinici ce erau mai înainte, deveniseră arțăgași și tulburători. Între toți se deo-

sebeau mai cu seamă Iancu, feciorul lui beizadea Costachi Caragea și al Raliței Moruzoaiei, frații Bărcănești, Bărbucică, nepot de fată al banului Barbu Văcărescu și cițiva alții cari se țineau de ștregării și ajunseseră a fi spaima mahalalelor. Ei petreceau ziua în Cișmegiu cu lăutari pe iarbă verde și, cum răsărea luna, plecau cu ghitare și cu flaute la serenade pe sub ferestrele fetelor și a nevestelor frumoase. Până-n ziuă vuiiau mahalalele de cintece, de gilcevi, de bătăi și de lătrări de cini.

Într-o noapte tinărul Palama, voind să gonească pe donjuanul Bărbucică Catargiu de la ferestrele logodnicei lui, s-a pomenit cu un cuțit în pintece. Nenorocitul, scaldat în sînge, a putut de-abia profera numele celui care-l lovise; și muma lui, în desperare, a alergat la palat și a sculat pe vodă cu țipetele sale. Grigorie Ghica pornește pe baș-ciohodar Măciucă, care și aduce la curte pe Bărbucică, îl trîntește la pămînt și din porunca domnească îi trage o falangă, apoi îl trimite surghiun la mănăstire. De acolo bietul donjuan pățit a pornit la Paris cu gînd să studieze pictura, artă pentru care credea că are o mare vocațiune.

Anarhia domnea în toate, și lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise la modă, astfel că ucisul fiind totdeauna presupus că s-ar fi impușcat la vinătoare, ucigașul rămînea nepedepsit.

În una din petrecerile la care luau parte mai mulți tineri, pe cînd se întorceau în București, într-o căruță cu patru cai se găseau trei tineri: Iancu Caragea, Dimitrachi Bărcănescu și Iancu Crețulescu, poreclit Ursu mai tîrziu, pentru că o ursoaică îi dezmiardase obrazul cu labele ei. Cei doi dintii, luîndu-se la ceartă, trag cu pistoalele unul într-altul, și căruța intră în curtea Moruzoaiei ducînd pe fiul și pe nepotul ei înecați în sînge. Peste trei zile, două dricuri se urmau unul pe altul, ducînd la locașul cel vecinic pe doi din tinerii cei mai eleganți și mai frumoși ai Bucureștilor.

Stranie epocă!... Numai venirea muscalilor la 1828 a pus capăt acestei vieți zvăpăiate a tinerilor cuconași, luîndu-i ca comisari (mehmendari) pe lingă generalii ruși, pentru înlesnirea aprovizionării oștirilor cu proviant și cu cară. La 1831 cei mai mulți au încins sabia, scriindu-se în miliția națională.

ION GHICA

IV

ȘCOALA ACUM 50 DE ANI

București, februarie 1880

Iubite amice,

Pe cînd în școala de la Măgureanu vestiții eliniști Lambru, Comita, Vardalah și Neofit, emulii lui Corai, predau tinerilor greci și feciorilor noștri de boier *Memorabiile* lui Socrate*, *Fedon*** și *Metafizica* lui Aristot; pe cînd banul Brîncoveanu discuta cu puristul Duca în limba lui Tuchidid *Apoftegmele* lui Hipocrat și *Ariometria* lui Arhimed și se munceau să izgonească din limba greacă toate cuvintele cîte nu erau curat atice¹, precum unii din învățații noștri caută să curețe limba română de tot ce nu se termină în *-ciune*², la biserică la Udricani, la Sfîntul Gheorghe și la Colțea se auzea glasul ascuțit al cîtorva copii cari strigau în gălăgie pe:

on, mislete, ucu: omu

pocoi, on, mislete, ucu: pomu.

Băieții mai înaintați la învățătură, cînd voiau să-și zică ceva care să nu fie înțeles de profani, comunicau între dinșii astfel:

az, iotă, lude, az, pocoi, riță, ucu, naș, est***
și cellalt îi răspundea:

naș, est, buche, az, tferdo, est, pocoi, on, pocoi, az****.

* Ξενοφώντος Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους (n.a.).

** Φαίδων Πλατωνος (n.a.).

*** Ai la prune (n.a.).

**** Ne bate popa (n.a.).

Cei de la bucoavnă rîvneau la dinşii cum vorbeau păsăreşte.

Dascălul Chiosea, bătrîn cu antereu de calemcheriu, la cap cu cauc de taclit vărgat cu cearşaf alb, se primbla pe dinaintea băieţilor înarmat c-o vargă lungă, arzînd cînd pe unul, cînd pe altul, după cum i se părea; se oprea dinaintea fiecăruia, la unii le asculta lecţia, la alţii le mai adăoga cite un *ucu scurt* pe ici, pe colea, sau cite o aruncătură, două pe deasupra, ca să fie slova mai ciocoiască. Apoi să fi dus sfîntul pe vreunul să nu-şi ştie lecţia, că dacă nu-l ajungea cu nuiua, apoi scotea imineu din picior şi-l azvîrlea după dînsul cu un:

„Fir-ai al dracului cu tat-to şi cu mă-ta, că n-ai învăţat *matima*.“

Dascălul Chiosea nu era om rău, dar se necăjea, pentru că-l durea inima cînd vedea că nu se silesc copiii la învăţatură. El nu era civilizată ca să nu-i pese dacă elevii învaţă sau nu. Pentru el şcoala nu era o chiverniseală, nu se gîndea la: treci, zi, treci, noapte, apropie-te, leafă. Nu sta cu ceasornicul deschis pe catedră ca nu cumva minutarul să treacă peste semn.

La Chiosea, ca la Chiriţă, ca la Stan, lucrurile mergeau altfel; viaţa lor era cu copiii din şcoală, nu ştia nici şosea, nici cafe-şantan, nici deputăţie. Dimineaţa buchille, *Oftoicu* şi *Psaltirea*, după prînz psaltichia. Chiosea avea un *pa, vu, ga, di** care-i ieşea pe nas cale de o poştă.

De pe la de-alde Chiosea ieşeau dieci de visterie şi calemgii; la de-alde el au învăţat să scrie româneşte logofătul Greceanu, Văcăreştii, Anton Pan, Nănescu, Paris Momuleanu etc.

Acei bieţi dăscălaşi, cari au fost depozitari limbei şi naţionalităţii noastre, duceau o viaţă zdruncinată, plină de privaţiuni şi de coate-sparte, fără *bene-merenti* şi fără recompense naţionale, fără pensii şi parapensii; plătiţi ca vai de ei cu un codru de pîne, trăiau şi mureau necunoscuţi; fără să bănuiască măcar că erau patrioţi, împinşi numai de un instinct bun şi generos, îşi făceau cu sfinţenie datoria, fără să aibă conştiinţă de binele ce făceau ţării lor.

Ei se delectau mai mult cu citirea intimplărilor lui Alexandru Machedon, care s-a bătut cu furnicile şi cu păsările

---

* Gama în muzica bisericească veche.

cu ciocu de fier decit cu citirea miniei fiului lui Peleu. Oile, cîinii și fluierul păstorului întristat al lui Văcărescu³ le erau mai dragi decit Afrodita și Bacus a lui Anacreon. Se pomenise de la tată și de la mamă români neaoși din moși-strămoși. Limba și urechea le spunea că nu era nici tătari, nici greci, nici slavi; purtau nobleța neamului în inima și în spiritul lor, fără să se preocupe de arborele genealogic, nici de fărtațele de nobleță. Scriau românește fără filologie și fără *morfologie*, fără să știe dacă sunt etimologiști, fonetiști sau eclecticii; dar scriau cum vorbeau, și scrisul îl numeau icoană, crezînd că el trebuie să fie reproducțiunea esactă a vorbei; puneau cit mai puține buchi, ba pe unele le mai aruncau și pe deasupra ca să facă economie de timp și de hirtie. Unde să le dea lor prin gînd că avem două limbi, una în gură și alta pe hirtie, și că trebuie să vorbim într-un fel și să scrim într-altfel; vorbeau toți aceeași limbă. Acum lumea s-a subțiat, fiecare vorbește și scrie limba sa proprie și știe că suntem strănepoți ai lui Traian. Dar mulți cred că de la venirea acestui împărat în țară pînă la sosirea lor în viață, nu s-a mai petrecut nimica pe pămîntul românesc; nu încep însă a socoti toți tot de la aceeași epocă. Unii numără existența țării de la Regulamentul organic, la care cred că au colaborat, fiindcă au fost chemați de l-au iscălit; alții, morți tăieți, nu vor să convie ca să fi mai fost ceva pe lumea asta înainte de patruzeci și opt; spun și scriu într-una că s-au plimbat pe ulițele Bucureștilor cu steaguri și cu masalale, strigînd pe: „*Trăiască guvernul provizoriu*“, și că erau cei mai de dimineață pe cîmpul Filaretului. Pentru alții iar cîalendarul românilor incepe de la indoita alegere a colonelului Cuza, sau din noaptea de 11 februarie; își inchipuiesc că ei au suit pe Alexandru Ioan I, că ei l-au dat jos și că tot ei au adus pe Carol I. Cei mai infocați astăzi nu recunosc de adevărați patrioți decit pe acei cari au strigat: „*Moarte turcului!*“ și cred că, deși n-au fost la bătălie, dar că fără vitejia lor cea civică Țara Românească era pierdută, umilită, batjocorită, tăiată de turci și că muscalii îi ștergeau o bucată de pămînt și mai mare.

Pentru mulți politica este intrigă și minciună, nu cred în sinceritate și în adevăr, desprețuiesc cunoștința lucrurilor petrecute și cercetarea evenimentelor ce se pregătesc. Nu lasă nimica trecutului, cred că ei au făcut cerul și pămîntul

românesc, că ei sunt începutul și sfârșitul, alfa și omega. Dar apoi creatorii străini! unul se compara cu La Fayette, deși nu făcuse pentru România nimica care să semene cu ceea ce făcuse generalul francez pentru America; altul, care vinduse participiuri pe patru galbeni ora și înregistrase zece ani de-a rîndul colorile și garniturile cocoanelor la baluri, așezîndu-le în ziarul său după ordinul coloarei de la putere și după importanța subvențiunii, crede că el a scos pe români la lumină; altul crede că ne-a inventat limba și istoria românilor, dîndu-se de un fel de Columb, fiindcă critică și batjocorește gloriile noastre naționale. Acești *fructe seci* din țările străine se cred genii, luceferi luminători îndată ce găsesc un adăpost sub cerul României, și ei, sărmanii, nu văd zimbirea ce inspiră românilor, cari în vorbirea lor sarcastică i-au poreclit: *locuste oloage*.⁴

Dar să ne întoarcem la școala noastră de la Udricani, școală sub albastrul cerului pe prispa bisericii, unde cînd ploua copiii se ghemuiau în odaia țîrcovnicului jos pe cărămizi, sau în clopotniță; citeau și scriau pe genuchi—și pe brînci.

Prinprejurul bisericii, în mahala, pintre livezile de meri, de peri și de duzi, se zăreau vreo zece-cincisprezece învelișuri cu streășină ieșită ca o umbrelă, sub cari locuiau cîțiva cavafi, croitori, ișlicari și cojocari; aceștia, cînd plecau la prăvălie, își trîmiteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ștregărească pe uliță și ca să învețe să cananarchisească, să ție ison cîntăreților din strană, să citească *Apostolul*, să zică *Tatăl nostru* și *Crezul* și să meargă de-a-ndăratele cu sfeșnicul într-o mîină și cu cădelnița în cealaltă, dinaintea preotului cînd ieșea cu sfințele daruri. Le plăteau ce pe apă nu curge; dascălul Stan, de exemplu, cel mai bine plătit din toți, avea cite douăzeci de parale* de copil pe lună și mai avea și de la biserică tain de mălai, de fasole și de lemne.

Din acele școli își recrutau bisericile preoți și cîntăreți, acolo boierii căutau băieți pe cari îi luau în casă pe procopseală, de acolo a ieșit Chiru de la biserică Enii⁵, Dumitrache Bondoliu, tata răposatului vlădică Calistrat, Unghiurliu de la Sărindar, Costache Știrbu de la Sf. Ioan de lângă pușcărie și Petre Efesiu, care mai în urmă a ajuns cîntăreț

---

* 40 bani, sau 4 lei, 80 bani pe ani (*n.a.*).

în strana din dreapta la Patriarhie. ⁶ Acolo au fost dați la învățătură Anton Pan, Petrache Nănescu, Nicolae Alexandrescu, Paris Momuleanu, Marin Serghiescu etc.

Pe Nicolae Alexandrescu, cum l-a auzit Grigorie Ghica, l-a luat în casă, îl plimba cu dinsul noaptea în butcă dinainte, de-i cînta cîntece de lume. Cînd Grigorie Ghica s-a făcut domn, Nicolae Alexandrescu a ajuns cafeji-bașa.

Pe Marin Serghiescu l-a luat Alecache Villara cîntăreț la Biserica Negustorilor, l-a primblat cu dinsul pe la Petersburg, cu Regulamentul; dar mai pe urmă, molipsindu-se de boala patriotismului, a fost arestat cu Mitică Filipescu, cu Nicolae Bălcescu și cu Telegescu, trimis la ocnă, unde și-a spășit păcatele șapte ani, pînă cînd a venit de l-a scos revoluția din patruzeci și opt, ca să-i procure dulcile fericiri ale unei proscricțiuni de zece ani. El a fost cunoscut mai mult sub numele de *Marin Naționalu*. Vodă Cuza îl iubea, îl avea adesea la masă și-l mîngîia cu numele de moș Marin.

Cînd a venit în București dascălul Lazăr, băieții de la Udricani, de la Sfintu Gheorghe, de la Colțea și de la toate bisericile, au golit acele școli și au alergat la „Sfintu Sava” cu Petrache Poenaru, cu Eufrosin Poteca, cu Simion Marcovici, cu Pandele, cu Costache Moroiu și cu mulți alți tineri din școala grecească; mai în urmă, unii au fost trimiși în străinătate la Pisa, la Viena, la Paris⁷ și s-au ilustrat ca profesori și ca înalți funcționari, alții s-au făcut cîntăreți; Anton Pan⁸ a devenit Anton Pan, și cei mai mulți s-au adăpostit prin curțile boierești ca grămăticii, vătăfi de curte, stolnici, trăind pe bere și pe mîncare fără grijă de ziua de mine; cînd puneau mina pe cite o para, o băteau la tălpi pe must, pe cirnați, cu lăutari la Filaret. Ziua aveau, n-aveau de lucru, dar seara, cînd era lună, răsuna mahalalele de serenade; învățau fetele să cînte din chitară marșul lui Napoleon și din gură pe *Seine-Minca*.

Anton Pan, Nănescu și Chiosea-fiul erau veselia grădiniilor lui Deșliu, lui Pană Breslea și lui Giafer⁹; Iancu al Raliții Muruzoaiei, Bărbucică al Tiții Văcăreaschii, frații Bărcănești, Costache Faca și alți tineri din lumea mare nu puteau fără dinșii.

Nănescu, crescut de Ghiculești, a fost vătăf de curte, vătăf de spătărie, judecător de tribunal și a murit îngrijitor

la Spitalul Brîncovenesc. Cînta bine din vioară; elev al lui Dimitrache, el compunea cîntecele lăutarilor din Scaune. Lui îi datorim pe:

Ah! iubito, cale bună,
Dar te rog nu mă uita.
.....

Rața ici, rața colea,
Rața paște papura.
.....

Inima mea multe are
Culese după-ntîmplare.
.....

Pom eram eu, pom.
.....

Ardă-ți rochița pe tine
Cum arde inima-n mine.
.....

Jupîne povarnagiu.
.....

Ah! amor, amoraș,
Vede-te-aș călugăraș.
.....

Fă-te om de lumea nouă,
Să furi cloșca de pe ouă.
.....

Piatră de-ai fi, te-ai desface
Și la mine te-ai întoarce.
.....

Frunză verde ș-o lălea,
N-am cuțit că m-aș junghia.
.....

Cine la amor nu crede
N-ar mai călca iarbă verde.¹⁰
.....

Cînd coconițele începuse să îndruge franțozește cu:
„Bonju“*, „Chesche vu parlez franse, munsiu“**, „Bonsua“***

---

* *Bonjour* (n. a.).

** *Est-ce que vous parlez français, monsieur?* (n. a.)

*** *Bonsoir* (n. a.).

și „Alivoa“*, Nănescu, în colaborațiune cu Costache Făca și cu Costache Bălăcescu, au făcut satira¹¹:

Ah! ma șer, să-mi vezi mantela,
Mai sublim, mai lucru fen,
C-o dublură-nfricoșată
Și fața amur san fen.**

Unghiurliu și Chiosea-fiul au fost cei mai mari cîntăreți ai bisericelor din București. Venirea unei trupe de operă i-a făcut să vadă în arta muzicală orizonuri despre cari nu aveau nici o idee pînă-aci; impresiunea produsă asupra lor de operele lui Mozart și ale lui Rossini a fost atît de mare, încît n-au mai putut să cînte nici *Cheruvic*, nici *Chinonic*, fără s-o dea pe *La ci darem la mano* din *Don Juan* și *Una voce poco fa* din *Bărbierul*.

Într-o duminică, la liturghie, scandal mare la Sărindar. Epitropul, om evlavios, recunoscuse în *Domnul Domn Savaot* aria *Voyez sur cette roche!* din *Fra Diavolo*.***

Pe lîngă grupul Anton Pan, Nănescu, Chiosea și Unghiurliu, unul și nedespărțit, se lipise un copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu pletele de țircovnic; se introdusese în societatea acelor diletanți făcîndu-le tot felul de misiuni; știa unde se găsea pelinul cel mai bun și unde se frigea „*trandafirii*“ cei mai guștoși; îl făceau haz fiindcă era plin de originalitate, de duh și de veselie. Acela era tînărul Filimon, care, deși aspirant la preoție, dar știa pe *Arghir* pe de rost din scoarță pînă-n scoarță. Îndată ce Iancu Văcărescu, Eliad, Alexandrescu sau Anton Pan făceau o poezie, a doua zi el o știa pe dinafară; cînta din memorie, și foarte bine, toate ariile operelor italiene jucate în sala „Slătineanu“. Într-o vreme a izbutit chiar să fie admis corist în trupa madamei Carl; mai în urmă l-am găsit flautist în orchestră, și cînd Papa Nicola, după nobilul obicei al impresarilor, încetase plățile artiștilor și-i lăsase muritori de foame pe strade, Filimon a trebuit să-și caute esistența într-un alt izvor¹²; și-a pus altă coardă la arc, a părăsit flautul și a apucat con-

---

* *A revoir* (n. a.).

** *Amour sans fin* (dragoste fără sfîrșit).

*** *Iată pe această stîncă!* — arie din opera *Fra Diavolo* de Auber.

deiu, s-a făcut foiletonist la ziarul *Naționalul*. În colecțiunea aceluși jurnal, în numerile 2, 3, 4 și 5 din anul 1858, în numerele 8, 14, 16, 30, 74 și 91 din 1859, și în numerele 11, 14, 79, 82, 85, 89, 90, 94, 96, 97, 98 din 1860, găsești o serie de articole teatrale cari dovedesc un spirit cultivat, analitic și serios și o cunoștință adincă de știință muzicală.

Critica lui era plină de dreaptă judecată și de bunăvoință; el critica fără patimă, fără interes și fără venin; critica ca să îndrepteze, iar nu pentru ca să descurajeze; articolii lui erau plini de învățătură și de povește bune și folositoare; scopul lui era să îndemne pe artiști și să formeze gustul publicului.

În același ziar poți citi în anul 1859, în numerele 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109 și, din 1860, numerele 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22 și 23, seria interesantelor foiletoane întitulate *Trei luni în străinătate*, o descriere de călătorie plină de spirit și de impresiuni juste. În numerele 43, 46, 52, 80, 81 și 84 din același an, se găsesc de dînsul mai multe nuvele foarte bine alese¹³; dar el a îmbogățit literatura română cu două scrieri de un adevărat merit: *Slujnicarii* și *Ciocoi*.

Aceste două opere ale lui Filimon nu sunt niște romanțuri în cari să se desfășure peripețiile unei intrigi; ele sunt mai mult o colecțiune de tablouri adevărate și vii ale obiceiurilor și moravurilor noastre din epoca de tranzițiune.

Prologul cu care începe cartea întitulată *Ciocoi* este un studiu psihologic, și scrierea în totalitatea ei o psihologie de care s-ar mîndri un La Bruyère și un Théophil Gauthier.

Filimon ne spune că s-a primblat mult timp cu această din urmă a lui scriere în buzunar, căutînd un Mecena să i-o dedice; s-a uitat la boier și nu l-a găsit demn, a trecut pe lîngă negustorul cămătar și nu l-a băgat în seamă; dar cînd s-a lovit piept în piept cu ciocoiul, a strigat fără voia lui: „*Iată omul!*“ și-l salută astfel:

„Acestor luceferi ai vițiului, cari au mincat starea stăpînului și s-au ridicat pe ruinele acelora cari nu i-au lăsat să moară de mizerie, acelora cari sunt putregaiul și mucegaiul ce sapă temelia casei, cari au furat cu sfanțul din func-

țiunile cele mici și cu miile de galbeni din cele mari, cari acum și-au cumpărat moșii și palaturi și stropesc cu noroi pe făcătorii lor de bine dedic scrierea mea.“

Filimon, care a cunoscut toate celebritățile curților boierești: pe Tudor Ciolănescu, vătaful de curte al banului Grigorie Băleanu, pe Gheorghită Mațe-Goale de la Filipescu Buzatu, pe Neagu Chioftea al banului Constantin Bălăceanu, pe Stănică Găvan din curte de la Modroganu, pe Zamfir Ploscă de la Isac Rallet, pe Gheorghită de la armașu Manu, pe Ilie Sgabercea de la Vulpe; el, care a studiat și a urmat dezvoltarea ciocoiului și a cercetat sub toate fazele această clasă cu scalpelul spiritului său investigator, ne zice că: „Nimic nu este mai periculos pentru un stat decît de a da frînele guvernului în minile acestor parveniți, cari din etatea de douăzeci de ani știu cum să fure cloșca de pe ouă fără ca ea să cîrîie“.

Și mai la vale: „Ciocoiul își crește copiii cu slugile pînă îi aduce în gradul cel mai înalt de corupțiune, și atunci îi trimite în Franța. Ciocoiul și puiul de ciocoi nu se pronunță definitiv pentru nici o doctrină politică, ca să poată exploata toate doctrinele. Patriotismul, libertatea, egalitatea, devotamentul și toate virtuțile cetățenești sunt vorbele care-i servă de trepte ale scării pe care se suie.“¹⁴

Dar scopul acestei epistole nu este de a face analiza însemnatelor scrieri ce ne-a lăsat Filimon, nici de-a explica pe eroii săi. Cine voiește să-i cunoască n-are decît să citească vol. II și vol. III al *Revistei române* și să se uite la călăreții cei mindri și la cuconașii răsturnați în droști și în calești la Șosea, și va recunoaște și pe vătafu Dinu Păturică, și pe postelnicu Tuzluc, și pe Costea Chioru cu toate progeniturile lor. Cit pentru cucoana Duduca, de-o fi și mai trăind, dar n-o mai cunoști. Alifia vinată cu care se ungea seara, albușul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu apă de salcăm și apă de pelin cu care-și întindea pielița, buretele muiat în apă de castraveți cu care-și scotea petele, dresul, sulimanul și rumeneala cu care se văpsea, gogoșile de ristic și plasturi negri cu care-și îmbina sprîncenile și-și punea murse și zbenghiuri au tras largi și adînci brazde pe obrajii ei; zbîrciturile cad una peste alta ca valurile unei mări turburate, și pleoapele vinete care-i încadrează ochii cei roșii n-ar mai face pe

bietul Iordache Calemgiu, fiul căpitanului Gheorghe Basma de la dorobănție¹⁵, să cinte pe:

ῥίψον... φῶς μου βλέμμα ἰλαρόν*,

ba cred că de-ar mai trăi i-ar striga: „*Retro, Satana!*“**

Lui Filimon îi plăcea traiul bun; amicii săi îl poreclise *mălai mare*, fiindcă minca bine. Cînd vorbea de bucate, i se umplea gura, și defectul ce avea la vorbă dispărea cînd pronunța:

Icre proaspete cu lămîie de Mesina,
Măsline dulci de Tesalia,
Icre de chefal,
Marinată de stacoji.

Îi plăcea cu deosebire ciorba de știucă fiartă în zeamă de varză acră cu hrean, iacniile și plachiile, crap umplut cu stafide, curcan cu varză umplut cu castane și purcel fript, dacă era întreg.

Cînd era la cite un ziafet, își sufleca minecile, și iată cum frigea mielul: îl injunghia, îl spinteca, îi scotea pintecele, îl cosea la loc și-l acoperea cu pielea, după aceea îl băga într-o groapă plină de jeratec cu curpeni de viță-sălbatecă, unde-l lăsa pînă cînd pocnea ca un tun; atunci îl scotea, îl învălea într-o pinză și-l ungea c-un fel de salță inventată de dînsul, făcută cu vin amestecat cu usturoi pisat și cu băcănii, cu lămîie și cu sare, și te poftea la masă fără cuțit și fără furculiță, ș-apoi să nu-și fi lins degetele. Nici repauzatul Homer, bucătarul bucătarilor, nu știa să dea o friptură mai bună.¹⁶

Filimon avea un caracter blind, vesel, plăcut și nepăsător; întristarea nu s-a lipit de dînsul decît o singură dată, atunci cînd și-a închipuit că bunul și scumpul său amic Millo a voit să-l parodieze în rolul Paracliserului din *Florica* lui Alecsandri.¹⁷

Într-o zi îl întilnesc pe stradă; din vorbă în vorbă, îmi spune că suferă de piept; eu, avînd înaintea mea un om cît un munte, nalt, gros și rumen la față, mi-a venit să riz și l-am tratat de ipocondru; dar peste trei săptămîni, nemai-văzîndu-l pe la mine, trimit să-l întrebe de sănătate și mi se

* Aruncă... lumina mea, o privire veselă.

** Înapoi, Satano!

răspunde că era greu bolnav în așternut ; m-am dus să-l văd , dar cînd am intrat în camera unde zăcea nu l-am mai cunoscut , atît era de schimbat . Peste trei zile aveam durerea a-î întovărăși rămășițele la ultimul locaș .

Acei cari l-au cunoscut pierdeau un amic sincer , leal , îndatoritor , totdeauna vesel și voios , totdeauna mulțămît cu puținul ce cîștiga prin munca și talentul său ; caracter independent , nu s-a căciulit niciodată la nimeni ; ura și desprețuia lipsa de demnitate și lingușirea ; modest pînă a roși cînd auzea laude pentru scrierile lui , n-a bănuît niciodată că era un scriitor de mare merit .

Literatura a pierdut în el pe unul din luceferii săi .

ION GHICA

VI*

DIN TIMPUL ZAVERII

Ghergani, septembrie 1880

Iubite amice,

„De ce-mi scrii așa de rar?“ îmi ziceai mai deunăzi, vorbă foarte măgulitoare când îmi vine de la tine; dar știi tu de câte ori leapăd condeiul din mină pînă ce nimeresc ceea ce trebuie să zic asupra unui eveniment despre care am auzit sau la care am asistat; despre un om pe care l-am cunoscut, de care s-a vorbit sau pe care l-am găsit în drumul vieții mele fie într-o direcțiune, fie într-alta; de câte ori rup foi întregi, fiindcă nu găsesc în memoria mea, sau în însemnările mele științele ce-mi trebuiesc pentru elucidarea faptelor ce voiesc să-ți povestesc? Mie nu-mi este iertat să scriu decît numai atunci cînd pot spune un adevăr; și a cunoaște adevărul și a-l spune nu e lucru lesne, mai ales cînd în chestie se amestecă și puțină politică. Lordul Possomby¹ zicea pe patul morții: „Ce anevoie este a spune adevărul! Chiar într-acest moment, cînd să mă înfățișez înaintea înaltului judecător, mi-e greu să spun tot adevărul!“

La noi cum să te luminezi asupra celor petrecute pe la începutul secolului? Bătrînii cari știau au dispărut și dispar cîte unul; cei tineri nu știu, sau dacă știu, știu rău; scrieri contemporane avem foarte puține sau nicidecum. Înainte

---

* În ediția de bază, scrisoarea e precedată de epistola a V-a: *Alecsandri către Ion Ghica. Vasile Porojanu.*

vreme tot se mai găsea din timp în timp cite un boier, cite un logofăt, un Ureche, un Costin, un Neculcea, un Greceanu, uricari, letopiseși și cronicari istoriografi, care înregistrau zi cu zi, oră cu oră cele ce se petreceau în timpul lui Grigorie Ghica, lui Cantemir, lui Brîncoveanu etc.; vezi că pe-atunci nu erau cluburi, presă, bulevard și grădini cu cîntări și incîntări, mai scriau oamenii și de urit; de atunci, pas de mai găsește ceva pînă mai acum douăzeci de ani, de cînd avem *Monitorul* pentru fapte și ziarele pentru aprecieri; dar și *Monitorul* nu le înregistrează toate, nici nu le scrie cum sunt; iar ziarele, unele sunt albe și altele roșii, unele injură ce celelalte laudă și viceversa. Tot ce este bun, frumos, patriotic și sublim pentru unele este rău, rușinos și infernal pentru celelalte. Spune-mi dacă, atunci cînd le-ai citit pe toate, mai știi ce să crezi despre oamenii cari i-ai văzut sau despre evenimentele la cari ai asistat. După unele, omul sau faptul despre care vorbește este un om de geniu, un patriot model, un cetățean mare, o virtute, faptele lui — sublime; după altele, nu e decît un prost, un trădător, un mizerabil.

N-ai admirat adesea înlesnirea cu care vorbesc și scriu unii oameni, și nu te-ai întrebat: de unde lor aceasta, cînd îi știi cine sunt și ce sunt? Ei, știi care e secretul talentului lor? Este că pot spune și scrie tot ce le vine la gură și sub condei, și verzi, și uscate; vorbesc și scriu fără să se gîndească, nu cred ceea ce spun, nici ceea ce scriu; singura lor preocupare este de a face efect asupra galeriei sau de a-și îndeplini îndatorirea ce au luat cătră patronii lor; înțelegi că poate scrie cineva mult și bine cînd cugetul îi permite să îmbrace oamenii cum îi place și cum îi vine mai bine la socoteală, că poate lesne să-i arate pe unii frumoși, chipoși și plăcuți și pe alții ticăloși și mizerabili. Eu, dac-aș face așa, tot mi s-ar părea că-mi sună la urechi ca un *Mane Tekel Fares* cuvintele:

„Iată cum scrii tu istoria.“

Ce vrei, sunt sfiicios și mi-ar crăpa obrazul de rușine cînd, lăudînd sau criticînd pe un om sau un fapt, s-ar putea scula cineva să-mi zică: „Nu este adevărat“.

Mai zilele trecute văd numele meu tipărit într-o foaie; am curiozitatea să o citesc ca să aflu și eu ce-i greșisem de

mă batjocorea; era vorba de o epistolă ce-ți adresasem și mărturisesc că eram emoționat; credeam cine știe ce, că eram căzut în vreo eroare, că-ți relatasem vreun neadevăr; dar m-am liniștit când am văzut că, fiind vorba de ceea ce-ți spuneam despre bătălia de la Calafat din anul 1828, unde românii au luat turcilor 400 de cară încărcate cu *zaherea*, redactorul mă trata de mincinos, nimic mai puțin, pentru că era, zicea el, cu neputință ca turcii să fi avut acolo atîta *zahar*. În neștiința sa de limbă, mărețul și războinicul redactor confunda *zaherea*, cuvînt turcesc, dar adoptat în limba noastră de cînd cu turcii, precum de la Petru și de la Caterina, de cînd cu muscalii, s-a adoptat și echivalentul său *proviant*, cuvinte cari amîndouă înseamnă *proviziune de hrană*. Precum vezi, confunda *zahareaua*, adică făină, pesmeți, pastramă, unt, sare, orz etc., cu *zahărul*, dulcea substanță ce punem în cafea sau în ceai, cuvînt luat de la greci, care și ei poate îl luase din alte limbi de unde și arabii au luat pe *zakair* al lor.

Țin mult dar, foarte mult, a nu-ți spune decît ceea ce a fost și așa cum a fost. Mai bine trec cu tăcerea sau îmi frîng pana decît să laud vitejiile și virtuțile unui om care n-a fost decît o secătură, sau să înnegresc pe cineva pentru că nu mi-a plăcut ochii săi sau pentru că ai mei nu au avut norocirea să-i placă lui.

Este și păcat a pune pe lume să citească ceea ce n-a fost. Un turist care a petrecut cîteva săptămîni în București se deșteaptă peste cîteva zecimi de ani și vrea să-și plătească datoria de recunoștință pentru ospitalitatea ce primise; apucă condeiul de coadă și spune, coloane întregi, că d-l X... era un om de spirit, învățat, plin de talent, model de devotament și de patriotism; că moștenise toate virtuțile cerești și pămîntești de la moșii și strămoșii lui; pe cînd sărmanul om nu era decît un prost, născut și crescut în păcate, ciocoi ca toți ciocoi, slugă plecată generalilor, pașilor și domnilor; îngimfat cu numele unei familii respectabile, cu care unul dintr-ai săi fusese odinioară aliat prin căsătorie. Tată-său, moșu-său, buni și străbuni, toți ciocoi zăcași și răi, slugi plecate a tuturor puternicilor și a tuturor fanarioților.

Ce vrei, trăim într-o epocă de camaraderie.

„Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis.“* Ce ar zice Molière dac-ar trăi să vadă cum oamenii de gașcă se tămîie și se canonizează între dînșii pentru cea mai mare glorie a istoriei? Ce vrei? Progres!

Dar să lăsăm și să venim la corespondența noastră.

Fii sigur, amice, c-or putea găsi epistolele mele proaste, nesărate, lipsite de aprețieri adînci, lipsite de simț politic, fără idei înalte și patriotice, proză și stil anevoie de înghițit, dar niciodată nu le vor putea găsi alături cu adevărul.

Să-ți povestesc astăzi ceva din vremea zaverii și de cînd cu Grigorie-vodă Ghica și cu Ioniță Sturdza-vodă, istorii pe cari cele mai multe le-am auzit de la episcopul Ilarion, un amic al răposatului tată-meu și un confident al cugetărilor lui Tudor Vladimirescu.² Să nu te aștepti însă la o istorie sau la o biografie a acestor oameni; de voi pomeni uneori de dînșii, ca unii cari au jucat un rol mare în destinele României, o voi face-o numai într-un mod incidental. Dar cum să fac ca să fiu clar și scurt?... Armează-te dar cu răbdare! căci tu ești de vină că mi-ai zis să-ți scriu.

Pe la anul 1818, Caragea fugise în Austria, precedat de multe milioane luate din țară; și Calimah era mazilit pentru multele esacțiuni și prevaricațiuni, cari într-atît adusese poporul la desperare, încît răbdătorii tătărășeni strigau cu neincetare:

„Jos Calimah!“³

Pe-atunci, în mahalalele Iașului nu se pomenea picior de ovrci.

Așa amîndouă tronurile României erau vacante și Poarta avea să numească doi domni deodată.

Numirea de Bogdan-beg și de Iflak-beg era dandana mare la Țarigrad, căci toți solii cu toți dragomanii și cu toți secretarii lor se puneau în mișcare zi și noapte, pe apă și pe uscat, alergînd și intrigînd care mai de care să susție pe favoritul său. Lupta era totdeauna crîncenă. De astă dată ambasada rusească era stăpînă pe situațiune; de astă dată, Rusia nu avea pe nimeni să i se împotrivescă, căci împăratul Alexandru era eroul timpului, era iubit și măgulit de

---

* „Nimeni nu va avea spirit în afară de noi și prietenii noștri.“ Versul e desprins dintr-o replică rostită de Armande, în *Femeile savante* (act. III, sc. 2).

toți suveranii și de toate guvernele, pentru concursul său în contra lui Napoleon; era temut pentru numeroasele oștiri din Europa și din Asia. Monarhii îl considerau toți ca pe stilpul cel mai puternic al edificiului politic și al ordinii sociale, și popoarele îl aveau ca pe cel mai liberal dintre potențați, pe cînd turcii erau puși la indice ca barbari și ca apăsători cruzi ai creștinătății.

Deși boierii din Valahia ceruseră printr-un arzmahzar să li se dea domn pămîntean și chiar recomandase pe bătrînul Priscoveanu din Craiova, dar Poarta, cedînd cerințelor baronului Strogonof⁴, a trimis pe Alexandru Suțu domn în Țara Românească și pe Mihai Suțu, fiul lui beizadea Grigorie și al Catincăi Dudescu, domn în Moldova.

Familia Suțeștilor fusese mai înainte vreme considerată ca devotată Franței, dar de la decapitarea lui beizadea Alecu*, pentru relațiunile sale cu generalul Sebastiani, trecuse cu totul în partidul rusesc, singurul puternic atunci în Constantinopol.

Grecii erau poporul cel mai luminat din tot Orientul, aveau oameni învățați, erau singura naționalitate din Imperiul otoman cunoscută în Europa, aveau școli în toate orașele și în toate insulele; acele de la Chio, de la Kidonia și din București dobîndiseră o adevărată celebritate; clerul ortodox din toată Turcia era compus numai de preoți și de călugări greci; averile mănăstirești din Principate erau toate pe minile lor; aveau comercianți și bancheri mari și bogați în toate porturile; marina lor de comerț rivaliza cu marina italiană și cu marina franceză. Corai, Comita, Vardalah și mulți alți eleniști se puseseră în relațiune cu toți învățații Europei. Prin lucrările lor literare asupra vechilor autori clasici cîștigase cauzei grecești toate spiritele universităților și academiilor, îi cîștigase inimile tuturor învățaților și ale întregii tinerimi școlare. Grecilor li se putea vorbi de naționalitate, lor li se putea zice să se scoale pentru nație și libertate, pe cînd celorlalte populațiuni ale Turciei, cufundate în cea mai adîncă ignoranță, cari nu aveau nici o noțiune despre originea și naționalitatea lor, bulgarilor, bosniacilor, arnăuților etc., cari se credeau și se ziceau toți greci, fiindcă erau de ritul ortodox zis grec, nu li se putea vorbi decît de

---

* Tata doamnei Mavru și a lui Costache Suțu (Suțicu) (*n.a.*).

biserică și de persecuțiunile turcilor, lor li se zicea să se scoale pentru religie, pentru credință (*zavera*).

Poetul Riga, fostul secretar al lui Alexandru-vodă Ipsilante, în unire cu Scufa, un neguțător epirot din Odesa*, cu profesorul Santo farmazonul și cu arhimandritul Diceu, înființase o societate secretă cu numele de *Eterie* (tovărășie), nume modest, care nu bătea la auz și nu putea să dea bănuieli turcilor, căci erau obicinuiți cu cuvântul *eterie* în porturi și în insule, unde grecii aveau mulțime de asociațiuni de comerț.

Împrejurările erau favorabile pentru dezrobirea Greciei, căci puteau să se serve la luptă de toate naționalitățile Imperiului otoman.

Eteria era formată după tipul vechilor frații, ἀδελφοποιεῖς și ἀδελφοποιητοί (frați făcuți), tucește *cardașlic*, uzitate în tot Orientul și mai ales în Albania. La noi, bărbații se ziceau *frați de cruce* și femeile *surate*.

Acei cari se prindeau frați de cruce mergeau în biserică îmbrăcați în haine de sărbătoare, și acolo, la ușa altarului, se înțepau fiecare cu ac la braț, pînă scotea o picătură de sînge, pe care celalalt o lua cu limba; schimbau armele unul cu altul și pronunțau cuvintele:

„Viața ta a mea și sufletul tău al meu.“

Jurămîntul eteriștilor era a sacrifica familie, avere și viață pentru libertatea patriei și supunere oarbă ordinelor comitetului.

Lozinca sau parola de recunoaștere între soți era cuvîntul *ταροῦχι* (*opincă*), la care celalalt răspundea *παλοῦχι* (*par*), și comitetul central se numea *ἀρχή* (*cap*). Dar cine era acel *ἀρχή*, acel cap? Niminea nu o știa, și poate că nici nu exista. Se lăsa însă să se creadă că era Capo D'Istria, favoritul împăratului Alexandru I al Rusiei, ba mulți credeau că era chiar însuși împăratul.

După moartea lui Riga, executat de turci la Belgrad la 1815⁵, propaganda Eteriei a mers înainte, dar nu și-a luat adevărata ei dezvoltare decît pe la 1818, în urma numirii lui Alexandru și Mihail Suțu la tronurile Principatelor.

Iată împrejurarea care a dat un mare credit acestei societăți în Principate: unul din apostolii ei, anume Galatis,

---

* Rudă de aproape cu doamna Petrovici Armas, născută Scufa (*n.a.*).

trimis să facă prozeiți printre grecii din Rusia, de-abia ajuns la Odesa, a fost arestat de poliție, dar peste câteva zile s-a eliberat, dindu-i-se 20 galbeni cu îndemnul de a trece peste hotar. Ajuns la Iași, fu chemat la consulatul rusesc; se credea pierdut, când, în marea sa mirare, consulul îi pune în mână 5.000 de lei, zicându-i că acei bani erau din partea împăratului. Această împrejurare, adevărată sau inventată de Galatis, alături de atitudinea lui Domnando și a nepotului lui Capo D'Istria, Gheorghe Leventi, amândoi impiegați ai consulatului rusesc, a dat o mare crezare șoaptelor că împăratul era capul Eteriei (ἡ ἄρχή), și dintr-acest moment n-a mai rămas în spirite îndoială că Rusia proteja Eteria și că voia răscularea în contra turcilor. De atunci propaganda a început a face prozeiți fără sfială în Principate. Apostolii cei mai activi erau în Iași Teodor Negris, secretarul fostului domn Calimah, Anagnostopolu și Lasanis, iar în București, căminarul Sava, căpitanul Ghiordache Olimpie și Gheorghe Leventi.

Nicolae Ipsilante, fiul lui Constantin-vodă și nepotul lui Alexandru-vodă, unul din afiliați, căutase să tragă și pe frate-său Alexandru, general în armata rusească și adiutant împărătesc, dar acesta nu primise, arătând pericolele unei asemenea întreprinderi fără un ajutor puternic dinafară. Mai în urmă, însă, găsind prilej să vorbească cu Alexandru I despre starea mizerabilă a grecilor și de ajutorul ce ei așteptau de la Rusia, împăratul i-ar fi zis:

„Facă-se o răsculare în Grecia și cazacii mei se vor duce s-o ajute.“

Se crede că numai în urma acestor cuvinte, Alexandru Ipsilante s-a hotărît, la 1819, să intre în Eterie și să devie șeful ei militar.

Alături de Eteria mai lucra și o altă societate, care acoperea oarecum în ochii turcilor pe cea secretă; aceasta era Societatea culturii (ἡ εκπαιδευτικὴ ἐταιρεία), al cărei scop era înființarea de școli alilodidactice sau lancasteriene în țările grecești. Învățătorii pentru aceste școli se luau numai dintre eteriști și misiunea lor principală era de a propaga răscularea în contra turcilor. Astfel formată, această societate ajunsese la 1820 să numere 200.000 de tovarăși.

O fi fost sau n-o fi fost cu știrea guvernului rusesc sau a împăratului Alexandru, adevărul însă este că era foarte

incurajată la Iași și la București de consulatul rusesc, prin secretarul său Donnando și prin dragomanul Leventi, amândoi tineri greci din insulele Ionice, eleganți, amabili, cu spirit și capabili de a învîrți deodată intrigile politice și intrigile amoroase.

Alexandru Suțu, domnul Valahiei, mai prudent decît confratele său din Moldova, văzînd că valul revoluționar se suia neconținut și mai repede decît ar fi voit, căuta să-l împiedice sau cel puțin să-i amîie izbucnirea prin oarecare măsuri de poliție în contra vînzării armelor și a prafului de pușcă; dar, înconjurat cum era din toate părțile de eteriști, ordinele lui rămîneau fără efect, și comitetele lucrau fără sfială, în Moldova mai ales, unde Mihail-vodă Suțu era chiar el eterist. În București, înscrierea arnăuților zavergii se făcea ziua în amiaza mare în casa lui Constantin Samurcaș de sub Mitropolie, unde este astăzi cazarma sergenților de oraș, și cuvintele *țaruchi*, *paluchi* era în gura tuturor.

Sub denumirea de *arnăut* se înțelegea orice sîrb, arvat, arnăut, bosniac, muntenegrean, bulgar sau grec, dacă se lega cu un brîu roșu sau cu un tarabolus, cealma la cap, fustanelă sau poturi, mintean și iminei roșii. Își trîntea la brîu un sileaf cu un iatagan și două pistoale și intra în serviciul curții domnești, al hatmăniei, spătăriei sau agiei, sau se suia cu ciubucul în mîină dindărătul caleștii vreunui boier.

La anul 1820, Eteria se simțea în putere și începuse a se gîndi la acțiune. Deși se fixase de la început ziua de 25 martie a anului 1825 pentru răsculare, epoca la care, după zisa lui Ipsilante, Rusia era să declare război turcilor, dar, după mai multe conferințe ținute la Kișinov și la Sculeni de comitetul eterist cu generalul Ipsilanti, cu Mihai Suțu, domnul Moldovei, și cu cneazul Gheorghe Cantacuzino, colonel în armata rusească, cumnat cu principele Gorciakoff, actualul cancelar al imperiului, s-a hotărît să se devanseze epoca izbucnirii și să înceapă cu primăvara anului 1821. Comitetul a fost silit la această precipitare de indiscrețiunile și de imprudențele unora din eteriștii cari deșteptase bănuielile turcilor și-i făcuse să ia măsuri crude în contra propagandiștilor, atît în provincii, cît și în Constantinopol.

În București și în Iași, mulți din boieri, și din cei mai considerabili, făceau parte din Eterie, dar din toți, cel mai important era slugerul Tudor de la Vladimirești din Gorj,

om de arme, îndrăzneț și patriot, care dăduse dovezi de o mare vitejie; comandînd pandurii în toate bătăliile în contra turcilor de la anul 1806 pînă la 1812, dobîndise grad de ofițer în armata rusească și fusese decorat cu Crucea Sfintului Vladimir. La 1814, refugiat la Viena de urgia lui Caragea, care căuta să-l prindă și să-l predea turcilor, fusese prezentat de Capo D'Istria și de Strogonof împăratului Alexandru. În urmă, întorcîndu-se în țară cu recomandații de la ambasadorul rusesc, Caragea l-a numit vâtaf de plai la Cloșani și l-a avut foarte de aproape.⁶

Slugerul Tudor, vrăjmaș aprig al abuzurilor și al prevațiunilor, al ciocoilor și al domnilor fanarioți, credea în ajutorul Rusiei; intrase în Eterie crezînd-o patronată de împăratul Alexandru; fusese inițiat de Sava și de Olimpie, dîndu-și jurămîntul în biserica Sfintului Sava, care era în locul din bulevard, unde este astăzi statua lui Mihai Viteazul; primise pe Ipsilanti de șef, pe cuvîntul că grecii, după ce se vor organiza în Principate, vor trece Dunărea ca să se bată cu turcii în țările grecești, iar el, Tudor, să rămîie cu pandurii lui în țară, ca să se lupte pentru redobîndirea drepturilor strămoșești și pentru stîrpirea abuzurilor. El aducea în Eterie pe toți tovarășii lui de arme cu cari făcuse războiul de șase ani în contra turcilor, aducea ceva și mai mult, aducea numele său și influența de care se bucura printre pandurii Olteniei.

La 3 decembrie 1820, Alexandru-vodă Suțu cade bolnav, și la 19 ghenarie 1821 moare, Domnul știe cum.⁷

Slugerul Tudor, chemat din vreme în București din ordinul amicului și protectorului său Samurcaș, pornește în ziua de 22 ghenarie cu 40 de arnăuți eteriști, trece Oltul, ajunge în munții Gorjului și Mehedințului și începe a scula pandurimea. În zadar caimăcămia îl tratează de hoț de codru și trimite în contra lui pe Prodan, pe Hagi Stoian și pe Solomon cu plăieși ca să-l prinză mort sau viu; poterile, în loc de a se bate în contra lui Tudor, trec toate în tabăra lui, și în cîteva săptămîni îl găsim în capul a 8.000 de panduri și 500 de arnăuți, bulgari cei mai mulți, acești din urmă comandați de Macedonski și de Hagi Prodan, cu cari pornește spre București și în ziua de 16 martie tăbărește la Cotroceni. Se zicea că vine să taie pe ciocoi. La București convoacă pe mitropolitul și pe boieri și-i pune să iscălească o adresă către consulul general Pini, prin care se cerea intervențiunea

oștirilor rusești ca să oprescă pe turci de a intra în țară. Așa făcuse și boierii moldoveni la Iași, după cererea lui Ipsilante.

Tot într-o vreme înainta și Ipsilante spre București, și numele lui era în gurile tuturor; se zicea că vine cu muscalii cum venise și tatăl său la 1806, deși Poarta se grăbise să numească, încă de la 7 februarie, domn pe Scarlat Calimah.

Nici Ipsilante nu venea cu muscalii, nici Tudor nu avea gând să taie pe boieri; adevărul adevărat este că unul cugeta să-și dezrobească țara de sub jugul musulmanilor și celalalt voia să o scape de fanarioți și de ciocoi; și unul, și altul credeau în ajutorul și protecțiunea Rusiei. Împrejurările politice din afară, pe de-o parte, necapacitatea și îngimfarea lui Ipsilante, pe de alta, au făcut ca lucrurile să ia un alt drum, și acești doi căpitani să devie vrăjmași de moarte.

Prădăciunile și jafurile oamenilor, cu cari veneau și Tudor și Ipsilante spre București, speriasă într-atît pe bieții locuitori, încît fugeau toți în toate părțile dinaintea zavergiilor și a pandurilor, ca dinaintea unor inimici cruzi și barbari; familiile avute treceau în Transilvania, în Bucovina și în Basarabia, iar săracii se ascundeau cum puteau la apropierea lor și așteptau pe turci ca pe niște salvatori. Starea țării era de jale, măsurile aspre și chiar crude luate de Tudor în contra jăfuitorilor nu puteau să aducă nici un remediu, căci pandurii lui aveau dinaintea lor exemplele desfrîinate ale zavergiilor. Tudor aștepta să vază pe Ipsilante trecînd Dunărea, iar Sava și Olimpiu, șefii arnăuțimii eteriste, și zavergii îl chemau în București, făgăduindu-i unul Giurgiu și celalalt Ada-Kale, și mitropolitul de la Filipopol îl asigura că-i dă 15.000 de bulgari. Ipsilante, după toate aceste făgăduieli, credea să găsească de-a gata o armată organizată și disciplinată, pe care nu avea decît s-o comande pe cîmpul de bătaie. Astfel legănat de visuri frumoase, iese pe furiș din Kișinov, întovărășit de cîțiva amici, trece Prutul în noaptea de 22 februarie 1821, trage în Iași la casa cneazului Gheorghe Cantacuzino, aleargă la Iacovache Rizu, unde întîlnește pe Mihai-vodă Suțu, pune pe boieri să iscălească o petițiune către împăratul Alexandru, cerîndu-i protecțiunea Rusiei pentru Țara Moldovei, și espeduiește pe cneazul Gheorghe Cantacuzino s-o ducă la Laibach.

În ziua de 26 februarie, eteriștii și zavergiii, adunați în Mănăstirea Galata din deal de lângă Iași, pornesc în procesiune cu steagul alb pe care erau inscripțiunile:

Ἐν τοῦτω νίκᾳ* și
Ἐκ τῆς κόνεώς μου ἀνχθένωμαι**

cu crucea și cu fenixul ieșind din flacări; fac rugăciune în biserica „Trisfetitele“ și pornesc spre București. Pe strade se citește proclamațiunea lui Ipsilante, prin care se face cunoscut că s-a sculat pentru liberarea Greciei și că trece în Turcia ca să combată pe inamic. Lasă pentru paza Iașului și a domnului pe Duca și pe Penededeca, și el pornește cu 7.500 de oameni în contra turcilor.

Din nenorocire, răscularea grecilor începe cu jăfuirea a 600.000 de lei de la bancherul Pavel Andrei și cu măcelul a 80 de turci, cari, urmăriți de arnăuți, se refugiase în biserica de la Golia.

Moldova era pusă la discrețiunea Eteriei, căci Mihai Suțu numise din vreme pe tânărul Niculache Rosnovanu visternic mare. Slujba care pe-atunci se da boierilor celor mai maturi și mai experimentați se dăduse acestui tânăr, fiindcă el fusese inițiat în Eterie, încă la Paris fiind, de grecul Minas Minaid, bibliotecar la Institutul Franței.

Mersul lui Ipsilante spre București a fost un adevărat marș triumfal, pretutindeni îi ies înainte corpuri armate care i se închină și se pun sub comanda lui; la Focșani este întâmpinat de 340 de tineri greci, cei mai mulți studenți din școala de la București, floarea tinerimii, cu care formează „legiunea sacră“ (ἱερός λόχος).

La Ploiești însă îl ajung știrile rele: împăratul nu voise să primească în audiență pe cneazul Cantacuzino la Laibach, ordonase ca atit generalul Ipsilante, precum și colonelul Cantacuzino să fie șterși din controalele armatei rusești și trimisese lui Strogonof la Constantinopol instrucțiuni strașnice în contra eteriștilor și asigurări de amicie sultanului, declarînd că nu susține nici pe eteriști, nici răscularea grecilor, pe care o dezaproba. Tot acolo află că mitropolitul de la Nicopol, care îi promitea 15.000 de bulgari, fusese spînzurat

---

* Cu acest semn vei birui (n.a.).

** R nasc din cenușa mea (n.a.).

de turci și că Vladimirescu se pusese în relație cu guvernorii fortărețelor Dunării.

Pozițiunea lui Ipsilante devenea critică, și el începe a se gândi să treacă Dunărea ca să ajungă în Grecia, urmînd linia munților Bulgariei, dar Sava, Olimpie, Farmache se împotrivesc la acest proiect, așa că el se hotărăște să rămîie în Principate și să primească lupta cu turcii, luînd drept bază de operațiune Ploieștii, Tîrgoviștea și Piteștii; dar descurajarea a pătruns în inimile zavergiilor prin știrile de la Laibach, și răscularea grecilor își pierduse toate simpatiile și tot prestigiul prin purtarea lor vătămătoare și spăimîntătoare. Arnăuții deșertau lagărul și se formau în bande de tîlhari. Ipsilante crezu că va ridica moralul soldaților săi aducîndu-i spre București, și veni de-și puse ordia la Colintina. La 25 martie intră triumfal în București, trage la casa Belului, fosta locuință a Văcăreștilor, face o rugăciune în capela din fundul curții și, după un discurs infocat al tînărului Dumitrache Suțu Chiabap, fratele poetului Alexandru Suțu, oștirea face o primblare pe stradele principale cîntînd *Marsieleza* lui Riga:

Φίλοι μου συμπατριῶται
Δούλοι νᾶμεθα ὡς πότε
Τῶν ἀλρείων Μουσουλμάνων
Τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων*

se întorc la casa Belu și înfig steagul în poartă, strigînd:
„Așa și la porțile Bizanțului!“⁸

A doua zi mitropolitul Dionisie Lupu se prezintă cu boierii la acest generalisim, arătîndu-i suferințele țării din cauza jafurilor și esceselor zavergiilor, și-l roagă să puie capăt unei asemenea stări de lucruri. Ipsilante îl asigură că va lua toate măsurile și le anunță că pornește spre Tîrgoviște, zicîndu-le și lor să se retragă la Cîmpulung.

Știrea dezaprobării împăratului Alexandru, comunicată domnului Tudor și boierilor de cancelarul consulatului austriac Udriski, îi face să trimită la Silistra-valesi, begler-

---

* Prietenii mei din aceeași patrie,
Pînă cînd să fim slugile
Stricaților de musulmani,
Tiranii Greciei?

begu Rumeliei, să-l asigure că românii erau supuși credincioși ai sultanului și că țara se răsculase nu în contra Porții, ci în contra fanarioților și în contra asupritorilor, ciocoilor și grecilor.

Pe la începutul lui aprilie, amîndouă corpurile, și al grecilor și al românilor, se aflau în București cu șefii lor; anarhia era la culme; șefii se urau și se pizmuiau între dinșii; amîndoi, și Tudor și Ipsilante, porunceau, orînduiau în slujbe și ridicau dări; jaf în visterie, jaf în casele particularelor. Zavergii și pandurii vindeau ziua în amiaza mare pe strade șaluri, scule și argintării furate și jăfuite de pe la boieri și neguțători. Măsurile aspre luate de Tudor nu aveau alt efect decît să irite și să nemulțumească pe unii din comandanți în contra lui, făcîndu-i să rîvnească la libertatea de plească de care se bucurau în prezent căpitaniii din oștirea lui Ipsilante.

Decețiunea lui Tudor era mare: în loc de a-și vedea țara liberă de fanarioți și de ciocoi, o vedea prada tilharilor și jafurilor zavergiilor. În esplicările ce are cu Ipsilante, îi cere îndeplinirea angajamentelor sale, sfătuindu-l să treacă Dunărea. Ipsilante, temîndu-se de turci, cari se găteau să intre în țară, precum și de Tudor, pe care îl bănuia de a fi înțeles cu pașa de la Silistra, își împarte oștirea în patru corpuri și pornește să ocupe Ploieștii, Tîrgoviștea și Piteștii, lăsînd pe Sava la paza și apărarea Bucureștilor, dar mai cu deosebire ca să survegeze mișcările și faptele lui Tudor.

După pornirea lui Ipsilante, sosesc în București trei comisari turci trimiși să se asigure de veracitatea arătărilor lui Tudor. Ei se întorc la Silistra, încîntați de cele ce văzuse și de primirea ce li se făcuse de popor, dar cer de la comandantul trupelor românești să curățe țara de zavergii și de eteriști.

În părțile grecești răscularea lua un caracter din ce în ce mai grav: Epirul, Tesalia, Peloponezul și insulele Arhipelagului se ridicau la arme unele după altele și luptau vitejește pe mare și pe uscat. Însă ceea ce preocupa mai mult pe guvernul otoman era cele ce se petreceau la noi în țară. Căci, deși împăratul Alexandru dăduse suveranilor adunați la Laibach cele mai solemne asigurări despre dorința sa de a mîntînea pacea, deși se pronunțase într-un mod categoric în contra grecilor revoluționari de pretutindenii, deși ambasadorul rusesc esprima pe toată ziua sentimente de amicie și de sim-

patie din partea împăratului pentru sultanul, cu toate acestea cabinetul din St.-Petersburg se împotriva la orice măsuri armate ce voia Poarta să ia pentru a înăbuși răscularea lui Ipsilante, sau cerea, cel puțin, că ocupațiunea Principatelor să se facă într-un mod simultan, cum s-a făcut bunăoară la 1848, cînd România a fost ocupată totodată de corpul lui Omer-pașa și al generalului Lüders. Astfel, ordinele date oștirilor turcești să intre în Principate erau revocate a doua zi, după cererea și stăruința baronului Strogonof. Și Ipsilante putea înainta în tihnă, precum am văzut, nesupărat de nimeni, așa cum a înaintat și generalul Cernaieff la 1876 în Serbia.

Pe la mai, însă, ambasadorul rusesc, rupînd relațiunile sale cu Poarta și părăsind Constantinopolul din cauza decapitării patriarhului ecumenic și a cruzimilor făcute în contra grecilor, n-a mai avut cine să se opuiască la ocupațiunea Principatelor; atunci s-a dat ordine lui Silistra-valesi, begler-begul Rumeliei, Selim-pașa să trimită oștire ca să potolească cît mai în grabă răscoala din Valahia și Moldova. Acest guvernor general pornește pe Cara-Mustafa, chehaiaua sa, cu un corp de 10.000 de turci, cazaci, zaporojeni, tătari și manafi să ocupe Bucureștii, pe Iusuf-pașa l-a trimis la Galați cu 6.000 de oameni să se suie în sus pe Prut spre Iași, și pe Hagi Ahmet-aga l-a pornit cu 5.000 de turci de la Vidin, să apuce pe valea Oltului.

Îndată ce sosește chehaia-beg cu oștirea sa la Afumați, Sava părăsește Bucureștii și pornește spre Tîrgoviște, unde se afla Ipsilant.

Numai atunci a înțeles Tudor perfidia grecilor, atunci a văzut că scopul lor era să-l lase singur în contra turcilor, atunci a părăsit și el capitala pornind pe la Bolintin spre Pitești.

Pînă într-atît s-a demascat Ipsilant, încît căpitanul Iordache i-a trimis răspuns că, de va merge mai departe, îl va găsi în cale, gata a-l combate. Dar Tudor nesocotește amenințările și-și urmează drumul.

Din nenorocire, armata pandurilor nu mai era ceea ce fusese la început, ea se demoralizase în contactul de două luni cu zavergiii. Nesupunerea pusese pe comandantul lor în trista pozițiune de a ordona mai multe execuțiuni capitale chiar asupra unora din căpitani, între cari și căpitanul Urdă-

reanu, strășnicie care foarte mult a indispus în contra lui mai cu deosebire pe Macedonski și pe Prodan.

Ajungînd la Golești lângă Pitești, Tudor găsește pe Iordache și pe Farmache instalați acolo cu arnăuțimea lor, dar în loc de a i se împotrivi, cum se lăudaseră, îl primesc cu amicie și cu onorurile cuvenite, își închină steagurile unii altora, se ospătează împreună, și eteriștii cedează românilor, retrăgîndu-se la Pitești.

Dar zilele lui Tudor erau numărate, numai planul se schimbase: fusese franc și voinicesc, acum devenise mișelesc.

Iusuf-pașa din Brăila trecuse la Galați, gonise pe arnăuți din oraș și înainta cu 4.500 de turci spre Iași, urmînd malul drept al Prutului, împingînd tot în sus pe cneazul Gheorghe Cantacuzino pînă la Sculeni, unde-l silește să primească lupta; după o mică și slabă împotrivire, oamenii comandați de cneazul sunt siliți să treacă Prutul și să fugă în Basarabia. Penedeca urmează exemplul cneazului fără a face cea mai mică împotrivire, numai Atanasie Maurotalisitul cu 500 de arnăuți se luptă voinicește cu toată armata turcească pînă la cel din urmă om.

Iusuf-pașa, victorios, ocupă Iașul, de unde Mihai-vodă Suțu fugise cu două zile mai înainte și trecuse Prutul.

Cele ce se petreceau în Valahia erau mult mai grave. Acolo chehaia-beg, după ce ocupase Bucureștii, porni cu oștirea lui spre Tîrgoviște. Ipsilant credea pe Tudor înțeles cu turcii și căuta să-i răpuie viața. În perfidul său proiect, avea chiar pe unii din căpitanii pandurilor. Iată planul adoptat pentru îndeplinirea crimei.

În ziua de Sf. Constantin, Olimpie sosește la Golești cu o mică escortă de arnăuți, zicînd că era chemat la Tîrgoviște ca să se înțeleagă cu Ipsilante despre planul de campanie ce trebuia să adopte. Se așază cu amicii în chioșc, vorbesc mult și prietenește, pînă ce Olimpie izbuteste a convinge pe Tudor să meargă să asiste și el la acel consiliu de război, făgăduind intervențiunea sa și a tuturor amicilor ca să facă să dispară bănuielile și animozitățile dintre dînsul și Ipsilante. Unii din căpitanii lui Tudor susțin cu căldură propunerea lui Olimpie și leahul român, cu toate cuvintele ce avea de a fi în cea mai mare rezervă cu eteriștii, se lasă să se înduplece și pornește cu Olimpie spre Tîrgoviște, fără a lua cea mai mică pază cu dînsul.⁹

Abia ieșiți din ochii pandurilor, cînd ajung în dreptul văilor de la Leurdeni, le iese înainte Orfano cu trei sute de arnăuți cari stau ascunși, le taie drumul, îi înconjoară, se năpustesc asupra lui Tudor, îi pun în fiare minile și picioarele și-l duc în tabăra lui Ipsilante, unde-l aștepta Caravia, Cavaleropolo și Granowski, ca să-l judece. În cîteva minute i se hotărește osînda și e luat de doi tilhari cari-l duc la iazul morii de lingă grădina lui Giardoglu din Tîrgoviște. Acolo a fost asasinat mișelește eroul revoluției române de la 1821. Aceasta a fost în ziua de 27 mai 1821.

Dacă știrea morții lui Tudor a putut mulțumi pe greci și pe doi sau trei căpitani de panduri, românii s-au simțit loviți în afecțiunile, în speranțele și în demnitatea lor. Pandurii adorau pe șeful lor, și românii toți îl numeau *domnul Tudor* și-l considerau ca pe adevăratul domn al Țării Românești.

Disparițiunea șefului a fost semnalul defacerii oștirii românești; soldații n-au mai voit să urmeze nici pe Prodan, nici pe Macedonski; și afară de pandurii din ceata lui Solomon, cari se luptau voinicește cu turcii în Mehedinți, și afară de două sau trei sute cari, atrași de jafuri și de hoții, s-au dus la zavergii, toți cei cari compuneau lagărul de la Golești s-au retras pe la casele lor.

Chehaia-beg pornise din București cu 8.000 de turci, în două coloane, pe valea Dimboviței și pe valea Colintinii. Ajunși aproape de Nucet, se găsesc față-n față cu trupa lui Colocotroni așezată în ordin de bătaie. Ipsilante trimisese acolo pe Duca și pe Orfano, ca să susție pe Colocotroni, cu ordin ca unul să atace pe turci în coastă și celalalt pe la spate. Iar Ipsilante, sosind în timpul luptei, să cadă asupra centrului și să distrugă armata turcească. Planul însă nu izbuteste din cauză că Duca, neputînd rezista atacului cavaleriei lui Tahir-aga, se pune pe fugă, sperie pe celelalte trupe grecești ale lui Orfano și Colocotroni, cari se retrag și ajung în dezordine la Văcărești, unde era Ipsilante cu trupele lui.

Astfel înfrintă, armata grecească pornește spre Slatina, ca să ție valea Oltului în contra lui Hagi Ahmet-aga, venit cu oștire din Vidin. Caravia, care comanda avangarda compusă de arnăuți, întîlnind din jos de Drăgășani o coloană de turci care inainta spre oraș, are nesocotința s-o atace; dar îndată ce se încordează lupta, turcii, cari se aflau în

Drăgășani în număr de 2.000, dau foc orașului, aleargă în contra lui Caravia și-l înconjoară. Ipsilante, înștiințat în Slatina de pozițiunea critică în care se afla avangarda sa, pornește pe fratele său Nicolae și pe Olimpie cu 5.000 de infanterie, 2.500 cavalerie și 5 tunuri. Caravia, cum vede că-i vine ajutor, ia curaj, atacă pe Carafefizi cu 800 de zaver-gii călări. Turcii rezistă atacului și se năpustesc asupra unei coloane după deal, o rostogolesc și o distrug cu desăvârșire: erau eroicii și nenorociții *ierolochiți* în număr de 350.

Intr-acea luptă crâncenă au căzut glorios tinerii greci cei mai distinși, Dimitrie Suțu, fratele poetului Alexandru Chiabap, Draculi, Andronic și Luca, cei patru căpitani ai legiunii sacre; acolo a căzut M. Suțu, fratele lui Costache Suțu (Suțicu) și al doamnei Mavru, acolo au căzut într-un cuvânt toți ofițerii și toți soldații acelei nemuritoare legiuni.

În timpul luptei, Ipsilante a stat neclintit în Slatina, cu 2.000 de oameni călări, oprit — se zice — de ploaie și de drum rău.

În urma catastrofei de la Drăgășani n-a mai rămas din armata grecească decît cete izolate, fără nici o coeziune între dînsese, rătăcind prin văi și prin munți, care încotro putea, urmărite cu sulița în coastă de călărimea turcească.

Ipsilante, aflînd că Sava și Ghencea împreună cu Mihail, cu Kiuciuc Ciolac și cu toată trupa lor se închinase lui Tahir-aga și că fusese trămiși cu Sericoglu în goana zavergiilor, pierde orice speranță, se îndreptează spre Turnu-Roșu și trece în Transilvania.

Din vama Sibiului datează el faimosul ordin de zi pe armată, o adevărată imprecățiune în contra zavergiilor și o laudă meritată pentru vitejia și patriotismul nenorociților *ierolochiți*. Ipsilante spera să meargă la Hamburg, ca să se imbarce să se ducă în Grecia, să ia parte la luptă; dar arestat la Mohaci de austriaci, după trei ani de detențiune și de boală, l-a ajuns moartea la Theresienstadt.

Farmache, scăpat din încunjurarea lui Bimbașa Sava, izbutise a-și forma un corp de 800 de arnăuți și apucase în munți, dar urmărit de aproape de 1.500 de turci, s-a refugiat în Mănăstirea Secu, unde a ținut în contra unei trupe de 2 000 de vrăjmași pînă la mijlocul lui septembrie, cînd, înșelat de făgăduielile turcilor, s-a predat. Acolo a fost prins Olimpie și amîndoi au fost executați fără milă.

Cu căderea acestor doi bravi căpitani a dispărut orice urmă de luptă în Principate.

Deși Sava și Ghencea, cari acum făceau parte din armata turcească, erau cei mai zeloși în goana eteriștilor, tăind și spinzurînd fără cruțare, totuși, chehaia-beg nu avea încredere într-inșii.

Într-o zi de paradă la curtea generalisimului turc, Bimbașa Sava, voind să intre în odaie la chehaia-beg, turcii trag cu pistoale asupra lui ș-a lui Ghencea, le zboară capetele și le primblă pe strade înfipte în sulite. Turcii alergau în toate părțile în goana zavergiiilor, la tot pasul erau capete înfipte și trupuri puse în țepă. Multă lume nevinovată a pierit, pînă ce un oltean turcit, amic al lui Tahir-aga, a găsit o formulă prin care să distingă pe români. Omului bănuît i se propunea să zică:

„Retevei de tei, pe miriște de mei.“

Se zice să zavergiii, cei mai mulți slavi, pronunțau:

„Retevela tela pe miriștela mela“,

iar grecii:

„Ređevea đa đea pa miriști đa mea.“

Cînd olteanul zicea *Kes*, capul și zbură*.

Pe strade, turcii dădeau dezghinuri cu caii, aruncînd giritul în capete înfipte pe la porțile curților.

Pentru mîntînerea ordinii, chehaia-beg în Valahia și Iusuf-pașa în Moldova orînduise în fiecare plasă cîte un beșliu cu 10 neferi, în orașele principale cîte un beșli-aga cu 50 de neferi, și la Iași și București cîte un baș-beșli-aga cu cîte 200 de neferi; poliția toată era în mîna acestor turci. Cît

---

* În Iași asemenea o anecdotă răspîndită spune că toți cei suspecți de a fi greci erau chemați pe cîmpia de la Frumoasa și că trebuiau să rostească fraza: „*Ciritei de tei pe miriște de mei*“. Cel care zicea: „*Țirite-tela tela pe miristela mela*“ era executat la moment. De la o vreme, văzîndu-se că grecii, după multe încercări, izbutesc a rosti binișor fraza de mai sus, semnul de recunoaștere se schimbă. Grecii trebuiau să zică: „*Capră neagră în piatră calcă, piatra crapă în patru, crape capul caprei negre, precum piatra crapă în patru*“. Cei întăi greci, cari fusese chemați să rostească această frază nouă, ziceau înspăimîntați: „*Ma țe piatra, capra, e țiritei de tei...*“ (n.a.).

pentru administrațiune, turcii au trimis la Brașov și la Sibiu, să invite pe boierii refugiați ca să vie în țară.

Această stare de lucruri a durat pînă în primăvara anului 1822, cînd au fost înștiințați boierii că Poarta, dorind să cunoască păsurile țării, cerea să se trimită la Constantinopol o deputațiune cu care guvernul otoman să se poată înțelege. În deputațiunile trimise de la Iași și de la București era și Ioniță Sandulache Sturdza, un coborîtor al lui Vlad Țepeș, și Grigorie Dimitrie Ghica, nepot de frate decăpitatului Grigorie Alexandru Ghica al Moldovei.

După mai multe conferințe cu vizirul și cu reis-efendi, conferințe cari au durat mai bine de două luni, pe la iulie sus-menționații doi boieri au fost anunțați că sunt numiți domni: Grigorie Ghica al Valahiei și Ioniță Sturdza al Moldovei, și pe la septembrie ei luau în mină cirna țărilor respective, prin singura voință a Porții de astă dată, fără ca Rusia să fi participat la alegerea făcută de sultanul.

La suirea lor pe tron, Ghica și Sturdza au găsit țările zguduite pînă în temelie, jăfuite și sărăcite de bandele de zaverгии, de bașbuzuci, de zaporojeni și de sute de bande de tilhari răspîndiți peste toată țara. Pe de altă parte, boierii rămași în Sibiiu și în Brașov, fie de invidie, fie mișcați de indemnări străine, urzeau neconținut intrigi și conspirațiuni în contra domnilor; cei mai îndrăzneți erau cei din Sibiiu, unde se afla și consulul rusesc din București, Pini.

Deși Gavanozoglu, care urmase lui chehaia-beg, nu permitea oștirilor de sub comanda sa cea mai mică abatere, dar prezența șefilor militari turci alături cu domniile țării aducea cea mai mare vătămare autorității domnești; așa, de exemplu, pe o simplă denunțare făcută lui Silistra-valesi în contra boierului Alecache Villara, a cărui femeie era chiar rudă de aproape, nepoată de soră lui Grigorie-vodă Ghica, acest boier fusese arestat de baș-bešli-aga, pus în fiare și trimis la Eskizara, unde a fost deținut mai mult de doi ani. La Iași, boierul Hasanache, care făcea parte din casa militară a lui Ioniță Sturdza, a fost arestat de Kiuciuk Ahmet-aga și pus în spînzurătoare fără măcar a preveni pe domn, sub cuvînt că acel Hasanache, după ce, creștin fiind, se turcise, s-ar fi întors iar la religia creștinească, ca să scape de pedeapsa de care era amenințat pentru un omor ce săvîrșise asupra unui turc.

Pini conta pe intrigile boierilor opozanți refugiați în Transilvania, sperînd o turburare în contra lui Grigorie Ghica mai ales, care să dea un pretext de intervențiune Rusiei. Oștirile stau pe malul Prutului gata a trece în Moldova.

Această purtare a lui Pini, care lucra pe față la o răscoală în țară, neliniștea foarte mult, mai cu deosebire pe Englitera și pe Austria, cari căutau cu orice preț să împace pe Rusia și să facă să dispară neînțelegerile și nemulțumirile ei contra Porții.

Expedițiunea lui buluc-bașa Simion, om al Brincoveanului, fusese nimicită de Magheru, care-l silise să se întorcă rușinat la Sibiiu, de unde fusese trimis. Se crede că ar fi fost arestat și închis la Alba-Iulia, după cererea lui vodă Ghica prin Fleischak Akenau, consulul austriac din București; alții cred că ar fi trecut în Serbia, amestecîndu-se cu cirjaliii.

Dar din toate încercările boierilor, cea mai serioasă a fost a lui Ghiță Cuțui cu Toma Brătianu și cu serdarul Cristu, care adunase 600 de străini voluntari la pasul Vulcan, cu cari credeau să ridice pandurii, cum făcuse Vladimirescu; dar ei n-au ținut nici două zile în contra lui Magheru. La cele dintii detunături de pușcă au fost părăsiți de oamenii cu care ajunsese aproape de Cozia. Toma Brătianu și cu Cristea au fugit la Petroșani, iar nenorocitul Cuțui a căzut cu 20 de tovarăși în puterea lui Magheru, care i-a dus dinaintea domnului la București. Dați în judecata divanului, au fost condamnați ca culpabili de înaltă trădare, și Ghiță Cuțui cu doi tovarăși au fost spînzurați în Tîrgul de Afară, singura executare capitală în tot timpul domniei lui Grigorie-vodă.

După această încercare, care se zice că ar fi costat pe boieri 500.000 de lei, împrumutați de consulul Pini, acesta, nemaiputînd pune temei pe vorbele boierilor, văzînd influența lor scăzînd pe toată ziua și încrederea țărilor în domni crescînd din ce în ce mai mult, lucrurile luînd o cale regulată, a părăsit Sibiiul, oropsit chiar de guvernul său.

Contele Nesselrode¹⁰ a luat altă cale ca să ajungă la realizarea scopurilor sale; s-a hotărît să primească bunele oficii ale Engliterii și ale Austriei, sperînd să pună încetul cu încetul să cadă toată vina asupra Porții și să dobîndească

dacă nu aprobarea Europei, dar să-și asigure cel puțin neutralitatea ei în războiul ce proiecta. La mai 1823 consimte în sfârșit să transmită ambasadorului englez la Constantinopol, lordului Strangford, o notă în care enumera nemulțumirile ei contra Porții.

Deși, după instalarea domnilor, partea cea mare a armatei turcești, adusă în țară în contra zavergiilor, se retrăsese în cetățile Dunării și se lăsase numai ca la 4.000 de neferi cu beșliii lor sub comanda a doi baș-beșli-aga, unul în București și altul în Iași, această ocupațiune, deși puțin numeroasă, tot nu putea fi suferită de țară, și Rusia se servea de această nemulțumire. În nota dar transmisă lordului Strangford figura în întiul rând al nemulțumirilor Rusiei în contra Porții ocupațiunea armată; în al doilea rând, figura numirea domnilor fără participarea Rusiei la alegerea făcută în persoanele numite.

Lordul Strangford credea în buna-credință a guvernului rusesc și era convins că toate manoperile lui Pini erau fără știrea cabinetului din St.-Petersburg și contrare intențiilor împăratului.

La întrevvedere ambasadurului englez cu reis-efendi, acesta-i răspunde că numirea domnilor dintre boierii pămînteni nu aducea nici o schimbare în sistemul de administrațiune a țărilor, căci nu se călca nici un tratat, nici o stipulațiune, căci nicăieri nu era zis ca domni să se ia dintre familiile grecești; cit pentru notificare, zicea că această neîmplinire de formalitate provenise numai din lipsa ambasadorului rusesc de la Constantinopol.

În privința beșliilor, reis-efendi răspundea că numărul lor nu era cu mult mai mare decît fusese înainte de 1821.

Din partea sa, internunțiul, baronul Ottenfeld, care avea instrucțiuni să ajute din toate puterile acțiunea lordului Strangford, stăruia pe lângă Poartă să facă concesiunile necesare; și izbutise a îndupleca pe ministrul turc să făgăduiască că va reduce numărul beșliilor la 850 și că chiar aceștia să fie puși sub autoritatea directă a domnilor, cum fusese mai înainte de 1821, și că va notifica într-un mod oficial numirea lui Grigorie Ghica și a lui Ioniță Sturdza, îndată ce va veni ambasadorul rusesc la Constantinopol și se vor restabili relațiunile diplomatice.

În privința grecilor, nota contelui Nesselrod nu făcea nici cea mai mică mențiune, dar ceva mai mult, la întrevăderea celor doi împărați la Cernăuți, în septembrie 1823, Alexandru exprimă un adevărat dezgust pentru greci din cauza intrigilor și neînțelegerilor dintre dînșii, declară că nu va cere nimic pentru ei și protestă sus și tare în contra intențiunilor ce i se atribuia, că ar voi să aducă turburări și perturbațiuni.

Ca și la Laibach, el zicea că voiește pacea, se arăta furios în contra agentului său Pini pentru încurajările ce da boierilor emigrați, făgăduind că-l va destitui. Faptul urmează cuvintelor, și îndată, întors la Petersburg, împăratul ordonă rechemarea lui Pini și înlocuirea lui cu ghibaciul Minciaki.

Față cu lordul Strangford, adresându-se către contele Nesselrod, îl întrebă dacă noul numit era rus, și răspunzându-i-se că era italian din statele papale:

„Atît mai bine — îi zice împăratul — îmi pare că acest om este bun pentru postul ce-i încredințez. De mă voi fi înșelat, îl voi destitui și pe dînsul, cum am destituit pe Pini. Nu voi ca agenții mei să se amestece în afacerile Principatelor.“

După asemenea cuvinte și fapte, mari erau speranțele pentru mănținerea păcii, încă și mai mare încredere în sinceritatea împăratului Alexandru, deși ținea oștiri grămădite pe malul Prutului.

Noul consul general Minciaki era însărcinat să meargă mai întîi la Constantinopol să reguleze niște afaceri comerciale cu Poarta și-apoi să treacă la postul său la București.

Ajungînd la Țarigrad, Minciaki începe tratările cu Poarta prin nota din 24 februarie 1824, în care, pe lîngă cererea de deșertare a Principatelor de trupe turcești, pe lîngă notificarea formală a numirii domnilor și a restabilirii stării de lucruri, așa cum erau înainte de răscularea grecilor, mai cerea ca Poarta sau să lase liberă navigațiunea Mării Negre pentru corăbiile siciliene, napolitane, sarde și spaniole, sau să le permită a lua, ca mai nainte, bandiera rusească; și termină cerînd, în treacăt, ca Poarta să împace pe greci, acordîndu-le respectul religiei și stabilirea unei stări de lucruri juste și durabile.

Pentru întâia dată Rusia punea cestiunea grecească pe tapet, deși nici vorbă nu fusese despre aceasta în tratativele anterioare cu lordul Strangford; dar Rusia înțelegea că, deși guvernele, atât al Franței, cât și al Angliei, nu aveau nici o simpatie pentru răscularea grecilor, dar că dinaintea deșteptării opiniei publice, care din zi în zi se manifesta mai mult în favoarea descendenților lui Pericles și ai lui Leonida, guvernele Europei nu vor putea să nu susție o cerere în favoarea grecilor. Și în adevăr, nu se înșală, căci, departe de a se opune acestei cereri neașteptate a lui Minciaki, au trebuit să o susție și pe dinsa, ca și pe celealalte, sfătuind pe Poartă să formeze trei principate, sub numirile de *Grecia orientală* cu Tesalia, Beoția și Atica; *Grecia occidentală* cu Epirul și Acarnania; *Grecia meridională* cu Morea și Candia.

Această soluțiune, deși era un început de dezmembrare a Imperiului otoman, dar cel puțin avea avantajul de a fi în aparență o disoluțiune în favoarea naționalităților cari compuneau acest imperiu. Dar cum în urmă au ajuns cele trei puteri, Franța, Anglia și Rusia, a consilia darea Moreii lui Mehmet Ali, pașa de Egipt? Aici se amestecă vederi personale și interesate. Așa, de exemplu, Franța lui Carol al X-lea voia încetarea revoluțiunii grecești cu orice preț, pentru că o considera ca o reproducțiune a revoluțiunii celei mari franceze; era speriată de numele de carmanioli ce-și dau în insule oamenii partidului cel mai neîmpăcat turcilor; așa restaurațiunea ajută pe Rusia în ideile de dezmembrare a Imperiului otoman și sfătuiește darea Moreii lui Mehmet Ali¹¹, cu speranță să poată pune mâna pe Egipt, când Mehmet Ali ar fi avut toate puterile sale în Morea.

Anglia, și ea, prin considerațiuni de o altă natură, ajungea tot la soluțiunea de a se da Morea lui Mehmet Ali, înțelegând gândirile Franței și temându-se ca nu cumva, printr-o înțelegere cu Rusia, afară de cooperațiunea ei, să nu-și piardă preponderanța ce dobândise în Turcia. Astfel susține ideea Franței și a Rusiei, pe când pe de altă parte ajută pe greci cu bani ca să poată rezista lui Mehmet Ali, și astfel să slăbească și să ruineze pe acest puternic pașă, încît să nu mai poată gândi la independența Egiptului.

„Aveți doi inamici, zicea lordul Strangford lui Pertef-pașa: pe Mehmet Ali și pe grecii revoltați, unul ascuns încă,

dar care în curînd va ridica și el masca, celalalt care luptă cu succes; puneți pe unul în contra altuia, și se vor slăbi și se vor distruge unul pe altul.“

Cît pentru Rusia, orice soluțiune îi era bună, destul să se rupă cît mai mult din imperiul sultanului.

Astfel, pe căi deosebite, citeșitrele puterile dau Porții un sfat identic și care nu putea să nu placă unui guvern de răzbunare în contra grecilor. Poarta, urmînd acestor sfaturi, trimite lui Mehmet Ali un firman prin care-i conferă pašalicul Moreii, însărcinîndu-l să trimită oștire ca să potolească cu orice preț revolta acelei provincii și punîndu-i flota la dispozițiune pentru transport de trupe.

În ceea ce privește cestiunea Principatelor, Poarta nici nu ia vreo măsură, nici nu răspunde, încît din zi în zi relațiunile cu Minciaki devin mai acute. Miniștrii Porții, întrebați de reprezentanții puterilor despre starea în care se află acele tratative, răspund cu indiferență că Poarta era hotărîtă să depărteze pe beșlii.

Ibrahim, teribilul Ibrahim, fiul lui Mehmet Ali, luase comanda trupelor egiptene, debarcase trupe în Morea și începuse operațiunile sale cu o cruzime care revolta pretutîndeni în Europa simțul public. Grecii se luptau vitejește. Condurioti, președintele guvernului Moreii, izbutise, prin trimișii săi, Orlando și Lusioti, să ridice 280.000 de lire din împrumutul de 800.000 făcut la Londra; subscripțiuni îi veneau din toate părțile, și Byron pregătea expedițiunea în contra Lepantului.

Nu mai rămăsese nici o speranță pentru mănținerea păcii; trupele rusești stau gata să intre în Principate, de nu pentru a declara război turcilor, dar cel puțin pentru a ocupa țările dunărene ca o garanție.

Aceasta era starea lucrurilor cînd, la 3 decembre 1825, sosește la Constantinopol știrea morții împăratului Alexandru, patru zile înainte de a înceta din viață, căci acest monarh a murit la 7 decembre.

Fratele său Nicolae îi succedează, dar turburările cari au întovărășit moartea împăratului Alexandru și spiritul de revoltă și de conspirațiune care s-a ivit în armata rusească înlătura pentru moment temerile unui război.

Austria și Englitera, profitînd de acest răgaz, atît Labzaltern, ambasadorul Austriei la Petersburg, precum și in-

ternunțitul Ottenfeld cu lordul Strangford la Constantinopole, lucrează cu stăruință, și în iunie 1826 dobîndesc de la Poartă retragerea beșliilor și reducerea lor la numărul de 850, puși sub ordinele directe ale domnilor, liberarea lui Villara din închisoarea de la Eskizara și trimiterea de plenipotenți (murahași) la Akerman, ca să trateze și să determine restabilirea de *statu-quo* dinainte de 1821 în Principate. Împăratul Nicolae însă voiește ca, mai înainte de întrunirea plenipotenților, să existe o înțelegere prealabilă asupra teritoriilor în litigiu din Asia, conformîndu-se tratatului de București din 1812. Turcii cereau să li se remită Anapa, pe care o dețineau rușii sub cuvînt că ei posedau acest punct încă cu 20 de ani înainte de a face parte din teritoriul Mingreliei și mării Abazii, pe cînd aparține Georgiei, al cărei principe o cedase Rusiei, pînă nu recunoscuse încă suveranitatea Porții; pe de altă parte, turcii nu voiau să remită Rusiei Kemhelu, Redut-Kale și Sukum-Kale, stipulate în tratatul de la 1812, pînă ce nu li se va reda Anapa. Înțelegerea s-a făcut la Constantinopole prin stăruința ambasadorilor, și generalul Worontzof cu Ribeaupierre au fost trimiși la Akerman să trateze cu murahașii turci.

În convențiunea încheiată, s-a dat deplină satisfacțiune cererilor Rusiei; între altele s-a stipulat să se dea Principatelor o organizațiune regulată, articol care a fost izvorul din care au ieșit Regulamentele organice ce ne-au guvernat pînă la 1848 și la 1857. Nu s-a zis însă nici un cuvînt în privința grecilor, și Ribeaupierre a fost trimis, îndată după încheierea Convenției de la Akerman, ca ambasador la Constantinopole, și Minciaki dus la postul său la București. Acum pacea părea asigurată mai mult decît oricînd, și orice bănuială de ostilitate dispăruse, cînd lordul Strangford este rechemat și înlocuit cu un *fellow* (tovarăș) al universității de Cambridge, cu Stratford Canning, vărul vestitului liberal George Canning. Noul ambasador al Angliei debutase în cariera diplomatică în anul 1807, ca secretar de ambasadă la Constantinopole, pe cînd de-abia era de 21 de ani, de unde apoi fusese trimis la Washington. Era un entuziast al cauzei grecilor, plin de suvenirile nemuritoare ale clasicității și antichităților elene. Tinărul ambasador aducea cu dînsul convenția încheiată la Londra între Franța, Rusia și Anglita, privitoare la Grecia.

Deși puterile se înțelesese la Laibach și declarase că afacerea greacă era o cestiune cu totul de administrațiune interioară, în care nimeni nu avea dreptul să se amestece, acum însă voiau să intervie, și să intervie cu forța, căci se stipulasese în Convenția de la Londra că flotele combinate vor merge în apele Greciei să oprească cruzimile ce se comiteau de trupele egiptene. Poarta, refuzînd de a da satisfacțiune cererilor ambasadorilor celor trei puteri contractante, Stratford Canning părăsește Constantinopolul, se retrage la Poros, unde-l urmează mai în urmă ambasadorul Latour-Maubourg și Ribeaupierre. Guvernul revoluționar grecesc se transportase la Nauplea, flotele sunt chemate, și consecința acestei acțiuni a fost oprirea debarcării de nouă trupe egiptene și distrugerea flotei turcești la Navarin. Cine se poate opri de-a nu găsi și aici o asemănare cu cele cese petrec și cu cele ce se pregătesc astăzi în Orient?

Deși intențiunea Engliterei n-a fost de a face din refuzul Porții o stare de război și de ostilități, dar nu era tot astfel și pentru Rusia, căreia îi plăcea să considere Navarinul ca un început de ostilități. Într-o explicațiune cu Pertef-pașa, care arăta lui Uszar, însărcinatul rus, obstaculele ce există în *Coran* de a da cestiunii grecești soluțiunea cerută de puteri, acesta îi zicea, cu un ton puțin curtean, că este o *incongruitate* de a tot pune înainte legea sfintă a *Coranului*, cuvinte la cari Pertef-pașa răspunde:

„O cred și eu, căci dacă creștinii ar ști să aprecieze valoarea acestor argumente și a legii noastre sfinte, s-ar fi făcut de mult musulmani.“

De la Petersburg, lordul Dudley scria că, deși lupta de la Navarin și încetarea relațiilor diplomatice cu Poarta da drept Rusiei să se considere în stare de război cu Turcia, dar că împăratul Nicolae îl asigurase pe cuvîntul său de onoare că nu avea de gînd să bage trupele sale în Principate; vine însă în urmă circulara Porții din februarie 1828, trimisă tuturor guvernurilor de provincii, în care Rusia este tratată de inamică a Islamului și de instigătoarea insurecțiunii grecești, în urma căreia împăratul Nicolae trimite pe Lieven la Londra, cu o notă în care face cunoscut guvernului englez că împăratul se vede provocat prin nouă injurii din partea guvernului Porții și chiar prin acte de ostilitate, precum erau încurajările date Persiei de a nu respecta armistițiul încheiat

cu Rusia și obstacolele aduse neconținut navigațiunii în Marea Neagră; și declară că Rusia se consideră de aci înainte în stare de război cu Turcia și că va împinge operațiunile militare pînă ce va dobîndi satisfacțiune pentru ofensele ce i s-au făcut, desăvîrșita aplicare a articolelor Tratatelor de la Akerman, garanții îndestulătoare în contra obstacolelor navigațiunii rusești în Bosfor și indemnizări de război. Mai adaugă nota adusă de Lieven că Rusia se credea obligată prin tratatul de la Londra să dea o soluțiune satisfăcătoare ces-tiunii grecești.

Guvernul Porții, prin sistemul său nenorocit de temporizare și prin îngîmfarea sa, prin esitațiunile și imprudențele sale, dăduse Rusiei o aparență de dreptate de a-i declara război, și aceasta într-un moment cînd toată opiniunea în Europa era în contra ei, cînd se afla cu totul izolată și abandonată la discrețiunea inamicului său.

Acestea erau pozițiunile respective, cînd, în ziua de 7 mai 1828, oștirile rusești, sub comanda principelui Wittgenstein, trec Prutul la Sculeni și la Reni, ocupă Iașul, înaintează spre București, înconjoară fortărețele de pe malul Dunării, și Wittgenstein pune mîna pe guvernul Principatelor, numind pe contele Pahlen prezident-plenipotent al divanurilor țării.

ION GHICA

VII

LIBERALII DE ALTĂDATĂ

Ghergani, noiembrie 1880

Iubite amice,

Tu știi, ca și mine, că a fost un timp cînd trebuia mare îndrăzneală și abnegațiune unui român ca să cugete naționalitate și libertate; pentru aceasta îi trebuia mai întîi să renunțe la orice favoare, la orice sollicitudine, la orice dreptate chiar din partea guvernului, să încheie pact cu persecuțiunile, cu exilul și cu proscricțiunea; să lase orice speranță.

Fericit acela care-și putea conserva afecțiunile familiei, căci pînă acolo mergea goana în contra acelor cari îndrăzneau să iasă din rînduri. Acei cari se hotărau să vorbească sau să scrie despre drepturile românilor, despre viitorul și despre speranțele lor; să pomenească măcar de desființarea robiei, de împrăștierea clăcașilor, de încetarea protectoratului, de recuperarea autonomiei, de unirea Moldovei cu Valahia; să critice nedreptățile și prevaricațiunile în justiție și în administrație, trebuiau să se ducă peste țări și peste mări, să se ascundă și să-și schimbe numele, căci altfel se espuneau a fi trimiși să-și spăsească sentimentele și îndrăzneala în vreo temniță sau cel puțin în vreo mănăstire. Noi am apucat timpuri grele, pe cînd Cimpineanu, Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu se pocăiau la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni și în ocele de la Telega, topindu-și sănătatea și averea.

Acum lucrurile s-au schimbat. A striga pe toate tonurile, cu vreme și fără vreme, din gură și din condei: *patrie, liber-*

tate, egalitate, independență; a încrimina și batjocori pe acei cari nu trec peste marginile moderațiunii, a bunei-cuviințe și a modestiei, a acuza de trădători pe oamenii cei mai devotați binelui țării, a-i trata în mod ireverențios, a-i lovi și a-i insulta nu numai că nu este periculos, dar este glorios și chiar bănos. Apoi când învăpăierea patriotică trece peste fruntarii, peste Carpați sau peste Hem, ea dă drepturi netăgăduite la sinecuri bine plătite, la misiuni cunoscute sau necunoscute în budget.

Ceea ce era pagubă odinioară a devenit speculă și profit, și numărul infocațiilor crește în proporțiune cu încurajarea ce găsec și de la public, și de la guvern. „Lac să fie, broaște multe“, zice proverbul. Persecutările și invectivele au rămas partea acelor cari nu se suie pe streășină ca să strige la patriotism sau cari nu se asociază cu acei cari practică calomnia și injuria în favoarea vreunui partid colorat, și asupra acelor cari s-ar mulțami cu mai puțină ostentațiune, cu mai puțină fanfaronadă și cu ceva mai multă încurajare dată literelor, științei și artelor, ceea ce ne-ar face să aducem și noi contingentul nostru la opera cea mare a civilizațiunii și ne-ar da dreptul la recunoștința națiunilor celor mari, mai mult poate decît vitejia soldaților noștri și sporiri de teritoriu.

Peste douăzeci, cincizeci, o sută de ani poate că s-or găsi publiciști și istorici cari să arate generațiilor viitoare în ce parte a fost mai multă și mai adevărată iubire de țară și să le indice drumul cel adevărat ce trebuie să urmeze; pînă atunci însă meritul și gloria vor fi partea zbierătorilor și dibacilor, și primejdia este mare.

Patrioții infocați nu așteaptă judecata istoriei; tari de sprijinul ce găsec în opinia publică cea amezită și rătăcită și în partizanii ce-și fac prin fel de fel de mijloace, își apropiază toate faptele cele mari și frumoase ale națiunii, se proclamă oameni mari, își pun lauri pe frunte și cer să fie adorați.

„Revoluția bărbată-mio!“ zicea o cocoană, cînd vorbea de revoluția din 1848. Eroul cu mantaua albă nu voia să recunoască că acea răscurare, acel strigăt de durere și de indignare al națiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe generațiuni.¹ În îngîmfarea lui, credea că înainte de dînsul nimic nu fusese, și data România și românismul numai de la venirea sa pe pămînt. Înainte de dînsul, nici

limbă, nici națiune nu esista într-acest colț al lumii; el lumina și patriotismul, afară de el, numai întuneric și trădare! Își atribuia și-și apropria toate evenimentele politice în general și revoluția de la 1848 în special; dar, în elasticitatea sa de convicțiuni, trata acel mare și generos act al românilor de uneltire diavolească ori de cite ori trebile nu-i mergeau bine, și pe unii din articolii programei națiunii îi atribuia unei negre trădări și unei țesături infernale, în care încurca și incrimina pe românii cei mai ageri, pe aceia a căroro viață fusese un șir neîntrerupt de sacrificii și de devotament.

Astăzi partidele strigă în gura mare și fără rușine:

„Noi și numai noi ne iubim țara!”

„Noi și numai noi i-am dat libertate, egalitate, unire, principe străin și pozițiune politică și independentă!”

„Noi și numai noi am salvat-o de cei răi și de cei vicleni!”

„Acei cari nu cred ca și noi și nu sunt cu noi sunt inimici ai românilor și ai românismului, trădători, vînduți Turcului, Ungurului și Englezului!”

„Cînd guvernul nu este în mîna noastră, toate merg rău, îndată însă ce norocul ne dă pe mîna frînele statului, atunci într-o clipă, ca printr-un farmec, lucrurile se schimbă!”

„Încrederea în viitor renaște, spiritele se liniștesc!”

„Securitatea și justiția domnesc pretutindeni!”

„Tot românul trăiește bine, la țară și în oraș, nesupărat și nebîntuit, petrece cu porțile și cu ușile deschise ziua și noaptea, fără zăvoare la uși și la ferestre, fără pușcă, fără pistol, fără temere de foc la clăi, la magazii și la case!”

„Caii și boii nu se mai îmbolnăvesc, nu se mai fură din coșare, nici de pe cîmp; epizootia intră în gură de șarpe, lăcustele fug peste Dunăre sau zboară pe deasupra Carpaților; spicul griului crește lung de-o palmă și des ca păsde-rea, proștilor și bețivilor le crește mintea, de poți să-i faci și miniștri dacă vrei, copiilor le cresc condeiele, ca să ne cînte

nouă osanale și celor cari nu vin în numele nostru să azvirle imprecățiuni și injurii.“

„Românii se înarmează, datorita flotantă se stinge, finanțele prosperă și, mai presus de toate, demnitatea țării și drapelul național se ridică din umilința în care au fost tirite de toți acei cari nu erau cu noi. Lumea se liniștește îndată ce agenția Havas și reporterii anunță Europei că ne-am suit iar noi la putere.“

„Iscălituri de oameni de toată vîrsta, cu sutele și cu miile, mărturisesc prin poște și prin telegraf aceste fericiri, dînd grație cerului că iar i-a învrednicit Dumnezeu să vază la putere pe oamenii de geniu și pe patrioții cei mai mari cari realizează aspirațiunile națiunii.“

„Tot ce s-a făcut mare și patriotic s-a făcut de mine și prin mine, zicea mai deunăzi o individualitate dibace; tot ce s-a făcut fără de mine s-a făcut rău și trebuie desfăcut!“

Fatuitatea facțioșilor și a demagogilor, a albilor și a roșilor este atît de mare și-i orbește pe unii și pe alții pînă într-atîta, încît își atribuie lor și numai lor evenimentele cari au rezultat din cauze mari și complexe, la cari ei au fost cu totul străini.

Publicul crezător și uimit se închină cînd unora, cînd altora; răii și trădătorii de ieri devin geniuri bune și patrioți devotați de a doua zi, pînă ce iar se întoarce sfera, de ies ceialalți dasupra, încît românul, nemaiștiind la ce sfînt să se închine, își dă numele tuturor admirațiunilor și recunoștințelor telegrafice.

Dorința ce are fiecare de a face să se crează despre sine că el și numai el a făcut tot ce este bine, tot ce este mare trage după dînsa necesitatea de a defăima pe ceialalți, de a înnegri în ochii națiunii tot ce nu este el și a se pune ca singurul capabil, curat și bun. De-aici s-a născut școala calomniei și a injuriei, care a adus zizania, ura și dezbinarea, o școală a cărei adepți, pentru a populariza neadevărul și eroarea nu-și cruță nici un sacrificiu, espresiunile cele mai batjocoritoare curg ca din izvor.

Dacă cineva are nenorocirea de a consilia moderațiunea și modestia, de a pomeni de economii în finanțe, de a zice că progresul și civilizațiunea nu stă în instituțiuni cari nu au

alt scop și alt rezultat decât de a satisface vanitatea, dacă denunță vreo abatere sau nu aprobă persecuțiuni nedrepte, conspirații inventate, presupuneri și acuzațiuni infamante, îndată o sută de condeie și mii de limbi tăbăresc pe dînsul, îl denunță opiniunii publice ca vindut străinului, ca om cu inimă neagră, inimic al măririi și al gloriei naționale; dacă zice cuiva că s-a abătut de la principiile cele adevărate, de la principiile acele pe cari le susținea ieri cu tărie și cu talent și că apără reteveul lui P.T., lui K. și I.G., de unde-l combătea cînd era în mina arhierelui N.S. și a lui T.D.²; că astăzi aprobă influența morală în alegeri, influență în contra căreia a tunat și a fulgerat cînd era practică de alții, îndată i se răspunde că e paraponisit, nebun, că vinează minister, că voiește răsturnarea stării de lucruri esistentă; i se atribuie gratuit infamii și fapte nedemne și, grație bogăției de oameni de toate specialitățile, se găsesc îndestui cari să ateste prin grai și prin scris că au auzit și au văzut ceea ce n-a esistat.

Eu, din parte-mi, convins că, în tot ce s-a făcut bun și bine în țară, fiecare la rîndul său nu a fost decât un instrument zelos și devotat voinței naționale, și că propriul libertății este de a nu se închina la prezumpțiunile nedrepte, nici a urma orbește rătăcirilor opiniunii, nu am putut fi admiratorul dibacilor și șarlatanilor, nu m-am putut alipi de acei zeificați și de acei cari se pun dinaintea poporului ca eroi, pentru că nu am putut da stima și afecțiunea mea decât acelor cari o merită; condeiele cele agere, consacrate partidelor și facțiunilor, au fost și sunt totdeauna dispuse a mă lovi; scriitorii de asemenea fel abuză de libertatea de care se bucură presa; ceea ce ei afecționează mai mult în polemica lor este de a zice acelor pe care-i atacă că au trădat și că au furat; educațiunea și retorica lor se învoiește foarte bine cu asemenea acuzațiuni, căci ele convin politicei și aspirațiunilor de cari sunt conduși; însă, gloriei luminelor secolului, nu mai suntem în timpul lui Basilio, pe cînd calomnia putea omorî, ea nu mai are acea putere; astăzi un om învăluit în onorabilitatea sa poate foarte bine nesocoti acele loviri; de multe ori ele cad pe capul acelor cari se servesc de dînsule.

Starea noastră morală e de îngrijit, dar eu încă tot cred că mai sunt oameni cari cugetă și cari nu sunt molipsiți de suflarea ciuמוasă a corupțiunii și a invidiei; că ei vor ajunge

cu timpul la o comunitate de idei politice bazate pe principii adevărat salutare; am credința că românii nu pot întirzia de a se grupa unul cite unul în jurul principiilor libertății și ale constituționalismului sincer aplicate; cred în triumful luminii și adevărului. Vine o zi cînd simțul moral se revoltă văzînd capacitatea, știința și probitatea insultate, principiile moralei și justiției nesocotite și călcate în picioare; vine o zi cînd se indignează văzînd pe guvern că face din administrație și din justiție un instrument al patimilor și al luptelor politice, pe favoriții miniștrilor impunînd încrederea în guvern cu reteveul, aci în numele libertății și al democrației, aci în numele autorității și al bunei ordine.

Credința mea este că va veni curînd timpul cînd românii vor înțelege că nici libertatea nu este anarhie, nici legalitatea nu este despotism; și că autoritatea, cu cit este indispensabilă societăților, cu atît ea trebuie să fie mai întărită, făcînd-o să derive de la lege, a cărei suveranitate este singurul principiu care poate conduce societățile moderne; și că libertatea, cu cit este mai necesară, cu atît trebuie să fie subordonată rațiunii și științei. Simțul moral nu poate răbda mult timp a vedea pe acei cari trebuie să fie ausiliarii cei mai puternici ai civilizațiunii, pe preot, pe învățător și pe învățătoare, pe judecător și pe soldat, întrebuițați ca instrumente politice, ca agenți electorali și de corupțiune; nu poate răbda mult timp să vadă urmîndu-se în afară o politică reprobă de națiune prin mai multe acte solemne și să vadă că, sub cuvîntul de a ținea sus drapelul național, se alege jocul periculos al întîmplărilor, să ne ducem să compromitem demnitatea noastră, espunîndu-ne la umilînțe și să dăm pe toată ziua ocaziune străinilor de a se amesteca în afacerile noastre dinlăuntru și astfel să se inaugureze o eră de ingerență a streinului.

Într-o societate bine echilibrată, deosebitele ramuri ale trebuințelor naționale trebuie să meargă mină în mină, trebuie ca nici politica să nu fie sacrificată comerțului și industriei, nici literatura și artele să nu fie sacrificate ambițiunii politice și vitejiei. A sacrifica toate interesele politice și vitejiei nu poate fi, nici măcar în condițiunile cele mai norocite, decît un succes trecător de care peste cițiva ani de-abia mai aduce aminte o inscripțiune săpată în piatră.

Iată o profesiune de credință; aud strigându-se: Dar de ce să nu-mi fie și mie permis a avea ambițiunea să contribuiesc cu slabele mele mijloace la ceea ce se poate face bun și frumos în țară; nu văd pentru ce m-aș apăra de o pretențiune care nu ar avea nimic de reprehensibil, dar cu toate aceste liniștească-se temerile de îndată. Dacă o asemenea ambițiune nu se lipește astăzi de mine, cauza este că eu știu că pentru a governa așa cum cred eu că ar trebui guvernată România, pentru a urma cu succes politica pe care o cred eu salutară pentru țară, ar trebui să pot găsi o putere pe care să mă pot răzema. Nu sunt nici destul de naiv, nici atît de prezumțios, ca, la vîrsta la care am ajuns și cu experiența ce am putut dobîndi, să-mi permit a-mi face iluziuni. Nu mi-ar fi iertat a crede că un om, care nu se bucură de bunăvoința celor cari dispun de încrederea publică și în contra căruia s-au coalizat totdeauna albiu cu roșii, poate fi chemat la trebile statului, sau că, chemat fiind, ar putea să se ție îndestul ca să vadă fructul cugetărilor și ostenelelor sale realizate.

A fi ministru, fără a putea face ceea ce trebuie făcut, ar fi numai satisfacțiunea unei vanități copilărești care nu poate sătura ambițiunea mea.

Partidele cari conduc opinia știu bine că eu nu pot nici linguși patimile și hrăni urile, nici încuraja eresurile și prejudețiile mulțimii, fiindcă știu că, ori de cîte ori am avut puterea, nu m-am servit de dînsa ca de un instrument de favoare sau de persecuțiune și că nu am căutat a mări acțiunea vreunui partid, ci am lăsat opiniunile să se formeze și să se manifesteze într-un mod liber, sub acțiunea rațiunii. Știu că eu nu mi-am făcut din guvernare un ideal strimt și tiranic pe care să-l impun în profitul vreunei secte sau vreunei coterii, nu am promis, nici acordat favoruri vreunei coterii, nici n-am persecutat pe vreun partid. Tendințele și aspirațiunile mele au fost totdeauna de a vedea pe oamenii capabili uniți sub drapelul constituțiunii, bine hotărîți a practica și a apăra principiile de politică, de ordine, de libertate și de justiție. Doresc din toate puterile inimii și spiritului meu ca oamenii onești și învățați să se grupeze în jurul ideilor celor bune și raționale, să le susție cu tărie și să le propage prin cuvînt, prin scrieri și prin fapte, căci nu-

mai astfel s-ar putea forma conștiința poporului, singurul friu ce poate opri pe guvernanți de a se abate de la prescripțiunile adevăratelor principii și a nu lăsa loc la credințe greșite și stricate prin ură și prin patimi. Dorința mea a fost totdeauna de a vedea pe acei care-și iubesc țara legați între dinșii printr-o comunitate de idei și de principii, iar nu prin interese de partid, prin cabale cari nu pot avea alt rezultat decît a face pe români să pășească din decepțiune în decepțiune și a-i arunca într-un scepticism politic care poate avea cele mai fatale consecințe.

Condus de aceste dorințe, cred că fac bine adresindu-ți această epistolă urmată de cîteva altele, în cari îmi propun a trata cîteva din principiile cari ar trebui să conducă societatea noastră. Le voi trata astfel precum ele sunt înțelese de publiciștii cei mai eminenti ai Europei și asupra cărora astăzi nu mai există între oamenii de știință politică mai multe feluri de a vedea.

ION GHICA

VIII

GENERALUL COLETTI LA 1835

Ghergani, ghenarie 1881

Iubite amice,

Îți aduci aminte de întâia noastră întâlnire, sunt acum vreo 45 de ani, la Paris, cam pe la anul 1835? Cinci sau șase români munteni din Valahia, cum se zicea pe-atunci, locuiam în *rue St. Hyacinthe* cu Niculae Cantacuzino Pașcanu și cu Iancu Filipescu Vulpache. Voi, alți atîția români moldoveni, între cari și fostul domn Alecu Cuza, locuiați cu un profesor anume Furnarache în *rue Nôtre-Dame des Champs*.¹

Într-o duminică, miclele noastre cîrduri se întîlniră pe *Quai Voltaire*, și noi și voi mergeam tot spre *Champs Elysées*. Mentorii noștri se opriră un minut la vorbă. Nu știu cum, nici în ce fel, dar ne-am pomenit deodată amestecați și braț la braț un muntean c-un moldovean; vorbeam fiecare limbajul provinciei noastre și ne înțelegeam, parc-am fi vorbit aceeași limbă. Ce revelațiune! Dintr-acel moment nu am mai fost nici munteni, nici moldoveni. Eram toți români!

Mie mi-a căzut parte la braț un tînăr mărunțel, cam de talia mea, muchelef la haine: venghercă de postav negru cu brandebururi și cu chiostecuri, pantaloni nohutii largi de se vedea numai virful botinei de lac; jiletca de catifea vișinie cu găitan de fir de jur împrejur și mai multe lanțuri de aur la ceasornic. Mi-a spus îndată că era bogat, foarte bogat, și că era conte; observîndu-i eu că la noi nu esistau titluri de nobilime, el mi-a esplicat că se afla într-un caz cu totul și cu totul esecpțional, că m.-s. vodă îl îmbrăcase cu caf-

tan, dindu-i rangul de comis, cînd era încă în leagăn, și că de cînd învăța carte se convinsese că rangul de comis este latinescul *comes, comitis*... Și ca să-mi dovedească și mai bine dreptul său la acest titlu, mi-a dat cartea sa de vizită, pe care era scris în litere majuscule:

MONSIEUR LE COMTE DE...

Lipsea însă armoriile; această lacună provenea numai dintr-un *qui-pro-quo*, fiindcă, scriind acasă să i se trimită armoriile familiei, se crezuse că cerea pușca de vînătoare a bătrînului său tată. Explicîndu-se însă mai bine în urmă, glumețul său frate i-a trimis un desemn reprezentînd doi morcovi degerați și intruocați sub o coronă de patlagele.

Tot mergînd spre Arcul de triumf și discutînd cu camaradul meu de braț, căci nu ne prea înțelegeam în istorie, mai ales asupra dimensiunilor zidurilor Babilonului, camaradul pretindea că erau destul de largi ca să poată trece în rînd cinci cară în fuga mare, eu țineam la trei; ajunseseam dinaintea palatului după *Quai d'Orsay*, fosta casă a Consiliului de stat din timpul lui Napoleon III, devenită, prin ajutorul petrolului, un trist suvenir al domniei Comunei din 1871. Acea zidire, înfășurată încă în feșele schelelor pe cari lucrau meșteri pietrari, părea și mai mare, dominînd toată mahalaua ca o namilă. Camaradul, văzîndu-mă în uimire, cu ochii în sus și cu gura căscată dinaintea acestei zidiri atît de mărețe, îmi zise rîzînd:

— Ce? N-ai mai văzut astfel de case? Cum? Voi n-aveți în București zidiri așa de mari?

— Dar cred că nici voi nu aveți astfel de palate la Iași, replicai eu.

— Așa! Să vezi tu casa tată-meu; e mult mai mare!?

Această iluziune a camaradului m-a costat mai tîrziu doi sorocoveți și o oră de rătăcire pe stradele capitalei Moldovei, căci voind să-i fac vizită, m-am suit într-o birjă, zicînd birjarului să mă ducă la comitele de...

— Dar unde șade? mă întrebă birjarul.

— Casa cea mai mare din Iași, îi răspund.

— Las' că știu; la vistiernicu Rosnovanu, îmi zise birjarul.

— Nu! O casă mare, mare, mult mai mare.

La aceste cuvinte, birjarul își întoarce capul, uitându-se la mine cu un fel de milă.

— Dar unde ai mai pomenit mata casă mai mare decît a conului Niculachi Rosnovanu?

Știu că tată-tău voia să te facă medic și tu te puseși pe chimie; ne întilneam adeseori sub castanii Luxemburgului și vorbeam oxigen și hidrogen, dar observasem că de cîte ori îți vorbeam de plantele marine din care se scoate iodul sau de oasele cele mai bogate în fosfor, căscai din toată puterea fălcilor; mai observasem că, vorbindu-ți într-o zi de poeziile lui Văcărescu și recitindu-ți una din poeziile iubitului nostru amic Gr. Alexandrescu:

Culcat p-aste ruine sub care adîncită

E slava strămoșească...³

ai deschis ochi mari și m-ai întrebat dacă mai știu și altele. Din ziua aceea mi-am zis că n-o să te faci medic.

Cîte lucruri s-au petrecut de atunci pe lume și mai ales într-acest colțișor de pămînt, care poartă astăzi numele de România, pe care pe atunci nimeni nu-l cunoștea în străinătate nici de nume măcar! Puteam să strigăm cît ne-ar fi luat gura că suntem români, strănepoți de-ai lui Traian, că nimeni nu ne credea, nu ne asculta, nu ne înțelegea; surda le ziceam că noi eram valahi și că voi erați moldoveni; ni se răspundea:

„Va să zică sunteți muscali? Sunteți turci?“ și prin urmare hotărau că eram greci, de vreme ce eram schismatici și ne închinam la răsărit; și mai cu ajutorul lui Lichiar-dopulo, lui Picolo⁴, lui Furnarache, lui Ventura, și voi și noi nu ne puteam cortorosi de numele de greci. A trecut mult pînă cînd unii din francezi au consimțit să ne zică *moldovalacs* și prin abreviație *moldac*, și să numească Principatele *Moldachie* sau *Valavie*. Nu demult, încă prin timpul domniei lui Alexandru Cuza-vodă, o damă italiană la Turin zicea de un tînăr român care-i era prezentat de filo-românul Vegezzi Ruscalla⁵ ca moldovalac: „*Come? così giovane e già moldovalaco!*“* Credea că acest nume era un rang, un cin, pașa sau mamamuși!

---

* Cum? așa tînăr și deja moldovalah!

Într-o seară doctorul Mihailidi, fostul meu dascăl de elinește în București, un elev al învățatului Neofit Duca, devenit doctor în medicină pe cînd eu dobîndeam gradul de bacalaureat, mă duce într-o serată la vestita filelenă d-na de Champy, sora colonelului Favier, unul din cei mai mari luptători pentru independența Greciei. Acolo am întilnit pe academicianul Patin, profesor la Sorbona, care, cu cîteva zile înainte, mă esaminase de limba elenă și-mi dedese o bilă albă numai și numai pentru că, cetind pasagiul ce-mi indicase din Xenofon, pronunțasem:

Ἐπεὶ δὲ ἤρηντο ἡμέρα δὲ σχεδὸν ἰπεφαίνε καὶ εἰς...*
în loc de a citi:

Epei dè erentò emerà te schedori ipefainè cai eis...**

Cu toată ardoarea ce am pus, explicîndu-i că nu sunt grec și că eram de neam latin, spunîndu-i de Traian, de colonii aduși de dinsul în Dacia etc., nu am putut face să înțeleagă că nu eram nici ture, nici muscal, nici să priceapă cum de nu mă simțeam prea onorat de a mă numi grec... Și cred că a rămas, cît a mai trăit, tot încurcat despre naționalitatea noastră.⁶

În salonul doamnei de Champy se aduna o dată pe săptămînă tot ce Parisul conținea mai elin, elenist și filelin; toți francezii cari luaseră parte la luptele de la Misolunghi, Arta și Navarin, toți cîți scriseseră o carte, o broșurică sau un articol de ziar, sau cari ziseră două cuvinte în Camera deputaților în favoarea grecilor; cîțiva studenți: frații George și Nicachi Mavrocordat, Coromila, Scalistira etc. erau primiți în acel salon ca pogoritori direcți din eroii cîntați de Omer.

Într-una din seri, d-na de Champy era într-o stare de mare agitațiune; sta cu ochii țintiți spre ușă, și de cîte ori lacheul anunța un musafir, dumneaei sălta din loc, parcă aștepta pe cineva; cînd deodată se deschid amîndouă ușile salonului, și un glas mîndru și răsunător anunță: „*Son excellence le général Coletti, envoyé extraordinaire de sa majesté le roi des grecs*“***, și îndată apare un om înalt, trupeș, frumos

---

* Cînd am fost prinși, abia de lumina de ziuă și... (ca în greaca modernă).

** Ca în elină.

*** Excelența-sa generalul Coletti, trimis extraordinar al majestății-sale regelui grecilor.

imbrăcat cu fustanelă, cu mintean și cepchen alb cusut cu găitanuri albastre. Toate căutăturile s-au întors spre noul-venit; asistenții își șopteau unul altuia: „*C'est l'ambassadeur du roi Othon!*“* Toți și toate îl înconjoară, i se închină.

Mentorul meu, doctorul Mihailidi, profită de un moment, se apropie de ilustrul oaspe și-i zice:

— 'Αρχηγέ (generale), permite-mi să-ți prezint pe tinărul Ghica din București.

Generalul Coletti, după ce m-a întrebat despre familia Ghiculeștilor, mi-a zis:

— Și dumneavoastră sunteți tot greci.

Dar cînd, în marea plăcere a mentorului meu, am început a protesta în contra numelui de grec, esplicîndu-i cu căldură originea românilor, Coletti mă asculta din ce în ce cu mai multă atențiune și, spre marea mirare a doctorului Mihailidi, îmi zice:

— Și eu sboresc arămânește, dar sunt grecos...

Deși n-am înțeles bine deodată cuvintele *sboresc* și *arămânește*, dar fraza fiind românească, am luat îndrăzneala și i-am zis în limba mea:

— Escelență, poți fi grec prin sentimente și prin religie, dar după vorbă și după chip ești român.

Coletti avea figura cea mai românească ce se poate vedea; ai fi zis un mocan de la Brașov.⁷

Se uita cu drag la mine cînd vorbeam românește și cu un suspin în glas mi-a zis:

— Parintili a mei sboresc mași arămânește și mi pare ghine că tîni la miletea a noastră; him simpatrioti.**

Stăruința de a nu voi să fiu de alt neam decît român l-a făcut să uite toate prevenințele de cari era încunjurat, s-a pus la vorbă cu mine și mi-a povestit viața lui la curtea lui Ali-pașa Tebedelen de la Ianina⁸, unde petrecuse anii copilăriei împreună cu alți tineri creștini, între cari un fiu al dibaciului Voia, un nepot al crudului Națu și un tricaliot, fiul unui ciorbăgiu, cu care Coletti locuia într-o odaie.

Odată pașa era foarte supărat, tuna și fulgera; nimeni nu-i mai putea intra în voie. Furia lui provenea din cauză

---

* Este ambasadorul regelui Othon!

** Părinții mei vorbesc numai românește și-mi pare bine că ții la neamul nostru; sintem compatrioți.

că fugise tinărul Marco Botzari⁹, pe care-l avea otagiu de la tată-său Kiciu Botzari, beiful de Sulli; îl ținea la Ianina ca o garanție de pace din partea vitejilor sulioți. Ali-pașa bănuia că tinărul tricaliot, tovarășul de cameră a lui Coletti, înlesnise fuga lui Botzari, și într-o dimineață, când bietul băiat îi aducea cafeaua, îl tratase răstit de ghiaur hain; băiatului îi tremură mina și vărsă cafeaua pe feregeaua pașei. În cinci minute, iataganul gealatului îi zbură capul.

Această împrejurare a făcut pe Coletti să caute să fugă și el ca Botzari, dar n-a izbutit! Prins și adus la conac, el se credea pierdut. Noroc însă că pașii îi trecuse necazul și ca totdeauna se căia, sau se făcea că se căiește de moartea tricaliotului, zicind cu oftare:

„Κριμα τὸ παλληκάρη!“ (Păcat de voinic!)

După obicei însă își mîngîia durerea cu cuvintele aceste: „Mai bine că l-a luat Dumnezeu, că cine știe cite rele ar fi făcut dac-ar fi trăit“.

Coletti s-a îmbolnăvit de tifos, și Ali-pașa, aflind că era pe moarte, s-a dus de l-a văzut în odaia unde zăcea și, ca să-l consoleze, i-a zis că, îndată ce se va însănătoși, îl va trimite împreună cu fiul lui Voia să studieze medicina.

S-a ținut de vorbă, l-a trimis la Pisa, unde Coletti a dobîndit diploma de doctor în medicină.

Pe la finele seratei, cînd era să plece, Coletti, zărindu-mă într-un colț pe după ușă, a venit la mine și m-a luat de mină, zicindu-mi:

— Voi aveți *singrafizi**?... Vream să *diavasesc*** și eu una carte arămănească, un *piitis****. Care este *singrafizul* vostru?

I-am vorbit de Văcărescu și de Alexandrescu, și duminica următoare i-am dus o broșură care conținea cele dintii poezii ale lui Alexandrescu; i-am dus și cea mai mică edițiune în 12° a poeziilor lui Iancu Văcărescu, în care tipărise *Primăvara amorului*, *Păstorul întristat* și *Ceasornicul îndreptat*. Mai tirziu mi-a cerut să-i găsesc istoria lui Fotino; mi-am procurat tomul II de la un buchinist de lingă Institutul Franței și i-am trimis-o.¹⁰

---

* Scriitori.

** Citesc.

*** Poet.

Coletti era din orașul Saraco, cale de 12 ore de la Iani-na; familia lui există acolo și astăzi. La noi se află mai multé familii, precum sunt Filiti de la Bucov, Cantili etc., cari se înrudesesc cu familia lui Coletti. Cuțovlahii, ajunși într-o condițiune mai înaltă, ca Sina, ca Tositza etc., se zic cei mai mulți greci, dar inima lor saltă ori de câte ori ei aud vorbindu-se de români, de România și de limba românească, pe care o numesc *arămănească*.

Coletti, ca toți cuțovlahii români din Macedonia, s-a bătut ca un viteaz pentru independența Greciei; a fost guvernator al Cicladelor orientale cu titlul de: *ἐκτακτὸς διοικῆ τῆς τῶν ἀνατολικῶν Κυκλάδων* (guvernator extraordinar al Cicladelor orientale).

El a lăsat un nume nemuritor în insule și dobîndise o foarte mare influență în tot Arhipelul, ceea ce nu prea plăcea comitelui Armansberg, nici regelui Othon; trimiterea lui ca ambasador la Paris a fost ca un fel de esil deghizat.

Ce eram noi românii pe atunci? Cine ne băga în seamă? Care ziar, care revistă sau care scriitor se ocupa de noi? De la Del Chiaro și de la Wilkinson nu se scrisese nici măcar o linie despre români.¹¹ La 1836 a fost un adevărat eveniment cînd răposatul Chochelet, consulul francez, se duse să anunțe lui Alexandru Ghica-vodă că era să treacă prin București un învățat francez, un profesor de la Sorbona, anume Saint-Marc de Girardin. Spuînd domnitorului că acest turist avea să scrie impresiunile lui de călătorie, că venea să viziteze malurile Dunării pentru cercetări arheologice, consulul Franței cerea pentru călător înlesniri de transport prin țară.¹²

Îndată ordine strașnice în toate părțile pentru caleașcă, cai de poștă și conace, puînd pe toți prefectii și ofițerii de pe granița Dunării la dispozițiunea ilustrului turist.

Pe atunci foarte puțini ofițeri, foarte puțini ispravnici sau ocirmuitori vorbeau franțuzește.

Ajungînd la Islaz, Saint-Marc de Girardin găsește un locotenent oacheș și mărunțel care-i zice în bună franțuzească:

— Escelență, am ordin de la șeful meu să fiu la dispozițiunea d-voastre.

Călătorul, încîntat că a găsit un om cu care să se poată înțelege, îi zice cu glasul cel subțire și pătrunzător pe care toți l-am auzit în tinerețea noastră la Sorbona, de pe catedră sau la esamenele de bacalaureat:

— *Vous parlez très bien le français; vous l'avez appris au collège, n'est-ce pas?**

— *Non, monsieur* — îi răspunde ofițerul — *je l'ai appris tout seul.***

— *Ah! je vous en fais mon compliment.**** Eu călătoresc — îi zice voiajorul — pentru cercetarea de antichități romane. Nu cumva cunoști pe-aici pe aproape ceva inscripțiuni vechi? Aș vrea să știu cum se numea acest loc în vechime.

Ofițerul îi răspunde că se află în drept cu anticul Anasamum, astăzi Nicopoli, aproape de Utus, și că pe malul celalalt al Oltului putea să viziteze valul lui Traian.

Călătorul încintat îi zice:

— Te-ai ocupat cu istoria și cu geografia antică, domnule, negreșit că le-ai studiat la colegiu?

— Nu, domnule, le-am studiat singur, răspunde ofițerul.

— *Ah! je vous en fais mon compliment.*

— La o mică depărtare — adaugă ofițerul — la Grosdipod, unde era antica Sigibida, s-au găsit tablele de aramă pe care este inscripțiunea:

IMP. CAESAR. DIVI. TRAIANI. PARTICI ETC.

și pe care se află mai multe nume de soldați cărora li se acorda dreptul de cetățenie.

Aceste table se citesc astfel:

Imperator Caesar Divi Traiani Parthici filius Divi Nervae nepos etc.****

Și dincolo, peste Olt, la Turnu, vechea *Turris*, s-a găsit o piatră cu inscripțiunea:

IVL. CAPITONI C.P.P. ILLYRICI

TR. T. OMNIB. AB. ORD.

FL. SIRMIATIVM HONORATO ET. ETC. ¹³

care se citește:

Iulio Capitori Consulari Praefecto Provinciae Illyrici Tribuni titulo, omnibus honoribus ab ordine etc.*****

---

* Vorbiți foarte bine franțuzește; ați învățat-o la colegiu, nu-i așa?

** Nu, domnule, am învățat-o singur.

*** Ah! vă felicit.

**** Împăratul Cezar, fiul divinului Traian Parthicul, nepotul divinului Nerva etc.

***** Lui Iuliu Capitone, prefect consular al Provinciei Ilirice, cu titlul de tribun, cu toate onorurile din ordinul etc.

— Cum? știi latinește, domnule? Ai studiat negreșit această limbă la colegiu?

— Nu, domnule — îi răspunse ofițerul — *je l'ai appris tout seul.*

— *Ah! je vous en fais compliment.*

Ofițerul îi mai recomandă tot astfel o piatră cu inscripțiune grecească.

— *Vous savez le grec ancien, monsieur? Vous l'avez sans doute appris au collège?**

Și ofițerul îi răspunde:

— *Non, monsieur, je l'ai étudié tout seul.***

— *Ah! je vous en fais compliment.*

Ilustrul arheolog s-a folosit foarte mult de indicațiunile date de tânărul ofițer, căruia atunci i s-a mai îngroșat epoleta.

Saint-Marc-Girardin avea bună memorie.

Într-o zi, fiind de rind la esamenele de bacalaureat, vede numele familiei ofițerului de la Islaz pe lista candidaților și, cînd se infățișează recipiendarul, îl întreabă dacă cunoaște un ofițer cu același nume pe care îl cunoscuse la Islaz. Răspunzîndu-i-se că-i era frate, profesorul esaminator crede ocaziunea bună de a-și arăta recunoștința, ajutînd pe frate să strălucească înaintea auditorului și a celorlalți esaminatori, și începe:

— Binevoiește, tinere, a spune ce știi despre un rege barbar care domnea peste un popor viteaz care locuia în părțile Dunării de jos?

— Regele se numea Tisafern — îi răspunde tânărul — și poporul era paflagoni, iar țara aceea se numea pe atunci Capadocia.

— *Ce n'est pas tout-à-fait cela**** — îi zice profesorul — dar voi să-ți arăt mai lămurit cestiunea; ascultă-mă bine: cum se numea împăratul roman care n-a mai voit să sufere umilirea de a plăti un tribut rușinos lui Decebal, regelui dacilor, care ocupa locul unde se află astăzi principatele Valahiei și Moldovei? El îmi pare că a făcut o expedițiune în contra aceluia popor barbar și l-a supus puterii Romei,

---

* Cunoși greaca veche, domnule? Ai învățat-o desigur la colegiu?

** Nu, domnule, am studiat-o singur.

*** Nu-i chiar așa.

colonizînd țara cu legiuni aduse din deosebite părți ale marelui imperiu. Ce lucrare însemnată a executat acest împărat peste Dunăre?

— Împăratul roman se numea Tigran — răspunde examinatul — și lucrarea pe Dunăre a fost un far¹⁴.

— *C'est assez, monsieur**, îi zice profesorul și-i dă o bilă albă, zicîndu-i: *Ce n'est pas tout-à-fait cela, mais vous pourrez le demander à mr. votre frère, il vous le dira, il l'a appris tout seul, lui***.

ION GHICA

---

* Destul, domnule.

** Nu-i chiar așa, dar îl vei putea întreba pe fratele dumitale, care îți va spune, el a învățat singur.

IX

DAVID URQUHARD

București, martie 1881

Iubite amice,

Începusem mai deunăzi urmarea unei epistole din *Convorbiri*, când îmi căzură în mîni două ziare, din cele mai mari, în cari redactorii de tot soiul și de tot neamul scriu de mai multe ori pe săptămîină politică, literatură, artă și de toate, cu o cutezare și cu o siguranță care face pe mulți gură-cască să creadă că lucrurile sunt așa cum le spun ei.

Văzînd numele meu și al tău tipărite cu litere distinse, am avut curiozitatea să citesc. Cînd, ce să văd!... mie-mi spunea verde în ochi că sunt un prost, parcă eu aș fi pretins să fiu om de spirit; îmi mai spunea că nu știu să scriu, ca și cum aș fi avut vreodată pretențiunea a trece de scriitor sau să cer de la cineva vreun *bene-merenti*; astea treacă-meargă, deși nu prea e politicos a spune omului în față asemenea adevăruri, dar nu se oprea aci; îmi găsea fel de fel de alte defecte pe cari le cita anume, negreșit ca să dovedească respectul și considerațiunea ce au ei pentru acei cari îi citesc.¹ Și ca să nu creadă nimeni că sunt aceia pe cari toți îi știu, iscălesc cu nume cari nu sunt nici în călindar, nici în condicile stării civile.

Bine, pe mine ca pe mine, că sunt un biet muritor ca toți muritorii, dar pe tine!

Acestea toate, pentru că nu le-a plăcut *Pepelea!* D-apoi a cui e vina?

— Era să mă duc și eu să văz piesa cea nouă a domnului Alecsandri, îmi zicea un fel de kir Mistocli, dar aud că e o nimica toată.

— Cine ți-a spus asta, domnule?

— Am citit în ziare că e o secătură goală, o copilărie.

— Ia spune-mi, rogu-te, cum te cheamă?

— Ce, nu știi cum mă cheamă? și-mi trinti scumpul său nume, tot de acele cari nu se află în călindarul românesc.

— Apoi cum vrei, domnule, c-un astfel de nume, să-ți placă băiatul cu fluierul de dor, și foarte bine ai făcut de nu te-ai dus să-l vezi, că n-ai fi ales nimica de dînsul; ai fi pățit și dumneata ca domnul Ovreiescu și ca domnul Elinescu, redactorii articulelor după cari îți regulezi ideile și petrecerile; te-ar fi apucat căscatul de care pătimea Murgilă și Papură. Ca să-ți placă Pirlea și Lăcustă, trebuie să fi fost crescut și trăit cu românii, să vorbești și să cugești românește.

Cum să cerem de la niște bieți venetici, veniți în țara asta bună și mănoasă după un codru de pine, să fie ei mișcați de legendele românești, de suvenirile copilăriei noastre; să le placă doinele zise cu fluierul ciobanului, să se înfioreze de muma pădurii, să se teamă de zmeu, să guste basmele cu cari ne împăca mama Ilinca, cînd începea cu: „a fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti, pe cînd se potcovea puricele cu nouăzeci și nouă de oca de fier la un picior și călcîiul e tot gol“; și termina cu: „după ce am jucat la nuntă și am mîncat cu împăratul la masă, am încălicat p-o șa și vă spusei dumneavoastră așa“.

Cum vrei ca niște nenorociți, crescuți în răutate și hrăniți cu invidie, să poată aprecia legendele din viața plină de iubire a unui popor poetic, cu care ei nu au avut nici în clin, nici în mîncă? Nu poți aștepta de la niște nenorociți, goniți de vicisitudinile din țara lor, să poată înțelege și gusta idiomele limbei noastre; nu ești în drept să ceri de la orb să judece colorile, nici de la surd să aprecieze muzica.

Îmi aduc aminte că, aflîndu-mă acum cîțiva ani la o masă la Constantinopol, beizadea Grigorie Sturza avea ziafet de ziua lui și ne poftise pe toți românii proscriși; adusese pe cel mai vestit tacim de lăutari, tot meșteri aleși dintre cei mai buni, scripcari, cobzari și neisani din Scaune

din București. Trăgea Dinică cu arcușul de te ardea la inimă, și cobzarul zicea din gură pe *Alimoș*; noi ascultam cu auzul și cu sufletul; la masă era și un străin, un perot care, văzîndu-ne înduioșați, ne zice cu un ton de dispreț:

— Nu înțeleg ce găsiți în cîntările astea de vă fac atîta impresie!

Iar Marin Serghiescu (Naționalu) se uita cu milă la dinsul, zicînd:

— *Perotule, perotule! Săracule! tu nu ai patrie, tu nu știi ce e cîntecul național.*

Aceste puține cuvinte, zise cum au putut fi zise, ne-au făcut pe toți să ne podidească lacrimile.²

Acești oameni nu simt românește, nu le place nimica românesc. Noiăștia get-beget coada vacii, născuți, crescuți și îmbătrîniți în țara asta, care am văzut-o fărîmicată și umilită, pe cînd pașa de la Diu și Silistra-valesi făcea să tremure domniile noștri; pe cînd un Zaltukin azvirlea pe boieri cu brînci pe scară și surghiunea mitropolității; pe cînd un Bezak și-un Rukman insulta pe domni pe tronul lor și dictau legi țării; pe cînd, ca să ne ducem cu lină, cu piei, cu miere sau cu unt peste graniță sau peste Dunăre, ne trebuia pașuș nemțesc sau teșcherea turcească, noi dăm slavă cerului că ne bucurăm astăzi de cea mai absolută libertate de cugetare și de scriere, că am ajuns a avea un stat mare, puternic și independent, respectat și considerat. Noi, cari am trăit cale de doi seculi, ne mulțumim cu ceea ce ne pot da pe teatru de-alde Alecsandri și de-alde Millo; putem fi toleranți chiar pentru acei cari, după ce critică cu necuviință, apoi cînd s-apucă să facă și ei ceva, nu produc decît ineptii, pe care apoi voiesc cu sila ca lumea să le primească drept cap d-opere; noi putem fi iertători chiar către acei cari merg cu nerușinarea pînă a-și ride de gloriile noastre naționale și a azvirli cu noroi în străbunii noștri, în acei cari au luptat seculi întregi pentru apărarea drepturilor acestei patrii în care ei găsesc o primire frățească și milostivă.

Să-i recunoaștem maistri în lingușiri, în injurii și în calomnii, și să trecem.

Cînd am văzut că acești domni te critică și te sfișie chiar pe tine, mi-am ridicat condeiul, zicîndu-mi că nu știu ce zic și că deși nu le-o plăcea lor cele ce am a-ți spune,

dar poate ca să intereseze pe unii din români, și iată că-mi urmez epistola de unde am lăsat-o.

Pe cînd ne apropiam de teribilul an 1840, despre care se proorocea fel de fel de grozăvii, ba c-o să ne frigă, ziceau unii, ba c-o să ne fiarbă, ziceau alții, c-o să ne arunce în fundul văzduhului, credeau unii astrologi, c-o să ne ridice în slava cerului, cum credeau mulți prooroci.³ Lumea era îngrijată și posomorită, nimeni nu mai ridea, numai noi românii, studenții din Paris, eram veseli și voioși; pe toată ziua diligența de la Strasburg sporea numărul tinerilor veniți la învățătură. În toamna anului 1837, Moldova a dat un contingent însemnat, ajuserăm a număra, cu mici, cu mari, la douăzeci, și legăturile de amicie dintre munteni și moldoveni deveneau din ce în ce mai strînse și mai patriotice. Ne întilneam la „Café Corneille“, unde domnea glasul învățatului student Bermudez, sau la „Café Procope“, unde cuvîntul era al unui alt student devenit ilustru, a lui Jules Simon⁴; ne comunicam unii altora scrisorile ce primeam din Iași și din București, le comentam, le discutăm și începusem a judeca pe domni și pe împărați. Epistolele lui Niculae Bălcescu, lui Iancu Voinescu și lui Grigorie Alexandrescu erau foarte apreciate, mai ales pentru noutățile ce ne dau despre cele ce se petreceau cu ocaziunea revizuirii Regulamentului organic, în care baronul Rukman cerea suprimarea autonomiei țării prin supunerea legilor noastre la sancționarea curților suzerane și protectrice. Colonelul Cîmpineanu luase în mină apărarea drepturilor României. Cuvintele acestui deputat au fost toxinul care a deșteptat pe români din letargia în care se aflau. Mulți tineri, cari petreceau o viață de trîndăvie și de disoluțiune, și aș putea cita nume ilustre astăzi, au părăsit petrecerile și cărțile, au alergat sub baniera Cîmpineanului, s-au pus serios pe studii și au adus mai în urmă țării servicii însemnate.⁵

Cu cîțiva ani mai înainte, cam pe la 1835, poftit fiind la o vînătoare de amicul și conșcolarul meu Faugeroux, mă întilnisem cu Armand Carrel, redactorul, capul ziarului *Le National*, și cu un polonez, Mihail Czaika Czaykowsky, cazac din Ucraina refugit din 1831, unul din secretarii principelui Czartorysky⁶. Seara, după vînătoare, am prinzit la „Hôtel des trois écus“ la Avalon și am petrecut seara

împreună pînă la miezul nopții, așteptînd trecerea diligenții mesageriei Lafite-Gaillard, la care reținusem locuri pentru Paris.

Trei zile după aceea, în marea mea mirare, am citit în a doua coloană a ziarului *Naționalul* un articol foarte călduros despre suferințele Principatelor în timpul războiului turcesc de la 1828, despre ocupațiunea rusească de șapte ani și despre scopurile ambițioase ale Rusiei. În acel articol am recunoscut multe din cele ce povestisem eu la otelul de la Avalon. Într-un alt articol, un foileton în *Constituționalul* doctorului Véron, M. Czaykowsky povestea lupta bandei lui Tunsu cu potera spătăriei și moartea voinicească a haiducului, întocmai cum le descriesem. Tot cam pe la anul 1835 publicasem o broșură intitulată *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie*, scrisă cu ajutorul profesorului meu Satur, după niște note trimise de unchiul meu Cîmpineanu.

Armand Carrel îmi admitea în ziarul său orice articol îi duceam sub titlul *Correspondance de Bucarest*. Mă recomandase amicilor și colaboratorilor săi, Bastide și Maillefer, însărcinați cu politica din afară; șeful își rezervase cestiunile interioare și afacerile Spaniei, care pe atunci interesau mai cu deosebire politica franceză. După moartea atît de regretată a lui Carrel, am urmat relațiunile mele cu redacțiunea *Naționalului*, și în tot timpul cît am stat în Paris coloanele ziarului din rue Lepelletier mi-au fost deschise.

Corespondența din București, publicată regulat mai în toată săptămîna în unul din cele mai importante ziare din Paris⁷, intriga foarte pe unii din compatrioții noștri, precum era frații Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, Barbu Catargiu, Anagnosti, frații Nicolae și Stavrache Niculescu etc., aflători pe-atunci în Paris; ei alergau în toate părțile, căutînd să descopere pe autorul acelor articule și acelor broșuri, căci ideile exprimate într-insele difereau cu totul de modul de a vedea și de a vorbi al acestor domni. Erau mulți români pe-atunci cari vedeau salvarea țării în întărirea protectoratului rusc.

Czaika (mai tirziu Sadyk-pașa) mă prezentase principelui Czartorysky, care avea o mare influență asupra oamenilor politicei ai Europei și mai cu deosebire asupra guverne-

lor Franței și Engliterei; acest bărbat era mai totdeauna consultat la Paris și la Londa în toate afacerile privitoare la Orient, ca unul care jucase un rol mare în timpul împăratului Alexandru I și cunoștea mai bine decît oricine scopurile ascunse ale Rusiei.

În fața celor ce se petrecea în țara noastră cu ocaziunea revizuirii Regulamentului, principele Czartorysky trimisese la București pe un secretar al său, pe contele Voronici, sub numele de Verner, ca să se puie în relațiune cu Cîmpineanu și cu partidul opus Rusiei. Bătrînul Centra, din ministerul trebilor dinafară, încuraja și proteja această acțiune pe sub mină, deși în aparență politica Franței în Principate era o politică cu totul de espectativă. Tînărul Filip Colson, secretarul Consulatului francez din București, neținînd nici o seamă de instrucțiunile șefului său, lucra pe față cu Cîmpineanu și cu tinerii patrioți români; zelul tînărului secretar mergea pînă a-și compromite cariera, publicînd în anul 1839 una din cele mai bune cărți care s-au scris despre Principate, o diagramă bine făcută și o esplucațiune asupra tratatelor domnilor români cu Poarta, bazată pe principiile cele mai raționale ale dreptului ginților.⁸ În 1839 am dat un extract din această carte sub titlu de *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit des gens et sur les traités*.

Cu venirea Cîmpineanului la Paris în 1839, noi, studenții munteni și moldoveni, ne-am apropiat și mai mult între noi; am organizat întrunirile noastre într-un mod mai sistematic; ne adunam regulat duminicile la Mavrocordat Ursu, la Dumitru Brătianu, la Sandulache Miclescu sau la Ion Docan; discutam interesele țării și viitorul ei, luam angajamentul de-a fi totdeauna uniți în apărarea drepturilor noastre de autonomie; ne învoisem ca la întoarcerea noastră în țară să înființăm un ziar pentru propagarea ideilor liberale și patriotice; hotărîsem ca unii din moldoveni să vie să se stabilească în București și unii din munteni să meargă la Iași ca să propagăm unirea.

Într-o seară, aflîndu-mă la principele Czartorysky, apare în salon un tînăr mic de talie, de o complecțiune delicată, alb și sarbăd la față, păr galben auriu, lung, dat pe spate, ochii albaștri vii și pătrunzători; toți cîți erau oameni politici în salon îl înconjurară; Thiers, pe atunci ministru,

se apropie de dînsul, îi strînge minile cu efuziune și se așază un ceas la vorbă cu dînsul. Acesta era David Urquhard. La Eton și la Universitatea din Edinburg făcuse admirațiunea tuturor profesorilor; copil încă, se luptase alături cu amicul său Byron pentru independența grecilor; la întoarcere cîștigase afecțiunea regelui William și a fost numit deodată prim-secretar la ambasada din Constantinopol. Acolo, în puțin timp, el dobîndise o mare influență asupra turcilor, devenise amicul și consilierul sultanului Mahmud și purta costum turcesc; s-a bănuît chiar că îmbrățișase islamismul.

În cestiunea „Vixenului“, capturat de ruși pe coasta Circasiei, pentru că ducea arme și munițiuni de rezel lui Abi Melek și lui Șamil, el luase partea fraților John și Georges Bell, proprietarii corăbiei, și duse lucrurile pînă la o ruptură între Rusia și Englitera, trecînd peste voința și instrucțiunile șefului său.

Conflictul dintre secretar și ambasador s-a terminat cu rechemarea celui mai tînăr, care, părăsînd atunci cariera diplomatică în care debutase într-un mod așa de strălucit, intră în Camera Comunelor, unde denunța de vînduți Rusiei și pe ambasadorul Ponsomby, și pe ministrul Palmerston.

Deși Urquhard a fost dezaprobat de guvernul său, însă el a făcut să se inaugureze o politică de rivalitate și de ostilitate între Englitera și Rusia. El era omul care studiasc mai bine Orientul și politica rusească, scrisese o carte importantă, *La Turquie et ses ressources*⁹, și publica vestitul *Portofolio*, în care tipărea documente secrete de o foarte mare importanță politică; era amic intim al lui Prokesch Osten și al francezului Eugène Poujade, pe atunci secretar al lui Drouyn de Lhuys și, mai tîrziu, de la 1849 pînă la 1856, consul general la București¹⁰; era în relație cu Urquhard și mă face cunoscut cu dînsul. Intrînd în vorbă cu dînsul, după ce el m-a ascultat cu cea mai mare atențiune și interes în tot timpul cît i-am vorbit de purtarea Rusiei în Principate, de drepturile ce căuta să-și atribuie și de scopurile ei ambițioase, cînd am trecut a-i spune și despre abaterile Turciei de la tractatele ce avea cu domnii noștri cei vechi și de purtarea pașilor de pe marginea dreaptă a Dunării, mă pomenesc că se înfuriază, chipul său dulce și

plăcut ia o espresiune sălbatecă și inspăimîntătoare, figura sa se descompusese încît nu-l mai cunoșteai, mînilor i se crispase, pumnii se închisese și brațele luase pozițiunea unui atlet de box. Dacă-am văzut așa, l-am lăsat în voia lui Dumnezeu și, ori de cîte ori îl întilneam, îl evitam.

Urquhard ciștigase o atît de mare influență în Franța, încît conducea politica lui Thiers pînă a hotărî pe acest ministru a rupe cu toate puterile cari se uniseră în contra lui Mehmet Ali. Prin influența sa asupra presei și asupra opiniunii publice în Anglita, combătea politica lui Palmerston, denunțînd-o ca favorabilă Rusiei, susținea politica lui Thiers, care era de a lăsa pe Mehmet Ali să meargă la Constantinopole, crezînd că acest organizator ar putea să regenereze Imperiul otoman. Urquhard căuta să dezlipească pe Anglia de Rusia, de Austria și de Prusia și s-o facă să coopereze cu Franța la susținerea lui Mehmet Ali. Războiul devenise atît de iminent, încît regele Ludovic-Filip nu l-a putut înlătura decît depărtînd pe Thiers de la guvern.

Trecuse vro trei luni de la furtunoasa mea convorbire cu Urquhard, cînd, invitat de Bastide la un prînz, l-am găsit între oaspeți. Conversațiunea venind asupra felului de a se hrăni populațiunile din Orient și făcînd eu descrierea laptelui nostru de oi, sus la munte vara între Sînte Mării, și spunîndu-le că este gros ca mierea, încît cuțitul lasă dungă cînd îl treci pe taler, spunînd cum este iarba de deasă și de subțire în pășunile Carpaților și povestînd despre viața originală a păstorilor noștri, m-am pomenit deodată cu englezul că sare de pe scaun și că mă ia în brațe, plîngînd și zicîndu-mi:

— Eu te înțeleg! ai o patrie, iubește-o și nu lăsa pe nimeni să facă dintr-însa ceea ce Anglia a făcut cu Scoția!

Urquhard era scoțian.

Dintr-acea seară el a devenit cel mai bun și mai călduros amic al României, pe cît timp nu ar fi voit să se despartă de Imperiul otoman. L-am întilnit adesea în drumul meu în Franța, în Anglia, în Svițera, în Turcia; devenise un apostol al autonomiei și al unirii Principatelor. El avea cea mai mare stimă și admirațiune pentru caracterul franc și leal al turcului adevărat, era un vrăjmaș aprig și neîmpăcat al Rusiei și credea că Turcia era singura stavilă ce

putea exista în contra ambițiunii țarilor. Acest om ar fi jucat un mare rol politic dacă nu ar fi fost absolut în ideile sale. El a murit sunt acum patru ani; amicii săi în Anglittera se intitulează *urquhardiști* și venerează memoria lui ca a unui sfânt.

La anul 1841 terminasem studiile mele, dobândisem titlul de inginer de la școala de mine din Paris și mă întorceam în țară cu speranța de a fi întrebuințat la exploatarea salinelor noastre sau să dobândesc o catedră în „Sfintu Sava“. După povața unui văr al meu, Iancu Manu, atunci director la vornicie, am prelucrat un proiect de exploatarea sării după o metodă care s-a adoptat mai târziu de inginerul Caracioni la Slănic; acel proiect dat lui Iancu Oteteleşanu, care-mi era unchi, unul din concesionarii salinelor, a fost respins de coasociații săi ca costisitor; după aceea, adresînd o cerere de catedră, m-am pomenit chemat de Nenea Mare (așa-i ziceam în familie lui Mihalache Ghica, fratelui celui mare al lui vodă), care-mi propune să-mi aleg o prefectură orișicare, afară de cea de Craiova și de Focșani; în marea neplăcere a tatălui meu, am declinat onorul ce mi se făcea, zicînd că nu mă simțeam în stare să îndeplinesc o funcțiune atît de importantă, neavînd nici experiența, nici cunoștințele necesare pentru îndeplinirea unor asemenea îndatoriri.

Bănuielile că aș fi fost autorul scrierii puțin favorabile guvernului de atunci și dominațiunii străinului, precum și stăruința de a vizita pe unchiul meu Cîmpineanu în închisoarea de la Mărgineni și de la Plumbuita făcea că eram rău notat și la palat, și la consulat. Marele vornic Mihalache Ghica și consulul Dașkof în mai multe rînduri făcuse observațiuni tată-meu, prevenindu-l că, de nu voi schimba modul meu de a cugeta și de a mă exprima, au să fie siliți să ia măsuri în contra mea. Cu puțin înainte se izgonise Vaillant din țară¹¹, se arestase și se surghiunise la Snagov și la ocnă Mitică Filipescu, Nicolae Bălcescu, Marin Serghiescu și Telegescu.

În pozițiunea în care mă găseam, sfătuindu-mă cu unchiul meu Cîmpineanu, m-am hotărît să mă duc la Iași.

Unii din boieri, aflînd despre deciziunea ce luasem și cunoscînd ideile cari domneau între tinerii români de la Paris, din care unii se întoarseră în Moldova și ocupau pozi-

țiuni însemnate, m-au însărcinat să duc la Mihai-vodă Sturza o epistolă, în care espunea domnului Moldovei starea Țării Românești, arătându-i că domnia lui Alexandru Ghica era pe sfârșite și propuindu-i să-l aleagă domn al Valahiei, ca astfel să realizeze scopul dorit de toți românii, *Unirea Principatelor*.

Epistola aceasta era iscălită de Cimpineanu, de Villara și de Filipescu Vulpe.

Primește frățeștile mele salutări, și urmarea pe curînd.

ION GHICA

X

LIBERTATEA

Ghergani, iunie 1881

Iubite amice,

După promisiunea ce ți-am dat, urmez astăzi epistola mea precedentă cu câteva considerațiuni asupra libertății, asupra acestui cuvânt magic, a acestei zeități în numele căreia de trei mii de ani toate se fac și se desfac. Nu este publicist, economist sau moralist care să nu zică că vorbește, scrie și luptă pentru libertate; nu este cap încoronat, nu este un singur om de stat, ministru, cancelar sau vizir, care să nu-și dea, cu drept sau fără drept, titlul de liberal.

„O, patrie, câte crime nu se comit în numele tău!“ striga un filozof al antichității.

Acest cuvânt s-ar aplica încă și mai bine libertății.¹

Istoria este plină de cruzimile comise în revendicarea libertăților publice și private. Atenianii se făleau cu libertățile lor, pe când inhăma pe iloți la pietre de moară și-i învîrteau cu biciul la teascurile de untdelemn; pe când dau lui Socrate să bea otravă ca să nu se mai vorbească de unitatea dumnezeirii. Romanii vorbeau în forum libertate, pe când minau sute de mii de robi cu biciul, ca pe turme de vite, la lucrarea edificiilor colosale cu cari împodobeau cetatea eternă, și pe când aruncau pradă fiarelor sălbatice pe acei cari îndrăzneau să mărturisească în Christ. Împărații, baronii, toate revoluțiunile și toate conjurațiunile, pronunțiamentele, lovirile de stat, toți și toate au jurat și

jură în numele sacru al libertății, pretinzind că tot ce face și au făcut ar fi pentru glorificarea libertății.

Ne putem întreba: cum se face că existența și dobîndirea acestui drept al omului să fie încă disputată și contestată, de vreme ce toți o voiesc și o cer cerului și pămîntului, deoarece fiecare se zice gata a face pentru dobîndirea ei toate sacrificiile de viață și de avere?

Cauza este că fiecare o voiește mai mult pentru sine și așa cum crede el că i-ar veni mai bine la socoteală, fără a se preocupa dacă acțiunile sale nu ating și nu jignesc libertățile altora. Lumea nu este încă pătrunsă de adevăratul sens al acestei prerogative. De aici coliziuni, luptă pentru deosebitele moduri de a înțelege, de a voi și de a practica libertatea: o încâlceală care nu se poate descurca de seculi, un adevărat antagonism, de unde autoritatea trage mijloace de a oprima împingînd pe unii în contra altora, și unde demagogii găsesc un mijloc de a se face populari, preconizînd libertăți stravagante, cari nu se pot realiza, dar cari adesea uimesc spiritele slabe și inculte.

Mulțimea nu este încă pătrunsă de ideea că libertatea unora nu trebuie să împiedice libertatea celorlalți.

O cucoană care plătise ștraf la Viena pentru că își bătea servitoarea, o biată țigancă pe care o luase cu dînsa în călătorie, cînd se întorcea în țară, după cîteva luni, îndată ce a pus piciorul pe pămîntul românesc la Turnu-Severin, a salutat patria cu o păreche de palme pe obrazul bieteii Oprichi, exclamînd:

„Te salut, o, patrie de libertate, unde pot bate cînd voi!“

Sunt încă puțini acei cari înțeleg că fericirea unui popor stă în libertatea tuturor, iar nu în perfecțiunea unora și în apăsarea altora; și sunt numeroși acei cari cer libertatea astfel cum le-ar plăcea lor, fără a le păsa de ceilalți, de aceea vedem că ceea ce numesc unii libertate ia fel de fel de forme și că, în loc de a fi toți mulțămiiți, strigă unii în contra altora, simțindu-se loviți și împiedicați în interesele și în dezvoltarea lor.

Pentru unii, supremul libertății ar fi de a se obliga toți românii mari și mici să nu cumpere marfă decît de la dînșii; alții mai puțin esigenți s-ar mulțami ca să nu se aducă mărfuri străine în țară, ca să nu concure cu cele confecționate de dînșii; pentru alții ar fi destul să se re-

stringă cît s-ar putea mai mult numărul acelor care produc aceleași obiecte ce produc și ei, și foarte puțini înțeleg că a protege în contra concurenței, fie dinlăuntru, fie dinafară, este a persecuta pe cei mulți în folosul unora, că este a su-pune pe fiecare la niște dări nedrepte și fără folos pentru țară; căci orice măsură s-ar lua în favoarea unui individ, unei meserii și orice formă ar lua acea măsură, ea se traduce într-o contribuțiune bănească, care apasă asupra tuturor și devine un adevărat impozit care, de cele mai multe ori, nu profită nici măcar acelui pe care a căutat să-l favorizeze.

Un patriotism rău înțeles face pe mulți să creadă că a opri concurența, a acorda scutiri sau privilegii și a împiedeca libertatea schimbului de la un oraș la altul, de la o țară la alta, ar fi a îmbogăți națiunea. Eroare! căci nu se poate admite că legile cele mari și providențiale să poată aduce vreodată sărăcie și pieire; nu se poate admite că tranzațiunile libere, cari sunt schimbul de servicii între oameni, să poată fi vreodată vătămătoare și păgubitoare; din contra, ele vor îmbogăți cu atît mai mult cu cît vor fi mai active, ele se micșorează cu cît li se aduc mai multe restricțiuni și piedici.

Atît rațiunea, cît și datele statistice dovedesc în mod netăgăduit că prin libertatea producției și a schimbului valoarea obiectelor merge scăzînd și utilitatea lor merge crescînd. Cu cît valoarea obiectelor scade, cu atît rămîne un capital mai mare disponibil, capital care poate fi pus în serviciul producției ca să o sporească; și viceversa, cu cît valoarea obiectelor va fi mai mare, cu atît capitalul rămas disponibil va fi mai mic și cu atît producția va scădea.

Țările despotice, unde s-a practicat cu mai multă asprime sistemul vamal, sistemul protecționist și sistemul prohibitiv, este dovedit astăzi că au fost și sunt cele mai sărace și cele mai puțin locuite și, totodată, cele mai turburate și mai bîntuite de conspirațiuni, de răzvrătiri, de foamete și de fel de fel de epidemii; și au mare dreptate economiștii cînd răspund toți într-o glăsuire fiziocraților și malthusianilor că libertatea tranzațiilor și creșterea densității populației înlesnește sporirea producției și a bogăției.

Nu este esact a crede că interesele se împung unele cu altele; tot ce se poate zice într-această privință este că omul, ca ființă activă, caută să depărteze sau cel puțin să micșoreze cit poate, să împuțineze senzațiunile ostenitoare și neplăcute și să mărească și să înmulțească pe cele plăcute și mulțumitoare; ceea ce vine a zice, a încunjura și a împuțina munca și osteneala și a spori mulțămirile sau a produce puțin și a consuma mult. Pentru ca să dobândească însă pe cele plăcute, nu o poate face decît prin schimb cu ceea ce a produs el; munca e dar condițiune fatală existenței societăților omenești.

Schimbul între produse constituie toată știința politică și socială, care regulează relațiunile ce trebuie să existe între oameni și face că ei nu pot fi absolut liberi, ci trebuie să-și reguleze acele relațiuni astfel ca libertatea să nu fie jignită decît intrucit aceea a unora ar putea vătăma pe a altora.

Că omul se naște liber, nu avem decît să observăm această ființă atunci cînd încă societatea, obiceiurile și legile nu au putut să fi avut nici o acțiune asupra lui, să-l observăm în stare de pruncie. Copiii plîng cînd sunt lăsați singuri, nu le place nici singurătatea, nici întunericul, le place să fie în societatea semenilor lor, preferînd pe cei de aceeași etate cu dînșii; totdeodată sunt egoiști și voluntari, și cu atît mai voluntari cu cit sunt mai prunci, cu cit nu s-au frecat cu rezistența celorlalți; se minie și se revoltă cînd li se împotrivesc cineva la voința lor. Aceste două instincte naturale, cari amîndouă cer a fi satisfăcute și cari, lăsate fără friu, ar face din fiecare om un despot sau un sclav, ele cer a fi temperate și regulate prin concesiuni mutuale de la unii la alții, făcînd pe fiecare să înțeleagă respectul ce datorește drepturilor celorlalți, cu condițiunea, se înțelege ca unii să nu aibă mai multe drepturi decît alții, ci să sacrifice fiecare o părțică din libertatea sa pentru posibilitatea de a trăi în societate cu alții.

Omul nu poate trăi în izolare, fiindcă organismul său fizic și intelectual îl pune în necesitate de a avea trebuință de ajutorul semenilor săi, nu numai a celor cari îl înconjoară, dar a celor de departe; lucrăm unii pentru alții, fiindcă în starea socială ne procurăm mulțumiri pe cari nu le-am putea dobîndi prin noi înșine. Ca să ne convingem de acest

adevăr, nu avem decît să considerăm ceea ce mîncăm, ce bem și ce îmbrăcăm într-un an, pentru a ne încredința că munca noastră proprie și individuală nu ne-ar putea procura acele obiecte nici cu o lucrare stăruitoare de mai multe secole.

În starea de izolare, trebuințele covîrșesc putințele noastre, mijloacele noastre de producțiune, pe cînd în starea socială din contră mijloacele noastre egalează și covîrșesc trebuințele.

Mulțămiriile omului depind de repartițiunea produselor, și acea repartițiune dă loc uneori la o mulțime de regulări nedrepte, egoiste și rău chibzuite, cari nemulțămesc și turbură societățile, neliniștesc guvernele.

În fiecare societate individul luptă pentru libertate și pentru apropiere, pe cînd statul sau guvernul luptă pentru autoritate, și astfel se formează două curente opuse.

Omul slab vorbește totdeauna în numele libertății, dar, îndată ce devine tare, începe a vorbi în numele autorității, a forței.

„Părinții bisericei — zice Cantu² — proclamau libertatea credințelor în tot timpul persecuțiunii religiei creștine, îndată însă ce a încetat acea persecuțiune și biserica a devenit autoritate, au început la rîndul lor a vorbi în numele puterii.“ Aceste două curente ale libertății și al autorității le găsim în luptă în toate societățile; și chiar în cele mai înaintate în civilizațiune găsim o luptă neîncetată între justiție și putere, fiecare posedînd o acțiune puternică asupra societății lor și biruind cînd una, cînd alta.

Lumea occidentală se zvîrcolește de secole între autoritate și libertate, luptă neconținut cu principiul autoritar, inamicul jurat al societăților libere.

Să nu se înțeleagă iar că a fi liber va să zică a nu face nimic, de teamă să nu aducem supărare semenului nostru, ci din contră a fi liber însemnează a munci, a fi singurul său arbitru de ceea ce face și de ceea ce nu face; căci libertatea este activitate, este dreptul de întrebuintare liberă a timpului, alegerea liberă a lucrării și a muncii noastre; nu este, cum cred unii, trîndăvia sau dreptul de a înjura și a calomnia, sau dreptul de a chema ura și disprețul asupra celorlalți sau asupra guvernului și a provoca ură și răzvrătiri. Nimic nu garantează mai bine propriile drepturi ale

fiecăruia ca respectul ce trebuie să avem noi înșine pentru drepturile cari le țin în cumpănă.

Numai cu această condițiune libertatea se poate stabili la un popor; ea este exigentă și capricioasă, voiește să fie înțeleasă, apreciată și iubită pînă la moarte. Și cînd dintr-un concurs oarecare de circumstanțe libertatea se coboară asupra unei societăți care nu știe să o prețuiască și să o practice, ea se oprește puțin și dacă vede că nu este respectată și adorată, zboară, fuge, lăsînd un regret lung și amar, căci nimeni nu simte mai bine lipsa ei decît acei cari au avut-o și au pierdut-o, neștiind să o păstreze. Voltaire zicea că, pentru a scrie despre libertate, ar voi să fie închis la Bastilie.

Libertatea rău înțeleasă face afacerile despotismului, precum și despotismul naște mai curînd sau mai tîrziu libertatea. S-a zis că Bastilia a făcut mai mult pentru libertate decît Voltaire sau Rousseau.

Cu cît într-o societate există mai multă ignoranță și mai puțină educațiune, cu cît simțul justiției și dreapta apreciere a intereselor sunt mai puțin dezvoltate și cu cît puterea morală, care înfrinează patimele și dezvoltă rațiunea, va fi mai slabă, cu atît libertatea va fi mai puțin înțeleasă și practicarea ei va fi mai anevoie, și prin urmare pericolul de a se pierde va fi mai iminent.

Una din condițiunile cele mai importante pentru libertatea unui popor este ca în clasele de jos să existe spiritul de conservațiune și în cele de sus să existe spiritul de inovațiune și de progres. Această condițiune a făcut că în Anglittera libertatea a putut înflori mai bine decît în orice altă țară.

Abolițiunea robiei, desființarea glebei și a clăcei, abolițiunea drepturilor de naștere, proclamarea egalității, libertatea exercițiului meseriilor, desființarea monopolurilor, libertatea presei și a întrunirilor, libertatea individuală *habeas corpus* sunt victorii ale libertății; ele însă nu dau acelor cari au scăpat de nedreptate și de apăsare dreptul să creadă și să pretindă că la rîndul lor pot oprima pe acei cari i-au năpăstuit, căci aceasta nu ar fi decît o intervertire de roluri, iar nu o biruință a principiului libertății; răul ar rămînea același, ar fi poate chiar și mai mare, pentru că nimic nu este mai grozav decît apăsarea mulțimii.

Pe cît timp nu vom căuta decît ceea ce ne convine personal, fără a ține seamă de trebuințele și de interesele celorlalți, să tot dorim libertatea, să o tot chemăm toți cu toții, buni și răi, bătrîni și tineri, ea va rămînea surdă la glasul nostru, va rămînea suspendată în aer ca o simplă aspirațiune și va dispărea ca o nălucă, tocmai atunci cînd am crede că o ținem mai bine. Pe cît timp nu vom înțelege că ea este dreptul de a face ceea ce voim sub propria răspundere a conștiinței, recunoscînd celorlalți un drept egal, nu putem fi liberi.

Cîtă vreme însă pentru brutar idealul libertății ar fi dreptul de a impune consumatorilor pine lipsă la dram, necoaptă și din făină stricată, și pe cît timp măcelarul va striga în contra autorității care-l oprește de a vinde carne de mortăciune, și circiumarul va dori ca salonul său să fie local de întîlnire a făcătorilor de rele, cari se mulțumesc a bea rachiul fabricat cu vitriol și cu ardei și a-l plăti cît de scump din beneficiile meseriei lor, pe strade după miezul nopții; pe cîtă vreme tabacii, cavafii și croitorii vor crede că libertatea constă în a nu se permite concetățenilor lor să cumpere piei, cizme și haine de la alții din țară sau din afară, și a obliga, în numele patriei și al patriotismului, pe toți locuitorii să se îmbrace și să se încalțe cu haine și cu încălțăminte făcute de domnia lor, zicerea *libertate* va fi o iluziune și pe toată ziua ar fi un pas către apăsare și despotism.

Autoritatea și politica nu sunt numaidecît metoda de a realiza libertatea și de a o garanta. Într-o societate civilizată numai legea scrisă trebuie să ție locul voinței arbitrare și a bunului plac, ea trebuie să consacre și să facă să se respecte drepturile naturale și imprescriptibile ale fiecăruia. Guvernele nu au dreptul să se considere pe dinsele ca avînd prerogative și interese proprii ci trebuie să înțealgă și să știe că nu sunt nimic alta decît puterea care se întrepune între acel care încearcă să nedreptățească și acel asupra căruia caută să se năpustească nedreptatea.

Omul, ca să fie liber, trebuie să înțealgă și să știe că ceea ce dă libertate, considerațiune și avere este munca, că ele sunt singurul drum care duce la civilizațiune și la progres; pînă cînd nu vom învăța, lovindu-ne cu capul de pragul de sus și de jos, a nu mai crede pe acei cari, ca să

ne exploateze, ne făgăduiesc cite în lume și în soare, cai pe păreți: libertate absolută, imputinare de dări, instrucțiune cu chila, guvern ieftin, pină atunci n-o să vedem altă decit două sau trei partide politice vrăjmășindu-se între dinsele și strigînd fiecare, la rindul lor: „Sculați voi ca să ne punem noi“; partide egoiste și ambițioase, care pizmuind pe cei ajunși la putere, cari, de bine, de rău, se silesc cît pot și pe cît se pricep să facă cum cred că e mai bine, se muncesc să-i dea jos și să se puie în locul lor ca să facă tot ca ei. Strigă, deși știu că, îndată ce se vor pune pe lucru la rindul lor, are să se scoale opozițiunea celorlalți în contra lor; că acei cari la rindul lor ar voi să-i înlocuiască au să-i atace pentru toate cite vor face, precum și pentru cele ce nu vor face, au să-i denigreze, să-i calomnieze, să-i gratifice cu titlurile obicinuite de instrumente ale neamicului și ale străinului, de călcători de legi, de violatori de constituțiune; că au să-i acuze de reavoință, de neștiință, să-i irupiedece la orice ar voi să facă, să-i insulte nu numai în viața lor publică, dar chiar și în cea privată, să se lege de neamurile și de amicii lor; aleargă pe la consuli, pe la gazetele străine; într-un cuvînt, întrebuițează toate mijloacele pentru a-i discredita în ochii poporului și ai străinilor. Guvernul, amărit, își pierde cumpătul și, ca omul necăjit, cînd nu este inzestrat cu o mare doză de filozofie, alunecă pe povirnișul miniei, ia măsuri aspre, lovește și cade printr-un esces de vigoare sau prin descurajare și dezgust; se lasă în voia întimplărilor, și atunci cade prin apatie. Opozițiunea profită și de una, și de alta ca să se suie pe ruinele celor căzuți, cugetînd puțin la ceea ce are sa fie. Dar a făgăduit cai pe păreți, sănătate în vite, ploaie la soroace, siguritate în case și pe drumuri, la orașe și la țară, stîrpirea abuzurilor, a dărilor de foc și a hoțiilor de vite, micșorarea dărilor, satisfacerea aspirațiunilor naționale, lățirea teritoriului în dreapta și în stînga, participarea statului român la dezlegarea tuturilor cestiunilor celor mari ale diplomației și mii și mii de alte frumuseți, — le uită pe toate, puțin le pasă de cele ce au făgăduit. Atunci o altă opozițiune se formează, cu alte făgăduieli, și danțul se învirtește de atîția ani, reincepînd totdeauna d-a capo, joc vătămător și periculos.

I 102014

ION GHICA

SCRISORI

CĂTRE

V. ALECSANDRI.

EDITIUNE NOUĂ.

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECU & Comp.

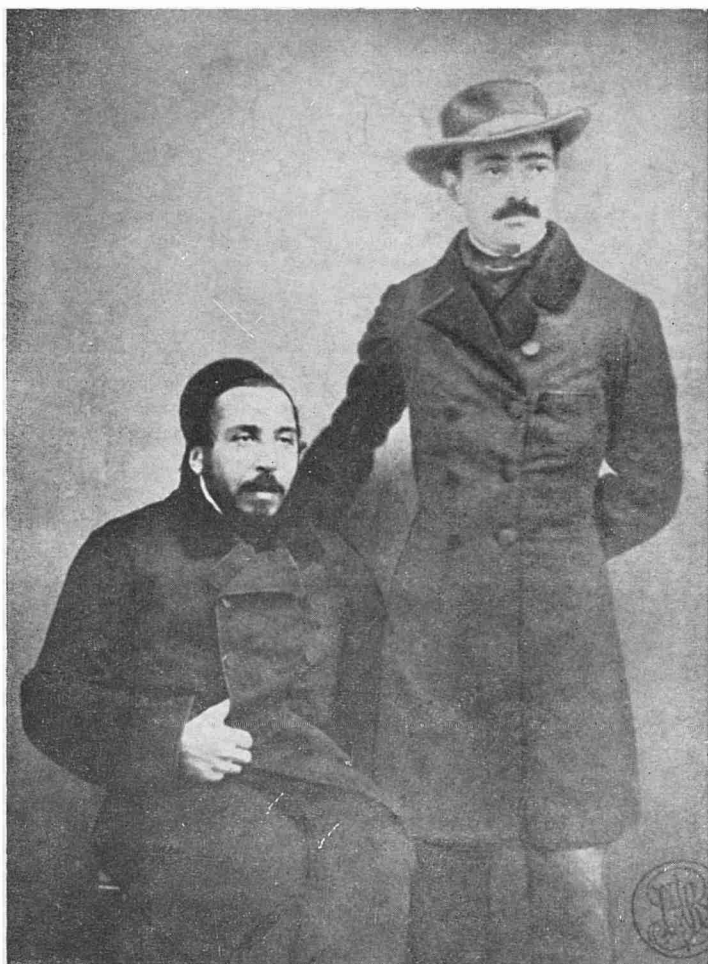
7, Calea Victoriei, 7.

1887.

PREȚUL 6 LEI.

Foaia de titlu a ediției a doua din *Scrisori către V. Alecsandri*

Ion Ghica și V. Alecsandri
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

Cu toate acestea, sub ministerul de ieri, ca și sub cel de azi, ca și sub cel de mine, lumea merge înainte pe calea progresului, dovadă învederată că el nu emană de la partide, ci de la națiune și de la condițiunile în cari se află țara.

Nu voi să zic că în orice minister, ca și în orice opozițiune, nu se găsesc oameni dezinteresați; sunt departe de a crede că unii nu atacă decît ca să puie mîna pe putere și că ceilalți nu se apără decît ca să tragă foloase, dar este învederată că înfocarea luptei nu-i lasă nici pe unii, nici pe alții să se ocupe cu ceea ce trebuie țării.

Orbirea partidelor merge pînă a refuza și a combate binele, cînd ar veni de la partidul opus, deși rațiunea ne zice să-l primim ori de unde ne-ar veni și să fim recunoscători acelor cari în timpuri grele au apărut drepturile țării. Trecutul de orice dată, ca și prezentul, își are păcatele sale; dar totodată și unul, și altul au drepturi netăgăduite la recunoștința urmașilor, cînd au știut să le păstreze o patrie; cu toate acestea, se găsesc mulți care-l defaimă, îl desprețuiesc și-l insultă. Această ingratitude și lipsă de respect către oameni vine din patimă, din neștiință și din orbire. Mai tîrziu, cînd timpul va potoli patimile, atunci vom putea judeca oamenii cu imparțialitate, și poate că dreptatea va apărea la mulți ca o mustrare că n-au știut să prețuiască și să judece în deplină libertate. Pînă atunci, ceea ce ne poate servi de normă în aprecierile noastre asupra oamenilor este să știm că acel care nu face alta decît să samene ura și vrajba, zavistuind și calomniind, nu este bun român și că acel care muncește, produce, scrie, traduce, ridică o fabrică, o casă de comerț, mahometan sau izraelit, ortodox sau papist, liberal, democrat sau aristocrat, este bun român, fiindcă prin faptele sale contribuie la înaintarea și la dezvoltarea României, și pentru aceasta merită stima și considerațiunea țării.

Legea ne-a dat tot ce ne putea da, nu mai avem nimica să-i cerem: suntem toți egali, înaintea drepturilor și a datoriiilor nu depindem nici de voința, nici de capriciul nimăru. Aceasta este un mare bine, negreșit, dar ne impune și o răspundere mare, foarte mare, căci ne-a creat o ordine nouă de datorii, ne-a dat o independență care nu se poate păstra decît supuinđu-ne la legile cari ne garantează pe unii în contra altora.

Am arătat că un mod de a înțelege libertatea este de a o considera ca o tendință absolută a individului, fără altă regulă decît voința proprie a fiecăruia, fără nici o considerațiune pentru ceilalți membri ai societății: libertatea egoistului, cum s-ar zice. Un alt mod de a o înțelege este de a o privi ca absolută numai pînă acolo unde ar lovi rațiunea și justiția. Una este libertatea tirăniei, cealaltă este libertatea cea adevărată.

Libertatea este un drept natural al omului, căci fiecare are conștiința liberei sale acțiuni, a acelei libertăți care naște din noțiunea binelui și a răului, pe care o numim libertate morală; pe dînsa se razămă tot edificiul social al responsabilității omului, cu toată teoria pedepselor și recompenselor; fără dînsa nu există nici virtute, nici vițiu, nici fapte bune, nici fapte rele.

Dar dacă omul se simte pe dînsul liber, nu este el oare printr-aceasta chiar constrîns a nu nega celorlalți oameni aceeași prerogativă? Și prin urmare nu a luat el, prin faptul acesta chiar, obligațiunea de a-și mărgini libertatea sa acolo unde ea începe a lovi libertatea celorlalți, cerînd și el același sacrificiu din partea celorlalți, ca astfel societatea să devie garanția drepturilor mutuale? De aci necesitatea de a recunoaște o autoritate care să poată judeca după rațiune întinderea cercului libertății fiecăruia, cerc a cărui întindere trebuie să fie aceeași pentru toți, ca să poată fi respectat, ca să fie necontestat. Așadar, libertatea, egalitatea și autoritatea sunt elementele primordiale ale vieții sociale.

În cît privește libertatea individuală, fiecare om este stăpîn absolut, suveran, are dreptul netăgăduit de a dispune de persoana și de averea sa; avem fiecare liberul joc al activității noastre fizice și intelectuale; iar în cît privește libertatea socială, pe care englezii o numesc *principiul voluntar*, pe care Dupont White o numește *individualism*, se cuvine a ținea seamă de respectul libertății celorlalți; cu alte cuvinte, că trebuie să se respecte prescripțiunile autorității, adică ale legii.³

Libertatea și autoritatea trebuie să se combine în folosul fiecărui membru al societății, iar nu să se combată, căci, de va fi luptă între aceste două elemente, societatea se periclitează, și o libertate care nu recunoaște autoritate

cade de sine prin anarhie, precum autoritatea cade prin abuzul puterii cu care a călcat libertatea.

Societățile ai căror membri nu-și înțeleg datoriile ce au unii către alții își dau mai totdeauna libertăți esagerate și rău înțelese, cari, mai curînd sau mai tîrziu, produc ciocniri între interesele comune și particulare; degenerază într-o anarhie, al cărei singur remediu este despotismul.

Acel cerc vițios, în care se învîrtesc unele societăți de secole, provine din imperfecțiunea morală a membrilor cari le compun și din puțina dezvoltare intelectuală în care sunt lăsați, căci libertatea trebuie să găsească în fiecare voința și puterea de a se supune adevărului și dreptății, altfel, societatea este în tot minutul în pericol de a fi spulberată.

„Legea veghează la ușa cetățeanului englez, numai justiția poate păși pragul — zice Laboulaye⁴; liber în casă, numai afară din casă este supus autorității; este inocent pînă în momentul pronunțării condamnării, este judecat de magistrați inamovibili sau de juriu, în virtutea legilor cari au definit crima mai dinainte și au regulat procedura și pedeapsa.“

Libertatea omului nu trebuie să fie și nu poate fi absolută; sunt însă autorități mari, cari în secolul trecut, pe cînd se punea piedici cugetării și dezvoltării, năbușind și oprîmînd, au propagat ideea de o libertate absolută și au voit să ridice această idee la înălțimea unui principiu, să facă dintr-însa o dogmă socială. Dacă această idee poate fi un adevăr netăgăduit pentru un individ izolat, nu se poate însă admite în ceea ce se atinge de relațiunile cu ceilalți oameni, și consecința ei ar fi ca nimeni să nu se abție decît de la faptele cari nu-i convin sau pe cari nu voiește a le face, a nu recunoaște nici o lege alta decît voința sa proprie, sau cel mult a nu se supune decît numai la legile acelea pe cari el a binevoit să le admită; se înțelege că aceasta ar pune pe fiecare la voia întîmplărilor, adică la discrețiunea celui mai tare.

În fapt nu există un principiu recunoscut și netăgăduit prin care să se precizeze și să se stabilească marginile intervenirii autorității în viața omului. Fiecare opinează și hotărăște cum îi vine mai bine; unii merg pînă a crede că guvernul ar avea dreptul și datoria de a interveni și a întreprinde

lucrări și acțiuni oriunde i s-ar părea că ar fi ceva de făcut, un rău de îndreptat; merg pînă a voi să fie în stat o unitate de putere care să facă binele cu sila, să-l impuie. Aceia ar voi o societate omogenă, o singură putere la centru, ducînd acțiunea sa binefăcătoare, prin agenți subordinați și disciplinați, pînă la punctele cele mai depărtate. Aceste idei autoritare se apropie foarte mult în procedere de organizațiunile dorite de socialiști, căci și ele, pornind de la un principiu fals, caută să înlocuiască libertatea prin silă, impunînd niște moduri de trai artificiale în locul celor naturale. Sunt alți cugetători, ca Bukle⁵ de exemplu, care, trecînd în cealaltă extremă, sunt pînă într-atîta de geloși de respectul libertății, mai ales cînd e vorba de cea intelectuală, încît nu admit să se atingă nimeni de dînsa, nici în bine, nici în rău, nu admit nici măcar amestecul autorității pentru a încuraja literatura, artele sau științele, neagă orice acțiune alta decît aceea a justiției.

Tendința autorității este de a se întinde cît poate peste ceea ce trebuie și de a călca libertatea individului atît prin acțiunea opiniunii, cît și prin aceea a legislațiunii. La toate guvernele găsim tendința de a se întinde peste limitele dreptului natural.

În luptele partidelor politice, totdeauna minoritățile luptă în contra tendinței autorității, în numele respectului libertății, dar, lipsite de mijloace suficiente prin ele înseși, sunt fatalmente conduse de a-și căuta de multe ori puterea de acțiune în întrebuițarea de mijloace culpabile. S-a văzut timpi cînd un partid, amenințat în credințele sale politice, a mers pînă a uita sentimentul de patrie și de naționalitate pentru favorul realizării ideii căreia s-a devotat; atît devin de pasionate, încît uită orice rațiune, încît ceea ce partidele politice numesc toleranță nu este decît dreptul de a face tot ce vor și ceea ce împodobesc cu numele de libertate, nu este decît triumful ideii lor.

Este peste putință a se adopta un sistem exclusiv, mai ales cînd este vorba de o societate puțin dezvoltată, ai cărei membri nu sunt încă în stare să judece și să prețuiască ceea ce se poate face în folosul tuturor; de aci vine că, cu cît o societate este mai puțin dezvoltată, cu atît guvernul are o mai mare acțiune asupra membrilor ei, și răspunderea lui devine cu atît mai mare cu cît poate intra mai adînc

pe tărimurile libertății fiecăruia, și cu atât este mai obligat a forma rațiunea, a implanta credințe adevărate, a calma pasiunile, a combate ideile greșite și a dezrădăcina prejudițiile.

Tendința mai tuturor autorităților de a interveni în viața cetățenilor mai mult decât se cuvine a determinat pe mai mulți publiciști moderni a se ocupa să afle natura acțiunii ce se cuvine autorității și să determine într-un mod precis cercul acelei acțiuni; au căutat să însemneze pînă unde trebuie să se întindă suveranitatea individului și pînă unde trebuie să se înfigă puterea autorității, cită parte din viață se cuvine individului și cită societății.

John Stuart Mill proclamă că principiul care trebuie să dirigă raporturile societății cu individul, fie ca forță materială sub formă de penalitate legală, fie ca coacțiune morală a opiniunii publice, este „*de a opri pe individ de a vătămă pe alții*“ și că aceasta este singura rațiune legitimă ce poate avea o societate de a se servi de putere în contra membrilor săi. Acest mare publicist⁶, după ce arată că asociațiunea este un drept individual, inviolabil și sacru, că ea rezidă în raporturile cari unesc pe oameni între dinșii și în legăturile cari constituie aceste raporturi, susține într-un mod general că „*tot ce este de dorit a se face în interesul umanității, al generațiunilor viitoare sau în interesul membrilor cari au trebuință de ajutor intră în atribuțiunile autorităților, afară de a remunera pe particulari sau pe societăți la întreprinderile lor*“.

El consideră pe orice individ ca răspunzător cătră ceilalți membri ai societății pentru orice rău pricinuieste, nu numai prin faptele sale, dar chiar și prin inacțiunea sa, și conchide zicînd că „*fiecare trebuie să ia parte la lucrările și la sacrificiile trebuincioase pentru apărarea societății și a membrilor ei în contra amenințărilor și a vătămărilor*“.

Laboulaye are și el aceleași idei asupra libertății. Amîndoi acești publiciști mari apără principiul libertății economice al lui Adam Smith: *lasă să se facă, lasă să treacă (laissez faire, laissez passer)*⁷.

Baronul Wilhelm de Humboldt⁸ consideră libertatea individuală ca o condițiune neapărat trebuincioasă dezvoltării și progresului societății. „*Scopul omului — zice el —, nu scopul acela pe care ni-l arată niște pofte trecătoare, dar*

acela care ne este prescris de decretul eterne și nestrămutate ale rațiunii, este dezvoltarea întinsă și armonioasă a tuturor facultăților într-un tot complet și constant; așadar, scopul cără care trebuie să tindă neconținut orice ființă omenească, și mai cu seamă aceea care voiește să influențeze asupra semenilor săi, este individualitatea puterii și a dezvoltării; pentru aceste două lucruri sunt necesare libertatea și varietatea de situațiuni, unirea lor produce vigoarea individuală și diversitatea multiplă care se contopesc în originalitate“.

Baza societăților celor mai libere, a societății engleze și americane, este guvernul prin sine însuși, ceea ce ei numesc *Self-government*. Să nu credem însă că înțelesul acestui cuvânt ar fi a *se guverna fiecare pe sine*, căci aceasta ar fi negarea oricărei autorități. Adevăratul înțeles este ca *fiecare să fie guvernat de toți ceilalți cetățeni*.

Englezii, prin proclamarea principiului libertății individuale, au luat toate precauțiunile în contra opresiunii, pe care mulțimea sau numărul ar voi să exerciteze în contra unei părți a societății sau în contra vreunui dintr-înșii. „*Este de neapărată trebuință* — zice Mill — *a pune o îngrădire acțiunii legitime a opiniunii colective asupra independenței individuale*“; această precauțiune este tot atât de necesară ca și aceea care s-ar lua în contra oricărui abuz de putere. Tiraniamajorității trebuie pusă în numărul relelor de cari societatea să se ferească; ea pătrunde în amănuntele vieții mai adinc decit toate tiraniile. Ideea că legitimitatea puterii constă în număr este o idee eronată, distructivă a libertăților și a adevărului.

Se vorbește mult de opiniunea publică, dar mai niciodată ea nu este rezultanta credințelor tuturor membrilor unei societăți asupra unei cestiuni; de cele mai multe ori este numai credința guvernului sau a unui partid care impune gloatelor credințele și voințele sale, și încă mai adese și guvernul și partidele devin instrumente și organe ale tendințelor greșite ale mulțimii, ca să o poată domina.

Partidul care impune credințele și voințele sale este de cele mai multe ori o clasă, o corporațiune, un oraș, o mahala, o facțiune, un Ciceronache, un Lumînărică, un ziarist, un ambițios, un Catilina, care pune mâna pe gloate sau pe acei cari le conduc, se proclamă opiniunea publică, voința națională și conduce societatea după ambițiunea sa, fără a ținea

seamă de adevăratele sale interese; face și desface, și gloatele primesc orice zic ei cu aplauze, cu mulțămire și cu recunoștință.

Mulțimea judecă mai mult cu inima decît cu rațiunea; poporul iubește sau urăște și nu are încredere decît într-acei pe cari-i iubește. Binele ce rezultă este mare cînd acel preferit, acel idol este la înălțimea așteptării sale, precum este și nenorocirea de mare cînd acea afecțiune se abate pe capul unui ambițios de rînd sau al unui incapabil care nu o merită. Guvernele sau partidele cari pun gheara astfel pe voința gloatelor pot avea o aparență de tărie; dar aceasta nu face pe un popor nici fericit, nici liber, pentru că nici puterea absolută nu face tăria și stabilitatea guvernului, nici voința mulțimii nu constituie libertatea. Și una și alta, ca să se poată susține, au trebuință să fie sprijinite de rațiune și de dreptate.

În cit privește libertatea intelectuală, adică libertatea cugetării, a conștiinței și a scrierii, publicității cei moderni nu recunosc autorității nici un drept de ingerință altul decît de a opri calomnia și apelul la violență; libertatea intelectuală este cerută de toți în general ca un drept inalienabil al omului, drept care trebuie să fie absolut. „*Libertatea opiniunilor și a discuțiunii* — zice Mill — *este o necesitate pentru dezvoltarea intelectuală, dezvoltare de la care depinde bunăstarea morală și materială a neamului omenesc.*“ Sieyès zicea că „*presa este un al șaselea simț dat popoarelor moderne*“, și Georges Canning o pune așa de sus, că o considera ca o a patra putere în stat, putere cu care guverna pe timpul cit parlamentele nu erau deschise.

„*Rolul presei* — zice Mill — *este de a ajuta progresul regulat și pacinic în care mișcarea se face prin inteligență, socialitatea se perfecționează la flacăra artelor, științelor și la lumina tuturor talentelor.*“ Un stat nu poate exista liber fără presă, și presă liberă.

Într-un cadru restrîns, ca al unei epistole, ar fi fastidios a mă întinde mai mult asupra acestui subiect; tot ce am voit este ca, într-un mod foarte sumar, să dau o idee despre libertate în esența libertății. Voi urma cu cele cinci libertăți primordiale, enumerate de Thiers, pe cari el le numește: *securitatea, libertatea electorală, libertatea reprezentățiunii naționale, libertatea presei și preponderanța reprezentățiunii naționale în direcțiunea afacerilor statului.*

ION GHICA

XI

EGALITATEA

Ghergani, iulie 1881

Iubite amice,

O lună ca ziua, dame și cavaleri mulțime își îndreptau pașii spre grădinile din strada Academiei. Două tinere elegante mergeau înaintea mea, tirind de mină un băiețel ca de vreo patru anișori, în costum de mic dorobanț, cu căciulă țurcănească de oaie pe cap și cu pușcă de lemn de tei, sistem Davila.

Ele își comunicau astfel una alteia ideile lor sociale și fașionabile:

— Pune-ți în gînd, soro, Mișu meu, una și bună, vrea să mă ducă să văd pe Mateescu jucînd pe *Millo director! Quelle idée, ma chère!** Cu mitocancele! Apoi nu e smintit? Atunci să mai vază el! Auzi, să nu vrea să meargă la Stavri!? unde merge nobleța mare, unde găsești societatea cea bună, pe toți tinerii *à la mode***! Lume *chic, ma chère!* nu-i. Poate intra prostului în cap că astăzi nu mai sunt boieri și negustori, suntem toți egali, tot o apă! Ce s-auzi la Millo, *ma chère?* românește și iar românește. *C'est à vous faire dégoûter****, cum zice Zizica mea. Unde mai e libertatea, soro? Te întreb.

---

* Ce idee, dragă!

** La modă.

*** Te face să vomîți.

— Stăi să ne uităm la afiș, întrerupse tovarășa, să vedem dacă se cîntă *La chose*. Ce romanță deliciosă! e de nebunie, *cella vous transporte**.

— Mi-a spus vara ministrului, Tincuța, camarada mea de pension, că Stavri a adus una, n-are a face Gandon; zice că are niște costume numai fluturi și că în opera *On demande des ingénues*** o să joace cancan franțuzește numai în trico. Să-i spui bărbatu-tău că dacă vrea să fii în societatea mea, eu nu merg la teatru românesc; am fost într-o seară și am adormit, *j'ai piqué le chien toute la soirée, ma chère****.

Discutînd astfel între dînselle, tinerele dame au trecut pe sub literele de foc ale grădinei, unde se joacă și se cîntă franțuzește.¹

Eu am urmat înainte și am intrat în grădina unde joacă Millo cu trupa românească, înaintea unui public puțin numeros în adevăr, dar care făcea un haz nespus, rîdea de se prăpădea.

Mă așezasem la o masă, cînd iată că vin de se pun în vecinătate doi tineri parfumați, cu părul pe frunte despărțit pe sprinceană, *à la cocodès*****. Veneau discutînd.

— Cum vrei să progreseze o țară unde nu este egalitate? *Imagines-toi, mon ami******, că sunt de doi ani supleant de tribunal! *Cela tue le mérite.****** Să trăiesc eu cu două sute cincizeci lei pe lună! Ce să măninci și ce să îmbraci? Apoi nu-ți mai trebuie mănuși, birjă, mai o inghețată seara, un ferber? Om ești! Dacă am cerut ministrului să mă numească în locul vacant de director la Casa de depuneri și consemnațiuni, știi ce mi-a răspuns? „Acolo, domnule, trebuie un om care să cunoască serviciul, un om cu știință și cu experiență.“ „*C'est triste, mon ami, il n'y a pas de carrière chez nous.******”

— Cînd zic că nu le place egalitatea, știu ce zic, replică celalalt; nu vor să înțeleagă, nene, că fără egalitate toate sunt

---

* Te scoate din fire.

** Se caută ingenue.

*** Am dormit toată seara, draga mea.

**** Ca filfizonii.

***** Închipuiește-ți, prietene.

***** Asta omoară meritul.

***** E trist, prietene, la noi nu se poate face carieră.

numai mofturi, *des fantasmagories*. Ce mai aștepti de la o țară unde se permite lui Licorescu să aibă douăzeci de mii de galbeni venit. Ce face cu ei? *Je vous le demande*.* Adună la hirtii, dreptate e asta?... Știi că eram ca un frate cu Tilică; să vezi cum și-a ridicat nasul, nici nu mă mai bagă în seamă; are patru mii de galbeni pe an, *mon ami*, două de la tată-său și două de la nevastă. Cărnățescu i-a dat fata zicind că e de neam. Și eu s-aștept pînă o muri tată-meu, care, Doamne ferește! poate să mai trăiască încă zece-douăzeci de ani d-aci în colo, *et même alors***, tot, tot cinci mii de franci venit. Ce mai treabă! Apoi dreptate e asta, egalitate e, libertate e? Te întreb!

— Subiectul pe care l-am tratat eu alaltăseară, la Puțul cu apă rece! Le-am zis: „Egalitate, libertate și dreptate, iată ce ne trebuie.“ Știi ce de lume era? Gemea, nu mai încăpea. Am pus cestiunea pe tărîmul subiectivității, n-am voit să o tratez din punctul de vedere obiectiv. *Que voulez-vous, mon ami, il faut combattre les préjugés.**** Toți funcționarii administrativi, judecătorești și financiari, generali, coloneli și locotenenți, tot o leafă.

— Trebuie numaidecît să începem revista noastră *Tefelugul, c'est indispensable, mon ami*****, să iasă măcar de două ori pe lună, *écraser les aspérités sociales et égaliser le sol de la patrie******; să arătăm bietului popor că nu e decît o victimă, să-i spunem că fără egalitate absolută nu poate fi fericit; să-l inițiam la ideile cele mari și generoase. *Toți oamenii deopotrivă* să fie deviza noastră, nici mare, nici mic, nici bogat, nici sărac. Să dispară aceste cuvinte din dicționar. *Figurez-vous****** că săptămîna trecută mă cheamă președintele meu și-mi zice cu un ton, parc-ar fi fost *monsieur Ducoroy* cînd ne preda *Pandectele*: „Vă previu, domnule, că de veți mai lipsi de la datoriile d-voastre, precum faceți, o să fiu pus în penibila necesitate de a raporta ministrului și a-i cere înlocuirea d-voastră“. *C'est révoltant, qu'en dites vous? que*

---

* Te întreb.

** Și chiar atunci.

*** Ce vrei, prietene, trebuie combătute prejudecățile.

**** Este indispensabil, prietene.

***** Să strivim asperitățile sociale și să netezim solul patriei.

***** Închipuiește-ți.

devient la liberté, mon ami, dites-le moi, je vous prie!*
Deși leafa mea nu e vreo treabă mare, dar de nu curge, tot pică; era cit p-aci să-i cîrlesc o palmă să-i scapere ochii.

— Lasă, bine ai făcut de nu te-ai potrivit lui, e om bătrîn, ș-apoi i s-a cam slăbit balamalele capului.

— Și dacă e bătrîn, cel nu suntem toți egali?

— Așa e, ai dreptate! uitasem.

După ce au golit două halbe de bere, s-au luat repede după două fetițe ș-au dispărut printre becurile de gaz și printre salcîmii grădinii.

Ideile pronunțate asupra egalității și a libertății de grupurile ce întîlnisem m-au pus pe gînduri; îmi ziceam că sunt aproape douăzeci și cinci de ani de cînd s-au înscris în legile noastre fundamentale că toți românii sunt liberi și egali, și pînă acum n-am văzut măcar două linii în vreo carte, în vreun jurnal, care să ne explice ce este egalitatea, ce este libertatea, cum trebuie să le înțelegem și cum trebuie să le practicăm. Am lăsat pe fiecare să-și facă despre aceste drepturi ale omului ideea care-i place și care crede că-i vine mai bine la socoteală. Aceste reflexiuni m-au făcut să-ți adresez această epistolă. Mai îndreptează și tu pe ici, pe colea erorile ce am putut comite în cugetările și aprecierile mele și împlinește lipsurile cari au rămas.

EGALITATEA

Egalitatea este o aspirațiune nobilă și generoasă a omului de bine, a omului înzestrat cu simțul dreptății și al echității, este îndemnul și speranța celui inteligent, celui învățat și muncitor, a celui care dorește suirea nivelului social, dezvoltarea progresului și a civilizațiunii.

Filon zicea că egalitatea aduce cu sine pacea și armonia, dă societăților o democrație regulată și binefăcătoare și le apără în contra ochlocrației aceleia în care mulțimea ignorantă și pasionată voiește să comande. Zicea că ea este înainte-mergătoare a libertății, care nu poate trăi, nici exista fără dînsa.²

---

* Este revoltător, ce zici de asta? Ce devine libertatea, prietene, spune-mi, te rog!

Egalitatea, deși e dorită de toți, dar foarte puțini o înțeleg, și mulți o înțeleg ca tinerii noștri de la Rașca, cum le vine mai bine la socoteală; mai toți o voiesc, cum zice poetul nostru Alexandrescu, *cu lei, iar nu cu căței*, cu cei de sus, iar nu cu cei de jos.

Prostul și nătîngul cere egalitatea cu omul de geniu, leneșul voiește să steie toată ziua cu fața la soare, și în loc de lipsă cere să bea și să mănînce mai mult și mai bine decît acel care muncește zi și noapte; desfrinatul și coruptul voiește să fie considerat deopotrivă cu omul virtuos. Negrul american de sud și al insulelor oceanice zice că este alb — „*moi être blanc, blanc comme vo, Massa*“ (sunt alb, alb ca dumneata, domnule). Parvenitul și ciocoiul voiesc numaidecît să fie de viță; își caută originea neamului în vreun cronicar, printre domnii cei mari sau printre boierii cei iluștri; se îmbracă cu cîte un nume care nu este al său și se umflă într-insul ca un curcan, și dacă știe să scrie adoptă un stil arhaic, ca să samene cu strămoșul său.

Sunt cari nu se mulțumesc cu o noblețe de trei-patru secole și merg cu originea familiei printre negurile timpilor, vor să se tragă de la un Septim Sever sau cel puțin de la vreun Salust, și numele lor bulgărești, armenești sau grecești iau deodată o terminațiune în *us*; apoi să te mai ții patriot înfocat, etimologist la scris, ca să se știe că e viță de roman adevărat. Alții, de un temperament mai atrabilar, și-au imaginat o nobleță mai nouă, mai tare, aceea a opincei.

— Nu ești român ca mine, vere, zicea un țăran ciocoiț unui fecior de boier, nu ești fiu al poporului, ieșit din opincă, nepot, strănepot de plugar, get-beget coada vacei; ești ciocoi, pui de năpîrcă.

În societățile omenești două feluri de inegalități au ocupat și ocupă pe moralisți și pe legiuitori, cea de clase și de naștere și cea individuală. Cea dintîi este nedreaptă și tînde a dispărea, pe unele locuri a și dispărut; cealaltă este inevitabilă, fatală, căci își are originea în natura omenească și este consecința a o mulțime de împrejurări independente de prescripțiunile sociale și a legilor.

Creștinismul și, în urmă, Revoluțiunea franceză de la 1789 au proclamat și au realizat egalitatea drepturilor și a datoriilor, lăsînd individului îngrijirea și putința de a-și

lua în societate locul ce i se cuvine după munca, talentul și meritele sale.

Acea Revoluțiune franceză a cărei acțiune s-a întins asupra Europei întregi, mai mult sau mai puțin, a garantat pe om în contra opresiunii, făcându-l egalul tuturor, a proclamat dreptul pentru toți de a nu se supune decît legii, i-a recunoscut dreptul de a participa la facerea legilor, de a vota impozitele și de a controla întrebuințarea banilor publici, lăsînd pe fiecare liber a-și exprima ideile și opiniunile prin scriere și prin cuvînt; a recunoscut pe toți egali înaintea legilor și a sarcinilor, a proclamat pe toți admisibili la slujbele statului.

Dacă cineva s-ar încerca să înlocuiască inegalitățile naturale printr-o egalitate artificială, ar cădea într-o greșeală și mai mare decît cea a regimurilor trecute, ar păcătui în sens invers, căci cea egalitate nu s-ar putea menține decît oprîmînd puterile individuale și ar suprima cu totul mișcătorul cel mai puternic al progresului social.

Egalitatea condițiunilor este o imposibilitate, o himeră. Aceasta însă nu va să zică că dezvoltarea oamenilor, prin educațiune și prin învățatură, prin îmbunătățirea traiului material, a stării igienice și a salubrității, nu micșorează deosebirile cele mari dintre oameni și că nu face ca distanțele morale și materiale să devină din ce în ce mai puțin simțitoare.

O societate bine organizată trebuie să caute să înlesnească, cît se poate mai mult, mișcarea de jos în sus, intervenind în ajutorul celor slabi nu pentru a-i pune deasupra altora, nici pentru a le supune lor pe cei tari, dar pentru a-i ajuta să-și dezvolte inteligența și energia; a face aceasta nu căutînd a coborî pe cei de sus la nivelul celor de jos, ci căutînd a pune pe fiecare în pozițiune de a se ridica singur.

Consecința acestor îngrijiri ar fi ridicarea stării morale a omului, suirea nivelului social. Să nu uităm însă că există totdeauna pentru fiecare o limită, peste care mijloacele sale nu-i permit să treacă, și ar fi o eroare a crede că dezvoltarea ar putea merge pînă a pune vreodată pe toți membrii unei societăți într-una și aceeași condițiune.

Legile au făcut tot ce puteau face pentru realizarea egalității, și astăzi în societățile civilizate omul nu mai depinde decît de lucrarea sa liberă și stăruitoare.

Oriunde ne-am arunca vederile, în România, în Elveția sau în Statele Unite, pretutindeni o să găsim oameni de deosebite condițiuni; pe unii îi vedem trăind în palate cu îndestulare și lux, pe alții în case modeste, ciștigînd cu multă muncă și osteneală hrana de toate zilele; unii milionari și alții foarte săraci; unii sănătoși de minte și de corp, alții slabi și neputincioși; unii esercitînd meserii mai comode și mai bănoase alături cu alții supuși la lucrările cele mai ostentive și mai puțin retribuite. Aceasta însă nu ne poate face a zice că există clase, căci numirea de clasă este consacrată grupelor celor cari se formaseră prin privilegii și prin naștere, prin drepturi recunoscute de legi. Iar acolo unde s-a proclamat libertatea cu toate consecințele ei, acolo unde legea recunoaște pe toți egali, distincțiunile ce vedem provin numai din deosebirea condițiunilor innăscute naturei omenești.

Invidioșii și demagogii, folosindu-se de deosebirile ce există în condițiunile omenești, exploatează ignoranța mulțimii, prezentîndu-le ca distincțiuni de clase și de naștere; dezgroapă numiri moarte cari nu mai au importanță decît în istorie și le aruncă asupra aceloră în contra cărora își esercitează invidia și răutatea, fac pe oamenii creduli și simpli să creadă că privilegiile nu sunt desființate, că toți românii nu sunt egali dinaintea legilor și izbutesc prin fraze sunătoare a face pe mulțime să creadă că tot ar fi mai existînd drepturi și privilegii.

La noi, ca și în celealalte țări libere, legea nu a putut desființa decît inegalitățile capitale, pe acele de convențiune și de naștere; dar n-a putut și nu va putea niciodată să desființeze nici inegalitățile de inteligență și de activitate, nici pe acele de averi, căci ele sunt o consecință fatală a naturei omenești.

N-a putut desființa decît inegalitățile artificiale, lăsînd curs liber distincțiunilor naturale, lăsînd individului toată libertatea și răspunderea. Și nu putea face mai mult, căci de ar fi mers mai departe, precum ar voi să facă unii socialiști, și de ar fi încercat să înlocuiască inegalitatea naturală printr-o egalitate artificială, ar fi căzut într-o eroare de o mie de ori mai mare decît aceea a regimului trecut, o eroare în sens invers a celei dintîi. O asemenea egalitate nu s-ar putea mîntîni decît numai comprimînd puterile individuale și suprimînd cu totul mișcătorul progresului social.

Oamenii nu au dreptul de a-și impune unii altora decât un singur lucru, *Justiția*, căci ea este cazul de legitimă apărare. Nu se poate impune unui om nici de a fi religios, nici de a fi milostiv, învățat sau laborios; și orice acțiune guvernamentală este o umiliațiune a inteligenței, a conștiinței, a muncii, a libertății omului.

Proclamarea principiilor cari trebuie să conducă societățile omenesti a făcut să dispară inegalitățile legale, după cum am constatat-o mai sus. La noi, ca și la toate societățile cari au apucat pe calea civilizațiunii, rămân și vor rămânea eterne acele două inegalități cari provin din diferența ce există în facultățile fizice și morale ale indivizilor și din împrejurările dinafară, cari nu sunt în puterea legiuitorului de a le regula.

Acele facultăți diferă de la un om la altul; patimile, voiața și, într-un cuvânt, tot ce constituie caracterul sunt atâtea cauze de inegalități. Doi frați luați dintr-o condițiune înaltă încep viața cu același capital de învățătură, de educațiune și de avere; unul se ridică pe scara socială în avere și în considerațiune mai sus decât au fost părinții săi, pe cînd celalalt prăpădește și ceea ce a avut și, în loc de a se sui ca frate-său, s-a coborît. Iată doi oameni născuți egali și cari, după cîtiva ani, se află despărțiți unul de altul prin mai multe trepte ale scării condițiunilor sociale. Din doi frați născuți într-una din condițiunile cele mai modeste, unul se suie prin ajutorul facultăților sale superioare, prin vitejie, prin virtute sau prin activitatea sa, pînă la treptele cele mai înalte ale societății, pe cînd celalalt cade și mai jos de condițiunea în care s-a născut. Nimeni și nimic nu poate opri acest curs natural al lucrurilor, și exemplele vor fi cu atît mai multe cu cît instituțiunile vor fi mai democratice și activitatea oamenilor mai mare.

Tot ce se poate dori este că acei cari se suie să fie mai numeroși decât acei cari se scoboară. Lucrarea socială trebuie să tindă a sui pe cei de jos la un nivel mai înalt de capacitate, de avere și de moralitate, iar nu să caute a scobori pe cei de sus la condițiunile celor de jos, căci aceasta ar fi a scădea nivelul social.

Mișcarea de jos în sus și de sus în jos este o condițiune inevitabilă, fatală a vieții omenesti. Ceea ce distinge națiunile civilizate de cele rămase înapoi este că, mișcarea dintîi fiind

mai mare, nivelul social se ridică neconținut, condițiunea indivizilor se îmbunătățește și societatea se învaluțește.

Am zis că împrejurările dinafară sunt și ele o cauză de inegalități. Nu depinde de voința nimărui, nici de prescripțiunile legilor de a se naște și de a crește la stână, la pădure, la sat sau la oraș, în colibă sau în palat; a crește într-un colț de pământ, unde nu există nici mișcare, nici viață intelectuală, unde nu există nici industrie, nici comerț, sau a crește într-un oraș centru de lumini și de activitate: iată o întâmplare care poate avea o influență foarte însemnată asupra viitorului unui om. Unul va ieși în lume cu puține cunoștințe și cu mai puțină experiență decât celalalt, și aceasta va face pe unul să întrecă pe celalalt prin luminile și prin experiența ce a dobândit din frecarea cu oamenii și cu lucrurile; dar totodată unul și-a creat și trebuințe mai multe, poște și aspirațiuni mai mari și necunoscute celui alalt, dar i s-au arătat și mijloacele de activitate ce poate pune în mișcare pentru dobândirea lor. Unul mai capabil, dar mai neastîmpărat, mai îngrijat, are de multe ori un trai mai greu decât celalalt: nenorociri și griji cari-l suie sau îl coboară.

În lume sunt atâtea condițiuni cîți și oameni, un lanț de inegalități. Orișicare din noi, în oricare condițiune ne-am afla, avem pe alții deasupra și dedesuptul nostru, și dacă rîvnim la mulți, sunt alții atîția, poate și mai mulți, cari rîvnesc la noi, o infinitate de stări și de situațiuni cari se încrucișează și se superpun. Chiar dacă am lua două condițiuni cari ni se par foarte depărtate una de alta, găsim că, deși în unele privințe una este deasupra celeialalte, în multe altele însă ea este mai pe jos.

În societăți, și în cele mai democratice, se află o mulțime de elemente de clasare pentru oameni: averea, meseria, valoarea personală, cunoștințele, moralitatea etc.; mulțumi-rile însă cari constituie fericirea adevărată nu sunt totdeauna în raport cu împrejurările; ele sunt mai mult în raport cu caracterul și mai ales cu voința omului.

Inegalitățile există și vor exista totdeauna, dar clase nu mai există astăzi la noi; fiecare treaptă este atît de aproape de treapta care precede și de cea care urmează, încît ar fi peste puțină a trage linii de demarcare între unele și altele. De vom lua, de exemplu, averea ca termen de comparațiune, găsim că o mulțime de artiști de talent, medici, ilustrațiuni

literare și științifice, oameni venerați și admirați chiar în viață, destinați poate a li se ridica într-o zi statuie, dar cari își țin viața cu greutate, în vreme ce oameni obscuri au adunat averi mari, trăiesc în bogăție și în lux. De vom lua un alt termen de comparațiune, funcțiunile statului de exemplu, cari mai pretutindene sunt o condițiune rivnită de oamenii vanitoși, ele sunt accesibile tuturor românilor, și știm că ele nu sunt o condițiune *sine qua non* de bun trai și de considerațiune ca să fie așa de rivnită.

În arte, meserii, industrie, în comerț și în agricultură este mai multă avere de cîștigat și cel puțin tot atita considerațiune, dacă nu și mai multă.

Dorința de a se sui pe treptele sociale este o aspirațiune naturală a omului, ea este mișcătorul cel mai puternic al progresului și al civilizațiunii; dar nerăbdarea face de multe ori pe cei de jos să piardă curajul și persistența pînă a căuta aiurea decît în muncă mijlocul de a ajunge acolo unde ar putea ajunge prin drumul cel drept și natural; îi face de multe ori nedrepti în aprecieri și puțin scrupuloși în întrebunțarea mijloacelor.

Aceștia, cînd devin numeroși, devin un instrument puternic al ambițioșilor; intriga se abate asupra lor, și ambițioșii își fac din credulitatea lor un mijloc de popularitate, amăgindu-i prin promisiuni care nu se pot realiza. Astfel, în loc de a activa și a grăbi îmbunătățirea condițiunilor, tîmăduind suferințele, întîrzie mersul, abătînd atențiunea mulțimii de la calea care duce la îmbunătățirea societății și la dezvoltarea ei.

Tactica lingușitorilor care exploatează ignoranța și patimile populare constă mai totdeauna în a trage o linie despărțitoare în mulțimea condițiunilor sociale, avînd îngrijirea de a lăsa numărul cel mai mare într-o parte sub numirea de popor și calificînd minoritatea de clasă privilegiată, de aristocrație, de boierism, de proprietari și de capitaliști, pe cari îi denunță poporului ca inamici, ca exploatare ai muncii etc.

Grupul numeros, în mijlocul căruia își așază ambițioșii bateriile lor, este clasa muncitoare. La vatra lucrătorului ostenit și supărat, ambițiosul caută a depreția și a înnegri pe acei cari s-au ridicat prin muncă și prin talent.

Astăzi munca și activitatea este necesară tuturor oamenilor de orice condițiune; proprietarul, arendașul, medicul, artistul, inginerul, avocatul, judecătorul, ministrul, toți muncesc ca și comerciantul, ca și artizanul; atit numai că felul muncii diferă de la unul la altul, condițiunile nu mai există decit în deosebirea meseriilor, cari toate concură la lucrarea socială și ridică națiunile în avere, în considerațiune și în putere.

Lucrarea minilor pe cari ei voiesc s-o deconsidere, clădind pe cei ce o esercitează într-o stare de inferioritate, este deopotrivă nobilă ca toate celealalte. Sunt lucrări de mîni cari sunt geniale, cari au imortalizat pe acei cari le-au săvîrșit, lucruri cari au făcut gloria patriei, care a născut pe cei ce le-au făcut. Muzeele și espozițiunile produselor industriei sunt pline de gloria celor ce s-au numit Fidias, Scopas, Rafael, Buonarotti, Benvenuto, Palissy. Dacă unele din lucrările minilor au mai multă însemnătate decit altele, aceasta nu provine nici de la legi, nici din impunere, ci numai de la împrejurări, ceea ce nu constituie, nici nu poate constitui clase.³

Orice lucrare este susceptibilă de perfectibilitate. La cea din urmă espozițiune universală din Paris, acei cari au vizitat-o au putut vedea lucrări de dulgherie, de curelărie, de cizmărie, de tăbăcărie etc., cari făceau admirațiunea vizitatorilor, cari echivalau cu arta și puneau pe lucrătorii cari le-au produs în cel mai înalt grad al meritului industrial, deși aceste meserii trec de foarte modeste în ordinul social.

Grație desființării *maestriselor* și *jurandelor*, astăzi mai pretutindene în țările civilizate orice om tînăr sau bătrîn poate trece liber dintr-o condițiune într-alta. Arendașul poate cumpăra moșie și devine proprietar de pămînt, calfa devine stăpîn sau se face comerciant, și nimic nu oprește pe fiul argatului și al artizanului de a ajunge, prin muncă și prin studii, profesor, judecător, general și ministru.

Dacă printre bogați se găsesc oameni cari nu muncesc și cari duc o viață de trîndăvie, aceia nu întîrzie de a trece curînd în condițiunile celor săraci, precum săracii, cari muncesc bine, trec în condițiunea de bogați. Lenea și desfrînarea sunt vîtiuri care se găsesc în toate clasele; nici acti-

vitata, nici virtutea nu sunt un monopol. Și unele, și altele sunt condițiuni sociale.

Dacă ne-am exprimat bine, am explicat pînă la evidență că în societățile libere nu există altă diferență între oameni decît aceea a îndeletnicirilor, iar nu de clase; inferioritatea și superioritatea în condițiuni nu există decît în imaginațiunile amăgite și în prejudețe, iar nu în realitate; diferențele cari există nu sunt decît ceea ce există într-o serie mai restrînsă, precum ar fi între cherestegiu, dulgher, timpliar, strungar și ebenist.

Într-o țară unde a existat mai mult timp inegalități de privilegiuri și de naștere, unde prejudețiile nu au avut timp să se ștergă, este lesne de înțeles că poate exista invidie și ură; clasele cari au fost oprimate sunt totdeauna dispuse a se crede apăsate; și cînd acea superioritate sau acea supremație a încetat, sentimentul demnității, deșteptat prin abolițiunea privilegiului și prin proclamarea egalității, dar lăsat fără mijloace de îmbunătățire imediată a stării materiale, a luat un caracter de iritațiune și de sfială, astfel că unii cred că vechiul regim apare sub alte forme, pe cînd alții sunt îngrijați, temîndu-se ca nu cumva să li se ceară și ceea ce nimeni nu este în drept a le lua; și unii, și alții se cred amenințați, cei dintii de reacțiune, ceilalți de o revoluțiune socială destrugătoare.

Acest rău imaginar nutrit de intrigă și de zavistie este anevoie de vindecat și-i trebuie timp pînă să dispară. Legea a putut distruge inegalitățile cele adevărate, privilegiurile de clase, robia, claca, monopolurile, boierismul, dar nu a putut ordona înfrățirea inimilor.

Răspîndirea luminilor, instrucțiunea pusă cît mai în grabă la dispozițiunea tuturor, învățătura adevărului, lupta în contra intrigii și a minciunii, răspîndirea ideilor sănătoase și folositoare, potolirea patimilor, a urei și a invidiei sunt singurele mijloace de a înlătura o mare primejdie în care ne aruncă vrajba ațîțată de oameni fără inimă și fără cuget.

Termin această epistolă zicînd românilor de orice condițiune: „Aveți încredere unii într-alții, nu credeți pe cei cari vă zic că ar exista între noi oameni cari caută să oprime sau cari voiesc să se întorcă la trecut, căci lucrul este peste putință și fără esemplu. Chiar dacă în spiritul cuiva ar cloci

asemenea nebunie, acela ar fi numai vrednic de plins, iar nu de temut. Folosiți-vă de binefacerile ce societatea noastră pune la dispozițiunea voastră, lepădați ura, lepădați invidia și temerea, recunoașteți superioritatea meritului și a virtuții, apropiați-vă unii de alții și uniți lucrările voastre într-o acțiune comună.“

Și zic guvernului: „Datoria ta de guvern patriot și liberal este de a nu-ți face din prejudiții un mijloc de guvernare, a nu lingeși ignoranța, a nu ațița patimile; datoria ta este să cauți a potoli urele, ca concordia să devie drapelul întăririi naționale. Înlăturarea și persecuțiunea talentului și a științei, chemarea la onoruri și la considerațiune a ignoranței și a prejudițiilor pot uneori să ducă pe un guvern a se bucura citva timp de o popularitate aparentă și trecătoare, dar vine mai curînd sau mai tîrziu o zi cînd va fi tras la mare răspundere și judecat cu asprime de istorie, pentru toate nenorocirile în cari ar arunca țara prin asemenea procedări.“⁴

ION GHICA

XII

O CĂLĂTORIE DE LA BUCUREȘTI LA IAȘI ÎNAINTE DE 1848

Ghergani, 20 iunie 1881

Iubite amice,

Azi te pui în tren la 9 seara, după ce ai prinzit bine la „Hugues“ sau la „Brofft“¹, arăți tichetul conductorului care vine și ți-l timbrează cu cleștele, fumezi o țigară, două pînă la Ploiești; acolo îți bei ceaiul în tică, te întorci în vagon, apoi te înfășuri bine în tartan, îți pui paltonul căpătii, te lungești pe canapeaua de catifea roșie sau în vagonul-pat, dormi ca acasă vreo nouă ceasuri și, la opt dimineața, te deștepti la Roman. Aici cafea cu lapte, cu un *kipfel*, două, și 17 ceasuri, minut cu minut, după ce ai plecat din București, te găsești transportat pe malul îmbalsamat al Bahluiului, în fosta capitală a fostului principat al Moldovei, unde ajungi dormit, mîncat și odihnit.² Călătoria, mîncare cu bacșiș cu tot, te-a costat 80 de franci. Ei, vezi, acum 40 de ani nu era așa.

Îmi aduc aminte că odată plecam din București spre Moldova:

După mai multe vizite pe la vornicie, la postelnicie, la agie, la casa poștei, alergături cari au dăinuit vreo zece zile, într-o vineri, în sfîrșit, pe la orele 3 d.a., trosc, pleosc, intră în curte opt cai cu doi surugii, precedați de un ceauș călare. Cît te ștergi la ochi înșirase caii, cite doi-doi la trăsură, un fel de brișcă ușoară, s-o duci cu un cal; într-o clipă

eram la capul Podului Tîrgului de Afară, Bariera Moşilor de astăzi; chiuiau şi plesneau surugii pe uliţele Bucureştiului de ridicau lumea în picioare, bărbaţi şi femei alergau la uşi şi la ferestre ca să vadă cine trece.

La streajă, un fel de logofăt în scurteică lungă de pambriu verde se arată înaintea cailor.

— Ho, ho! şi opreşte trenul; cine sunteţi dumneavoastră? mă întreabă, apropiindu-se cu şapca în mîină de uşă trăsुरei.

— Sunt cutare, îi răspund eu, declinîndu-mi numele şi pronumele.

Căpitanul de barieră scosese un petic de hîrtie din buzunar şi însemna cu creionul zisele mele, muind virful creionului de plumb pe limbă la fiecare literă.

— Şi unde mergeţi dumneavoastră?

— La Iaşi.

— Să nu fie peste graniţă?

— În Moldova.

— Dar pasaport aveţi?

Scot pasaportul şi i-l arăt; căpitanul mi-l ia din mîină, se uită la dînsul, îl mai întoarce, şopteşte ceva cu secretarul său, apoi intră amîndoi în cancelarie, de unde ies după o jumătate de ceas cu pana după ureche şi îndoind pasaportul pe cute mi-l înapoiază cu cuvintele:

— Să umbli sănătos, coconaşule!

La barieră se isprăvise caldarîmul şi o luam pe şleau cu roatele în noroi pînă la bucea, caii la pas şi surugiii croindu-le cu bicele la dungi beşicate pe spinare.

După patru ore de răcnete şi injurături, cruci şi răscruci, sfinţi şi evanghelii, pe la opt seara intram în curtea poştiei de la Şindrilita; picioarele cailor pocneau de cite ori ieşeau din noroiul gros, cleios şi adînc. Făcusem 16 kilometri.

Acolo, după ce m-am rugat şi m-am certat vreo două ceasuri cu căpitanul de poşte, cu căpităneasa şi cu ceauşul, mi s-a dat de hatîr un surugi cu şase cai în loc de opt scrişi în *podorojnă*; şi pe cînd se ridica luceafărul de ziuă eram la Moviliţa, altă poştă. Aici, refuz complet de a mă porni înainte; argumentul căpitanului era convingător.

— Cum să-ţi dau cai, domnule, păcatele mele, că aştept din ceas în ceas să pice curierul rusesc de la Ţarigrad; şi cu omul împărătesc nu e de glumă, că-i ştiu păpara!

Iată-mă dar oprit în drum, Domnul ştie cît.

Căpitanul, om politicoș, m-a poftit în odaia de moșfiri, să mă încălzesc și să mă odihnesc puțin-or sosi cai din sus sau din jos.

Pe un pat-sofa, de la sobă până la fereastră, dormea de-a lungul căpităneasa cu un copil la sân, alături cu culcușul căpitanului, care, la strigătul de tenor al surugiului meu, sărise din plapomă, numai în papuci și în cămașă de borangic; picioare la picioare cu căpităneasa, dormeau sforăind doi bieți călători, cari, ca și mine, așteptau sosirea de cai. O căldură amestecată cu duhoarea de oameni adormiți de nu-ți puteai trage sufletul!

Sîmbătă seara ajungeam în Urziceni, capitala județului Ialomița, oraș înecat în mocirlă dintr-un capăt la altul.

Peste zi începuse un vînt rece și noroiul se învîrtoșă, strîngindu-se de frig, încît încet-încet se făcuse tare ca fierul, formînd o cale zdruncinată; roatele săreau din hop în hop, aruncîndu-mă la fiecare pas al cailor dintr-un colț într-altul al trăsुरii. Pînă la jumătatea poștei Mărgineni am mers cum am mers, dar acolo, dînd într-un văgaș adînc înghețat, m-am pomenit cu trăsura într-un peș, se rupsese osia și rămăsese în trei roate. Surugiii descălecară, se uitară, deteră fiecare trei fluiere de mirare, ceea ce însemna că era cazul grav; unul dehamă șăuașul și porni pe fugă spre poștă să caute ajutor.

Din ce în ce mai mult crivățul se întetea și frigul mă pătrundea; m-am strîns cît m-am strîns, dar dacă am văzut ș-am văzut, m-am dat jos, imitînd pe surugiul care rămăsese cu mine, m-am adăpostit la spatele trăsुरii, dînd din mini și din picioare; dar și așa n-a trecut mult și n-am mai putut juca, simțeam că amorteam, mă apucase un fel de piroteală; atunci m-am hotărît să deham și eu pe celalalt șăuaș și am luat-o la fugă spre poștă, în voia lupilor cari începuse a urla. Pe la jumătatea drumului venea rotarul poștiei călare, aducînd un drug de lemn la spinare, și despre ziua intra și trăsura mea în poștă. Am petrecut ziua de duminică în fabricarea osiei și seara porneam spre Focșani, oraș a două principate, capitala a două județe, a Slam-Rimnicului³ pentru Muntenia și a Putnei pentru Moldova.

Luni pe la amiază, pe cînd eram în ulița mare în mijlocul tîrgului, îmi iese înainte un impiegat cu guler roșu și cu spangă, face semn surugiilor să oprească, se apropie de mine cu un aer maiestos și începe cu:

— De unde vii? Unde te duci? Cum te cheamă? Ce ești?

Îi răspund:

— Viu de la București și mă duc la Iași.

— Unde ți-i pasaportul?

Îl caut și i-l dau.

Impiegatul autorității moldovene îl întoarce, îl observă, uitându-se când la mine, când la caracteristicile însemnate într-însul, comparându-le din ochi. Se sfătuiește citva cu colegul său de pe țărmul muntenesc și mă întreabă unde trag, ca să-mi aducă pasaportul la gazdă. În zadar protestez, cerind să mi-l dea îndată ca să-mi pot urma drumul, mi se răspunde că nu se poate pînă ce nu l-o viza ispravnicul, și, fără mai multă vorbă, adresîndu-se către surugiul dinainte, îi zice:

— Du-l, mă, la han la „Petrea Bacalu“.

„Petrea Bacalu“ era pe atunci numele de modă al otelurilor din Moldova, cum am zice astăzi „Grand Hotel“, fie cît de mic. Acest nume fusese ilustrat de bogatul Petre Bacalu din Iași, un văr al vestitului Hagi Petcu Pristanda.

De-abia scăpasem de întrebările păzitorului graniței, cînd trei pași mai înainte cad în investigațiunile unui alt funcționar; acesta era omul otcupciului, care după ce mă întrebă dacă am ceva marfă sau ceva haine nouă, începe a-mi scotoci prin trăsura și prin geamantan. Era considerat ca mare pagubă pentru fericirea Moldovei sau pentru a Munteniei dacă o bucată de cașcaval, de postav sau vreo sticlă de rachiu ar fi trecut nevămuită dintr-o parte într-alta peste șanțul care despărțea Principatele. Aș întreba pe protecționiștii sau pe partizanii sistemului vamal dacă, prin faptul că a pierit bariera de pe acel canal, stabilindu-se liberul schimb dintr-o parte într-alta, România a păgubit ceva și dacă nu este mai bine astăzi decît atunci.

Peste șase ceasuri isprăvisem, se îndeplinise formalitățile prescrise de legi și regulamente, un slujitor îmi adusese pasaportul cu iscălitura ispravnicului. Iordache Pruncu, chehaiua, îmi adusese *podorojna* și iată-mă iar pe drum, trăsînd și plesînd.

Caii vestitului Privilegiu⁴ aveau privilegiul de a se hrăni cu răbdări prăjite, cum zicea surugiul, mîncare care-i făcea seci la pîntece și ușori la carne, te duceau într-o goană de la o poștă la alta, alergau cît puteau bieteles dobitoace,

negreșit cu speranța, totdeauna înșelată, că dincolo vor căpăta câteva dramuri de ovăz. M-au dus la de Focșani la Iași ca vîntul. Zăpada acoperise grunzii, pusesem trăsura pe tălpi de sanie și alunecam ca năluca pe șesul alb.

A cincea zi după plecarea mea din București, priveam de la Răpedea încintătorul tablou ce se dezvăluie dinaintea ochilor la apărerea Iașului. Și mă coboram la otelul de „Petersburg“, în casele lui beizadea Petrache Mavrogheni din uliță.

Suflam în niște lemne ude să aprind nițel foc în sobă, cînd aud un glas zicînd frumoasa romanță irlandeză:

Late rose of summer*

acompaniată de o harpă măiastră. Era frumoasa și grațioasa cîntăreață engleză d-ra Bishop și marele harpist Boza; repetau concertul ce se găteau să dea a doua zi în salonul generalului Tudoraș Balș.

Călătoria de la București la Iași mă costase 800 de lei vechi, aproape 300 de franci, afară de cele cinci zile de oste-neală, de suferințe și de necazuri.

Căutam să mă mut de la otel, cînd bunul și ospătosul meu amic căpitanul Alcaz a venit și m-a luat la dînsul.

În casa unde ședea, în stradă, sala despărțea două apartamente: la dreapta locuia Nicolae Docan cu vărul său Alecu Cuza, fostul domn de la 1859 pînă la 1866, și cu Philadelph Conici; la stînga, în două camere și un salon, locuiam eu cu stăpînul apartamentului. Masa era în comun, într-o cameră pe galerie.

Am petrecut acolo mai o iarnă întregă, pînă m-am mutat la tine. Avusesesi nenorocirea să pierzi pe iubita ta mamă, și tatăl tău era dus la Viena cu slujba domnească.⁵

Grație vouă, amicilor mei din Paris, în puține zile eram cunoscut și bine primit în toate casele, cu o ospitalitate și o bunătate pe care n-oi uita-o niciodată.

Puțin după sosirea mea în Iași, am fost admis în audiență la Mihai-vodă Sturdza, prezentat de secretarul său, maiorul Kogălniceanu, și de adjutantul de serviciu, căpitanul Alcaz. După ce am răspuns respectuos la întrebările ce principele a binevoit a-mi adresa, i-am înmînat scrisoarea boierilor din

---

* Trandafir tîrziu al verii.

București, scrisoare despre care ți-am vorbit într-una din scrisorile mele precedente⁶. Pe cînd domnul citea, chipul i se lumina, figura lui, mai totdeauna posomorită, dobîndise un zîmbet de satisfacțiune, luase o expresiune de blîndeță. După ce a isprăvit citirea, a rămas cîteva momente gînditor, cu ochii în jos, într-o stare de reflecțiune melancolică, apoi pune scrisoarea pe masă și, ridicînd ochii asupra mea, îmi zise că era foarte măgulit de sentimentele de stimă și de încredere ce-i exprimau boierii munteni, dar că realizarea acelor dorinți era intempestivă. Lucrul nu era posibil în momentul de față pentru că împăratul nu permitea. Îi răspund că principiul era înscris în Regulamentul organic și iau îndrăzneala a-i zice pe *Audaces fortuna juvat**, cuvinte la cari întîmpină că acel care răspunde înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor de soarta unui norod datorește să fie prudent.

După aceste puține cuvinte schimbă conversațiunea, întrebîndu-mă despre studiile ce făcusem la Paris, mi-a vorbit filozofie, literatură, estetică, m-a ținut mai mult de un ceas. Mihai Sturdza era, precum știi, un om plin de învățătură și se complăcea foarte mult în asemenea convorbiri.

Într-o vară ședeam la via lui Stratulat de la Socola, aproape de frumoasa vilă a lui vodă. Într-o zi, ducîndu-mă la măria-sa cu hîrtii de serviciu, îmi zise:

— Am auzit că-mi ești vecin, cine-ți poartă de grije acolo, cine-ți face prînzul?

Eu îi răspund:

— Nimeni, măria-ta.

— Și ce? Trăiești fără a mânca?

— Nu, măria-ta, mîncînc, dar nu prînzesc.

— Va să zică, faci deosebire între a mânca și a prînzi. Ei bine, eu prînzesc, vino să mîncînci la mine în toate zilele.

Doamna și beizadelele erau duși în străinătate, și vodă era singur la Socola numai cu vărul său, generalul Alexandru Sturdza, mult învățatul teolog, care venise să petreacă cîteva săptămîni la Socola. La masă erau numai ei doi, eu și iubitul nostru amic, plăcutul colonel Guluță Leon.

---

* Norocul e de partea celor îndrăzneți (locuțiune derivată dintr-un emistih din *Eneida* lui Virgiliu).

În toate zilele după masă treceam în salonul cel mare, unde vodă, fumind din ciubuc, conversam și discutam ceasuri întregi literatură, artă și științe, ba uneori și politică, pînă ce venea logofătul cel mare Niculae Canta sau Ștefănică Catargiu cu anafonale de întărit.

Mihai Sturdza avea dreptate a crede că timpul unirii Principatelor nu sosise, dacă judecăm după stăruința și după mijloacele de tot felul puse în joc la 1842 de consulul general Dașcoff, ca să scoată pe Cîmpineau din lista candidaților și să facă să scuzeze alegerea lui Gheoghe Bibescu, căruia-i lipsea și etatea de 40 de ani, și însușirea de nepot sau fiu de fiu de boier, condițiuni cerute de Regulament pentru a putea fi ales domn.

Așteptam deschiderea navigațiunii Dunării în sus sau în jos. Gîndurile-mi erau împărțite: să mă duc în Sicilia, unde un camarad al meu, Villeroz, se afla în capul unei exploatări de sulf, care-mi scria că putea să-mi procure o pozițiune bine plătită, sau să mă întorc în Franța, unde eram sigur de protecțiunea lui Élie de Beaumont, lui Berthier și a lui Dafiemoz, profesorii mei de la școala de mine din Paris. Cînd într-o zi, aflindu-mă la Iorgu Ghica cel bătrîn de la deal, am fost prezentat lui beizadea Niculache Suțu, unul din boierii cei mai învățați, atunci postelnic și efor al școalelor. El petrecuse mai mulți ani în București pe la 1818 și 1821, pe cînd tatăl său, Alecu-vodă Suțu, domnise în Țara Românească. Cunoscuse pe toată lumea bucureșteană de pe atunci; a stat mai mult la vorbă cu mine, întrebîndu-mă de unul și de altul, m-a întrebat despre scopurile ce aveam și m-a sfătuit să primesc a rămînea în Moldova, oferindu-mi o catedră în Academia Mihăileană, și iată-mă așezat înaintea unei table cu creionul de cretă în mînă, arătînd tinerilor, dimineața, proprietățile cercului, ale elipsei, ale parabolei și ale iperbolei și, după amiază, vorbindu-le despre formațiunile munților ș-a straturilor pămîntului.⁷

Greii, dar plăcuți ani am petrecut noi împreună; mult am luptat noi, tinerii de pe atunci, cu prejudețele și cu obiceiurile cele rele, mult am apropiat noi clasele între dînsele; multe idei greșite de ale bătrînilor și de ale boierilor am spulberat și multe idei moderne am implîntat în spirite; multă rugină am curățit de pe mulți. Am făcut-o, respectînd cre-

dințele fiecăruia, cinstind perii cei albi, lăudînd și admirînd fapta bună, ori de unde venea, și venerînd pe acei cari iubeau țara și dreptatea.

Lucram și luptam nu împins de setea de posturi bine plătite sau de dorința de ranguri pe scara arhontologiei, dar numai de dorința de a dezvolta în spirite și în inimi sentimentul binelui, al frumosului și iubirea de țară. În bani eram plătiți cum da Dumnezeu; eu, pentru două lecții pe zi, adică 24 de ceasuri de catedră pe săptămîină, primeam 300 de lei vechi, 8 galbeni, ceva ca un franc pe lecțiune; dar eram bine răsplătit prin satisfacțiunea ce simțeam văzînd pe toată ziua cum se lărgea cercul ideilor celor bune. Lucram fiecare cu cuvîntul și cu condeiul, după puterile mijloacelor noastre, la dezvoltarea naționalității române. Și știi că lucru nu era lesne într-un timp pe cînd chiar cea mai mică aluziune era pedepsită cu închisoare și cu esil.

Ca să aibă urmașii noștri o idee despre libertatea cugetării de atunci, le voi spune că marele nostru poet Alexandrescu fusese închis la agie la București, fiindcă consulul general Ritof descoperise că în fabula *Lebăda și puii corbului*, prin vulpe poetul voise să înțeleagă pe Rusia, prin puii corbului pe noi, românii, pe cari vulpea voia să-i amăgească, și prin lebăda pe Franța, care voia să ne scape din labelle Rusiei.⁸

Un profesor din Academia Mihăileană, Lăzărescu, era destituit pe spusa unui călugăr muscal din Mănăstirea Neamțului, care raportase consulatului rusesc că, ascultînd la o fereastră, auzise pe acest profesor enunțînd idei liberale. Consulul Kotzebue ceruse destituirea lui, și nici Ministerul Instrucțiunii Publice, Alecu Balș, nici vodă nu îndrăzneau să-l scape.

Cuvîntul progres era proscris. Vestitul cenzor Florescu s-a spăriat și s-a scandalizat cînd i-am dus no. 1 al revistei ce începusem cu tine, cu Kogălniceanu și cu C. Negruzzi, intitulată *Propășirea, foaie științifică și literară*; a șters cu condeiul său cel aspru cuvîntul din frunte, îndurîndu-se a lăsa numai *foaie științifică și literară*. Mult răsunset a avut acea publicațiune, deși fără titlu, pînă cînd foarfecele cenzorului au venit și i-au tăiat firul vieții.

Ți-aduci aminte de impresiunea ce a produs cetirea întărilor tale poezii, acasă la Alecu Balș Lungu, unde începusem a ne aduna în toată luna, ca să petrecem seara în convor-

bire și cetiri literare, serate la cari asistau mulți din boierii cei mari, între cari unul din cei mai regulați era Grigorie Ghica, fostul domn de la 1849 pînă la 1857.

Ți-aduci aminte cu cită căldură și devotament am susținut candidatura la scaunul arhiepiscopal a episcopului de Roman, în contra starițului de Neamț, Neonil, care era patronat de consulul rusesc, și cum am convins pe toți boierii să voteze pentru Meletie, care era un bun român.

Ți-aduci aminte cu cită energie am smuls din minile poliției o damă care avusese imprudența de a profera într-o seară sub mască cuvinte cu aluziune politică, cum ne-am grupat toți tinerii într-o gîndire, puind în capul nostru pe cavalerescul cneaz Gheorghe Cantacuzino, și cum am rezistat soldaților cari avea ordin să întrebuițeze baioneta în contra noastră. Parcă văz și acum pe regretatul nostru amic Alecu Moruz tăvălindu-se într-un terci de noroi cu trei soldați în brațe.

În Academia Mihăileană organizasem cîteva cursuri libere. La interesantele lecții de istoria țării, ținute de Kogălniceanu, amfiteatrul era totdeauna plin, la cursul meu de economie politică începuse a veni mulți boieri și ascultau cu atențiune.

Noi, tinerii, devenisem simburele împrejurul căruia se grupau ideile viitorului.

Eram susținuți în societate, în propaganda ce făceam în favorul ideilor liberale de Elena Negri, sora lui Costache Negri, de amica sa, frumoasa și grațioasa Emilia Reymon, de fiicele doamnei Maria Rosnovanu, Catinca și Zoe Sturdza. Ideile egalitare și democratice începuse a se introduce chiar în saloanele elegante și aristocratice ale plăcutei și spirituasei contese Elena Sturdza.

Cu cită părere de rău am părăsit Iașul și m-am despărțit de voi, bunii mei amici; o datorie de familie sacră și dure-roasă mă chema la București: tatăl meu căzuse greu bolnav.

ION GHICA

XIII

DASCĂLI GRECI ȘI DASCĂLI ROMÂNI

22 octombrie 1882

Iubite amice,

Îți mai aduci aminte, amice, de:

...vremea cea frumoasă¹

Chind un dascalos grecos

Inarmat c-o varga grosa

Paradosa* faneros**

Aritmetichi

Ke*** gramatichi

Ke istorichi

Ap' edo'p echi?****

Cu domniile fanarioților se introdusese în țară o mulțime de dascaloci (loghiotati), ca institutori prin casele boierești. Ei învățau pe coconași să vorbească limba Fanarului cu vodă și cu marele postelnic, când s-or face mari.

N-am apucat pe dascălii cei iluștri: pe Lambru Fotiadi, pe Vardalah, pe Comita, cari purtau ișlic și ceacșiri, dar am cunoscut pe vestitul Kirkireu de soioasă memorie, care crescuse pe banul Manolache Băleanu și l-a dădăcit pînă la moarte; am văzut pe elegantul Mitilineu, cu un ochi la făină și cu altul la slănină, cu pălăria în forma tingirii,

---

* Preda.

** Clar.

*** Și.

**** De aici, pînă colo.

largă în fund de două ori cât diametrul capului și pusă pe o ureche; el, după ce isprăvise pe Niculache și pe Ștefan Golescu, feciorii lui Dinicu Golescu, trecuse la Crețulești și la urma urmei se făcuse neguțitor de ciorbă, hrănind cu o deopotrivă îngrijire și stomacul, și spiritul tinerimii care îi încăpea în mână. Am cunoscut pe crudul Corița, care bătea pe verii mei de-i zvinta. Am *parastisit* pe *Fiii lui Brutus* cu epicul Aristia și am trăit un an întreg la Paris cu blajinul Likeardopolu, care cînta din *Norma* pe psaltichie.

De la zaveră ei lepădase lebadeaua și tombatera și se îmbrăcase nemțește; purtau mai toți frac cafeniu-deschis, cu coadele lungi pînă la glezne și bumbi de alamă, pantaloni verzi, strimți pe picior, jiletcă vărgată, cravată liliachie și guler scrobît băț, nalt peste urechi.

Metoda și programul lor de învățură era același pentru toți. Începeau cu *Eclogarion* de la *file Grigorie* (amice Grigorie), un fel de crestomatie *ad usum Delphini* (delfinul era amicul nostru Grigore Caracaș, în onoarea căruia un dascăl Crisorora scrisese acel op). Cînd ajungeai la scoarța din urmă a cărții, te trecea la *Terpsitea*, așa se numea gramatica compusă de prea învățatul dascăl Neofit Duca; îți da de citeai din *Dialogurile morților* lui Lucian și te punea la tehnologie. Dacă declinai bine numele și conjugai verbul, erai scăpat, dacă nu, *tipto!* Loghiotatul nu se turbura de înțelegeai sau nu, de știai cine era Caron, ce era Stixul și ce putere avea Joe. După trei sau patru ani ajungeai la Xenofon sau la Plutarh, cu care te deprindea la sintaxă; potriveai alți trei sau patru ani numele cu adiectivul, cu adverbul și cu pronumele; de le nimereai, bine, erai scăpat; de nu, *tipto!*... Nici nu vrea să știe dacă înțelegeai copilăria lui Cîru, de cunoșteai sau nu locurile pe unde au trecut cei zece mii, sau să caute să te interesezi la viața lui Timoleon sau a lui Epaminonda; totul era tehnologia și sintaxa să-i fie cu bine și te trecea la poezi începînd cu „*Minin aide**”, și în zece ani te da gata, *telios***. Fără noțiuni serioase de istorie, fără filozofie și fără elemente de matematică, te lua de mîină și te ducea, într-o duminică, la părinți, zicîndu-le cu îngimfare:

„Băiatul a isprăvit cartea!”

---

* „Cîntă minia” — începutul epopeii *Iliada* de Homer.

** Desăvîrșit.

Vestea se ducea din dascăl în dascăl, pină la palat; și dacă erai de părinți bogăți, vodă te îmbrăca cu caftan și te însura cu fie-sa, cu nepoată-sa ori cu vreo fată din casă, uitată de Dumnezeu. Cînd Dumitrache Buzoianu, fecior de boier bogat din Buzău, a isprăvit cartea, Caragea l-a înșurat cu vară-sa Sultănica, pe care ai fi văzut-o și tu. Cînd Niculache Ghica a ieșit *telios*, vodă i-a dat pe nepoată-sa Smărăndița, fata domniței Nastasiicăi, și l-a făcut agă. Cînd tînărul Manolache Băleanu a fost dus la curte de Kirkireu, vodă Suțu i-a lăsat barbă și i-a dat de nevastă pe fiică-sa, domnița Catinca, înzestrind-o cu moșia orașului Tîrgoviștea. Vezi, atunci s-au sculat tîrgoviștenii cu mic, cu mare, ș-au venit la Divan la București cu rogojini aprinse în cap și cu jalba în proțap, s-au dus la biserică la Sfîntul Nicolae cel Sărac din strada Victoriei și după liturghie, ieșind în curtea bisericeii toți cu făclii de ceară galbenă aprinse, le stingea într-un butoi cu smoală aprinsă, strigînd:

„Afurisit să fie vornicul... și așa să se topească casa lui!“²

Se zice că și se făcea părul măciucă. Vornicul pe care îl afurisea era boierul român care iscălise darea moșiei.

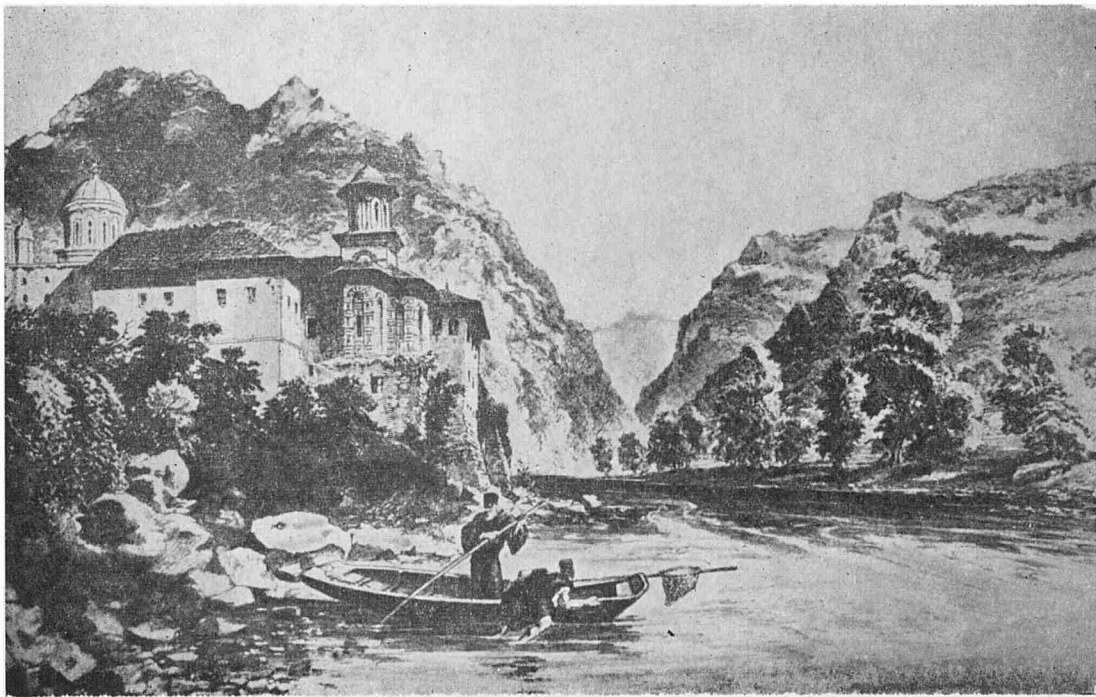
N-a trecut un an, și domnița, nevasta Băleanului, murea din facere. Vodă, tatăl ei, murea otrăvit de ai lui, și mai tîrziu casa boierului care a iscălit în adevăr că s-a stins.

De atunci a ieșit vorba „gură de Tîrgoviște“.

De acea moșie nimeni nu s-a putut apropia și a rămas și pină în ziua de astăzi tot a orașului. Se zice însă că s-ar fi cam știrbit pe ici, pe colea în timpurile din urmă.

Pe cînd cu dascălii greci, ziua copiilor începea cu răsăritul soarelui și se isprăvea pe la două ore după apus. Dimineața, dulceață și cafea, la amiază, prînz țapăn cu ciorbă și cu rasol; după aceea, somn un ceas, două; după somn, iar dulceață și iar cafea, seara mîncare ș-apoi culcare. Ora cea mai așteptată de copii era somnul după amiază, dacă grecul nu-ți înclua ușa ca să nu te poți duce să te joci în curte sau în grădină. Cînd te închidea, nu-ți rămînea altă scăpare decît de a prinde citeva muște, a le agăța bumbac netors și a le da drumul să se ducă să mîngieie nasul adormitului; grecul se deștepta furios și, ca să poată dormi în pace, iți deschidea ușa și te da afară din odaie; atîta pagubă! Pe seară te ducea la plimbare pe Dealul Mitropoliei,

Minăstirea
Cozia
(Acuarelă de
Preziosi)

Ion Ghica
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

la grădina Breslei sau a lui Deşliu, unde se găsea cu alţi greci. Apoi acolo să fi auzit novitale şi mandate, strategii şi filonichii; ai fi zis voinicii voinicilor; mincau jăratric şi beau flacări.

„Să fi fost eu în locul lui Botzari — zicea viteazul Coriţă — nu atacam pe la aripa dreaptă, ci trăgeam drept în mijlocul ordiei şi nu lăsam să scape nici picior de turc.“

Mintosul Mitilineu, ca insular ce era, cu cunoştinţă despre ale mării, striga cit putea:

„De eram acolo, nu lăsam pe Miauli să dea drumul brutului pe crivăţ, aşteptam austrul şi ardeam toate corăbiile turceşti. Auzi, să-i scape Căpitan-paşa!“³

De câte ori imi venea să le zic: „Bre oameni buni, dacă sunteţi așa de viteji, de ce nu vă duceţi să vă băteţi acolo şi să mă lăsaţi pe mine în pace!?“

La ochii lor toţi eroii acelei lupte gigantice — Botzari Colocotroni, Coletti, Miauli, Canari, Sahturi — erau numai greci, nu voiau să ştie că sulioţii, manioţii, specioţii şi epiroţii sunt mai toţi arnăuţi şi români.⁴ De cităva vreme venise un fel de sălbatec, care, cînd auzea că trata pe Botzari de grec, se înfură, se răstia la ei strigînd:

„Nu grec, arvanit bre!“

Acela venea de la bătălie.

Gheorghe Şerifu, așa era numele lui, fusese crescut de mic copil de Kiciu, tata lui Marcu Botzari, la Suli în munte. Deşi Ali-paşa Tebedelen întrebunţase toate espedientele credincioşilor săi, Nuţu şi doctorul Voia, cu ajutorul cărora curăţise mulţi bei feudali din Albania, musulmani şi creştini, nu putuse însă nici să prinză, nici să biruie pe beiul de la Suli, pe Şoimul muntelui, şi în fine, ca să trăiască frăţeşte, fusese siliţi să-şi dea copiii amanet unul altuia. Kiciu Botzari dedese paşei pe fiul său Marcu, copil de doisprezece ani.⁵ Şeriful, camaradul său, l-a întovărăşit. După doi ani de răbdare, Marcu se scoală într-o noapte, deşteaptă pe Şeriful şi-i zice:

„Gheorghe, hai să fugim!“

Cum au zis, au şi făcut. Copiii pornesc peste zidurile şi peste şanţurile Ianinei; dar, cînd să puie piciorul pe pământ liber, iată că-i ajung oamenii lui Tebedelen şi-i duc peşcheş îndărăt la Ianina. Pe Marcu l-a cruţat paşa, că-i era frică de Kiciu, dar pe bietul Şeriful, după cîteva bastoane,

l-a ținut doi ani în fiare. Marcu, cum a văzut pe camaradul său cu picioarele ușurate, iar a luat-o la picior și, cu toate descărcăturile de puști ale arnăuților lui Ali, a putut răzbi la Preveza. Șeriful a trăit de atunci tot pe lângă Marcu. La revoluția grecească l-a întovărășit în douăsprezece bătălii, pînă l-a scos mort în brațe din ordia turcească. Apoi, cu trei gloanțe în piept, s-a tirit din vizunie în vizunie și, urmînd după cer Calea-robilor, nimerise la Bălteni, lângă Ghergani. Acolo, cu cîteva bucăți de pastramă, covrigi și trei-patru păpuși de smochine, ținea băcănie, care băcănie mai în urmă s-a făcut han și hanul s-a prefăcut în moșie cu casă mare boierească, în care a trăit ca un derebei pînă la anul 1874.

Casa era o adevărată fortăreață, și odaia lui, un arsenal; trei-patru șișanele totdeauna încărcate pînă la gură, săbii, iatagane, pistoale, sulii și topoare acopereau părății de jur împrejurul icoanelor. Din pridvor la dreapta și la stînga porneau ponciș două meterezuri, prin zid, care duceau bătaia puștei drept deasupra ușei din capul scării. Nici cu tunul nu puteai răzbi la dînsul. Cea dintîi grijă a lui boier Gheorghe, dimineața, cînd se scula din așternut, era să-și ia pistoalele de supt căpătîi și să le bage în buzunar. Avea bani ascunși și se temea de hoți.

Într-o zi răsădea niște flori în grădină, cînd iată că intră doi inși care-l întrebă dacă avea să le dea de lucru, zicînd că sunt dulgheri. Pe cînd se tocmea cu dinșii pentru niște uluci, unul îi aruncă o legătură de gît și-l strînge. Pînă să scoată pistoalele din buzunar, era și trîntit la pămînt și luat pe sus. Curtea era înconjurată pe dinafară de douăzeci de oameni înarmați cu puști; era Mihale Bonea, zece ani spaima a două județe. Sătenii din Bălteni sar cu toții, dar n-au arme, și hoții îi țin în respect, împușcînd mereu din poartă și din pridvor. Nevasta primarului, o frumusețe de femeie, cade împușcată. Bietul bătrîn, Șeriful, e dus în odaie și chinuit hoțește să mărturisească banii. Încat în singe, cade leșinat; hoții dărîmă sobele, găuresc părății, găsesc cincisprezece mii de lei și se retrag în bună ordine.

Gheorghe Șeriful a zăcut după aceea vreo două luni și a murit tot în ziua cînd a fost împușcat Bonea la Obor.

Pe cînd cu dascălii greci, feciorii de boier învățau românește numai din întîmplare și pe apucate, și unii nu învățau nicidecum. Îmi plăcea să ascult pe logofătul Matache, seara, cînd citea *Viețile sfinților* sau faptele lui Alexandru Machedon, călare pe Ducipal, care s-a bătut cu Por-împărat și cu pasările cu ciocul de fier; deși nu înțelegeam bine povestirile lui *Arghir cel frumos*, dar l-am cetit de mai multe ori⁶. Petrache Nănescu, un secretar al tată-meu, fost elev al lui Lazăr, numai în citeva seri mă învățase să scriu românește; citeam slova cea mai ciocoiască și scriam cu trei aruncături pe dasupra.

Mama Elenca Dudeasca, sora bunică-mea, văduva poetului Alecu Văcărescu și muma poetului Iancu Văcărescu, avea sipeturi pline cu sineturi; mă lua acasă de-i citeam, ceasuri întregi, anaforale de-ale divanurilor de cinci, divanurilor de șapte și de-ale veliților boieri; noroc că se mulțumea a le cunoaște numai de la *deci* în jos. După ce isprăveam, mă cinstea cu o dulceață și-mi da și o bucată de pastă de gutui învălită în hirtie; iar eu îi sărutam mîna. Nu lipsea niciodată a-mi zice:

„Vino să te sărut, evghenisul mamei, că eu, cînd mă gîndesc la evghenia familiei noastre, uite, îmi vine ameteală. Noi cu toți boierii cei mari suntem rudă, și cu Cîndeștii, și cu Bărcăneștii, și cu Cîmpinenii, și cu Filipeștii, și cu Cantimireștii, și chiar cu Maria Tereza.“

Apoi începea să-mi povestească cum ne-am încuscrit și ne-am rudit cu fiecare din casele boierești; îmi spunea cum Cîndescu și Dudescu erau nemeși, *Graf Boier* și *Graf Kendefy*; cum Văcăreștii se trăgeau din Făgăreștii din Făgărași, neam cu Radu Negru, după frate-său banul Craiovescu; cum o Dudească se măritase cu un Cantemir etc.; uita să-mi spuie de unde și pînă unde era rudă cu Maria Tereza; și, dacă o întrebam, îmi răspundea:

„Vezi, aci nu prea știu bine cum vine spița neamului, dar știu de bună seamă că ne rudim“.

Îmi plăcea cu deosebire să aud pe Iancu Văcărescu cînd venea la noi și recita *Păstorul întristat*, *Ceasornicul îndreptat*, *Oda la marca țării*⁷ ... Mai în urmă, Eliad îmi da lecții de gramatica română și învățam pe dinafară traducerile din meditațiunile lui Lamartine. Pe la 1830 Vaillant deschisese școală lingă Stavropoleos, și toți feciorii de boieri — Fili-

pești, Grădișteni, Bălăceni, Ghici, Rosetti, Budișteni, Golești — părăseau dascălii greci și alergau la școala franțuzească.

Tranzițiunea de la școala grecească la cea franțuzească și la cea românească începuse de mult încă, din timpul Revoluției franceze, cu Laurençon, Ricordon, Colçon, Mondoville etc., toți conți și marchizi emigrați, transformați în dascăli. Pe la anul 1806, cînd au venit muscalii, mai mulți tineri și mai multe fete de boier vorbeau franțuzește.

Cu Lazăr, cu domnia lui Grigore Ghica, cu Efrosin Poteca, cu Costache Moroi, Simion Marcovici, Petrache Poenaru, școala românească și-a lua avîntul. Școlile străine ale lui Lambriu, Vardalah și Vaillant s-au prefăcut în școli naționale sistematice, cu sute de profesori de istorie, de filozofie, de matematici, de limbi străine vii și moarte. Gimnaziile, licee, colegii, facultăți de litere, de științe, de drept, de medicină, nimica nu ne lipsește, și cu toate acestea nu se văd răsărind luceferi pe orizontul literelor, însă posderie de advocați și jurnaliști; o ceată care de mai mult de douăzeci de ani se tîmîie unii pe alții cu cuvintele:

„Hoților! Tilharilor și trădătorilor! nu voi, ci noi am făcut indoita domnie, Unirea Principatelor, domnul străin, constituțiunea, armata, independența, finanțele, regatul etc.“

Și ceialalți răspund cu aceleași vorbe frumoase:

„Ba nu voi, ci noi!“

Ș-o duc hojma, fără a li se uri. Unii s-au exaltat într-atîta, încît cred sincer ceea ce zic și ceea ce scriu. Sunt convinși că fără ei n-ar fi existat România și că, dacă ar lipsi ei, țara s-ar cufunda.

Odată mă duc să văd pe unul dintr-acești exaltați. Era bolnav, îl prindea niște friguri rele; îmi zice:

„Uite, mi-e rău de tot, o să mor; nu doar că mi-e frică de moarte, știi cite gloanțe am în trup; moartea am văzut-o de multe ori în față și sunt obicinuit cu dînsa, dar mă gîndesc că de-oi muri se prăpădește țara!“

Într-o zi mă întorceam de la Cameră și întîlnesc pe un venerabil bătrîn străin, căruia tocmai în ziua aceea i se votase o pensie viageră de o mie de lei vechi pe lună, pentru sentimentele lui filo-române; credeam că-i fac plăcere dîndu-i o veste plăcută. Cînd, ce să mă pomenesc! că se întoarce furios la mine, zicîndu-mi:

„Ce? Atita au făcut americanii pentru La Fayette? Și cum se poate compara ceea ce a făcut La Fayette pentru America cu ceea ce am făcut eu pentru România?”

Un turist ne spune în cartea sa că mare noroc a căzut pe România cu venirea d-lui X..., francez venit acum cițiva ani în urma împrăștierii Comunei din Paris, care, zice el, a înzestrat limba română cu gramatică și cu dicționar și cu fel de fel de cărți științifice și literare.“⁸

Un bacalaureat scrie într-o gazetă două-trei rinduri, într-o limbă ca vai de ea, și îndată-l vezi că se esaltează pină a se crede reformator, creator și salvator.

Nu se poate tăgădui că școlile noastre, afară de Facultatea de drept și de medicină, au dat slabe rezultate pină acum. Tinerii care dobîndesc bacalaureatul la noi nu se pot compara nici în limbile vechi, nici în istorie, nici în filozofie, nici în științe cu cei care ies din colegiile Franței, Germaniei, Italiei, Belgiei sau Elveției; învățătura noastră gimnazială nu este destul de serioasă, profesorii nu sunt destul de exigenți, nici destul de riguroși la examene; gradul universitar se acordă prea lesne și a devenit accesibil inteligențelor celor mai mediocre. Lipsa de seriozitate în învățătura umanitară face ca părinții care au mijloace să-și trimită copiii lor în școlile străine; astăzi avem numai în Paris peste o mie de tineri la școli. În loc de-a încuraja inteligențele slabe, ar fi mult mai bine a deturna curentul și a împinge tinerimea și spre meșteșuguri și meserii, și a pune astfel inteligențele mediocre în stare de a deveni producătoare în loc de a fi sterile și de multe ori pernicioase prin pretențiunile și exigențele lor. A face oameni învățați este un bine, a face numai advocați și jurnaliști este un rău.

Aud zicîndu-mi-se că un asemenea sistem ar fi o tendință a împiedica pe fiii poporului de a putea să aspire la pozițiunile cele înalte ale societății, făcîndu-le accesibile numai acelor cari au mijloace de-a sacrifica zecimi de ani la studii. Nu! Inteligențele alese nu se opresc dinaintea nici unui obstacol; ar fi fatal să nu avem dulgheri, tîmplari, zidari, croitori, cizmari și să avem numai oameni stropiți cu literatură și cu filozofie; am ajunge la agoraua Atenei și în curînd Filip ar fi în cetate. Dacă oamenii învățați sînt folositori, cei meșteri sunt indispensabili.

Ceea ce cred eu că ar conveni României și fiilor ei ar fi ca învățătura clasică și științifică să devie serioasă, nu numai o spoială; iar acelor cari nu sunt destul de bine înzestrați, ca să poată deveni adepții literaturii și ai științei, să li se deschidă școli în cari învățătura să meargă mină în mină cu atelierul. Să se înființeze în fiecare oraș trei, patru, zece, douăzeci de ateliere, în cari copiii să învețe meseria la care se destină și totodată să aibă trei sau patru lecții scurte pe fiecare zi, în cari să poată dobîndi cunoștințe de religie, de limba națională, de istoria țării, de calcul, de geometrie și desemn aplicabil la meseria lui. Acolo unde s-a înființat asemenea școli cu numele de *half-time* au dat rezultatele cele mai norocite, rezultate neașteptate⁹. Meseria n-a oprit geniul lui Franklin, lui Edison și lui Watt de a se arăta, pentru că geniul pătrunde orice îmbulzeală socială, cum pătrunde un vulcan coaja pământului și iese la iveală. Tinărul din atelier, cînd ar simți că are dispozițiuni literare sau științifice serioase, lesne ar găsi drumul colegiului și al facultății.

Strigăm cu toții industrie; dar pare că am crede că s-ar putea înființa industrie fără meșteri și că s-ar putea produce fără producători. Un singur ram de producțiune, pictura, dă Parisului patruzeci de milioane pe an; micile orașe ale Belgiei, Valenciene¹⁰, Malina, Bruxela, trag cite zece milioane pe an de pe dantele. Dar nici tablourile nu se fac fără pictori, nici dantelele fără mini dibace. Geneva trăiește în mare parte din ceasornicărie, și cu toate aceste nici de Sausure, nici de Candolle, nici de Jussieu, nici Lavater n-au fost oprîți de a deveni niște lumini ale științei.¹¹

ION GHICA

XIV

TUNSU ȘI JIANU

26 decembrie 1882

Iubite amice,

Uitatu-te-ai vrodată printr-un ochean de inginer? Să vezi cum într-însul toate se arată întoarse cu susul în jos. Odată îmi aduc aminte că ridicam planul unui petic de moșie; o fetiță lăsase secerea și venise lângă planșetă; se uita la mine, parcă mi-ar fi zis: „Lasă-mă să mă uit și eu o dată, domnișorule“. I-am înțeles pofta, i-am îndreptat ocheanul spre un cioban, în depărtare, care ședea în mijlocul oilor cu piciorul încrucișat, rezemat în măciucă; îl potrivii bine și poftii pe fată să se uite. Ea își astupă un ochi cu mâna și pune pe celalalt la sticlă, se uită, ș-odată strigă:

„Aoleo! A întors pe Niță cu gaibele în sus!“

De atunci, ori de câte ori îndreptam ocheanul spre tînăra fată, ea își strîngea rochia cu amîndouă minile.

Iată efectul ce-mi fac mie unii oameni cînd îi privesc prin considerația de care se bucură în societate, pe cînd îi știam și-i știu că nu sînt și n-au fost decît niște pigmei; ne-am pomenit cu dînșii oameni mari, ilustrațiuni fără știrea lor și a lui Dumnezeu, pe cînd alții, de cari nici nu se pomeneste, ar avea poate statui și epitafe, dac-ar fi o dreptate în lumea aceasta.

Istorioara ce voi să-ți povestesc este un exemplu de felul cum se scrie istoria. De-o fi pentru cineva o decepțiune, îmi pare rău, dar cum zice povestea vorbei latine:

„*Amicus Plato, sed magis amica veritas.*“*
sau pe elinește:

φίλος μὲν Πλάτων, φιλάτη δὲ ἀλήθεια

Muscalii adusesse ciurma în țară de peste Dunăre. Maidanele Bucureștilor gemeau de soldați cari zăceau cu sutele în ploaie și în frig, ghemuiți în noroi, înveliți în mantale transparente de vechitură și de gloanțe turcești. Era oprit de a se vorbi de năprasnica boală, nici măcar de a-i pomeni numele, sub pedeapsa pazarnicului.

Pazarnicul era un fel de ovrei muscălit, cinovnic de cei *citirnatit-clas***; bătrîn, scurt și slab, obrazul numai mustăți și favorite dese, albe și zbirlite, printre care se zărea numai virful nasului, ca o cireasă vinătă, și un gol în bărbie, răsătură ca de o carboavă. Din desişul sprincenelor luceau doi ochi galbeni-căprij, ca de pisică sălbatecă.

Întîiași dată cînd am văzut o hienă la Schönbrunn am strigat:

„Mamă! Uite pazarnicul!“

El purta surtuc verde cu guler roșu, nasturi cu pajură, pantaloni largi cu piele, șapcă de mușama, spangă și un gîrbaci cu care necontenit bătea. Călare pe un cal mic, vinăt și urmat de trei cazaci cu sulitele întinse, cutriera tirguț zi și noapte. Era spaima orășenilor; cînd se ivea într-un colț de uliță, bărbați, femei și copii fugeau, făcîndu-și crucea de Ucigă-l toaca.

Una din operațiunile pentru care părea că avea o deosebită plecare și pe care am văzut practicînd-o în mai multe rînduri, cu un deplin succes, era de a porunci cazacilor să scoată nădragii bieților negustori și de a-i pune goi pe vine în piramidele de noroi, grămădite morman pe lîngă ușile prăvăliilor. Acea baie de șezut dura cînd mai mult, cînd mai puțin, după impregiurări; totdeauna însă pînă ce-i abătea să cadă pe o altă victimă. Tratamentul se termina cu trei, patru gîrbace peste pielea goală și cu cîte un *Sukensen*, adică pui de cine.

În toată dimineața, cîteva sute de cară, aduse cu biciul de prin sate, pline cu cosciuge de la fabrica lui Buhuricul,

* „Mi-e prieten Platon, dar mai mare prieten adevărul.“ Maximă extrasă din *Viața lui Aristotel* de Ammonius.

** De treapta a paisprezecea.

ocola toate maidanele și aduna pe morți, printre cari se strecura adesea și cite unul sau doi vii.

Doftorii de pe atunci, niște doftorași nemți, ovrei sau greci: Mesici, Bubuki, Grunau, Sporer, Esarcu, Gusti etc. erau porunciți să nu cumva să spuie cuiva sau undeva că bola de care mureau cu sutele era ciumă, ci să zică că era așa ceva, ca un fel de dalac amestecat cu bubă, cu fierbințeală și cu moarte. Polițaiul Ieremia Pavlovici Birzof îi îmbrăcase în mușama și le prescrisese să se frece la nas și pe mâni cu usturoi și cu ladin. Era oprit d-a ținea porțile închise, de-a arde gunoiul în curte, sau de a lua vreo altă măsură profilactică, ca să nu se sperie orașul.

Acei din locuitori cari aveau moșii sau rude la țară părăsise capitala, iar ceilalți se lăsau să moară cu miile, nespediți și negrijiți, și se îngropau fără preot.

Noi fugisem cu toată familia la țară.

Ți-aduci tu aminte de un stejar stufos din grădină? Lîngă tulpina aceluia arbore așezasem sofrageria.¹

Într-o seară, pe cînd eram la cină cu două lumînări de său în sfeșnice de tinichea, cu bășici de sticlă, Marin isprăvnicelul s-apropie încetișor de tata și, cu un glas jumătate sfios, jumătate hotărit, îi zise:

„Cocoane, cocoane! te cheamă un om la porțiță lîngă gard, zice că are să-ți spuie o vorbă“.

Tata, fără să pară cituși de puțin atins de o invitațiune așa de poruncitoare, lasă furculița în friptură, pune șervetul pe masă și se îndreptează cătră locul arătat, unde se auzeau șoapte de mai multe guri.

Scurt și coprinzător.

„Cocoane Tache — i-a zis omul cu vorba — nu mai minca seara acolo, că ni-e drumul uneori pe aici și văzîndu-te la masă le faci poftă băieților. Că de!... oameni sunt și ei, rîvnesc. Să nu mă pomenesc odată că face unul vreo boroboață.“

Trecătorul era fiorosul Tunsu, fost paracliser și țircovnic și candidat de diacon. Nu era săptămîină lăsată de la Dumnezeu să nu se audă cite o vitejie, două de ale lui, à la Fra Diavolo. Cu vreo zece zile înainte, călcase la moșie la Cocoșul pe vornicul Tache Rallet, vecinul și vărul nostru; îi luase șaluri, scule, argintărie, tot. Îl lăsase pe dînsul și pe cocoană numai în cămașe.

Pas de nu asculta, dacă poți, de povețile amicale ale unui astfel de binevoitor.

Tata, cum se întoarce, porunci să stingă luminările și să ridice masa de acolo. A doua zi pină-n ziuă un dulgher cu câteva scinduri de brad improviza un fel de pavilion rotund după modelul templului Vestei de pe malul Tibrului, cu singura deosebire că avea numai o fereastră spre apus, ca să nu se vază lumina de la drum și să nu inducă pe băieți în ispită; numai așa am putut urma a ne folosi de umbra și de răcoarea bătrînului stejar.

Eram încă sub impresiunea povețelor banditului, cînd într-o zi intră în curte o căruță cu patru cai și trage la grajd. Tată-meu trimite să întrebe cine a venit; feciorul se întoarce fuga, spăriat.

„Cocoane, Jianu!“

Mama și noi, copiii, îngălbenisem, iar tata, uitîndu-se zîbind către fecior, îi zice:

— Du-te de-i spune să poftească, că chiar acum ne-am pus la masă.

Prin grădină se vedea venind un om scurt, indesat, rumen la față, ras și cu mustața deasă și scurtă; îmbrăcămîntea lui: dulamă, pantaloni și scurteică, pe cap șapcă peste fes, la brîu pistoale și un cuțit cu plăsele de os, și pușcă în cumpănă în mîna dreaptă.

Tata îl primește vesel și prietenește, dîndu-i mîna să i-o sărute.

— Ce mai faci, Iancule? Bine-ai venit! Șezi de mîncă. Bre! să-i aducă ciorbă; vezi să fie caldă.

Cînd am auzit zicîndu-i și Iancule, mi-am zis: Nu mai încape îndoială, el e! Mi-a venit în mînte cîntecul:²

Iancule, Jianule!

Îți e murgul cam nebun,

Trece Oltul ca pe drum.

Cum să ședem la masă cu un hoț de codru și să ciocnim cu el pahare de pelin? Tot îmi părea că-l auzeam zicînd:

Ține, gazdă, nu mă da,

Că ți-oi face-o malotea

Cu samurul cît palma.

Polcovnicul Ioniță, cum l-a văzut de departe, a dat fuga la cornu de vinătoare: cini alergau din toate părțile chelălăind, cu botul plin de mămăligă. Într-o clipă, Braica, Dudaș, Țica și Neamțul săreau și jucau cu bucurie împrejurul cornului de vinătoare.

— Auzi, Iancule, nici să imbucăm nu ne lasă polcovnicul; cum te-a zărit, numaidecît, hai la vinătoare!

— Bine face, că e tîrziu, de-abia o să avem vreme pînă diseară să întoarcem doi-trei vătui.

Se sculară de la masă, sorbiră din cafea, traseră de două-trei ori din ciubuc. Pletea, Manta, Șuță, Dobre puneau lăntugurile de ȝitul copoilor, cite doi-doi, și pornea fiecare cu părechea lui.

Tata da ordine și instrucțiuni pe a doua zi, căci asta era numai un preludiu de vinătoare.

— Maneo, mine în zori să fii aici cu cojeștenii, și vezi dacă cumva vărul Costache o fi la Cornești, spune-i să ne găsească mine pe Crevedia, doar om încolți lupoaicele cele fătate.

Cînd răsărea luna, de era două ceasuri pîn-a se crăpa de ziuă, curtea era plină de vînători de prin cătunele vecine.

Polcovnicul Ioniță, în mijlocul lor, cu o ladă plină de cutii dinainte, le împărțea iarbă și alice, cite patru umpluturi de pușcă, desemnînd fiecăruia locul unde să se ție, cînd să dea gură și încotro s-o apuce.

— Voi, săbieștenilor, să vă țineți la mărul roșu. Tu, Dobre, să-mi pui pe colăceni pe Baranga, și pe gămăneșteni să mi-i așezi cu cojăștenii la lacurile din Mariuța; Pletea să se ducă să caute la Boloboace; să nu cumva să vă aud gura, că vă ia dracul! Țineți cini legați lingă voi. Manto, cînd îi simți că a sărit lupoaica, dă drumul lui Samson, că ala, cînd o da de urma ei o dată, n-o mai slăbește; lăsați pe Ovreica acasă, că minte și ne înșală. Na și ție, băietică, zicea unui bătrîn bondoc, vîrsîndu-i iarbă în corn și alice în basma. Vezi să mă dai iar de rușine ca mai dăunăzi, de-ai lăsat bunătatea de lup să treacă pe lingă tine și să se ducă sănătos.

— Da' lasă, zău, cucoane Ioniță, nu mai zice, că ți-am adus alaltăieri doi lupi în loc de unul. De necaz m-am dus de am stat trei nopți la pîndă lingă scorbura fagului celui mare; i-am adus pe amîndoi la spinare tocmai de la ogrăzile

ciobanului. Uite atunci parc-a fost un făcut. Cînd era să treacă spurcăciunea, îmi răzemasem pușca de un copac și scăpăram să-mi aprind luleaua, și pînă să-i iau de veste, s-a făcut nevăzut prin hățiș, parcă avea tichiuța dracului în cap.

Seara, în aprinsul luminărilor, un car plin cu lupi tineri și bătrîni, cu vulpi și cu iepuri venea cu vînătorii după dînsul. În mijlocul curții, jupîneasă Ilinca așezase de cu ziuă o bute cu vin, împrejurul căreia aprinsese patru butoaie cu cîlți muieti în păcură; zece fete, fiecare la vatra ei, unde se frigeau berbeci și se fierbeau mămăligi, un țigan zicea din gură și din cobză istoria lui Alimoș.

Pletea și cu Manta descărcau căruța cu vinat.

Pusese pe bute un pat de mărăcini, pe care așezase iepurii cu botul și cu urechile afară și cu picioarele la centru; la patru colțuri ale bazei ieșeau de un cot coadele bine îmblănite a patru vulpi legate împreună de git, de un par înfipt în mijlocul grămezii de iepuri și ținute în picioare pe par, deasupra capetelor vulpilor. Pe o mescioară rotundă ședeau în patru picioare cinci pui de lup cu gurile căscate către vînători, și deasupra lor, două lupoalice năprasnice, legate spate la spate de parul înfipt în masă; forma astfel un fel de monument cinegetic, cam în forma fintinilor moderne adoptate în capitalele țărilor civilizate.

Chelăreasa umplea oale cu vin din bute și fetele ajutoare cînsteau pe vînători, dîndu-le împreună cu oala de vin și cite un hartan de friptură, o bucată de pastramă, un codru de mămăligă tăiată cu sfoară ș-o vorbă bună.

— Căutat-o-ai în pîntece, nea Gheorghe, să vezi dacă nu cumva are pe vâcșoara noastră? Azi e o săptămină de cînd ne-a mîncat-o din coșar.

— Bea, Gămănescule, că o să-mi dea mie coconul vulpea cea îmușcată de tine, să-mi fac de iarnă o scurteică cu care o să-ți joc la nuntă, că vād eu că de cîșlegi îți pui pirostriile în cap.

— Ție, Comane, mi-a zis jupîneasă să-ți mai dau o oală, că tu ai dat întii în lupoalica cea mare, care i-a mîncat scroafa cu purcei cu tot; i-a luat-o chiar din bătătură.

— De ce n-ai îmușcat bine puiul de lup, măi Sgaberciu, și l-ai trîntit viu în căruță, de era să rupă mîna, cu colții, lui nea Dumitru Ciuruian? Ia uite, colți ca niște brice!

Patru zile, cît a șezut Jianul, a fost numai veselie și petrecere; toată noaptea cîntau lăutarii, și fetele întindeau hora și bătuta cu flăcăii.

Mă obicuinisem să mă uit la dînsul fără să-mi fie frică, ba încă aveam și un fel de respect de cînd îl văzusem nimerind cu glontele, de trei ori de-a rîndul, în piatra din marginea pădurii, care de-abia se vedea din foisor; și de cînd sărise peste șanțul din coada eleșteului mai bine decît caii de la ipodrom. Oricum, însă, cînd mă uitam în ochii lui, tot îmi părea că avea în mîni tîgaia cu ceară fiartă, cu care făcea pe ciocoi și pe negustori să-i spuie unde aveau bani ascunși.

Dar apoi iar îmi ziceam: „Cum se poate, tata să fie prieten cu unul:

Din cei cu pușca lungă,
Care dau chiorîș la pungă.
Feciori de lele nebună
Care noaptea-n frunză sună?“

Iancu Jianu era de peste Olt, din județul Romanați, de pe valea Tasluiului. El a lăsat un nume de haiduc, dar nici n-a fost, nici gînd n-a avut să se facă vreodată hoț de codru. Însă o poveste, dacă ajunge a deveni legendă, adevărul n-o mai poate scoate din capul poporului.

Tată-său, boier de țară, își crescuse băiatul la moșie, fără carte grecească și fără ambițiunea de-a-l face un concurent feciorilor de boieri mari la isprăvnicii și la divanuri. Îl obicuinise lîngă pluguri, cu cai și cu pușca; vara la munca cîmpului, iarna la urși și la capre negre; ajunsese de o dibăcie vestită în călărie și în vînătoare; încăleca fără a pune piciorul în scară, nici mîna pe coama calului și băga glonțul prin verigă de inel.

Se îndrăgise cu o față de țăran și vrea s-o ia de nevastă. Jianul bătrînul, deși habar n-avea el era strănepot al lui Cesianus, secretarul lui Traian, văr cu Salust și mai în urmă proconsul în Dacia; deși nu se potrivea cu banii Filipești, cu vornicii Crețulești și cu logofeții Bărcănești, dar purta ceacșiri roșii cu meși galbeni și ișlic cu perna verde, în patru colțuri. Boierul, tot boier! Cum să lase pe fiul său să ia o mojiacă, să se încuscrească el cu un clăcaș. Văzînd că se îngroașă gluma și că dragostea se întetea, a hotărît să-și ducă băiatul la Caracal. Tinărul, a doua zi după ce a ajuns în oraș,

a încălecat pe murgul, și fuga înapoi; tată-său iar l-a luat, el iar a fugit; l-a închis în casă, el a sărit pe fereastră; l-a închis în pivniță, el a spart ușa. Tată-său, dac-a văzut și-a văzut că nu-i vine de hac, s-a adresat la stăpînire, cerînd să-l surghiunească. Caimacanul a și poruncit ispravnicului să-l închidă la Strehaia; băiatul, țeapăn, a trîntit slujitorii și egumenul și a scăpat; slujitorii s-a luat după dînsul; el, dacă s-a văzut strîmătorat, s-a înhăitat cu vreo cițiva flăcăi cu cari copilărise:

Tot ca dînsul de bărbați
Și pe cai încălecați

și au apucat cîmpii.

Șapte ani a pribegit prin păduri și prin munți, hrînindu-se cu carne necîntărită de pe la ciobani și desfîdînd potira. Nici nu omora, nici nu schingiuia, nici nu jăfua, ci numai se găzduia; fugea de potiră și de panduri cît putea; dar cînd îl incolțea, apoi se apăra:

Căci nu vrea
Viu să se dea.

Gloanțele lui mergeau mai drept decît ale arnăuților domnești. Caragea pierduse doi circserdari și-un tufeciu, loviți de gloanțele Jianului drept în piept.

Nu văzuse pe Stăncuța de doi ani și-i era dor de se topea. Într-o noapte de ploaie și de vijelie, lasă pe tovarăși la gazda din Valea-Rea, își încăleacă murgul și zboară după dor. În sat, întuneric beznă, numai o zare de lumină la o casă. Se apropie, dă cu degetul în hîrtia luminată, pune ochiul și ce vede? Stăncuța, gătită ca mireasă, lungită pe pat, cu o lumînărică de ceară galbenă în mină. Dă cu piciorul în ușă și intră, cade în genuchi, pune iataganul și pistoalele lingă moartă, îi dă cea de pe urmă sărutare, încăleacă calul, și drept la zapciu.

„Sunt Jianul! Capul meu este pus la preț; du-mă la vodă și-ți ia mia de lei.“

Bilbiia zapciul somnoros și speriat, nu știa unde să se ascunză de frică.

Peste trei zile ciocoiul intra în curtea domnească glorios, cu viteazul legat cot la cot; tinăr, frumos, cu pletele lungi, cu poturi și cu cepchen, la cap legat cu un tarabulus.

Caragea se dăduse în capul scării, ca să-l vadă; ferestrele erau împănate cu femeile curții domnești.

Jianul împușcase oameni domnești și era osîndit la spînzurătoare.

Caragea ridică ochii în sus la fereastră, unde sta doamna, zicînd:

— Κριμα τὸ παλληκάρι! (Păcat de voinic!)

Auzind aceste cuvinte, una din fetele casei cade la picioarele doamnei. Caragea o vede, se imblinzește și zice fetei:

— "Αν τὸν θέλης σέ τὸν χαρίζω (Dacă-l vrei, ți-l dăruiesc!)

Jianul n-a vrut să se însoare și a petrecut restul zilelor flăcău lingă plugul ce iubea și pe care în viața sa aventuroasă îl cînta mereu cu dor:

Dare-ar bunul Dumnezeu
Să umble și plugul meu,
Din baltag să-mi fac un plug,
Pistoalele să le-njug
Ca să brăzduiesc piezeș,
Ș-unde a fi crîngul mai des
Să trag brazda dracului
În calea bogatului.

Tata fusese isprăvnicel de curte cînd zapciul a adus pe Jianul la vodă. Acolo s-a cunoscut amîndoi și făceau adeseori vinători împreună.

ION GHICA

XV

TEODOROS

Londra, 27 iulie 1883

Iubite amice,

În mai multe rinduri am apucat condeii cu gîndul să-ți spui o istorie; dar m-am tot oprit dinaintea temerii că ai obiceiul de arăți scrisorile mele lui Negruzzi; și el, ca unul ce se află în capul unei publicațiuni cînd pune mina pe ceva scris și trîmis de tine, îl și tipărește. M-am tot oprit, cum vezi, dinaintea temerii de a nu intra în gura lumii, care găsește pete chiar în soare.

Am mai ezitat poate și pentru că-mi ziceam că poate n-oi fi crezut chiar nici de tine în spusele mele, și să nu mă pomenească tractat de om cu stafii și cu strigoi. Am însă convicțiunea că ceea ce voi să-ți spun este curatul adevăr și că o să vie o zi cînd zisele mele să se poată întemeia pe documente și pe dovezi.

Cîte din povestirile lui Herodot n-au fost, sute și mii de ani, tratate de fabule, pînă ce au venit împrejurări cari au dovedit, limpede ca lumina zilei, veracitatea spuselor și observațiunilor sale; și au făcut ca marele istoric să nu mai fie tratat de băsnar!

În timpurile domnilor fanarioți, boierii țării ajunseseră a nu mai avea glas în stat; îi năpădiseră grecii cu totul. Rar se mai pomenea, pe ici, pe colea, de cîte un Cantemir, un Dabija sau de un Berendei; numai cîteva boierii: logofețiile și vorniciile cele mari, de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, cu vistieriile, se mai dau pămîntenilor, și aceasta pentru că

nu se putea altfel; dar și acele puține slujbe devenise apajul a trei-patru familii cari, fiind foarte avute în diamanturi, argintării, șaluri și moșii, domnii greci își recrutau în casele lor ginerii și nurorile pentru domnițe și beizadele.

Totuși, însă la mir trebuia să lase să le treacă înainte plăcintarii, lăptarii și bucătarii Fanarului. Un postelnic Vlăhuți, un logofăt Arghiropulo sau un armaș Mano erau puși în arhontologie mai sus decât un Bărcănescu, un Cîndescu, un Cîmpineanu sau un Dudescu. Tăutești, Calomfirești, Movilești și Buzești trăiau uitați pe la moșiile lor, fără a îndrăzni să aspire la slujbe mai înalte decât un zapclic, o vătășie de plai sau o sămeșie; caftanele la cari le era iertat să se urce cu gindul, era mult, multe acele de șătrar sau de sluger, și acestea dacă se învredniceau să cîștige protecțiunea vreunui medelnicer Costacopulo, a unui căminar Rasti sau a unui becer Manolache.

Cu toată decadența lor, boierii indigeni tot își păstrase multe din obiceiurile și tradițiunile cele vechi ale țării, mai ales acea de patroni și clienți. În fiecare casă boierească se creșteau copiii de mazili, de boieri de neam și de poslușnici. Băieții învățau carte românească unul de la altul, sub direcțiunea vătafului sau a vreunui logofăt din curte; și fetele se dădeau pe mina unei mame Sande sau a unei jupinene Cristina, de le muștruluia și le învăța cusături de vapeluri, de gevrele și de sangulii, împletituri de bibiluri, fierături de fel de fel de dulcetuiri: rodozahar, șerbeturi de trandafir și de vișine, peltele de gutui și de mere, tetrea de chitră și deosebite vutci.

Cînd un boier își căsătorea copiii, să da cuconașului un băiat crescut în casă, ca să-l slujească pe procopseală; și fetei i se dădea copila cea mai cuminte și mai învățată, ca s-o îmbrace și să-i coasă, cu condițiunea de-a o mărita dupe vreun logofăt cînd și-o veni în vîrstă.

La însurătoarea căminarului Tachi Ghica i s-a dat din casa banului Scarlat Ghica un flăcău anume Grigorie, fiul işlicarului poslușnic, care dregea gugiumanele și işlicele casei banului; iar Mariței, fetei vornicului Scarlat Cîmpineanu, i s-a dat Sofiana, fata Aspasiiei, greacă adusă din Țarigrad de cucoana Luxandra Cîmpineanca, cînd s-a întors din surghiun din Țara Turcească.¹

Grigorie, ișlicarul, tânăr, nalt, rumen și plăcut; Sofiana, fată numai de șasesprezece ani, oacheșă, sprincenată și frumoasă; tot îmbrăcînd și dezbrăcînd dimineața și seara, Grigorie pe cuconu și Sofiana pe cuconița, deși nu știau nici unul limba celuilalt, dar tot șoptindu-și din ochi și din sprincene, s-au înțeles la vorbă așa de bine, încît a rezultat un copil care, deși conceput din flori, dar grație binecuvîntării părintelui Lesviodax, mai tîrziu: *chir Neofit, înaltpreasfințit mitropolit al Ungro-Vlahiei*, s-a născut fiu legitim și s-a botezat în Christos, după legea ortodoxă a Răsăritului, cu numele de Teodor, fiindcă venise în lume în întîia sîmbătă a postului celui mare.

Grigorie îi zicea Tudor și Tudorache, pe românește; iar Sofiana, ca o greacă ce era, îi zicea Theodoros (Θεόδωρος), nume cu care ne obicinuisem mai toți în casă atît pentru că ni se părea mai original, cît și pentru că eram, ca copii, în contact mai des cu chera Sofița decît cu logofătul Grigorie.

În vremea molemiei, feciorul care ne slujea în odaie, la dascăl, murind de ciumă la Mărcuța, tata ni l-a înlocuit cu Theodoros, care vorbea grecește, citea și scria românește, slovă de tipar, slovă popească și slovă ciocoiască, după izvodul dat de logofătul Matache; era deștept și-i prindea mina la toate. Am auzit mai tîrziu că avea unghiile cam lungi.

Sofiana, care era din insula Tinos și călătorise prin Tesalia cu mama ei Aspasia, ce fusese zece ani chelăreasă la mitropolitul de la Larisa, ne povestea seara despre minunile și frumusețile mănăstirelor de la Muntele Athos, ne spunea de sfințenia călugărilor de la Stavros, de la Simopetra și de la Vatopedi, unde nu călca picior de parte femeiască, unde nici în zbor nu putea să intre decît cocoșii. Cu cită evlavie ne istorisea scandalul ce fusese la Nimfios, cînd o barză obraznică a îndrăznit să-și așeze cuibul lingă coșul bucătăriei, cum sfinții părinți au stat trei zile și trei nopți în rugăciuni și privigheri, cum au dărîmat cuhnea cu ogeac cu tot și au zidit alta nouă din temelie, pe care au stropit-o cu aiasmă de sus pînă jos, rămînînd trei săptămîni întregi, bieții călugări, fără fiertură de fasole, încît slăbise de gîndea că erau sfinte moaște.

Teodoros asculta în estaz acele povestiri ale Sofianei, și acum visul lui era să poată să meargă, cînd s-o face mare,

să viziteze acele locuri sfinte, să se repeadă pînă la Mănăstirea Sfintului Sava și la Sfinta Ecaterina și chiar pînă la Ierusalim.

Nu știu, din sfințenie sau din ce, dar Teodoros nu putea să sufere pe ovrei. Cînd auzea strigînd pe uliță: „*Marfă! marfă!*“ lăsa tot și alerga după jupinul cu bocceaua la spinare, răzemată la cot, miorlăindu-i ca pisicile, și-i arunca raci vii în boccea [...]

Cînd duceau ovreii pe cite un mort la groapă, el, cu toată paza de arnăuți ai așai cari întovărășeau totdeauna cortegiul, făcea ce făcea și trecea fuga pe sub cosciug, strigînd: „Cruce!“ Ovreii, spărieți și sperați, arunca mortul jos și cădeau cu rugăciuni, cerindu-i să treacă înapoi, ca să nu se facă mortul strigoi. Această complezență le-o vindea uneori foarte scump: pe un pepene sau cel puțin pe o oca de mere.

Într-o vreme, tata, de jeluirile ovreilor, îl oprise de a mai ieși pe poartă; atunci găsisese alt marafet de a-i necăji. Casa unde ședeam era lingă Podul Gîrlei din Beilic, astăzi strada Șerban-Vodă, avea un sacnasiu scos la uliță, pe sub care treceau ovreii cînd se plimbau gătiți simbăta. Plăcerea lui Teodoros era să stea plecat pe fereastră, cu undița de prins pește în mînă, o potrivea așa de bine, încît apuca gugiumanul ovreiiului de fund și-l ținea spînzurat, de nu putea să ajungă judanul cu minile ridicate în sus.

Una iar din petrecerile lui favorite era să lege seara o sfoară de parul de la casa de peste drum, și el, ascuns sub gang, o trăgea de căpătîiul celalalt, tocmai cînd da tirtanul să păsească peste sfoară, și-l trîntea în bot.

Îmi aduc aminte că într-o seară, pe cînd era odaia cea mare plină de boieri și de cucoane, intră un biet jidan cu falca umflată și cu barba încălțită de nu putea să vorbească. Teodoros îi aruncase sfirleaza în barbă, după ce-l spoise pe obraz, mască, cu un pumn de mazăre făcăluită. Tata, drept satisfacere, a chemat pe vâtaf și i-a poruncit să lege pe Teodoros de piciorul patului, totdeauna de cu seară, ca să nu mai poată ieși la poartă.

Teodoros era meșter de frunte în toate jocurile de copii. Reputația lui de giolar era mare de la Antim pînă în Lucaci; averea noastră în arșice se suia într-o vreme pînă la două

mii, tot capre curățite în var și îngropate în pământ în do-
nițe. El zicea totdeauna pe:

Opus pocus imperator,
Țangăr mangăr nacaftù,
Tacaftù melengher buf!

Și le potriveau așa de bine, că *biful* cădea totdeauna pe ceia-
lalți jucători, și rămânea tot el baciul. Apoi dacă intra o dată
cu ichiul în armean, se punea pe lenghi, de nu mai lăsa os-
cior pentru ceialalți băieți.

Nimeni nu știa să dea pui de giol ca dinsul, nici să po-
trivească spetezele la zmeu; făcea niște părători de gindeai
că bate toba în cer, așa urla de tare zmeul nostru. Cînd tre-
cea sfoara vreunei zmeu strein peste grădină sau peste casele
noastre, îl prindea de gușă cu glonțul de sfoară sau îl încurca
cu al nostru, îl da peste cap și-l trăgeam în curte.

Teodoros creștea sub pat și în podul casei porumbei de
tot neamul și de toată pana: și de cei moțați, și de cei încăl-
țați, dar mai cu deosebire de cei jucători și de cei șoptitori
și hoți. Cînd zărea unul strein pe sus, îndată înălța un jucă-
tor, care prin învirtiturile lui îl atrăgea, și cînd îl aducea
bine în orizontul nostru, îi trimetea doi-trei șoptitori care-l
lua între dinșii și-l aducea, vrînd-nevrînd, drept în porumbă-
rie la noi; atunci alergam de-l închideam pînă se obicinuia
cu ceialalți porumbei și-l făceam rob.

Teodoros era ceea ce francezii numesc *un gamin*, iar pe
românește, *un ștregar*.

Cînd m-a trimis tata în străinătate, l-am lăsat la Gher-
gani pe lingă kir Ianuș Ciobanoglu, arendașul moșiei; îi
servea de isprăvnicel; păstra viu dorul de a se face hagiul.
Cînd m-am întors, l-am găsit ajutor logofătului Marinică,
epistatul unei moșii ce aveam în Teleorman. Cunoștea hota-
rele tuturor proprietăților de pemprejur și știa pe dinafară
claca și dijma datorită de fiecare sătean din plasa Vedei.
Își făcuse un nume așa de bun în specialitatea de căutare de
moșie, încît trecea epistat de la o moșie la alta ori de cite
ori tată-meu sau Costache Cantacuzin, Barbu Katargiu
sau Iancu Slătineanu nu găseau să-și dea în arendă moșiile
lor Secara, Piatra, Voievoda sau Lisa. Uneori căuta cite
două și trei deodată.

În contact de afaceri cu Siștovul, vorbea bulgărește ca apa și legase cunoștințe cu neguțători de peste Dunăre. Într-o zi, sau că nu putuse să încheie socoteli bune cu Iancu Slătineanu pentru gestiunea moșiei Lisa, sau că iar i se făcuse poftă de hagialic, s-a pus într-o șaică să treacă la Nicopoli, zicînd că se duce să cumpere vite; nu s-a mai întors nici pînă în ziua de astăzi. S-a făcut nevăzut, *afantos*, cum zicea biata mă-sa.

Mult l-a mai jălit sărmana Sofiana, mult a mai alergat cu acatiste și paraclise pe la biserici și pe la icoane făcătoare de minuni; mult a mai umblat pe la vrăjitori și cărturărese să-i ghicească, să-i dea cu bobii și să-i cate la stele. Nimic și iar nimic; parcă l-ar fi înghițit pămîntul!

Fel de fel de oameni veneau de-i spuneau bieteii mume tot felul de povești: unii că ar fi aflat de bună seamă de la un corăbier că caicciul care-l luase să-l treacă Dunărea, simțindu-l cu parale în chimir, l-ar fi omorît ca să-l jefuiască. Alții îi spuneau că l-ar fi văzut în Tatar-Bazargic, unde se turcise de dragostea fetei unui muftiu, ca s-o poată lua de nevastă. Alții iar îi spuneau că, prinzindu-l un imam la cadina lui, l-ar fi legat într-un sac c-o piatră de gît și l-ar fi aruncat în Dunăre.

Sofiana șapte ani de-a rîndul îi făcuse toate soroacele cu colivă și cu colaci, ca la morți. Cînd, într-o zi, vine veselă la mama, cu o scrisoare în mină. Era de la Teodoros, care trăia și scria:

„Să nu spui la nimeni că sunt în viață. Voi să știi numai tu că trăiesc, sunt sănătos, tare și mare, și de-o vrea Dumnezeu am să mă fac și mai mare. O să trimet să te aducă și pe tine aici, pentru că-mi ești mamă și bătrînă.“

Nici dată, nici nume de loc! Scrisoarea i-o dăduse jupin Stoian, băcan din hanul Gabrovenilor, căruia i-o trămisese frate-su din Uzungiova, căruia și lui i-o dăduse tatar-mizilul care trecea cu iasacii unui elciu.

Un an după aceea, altă scrisoare, în care iar îi zicea că în curînd o să trimită s-o ia. Iscălit *Teodoros* și dedesubt *Magdala*.

Imaginațiunea bieteii bătrîne se rătăcea în tot felul de gînduri. Aci i se părea că Magdala era fata muftiului de dragostea căreia se turcise, căci acum nu mai avea îndoială că-și schimbase legea, de vreme ce în scrisoarea lui nu pome-

nea nici de Maica Domnului, nici de vro mănăstire; aci iar credea, după explicațiunile unui manaf bătrîn din curte, că nu era scris Magdala, ci Abdula, numele lui cel nou în Mahomed. Într-o zi vine veselă la mama, că-i spusese arhimandritul grec de la Stravopoleos că Magdala era nume de creștină, de la Maria Magdalina din *Evanghelie*, și că trebuie să fie numele nevastei ce luase.

Pe la 1848, cînd am plecat din țară, Sofiana se lipise pe lingă fosta mea doică, maica Eudoxia, călugăriță la Țigănești, hotărită să se călugărească și ea. Cînd m-am întors în țară la 1859, biata maica Eudoxia, bătrînă și căzută la așternut, n-a știut să-mi spuie alta despre Sofiana decît că plecase de la schit de vreo opt ani, cu gîndul să-și ia metania, sau la Mănăstirea Dintr-un Lemn, sau la vreun schit din Țara Grecească. Clucerul Scarlat Iarca mi-a spus că o văzuse cu vreo cinci ani în urmă prin București și că, întrebînd-o de știe ceva despre fiu-său, i s-a părut că nu prea ținea șir la vorbă.

Pe la 1864 eram mai mulți adunați la ceai la răposatul Tillos, consul general al Franței; gazdele erau pline de peripețiile expedițiunii englezilor în Abisinia și de marșul lor spre Magdala; nu mai era pe-atunci altă vorbă decît de vitejia negoșului.² Numele de Magdala din scrisoarea Sofiane mi-a adus aminte de Teodorosul nostru și, adresîndu-mă către Slătineanu, îi zic:

— Ți-aduci aminte, cucoane Iancule, de epistatul tată-meu de la Secara, pe care l-ai avut și dumneata la moșia Lisa?

Nu isprăvisem vorba, și răposatul Slătineanu, bătîndu-se pe frunte, îmi răspunde:

— Ai dreptate, el trebuie să fie, să știi că el e, numai el avea totdeauna vorba de împărat în gură: „Știu că n-o să mă facă împărat; doar nu mi-o lua împărăția. Nu-ți fie frică de mine, că doar nu sunt împărat.“ Una, două, și împărat!

Negoșul, după toate descrițiunile lui Bell și ai altor călători englezi cu cari au fost în mare intimitate pe la 1861, cînd era cu oștirea lui la lagărul de la Dobra-Tabor, unde adunase 150 mii de oameni, seamănă cu totul cu Teodorosul nostru. Îl descriu oacheș, dar nu de o culoare etiopică, nasul pronunțat și incovăiat, buzele subțiri, fără nici o

asemănare cu a soiurilor africane; părul creț și despărțit în trei codițe împletite, obrazul mai mult rotund decît oval, multe fire de păr albe în barbă și în mustățe, talia de mijloc, dar legat și țepăn.

La 1864, cînd au intrat englezii cu asalt în Magdala, Teodoros, după ce s-a luptat vitejește ca un leu, nelipsit din mijlocul soldaților lui oriunde era primejdia mai mare, apoi s-a închis într-un turn cu vreo cîțiva ofițeri, zece la număr cu dinsul împreună, și de-acolo trăgea în englezi. Cînd *sir* Charles Staveley a spart turnul și a intrat înăuntru, Teodoros, întorcîndu-se către servitorul său Valde Gabir, singurul luptător care mai rămăsese în viață, îi zise: „S-a sfîrșit! Fugi, te dezleg de jurămint; cît pentru mine, eu nu pot cădea viu în minile inamicilor“, și, punînd țeava pistolului în gură, și-a zburat creierii.

Nimeni nu știa că unul dintr-acele zece cadavre era al negoșului, cînd un prizonier abisinian, zărind inelul din deget, a strigat „Teodoros!“

Patru zile mai înainte de lupta de la Magdala postise și se împărtășise. Markham spune că era foarte pios și cumpătat, dar că de vro cîțiva ani căzuse la patima femeilor și la băutura de rachiu, se însurase cu o a doua femeie, căreia îi dăduse numele de Dedjatsh Vobyé (Aur Curat), ceea ce nu-l oprea de a avea mai multe țiiitori, dintre care cea mai favorită era o gallas, anume Yatamanya.

Un om, care din soldat aventurier ajunsese împărat, nu poate să fi fost un om ordinar, și cu drept cuvînt Plowder îl considera ca pe un om cum de multe veacuri nu s-a mai văzut în Africa. Venit în Abisinia pe la anul 1854, pe cînd această țară era într-o adevărată anarhie militară, a luat partea episcopului catolic (Abuna Salamah) Andrei în contra lui Kășa, un pribeag, cap al unei bande de tilhari, care ajunsese stăpîn pe toate posesiunile lui Ras Ali, pe care-l detronase. Kășa nu voise să se supuie bisericii romane iacobite și favoriza biserica coptă. Andrei, cînd a văzut pe Kășa învins la Dobra l-a afurisit și a proclamat, în mijlocul oștirii, pe Teodoros rege al regilor Etiopiei și i-a pus coroana pe cap.

Bell zice că avea concepțiuni mari, că cugeta la izgonirea tuturilor musulmanilor din Abisinia și întinderea creștinismului în toată Etiopia, și căuta sprijinul Engliterei la realizarea scopurilor lui; în arhivele engleze se păstrează o

scrisoare a lui către regină, cu data de 12 februarie 1862, prin care cere să-i trimită un ambasador.

„În numele Sfintei Troițe, Eu, Alesul lui Dumnezeu, Regele Regilor, Teodoros al Etiopiei, către M.S. Victoria, Regina Engliterei...”

Și începe astfel:

„Sper că M.V. este sănătoasă, că și eu cu mila Domnului sint sănătos...”

Apoi să nu zicem că e după modelul românesc al logofătului Matache, de la care Teodorosul nostru a învățat carte. și începea cu:

„Mai întâi cercetez de fericita sănătatea dumneavoastră, ca, aflindu-se pe deplin, foarte să mă bucur, că și noi cu mila proriei crești suntem cu toții sănătăși...”?

Cauza de căpetenie pentru care s-a certat întâia dată cu consulul Cameron a fost speculațiunea ce făceau bunii abisiani cu bieții copii din Cordofan, pe care-i prindeau, vîin-du-i ca pe niște dobitoace sălbaticе, îi scopeau, și pe cei cari supraviețuiau după această barbară și periculoasă operațiune îi vindeau la turci pentru paza haremurilor. Se făcuse bănuitor, rău și crud, și cînd era prins de băutură, orice nemulțămire a poporului, orice răscoală o atribuia intrigilor lui Cameron; într-o zi a mers pînă a-l aresta și a-l închide; de aci expedițiunea englezilor din 1864.

Nu știu dacă, în intervalul de la fugirea lui din țară pînă la 1854, Teodorosul nostru s-o fi frecat cu fruntea de piatra cea neagră de la Kaaba sau de s-o fi scăldat în Iordan. dar nu mă indoiesc că îmbrățișase catolicismul și că s-a luptat și a murit ca un viteaz. Ișlicarii pot fi mindri de un fiu al isnafului lor.

„*Oportet imperatorem stantem mori.*”*

ION GHICA

---

* „Se cuvine ca împăratul să moară în picioare.” Frază rostită, pe patul de moarte, de împăratul roman Vespasian.

XVI

TEODOR DIAMANT

Brighton, octombrie 1883

Scumpul meu amic,

Îndeobște englezii, precum știi, sunt cunoscuți de oame-
nii cei mai activi și mai ocupați din lume. Nu pierd un minut
din viața lor. Zic că:

„*Time is money.*“*

Dacă întâlnești pe drum vreun cunoscut și vrei să stai
la vorbă cu dînsul:

„*How do you do?*“**

Și-l întrebi:

„Da' ce mai faci, domnule? De cînd nu te-am văzut!
Ce-ți face cucoana, copilașii, sănătoși?“...

Sau îi spui că e vreme frumoasă:

„*Fine wether.*“

El trece fără să-ți răspundă, fără să te vadă măcar.

Dacă ai să-i vorbești ceva, e treabă lungă; trebuie să-i
scrii, să-ți răspundă, și-apoi să vă înțelegeți bine prin cores-
pondență despre locul întîlnirii, acasă la tine sau la dînsul,
la club sau la *office****, e afacere:

„*Business.*“

---

* Timpul este bani.

** Formula de salut în limba engleză.

*** Serviciu.

Nu este tot astfel cu englezii de aici. Aștia stau toată ziua pe malul mării la soare sau la lună, pe *Deck** sau pe *Pier***, ca farnienti napolitani, cu deosebirea că napolitanul se trîntește orizontal pe nisip, cu pîntecele în sus, și nu se mai mișcă toată ziua; pe cînd englezul din Brighton se ține țapăn vertical, alergînd de colo pînă colo, cînd pe jos, cînd călare, cînd în trăsură, cînd cu velocipedul, cînd în perambulanter; sau se aruncă în mare, face *match*, înotînd ca un pește, aspirînd să egaleze într-o zi pe nemuritorul Boyxton¹. Apoi, fie soare, ploaie, vînt, cald sau frig, puțin îi pasă.

Dacă sunt eu aici, înțelegi că lenea și marea m-au adus, dar eu sînt din cei plăpînzi, și azi bate un vînt de nu te poți ținea pe picioare, ba nici de fereastră să m-apropiu nu mă lasă; mă ține închis în casă. De necaz, am luat condeiul să stau cu tine la vorbă. De două ori l-am aruncat din mînă, zicîndu-mi:

„Dar de m-oi pomeni cu scrisoarea mea în *Convorbiri!* Ce-o să zică publicul? Nu este așa că are să dojenească pe bietul Negruzzi, care le dă să citească ce-i trece prin minte unui om fără titlu universitar, fie măcar de la Salamanca sau cel puțin de la Sadagura?“

Astfel cugetam și mă smeream. Cînd mi-adusei aminte că nu sunt fără titlu. Și să vezi că n-o știam nici eu pînă mai deunăzi. Ba ce încă? Mă credeam un prost, trăiam cufundat în viața cîmpenească, cu oile și cu vacile; stam cu ochii sticliți pe cer, doar oi vedea vreun semn de ploaie; ascuțeam secerile și coasele, cirpeam saci, dregeam șuruburile mașinelor și oftam mereu după o recoltă bună, care de la o vreme încoace, nici din șapte în șapte ani, după *Scriptură*, nu se mai vede.

Știi ce s-a întîmplat acum un an amicului nostru Hyacinthe de la Vaudeville! Bietul om, burghezul cel mai liniștit și mai pacinic din tot Parisul, bun fiu, bun soț și bun părinte, face și el odată un chef la birt cu cîțiva amici; dar, tot golind la pahare, cînd în sănătatea unuia, cînd a altuia, se scoală de la masă cam amețit, încît, întorcîndu-se noaptea tîrziu acasă, mergea pe două cărări și în colțul uliței Jeffroy Marie — „*Mi-e frig Marghioală*“, cum zicea Chirița² — se

---

* Covertă.

** Debarcader.

împiedecă de o femeie bătrână, căzută în noroi pe pietre. Milosul de Hyacinthe nu-și caută de drum, ci, temîndu-se să n-o calce vreo trăsură, dă s-o ajute să se scoale. Femeia se deșteaptă din somn și începe să strige:

„Săriți, săriți! Hoți, asasini!“...

El, speriat, o ia la fugă, ajunge într-un suflet acasă, ostent; se trintește pe pat, încălțat, îmbrăcat cum era, și adoarme ca un prea fericit. A doua zi, de 2 mai, se trezește cu capul cam greu. Nu-și prea da seama bine despre cele petrecute. Cînd pune mîna pe jurnalul care era pe toaleta nevastei, citește chiar pe pagina intîia jalnica povestire a unui grozav omor comis, în noaptea de 1 spre 2 mai, asupra unei sărmane bătrîne în colțul uliței Jeffroy Marie; tocmai în locul unde încercase să dea ajutor. Peripețiile înfiorătoarei drame erau povestite pe patru coloane. La citirea acestei povestiri, omul începe a se îngriji, caută să-și aducă aminte, se pipăie, se uită la mîni, își vede mîinile pline de sînge: se zgîriase opintind să ridice pe femeia adormită; se uită la haine, hainele pline de noroi. Cu cit citea și se gîndea, cu atît se convingea că ucigașul nenorocitei bătrîne din jurnal era el. O sfeclește, îngălbenește, îl apucă fiori de moarte, tremură ca varga. Își inchipuiește că-l caută poliția, că-l urmărește, că i-a dat de urmă; se vede arestat, acuzat, judecat, condamnat și cu capul tăiat. Zăpăcit și disperat, se hotărește să fugă; părăsește casă, masă, nevastă, copii, tot, și se duce de s-ascunde sub pămînt, în catacombe.

Inchipuiește-ți starea spiritului unui neguțător cinstit, blind ca o oaie, milos ca un copil, bun ca pinea caldă, care ajunge a se convinge, el pe sine însuși, că este un hoț, un scelerat, un ucigaș... Norocire că în pripa de-a părăsi casa îi rămăsese jurnalul agățat de căptușeala surtucului, și cînd aruncă ochii în capul foii citește:

„Anul 1830, mai 2“.

Era descripțiunea unei crime intimplate acum cincizeci și trei de ani, pe cînd amicul nostru nici nu era născut.

Jurnalul făcea parte din bogata colecțiune consacrată zulușilor madamei Hyacinthe.

Cam așa am pățit-o și eu mai deunăzi:

Căutînd într-o ladă uitată, dau peste o gazetă de cele mari, și ce văd: numele meu strălucea de-o sută de ori pe patru coloane, împodobit cu fel de fel de epitețe, care mai

de care. Citeam și tot îmi puneam mâna cînd pe inimă, cînd pe cuget, chiar și prin buzunare, întrebîndu-mă nu cumva din știință sau din neștiință, în vis sau de diavol ispitit, oi fi comis crimele ce mi se imputa; violațiuni de legi, prevaricațiuni, trădări etc³. Și dacă îmi mai rămînea alta de făcut decît să-mi pui sacul cu cenușă pe cap și a o plecat pe ulițe, strigînd:

„Iertare, oameni buni, pentru un păcătos! Tinerilor, bătrînilor, viilor și morților, iertare!“

Acele patru coloane erau răzemate pe umerii puternici ai unui U. cu mai multe puncte (U...) Urus, Ursus, Urechiatu sau Urbanus. Ba nu! Urbanus nu putea fi, căci nu conținea nici măcar un dram de urbanitate.

După ce mă făcea cu ou și cu oțet, îmi mai trăgea vreo cîteva sfichiituri cu muscal, turc, englez, aristocrat... Aristocrat! e cuvîntul cel mare al democraților de ocaziune. Știi că nimica nu le place mai mult decît să se tragă dintr-un nume mare și să fie decorați.

Aveam la noi în sat un notar, secretarul primăriei, cum se zice; de cîte ori mă întîlnea, îmi repeta:

„Eu, domnule, nu sunt numai democrat, sunt chiar demagog. Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri și distincțiuni d-alea între fapăturile lui Dumnezeu. Cer să fim toți o apă...“

Îl chema Gheorghe Bulamac, dar de la o vreme iscălea scurt: *Burlamache*; zicea că așa îl povățuise un amic din București, om învățat, democrat și demagog ca și dînsul, *Burlamache* fiind un nume mai cunoscut și mai potrivit cu pozițiunea sa de depozitar al legilor⁴.

Odată, văzîndu-l cu un inel de alamă în deget, pe care era săpată o iederă încolăcită pe un arbore, cu deviza: „*Je tiens ferme*“*, i-am zis în glumă că acea verigă părea a fi ceva prețios, un fel de monument istoric, și că acel „*Je tiens ferme*“ trebuie să fie o alterațiune a cuvintelor:

„*Je, Etienne ferme.*“

(Eu, Ștefan cel tare.)

De atunci îl dedese de-l suflase cu aur; și cînd m-a rugat să-i botez un copil și l-am întreat ce nume să-i pui, mi-a răspuns:

---

* Mă țin tare.

„Apoi Ștefan, tot îi am eu inelul“.

Oricînd mă vedea, mă întreba ce s-a mai făcut cu statua lui Ștefan cel tare? Umbla cînd cu barbă, cînd fără barbă, după cum era curentul săptămînei la ședința din urmă a Academiei.⁵

A făcut ce-a făcut, și mai an l-am văzut cu „Serviciul credincios“, cu „Independența“ și cu „Trecerea Dunării“ pe piept, ca unul ce întovărășise pînă la Zimnicea carăle cu făină din sate; mai avea și la git o medalie mare, dobîndită nu știu la ce expozițiune pentru lemne din pădurea statului.

Mi se jeluia că era persecutat de guvern, care nu știe să-și cinstească adevărații amici.

„De! judecă și dumneata — îmi zicea — nu mi se cuve-nea și mie măcar Coroana Romîniei?“

Dar să venim la diploma mea:

Domnul U..., după ce mă spinteca de sus pînă jos, citea în inima mea ca într-o bucoavnă și-o denunța neagră ca un bulgăre de smoală, îmi cerceta mațele unul cite unul și le declara pestrițe ca pielea de năpîrcă; apoi se suia la cap, și-acolo îmi respira creierii cutiuță cu cutiuță și-i proclama buni, foarte buni și, în sfîrșit, incheia diagnosul său psiho-fiziologic prin sentința:

„Om rău, dar inteligent“.

Cum vezi, dar, am un titlu, și încă de la un mare ziarist... și știi că ziarele fac și desfac reputațiunile; ele leagă și dezleagă cum vor și cum le vine. Te pot face patriot, onorabil, capabil, învățat, ba și frumos, numai să vrea.

Așa!

Am trecut buretele peste *om rău* și m-am oprit la *inteligent*, salutînd acest titlu cu recunoștință, îmi venea să strig:

„*Anch'io son' pittore!*“*

Îmi venea să parodiez pe marele Corneille și să zic:

„*La haine d'un grand homme est une recommandation des cieux*“**.

---

* Și eu sînt pictor! Exclamație a pictorului italian Correggio, în fața unui tablou de Rafael; exprimă mîndria îndreptățită a unui artist.

** Ura unui om mare e o binecuvîntare a cerurilor.

Sunt om inteligent *de par Mr. U...*

Această aducere-aminte m-a făcut să ridic condeiul de jos și să zic:

„*All right!*“* și să m-apuc să-ți vorbesc de un biet original, de un nebun, cum îi zicea unii, de un entuziast, român cu inimă, despre care nu am văzut să se fi scris un rind măcar. Un om uitat, deși poate a contribuit mai mult decît s-ar crede la starea de astăzi, cu toate că nu trăia la 48.

Mulți din oamenii cei mari ai secolului, Fourier, Michel Chevalier⁶ și alții, mi-au vorbit de dînsul cu cel mai mare respect și considerațiune, întrebîndu-mă: „Ce face, cu ce se ocupă?“ „A murit“, le răspundeam cu lacrimile în ochi, căci îl iubeam ca pe un frate; mi-a fost amic, mi-a fost dascăl, mie și la mai mulți alții din generațiunea noastră.

Intrasem în anul 1828, pe cînd se lupta primăvara cu iarna.

De vreo doi ani se arătase pe cer, despre mieznoapte, o stea cu coadă ș-o sabie de foc; împăratul Alexandru murise și frate-său, Nicolae se suise pe tron; lăcustele se îngropaseră în Bărăgan; s-auzea de ciumă și se vorbea de cîrjalii, de zaporojeni și de zaveră.

Deși Ribeaupierre iscălise de curînd pace și prieteșug cu Turcul la Cetatea Albă, Akerman; deși Metternich era mîndru că asigurase prin dibăcia sa pacea în Europa, dar după eresul de la noi că fiecare țar este dator ca cel puțin o dată în cursul domniei lui să încercese ia Țarigradul cu sabia, toată lumea zicea că vin muscalii.

Într-o dimineață, un fustaș de-ai curții domnești intră într-un suflet zicînd:

„Cucoane Tache, te poștește măria-sa!“

Tată-meu, care pe atunci era hatman, se leagă în grabă cu șalul la cap, își pune capotul cel roșu și incalecă calul. Îi plăcea să umble mai mult călare. Avea un armăsar arăpesc cum n-am văzut mai frumos și un manaf kurd, muchelef, numai fir de sus pînă jos, hagi Abdullah; îl avea numai și numai pentru a îngriji de mindrul dobitoc. El trăia ziua și noaptea alături de Nejdîu.

Hagiului, fie zis în treacăt, îi cam plăcea vinul, și Ilie Arnăutul, bosniac fanatic, profitînd de acea slăbiciune,

---

* Perfect!

il făcuse să creadă că pentru mahometani apa e apă și pînea pine, băutură și mîncare proastă și fără gust; în vreme ce pentru creștini apa are gustul vinului de Drăgășani și pînea este întocmai ca curcanul umplut cu castane și fript la cuptor. Apucîndu-l astfel de stomah și de cerul gurei, din Abdullah făcuse un Grigorie, drept-credincios, deși găsea că lingurița popei era prea de tot mică.

Tata călare, cu hagi Grigorie manafu pe lingă cal, cu mîna pe harșa, după șart, pornește la curte. Dar nu trece mult, și-l vedem venind în fuga calului, semn de grabă mare. Descalcă, vorbește ce vorbește cu mama, și îndată ne pomenim aruncați toți copiii într-o trăsură, claie peste grămadă, cu mama dimpreună, cu o mulțime de boccele, și, în treapădul cel mare al cailor, ne duce la Cimpineanca, în casele unde este astăzi Eforia spitalelor.

Ș-acolo, spaimă și pregătiri de drum. Unchii mei Cîmpineni, Costache, Dumitrache și Iancu se întorseseră și ei de la curte foarte îngrijiți. Vodă adunase pe boierii *halea* și *paia*, ca să le spuie că cazacii trecuseră Prutul, c-au arestat pe Ioniță Sturdza și că el pleacă la Brașov.

Șeful garnizoanei turcești din București avea poruncă de la saraskierul ca, îndată ce-a afla că muscalii au pășit peste hotar, să părăsească Bucureștii cu toată ordia și să se tragă în cetate la Giurgiu.

Casa noastră era în drumul pe unde era să treacă turcii, în căpătîiul despre apus al podului de peste Dîmbovița, în ulița Beilicului, astăzi Șerban-Vodă. Dincolo de apă era Caslava (Cazarma Beilicului). Deși miralaiul Iusuf-beg, comandantul, ne era prietin și, ca vecin, venea des în casă la noi, dar tata voia să fim la adăpost, temîndu-se ca nu cumva neferii, plecînd, să facă neorînduiele, și de aceea ne trimisese într-o casă depărtată.

Nu am văzut oștirea turcească cînd a trecut pe sub ferestrele noastre, dar ni s-a spus că au pornit pe la amiazi, soitarii înainte îmbrăcați în haine peștrițe, cu coade de vulpi la căciuli, jucînd chiocecurile, strîmbîndu-se la lume pe uliță și făcînd fel de fel de caraghioslicuri; după dinșii veneau meterhaneaua și tumbeciurile în sunetul surlilor și tobelor, și în urmă oastea, fiecare turc avînd pe umeri sau pe cealma cîte o pisică, o maimuță sau un coroi. Răutăți

n-au făcut, dar speria lumea, dind dezghinuri cailor și trăgind la pistoale în semn de bucurie.

Am petrecut noaptea la bunica, și a doua zi, în zori de ziuă, eram pe drumul Cimpinei.

Cînd treceam pe Podul Mogoșoaiei, de prin toate curțile ieșeau cară, căruțe și calești încărcate cu lume și cu calabalicuri. Cînd am ajuns la pod la Băneasa, chervanul se ținea lanț; sute de trăsuri mergeau lin pe șleau, una după alta. De-abia se mișcau în pasul cel greu al cailor. Se îngropau roatele în noroi pînă la bușă. De încet ce mergeam, primeam pe tot ceasul știri din București, cu călărași de-ai hătmăniei:

„Bine, pace.“

„Filipescu a plecat, apucînd spre Focșani.“

„Villara cu Nenciulescu se ceartă de-acu pe visterie.“

„Cumnatul Scarlat Grădișteanu rămîne în București.“

„Brîncoveanu a ajuns la Pesta...“

Cînd era soarele de-o suliță, ajunseseam la Pociovaliște; făcusem aproape o poștă. Poposisem dinaintea hanului. Cît vedeai cu ochii, cîmpul era acoperit cu trăsuri; în mijlocul fiecăruia pile se ridica cite un foc mare, cu flacăra pînă la cer, ocolit de feciori, de vizitii, de rîndași și de chirigii stînd pe vine, pe lingă căldările de mămăligă. Boierii și cocoanele dormeau prin calești și prin căruțe. Dimineața ne urmam drumul, care mai de care s-apuce înainte. Am aflat că peste noapte trecuse și vodă cu toate beizadelele, mergînd spre Brașov.

Mai mulți tineri cuconași și negustori, îmbrăcați care turcește, care nemțește, urmau caravana, călări, încurînd și jucînd caii pe lingă calești. Între cei mai dichisiți și mai sprinteni, doi mai cu seamă trăgeau atențiunea sexului: frații Mehtupciu. Unchiu-meu Crețulescu, care dibuia foarte bine poreclele, unuia îi zicea Gămălie, căci, în adevăr, modul cum își umfla părul și favoriții îi da aparența unei gămălii de ac, pe celalalt îl poreclise Zlatauz⁷, pentru că vorbea tot în sentințe:

„Bogatul să nu asuprească pe cel sărac.“

„Legea e de la oameni, iar dreptatea de la Dumnezeu.“

„Iubește pe vrăjmașul tău ca pe un frate rătăcit.“

„Sai în ajutorul celui ce se găsește în nevoie.“

„Jertfește interesul tău pentru fericirea aproapelui.“

Dimbovița lângă Radu-Vodă
(Acuarelă de Preziosi)

ΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ Α. Τ. ΤΟΥ ΠΡΙΓΓΙΠΟΣ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

ΚΚ. Ι. ΓΚΙΚΑ.

Ἐκφωνηθεὶς τὴν 25. Ἀπριλίου 1856. κατὰ τὴν ἔναρ-
ξιν τῆς Α'. Γεν. τῶν Σαμίων Συνελεύσεως.

Ἐν Λιμ. Βαθείος.

Κύριοι Πληρεξούσιοι!

Συμφώνως μὲ τὰς διατάξεις τοῦ Θεμελιώδους Νόμου τοῦ
Ἰψ. Α. ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΧΑΡΤΟΥ, συγκαλέσα ὑμᾶς εἰς Γενι-
κὴν Συνέλευσιν, ἵνα ἐνασχοληθῆτε κατὰ τὸ δίκαιον εἰς τὴν ἐ-
ξέλεξιν τῶν πράξεων τῆς Βουλῆς, καὶ τῆς ἐτησίου οἰκονομικῆς
διαχειρίσεως. Κεκλημένοι ὑπὸ μόνης τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν
συμπολιτῶν σας, δὲν ἐξαρτάσθε εἰμὴ ἀπὸ τὰς ὑπαγορεύσεις
τῆς συνειδήσεώς σας, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς ἥτις ἀ-
τομικῶς σας ἐνεπιστεύθη· ἐκασκήσατε ἐλευθέρως τὸ δίκαιον
μά σας ἀνευ προκαταλήψεως ἢ μεταμελείας, χωρὶς νὰ παρα-
λείψετε ἀνεξέλεγκτον τὴν παρεστραπὴν ὑπαλλήλου τινός, ὁ-
ποιαδήποτε καὶ ἂν ᾔθελεν εἶσθαι ἡ σοβαρότης αὐτῆς· ἐξ ἐναν-
τίας μάλιστα σημειοῦντες ἀκριβῶς τὴν ἐλαχίστην κατάχρησιν
κατὰ τὴν λογοδοσίαν, ὡς καὶ τὴν παραμικρὰν παράβασιν εἰς

„Folosul dobândit prin viclenie și se strecoară printre degete...”

Și o mie de altele din *Scriptură* și din filozofie, și sfirșea omeliile sale cu:

„Ce ție nu-ți place altuia nu face”.

Pe cel dintii îl chema Barbu și-i zicea Bărbucică, pe celalalt Teodor, Tudorachi. Tatăl lor era unul Diamandi Mehtupciu, nepot sau strănepot de-ai sfântului Dimitrie de la Mitropolia din București. Era sau nu era rudă cu cuviosul, Dumnezeu știe; adevărul este că tatăl, moșul sau strămoșul lui Iamandi venise în țară de peste Dunăre cu moaștele făcătorului de minuni; și zicea Mehtupciu pentru că fusese scriitor de limba turcească la postelnicie. Fiul său Tudorache adoptase numele de Teodor Diamant, sau mai scurt, *Diamant*.

Pe Bărbucică l-am cunoscut. Știi că nici natura, nici apucăturile nu-l împingeau la carte; n-a învățat nici să scrie, nici să citească, era cam idiot. Îi zicea Bălbuitu din cauza anevoinței ce avea la vorbire; nu era cu desăvârșire surd, dar era tare de ureche, foarte tare, într-atît de tare, încît glumeții, mișcînd din buze, fără a scoate glas, îl făceau să creadă că-i spunea ceva, și el asculta și-i răspundea ce-i venea, ca să nu lase să creadă că n-a auzit. Devenise jucăria celor fără de ocupațiune. Se credea omul cel mai frumos din lume și era convins că toate damele cele mari erau înamorate de dinsul. Trăia din munificența celor ce petreceau cu prostia lui. În urmă, închiriasse un apartament în strada Victoriei; îl mobilase; așezase în mijlocul salonului o masă mare așternută cu postav verde, împrejurul căreia veneau de se adunau jucătorii de cărți, ziua și noaptea, liberi de orice priveghere și fără teamă de poliție sau de procuror. El plătea luminatul, încălzitul și serviciul și-și scotea chiria și toate cheltuielile, cu prisos, din monopolul cărților, și trăia bine.

După moartea lui, stabilimentul s-a continuat de domnii: Ciocîrlan, Puică și Cucu, în tovărășie, sub firma: „La trei păsări” („*Aux trois oiseaux*”).

Celalalt frate, Teodor, era un om de frunte, inteligent, muncitor, stăruitor și plin de devotament. Cel dintii elev în Școala grecească, cel dintii la dascălul Lazăr, cel dintii la „Sfîntul Sava”, sub Efrosin Poteca, inimă curată și senti-

mente nobile. Vorbea și scria mai multe limbi străine, franțuzește, nemțește, grecește și italienește; știa bine limba latinească și elinească. Băiat sărac, el se destină la cariera didactică.

Cînd l-am întilnit călare, pe drumul Cimpinei, el se ducea la Mînich prin Brașov și Viena; dobîndise o bursă din fondul mitropolitului Nectarie.

Cît timp a ținut acel ajutor, el a urmat regulat și cu cel mai mare succes în școala cadetilor; dar a venit o zi cînd acea bursă a încetat; atunci orfanul a trăit citva din generozitatea lui Dinicu Golescu; îngrijea de băieții lui cei mai tineri, de Radu și de Alecu (Albu); dar în urmă, frații Golești mutindu-se la Geneva și la Paris, și ceilalți tineri părăsind unul cite unul capitala Bavariei, unde începuseră a trăi rău cu studenții germani și făceau pe toată ziua gilcevuri și dueluri, Diamant s-a hotărît să se ducă și el la Paris, unde cunoștea pe toți românii de acolo, cu speranță că-i vor veni în ajutor, pentru a-și complecta studiile începute.

În urma revoluțiunei franceze de la 1830, ideile de inovațiuni sociale luaseră un avînt așa de mare, încît cuprinseră toate spiritele, și tinerimea de pe atunci se aruncase mai toată în virtejul reformelor celor mai estravagante și mai chimerice. Prietenii și camarazii pe cari i-a găsit în Paris: Iancu Vlădoianu, Costică Brăiloiu, Iancu Bălăceanu, Niculache Niculescu, Barbu Katargiu, Stavrache Niculescu și alții erau pe atunci, care mai mult, care mai puțin, adepți ai saint-simonismului, și încetul cu încetul s-a pomenit și el distras de la învățătură și învăluit în cercul ideilor comuniste, cu deosebirea că, fiind dotat cu un temperament entuziast, cînd îmbrățișa o idee, o stringea cu toată căldura tinereței și se consacra cu trupul și cu sufletul. Și iată-l devenit unul din cei mai înfocați și mai aprigi adepți ai școalei de la Menilmontant, apostol și portar. *Père Enfantin*⁸ îmi zicea, vorbindu-mi de dînsul:

„*Diamant était un homme précieux; personne n-a fait autant de prosélytes que lui; prêcher et convertir c'était sa vie*”^{*}.

Dar vine catastrofa!... Guvernul lui Ludovic-Filip, îngrijat de lățirea propagandei comuniste, decretează izgo-

---

^{*} Diamant era un om prețios; nimeni n-a făcut atîți prozeliti ca el; să predice și să convertească, aceasta era viața lui.

nirea sfinților părinți de la Menilmontant, și atunci saint-simonienii cei mai însemnați, Michel Chevalier, Félicien David și alții, se risipesc, care cum apucă, în Orient, în America, în Africa... Și Diamant al nostru, dat afară din cuib, rămîne pe drumuri, fără adăpost și pieritor de foame. Atunci a trăit mai multe săptămîni alergînd din spital în spital, dîndu-se de bolnav, dar era dat afară îndată ce medicul constata că starea sănătății sale nu avea trebuință de îngrijire medicală, ceea ce i se întîmpla din trei în trei zile; atunci pleca și se ducea de bătea la ușa altui spital, pînă ce le-a colindat pe toate.

El se afla în cea mai mare nedumerire, cînd într-o zi întîlnește pe un frate iubit de la Menilmontant, pe Considérant, un entuziast și un vizionar ca și dînsul⁹. Considérant găsisse pe Fourier și adoptase sistemul falansterian, despre care îi face o descriere încîntătoare. Diamant îl urmează la conferințele lui Fourier și se pomenește falansterian, de o mie de ori mai fanatic decît fusese pentru sistemul lui Saint-Simon. El nu cunoaștea termen de mijloc în apucăturile lui; zicea că apoftegma „μηδεν ἄγαν“ * a lui Socrate era o erezie filozofică antisocială și antiumanitară.

Într-o duminică, ducîndu-mă la un curs ce urmam la Grădina Plantelor, zăresc într-o răspîntie din strada Mosstar o figură care mi se părea cunoscută. Era el, încunjurat de cîțiva lucrători, bărbați și femei, destul de rău îmbrăcați, nespălați și nepieptănați, cărora le explica frumusețile și mulțumirile *atracțiunii pasionate în societatea armonică* și le descria mizeriile oamenilor din *societățile civilizațiunii*, dîndu-le de exemplu, despre aceasta, starea nenorocită a celor ce avea dinaintea lui. Cît l-am cunoscut, i-am sărit în brațe strigîndu-i: „Nene Tudorache!“

Din momentul acela n-a lipsit o zi de a veni să mă vadă, de-a mă cerceta despre studiile mele, despre viața mea; mă punea de repetam cu dînsul lecțiile, îmi explica nedumeririle ce aveam în geometria descriptivă, în analitică, în teoria seriilor și mă pregătea pentru esamene. Era foarte tare în științele matematice și fizice; avea o aptitudine deosebită pentru integrarea seriilor algebrice și pot zice că putea să

---

* Nimic (nu e) mult.

ție piept lui Delaunay și lui Puiseux în calculul diferențial și integral.

Dumineca venea regulat de mă lua și mă ducea la conferințele lui Fourier. Era ceva încântător elocința și poezia ce bătrînul reformator punea în esplicarea cercurilor simpatice; avea atîta putere și dulceață în vorbirea lui, încît peste puțină de-a nu captiva auditorul. Ieșeam de la acele conferințe uimit și esaltat, convins pot zice. Îmi părea că mă văd primblîndu-mă în Cîmpii Elizei, într-o trăsură trasă de doi mîndri lei, deveniți antilei, mai blînzi decît mieluşei, numai prin puterea armonică; delfinii și balenele, transformați în antidelfini și antibalene, mă purtau lin pe toate mările; vulturii, deveniți antivulturi, mă suiau în slava cerului pe aripele lor. Era un farmec descrierea frumusețelor, a plăcerilor și a desfătărilor spiritului și ale inimii, în cetatea falansteriană¹⁰.

Fourier a murit fără a-și vedea visul cu ochii, nu s-a învrednicit să ridice cel mai mic falanster. Economisții au învins pe socialiști și pe comuniști; și școala lui Fourier, curînd după moartea maestrului, a fost părăsită și uitată.

Diamant însă s-a întors în țară, bine hotărît a persista în acele idei și a organiza societatea noastră în cvadrate pe falanstere, ca tabla de joc de șah¹¹.

Om de spirit, învățat, plăcut la vorbă, Diamant a fost primit frățește în toate casele și a devenit amicul intim și căutat al tuturor oamenilor liberali și de progres, al lui Cîmpineanu, al lui Grigorie Cantacuzino, al lui Manolache Băleanu, al lui Iancu Ruset, al tuturor oamenilor cu sentimente și cu iubire de țară. În casă la Cîmpineanu era ca acasă la dînsul. Casa și masa îi era deschise oricînd și la orice oră. Nu sunt la îndoială că era inițiat în societățile francmasonice, judecînd după intimitatea sa cu doctorul Tavernier, venerabilul lojei din București, din care făceau parte cei mai luminați din tinerii noștri de pe atunci, Grigorie Alexandrescu, Iancu Voinescu și alții.

În societatea tinerilor noștri boieri, Diamant a găsit auditori, dacă nu și prozeliți.

Cînd era să înceapă să vorbească, îl apuca o tremurătură din buze care dura două sau trei secunde, și cele cinci-șase vorbe dintii ieșeau din gura lui cu anevoință, tremurate și pripite, iar după ce-i trecea emoțiunea, el devenea de o elo-

cință rară; vorbirea lui era pătrunzătoare și convingătoare; era peste putință a nu-l asculta cu plăcere și cu atențiune. În timp de doi sau trei ani făcuse o propagandă atit de puternică prin toate clasele, încit numărul prozeliților și adepților ajunsese a fi îndestul de mare ca să se poată gândi la organizarea seriilor și la edificarea unui falanster.

„*Je ne compte pas sur les Français — zicea Fourier — pour la réalisation de mon système; ils sont, comme les Italiens, les Espagnols et les Allemands, trop enfoncés dans la civilisation, mais je compte sur l'Orient et surtout sur les Russes, qui sont très enclins au communisme, comme tous les peuples Slaves.*“*

Tinărul Manolache Bălăceanu, fiul lui Nae Bălăceanu din Ploiești, zis prin abreviație Naiba, care devenise unul din adepții cei mai infocați ai fourierismului, moștenise o avere însemnată și a consacrat moșia sa din Prahova, numită Scăieni, pentru înființarea unui falanster. Diamant era acolo marele mapa și domnea ca un suveran.

Acel rudimentar falanster ar merita o mențiune cu totul specială, pe care și-o rezerv dacă te poate interesa.

De-abia începuse stupul a se popula de albine și roata a se învîrți, că guvernul, temîndu-se ca să nu se înrădăcineze credințele comuniste în țară, a și luat măsuri, a ordonat împrăștierea seriilor și grupelor și trimiterea în exil a șefilor Manolache Bălăceanu și Diamant.

La liberarea lui din Snagov, Diamant n-a mai găsit ospitalitatea la care era obicinuit; Cîmpineanu era închis la Caransebeș, Manolache Bălăceanu, confinat la moșia sa Bolintinu, alții, intimidăți, se temeau a-i face primirea ospătoasă și cordială de mai înainte și căreia datorea în mare parte succesele lui din anii trecuți.

Fără a renunța la ideile lui și la speranța de a-și realiza planul, a îmbrățișat, ca mijloc de trai, meseria de inginer topograf și hotarnic; ridica planuri de moșii pe un sfânt stinjenul masă, cum se zice; bani n-a cîștigat, dar ceea ce a cîștigat în munții Telegei a fost un junghi bun, care în puține

---

* Nu mă bizui pe francezi pentru realizarea sistemului meu; ei sînt, ca și italienii, spaniolii și germanii, prea înfundați în civilizație, dar contez pe Orient și mai ales pe ruși, care sînt foarte înclinați spre comunism, ca toate popoarele slave.

săptămîni l-a dat într-o oftică galopantă. Catinca Cîmpineanu, care se afla la moşie, a trimis de l-a transportat de la Telega la Cîmpina; i-a fost însă peste putinţă a-l face să admită un medic şi a renunţa la tratamentul Leroy, pe care l-a urmat pînă s-a stins. El a murit cum a trăit, ca un stoic, nevoind să se abată de un fir de păr de la credinţele sale; şi-a dat sfirşitul în braţele servitorului său, recomandîndu-i sentinţa:

„Ceea ce ţie nu-ţi place altuia nu face“.

O cutie din patru scînduri de brad, într-o căruţă cu un cal, a dus rămăşiţele lui la biserică. Ca toţi ofticoşii, în ultimele momente vorbea de mijloacele ce cugeta şi proiecta pentru înfiinţarea unui falanster.

Mulţi, foarte mulţi din oamenii cari au jucat un rol în ţară îi datoresc lui Diamant ideile generoase şi patriotice. El a format inima şi spiritul multora din români; între alţii, Alexandru Constantin Golescu (Albu), zis Aimé Martin, era unul din ucenicii săi; a trăit mult cu dînsul la Mûnich şi la Paris.

Nu am cunoscut un om mai blind, mai modest şi mai devotat decît dînsul. Filantrop şi umanitar, era din neamul acelora din cari au ieşit apostolii, martirii şi sfinţii.

O fi avînd el, oare, o piatră pe mormînt?

ION GHICA

XVIII*

CĂPITANU LAURENT

Londra, februarie 1884

Scumpe amice,

În epistola ta din... 1883 îmi vorbești de regretatul nostru amic, căpitanul Laurent¹.

N-ai putut pomeni acel nume, sunt sigur, fără să simți o lacrimă în geana ta. Ți-aduci aminte cât era de vesel și cât ne iubea? Se lipise de noi doi cu inima și cu sufletul.

Multe zile grele am împărțit cu dînsul! Și pot zice că fără glumele lui cele plăcute, pline de duh și de originalitate, nu știu, zău, cum aș fi dus-o; nu știu dacă moralul meu nu s-ar fi muiat înaintea dificultăților prin care am trecut.

Cînd l-am întîlnit întiași dată, eram căzut într-o descu-rajare așa de mare, încît numai societatea unui voios și nepăsător ca dînsul putea să mă ridice și să mă susție.

Dar ca să-ți poți da seama de starea în care mă aflu, sunt silit să fac o digresiune cam lungă; să sui cu memoria în cursul evenimentelor cari se desfășurau împrejurul meu cu o grăbire anevoie de urmat.

Pe la anul 1852, vestitul vizir Reșid-pașa² căzuse de la putere; cumnații sultanului Feti Ahmet și Mehmet Ali triumfau; și, după obicei, zarafii armeni și ovrei năpădise pe cel căzut. Acei care pînă ieri îi lingeau cizma, acum îi mușca mîna. Ca omul cufundat toată viața lui în trebile

---

* În ediția de bază, scrisoarea e precedată de: XVII. V. *Aleksandri către Ion Ghica* („Iată-ne cu iarna în țară!...“).

statului, el uitase pe ale sale; nu știa nici ce are, nici ce nu are și era strimtorat, foarte strimtorat.

În împletitura în care se afla, un singur bancher îi mai rămăsese devotat: bătrînul Anton Alleon, care avea și dorință, și bunavoință de a-i veni în ajutor; dar îi trebuia să cunoască ce avea și cit datora Reșid. Pentru acest sfîrșit, fostul vizir rugase pe Ahmet Weffyky, fostul comisar în Principate, la 1849 și 1850, ca împreună cu Alleon și cu mine să-i facem un bilanț de starea sa financiară. Ajunsesem la patruzeci de milioane de lei (aproape zece milioane de franci) pasiv, care se balanța cu valoarea proprietăților sale, case și pămînturi în Balta-Liman, moșiile din Tesalia, foste proprietăți ale lui Ali Tebedelen de la Ianina și un mic ciflic lângă Silivria.

Creditorii grăbeau, și realizarea unei averi atît de însemnate nu era lucru lesne. Tot ce putea face Alleon era să convingă pe cămătari să păsuiască, dîndu-le cite un mic acout și asigurîndu-le plata integrală, capete și dobinzi, cînd se vor vinde proprietățile. Pînă atunci era urgent să se reducă cheltuielile și să se sporească veniturile printr-o administrațiune mai îngrijită. S-a redus mai întîi personalul casei de la cinci sute de guri la patruzeci și s-a orînduit la moșiile din Tesalia administrator confratele și amicul nostru Ion Ionescu de la Brad³, care de la o sută de mii a suit venitul, chiar din anul dintîi, la nouă sute de mii de lei.

Pe cînd Reșid era urgisit, și seraskierul Mehmet Ali devenise vizir cu Fuad Hargie Naziri (ministrul afacerilor străine), sosește generalul Mencikof cu o falcă în cer și alta în pămînt, cu sacul plin de fel de fel de cereri din partea țarului. Nu voia nimic mai puțin decît a zice sultanului cu alte cuvinte:

„Scoală tu, să mă pun eu!“

Pe de o parte, izbînda misiunii generalului austriac Leiningen, care storsese de la Poartă concesiuni și despăgubiri însemnate în Bosnia, în Herzegovina, pe Narenta și la Bocca de Cataro, între care și plata diamantelor contelui Zichy; pe de alta, dezvoltarea influenței engleze, care mergea tot crescînd, tulburase liniștea împăratului Nicolae. Damele ambasadei rusești, mai înfocate patriote și decît bărbații lor, criticau sus și tare politica prudentă și rezervată a contelui Nesselrode, tratînd-o de molatică și de umilitoare,

credeau că nu avea decît să se arate ca să dobîndească ceea ce doreau, și multe dorea inima lor. În sfîrșit, trimisul extraordinar sosește la Constantinopol.

Deși Manolache Arghiropol, fost dragoman și însărcinat de afaceri al legațiunii eline, trecut de curînd în serviciul rusesc, succedînd răposatului dragoman Hangerliu de fio-roasă memorie, bun apreciator al stării spiritelor de pe atunci, declarase trimisului împărațesc, chiar de la început, că era peste putință ca Poarta să-i acorde acele cereri, generalul însă îi ordonă să meargă înainte.

În toate serile, dragomanul Arghiropol se întorcea de la Poartă aducînd numai făgăduieli, bacalimuri și iavașuri. Într-o seară, cînd ambasadorul extraordinar îl aștepta să-i vie cu ceva pozitiv, cu cheia Betleemului cel puțin în buzunar, îl vede venind cu mîna goală⁴; se iuțește, strigă, bate din picior, acuză pe bietul bătrîn de necapacitate și chiar de rea-credință; îl alungă furios din ambasadă și cheamă pe logofătul Niculae Aristarche, pe capuchehaia lui vodă Știrbei, ca să-i serve de dragoman.

Aici deschid o mică paranteză privitoare la fostul reprezentant al principatului Țării Românești, devenit totdeodată omul de încredere și dragomanul ambasadorului rusesc.

La biserica grecească de la Bebek, pe Bosfor, se afla o icoană făcătoare de minuni pe care erau atîrnate o mulțime de *ex-voto*, mîni, picioare, ochi, inimi de aur și de argint, inele și cercei de pietre scumpe etc. Într-o zi, piere de la gîtul Maicei Domnului un inel de diamant; popa Costa caută, cercetează și nu găsește; se mînie, își pune patrahirul de gît, aprinde făclia de la epitaf, cheamă pe băieții care măturau în biserică și aprindeau candelile, îi pune în genunchi, și, după ce le citește o molitvă, le spune că acelui care a furat inelul are să i se usuce un deget dacă nu se dă îndată singur pe față.

O minune! Nu apusese încă bine soarele, cînd băiatul vinovat, ducîndu-se cu alți copii să se uite la o mașină cu vapor, adusă de reverendul părinte Hamelin, directorul școlii americane „Robert“, i se prinde degetul într-o rotilă și rămîne numai cu patru degete la mîna dreaptă. Atunci nenorocitul mărturisește păcatul. Vestea se duce în toate satele Bosforului, închinătorii curg cu miile din toate părțile, vapoarele se țîn lanț pe chei, biserica nu se mai

deșartă nici ziua, nici noaptea; sărindarele, acatistele, sfeștaniile, maslurile și paraclisele îmbogățesc epitropia bisericești și pe popi.

Logofătul Aristarhe, care de vro doi ani nu mai era primit de Reșid-pașa, profită de ocaziune, aleargă la Balta-Liman și spune pașei că venise știre la Patriarhie că și icoana dintr-o peșteră de pe moșia alteței-sale de lângă Silivria dăduse semne de făcătoare de minuni, propuind să se orînduiască un vapor regulat ca să ducă pe închinători, ceea ce ar fi și o afacere bună pentru cafeneaua, pentru bucătăria și pentru circiuma proprietății.

În mai toate peșterile de pe malul Bosforului se află cite-o fîntină, lângă care se obicinuieste de se pune cite-o icoană, precum este la izvorul de la Balucli, unde trăiesc vestiții sfinții pești, jumătate fripți, jumătate fierți; oricine, fie creștin, fie musulman, cînd trece pe dinaintea acelor fîntini, vara mai ales, intră de se răcorește, bea un ceaun, două de apă rece, se spală pe mîni și pe obraz și binecuvîntează numele făcătorului de bine care a deschis vîna apei.

Reșid o fi crezut, n-o fi crezut în minunile sfintei icoane de la Silivria, dar minune tot s-a făcut; căci ușa s-a deschis iarăși marelui logofăt Aristarhe, care între Mencikof și fostul vizir avea perspectiva să joace un rol politic însemnat.

Pe de altă parte, turcul dibaci putea ști prin capuchehaiaua lui Știrbei-vodă, zi cu zi, starea în care se aflau negocierile dintre trimisul rus și ministrul Porții. Turcul aduce așa de bine pe grec, încît îl face să creadă că dacă ar fi el, Reșid, ministru în locul lui Fuad-pașa, treaba s-ar împăca lesne; această credință ajunge a fi împărtășită chiar și de Mencikof pînă într-atîta, încît incalță cizmele cele cu pinteni și aleargă la palat, unde se jăluiește sultanului de tergiversațiunile lui Fuad, tratîndu-l de om de rea-credință și de mincinos, declarînd că nu mai voiește să aibă a face cu dinsul și că va părăsi Constantinopolul dacă nu se va numi un alt ministru al afacerilor străine.

În vorbirea sa cu sultanul, Mencikof face o mare laudă despre capacitatea și spiritul politic al lui Reșid, zicînd că ar fi fericit să aibă a trata cu un asemenea om. Sultanul chiar în seara aceea cheamă pe fostul său vizir și-l numește ministru trebilor dinafară în locul lui Fuad.

Aristarche, între cei doi mari actori politici ai zilei, ia tonul măreț și amenințător al repauzatului Hangerliu, o ia pe o coardă sus de tot cu Mehmet Ali, devenit seraskier, care era un om de o violență proverbială. Turcul, infuriat, îl întreabă răstit să-i spună ce e. Logofăt al Patriarhiei, servitor al devletului, capucehaia al unui principe vasal credincios sultanului, sau muscal, ghiaur hain, dușman al Imperiului otoman? întovărășind cuvintele cu citeva dinini... Aristarche, spăriet, trăgându-se spre ușă, vede în oglindă că, după dînsul, seraskierul trăsesese sabia jumătate din teacă. La această vedenie, se răpede pe scară și s-aruncă în cel dintii caic ce găsește pe cheiul de la Candili, și trage drept la vaporul Lloydului austriac, care pornea spre Galați, fără a mai da pe acasă. S-a refugiat la București, și de acolo la Viena, unde a rămas pînă s-a făcut pacea, și atunci, numai după intervenirea lordului Redcliffe, i s-a permis a se întoarce la Constantinopol. Dar nu s-a mai întilnit cu postul de capucehaia pe care-l uzurpase frate-său Miltiad, secretarul său, și l-a ținut pînă ce s-a înlocuit cu Negri, la înscăunarea lui Cuza-vodă.

Scurte și puține au fost tratările generalului Mencikof cu recomandatul său Reșid. Într-o dimineată, *aviso* ambasadei rusești suia Bosforul spre Marea Neagră, purtînd steagul de onoare la catartul cel mare; ambasadorul extraordinar părăsea Constantinopolul, relațiunile cu Poarta încetau și probabilitățile de război deveneau certitudine. Puțin după aceea, trupele rusești, sub comanda generalului Gorciakoff, treceau Prutul, fără declarație de război. Principatele erau sechestrate ca un otagiu, pînă ce Poarta se va hotări a acorda cerințele țarului.⁵

Colonelul Rose, mai în urmă generalul *sir* Hugues Rose, și astăzi mareșalul lord Strathnairn, atunci secretar însărcinat cu afacerile ambasadei engleze în lipsa șefului său dus în concediu, îndată ce a văzut că se îngroașă treaba, a cerut de la guvern trimiterea flotei engleze în apropiere de Constantinopol, temîndu-se de vreo încercare îndrăzneată din partea flotei de la Sebastopol. Totdeodată sosea și lordul Redcliffe, care se știa că nu putea fi dispus a pierde, în favoarea Rusiei, influența ce cîștigase asupra Porții și asupra persoanei sultanului, și mai avea și o veche pică personală pe împăratul Nicolae, care la 1832 îi făcuse afron-

tul de a nu voi să-l primească ca ambasador la Petersburg. Departe de a fi împăciuitoare, ambasadorul reginei Engliterei încuraja, chiar fățiș, împotrivirea Porții, cu atât mai mult că alianța Franței era asigurată, căci generalul Aupick, ambasadorul Republicei⁶, și contele Lavalette, ambasadorul noului împărat al francezilor fusese cauza inițială a neînțelegerilor dintre Poartă și Rusia, punind înaintea vestita chestiune a locurilor sfinte cu cheia Betleemului, cu steaua de deasupra ieslei în care s-a născut Mintuitorul, cu zugrăveala cupolei Sfintului Mormînt și cu biserica de la Ghetsemanie. Aliat cu Englitera, Napoleon III putea să inaugureze suirea sa pe tronul imperial al Franței într-un mod glorios.

Pe cînd Reșid nu era încă ministru, îl vedeam des; îi eram vecin și petreceam zile întregi la Balta-Liman, politicînd cu dînsul și cu Weffy-efendi. Puneam lumea la cale împreună și făceam parte bună și României. Mult regretatul și prețiosul nostru amic, Niculae Bălcescu, răpit așa de timpuriu patriei sale, venise la Constantinopol cu sufletul în buze, avînd de gînd să plece mai departe, spre a muri în patria sa, mîngăiere pe care guvernul de atunci din Țara Românească n-a voit să i-o acorde și l-a silit să se ducă să moară izolat, departe de ai săi, sub cer străin, fără a avea pe mormînt măcar un semn de trecerea lui dintr-această lume. Mi-aduc aminte cît își iubea sărmanul țara și cum i se lumina fața sa lividă și i se ușura suflarea cînd trăgeam împreună pe harta Europei liniile care ar fi cu drept să fie fruntariile României. Visurile tinereții noastre!⁷ Ce-ar fi zis autorul *Puterei armate* dacă ar fi trăit să vadă curcanii noștri intrînd vitejește în Grivița, cu steagul românesc în mîină, și ar fi văzut în țara lui o sută cincizeci de mii de feciori bine armați, bine esersați și bine disciplinați, comandați de ofițeri români învățați și experimentați! Ori de cîte ori se face ceva fericit și bun pentru România, nu mă pot opri de a-mi zice:

„Ce mulțămire ar avea bietul Niculae Bălcescu dac-ar trăi!“

Reșid-pașa considera Principatele ca un element important în chestiunea Orientului și ca bariera cea mai serioasă ce s-ar putea ridica despre Rusia. El dorea la Dunăre un stat mare, puternic și bine armat, a cărui neutralitate să fie

asigurată de puterile cele mari ale Europei, precum sunt Belgia și Svițera.

La 1853, după intrarea rușilor în Principate, publicasem sub pseudonimul de G. Chainoi o broșură intitulată *Dernière occupation des Principautés* și înmînasem noului ministru al Porții un memoriu în care chemam atențiunea asupra importanței politice ce ar avea participarea României la războiul ce se pregătea. Pe lângă acel memorandum alăturasem și un proiect de manifest, ce propuneam să fie dat la intrarea trupelor otomane pe teritoriul Principatelor, un manifest prin care sultanul declara că trimite oștirea sa numai ca să respingă pe năvălitori și că, îndată după săvîrșirea războiului, va restabili relațiunile dintre România și Poartă pe baza vechilor tratate încheiate de domnii români cu Baiazid Ilderim, cu Mahomet II și cu Soleiman IV, adaugînd că sultanul nu va aduce nici o împotrivire la unirea țărilor dacă locuitorii Principatelor o vor dori-o.⁸

Doream și credeam că românii puteau și trebuiau să joace într-acel război un rol și să dea semne de deșteptare vitejească, dar totdeodată eram de părere să nu cooperăm fără serioase garanții din partea Turciei. Mulți însă din proscriși și din emigrații noștri se adunase din toate părțile la Constantinopol și porneau spre lagărul lui Omer-pașa, punînd serviciile lor la dispozițiunea generalisimului, fără condițiune.

Trecuse mai multe săptămîni de la darea acelu memoriu, cînd fui chemat la Reșid-pașa acasă. L-am găsit în conferință cu ambasadorul englez; acesta avea în mînă scrierea mea. Ministrul turc îmi zice că voiește să vază pe generalul Magheru, despre care era vorba în memoriul meu; îi răspund că generalul Magheru se află la Viena.⁹ Atunci îmi zice să-i scriu să vie îndată și-mi dă un bilet către Alleon, ca să-i înlesnească cheltuielile de drum. Peste două săptămîni generalul Magheru era la Constantinopol.

După mai multe întrevederi ale generalului Magheru cu Reșid-pașa și cu lordul Redcliffe, la care întvedere am servit de interpret, se hotărăște să se tipărească manifestul ce pregătisem. L-am autografiat cu Niculae Golescu și cu vărul său Alecu și l-am dus lui Agop-efendi, secretarul intim al lui Reșid, ca să-l trimită lui Omer-pașa. Totdeodată, Reșid a ordonat să se facă firmanul prin care generalul Magheru

se numea caimacam, guvernor general, civil și militar al amindoror Principatelor, cu ordine cătră toți șefii oștirii să-i inlesnească intrarea în țară pe la Calafat, ca să ridice oștire de români și să-i procure armele și munițiunile de care va avea trebuință. Eu eram destinat să-l întovărășesc ca secretar.

Eram pe la sfirșitul lui februarie al anului 1854. Corpul lui Kiel Hassan-pașa trecuse Dunărea la Turtucaia și în insula Ramadan cu caice, atacase pe ruși la Oltenița și prinsese picior pe țărmul sting al Dunării; un corp de bașibuzuci, sub comanda lui Skinder-pașa (contele Ilinski) trecuse la Calafat și surprinsese un regiment de husari la Cetate; o diviziune navală turcească, trimisă în Marea Neagră ca să observe mișcările flotei rusești de la Sebastopol, fusese surprinsă și arsă pe ancoră la Sinop de amiralul rus Nacimof; flotele unite a trei puteri aliate părăsise Besica Bei și ancorase la Beicos, gata a intra în Marea Neagră la cel dintii semnal; și ordinele erau date pentru concentrarea trupelor franceze și engleze la Toulon, la Marsilia și la Malta¹⁰.

Magheru și eu ne pregăteam de plecare, cînd, ducîndu-mă la Poartă ca să activez lucrarea hirtiilor, Mustafa-pașa Ghiritliu Arnăut, atunci mare vizir, tatăl faimosului ambasador Veli-pașa, îmi spune că actele erau gata, dar că avea o scrisoare de la Reșid, prin care-i zicea să nu le dea încă afară.

Neputînd în ziua aceea întilni pe ministrul afacerilor străine, m-am dus seara la ambasadorul englez să-i vorbesc despre întirzierea ce se făcea cu darea firmanului lui Magheru. Lordul Redcliffe, înainte de a începe eu vorba, ia un aer doctoral și începe o lungă disertațiune politico-umanitară, tratînd despre nenorocirile și calamitățile ce aduc războaiele și despre răspunderea ce incumbă oamenilor politici și mai ales diplomaților a căror misiune și datorie sfîntă este de a mănținea pacea între state și de a opri cît se poate întrebuintarea tunului, iar în caz de a nu putea să conjure răul, să caute cel puțin a-l atenua, a-l circonscrie și a-i scurta durata; și după ce trece în revistă situația diferitelor state față cu războiul ce izbucnea, ajungînd la Austria, îmi zice că această putere era elementul de cea mai mare importanță, un element de care trebuia să se ție seamă, căci ea putea să

silească pe Rusia la o împăciuire, izolînd-o. Şi-mi spune, în fine, confidenţial, că internunţitul citise ministrului Porţii o notă verbală, prin care Austria exprima dorinţa de a păstra în tot timpul războiului cea mai strictă neutralitate, aceasta însă dacă ar vedea că Turcia s-ar abţine de a se servi de elementele revoluţionare de care putea dispune, şi anume, de elementul român şi polon, mai adăugînd că, în asemenea caz, făgăduia să ocupe Principatele cu trupele sale îndată ce ruşii s-ar respinge peste Prut şi s-ar împotrivi cu armele dacă trupele ruseşti ar încerca să se reîntorcă în Principate, ca astfel puterile aliate să poată opera liber într-alte puncturi. Dar dacă, din contra, s-ar da friu şi sprijin revoluţionarilor, s-ar vedea silită a veni în ajutorul Rusiei. Ambasadorul englez a adăugat că, deşi Turcia nu răspunsese în mod categoric la acea notă, dar i se părea că nu se putea să nu ţie seamă de o declaraţiune atît de importantă, şi credea că Poarta va fi silită să depărteze din lagărul lui Omer-paşa pe românii şi pe leşii adunaţi acolo.

După aceste zise, a prins a-mi vorbi cu mult foc de situaţiunea Greciei, de orbirea neexplicabilă a regelui Othon, care nu lua nici o măsură în contra propagandei ce se făcea de supuşii săi, chiar şi de oamenii oficiali, în Epir, în Tesalia şi în insule, unde insurecţiunea în contra Turciei lua din zi în zi proporţiuni mai serioase. Mi-a vorbit lung de corăbiile încărcate cu muniţiuni şi proviziuni pentru trupele aliate, atacate şi jăfuite de piraţii greci din Arhipel¹¹, al căror cuib şi refugiu era insula Samos¹², spunîndu-mi că guvernorul (caimacamul princepelui Calimak) ceruse o corabie de război ca să poată părăsi insula, nemaiputînd să conţie pe administraţiunii săi. Aci, după ce se oprise puţin în vorbire, îmi zice deodată:

„Iată o poziţie unde ne poţi fi de mare folos. Viitorul ţării dumitale depinde de soarta acestui război. Dacă Rusia va fi biruitoare, îţi poţi închipui soarta ce vă aşteaptă. Lupta cu Rusia astăzi nu este numai în Principate, ea este în Tesalia, în Epir, în Arhipel, ca şi în Valahia şi în Moldova“.

Eram atît de afectat de cele ce-mi spusese despre declaraţiunile Austriei, care-mi închidea pentru mult timp încă porţile ţării, încît n-am putut răspunde decît printr-un ris trist, zicîndu-i că aceasta mi-ar procura plăcerea de a găsi pe vechii mei amici din copilărie, pe Pitagora, pe Esop,

pe Policrat și mai ales pe compatriotul meu Zamolx. Cu aceste cuvinte s-a terminat conversațiunea dintr-acea seară. Ieșeam de la ambasadă cu sufletul amărit.

După citeva zile am aflat că Omer-pașa alungase pe toți românii din lagărul său, afară de unul, care l-a întovărășit în tot timpul cât a ocupat România în parte cu generalul Coronini.

Sergentul austriac Mihai Lataci, grănicerul croat de la Otokar, pe care un fimfunsfanțihi îl prefăcuse, prin blagoslovenia lui Mahomet, mai întâi în Omer Mufti, îndată ce a ajuns ca dezertor la Tuzli în Bosnia, pe care apoi Husrev-pașa l-a făcut ciamășir-aga, expedițiunea în Liban l-a făcut colonel, campania din Kurdistan, liva (general de brigadă); 1848 l-a făcut feric (general de divizie) la București; campania din Bosnia, mușir (mareșal), și războiul Crimeei sardarecem (conetabil); era un om pe atit de vanitos pe cit era și de ambițios. Compatriotul nostru, pe care-l păstrase lângă dînsul, îl făcuse să creadă că nu era de origine croată-slavă, ci că se trăgea dintr-un Quirinus Latus, legionar roman, venit în Dacia cu Traian, și că putea să aibă mai multe drepturi decit oricare român la domnia Principatelor.

Omer-pașa, cînd m-am dus să-l văd la Constantinopol, la 1857, cînd se întorsese din expedițiunea sa de la Ungur din Asia, văzînd că-mi vorbește cu mare interes despre viitorul Principatelor, am crezut momentul favorabil de a-i zice că putea să ne facă mult bine dacă ar stăruî pe lângă Poartă să consimtă la cele patru puncturi cerute de divanurile ad-hoc. Încuviința tot ce ziceam, dar, venînd la punctul de principe străin dintr-o familie domnitoare în Europa, nu s-a putut opri de a-mi zice cu fața animată:

„De ce să vă duceți să căutați principe german sau francez și să nu luați din sîngele vostru (*del vostro sangue*)? De ce să nu căutați printre descendenții din legionarii romani veniți cu Traian? Tot se mai află încă, căutați-i și găsiți-i.“

Două zile după conversația mea cu lordul Redcliffe, am fost chemat la Balta-Liman. Reșid-pașa, îndată ce m-a văzut, a venit către mine cu cuvintele:

„Ai văzut pe lordul Redcliffe, ți-a spus că avem trebuință de dumneata la Samos?“

La răspunsul meu că-mi vorbise și că am refuzat, îmi zice:

„Trebuie să te duci, cel puțin pentru trei luni, pînă ce vom fi liberi să facem în Principate ceea ce dorim.“

După aceste cuvinte am ieșit zicîndu-i că nu mă puteam însărcina cu lucruri pe care nu le înțeleg și că voi aștepta în Constantinopol pînă ce voi putea intra în țara mea.

Cîteva zile după aceea, fiind poftit la masă de Galib-beg, Reșid-pașa a venit de a mânca cu noi; părea foarte grăbit, aștepta pe ambasadorii Franței și Engliterei; trecînd în apartamentul său, îmi zice să nu mă duc, fiindcă avea să-mi vorbească. Fierberea era mare în palatul său, miniștrii ceilalți ai Porții veneau, se duceau și iar se întorceau, nimeni nu intra în camera unde erau cei trei reprezentanți ai puterilor aliate, decît numai mutul ministrului, care din cînd în cînd venea de chema pe d. Brody, unul din atașajii ambasadei engleze, pe care șeful său îl adusese cu dînsul nu ca să asiste la conferință, ci numai ca să înregistreze hotărîrile ce se luau. Era pe tapet încheierea unui tratat prin care Poarta consimțea la ocuparea Imperiului otoman de trupele Franței și Engliterei, cu condițiunea de a părăsi teritoriul turcesc îndată după sfirșitul războiului. Graba de a se încheia un asemenea act era mare, fiindcă corăbiile stăteau la Galipoli încărcate cu oștire, fără a putea să le dezbarce. Reșid-pașa și lordul Redcliffe erau în regulă, avînd fiecare actele de plenipotență de la suveranii lor respectivi; dar ambasadorul Franței, generalul Baraguay d'Hilliers, deși era înștiințat că plenipotența îi fusese espediată prin Marsilia, dar vaporul avusese întirziere din cauza vremii. Ceilalți doi plenipotenți primeau iscălitura ambasadorului Franței pe temeiul depeșei, dar generalul nu se îndupleca, și a trebuit multă vorbă pînă l-au decis să subscrie.

Se lumina de ziuă cînd Brody intră în salonul lui Galib-beg, cu portofoliul ambasadorului său la subțioară, spunîndu-ne că se terminase conferința și totdeodată intra și mutul, făcîndu-mi semn să-l urmez. Mă credeam chemat ca să fiu trimis în Dobrogea, unde era hotărîtă trimiterea unei diviziuni franceze și unde se afla de mai multe săptămîni amicul meu Dupreuil, mai tîrziu nenorocitul conducător al cuirasilor de erocă memorie de la Reishoffen. Atît Reșid, cît și amîndoi ambasadorii au insistat atît de mult, făcîndu-mi atîtea și atîtea făgăduieli pentru viitorul Româ-

niei, încît nu știu cum s-a făcut, dar am ieșit de acolo angajat a mă duce pentru trei luni în Arhipel.

Peste puține zile mă imbarcam pe Tahiri-Bahri vașel, comandat de Riala-beg comandorul. Vîntul fiind favorabil, în zori ancoram la Galipoli cu mare lină; a trebuit să rămînem douăzeci și patru de ceasuri în mijlocul Dardanelelor, am petrecut ziua în cortul colonelului Danglar, unul din ofițerii francezi instructori, cu care petrecusem ani mulți la Constantinopol și care acum comanda acolo dezbarcarea trupelor. Priveam în uimire colosalele vapoare americane care aduceau cai și oameni cu miile deodată și primeau chirie cîte o mie de lire pe zi; banii se vărsau nemilostiv cu chila, și buzunarele speculanților se umpleau cu milioane. Am cunoscut ovrei desculți, care astăzi sunt bancheri mari în Londra și Paris și care ne-au împrumutat și pe noi cu milioane, cu dobîndă mare și cu comision bun, se înțelege. Un cunoscut al meu, un englez de la Smirna, Chartor Witell, a cîștigat într-un an un milion de lire, pe care cu încheierea păcii le-a pierdut în cîteva zile.

Patru zile după ieșirea mea din Bosfor, un vînt violent cu viscol și ninsoare lua corabia cît era de mare și o învîrtea ca pe o pană. În zadar am căutat un adăpost la Aivali, la Vurla, la Metilena și la Smirna; ne-a fost peste putință să intrăm în vreun port, am trebuit să ținem marea trei zile și trei nopți, învîrtindu-ne de la apus la miazăzi și de la răsărit spre miazăzi (de la nord la Suroa și de la Suroa la sud), cum zic marinarii. Atunci am putut vedea ce viață grea duc marinarii pe corăbiile cu pînze cînd e vremea rea și au vîntul contrar, cînd pe tot minutul trebuie să *vireze bord*, minuind pînzele cu fringhile ude, reci, încărcate de apă înghețată ca sticla, suind și coborînd pe scări de gheață pînă la catartele și la vergelele cele mai de sus ca să stringă și să dezvălească vintrelele pe tot minutul. Trosnetele și jocurile corăbiei cu vremea cea rea le atribuiam prezenței unui biet mitropolit, care, fără știrea mea, dobîndise de la Căpitan-pașa trecerea pe acea corabie, ca să-l ducă la eparhie, care era chiar în insula Samos. Și ca să conjur piaza-rea, *gettatura*, cum zice italianul, aruncam în mare, din timp în timp, cîte trei gologani, doi pentru mitropolit și unul pentru diaconul său. Nimic mai supărător pe o corabie mare de război, pe vremea rea, ca urletul ghiulelor din fundul de cală, cînd se rostogo-

lesc de la babord la tribord și se întorc iar la babord, după cum corabia se pleacă pe o coastă sau pe alta.

Cînd am intrat în portul Vathy de Samos, insula era acoperită cu zăpadă, ceea ce nu se văzuse de nu se ținea minte. Locuitorii orașului erau toți adunați pe chei. După ce s-a aruncat ancora și s-au îndeplinit formalitățile de admitere în liberă practică, am espeduit pe singurul meu tovarăș de călătorie, un servitor francez, un fost spahiu, care-mi servea de camerier, de seis și de bucătar; îmi era dat de colonelul Magnan, nepotul mareșalului Magnan; îl avusese zece ani în serviciul său în Africa, și în adevăr că ar fi fost un om prețios, dacă nu era atît de devotat rumului de Jamaica. L-am trimis cu o epistolă către guvernorul pe care veneam să-l înlocuiesc. Și îndată a apărut o barcă mare venind către noi; era caimacamul întovărășit de patru senatori (βουλευταί) și de vreo zece consuli și viceconsuli setoși de noutăți politice. După ce am comunicat guvernorului misiunea cu care veneam, el mi-a declarat că răspunderea sa încetînd, voiește să rămîie pe bordul vasului pe care ne aflam, dar observîndu-i că răspunderea sa nu putea înceta decît după ce-i voi remite scrisorile, pe care nu i le voi da decît în localul guvernorului, l-am obligat să dezbarce împreună cu mine. Îndată ce am pus piciorul pe uscat, am fost înconjurați de mulțime; atunci, zărind un preot bătrîn, m-am dus drept către dinsul, salutîndu-l respectuos, și i-am cerut să-mi arate unde era Mitropolia. Într-o clipă, biserica a fost plină, și preotul, punîndu-și odăjdiile, a citit rugăciunile de bunăvenire, ceea ce a fost de un bun efect, dovedind locuitorilor că eram un coreligionar.

Am rămas de prînz la predecesorul meu, împreună cu cei patru senatori, și am petrecut seara ascultînd povestiri de țî se făcea părul măciucă. Mesenii se întreceau, care mai de care, să-mi dea o idee mai plăcută despre caracterul dulce și blînd al poporului ce veneam să administrez, cînstîndu-l pe tot minutul cu epitetul de „popor lesne de condus“ (εύαγωγος λαός).

Unul din senatori, care și el în tinerețe dusese o viață zdruncinată pe mare și pe uscat, un fost căpitan de corabie (πλοίαρχος), îmbrăcat cu șalvari de pinză albastră, creți și largi de zece coți, ciorapi lungi cafenii, pantofi și mintean strîmt pe trup, și pe cap cu fes roș mare grecesc, pleoștit

Într-o parte, cam în formă de bonet frigian, om nalt, chipeș, mai mult bătrîn decît tînăr și înzestrat cu un talent de narațiune foarte însemnat, mi-a povestit amarul sfîrșit al unui biet fost guvernor, căutînd în tot timpul narațiunii să citească în ochii mei impresiunea ce-mi producea.

Iată acea istorioară, minus talentul celui ce mi-a povestit-o mie:

„Ștefacnache-beg Vogoridi, care fusese principe de Samos înaintea lui Calimah, de la 1835 pînă la 1849, trimisese caimacam al său pe un biet grec, pe care locuitorii, pe drept sau pe nedrept, ajunseseră a nu-l vedea cu ochi buni, pentru că era din partidul Muzur, și iată cum s-au cotorosit de dînsul:

Într-o dimineață, nenorocitul caimacam se deșteaptă în sunet de clopote de moarte. Întreabă cine a murit și i se răspunde că nu se știe, dar aruncînd ochii pe fereastră vede alai mare, lume peste lume, popii orașului toți în odăjdii, cu cădelnițe și cu făclii aprinse în mină, ducînd cu cîntări și cu jale un sicriu frumos împodobit. Cortejul se oprește la poarta lui, și cîțiva zaplani de împușcă-n lună intră în odaia lui, îl trîntesc la pămînt, îl leagă fedeleș de mîni și de picioare, îl iau în spinare, îl așază binișor în sicriu cu fața în sus și pornesc cu popi și cu tot alaiul prin tîrg, îl duc la biserică, unde i se citește toată slujba morților pînă la vecinica pomenire, întovărășită de lacrimile și de jaletele babelor, numai că, în loc de a-l arunca în groapă, îl duc la malul mării, unde aștepta un caic mare, gata a-l primi, și pornesc cu dînsul în alt oraș; acolo, alți preoți îmbrăcați, alt alai, altă pogribanie, altă vecinică pomenire și iar pornire pe mare cu altă asemenea cinste în alt oraș. După patru repețite plimbări prin cele patru capitale ale județelor, i s-a dezlegat mînile și picioarele și i s-a dat drumul pe uliță, cîstîndu-l toți ca pe un șef al guvernorului. Dar după trei luni nenorocitul muri nebun.“

Un alt senator mi-a narat vitejiile (τὰ ἀνδραγαθήματα) pe mare și pe uscat ale căpitanilor jandarmeriei și ale șefilor mei de poliție, mai toți foști haiduci de mare și de uscat (ληστοπειραταί), căpitan Danu, căpitan Marupa, Moru, Hiotoglu¹³, Gheki și alte celebrități de înspăimîntătoare memorie, care făceau să se cutremure Asia, de la Smirna pînă la Mecca. Una din strategiile favorite ale acestor bravi era

să pîndească la Podul Caravanelor, lângă Smirna, și, îndată ce se arăta la acea primblare o fată frumoasă sau un neguțător bogat, să-i prindă și să fugă cu dinșii la munte, trimițînd familiei răspuns să plătească o mie sau două de lire. Prețul unui englez sau al unei fete de negustor bogat se suia și pînă la cinci mii de lire. Bani se plăteau mai totdeauna, căci de nu, moarte. Regula era, ca pentru polițe, vadea de trei luni. Dar dacă avea nenorocirea ca în loc de bani să se trimită jandarmi în goana lor, termenul executării era anticipat, prizonierul era legat de un copac și împușcat în prezența jandarmeriei, care sau nu-i dibuia, sau îi pierdea din ochi. O altă afacere bună, dar foarte periculoasă, dar și mai bănoasă, era de-a ataca caravana de la Mecca și a jăfui cămila care ducea darurile sultanului la mormîntul profetului.

Am avut prilejul a cunoaște pe toate celebritățile listopirateriei Arhipelului și ale Asiei, între cari și pe vestitul Catargiu Iani, care, cînd i-a lipsit baza de operațiuni ce avea în insula Samos, a fost silit să se predea singur pașei de la Smirna. Ismail-pașa îl avea de mare fală și-l ținea liber în conacul său, ca un trofeu, cu un lanț supțire de picior. El mi-a făcut cinstea a-mi aduce nargheleaua cînd am trecut odată prin Smirna și m-am dus de am făcut vizită valiului aceluia vilaiet. Dar cea mai mare admirațiune a tovarășilor mei de masă era pentru Hioglu, pentru care aveau cel mai mare respect și admirațiune.

Secretarul guvernului era un epirot afiliat la toate eteriile grecești, subsecretarul, frate cu un consul general rusesc din vecinătate. În cine să mă încred?

Pe la miezul nopții am mers de-am petrecut mai întii pe predecesorul meu pînă la barca care l-a dus pe corabia cu care venisem, și de acolo polițaiul m-a întovărășit pînă la casa ce-mi pregătise. Am stat toată noaptea de mă gîndeam la povestirile ce auzisem și-mi ziceam, vorba românului:

„La rea moară am dejugat“.

Casa în care m-am așezat cu servitorul meu Louis și cu un șef de jandarmi, cu bătrînul Carajani, da pe piață. Dimineața văd lume multă adunată în grupuri, dinaintea cafenelelor, discutînd și gesticulînd; o adevărată fierbere; întreb pe polițai cauza acelei agitațiuni și-mi spune că poporul (ὁ λαός) a văzut cu mare neplăcere reîntoarcerea mitropolitului și a

diaconului său, care erau din partidul Calcatzar Muzur, ceea ce nemulțamea partidul Carmaniol. Am convocat îndată pe senatori, cari, explicându-mi mecanismul acestor partide (*κόμματα*) și convingându-mă că unele din griefurile în contra celui prelat aveau cuvîntul lor de a fi, am ordonat să-i pregătească o corabie, ca să-l ducă împreună cu diaconul său la Chios sau la Smirna, unde le-o plăcea mai bine. Măsura aceasta a fost bună, pentru că pe de o parte a potolit lumea și, pe de alta, a evitat sfinției-sale neajunsurile ce puteau să i se întimple. Pe sară, corabia care-i ducea își întindea pinzele și ridica ancora. Vîntul le era favorabil. Am avut în urmă o lungă corespondență cu patriarhul ecumenic, pînă l-am înduplecat a înlocui pe acel mitropolit. Dar, deși am avut deplină satisfacțiune, însă n-a trecut mult și m-am convins că nu cîștigasem nimic cu schimbul; căci succesorul sfințitului, venind și mai flămînd, vindea și mai scump decît predecesorul său liturghiile și parastasele; găzduirile sale prin sate și prin orașe devenise un impozit foarte împovărător pentru o populațiune săracă, încît am trebuit să iau și contra noului trimis aceleași măsuri de imbarcare, și aceasta cu deplina mulțămire a tot clerului de mir, a fraților și a egumenilor de prin mănăstiri și a poporului care, în tot timpul petrecerii mele la Samos, a avut consolațiunile religiunii și îndeplinirea datoriilor creștinești mai ușoare și cel puțin tot atît de bine primite la cer, de unde li s-a trimis însănătoșirea viilor și a maslinilor, împreună cu încetarea holerei.

Prin luna lui aprilie 1854 mă așezasem în orașul Chora, pe o înălțime, aproape de portul Tigani (antica Samos). Din privor puteam vedea marea și insulele de la Palatia (vechea Milet) pînă la Scala Nova (antica Efes); aveam în fața mea pe de o parte zidurile ciclopeene pelasgice, și dincolo pe partea Asiei Minore, maiestosul și gloriosul munte Mical (Samsun Daglı), și pe șesul mării presărate o mulțime de insule mici. Am putut asista cu occeanul la mai multe vitejii piraticești, fără a putea fi de nici un ajutor nenorociților cari cădeau în mrejele acelor sălbateci. Îndată ce o corabie apuca pe strimtoarea care despărțea insula Samos de coasta Asiei, năpădeau asupra-i două bărci, una din sus și alta din jos, cari stau ascunse în încrețiturile malurilor stîncose, sau cufundate în mare, o apucau la mijloc. Bărcile

piraților erau mai toate bărci mari cu două pinze latine, numite *perama*, care cu vînt bun alunecă pe mare mai iute decît orice altă corabie, iar pe vreme lină, fără vînt, pot cu opt lopeți desfide orice vapor.

Am putut privi cum listopiratul Nicozara cu simoria lui de zece inși au prins o goeletă cu pavilion turcesc, în dreptul insulei Gatos (Kedi Adasi) și, după ce au legat pe oamenii echipajului de catarte și au jăfuit-o, i-au spart fundul și au cufundat-o cu oameni cu tot.

Altă dată am văzut cînd, unul după altul, nouă listopirați, simoria lui Moru, au sărit ca pisicile pe o barcă adăpostită la Ieronda, pe coasta Asiei, unde a fost odinioară vestitul templu al Branchiților, consacrat Didimilor Castor și Polux, și cum, înfuriați că n-au găsit ceea ce sperau, au pus pe bieții patru matrozi cu ochii la fum de pucioasă. Barca aducea la Samos cenușă vulcanică de la Nisiro și de la Santorina, pe care cultivatorii o întrebuița ca prezervativ în contra boalei viilor (oidium). Pe seară, acei nenorociți torturați au fost găsiți de niște pescari care i-au dus la Samos. Unuia îi plesnise ochii și celorlalți nu li se putea cunoaște unde le era gura și unde nasul, obrazul lor era tot o rană.

O corabie englezească, încărcată cu proviziune pentru armată, fusese jăfuită în drept de Cavo-Doro și abandonată în mare, după ce au măcelărit pe toți oamenii echipajului, în număr de nouă. Nu avusese vreme să o cufunde, fiindcă se zărise în depărtare un vapor și au fost grăbiți să fugă. Acei pirați erau toți ascunși în Samos, și numărul lor era mare.

Din deosebite părți aveam știre că se arătase spre apus de insulă niște corăbii, venind despre Sira cu steaguri albe cu cruce albastre, ca cele din timpurile revoluției grecești, că acele corăbii era o expedițiune comandată de bătrînul viteaz căpitan Stamati, proscris stabilit în Grecia la Calchida, și că venea cu scop de a răscula pe locuitorii insulei.

În împrejurările de atunci, pe cînd șefii pirați veneau de petreceau dumineca, ziua-n amiaza mare, de gît cu căpitani mei de jandarmi, chefuind prin cafenele, mă gîndeam că o asemenea încercare nu putea să nu reușească, și mă aflam în cea mai mare nedumirire. Mă uitam în cer și-n pămînt, și nu vedeam cum puteam conjura răul.

Într-o dimineată îmi iau, cum se zice, inima-n dinți, pun de-mi gătește doi cai, iau cu mine pe un căpitan de jandarmi, pe Caravasili, și, fără a spune nimănui nimic despre scopul excursiunii mele, pornesc spre portul cel mai spre apus al insulei, unde dam cu socoteala că au să debarce acele corăbii. Pe la amiază căldura era de nesuferit și mă opresc lângă o fântină la umbra unui platan. Învirteam o țigaretă, cînd aud pe Caravasili că-mi zice:

— Eu, zău, mă mir de încrederea ce ai în mine; știi dumneata că aș putea să te omor aici în bunăvoie și s-apuc drumul pe ici încolo, că ceata lui Catargi Iani e pe aproape?

Eu îl întrerup, zicîndu-i:

— Dar cu ce? Cu pistoalele care le ai la brîu? Nu fac două parale. Ia să văd dacă știi să dai; uite colo o crîngă uscată.

Caravasili scoate mîndru un pistol, ocheste, pistolul țacănește și nu ia foc. Eu aveam sub jachetă un bun revolver Colter, îl scot, dau și nimeresc, și îndată slobod și un al doilea foc. Caravasili îmi zice:

— Ți-e pistolul cu două țevi.

Nu isprăvise vorba bine, și aude ș-o a treia, ș-o a patra lovitură. N-am văzut în viața mea om mai în uimire; Caravasili rămăsese înmărmurit. Existența de asemenea arme nu ajunsese încă nici la cunoștința, nici la auzul locuitorilor din Samos.

Pe seară, ajungînd la Calabactaș, țelul călătoriei mele, aflu de la șeful carantinei că se arătase în mai multe rînduri corăbiile despre care era vorba, că le văzuse chiar el despre insula Nicaria, patria lui Icar zburătorul, dar că vîntul le era contrar și, de s-a ridicat austrul, ar putea sosi a doua zi pe la amiază. M-am dus de am petrecut noaptea sus la orașul Maratocambo, de unde puteam să observ mișcările acelei flote. Tocmai a treia zi am putut vedea două dintr-însele ieșind dintre insulele Furni, și pe la amiază una din ele a tras la un mal de nisip, aproape de casa carantinei, și oamenii ce conținea săreau pe uscat unul după altul, în număr de douăzeci și cinci, toți cu fustanele, cu pistoale la brîu și cu cite un desag cu merinde la spinare. Toată populațiunea de sus se coborîse în port, și formau împrejurul meu un cerc în formă de potcoavă. O altă corabie, mult mai mare, arunca ancora și strîngea pinzele. M-am adresat drept la acel care

sărise cel întâi din barcă; voind să-i vorbesc, el mi-a răspuns măreț și laconic: „Vorbește cu generalul (μὲ τὸν στρατιγὸν)“ arătându-mi în corabia cealaltă pe un tânăr nalt și frumos, care sta în picioare la prună și porunceă. Am așteptat pînă ce a venit la mal într-o mică barcă, m-am apropiat de dînsul cu „Bine-ai venit, căpitane“, i-am declinat numele și calitatea mea, spunîndu-i că eram venit într-adins ca să-l întîlnesc, cerîndu-i să ne tragem la o parte ca să vorbim, pentru că ne năpădisese și oamenii lui, și populația venită de sus din oraș.

În vorbirea mea i-am făcut o descriere sinceră și adevărată a stării politice a lucrurilor, arătîndu-i relele ce putea atrage asupra patriei sale; i-am adus aminte masacrele de la Chios, din vremea cînd samioții s-a dus de a răsculat insula în contra turcilor, și aceasta încă într-un timp cînd Turcia era izolată, dar acum, că are de aliante pe cele două mai mari puteri maritime din lume, i-am spus că în curînd trupe franceze aveau să dezbarce la Pireu și să ocupe chiar Atena, de va fi trebuință, și că un corp de bașibuzuci sta gata la Aidin să intre în Samos, îndată ce ar fi o răscoală. Am discutat cu dînsul toate împrejurările și am avut norocul că cele ce i-am zis să-l impresioneze l-am văzut mișcat; a scos un suspin și s-a depărtat trist, zicîndu-mi:

„Dumneata crezi că pot face cum voi!“

Îndată s-a făcut cerc împrejur toți oamenii care dezbarcase și au ținut un fel de sfat și, după o lungă discuțiune care a durat mai mult de o oră, am văzut că vine către mine un bătrîn care m-a salutat mîndru cu cuvintele: „Să trăiești (ὦ ξήσης)! Eu sunt căpitanu Saltafero, samiot d-aici, de sus din Maratocambo, proscris, și viu să-mi liberez țara. Voi independența patriei și unirea cu Grecia (τὴν ἀνεξαρτισίαν τῆς πατρίδος καὶ τὴν ἔνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα)“. Vorbea o grecească elegantă și intona ca un orator. I-am lăudat sentimentele și elocința, dar i-am zis că părerea mea ar fi să nu le cheltuiască în zadar, ci să le păstreze împreună cu vitejia sa pentru timpuri mai favorabile, cînd jertfirea lor ar putea să aducă realizarea dorințelor sale.

M-a ascultat cu atențiune, dar aceasta nu l-a oprit d-a mai spune că poate face și drege și că este angajat către acești voinici (μὲ αὐτὰ τὰ παλληκάρια), arătîndu-mi oamenii care dezbarcau mereu.

Tonul și atitudinea ce luase Saltafero cu mine nu mă făcea să aștept nimica bun de la mijlocirea lui. Și care nu-mi fu mirarea cînd, după ce făcuse cîțiva pași ducîndu-se către camarazii lui, deodată se întoarce către mine, zicîndu-mi:

„Bine, dar cu băieții aceștia ce facem?“

Eu, fără să pierd vremea, chem pe Caravasili și-i dau ordin să se ducă cu căpitanul Saltafero să cumpere oricîte capre și pîni va trebui pentru băieții (διὰ τὰ παιδιὰ); și mă apropiai de tinărul șef pîntre mulțime, îl iau de mînă și dinaintea tutulor îl rog că, de va vedea pe viteazul căpitan Stamati, să-i prezinte salutările mele și să-i spuie din parte-mi că atît el, cit și ceilalți proscrisei din Calchida se pot întoarce nesupărați de nimeni la căminurile lor, avînd să se bucure de toate libertățile, afară de acea d-a mai fi spaima oamenilor cinstiți pe mare și pe uscat.

A doua zi flotila lui Saltafero rădica ancora și pornea spre apus, de unde venise, și eu, întovărășit de șase jandarmi din Maratocambo și de căpitanul Temistocli Burneli, porneam spre Chora acasă.¹⁴

Era o lună ca ziuă. Ajunsesem deasupra Mănăstirii Stavros, cînd aud în urma mea o detunătură de pistol și pe Temistocli luîndu-se la injurături cu niște nevăzuți dintre stîncile pe lingă care treceam. După mai multe legi, cruci și răscruci, întovărășite de amenințări și laude: c-o să-și mănince suflete, inimi și mațe, întocmai cum făceau strămoșii lor, eroii din Omer, înainte de a se lovi în spade și în suliiți, încep la pistoale, și după cîteva descărcături aud un strigăt: „μὲ ἔφαγες σκυλί“ („M-ai mincat, cine!“). Vestitul pirat Bilibas, care era ascuns acolo, fusese rănit de moarte, tovarășii lui au fugit și l-au lăsat; am luat pe rănit cu mine și l-am dus la Chora, unde am chemat îndată pe doftor, dar pînă în ziuă a și expirat. Era tatuat pe spate, mai jos de șale, cu portretele, de o parte, al regelui Othon cu sabia scoasă, pe cealaltă, cu al reginei, cu inscripțiunea ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀμέλια („Othon și Amelia“).

Acum temerile dinafară mai încetase. Saltafero se întorsese la casa lui la Maratocambo și se astîmpăraseră; dar în contra piraților nu aveam nici o putere, căci îndată ce-i strîmtoram în insulă, ei aveau marea dinaintea lor, unde nu aveam cu ce să-i urmăresc.

Nu știu de mă pîndea sau nu, dar pe toate zilele venea falși amici cu povești: că să nu mai trec prin cutare loc, că mă așteaptă Iaurta, că să nu mă mai duc la vinătoare, că mă pîndea Buiuca etc. Deși nu țineam seama de acele prietenești prevestiri, și amorul propriu și demnitatea mea mă făcea să apuc tocmai spre locurile desemnate, dar mărturisesc că asemenea vorbe nu-mi făcea un efect plăcut, așa că mă hotărâsc a pune capăt acelor intrigi. Și într-o zi, cînd vine unul să-mi denunțe confidențial un complot în care viața mea era în joc, chem pe procuror și-i ordon să-l închidă pînă ce va dovedi arătările sale. De aici încolo am putut trăi liniștit despre asemenea temeri.

Într-o seară tîrziu mi se anunță doi ofițeri francezi, veniți din portul Tigani, unde se vedea fumul unui vapor mare, și intră în casă doi tineri: unul era Bastard, locotenent de vasel, adjutantul amiralului de Tinan, celalalt, un dragoman armean. Înțelegerea cu locotenentul Bastard a fost mai scurtă și mai amicală cînd ne-am convins că puteam vorbi fără intermediar. M-am dus chiar într-aceea seară de am întilnit pe amiral pe bordul său. El mergea să ia comanda trupelor franceze care dezbarcau la Pireu ca să ocupe Grecia. I-am explicat că, fără un vapor cu care să se poată urmări pirații pe mare, era peste putință a se pune capăt răului. El mi-a făgăduit că, îndată ce va ajunge la Pireu, va trimite la dispoziția mea un vapor pentru urmărirea spumegătorilor de mare. Puține zile după aceea mă întorceam cu o barcă mică de la orașul Carlovas, unde fusesem pentru o cercetare; căpitanul bărcii mele deodată dă ordin cîrmaciului să vireze către un mic port care se afla în apropierea noastră, văzuse fumul unui vapor; eu îi zic să ție marea înainte; nu isprăvisem vorba, și auzim un tun; era avertismentul să stăm pe loc și să arătăm pavilionul; am pus îndată pinzele în pană, vaporul bătea bandiera franceză în pruă și la pupă, și cu flamure de război la catart; un cuart de oră ne ajungea și se oprea în dreptul nostru, un aspirant de marină se coboară într-o barcă și vine să ne ceară hîrțiile; acest ofițer era tinărul Corea Souza, astăzi consilier de ambasadă la legațiunea braziliană din Londra, cu care ne aducem adesea aminte de viața de la Samos. Vaporul era corveta cu elisă „Chaptalu“, cel mai iute mergător de atunci al marinei franceze; comandantul era căpitanul de fregată Pouthier, un vechi și vestit

lup de mare, care în tinerețta lui, abia ieșit din școala de la Brest, avusese nenorocirea să fie imbarcat pe „Meduza“ și să trăiască cu carne de om șapte săptămâni pe dramaticul radou, pe care marele pictor Géricault l-a prezentat cu atita măiestrie în îngrozitorul tablou care se află în salonul cel mare patrat de la Louvre. Pouthier era unul din puținii scăpați dintr-acel vestit naufragiu¹⁵. Locotenentele de vasel Laurent era secundul corvetei.

Ne-am împrietenit îndată ce am știut cine suntem și unii, și alții; ne-am împrietenit în mijlocul mării și am petrecut șase luni împreună, pînă ce „Chaptalul“, dehulat de alergături, a fost trimis mai întii la Camieș și de acolo la bazinu de la Toulon în reparație. Căpitanului Pouthier, înaintat la gradul de căpitan de vasel, i s-a dat altă comandă. Locotenentul Laurent, un ambițios care vrea să ajungă amiral, a rămas după cererea și stăruința sa la bateriile de marină care băteau Malacofu, Redanu și Mamelonu verde, sub comanda amiralului Rigault de Genouille; împărțea la toate bateriile d-a rindul iarba și proiectilele trebuincioase și trebuia să le inspecteze regulat de două ori pe zi, pe ploaie, pe ninsoare și în noroi pînă la genuchi, de unde s-a întors comandant al avisului „Averne“, staționat la Constantinopol la dispozițiunea ambasadorului, dar prăpădit de șale, cum l-ai cunoscut¹⁶. Ceilalți ofițeri al „Chaptalului“, Rocmor Hugo și Corea Souza, au fost imbarcați pe vasele cele mari de război descărcate de tunuri, *armés en flûte**, cum se zice, și cărau în tot timpul războiului trupe proaspete din Franța și luau de la Camieș și de la Balaclava de ducea în Franța bolnavi și răniți.

Amiralul de Tinan mi-a mai trimis totodată o covertă englezească cu abur, „Waspu“, comandată de lordul John Hay, astăzi amiralul care comandă diviziunea navală din Mediterana în Egipt. „Chaptalul“ a fost înlocuit succesiv cu „Heron“, cu „Prometeu“ și cu „Narvalu“, mai tot timpul de 6 ani cit am stat la Samos.

Deși Laurent a putut să-ți povestească viața noastră de la Samos, dar noi, bătrînii, trăim cu suvenirile, și de multe ori aducerea-aminte a zilelor grele pare că ne întinerește.

ION GHICA

---

* Corăbii de transport

XIX

CĂPITANU LAURENT

Londra, 2 mai 1884

Scumpe amice,

Cuvintele „va urma“ de la sfirșitul epistolei mele din broșura din aprilie m-au cam pus pe ginduri¹⁷. Mi-am zis că:

„Nu cumva așteaptă de la mine ceva alt decît ceea ce pot da?“

Dacă voiești să-ți scriu cîteodată, nu-mi cere, te rog, șir la vorbă, căci nu sunt în stare a-mi restringe suvenirile și a le clasa pe date, ci lasă-mă să fac cum pot și cum îmi vine.

Eu cînd citesc ceva scris de mine, îmi pare că aud pe repauzatul Isailof, pe bunul român, în casa căruia am fost de mai multe ori ospătați împreună cînd eram la Constantinopol. Acel bun bătrîn a început de o sută de ori să-mi istorisească cum din sadea Isaia s-a pomenit deodată goșgoșea Isailof. Am ascultat cu toată atențiunea, nopti întregi, povestirea acelei metamorfoze; dar din digresiune în digresiune, atît a lungit-o, încît l-a ajuns sfirșitul vieții, fără de-a apuca să-mi spuie cum acea codiță s-a agățat ca scaietele de numele său. Tot ce am putut înțelege este că pozna i s-a întimplat cam pe anul 1807, în zilele lui Miloradovici sau ale lui Michelson¹⁸.

Dar să viu la amicul nostru Laurent și la corveta pe care era imbarcat ca locotenent sau ca al doilea*.

---

* *Second (n.a.)*

Cum am pus piciorul pe „Chaptal“ și am dat ochi cu comandantul Pouthier, el mi-a scos și mi-a citit o pancartă pecetluită cu armele Franței; erau instrucțiunile cu care amiralul Le Barbier de Tinan mi-l trimitea la Samos ca să măture* Arhipelul de piraterie și de baraterie, dindu-i putere de viață și de moarte în Cicladele Orientale de la Rod pînă la Aivali**. Acele instrucțiuni sunau cam astfel:

„1. Îndată ce vei zări un vas pe mare, vei porni drept asupra-i și cînd vei ajunge la o depărtare de două incabluri*** vei slobozi un tun încărcat cu iarbă, ca să-și arete pavilionul**** și să stea pe loc pe pinze.

2. Dacă după aceasta vasul și-ar urma drumul înainte, îl vei ajunge la o incablură și-i vei trimite o ghiulea, căutînd ca proiectilul să-i treacă destul de aproape, încît să-i audă șuierătura.

3. Dacă și după acest al doilea avertisment tot nu s-ar opri din mers, vei alergeră asupra-i cu toată puterea mașinei, și de va fi mic, vei trece cu corveta peste dînsul*****, iar de va fi prea mare, încît să poată pricinui vătămare „Chaptalului“ prin ciocnire, vei trage asupra-i cu ghiulele***** pînă îl vei cufunda.

N.B. Vei căuta să pescuiești***** pe oamenii căzuți în mare, îi vei lua pe bord și-i vei ține cu fiarăle de picioare, sub bună pază.

4. Cînd vei constata că prinșii sunt piraiți, îi vei spînzura de subțiori la vergurile***** de sus și te vei arăta cu dînșii, astfel spînzurați, în porturile de primprejur.“

Comandantul Pouthier, care în viața lui de marinăr trecuse prin multe nevoi și era cel mai renumit lup de mare, era un bătrîn gutos, cunoscut în toată marina franceză de regele podagroșilor*****; zăcea trei săptămîni pe fiecare lună,

---

* *Balayer* (n. a.).

** *Metilena* (n.a.).

*** 800 de metri (n.a.).

**** *Bandiera* (n.a.).

***** *Vous lui passerez sur le corps* (n.a.).

***** *A boulet* (n.a.).

***** *Repecher* (n.a.).

***** *Vergues* (n.a.).

***** *Le roi des gouteux* (n.a.).

cu picioarele și cu minile cocoloșite în flanele, chinându-se și văitându-se. Când îl apuca durerile, nimeni nu-i putea intra în voie. Cine mai îndrăznește să s-apropie de el? Comanda rămânea atunci pe seama locotenentului. Când era sănătos, deși tot n-o scotea din *mille-millions de bombes cu f...* și cu F..., era vesel și glumeț, adevărată grădină, bun ca pînea caldă, dar totdeauna strașnic și posomorit cu ofițerii și cu oamenii echipajului său. El avea o poftă nespusă de-a aplica instrucțiunile amiralului, mai ales pe acele cuprinse la capitolul 4. Își frămînta mintea ziua și noaptea, născocind fel de fel de stratageme ca să poată pune mîna pe un pirat.

Deși combinațiunile sale izbuteau foarte rar, dar și cînd se nemerea, apoi nu era de glumă cu viața acelor cari-i cădeau în gheare. Îți voi cita numai două cazuri care i-au umplut inima de mulțumire.

Se afla de mai multe săptămîni în portul Vathy o goeletă de comerț care fusese urmărită de banda lui Buiuca. Piratul aflase că corabia avea *sirmaia** de o sută de mii de lei pentru cumpărături de grîu; de două ori îndrăznețul bandit încercase s-o atace chiar în port; și căpitanului îi era frică să iasă pe mare. Pe o noapte întunecoasă introducem încetișor într-acea navă, cite doi-doi, cinci matrozi francezi armați și cinci jandarmi samioți; îi ascundem în cală cu ofițerul Hugo și o pornim din port în port, ca să vinză și să cumpere. După zece zile de primblare, goeleta e atacată într-o noapte în golful Mandalii; și pe cînd bandiții erau ocupați a lega pe căpitan și pe *lostrom* și căutau a sparge cîmigeaua, iese Hugo cu oamenii lui din magazie, ia pe hoți în baionetă și mi-i aduce la Samos numai buni de dat pe seama chirurgilor.

O altă expedițiune și mai fructuoasă, care a pus, pot zice, capăt pirateriei, a fost distrugerea bandei lui Iaurta.

Prinzisem pe „Chaptal“, soarele apusese, luna se arăta luminoasă pe un cer albastru și transparent și ne hotărîm deodată să facem o inspecție insulelor pînă la Rod.¹⁹

A doua zi pe la zece dimineața intram în Portul Cavalerilor. Nu aruncasem încă bine ancora, și vedem venind către noi o barcă frumos împodobită, purtînd pavilion francez; ea

---

* Capital (*n.a.*)

aducea pe un mindru consul cu haina muiată numai în fir, cu un guler nalt pînă la urechi, cusut scoarță; în cap, o slapa monumentală în trei colțuri, cu fulgi de jur împrejur; era vestitul *sior* * Tevenain, cunoscut de aproape un secol în toate insulele Arhipelului; el venea să salute pe comandantul „Chaptalului“. Ofițerul de *cuart* dă semnal cu fluierul, garda de onoare se adună lingă scara** vaporului cu fiferi înainte, cîntînd marșul *Partant pour la Syrie****, și consulul Franței e primit pe bord cu toate onorurile militare, condus de locotenent în salonul comandantului, cîstit, după obicei, cu un pahar de mader și un biscot; după aceea, întovărășit de comandant pînă la scară, soldații prezentîndu-i din nou armele și fiferii zicînd din fluier marșul lui Napoleon, și la coborîrea în barcă salutat cu șapte sloboziri de tun, cum se cuvenea după regulament.

De-abia ajunsese barca la mal, cînd iar o vedem venind iar haină cusută cu fir, iar spangă, iar tricorn, iar consul. astă dată cu pavilion englezesc. Altă primire cu onorur militare, fiferii cîntînd pe *God save the Queen*****, pahar de mader și șapte lovituri de tun.

Nu trecuse zece minunte, cînd altă barcă, aceasta cu pavilion olandez. Este primit și acest consul ca predecesorii săi; dar pe cînd sorbea din mader, Laurent, îndesîndu-și bine sticla în ochi și observîndu-l cu atențiune, îl întrebă dacă nu cumva este frate cu consulul Franței și al Engliterei, că prea le semăna mult.

„Nu, domnule, nicidecum — răspunde el — sunt tot eu; am să mai vin încă de patru ori, că sunt consul a opt puteri; dar acum am rămas numai cu șapte, din cauza războiului, căci, deși reprezentant al maiestăței-sale împăratului Nicolae, dar n-o să pot veni ca consul rusesc, relațiunile noastre cu puterile aliate fiind întrerupte.“

Comandantul, speriat de perspectiva atîtor vizite, îl roagă să-l scutească, spunîndu-i că-l iartă pentru celelalte patru; dar tot împingîndu-l spre ușa cu un F... și consulul tot trăgîndu-se, salutînd de-a-ndăratele, i se prinse peruca

---

* *Seigneur* sau *signor* (n.a.).

** *Echelle* (n.a.)

*** *Plecînd spre Siria*²⁰.

**** *Dumnezeu s-o apere pe regina*— imnul național englez.

într-un cui și rămîne cu capul tîgvă; muzzi încep a rîde cu hohote și fiferii intonează aria *Marlborough s'en va-t-en guerre*;*.

Sunt mulți levantini în Turcia, cu cîte trei sau patru steaguri consulare pe casă; am cunoscut la Șumna pe un Tedeschi, cam neamț, cam ovrei, care pe la anul 1849 era consul al Franței și al Austriei totodată. Ca reprezentant al Franței, avea ordine de la generalul Aupick să dea refugiților unguri și poloni pasapoarte franceze și să le înlesnească scăparea, procurîndu-le mijloace de a se duce în Franța, în Anglia sau în America; avea totodată ordine de la baronul Sturmer, internunțiu, să ceară concursul autorităților locale ca să aresteze pe orice refugiat ungur sau polone ce va afla în circumscripția sa. Refugiații se duceau plini de încredere la consulul Franței, acesta se metamorfoza în consul austriac, cerea ajutorul poliției turcești, în puterea tractatului de estradițiune, și punea de aresta pe nenorocitul a căruia scăpare o voise atît de sincer cu un minut mai înainte. Astfel, conștiinciosul Tedeschi esecuta cu sfințenie și zel instrucțiunile și ale ambasadorului Franței și pe ale internunțiuului maiestatei-sale apostolice. Mulți unguri și poloni au pățit-o și au fost victima aceluia agent cu două ipostaze, pînă cînd a luat de știre ambasada franceză despre acest joc tragicomic.

După ce am petrecut toată ziua la Rod, la otelul „Cavalerilor“, în strada Cavalcrilor, pe Piața Cavalerilor, am pornit seara spre nord-vest și, stecurîndu-ne pe nesimțite printre labirintul insulelor Furni, ne-am arătat fără veste în fața Nicariei, unde tot orașul era adunat în port, dar, la aparițiunea vaporului, spaima a fost mare printre vînzători și cumpărători — era acolo un fel de bilci; fugeau toți în toate părțile cu ce apuca a lua.

Patria lui Icar este o țară curioasă; locuitorii ei diferă mult de acei ai celorlalte insule; vorbesc o grecească mai elinească decît a celorlalți greci, au un tip mai pronunțat, mai caracteristic, îndesați, țapeni și sănătoși, femeile frumoase, grațioase și foarte inteligente; casele lor nu au nici uși, nici ferestre, nici paturi, nici dușumele. La dinșii u este nimănui permis să aibă obiecte aduse din alte

---

* Marlborough pleacă la război.

țări; poartă, vara ca și iarna cămeși de pinză groasă, nădragi largi de postav prost, femeile îmbrăcate numai cu stofe țesute și cusute în casă.

Cînd un nicariot a voiajat și se întoarce în patrie, îi ies toți înainte în port și-l pun de-și arde tot ce nu este din Nicaria. Aceasta însă nu-i oprește de-a avea mărfuri fine de vinzare, căci sunt depozitari pradelor făcute de pirați, pe cari dumineca le scot în piață și le vînd cu ocaua pe la negustori veniți de prin alte insule și din Asia Mică. Cîte doi lei ocaua de atlas, trei lei ocaua de catifea, patru lei ocaua de postav subțire.

Cînd am dezbarcat, am găsit piața pustie; fugise toți în toate părțile. Ca să putem vorbi cu cineva, a trebuit să trimetem jandarmii să ne aducă pe ciorbagii și pe un biet mudir turc, reprezentantul autorității sultanului, trimis acolo de pașa de la Rod. La orice întrebare a noastră, ciorbagiile ne răspundeau cu:

„Așa, domnilor! Dar unde se pomenește pirați pe la noi? Dacă ar îndrăzni vreunul să calce în insula noastră, și copiii cei mici l-ar lua de goană și l-ar omori cu pietre. Noi suntem săraci lipiți, ne hrănim cu cărbuni, suntem cărbunari cinstiți și pescuitori de bureți, muncă grea, domnilor! că ne dăm afund în mare la douăzeci și la treizeci de staturi de om, uite, suntem surzi și cu unghiile rupte.“

Pe cînd ei vorbeau astfel, mudirul ne făcea semn din ochi și din măsca că tot ce ne spun erau minciuni.

Am adunat toate bărcile la un loc și le-am pus sub paza a doi jandarmi, dîndu-le ordin să nu lase penimeni să facă semne telegrafice piraților, aprinzînd focuri pe dealuri, și noi am pornit spre Calimnos, unde am întîlnit bricul turcesc comandat de Abdin-beg, care aștepta o suflare de vînt ca să poată intra în canal, la locul stațiunii sale; i-am dat *amară* și l-am remorcat. Dar pe cînd se făcea manopera legatului frînghieii, comandantul turc ne spune că zărise o barcă care trăgea spre Leros și că, măcar că-i dăduse semnal cu tunul, ea în loc de a se opri, ca să fie vizitată, se ascunsese prin creșturile malurilor insulei și dispăruse. Abdin-beg bănuia că erau pirați și debarcase în Leros. Ne-am dus de am postat bricul turcesc în portul despre răsărit; și noi cu vaporul, după ce am înconjurat insula și am ridicat toate bărcile, am luat poziție în portul despre apus, unde am scos cîte zece oameni armați

Portul de vest al insulei Samos.
(Din *Views in the Ottoman Dominions in Europe, in Asia and some
of the Mediterranean Islands*, London, 1810)

ACADEMIA ROMANA.

AMINTIRI

DESPRE

GRIGORIE ALEXANDRESCU

SCRISORE CĂTRE V. ALECSANDRI

DE

ION GHICA

Membru al Academiei Române.

EXTRASŪ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE. SERIA II. TOM. VIII, SECT. II.
MEMORII ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMÂNE

1887.

din fiecare vas și am cutreierat insula dintr-un capăt pînă în celalalt, fără de-a întilni altă suflare decît ciobanii cu turme de capre, de la care nu am putut afla nimic. La amenințările de a-i împușca și de a-i spînzura, ne răspundeau mereu cu: „Nu știu, n-am văzut“; dar cînd am început a împușca din capre, doi ciobani au început a plînge și ne-au dus la un zăvoi unde ne-au arătat intrarea unei peștere care comunica cu un turn dărîmat care făcea parte din ruinele unui vechi castel din timpul Cavalerilor. Am băgat în acea peșteră patru soldați, ordonîndu-le să înainteze, împușcînd în întunec, și noi ne-am dus de am înconjurat turnul. De-abia luasem pozițiune, cînd am fost salutați cu o ploaie de gloanțe care ne-a rănit doi matrozi francezi și au omorît un jandarm. Pirații ieșise acum din peșteră și trăgeau din turn de la meterez; puștile lor băteau mai departe decît ale marinarilor francezi. Am fost siliți să scoatem din corăbii două tunuri de munte*, pe care le-am pus pe unul de-o parte și altul de cealaltă parte a turnului și am început o bombardare în regulă. O bombă de la tunul francez, nemerînd printr-o crăpătură a turnului, a zburat în mijlocul piraților, rănind și omorînd; și i-a speriat atît de mult, încît, nemaivînd pe unde să scape, au ieșit din turn, aruncînd armele și cerînd grație în genuchi.

Cu toată silița ofițerilor francezi și turci, care dădeau cît puteau cu latul săbiei în soldații lor, a fost peste puțină a opri măcelul, încît din doisprezece, numai patru au rămas cu viață, dar și aceia în ce stare!

Aduși pe bordul „Chaptalului“, comandantul a ordonat să li se aplice capitolul patru din instrucțiunile admiralului și i-a primblat spînzurați de catarturi prin toate porturile de la Leros pînă la Smirna, ceea ce a aruncat spaimă mare în toată pirateria²¹.

De atunci tilharii, nemaîndrăznind să iasă pe mare, nici să treacă în Asia sau să scape dintr-o insulă într-alta, erau siliți să se ascundă prin peșteri și prin munți în Samos, și-i puteam prinde vii sau morți. Cei mai mulți se predau singuri, de frică de a nu cădea pe minile comandantului Pouthier. Numărul lor trecea de șase sute, îi știam pe toți anume. Uneori, mergînd pe drum, mă pomeneam cu cîte unul căzînd în genuchi, spuindu-și numele și cerînd iertare.

---

* *Pierriers de montagne (n.a.)*

Într-o dimineață eram ocupat cu secretarul administrațiunii în espeduirea afacerilor, cînd mi se anunță un om care cerea să-mi vorbească și se introduce un tînăr nalt, frumos, blond și elegant; el purta mîndru o fustanelă curată și creață, mintean de postav alb, bogat cusut cu mătasă albastră, încins cu un sileah roșu, cusut cu fir și cămașă de borangic subțire, prin care se străvedeau două brațe viguroase, păroase și tatuante; ochii săi erau albaștri și aveau o căutătură fioroasă. Îl invit să-mi spuie ce avea de spus. El îmi răspunde că voiește să fim singuri. Zic secretarului și ofițerului de jandarmi să se retragă; ei, în loc de-a ieși, îmi fac semne de temere, dar sunt siliți să ne lase singuri cînd îi invit de-a doua oară. Îndată ce rămînem numai amîndoi, streinul se repede la ușă, învîrtește cheia și ia în fața mea o postură înțepată, zicîndu-mi cu un ton care semăna mai mult a amenințare decît a pocăință:

„Ce fel de om crezi că sunt eu?“

La aceste cuvinte îi răspund că datoria mea de creștin și de dregător era să consider pe toți oamenii de buni pînă la proba contrară, și cit pentru dînsul, văzîndu-l inzestrat de Dumnezeu cu putere și sănătate, îl credeam un bun și onest muncitor, meseriaș sau marinar.

La aceste cuvinte, băgînd mina în sin, el scoate o legătură cu hirtii, pe care mi-o trîntește dinainte pe masă, zicîndu-mi:

„Te înșeli! Eu sunt un om rău, na, citește!“

Deschizînd pachetul, dau peste diploma unui bastiment englez jăfuit și echipajul de nouă inși* măcelărit. Îl întreb dacă nu cumva fusese și el cu mizerabilii care comiseseră acea oribilă crimă, și-mi mărturisește că era căpitanul lor, că banda fusese echipată și armată la Sira și trimisă să atace corăbiile cari aduceau hrană și munițiuni armatelor aliate. El îmi dă numele tuturor tovarășilor, optsprezece la număr, nume pe cari le avea scrise într-o listă ascunsă în opincă. Îmi spune că săvîrșiseră mai multe omoruri, între care și pe socru-său. Pe acesta, după ce-l omoriseră, îi tăiaseră capul și-l aduseseră peșcheș nevestei sale într-o traistă, aceasta numai pentru că bătrînul îi scrisese dojenindu-l pentru relele purtări ce avea cu fiică-sa.

---

* Oamenii, matrozi ai corăbiei (n.a.).

La observațiunea ce i-am făcut că, de crede că, predindu-se singur, scapă de urmările ce trag după dinsele faptele ce-mi destăinuise, se înșală, pentru că eu nu eram duhovnic și că datoria mea îmi impunea a-l da pe minile poliției și a procurorului, îmi răspunde:

„Eram liber și puteam să stau ascuns, precum am stat, sau să mă duc în lume; dacă am venit aici, este ca să mă pui în spinzurătoare, fiindcă nu pot trăi în pace cu conștiința mea și n-am avut curajul să mă sinucid.“

Condus la Sira pe o fregată de război engleză, comandată de căpitanul King*, ca să fie confruntat cu persoanele pe cari le denunțase ca complici, a fost adus înapoi la Samos și dat judecății. Macri Iani, după șase luni, muri de oftică în închisoare.

Pe toată ziua puneam mina pe cinci sau șase listopirați. Arhipelul era măturat de piraterie, și acum mărfurile și călătorii puteau circula pe mare și pe uscat în toată siguranța.

Cînd comandantul Pouthier era pe picioare, Laurent rămînea fără ocupație pe bord și venea de se instala acasă la mine cu săptăminile; venea cu spiritul lui cel plăcut și vesel, cu miile sale de anecdote; era omul pe care l-ai văzut la Sevastopol²², unde în cortul său se adunau la petreceri toți generalii, la orele cînd bombardarea și canonada se odihnea de-o parte și de alta. Legat la cap cu un prosop, devenea un Orosman, capabil să ție concurs cu Ligiez și cu Beauvallet; înfășurat într-un cearșaf, se făcea o Fedră sau o Hermionă, la care putea să rivnească chiar vestita Rașelă; cînta partițiunile lui Robert și a lui Raul, ca Nourrit și ca Duprez, imita cu bastonul în gură întoarcerea vacilor din *Guillaume Tell*, cu toate fioriturile clarinetei de la operă; cu un scaun și cu o mescioară își făcea o tribună sau o catedră, de pe care vorbea ca Thiers și ca Guizot la Cameră, sau ca Cousin și ca Villemin la Sorbona. Ți-aduci aminte cum a gonit din otelul de „Byzance“ pe neplăcutul său vecin de cameră, desperîndu-l cu mirosul unui șoarece mort pe care-l ținea în foile de suflat în cămin; pîdea cînd armeanul lipsea din odaie și-i sufla pe gaura ușei duhoarea șoarecelui impuțit, pînă ce-i făcea aerul odăiei nesuferit.

---

* Astăzi amiral (n.a.).

Laurent era amestecul cel mai plăcut de om serios și de ceea ce se numește *un gamin*; era învățat, foarte învățat, brav ca Du Guesclin, bun cu amicii și camarazii săi, devotat pînă la abnegațiune, dar și cînd se minia pe cineva, acela n-avea decît să se ducă să se înece. Era considerat în toată marina franceză ca unul din tinerii ofițeri cei mai capabili și cu viitor, iubit de toți cîți îl cunoșteau. Pentru mine era imaginea vie a Franței vesele, pline de știință și de spirit, fără pretențiune.

Am petrecut cu dînsul la Samos șase luni, pînă ce într-o zi „Chaptalul“ a primit ordin să meargă să se repare la Toulon. Comandantul Pouthier, înaintat la gradul de căpitan de vașel, era chemat la un comandament mai mare; ofițerii Hugo, Rocmor și Corea Souza, îmbarcați pe vașelele dezarmate, transformate în corăbii de transport, duceau proviziuni și trupe proaspete la Camieș, la Eupatoria, de unde luau și duceau în Franța bolnavi, răniți și schilogiți în starea în care i-am întilnit la Dardanele, cînd eram împreună pe „Jourdain“, cu diviziunea generalului Chamfroid. Laurent, mai ambițios și mai setos de înaintare, a cerut să rămîie cu amiralul Rigault de Genouille la bateriile de marină formate cu tunurile scoase din vase, tunuri mari, cu care s-a bombardat Malacoful, Mamelonul verde și mai toate forturile de la Sevastopol. Era însărcinat a aproviziona zilnic cu praf și proiectile toate acele baterii, pe ploaie, pe ninsoare și pe noroi pînă la genuchi, serviciu de la care s-a întors în starea în care l-ai găsit la Constantinopol, cînd în schimbul sănătății pierdute i se dăduse comanda avizului „L'Averne“, staționat la Constantinopol la dispozițiunea ambasadorului, o pozițiune plăcută și foarte căutată, căci ducea la înaintări repezi, cum dusesse pe locotenentul de vasel La Roncière le Noury, pe Exelmans și pe Roussin, ajunși în puțini ani amirali.

Ambasadorul, petrecînd pe atunci mai mult la Pera decît la Terapia, Laurent își stabilise domiciliul în casă la noi, unde mult regretatul nostru amic Costache Negri, providența bravilor ofițeri din lagărul de la Maslac, făcuse ca salonul nostru să fie un adevărat cuartier general al ofițerilor celor mai distinși.²³

După plecarea „Chaptalului“ mi s-a trimis la Samos, în timpul cît am șezut acolo, cite un staționar francez sau englez,

„Waspul“, corvetă comandată de lord John Hay*, „Heronul“, comandat de baronul Roussin**, „Prometeu“, sub comanda căpitanului de fregată Lefèvre***, care avea de locotenent pe Conrad****, „Narvalul“, comandat de Bastard*****, și la fiecare trei sau patru luni aveam vizita amiralului Bouet Villaumez, care urmase după amiralul de Tinan. Noul amiral era un om vesel și de duh, povestea cu un talent rar petrecerea lui în Insulele Marchize, unde staționase mulți ani și trăise în cea mai strînsă intimitate cu regina Pomarea. El știa să învăluiască așa de frumos anecdotele modernei Cleopatre, încît putuse să fie ascultat cu plăcere chiar de regina Amelia și de madame Adelaïde, fără de a se scandaliza; și Domnul știe dacă acele aventuri erau sărate și pipărate.²⁴

Pe la anul 1855, liniștea în Arhipel era completă; reușisem a organiza administrația, finanțele și justiția în insulă într-un mod, pot zice, satisfăcător; îmi credeam misiunea mea acolo împlinită și-mi dădusem demisiunea în mai multe rînduri, dar în loc de descărcare primeam congedii limitate și nelimitate pentru a mă duce la Constantinopol, înaintări și decorații. Cînd ne-am întîlnit la Smirna, veneam călare de la Stankey*****, unde fusesem să asist la escavațiunile ce făcea învățatul arheolog Newton la Mausoleul Artemisei.²⁵ Vizitasem în treacăt Ieronda*****, Palatia***** și Aiasulucul*****.

Sevastopolul căzuse și negocierile pentru pace, începute și lăsate în mai multe rînduri, acum se deschisese din nou cu mai multă șansă de reușită. Ele erau conduse mai mult de Austria. Baronul de Beust era axa pe care se învîrtea toată diplomația europeană. Acest ministru cugetase chiar de la începutul ostilităților să se folosească de acest război, fără

---

* Astăzi admiral, comandă flota în Mediterana (*n.a.*).

** Astăzi admiral (*n.a.*).

*** Surnumit *Tête de fer*; astăzi admiral (*n.a.*).

**** Care a comandat escadra franceză în apele Tunisiei (*n.a.*).

***** Fostul adiotant al amiralului de Tinan (*n.a.*).

***** Vechea insulă Cos, patria lui Hipocrate (*n.a.*).

***** Templu Didimilor Castor și Polux (*n.a.*).

***** Antica Milet (*n.a.*).

***** Aghios Teologos, din care turcii au făcut Aiasuluc (*anticul Efes*) (*n.a.*).

de a risca nici bani, nici oameni. Printr-o dibăcie rară, izbutise a ocupa militărește Principatele Române și a închide drumul întoarcerii trupelor rusești la Dunăre, fără de-a intra în luptă pe față cu Rusia, dar spera mai mult; mergea cu gândul pînă a visa încorporarea Principatelor, sau cel puțin a se substitui protectoratului rusc; dar negăsind eco la aceste aspirațiuni nici la Berlin, nici la Frankfurt, Austria se văzuse silită a-și mărgini dorințele și se mulțami numai cu depărtarea rivalei sale de la malurile Dunării. Simțise că Napoleon, satisfăcut cu succesele militare ce dobîndise în Crimeea și totodată îngrijat de marele cheltuieli ce făcea cu un război depărtat, era dispus sau să trateze de-a dreptul cu Rusia, chiar și fără consimțemîntul Engliterei, sau să facă apel la naționalități, și mai ales la cea polonă. Împăratul francezilor mai dorea pacea și dintr-un alt punct de vedere: vedea că se apropia momentul cînd flota rusească din Baltica era să fie nimicită, caz în care era să fie silit să caute o compensare în estinderea fruntariilor sale, ceea ce putea să ridice Europa Centrală în contra lui; pentru această luptă însă el nu se credea pregătit.

Toate aceste considerațiuni făceau că puternicul împărat să se mulțumească cu respingerea Rusiei de la Dunăre și cu neutralitatea Mării Negre. Pe de altă parte, deși Englitera ținea mult la îndreptarea fruntariilor turcești din Asia, în partea despre Kars, mai mult decît la retrocesiunea Basarabiei, la care nu se interesa decît ca la o cestiune de apă, dar nu voia să împingă stăruințele sale mai departe decît aliata sa, căci nu se simțea în stare de a continua războiul singură, numai cu ajutorul Turciei. Rusia era obosită de luptă și se temea foarte mult pentru flota ei de la Kronstadt, pe care o considera foarte compromisă față cu puterile navale ce Englitera concentra în Baltica, și în condițiunile de pace finale ale Austriei nu vedea decît o singură dificultate, retrocedarea unei părți a Basarabiei, punct din care repauzatul împărat Nicolae făcuse o chestiune de onoare. Acum însă, că bătrînul împărat dispăruse, succesorul său putea face partea focului, fără de a se considera atins în amorul propriu.

În aceste împrejurări și dispozițiuni, Austria, care spera mult de la continuarea războiului și care credea propunerile ei de pace neadmisibile la Petersburg și la Londra, se pomenește pe neașteptate că ele sunt primite și de-o parte

și de alta, că se iscălesc preliminările de pace și se hotărăște întrunirea Congresului la Paris.

În Tratatul de Paris se stipula ca să se trimită o comisiune europeană în Principate, ca să studieze și să cunoască trebuințele și aspirațiunile românilor, convocându-se adunări, Divanuri ad-hoc, la București și la Iași.

Dar, fiindcă la 1 mai 1856 espirau puterile domnilor Știrbei și Grigorie Ghica, numiți la 1849 pe termen de șapte ani, ei erau să fie înlocuiți prin caimacamii numiți de Poartă, pînă la alegerea domnilor de către Camerele electivă ce erau să se aleagă după prescripțiunile unei convențiuni încheiate ulterior între puterile semnatare ale Tratatului de Paris.

Venind pe atunce la Constantinopol și mergînd la Feti-Ahmed-pașa, acesta, cumnat al sultanului, începu a-mi vorbi de chestiunea Principatelor, de situațiunea ce făcea Tratatul de Paris acelor țări și m-a întrebat dacă cunoșteam pe fostul domn al Valahiei, Alexandru Ghica, spuindu-mi că l-a cunoscut la Șumna, cînd fusese să întîmpine pe sultan Mahmud; îmi zise că a fost un domn bun și credincios sultanului, m-a întrebat dacă trăia și unde se afla. Am profitat de aceste bune cuvinte ca să-i răspund că acum sultanul avea o bună ocaziune să-i arate recunoștința sa pentru devotamentul său, numindu-l caimacam. El îmi zice:

„Și crezi că Redcliffe ar susține numirea aceasta?”

Eu îi răspund că eram sigur de sprijinul ambasadorului Engliterei, dacă alteța-sa mă autoriză să-i vorbesc ca din parte-i.

Astfel autorizat, am văzut pe lordul Redcliffe chiar în seara aceea, și el a chemat îndată pe întiiul său secretar Alison și l-a pornit la București, ca să se înțeleagă cu fostul domn Alexandru Ghica, care în curînd a fost numit caimacam în Valahia deodată cu Toderiță Balș în Moldova; acesta era susținut de baronul Prokesch, după recomandațiunea contelui austriac Goedel.

În vara anului 1857²⁶, comisarii europeni se adunase la Constantinopol și porneau unul după altul la București. Într-o zi primisem vizita principelui Labanof, care venise să mă vadă la Hissar, împreună cu comisarul francez Talleyrand și cu Laurent. Îi petreceam pînă la mal, cînd Talleyrand, puind piciorul în barcă, se întoarce și-mi zice:

„Știi că Balș caimacamul este bolnav pe moarte?”

Nu ajunseseam bine pe deal acasă, cînd vine un cavas și mă cheamă la Emirghian, la Reșid-pașa. Cum intru, vizirul îmi spune că primise chiar atunci știrea că Balș murise și-mi cere să-i însemnez cîteva nume de boieri care ar putea înlocui pe caimacamul repauzat, zicînd că ar voi să facă numirea chiar în noaptea aceea prin telegraf, pînă a nu se răspîndi știrea, ca să nu lase cîmp intrigilor competițiilor. Am însemnat pe o foaie numele următoare:

Costache Negre,
Ștefănică Catargiu,
Vasile Alecsandri și
Lascar Rosetti.

Reșid-pașa cheamă pe secretarul său Riza-beg, îi incredițează lista, ordonîndu-i să colinde pe cîteșișase ambasadorii, cerîndu-le să însemneze dacă au a face obiecțiune la numirea vreuneia din persoanele însemnate.

Era pe la miezul nopții, cînd vine și mă cheamă de la Reșid-pașa. Îmi arată lista însemnată cu cruci de sus pînă jos: fiecare ambasador ștersese cîte un nume; atunci însemnez alte nume, între care Rallet, Kogălniceanu și Mavrogheni. Pînă a doua zi acele nume avusese soarta celor dintii; știrea se răspîndise și intrigele începuse la palat. Pe tot momentul, sultanul, nerăbdător, trimetea de întrebă pe vizir ce făcea cu numirea caimacamului Moldovei, pînă în sfirșit trimite scris chiar de mîna lui numele lui Niculache Vogoridi; acest nume, trimis prin Riza-beg în colindul ambasadorilor, nu întîmpină nici o împotrivire; fiecare răspund că, necunoscîndu-l, nu poate face nici o observațiune. Și a doua zi, Fotiadi, unul din ginerii lui Ștefanache-beg, pornea pe „Lloydul“ austriac la Galați, ducînd la Iași firmanul de numirea lui Niculache Conache Vogoridi.

Chiar în ziua aceea, ducîndu-mă la Terapia, găsesc pe ambasadorul Franței furios de această numire; îi observ că atîrna de la el ca să nu fie numit, căci nu avea decît să fi făcut ce făcuse ceilalți ambasadori pentru persoanele însemnate în cele două liste dintii. El îmi răspunde că nu i-a putut trece prin gînd că numele lui Vogoride era o cugetare serioasă și că considerase propunerea mai mult ca o glumă. La observațiunea ce i-am făcut, că era o lovire dată unirii Principa-

telor, căci bătrînul Vogoridi asigurase pe Poartă că fiul său Niculache era singurul în Moldova care putea să facă ca majoritatea aleşilor la Divanul ad-hoc să fie în contra unirii, Touvenel îmi răspunde:

„*Ha! par exemple, je voudrais voir qu'il s'amuse à influencer les élections!*“*

Vogoridi şi-a ținut făgăduiala. Întrebuințind tot felul de mijloace, răspîndind titluri de boierii pînă şi evreilor, a reuşit a face o Cameră după pofta inimei separatiştilor, dar n-a putut opri indignațiunea generală de-a izbucni, încît din toate părțile curgeau protestațiunile. Partidul unirii surprinsese şi dase publicării, în streinătate, corespondența secretă a lui Vogoride, şi această dezvălire de intrigi bizantine a făcut pe ambasadorul Franței să ceară oficial anularea alegerilor frauduloase.²⁷

Poarta, sprijinită de lordul Redcliffe şi de baronul Prokesch, susținea cu tărie validitatea alegerilor, pînă ce împăratul Napoleon, ducîndu-se la Osborne, a cerut de la regina Victoria ca să dea instrucții ambasadorului ei; în urmă, lordul Redcliffe a fost silit să lase ca cestiunea anulării alegerilor să se dezbată între Poartă cu ambasadorul Franței. Poarta însă, deşi părăsită de Englitera, tot persista cu tărie şi încăpăținare într-atît, încît Touvenel se văzu silit a întrebuița chiar amenințarea de a coborî pavilionul şi de a întrerupe relațiunile diplomatice.

Intr-o dimineață, Laurent, trecînd de la Terapia la Pera, se opreşte să dejene la mine; îi espun starea chestiunii, el ascultă şi, în loc de a se pune la masă, își ia șapca şi pleacă, zicînd:

„Las, să vezi ce am să fac!“

Îndată ce ajunge la Terapia, intră în cabinetul ambasadorului, unde era şi d. Ferdinand de Lesseps²⁸. Ambasadorul, agitat şi esprimîndu-se cu minie în contra încăpățînării lui Reşid-paşa, zicînd că, de nu s-ar teme de complicațiuni mai mari, ar coborî îndată pavilionul, Laurent, nici una, nici două, se duce în grădină lingă catartul steagului, cheamă o scuardă de marinari, salută steagul şi-l coboară cu toate onorurile după regulă. Touvenel aude salutarea şi se dă jos neliniștit, Laurent se face că nu-l vede şi întorcîndu-se

---

* Ha! asta-i bună, aş vrea să-l văd că se amuză influențînd alegerile!

către soldați cu cuvintele: „*Quand la France a versé tant de sang, elle doit être écoutée*“*. Ambassadorul, la aceste cuvinte, de unde părea supărat, se duce la Laurent și-i stringe mina, zicându-i: „*Après tout, maintenant, que c'est fait, ma foi, c'est bien fait. Il faut que les turcs cèdent*“**. De-abia ajunge la palat știrea că ambasadorul Franței a coborît steagul, și sultanul trimite grabnic pe întiiul său secretar la Reșid-pașa, ordonându-i să se anuleze îndată alegerile din Moldova. Dintr-acel moment, unirea Principatelor devenea numai o chestiune de timp!

Amicia lui Laurent pentru tine și pentru mine îl făcuse român, el studia ziua și noaptea apărările de la gurile Ebrului și ale Tajului, pentru că le credea aplicabile la Dunăre. Ce s-or fi făcut planurile și proiectele ce ne-a trimis când eram la minister împreună? Mi-aduc aminte că le-am dat lui vodă Cuza.

Laurent era un caracter independent și cavaleresc. Pe când comanda staționarul ambasadei, vine la Constantinopol principele de Joinville, sub ordinele căruia servise pe fregata „*Bellepoule*“. Cum află de sosirea fostului său șef, se prezintă ambasadorului, zicându-i că-și face o datorie a-l prevesti că el nu putea să nu se ducă să vadă pe un fost amiral francez, sub care a servit și pentru care, ca toți ofițerii din armata franceză, avea cea mai mare venerațiune. Ambasadorul îi răspunde că putea să se ducă să-l vadă și fără a i-o spune, dar că în tot cazul îl roagă să nu se înfățișeze în ținută. Laurent a fost nedespărțit de principele de Joinville tot timpul cât acest principe a stat în Constantinopol. Și *nota bene* că prin excepțiune de ceilalți ofițeri de marină, care mai toți erau legitimiști sau orleaniști, el era un bonapartist „*de la veille*“***, cum se zicea.²⁹

Sănătatea lui Laurent ajunsese într-o stare de jale, de-abia se țira și a fost silit să renunțe la un viitor strălucit și să ceară punerea sa la reformă pentru infirmități incurabile. Prin mijlocirea mătușei sale, doamna Heine³⁰, dobîndise de la ministrul Fould un post de perceptor de contribuțiuni

---

* Când Franța a vărsat atîta sînge, trebuie să fie ascultată.

** La urma urmei, acum, că s-a făcut, pe cîntea mea, e bine făcut. Trebuie ca turcii să cedeze.

*** Din ajun.

directe la Pontoise, unde am fost de l-am văzut și tu și eu puțin timp pînă a nu înceta din viață.

Cînd i-am anunțat vizita mea la Pontoise, a venit de m-a primit la gară; cum m-a văzut, de departe a început a trimbița: „*Turlututu! Pontoise! Deux minutes d'arrêt!*“*

Laurent a murit în cele mai grozave dureri, dar tot glumeț; ultimele sale cuvinte au fost:

„*Sic transit gloria Laurentii*“**, cîntate pe aria Lisetei din Béranger.

ION GHICA

---

* Oprește două minute.

** Așa trece gloria lui Laurențiu.

XXI

LEGILE

Londra, 1 noiembrie 1884

Iubite amice

Puterea, ca să fie suferită și respectată, trebuie să eman e de la națiune, să-și aibă rădăcinile ei înfipite în spiritul și trebuințele poporului.

Cînd principiul de la care porcede a fost cucerirea, violența sau spiritul militar, guvernul acela n-o poate duce decît timpul cit principiul care l-a impus se mănține întreg, pășind din victorie în victorie și din concistă în concistă; îndată] însă ce i-o lipsi acel prestigu, slăbește din zi în zi, devine din ce în ce mai arbitrar și mai tiranic, se corumpe și cade în descompunere, dovadă starea provinciilor romane în timpul decadenței; dovadă guvernele provinciilor Imperiului otoman.

Esistența și durata unui guvern devine numai o cestiune de oportunitate, cînd el a fost opera unei influențe străine, dovadă, în] anticitate, guvernul Atenei, sub cei treizeci de tirani; dovadă, în seculul nostru, restaurarea Bourbonilor, dovadă și mai recentă Convențiunea de la Paris, instituțiune a cărei ramuri, în loc de a fi împlintate în sufletul și în inima națiunii, răsărise din spiritul a cîtorva străini care, deși oameni din cei mai ispitiți și mai eminenti, inspirați de cugetări binevoitoare, dar inima lor nu putea să bată în diapazonul cel românesc.¹

Cînd instituțiunile unei țări stabilesc un antagonism între puterea supremă și o clasă privilegiată, sau între mai multe clase ale societății, atunci partea poporului dezmoștenit se încruntă și hrănește speranța de a se folosi de cea dintîi împrejurare ca să se scuture; dovadă Regulamentul organic, impus Principatelor în timpul unei ocupațiuni rusești, pe cînd autoritatea supremă era în minile unui general străin, a cărui voință era sprijinită numai pe baionetă. Îndată ce națiunea a putut crede că starea în care se afla Europa, în urma revoluțiunii franceze de la 1848, era favorabilă, l-a ars în cîmpul Filaretului.²

Regulamentul organic era o chartă, care printre dispozițiuni de drept public constituțional, precum reprezentățiune națională, alegere de domn etc., conținea și dispozițiuni administrative, judecătorești, financiare și militare, chiar și de drept internațional.

La anul 1831, boierii cei mari ai Principatelor au fost convocați de generalul conte Kisselef, cei din București la Dealul Mitropoliei, cei din Iași la Curtea domnească, unde, sub președința consulului muscălesc, au votat în cîteva zile, cu voie, fără voie, voluminoasa lucrare ce li s-a prezentat numai de formă. Botezul acelei colecțiuni de legi, a cărei naș a fost perotul Minciaki, a fost, cum s-ar zice, un fel de leturghie cu bragă; nici boierii chemați nu puteau face cum ar fi crezut că era bine, nici poporul român lua direct sau indirect vreo parte la facerea acelor legiuiri, sub domnia cărora a stat pînă la anul 1859, cînd au fost înlocuite, una cîte una, cu acele izvorite din Convențiunea de la Paris.

Toți cunoaștem origina Convențiunii din 1857³ și știm că ea a fost rezultatul unui compromis între cele șapte puteri mari ale Europei, dar poate puțini își mai aduc aminte de cum și de unde a luat naștere charta numită Regulament organic. Ca să ne îmborsăvim memoria, cată să ne suim cu investigațiunile în susul curentului evenimentelor care au preces venirea lui la lumină; numai astfel putem afla care i-a fost sorgintea.

Tratatul de la București se încheiase la anul 1812, sub presiunea esersată asupra Porții de puterile aliate, de Englitera mai cu seamă, care voia cu orice preț să facă să înceteze războiul dintre Turcia și Rusia, ca țarul să poată dispune de toate puterile sale în lupta cu Napoleon cel Mare. Sul-

tanul, siluit și grăbit, o fi cunoscut, n-o fi cunoscut însemnătatea clauzelor aceluși tratat, așa cum se încheiase între plenipotenți la București, faptul este că nu le-a ratificat pe toate, încit tot au rămas nedumeriri, sămînță de gilceavă, cum s-ar zice. Cît pentru cedarea Basarabiei, acea greșală neiertată și neînțeleasă, marele dragoman beizadea Aleco Muruzi, care asistase pe plenipotenții Porții la redactarea preliminariei păcii, precum și la încheierea tratatului, a plătit-o cu capul.⁴

Virtejul în care s-a aflat Europa de la 1812 pînă la 1815 și temerea de a nu se uni Turcia cu Franța n-au dat răgaz împăratului Alexandru să stăruiască mult asupra esecutării clauzelor rămase în suspens sau echivoce ale tratatului de la București. Sultanul era și mai puțin grăbit, pe cît știa că era să aibă mai mult de dat decit de luat, astfel că lucrul sta incurcat.⁵

Cedarea Basarabiei băgase pe Austria la mare grijă; vedea că, la fiecare gilceavă cu Turcia, Rusia se tot întindea, ciupind cite o provincie din posesiunile sultanului, și pîndea o ocaziune ca să poată pune stavilă acelei ambițiuni fără sațiu. Congresul deschis la Viena, unde Turcia nu era reprezentată, îi părea că poate a fi momentul psihologic de a lua în mînă interesele Porții și să propuie garantarea integrității Imperiului otoman; dar principele Metternich, temîndu-se de o împotrîvire din partea împăratului Alexandru, a împins pe lord Castelreigh să-i sondeze dispozițiunile.

„Nu numai că nu mă opun la o asemenea idee, dar chiar aș dori să se puie în dezbateri, căci voiesc cu acea ocaziune să se aplaneze niște neînțelegeri care au mai rămas în privința unor posesiuni pe coasta Mării Negre“ a fost răspunsul țarului.

În urma veleității rusești de a căuta să se mai întindă și cu această ocaziune, marele cancelar al Austriei a trebuit să renunțe la idea sa.

Neînțelegerile la care făcea aluziune împăratul priveau mai cu seamă fruntaria din Asia. Rusia voia să aibă o schelă pe coasta maritimă, pentru transportul de munițiuni, și să-și asigure o cale de comunicație între Marea Neagră și Marea Caspică; pretindea să aibă Anakria, Redut-Kalé și Suchum-Kalé, sub cuvînt că acele posesiuni îi erau cedate de principii Găorgiei, pe cînd erau suverani, pînă a nu fi

supuși încă suzeranității sultanului. Într-această privință, deși la București fusese înțelegere între plenipotenți ca Rusia să aibă pe coasta maritimă o schelă la două ore de malul drept al Phasului și la patru ore de Anakria, dar acel articol rămăsese neratificat de sultanul.⁶

Poarta se împotriva de a satisface acea pretențiune a Rusiei, și temerea de un nou război îngrijea pe celealalte puteri și le făcea să stăruie pe lângă Poartă ca să cedeze, cu cât ea vedea că pe toată ziua contele Strogonof ridica cereri nouă. La 1817 cerea insulele Dunării de la Ismail pînă la gura Chiliei, chiar și insula Leti, ca parte din Basarabia. Stăruința Austriei era așa de mare, încît internunțiu, ajutat de ambasadorul Engliterei, izbutise a aduce lucrurile la o înțelegere, cînd la martie 1821 izbucnește răscolarea grecilor, condusă în Principate de doi ofițeri favoriți ai împăratului Alexandru, în Moldova de colonelul principe Gheorghe Cantacuzino și în Muntenia de generalul Alexandru Ipsilanti. Poarta, respingînd propunerea Rusiei de a ocupa Principatele împreună, le ocupă singură, potolește răscoala și numește principii pămînteni pe Ioniță Sturdza și pe Grigorie Ghica. Atunci stituațiunea devine și mai încordată, mai ales în urma executării patriahului, cînd ambasadorul Strogonof, încetînd relațiunile cu Poarta, părăsește Constantinopolul. Și acele două guverne nu-și mai pot comunica unul altuia păsurile și cerințele decît prin reprezentanții puterilor care urmau a stărui pentru o împăciuire. Principele Metternich, considerînd cestiunea fruntariei în Asia ca cea mai anevoie din toate, sfătuia pe ministrii sultanului să cedeze pozițiunile cerute de Rusia, zicîndu-le că, deși recunoaște că Poarta avea toată dreptatea, dar că Imperiul otoman putea trăi seculi fără de a avea Phasul de fruntarie, pe cînd un război cu Rusia putea să-i aducă pieirea.

Pînă la finele anului 1822, nici o vorbă în favoarea grecilor, nici la conferințele de la Troppau, nici la Laibach; chiar împăratul Alexandru avea pentru dinșii cuvinte aspre, îi trata de răzvrătitori, și Rusia își mărginea pretențiunile sale tot în cele vechi, la care mai adăugase cererea ca trupele turcești să iasă din Principate și să i se comunice în mod oficial numirea noilor hospodari. La congresul de la Verona, însă, împăratul Alexandru exprimă ideea că ar fi de dorit ca Poarta să dovedească printr-un șir de fapte că respectă reli-

giunea grecilor și că caută să-i liniștească. Aceasta fără de a propune vreo măsură de luat, ci numai ca un simplu deziderat⁷.

La cererea de a goli principatele de beșliii turci, ministerul Porții răspundea că numărul lor era cu totul neînsemnat în comparațiune cu puterile ce suveranii aliați țineau în Franța, în Neapol și în Piemont, țări străine lor, pe cînd Principatele erau posesiuni ale sultanului; dar, cu toate acestea, declară că era gata a retrage acele trupe. La 16 martie 1823 și încunoștințează pe lordul Strangford, ambasadorul Engliterei, și pe contele Ottenfeld, internunțiuul Austriei, că Poarta, doritoare de pace, redusese numărul beșliilor din Principate la 1.500, cîți erau mai înainte de 1821, și că era gata să notifice oficial numirea hospodarilor îndată ce ar sosi la Constantinopol un ambasador al Rusiei. La comunicarea aceasta, cabinetul din Petersburg declara că nu putea considera evacuarea Principatelor ca efectuată pe cită vreme pașii de la Giurgiu și de la Vidin, avînd comanda beșliilor, erau mai puternici decît hospodarii, și ca dovadă de o asemenea stare de lucruri da de exemplu arestarea lui Villara, cerînd și liberarea acelui boier; totodată cerea să se asigureze și soarta grecilor. Cu toate acestea, mai în urmă însă, la întîlnirea celor doi împărați de la Cernăuți, împăratul Alexandru consimte a se mulțami cu reducerea beșliilor la numărul de 1.500, dacă ei vor fi puși sub autoritatea hospodarilor, și anunță că va numi pe Minciaki consul general la București, dar că, mai înainte de a se duce la postul său, va merge la Constantinopol pentru a regula niște afaceri de comerț, și cînd înțelegerea va fi completă, va trimite pe Ribeaupierre ca să trateze celealalte afaceri ca ambasador.

Beșliii fusese reduși, Villara liberat și înțelegerea părea făcută, se aștepta din zi în zi sosirea lui Ribeaupierre la Constantinopol, cînd, pe neașteptate, ambasadorul Rusiei la Viena supune principelui Metternich din partea guvernului său un plan de împăciuire pentru greci: propune formarea sub suzeranitatea sultanului a trei principate:

1. Grecia orientală, cu Tesalia, Beoția și Atica.
2. Grecia occidentală, cu Epirul și Acarnania.
3. Grecia meridională, cu Moreea și Candia, deosebit de un al patrulea grup, insulele, acordîndu-le regimul muni-

cipal ce avusese în vechime. Iar ca mijloc de presiune asupra Porții, ocuparea Principatelor dunărene.

Un asemenea proiect nu putea fi bine primit de celelalte puteri, căci era cu neputință ca Turcia să consimtă la aceasta fără un război, mai ales că Poarta își regula atitudinea totdeauna după starea în care se afla lupta sa cu grecii, și atunci avusese izbinzi însemnate la Psara și la Chio, încît turcii erau îndirjiți. Bešli-aga de la Iași arestase pe un slujbaș al domniei, pe boierul Hasanache, și-i tăiasc capul sub cuvînt că fiind creștin îmbrățișase credința lui Mahomet, luînd numele de Hasan, și că după aceea se întorsese iarăși la religia creștinească, ca să evite urmărirea pentru un omor ce săvîrșise asupra unui musulman.

Cît a trăit Ludovic al XVIII, împăratul Alexandru, care, de la o vreme, începuse a se interesa de soarta grecilor, întîmpina din partea guvernului francez împotriviri la propunerile și la cugetările sale, îndată însă ce s-a suit Carol al X pe tron, la 6 septembrie 1824, ambasadorul Franței se declară gata a lua parte la conferința convocată la Petersburg, iar Englitera, deși refuza de a participa la acea conferință, dar atitudinea noului său ambasador, *sir* Stratford Canning, care în trecerea sa la Constantinopol se oprise la Hydra și avusese înțelegere cu membrii guvernului revoluționar, dovedea că guvernul Mării Britanii trata pe greci mai mult ca beligeranți decît ca insurgenți.

Cabinetele Europei erau mai toate puțin favorabile revoluțiunii grecești. Noul țar, împăratul Nicolae, care succedase la 26 decembrie 1825 fratelui său Alexandru, zicea într-o convorbire cu împăratul Ferdinand că nu se credea în drept de a susține pe greci, precum nu ar putea permite nici el sultanului să se amestece în afacerile musulmanilor de sub coroana Rusiei, precum nu s-ar permite să intervie într-o revoltă a supușilor ortodoxi din Austria. Cu toate aceste dispozițiuni personale ale împăratului, la Petersburg, ca și la Paris și la Londra, opiniunea era mai tare decît voința monarhilor, și în curînd afacerea grecilor devine cestiunea cea mai importantă între cabinete, toate celelalte dificultăți se aplanează, și Rusia, la 8 iunie 1826, numește plenipotenți ca să se înțeleagă la Akerman cu murahașii Porții asupra punctelor rămase în litigiu de la tratatul de la București.

La aceste conferințe în zadar plenipotenții turci caută să evite de a ceda la ultimatul ce li se propune înainte de principele Voronzof și de Ribeaupierre, căci în starea de slăbiciune în care se afla Turcia cu distrugerea ienicerilor și cu nizamii neorganizați, nu era în stare de a se espune la un război; și Poarta este silită a subscrie condițiunile puse de Rusia. La 11 februarie 1827, după încheierea Convențiunii de la Akerman, Ribeaupierre sosește ca ambasador la Constantinopol, și pacea se crede asigurată.

Dar atunci începe a se desfășura o nouă serie de dificultăți. La iunie 1827 se încheie la Londra, între Rusia, Franța și Englitera, un tratat, prin care acele trei puteri convin să se dea grecilor un guvern național, sub suzeranitatea sultanului, plătindu-i un tribut anual.

Cînd s-a comunicat ministrului Porții dispozițiunile aceluia tratat, acel ministru a respins nota ambasadorilor cu indignațiune, nevoind nici măcar să puie mîna pe dînsa, și acum nu mai putea să rămîie nici un dubiu despre un război apropiat; printr-acea alianță Rusia își asigurase neutralitatea Franței și Engliterii în caz de război cu Turcia.

Nu a trecut mult, și flota otomană, la 20 octombrie 1827, a fost distrusă la Navarin, și pe cînd Austria, în urma acestor evenimente, se silea din răspuțeri să înduplece pe Poartă să primească condițiunile tratatului de la Londra, sultanul da vestitul manifest prin care denunța musulmanilor pe împăratul Rusiei de dușman jurat al Islamului și al Imperiului otoman, la care cabinetul rusesc răspunde prin nota din 9 martie 1827, prin care face cunoscut cabinetului din Londra că împăratul, provocat prin manifestul publicat și prin purtarea guvernului otoman, se consideră în stare de război cu Turcia și că va ocupa Principatele.

La 26 aprilie declarațiunea de război este și espeduită la Constantinopol, unde sosește la 12 mai, pe cînd oștirile rusești ocupase Principatele. La 7 mai, generalul Roth intrase în Iași și la 11 mai 1828 era în București.

Dar să ne întoarcem la Convențiunea încheiată la Akerman, la 25 septembrie 1826, la acea convenție esplicativă a tratatului de la București, a cărei negocieri au ținut patruzsprezece ani, de la 1812 pînă la 1826.

Convențiunea esplicativă de la Akerman, în partea care privea Principatele, regula mai întii modul numirii,

confirmării și duratei de șapte ani a hospodarilor și-apoi adăuga că:

„Turburările întâmplate în anii din urmă, în Moldova și în Valahia, aducînd cele mai grele loviri ordinii, în deosebitele ramuri ale administrațiunii dinlăuntru, hospodarii se vor ocupa îndată, împreună cu divanurile lor respective, de măsurile necesare pentru îmbunătățirea stării Principatelor, și *acele măsuri vor face obiectul unui regulament pentru fiecare principat, măsuri ce se vor lua de îndată.*“

Condițiunea aceasta comunicată domnilor, Ioniță Sturdza, ca și Grigorie Ghica s-au grăbit a numi comisiuni pentru prelucrarea Regulamentului; boierii cei mai ispițiți și mai considerați au fost însărcinați cu acea lucrare, dar ei de-abia începuse a lucra, cînd, la mai 1828, au intrat oștirile rusești; atunci guvernul trecînd în minile generalului rus, contele Pahlen, au numit alți boieri, după placul și convenința rusească, în locul celor ce se numise de domnitori.

La încheierea Tratatului de pace de la Adrianopol, la 14 septembrie 1829, plenipotenții, contele Alexis Orlof și contele Pahlen cu Mehemet Sadyk-efendi și Abdul Kadir-beg, revenind asupra ideii unui regulament, au înscris în actul separat privitor la Principate clauza următoare:

„Înalta Poartă, dorind să asigure prin toate mijloacele buna stare viitoare a ambelor Principate, *se obligă solemn a confirma regulamentele de administrațiune care ar fi făcute în timpul ocupațiunii acelor două Principate* de către adunările celor mai notabili locuitori ai țării și care vor servi în viitor de bază regimului interior, bineînțeles, pe cît zisele regulamente n-ar aduce vreo atingere drepturilor de suzeranitate ale Înaltei Porți.“

Aci, după cum vedem, nu mai era vorba ca acele regulamente să se facă de țară și să se aplice îndată de guvernul țării, fără de a fi trebuință de vreo sancțiune străină; acum se vorbea de confirmarea Porții, încît autonomia țării era călcată în picioare.

Comisiile nou numite de guvernatorul rus lucrau sau nu lucrau, însă principiile și dispozițiunile de căpetenie le veneau de-a gata de la cancelaria generalului Kisselef, după instrucțiunile trimise de la Petersburg; și ședințele membrilor, cînd se întruneau cîteodată să lucreze împreună, erau

totdeauna prezidate de către un funcționar rus sau de consulul Minciaki⁸.

Într-un timp de ocupațiune militară, cînd boierii cei mai mari erau siluiți prin execuțiuni de cazaci a se supune ordinelor rusești; cînd mitropolitul țării, Grigorie, om sfînt, venerat și adorat, era luat pe sus din scaunul arhipăstoresc și trimis în esil în interiorul Rusiei, pe cînd guvernul era în minile unui general, Zaltukin, reputat în toată Rusia de năbădăios, cine îndrăznea să cugete sau să ridice vocea în contra voințelor președintelui cu deplină putere al ambelor Principate? Într-o asemenea stare de lucruri, adeziunea boierilor la dispozițiunile cuprinse în proiectul de Regulament, oricare ar fi fost ele, era asigurată și prin clauza mai sus citată din Tratatul de la Adrianopol; Poarta le dăduse o confirmare anticipată. Rusia putea dar acorda Principatelor legile ce-i convenea.

Secretul asupra lucrării ce se pregătea, deși era recomandat, dar nu era și bine păstrat; dispozițiunile principale erau cunoscute și comentate în adunările de seara ale boierilor, și încetul cu încetul, prin discuțiunile dintre dînșii, ajunsese a se forma un grup hotărît a se opune cel puțin articolelor cari loveau în drepturile și în autonomia țării. Grupul era puțin numeros, compus numai de boieri mai tineri, dar erau încurajați în secret și pe sub mîină de cîțiva din cei mai bătrîni, precum banu Barbu Văcărescu, banu Constantin Bălăceanu și chiar fostul domn Grigorie Ghica.

Dintre toți, cel mai înfocat și mai îndrăzneț era Iancu Văcărescu, tînăr, plin de spirit și de învățătură, patriot entuziast și poet de un mare talent.

Văcărescu era născut cam pe la anul 1791, fiu al poetului Alecu Văcărescu și al Elenchii Dudeasca, nepot de fiu lui Ienăchiță Văcărescu, unul din părinții literaturii noastre: *cultul limbei românești și-a patriei iubire* îi erau lăsate moștenire. Rămas de copil orfan, de cînd clucerul Alecu, tată-său, ridicat într-o noapte de arnăuții lui Alecu-vodă Moruzi, a fost dus nu se știe unde nici pînă în ziua de astăzi.⁹ Văduva sa mumă l-a crescut în cea mai mare iubire și sollicitudine, dîndu-i dascălii cei mai în renume; mai tîrziu l-a trimis la Viena, împreună cu nepoții ei, Alecu Filipescu, Drăjneau și cu frații Dimitrie, Niculae și cu Iancu Ghica, sub îngrijirea profesorului Colson. Din școlile de la Viena, tînărul Văcă-

rescu a trecut la Universitatea de la Pisa și a petrecut mai mulți ani în patria lui Dante și a lui Michelangelo, unde a asistat la deșteptarea spiritului de naționalitate și de libertate al marelui popor italian¹⁰.

Întorcându-se în țară pe la anul 1814, s-a consacrat cu totul literaturii¹¹. Românismul deșteptat în lupta contra domnilor fanarioți a început a cînta slava strămoșească. Poeziile lui, ca și ale tată-său și ale bunu-său, se copiau și treceau din gură în gură. Tinerii și tinerele le știau pe de rost și se întreceau care mai de care să le declame mai frumos. Copiii învățau de la tinerele lor mume această strofă, că:

Se întinde o cîmpie
De sub poale de Carpați,
Cîmp deschis de vitejie
La românii lăudați.

Cînd un tînăr voia să arate simțirile sale unei tinere, recita poezia că

La Carpați mi-am adus jalea.¹²

Cine nu știa pe dinafară *Oda la stema României?* La 1815¹³, vodă Caragea, voind să publice noul *Cod*, a cerut lui Văcărescu să-i facă cîteva versuri, care să figureze pe frontispiciul cărții; spera că poetul îi va trece numele la nemurire. Văcărescu, inspirîndu-se de la sigiliul domnesc, corbul cu crucea în gură, încunjurat de insemnele celor șaptesprezece județe, a făcut acea frumoasă odă în care se află strofele:

Ah! d-ar putea-a ne dobîndi
Și cîte-avem pierdute!
Atunci ce duhuri n-ar gîndi!!
Ce guri ar mai fi mute?

Atunci ș-acest Corb sîrman
Iar Acvilă s-ar face;
Ș-orice rumân ar fi roman,
Mare-n război și-n pace.

Mare a fost decepțiunea lui Caragea cînd a citit-o; și-a esprimat nemulțămirea cu proverbul grecesc, care, ca și la noi, însemnează „cheamă pe nebun la nuntă, ca să-ți zică: și la anul!“.

Iancu Văcărescu era poet în toată puterea cuvîntului; s-a distins în toate genurile și putem cita ca frumoase giuvaieruri ale literaturii noastre *Primăvara amorului*, *Păstorul întristat*, *Orologiul îndreptat* și multe altele. Versurile:

La faptă bună puțini s-adună,
Mult pot puțini buni împreună

sînt de dînsul¹⁴.

În vremea lor, toți știau pe dinafară satira:

Prea mult te umfli-n pene
Cocon Balsamigene,

adresată unui fiu de rachier îngîmfat.

La 1824, Grigorie Ghica-vodă a ridicat pe Văcărescu la gradul de logofăt, ceea ce, după obiceiul țării, îi da dreptul de a lua parte la obșteștile adunări ale boierilor. La 1831, chemat la acea adunare, el era hotărît să ia inițiativa ca să dea amicilor săi ocaziunea de a se retrage și să-i împingă a face un protest către puterile Europei în contra călcărilor ce se făceau drepturilor țării.

Secretul înțelegerii era bine păzit între boieri, mai toți erau rude și prietini; dar Văcărescu mai avea un confident, pe un frate în literatură, tinăr, inteligent și de talent, căruia îi destăinuia toate cugetările, planurile și speranțele lui.

În ziua de 1 mai 1831, toți boierii cei mari sunt adunați la Mitropolie. Generalul guvernor, contele Kisselef, sosește încungiurat de un strălucit stat-major, se suie pe estradă, rostește un cuvînt în care desfășura binefacerile ce țara datora Rusiei și, după ce declară deschise lucrările Obșteștii Adunări extraordinare pentru cercetarea Regulamentului organic și depune pe birou voluminosul proiect, se retrage chemînd pe consulul general Minciaki, să prezideze. Atunci, Văcărescu ia cuvîntul, întreabă unde era mitropolitul, președintele legal al adunărilor obștești ale boierilor, zicînd că un străin nu poate prezida.

Nu isprăvisе cele ce avea de zis, cînd fu luat între baionete și dus la obahtul rusesc, de acolo sub pază de soldați la casa lui Filip Lenș, unde a fost Ministerul de Război și unde atunci se afla în cvartir șeful cancelar al contelui Kisselef. Introdus în cabinetul acestui funcționar, este supus unui

interogatoriu în toată regula, al cărui scop era de a afla țesătura complotului și procedura adoptată.

Văcărescu, deși întrebările ce i se făceau îi dovedeau că generalul rusesc era bine informat și cunoștea toate amănunțele, dar el persista a tăgădui tot ce privea pe ceilalți boieri, negînd orice înțelegere, ca să nu compromită pe nimeni. Atunci șeful cancelar deschide paravanul și-i arată pe omul prin care generalul Kisselef era informat, zi cu zi, oră cu oră, de tot ce se plănuia. Amărit a fost sufletul lui Văcărescu cînd a recunoscut în denunțător pe amicul său, semet la confruntare, confirmînd raporturile ce făcuse. După acea cercetare, Văcărescu a fost trimis sub bună pază la moșia sa Moțăienii din plaiul Dîmboviței, unde a fost deținut tot timpul cît a ținut sesiunea Obșteștei Adunări extraordinare și pînă s-a întors Villara de la Petersburg cu Regulamentul organic confirmat de împăratul Nicolae.

De la Moțăieni este datată epistola sa către falșul său amic.

„*El e Iuda*“¹⁵...

Cu toate intimidările și cu toate măsurile ce s-au luat, tot s-au găsit mai mulți boieri, unii cari au refuzat de a lua parte în acea adunare, și alții cari n-au voit să iscălească, încît au făcut să rămîie nevote multe dizpozițiuni vătămătoare drepturilor țării.

La 1838, cînd s-a propus de consulul general al Rusiei, baronul Rukman, să se intercaleze în Regulament un articol rămas nevotes, care prescria că *orice lege făcută de domn împreună cu Obșteasca Adunare să nu poată fi pusă în lucrare pînă ce mai întîi nu ar dobîndi sancțiunea curților protectoare și suzerane*, logofătul Dimitrie Chrisoscoleu Buzoianu¹⁶ zicea în plină Adunare:

„Fie-i țărîna ușoară lui Costache Cîmpineanu, care mi-a zis să nu votez acel articol!“

ION GHICA

BĂLTĂREȚU

Londra, 15 august 1884

Scumpul meu amic,

După un lung șir de ani de invaziuni, răzmirițe și războaie, litfele streine, nemți, turci și muscali, cari se băteau mereu pe biata țară, se retrăseseră peste Dunăre, peste Carpați și peste Nistru. Împărații iscăliseră între dînșii la Passarovitz, la Kuciuk-Kainargic, la Șiștov, la Iași și la Beligrad tot felul de convențiuni și de tractate. Oltenia fusese luată de nemții cu coadă comandați de principele Eugeniu de Savoia ș-apoi dată înapoi Valahiei după biruințele turcilor asupra mareșalului Münich. Bucovina șterpelită, și Grigorie Ghica, domnul Moldovei, asasinat la Iași, Mavrogheni omorît la Rusciuc, Hangerliu descăpăținat la București și Pasvantoglu cu turcii rebeli alungat peste Dunăre. Boierii pribegi și surghiuniți, care luaseră parte unii cu turcii, alții cu nemții sau cu muscalii, se întorseseră unul cite unul din țara turcească sau din țara ungiurească.¹

Ciumă și calicie! Spitalele și mănăstirile, pline de bolnavi și de cerșetori; românii țărani, rămași în sapă de lemn; codrii și drumurile, împănate de cete de hoți cari jefuiau și căzneau cit ieșea omul din streaja Bucureștilor afară.

Se călcase pe secolul al XIX-lea, și cerul politic, atît în Occident, cit și în Orient, era încărcat cu nori negri și groși, printre cari nimeni nu putea zări ce era să ne aducă veacul cel nou. Boierii, îngrijați de soarta țării, alergau unul de la altul, se adunau, se sfătuiau și nu mai știau la

ce sfînt să se mai închine, că și nemții, și muscalii, dacă băteau pe turci, tot pe turta lor trăgeau spuza.

La cererea d-a se da țării domn pămîntean, pe bătrînul Părscoveanu, Poarta răspunsese trimițînd pe un alt fanariot în locul lui Alexandru Moruz, pe Mihai Suțu.

În seara de Mucenici, boierii cei mai colțați erau adunați la sfat la banul Dumitrache Ghica, fratele lui Grigorievodă, asasinat pentru împotrivirea ce făcuse la darea Bucovinei.

Erau adunați la banul bătrînul, cum îi ziceau ca să-l deosebească de doi fii ai săi, Costache și Scarlat, cari amîndoi ajunseseră tot bani mari și ei.²

Curtea banului Ghica era cît o moșie de mare; începea din capătul despre apus al Podului Gîrlei, devale de Zlătari, mergea în jos pe malul apei pînă în dreptul caselor Văcărescului, unde este astăzi casa lui Barbu Belu; d-acolo cotea spre Sfînții Apostoli, pînă unde sunt băile lui Mitraszewski, apuca la dreapta pe uliță înainte, tăia de-a curmezișul strada Mihai-Vodă, trecea gîrla la cazarma pompierilor și apoi la vale prin Gorgani, cuprinzînd toată mahalaua Domnița Nastasica, și se încheia cu ocolul la Podul Gîrlei la Zlătari.³

Dacă timpul distruge tot fără milă, cel puțin memoria vie se restaurează pe cît se poate! Norocită cînd izbutește a face să se vadă cu ochii sufletului ceea ce nu mai există și nu se mai vede cu ochii din cap și cînd face să se auză cu gîndul cuvintele care sunau la urechi!

Casele bătrînului Ghica și ale fiului său Scarlat se aflau amîndouă în curpînsul de mai sus; erau două namile de case, cu pridvoare, săli mari, tinzi și paratinzi, sagnasie, odăi mari de musafiri, sofragerie de iarnă și de vară, iatacuri și cămări, cu arcade și bolte învîrtite, beciuri și pimnițe pe dedesubt; învelitoarea de șindrilă, mai naltă decît casa și cu streășina scoasă de jur împrejur de doi coți. D-a rîndul, pe lingul zidul curții în șir, cuhnii, odăi de slugi și de logofeți, grajduri, șoproane, grădini de flori și de zarzavaturi, livezi de pomi roditori, finărie și lemnărie. Acele două palaturi, unul în fața altuia, erau despărțite numai prin strada Mihai-Vodă și prin gîrlă.

Casa banului bătrînul a trecut prin moștenire la fiul său cel d-al patrulea, banul Mihail, nenea-mare, cum îi ziceau, fiindcă era cel dintîi născut din căsătoria de a doua,

și s-a restaurat de fiul său cel d-al cincilea, Alexandru-vodă Ghica, la anul 1834, cînd s-a suit acesta pe scaunul domniei. Acum este proprietatea județului și a devenit Palatul Prefecturii de Ilfov.⁴ Iar de casa de pe malul stîng, a banului Scarlat Ghica, care a trecut-o fiului său celui d-al treilea, Neculae, ginerele domniței Nastasichii Muruz, de unde s-a și dat numele mahalalei⁵ — casă mare cît o cazarmă — nici urmă nu se mai vede: a putrezit din temelie pînă în vîrf din pricina deselor înecări ale Dîmboviței și-a căzut bucățică cu bucățică în fărămături.

Mi-aduc aminte acolo o sală mare, zugrăvită pe pereți și tavan cu toți zeii Olimpului, de un pictor Kauffmann. În sala aceea, la zile mari și la aniversări, infocatul Aristia, preceptorul copiilor, traducătorul Cîntului întii al *Iliadei* și autorul *Stanțelor epice*⁶, cu citeva perdele de la ferestre, cu cearșafuri înnădite unele de altele, cu costume croite din rochii lepădate, punea în scenă cite o bucată de teatru în limba grecească: pe *Orest*, pe *Fiii lui Brutus* sau vreo idilă din Florian. Mătușă-mea Smărăndița Ghica se deosebise așa de mult în rolul Clitemnestrei, încît îi rămăsese numele. Aristia avea totdeauna rolurile cele mari; el făcea pe Agamemnon, pe Cezar, pe Edip; rolurile mai mici erau ale lui Eugenie Prădescu, ale lui Manole Anghelescu, ale demoazelor Iosefina și Cecilia Raymondi sau ale copiilor casei. Doamna Efrosina Bogdan făcea o încîntătoare Estelă, cînd n-o podidea plînsul în scenă; frate-său Scarlat Ghica, fostul procuror general la Curtea de casație, era totdeauna un mediocru Nemorin⁷, iar colonelul Iancu Ghica, îmbrăcat numai cu aripi și cu tolbă cu săgeți, gindeai că era chiar fiul cel iubit al Afroditei.

Pe cînd s-au zidit acele case, Dîmbovița în București era o gîrlă pe care nu fiecine o putea trece înot. Populațiunea capitalei era puțină, și apa curgea adîncă și curată; murdăriile aruncate mereu pe dînsa nu-i urcaseră fundul, ca la cea mai mică viitură de apă să treacă peste maluri și să înece orașul, cum se întîmpla de la o vreme încoia, mai în toți anii, pînă a nu se face derivațiunile din sus la Arcuda. Cine nu s-a plimbat pînă mai acum vreo zece-doisprezece ani cu luntrea prin mahalaua Izvorul, pe strada Brezoianu, prin Dudescu, pe la Antim și pe dinaintea bisericei Doamna Bălașa? Astăzi, grădina, curtea, paraclisul și casa banului

Scarlat Ghica s-au împărțit în bucățele pătrate și numerotate, s-au tras printre dinsele strade și s-au clădit case și căscioare.

În sfaturile boierilor, numele eroului de la Marengo era de cităva vreme foarte adesea pomenit; speranțele tuturor erau intoarse către Franța și către minunile ce se auzea că se petreceau acolo. Deși unii dintre boieri, ca Pană Filipescu, ca banul Costache Ghica și alții, se gindeau la ce era să zică de dinși împăratul Alexandru al Rusiei sau împăratul Leopold al Austriei cînd or afla că au trimis soli la descultii de francezi, nimeni nu îndrăznea să iasă din vorba banului bătrînul și a fiului său Scarlat cu cumnații lui, Dudescu și Văcărescu, a spătarului Grigorie, fiul al treilea al banului Ghica, care a domnit mai în urmă, la 1822, a vornicului Scarlat Cîmpineanu, a vornicului Știrbei, a logofătului Băleanu — cari, cu toții într-un gînd, erau de părere să ducă păsurile țării la cunoștința întîiului consul. Se credea chiar că generalul Bonaparte umbla să se suie pe scaunul Țarigradului, ca unul ce era viță de împărat din neamul Calomerilor Porfirogeneți, și că la Iafa îmbrățișase legea lui Mahomet numai și numai ca să-și facă mină bună la turci.⁷

Boierii erau bogați, foarte bogați, dar averile lor erau în moșii, în scutelnici, poslujnici și țigani. Bani, argintării, șaluri și scule cite avuseseră le vindură și cheltuiră în băjenii. Niculae Dudescu, care știa bine franțuzește, se oferea să se ducă la Paris, să pledeze cauza țării cu cheltuiala lui; dar, deși averea lui era colosală, însă nu era în stare să găsească nici o mie de lei bani bătuți. Ce bruma monetă mai rămăsese pe ici, pe colo d-abia ajungea ca să încropească haraciul către Poartă și, în strimtoarea de bani în care se aflau, trimiseră să aducă pe Băltărețu.

Trecură două ore după sfințitul soarelui, și cerul era fără lună și fără stele, cînd o butcă — numai bronzuri și poleieli, dinainte, d-a dreapta și d-a stînga caprei vizitiului, cu două sirene aurite, cu coadele incolăcite și cu capetele cătînd spre două mîrtoage de cai cu hamurile legate cu sfoară, vizitiul cu cojoc peste cămașa lungă, și cu doi feciori dindărăt cu cauce pe cap — cobora la vale spre curtea banului Ghica, urmînd la pas după un țigan desculț și zdrențuros, cu o masala mare pe spinare. Podelele jucau ca clapele unui clavir sub roatele butcei și aruncau în sus din hazna

stropi de noroi apătos, care la lumina păcurei luminau parc-ar fi fost pietre scumpe. Acel straniu echipaj purta un fel de boier cu ceacșiri și cizme roșii, cu o giubea soioasă îmblănită cu nafè și în cap cu un ișlic în patru colțuri; degetele boierului erau pline de inele de rubin, de smaragd și de diamant. Era așteptat la sfatul boieresc, și de la dînsul depindea realizarea cugetărilor patriotice ale boierilor. El minuia banii ce mai rămăseseră în țară; el avea daraveri cu Țarigradul și cu Beciul; iscălitura lui ajunsese să aibă trecere chiar și dincolo de Lipsca. Șoproanele lui și lăzile din pimniță gemeau de scule, șaluri și argintării, tot amane-turi de pe la boieri. Butca în care se zdruncina, adusă pentru o nuntă mare, nu-i fusese plătită și sta amanet în șopronul său; iar inelele din degete erau marfă de vînzare.

În curte la banul, aproape de scară, stau o mulțime de masalale înfipte în pămînt, cu masalagiii roată pe lingă dînsule; vizitiii, plecați într-o rină pe capră, cu hățurile în mină, își petreceau vremea cu glume și păcălituri între dînșii; fiecare la rîndul său povestea cite o batjocură, o trînteală sau o bătaie bună mîncată de la turci, de la nemți sau de la muscali, și făceau haz nespus — că așa e făcut românul, ride de toate și de toți, chiar de necazuri și de nenorociri.

Băltărețu, coborît din trăsură, suia greoi scara, ținut de subțiori de cei doi feciori. Scara da în pridvor, și pridvorul într-o sală mare, lungă, unde fumul de tutun din ciubucele ce slugile aprindeau și duceau în casă la boieri d-abia lăsa să se zărească o luminare de său care ardea într-un felinar atîrnat în tavan. În sală, acolo, lume de toată mina, boieri mai mici, calemgii, coconași, ciocoi și slugi, fel de fel de ișlice.

P-atunci forma ișlicului nu era numai o fantazie, cum este astăzi cu pălăriile, mai nalte sau mai scurte în pereți, mai rotunde, mai gogonețe sau mai țuguiate, mai tari sau mai moi, după pofta fiecui: fiecare trebuia să poarte ișlicul după teapa lui.

Boierii cei tineri și eleganți și feciorii de boier mare purtau în cap un glob rotund de hărșie brumărie; mărimea acelu balon era aproape patru coți în circumferență și avea la unul din poli o gaură pe unde intra capul pînă dasupra sprincenelor, și la celalalt pol un fund de postav de mărimea și forma unui cuib de rîndunică, de unde boierul, plecîndu-și

nițel gitul la dreapta, putea să-și apuce ișlicul cu patru degete.

Boierii mai în vîrstă purtau ișlic tot atît de umflat, dar sfera nu era întregă, era tăiată neted orizontal, ceva mai sus de cercul cel mare, iar pe acel șes era întins un fund de postav. Ișlicul acesta se lua din cap cu ajutorul aminduror minilor.

Calemgiii, ciocoiășii, slugile de dindărătul caleștilor boierești și negustorii cei mari purtau ișlic mic, de forma unui borcan întors cu gura în jos și de un diametru mult-mult de o jumătate de cot și dasupra o pernă mare în patru colțuri, umplută cu bumbac sau cu păr de cal.

Boierii cei mari se îmbrăcau cu ceacșiri roșii cu meși, papuci sau cizme galbene de meșină, cu botul ascuțit, întors în sus și fără toc; antiriile erau de ghermeșit, de citarie, calemcheriu, cutnie, selimie sau sevai; se încingeau la briu cu șal de Indii; vara, fermeneaua scurtă, vara și iarna, scurteică îmblănită cu pacea de samur, singeap sau cacom; pe dasupra, giubea de postav sau, la sărbători, biniș. La alaiuri și la ceremonii, protipendada și veliții purtau pe cap gugiuman de samur cu fundul de postav roșu; vara, feregea, și iarna, contoș; baș-boierul purta hanger la briu; boierii cei halea stau împrejurul domnului cu bastoane lungi în mînă. Numai vodă cu beizadelele purtau fund alb la gugiuman. La zile mari, domnul îmbrăca cabanița, care era un fel de contoș cu ceaprazuri de fir și cu profiruri de samur. La alaiuri, boierii cei mari mergeau călări pe cai arăpești acoperiți cu harșa mare cusută cu fir.

Băltărețu, cum intră în sală, se duse drept la un boier bătrîn, căruia toți îi ziceau „arhon medelnicerul“, și-l rugă să vestească banului sosirea sa.

Într-un colț, împrejurul unui mangal, lumea sta grămadă, ascultînd cum se cîrliau unul pe altul trei inși așezați pe o laviță. Doi din ei își urmau glumele, fără să se turbure, mutînd cu multă seriozitate bobii din țintarul săpat pe laviță; iar cel d-al treilea, cum îl văzu pe Băltărețu, îl salută cu un ton măreț și protector, zicîndu-i:

— Bine-ai venit, Ștefanache. Am primit scrisori de la frate-meu; te-a făcut baron.

Acel care anunța Băltărețului această știre inveseitoare era un om între două vîrste, mai mult bătrîn decît tînăr;

gros la burtă, alb și rumen la față și cu mustățile rase; purta pantaloni de nanchin galben cu capac, băgați în cizme ungurești cu pinteni, jiletcă vărgată, frac cafeniu cu bumbi de metal cu pajură împăratească, cravată roșie de pambriu, în care îi intra bărbia cu totul, pînă la gură, lăsînd să iasă d-o palmă două colțuri ascuțite de guler scrobît. Din buzunarele jiletcei atirnau d-o parte și de alta, zornăînd, două lanțuri groase de chei și peceti multîme. Era „prințipul Zamfir“, amicul intim și nedezlipit al banului Pană Filipescu. Odinioară bogasier cu prăvălia lingă Bărăție, iar acum fiu din flori al Mariei Terezii, și prin urmare frate vitreg cu Iosif și cu Leopold al Austriei. La moartea împăratului Iosif, după cum spunea chiar el, renunțase la tron și-l trecuse fratelui celui mai mic, Leopold, numai și numai de dragostea Filipescului, pe care nu se îndura să-l lase singur.

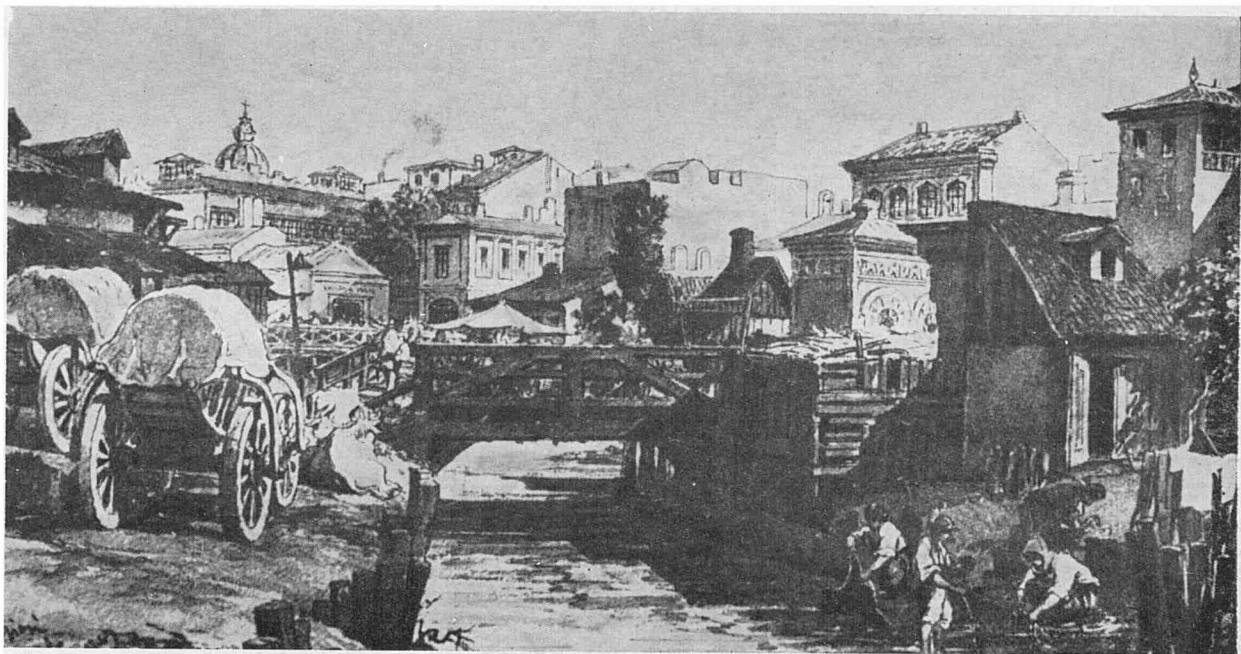
— Știi, Ștefanache, că de nu eram eu, prințipul Zamfir, o pățeai, puiule, cu Mavrogheni? Eu te-am scăpat!

La aceste cuvinte se scoală unul din jucătorii de țîntar și-i zice cu vioiciune:

— Și gîndești, măi ticălosule, că tu l-ai scăpat? Mavrogheni era pui de om, mă! Ala, cînd punea gheara pe cîte unul, ca d-alde dumnealui, mă! îl juca în labe cum joacă pisica pe șoarece, mă! Ținea cu săracii, mă! așa să știi tu, mă! Pe boieri îi strîngea de gît, mă! Numai ce-i auzai: Miorc!... ș-atîta le era, mă! Unde, în zilele lui, să vezi tu cerșetori pe ulițe, îi strînsese pe toți, mă! la spital la dinsul, și-i ținea pe bere și pe mîncare, mă! Mi-aduc aminte că într-o noapte era un frig, mă! de crăpa lemnele și pietrele, și i-a fost milă de săraci, mă! să nu degere; și a poruncit de le-a aprins zece mangale cu cărbuni ghiveci, mă! și pînă în ziuă nu mai sufla nici unul, mă! Și să zici tu că l-ai scăpat pe dumnealui?... Ptuu!... nu ți-e rușine obrazului, om bătrîn, în toată firea! L-a scăpat Dumnezeu sfîntul, mă! că e mai puternic, mă!...

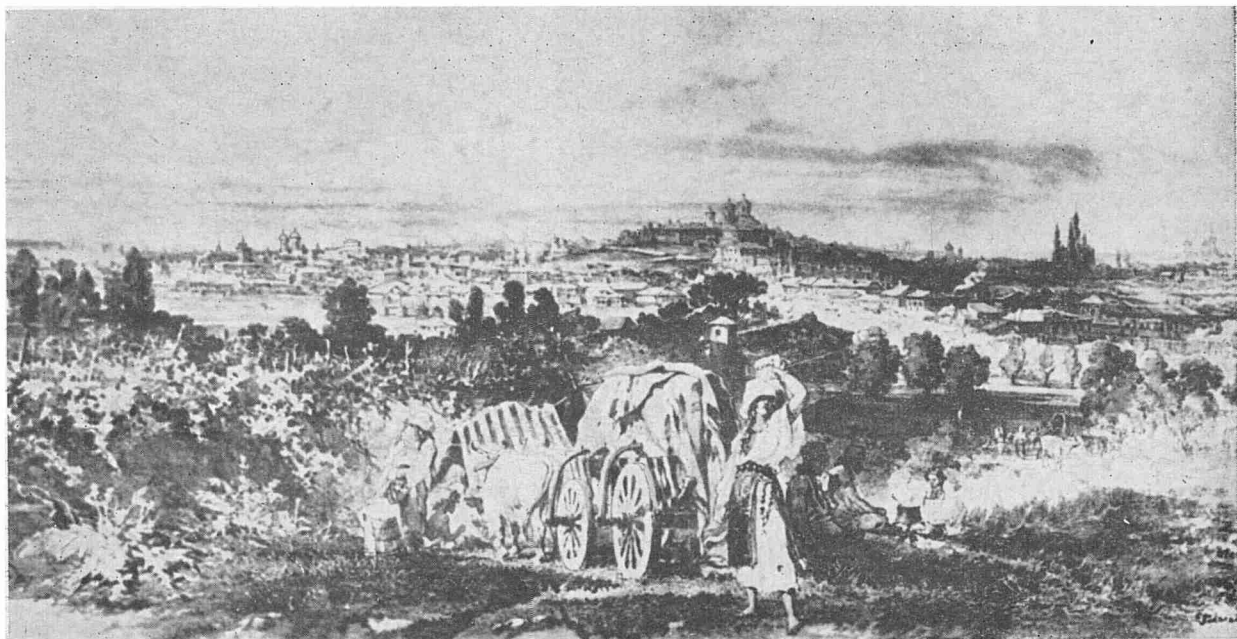
Acel care vorbea astfel era protejatul banului Ghica; era vestitul Manea Nebunul.⁹

— Ai dreptate, Maneo! intrerupse Băltărețu, ai vorbit ca un om cu minte; m-a scăpat Dumnezeu și sfîntul Spiridon, făcătorul de minuni.

București. Pod peste Bucureștioara
(Acuarelă de Preziosi)

Panoramă a Bucureștiului văzută de pe dealul Filaretului
(Acuarelă de Preziosi)

— Nu sunt eu numai de florile mărilor prințipul Zamfir; cînd te-i mai afla la strimtoare, vino de-mi spune mie, că te scap.

— Așa! vorba aia, știi, pînă la împăratul te trece sufletul... zise celălalt jucător de țintar, care sta gînditor cu un bob în mîină — un spîn cu trei fire de barbă, slab și sfrejit, numai pielea și osul de dînsul, zbîrcit și bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la haine, încins cu taclit și purtînd ceasornic cu lanț la briu.

Acesta era Sgabercea, făt-frumos din curte de la Dudes-cu; el adăogă:

— Dar nu zici că eu era s-o paț și mai rău cu Mavrogheni! Cășunase pe mine; ba nu! că să-mi dea pe fie-sa și mai multe nu!... Dar o luam eu p-aia?! Și începu să cînte de dor, oftînd:

„Oh! Ilinco, mor!“

— Tăceți din gură, nebunilor — zise un logofăt — să ne spuie conul Ștefan cum a fost cînd era să-l arunce Mavrogheni de sus din Turnul Colței.

— Așa e, nene Ștefane — întrebă un fecior de boier — că Mavrogheni era arap negru, cu buza d-o palmă și cu colții scoși afară ca de mistreț? Dumneata l-ai văzut d-aproape; se zice că avea o gură la ceafă, pe unde scotea oasele cînd înghițea mielul nemestecat.

— Nu e adevărat, coconașule, răspunse un logofăt bă-trîn; nu l-am văzut eu cînd trecea cu alai? Era om ca toți oamenii, atîta numai că avea dinții de oțel, uite, îi aducea saci cu rubiele și cu icosari, îi băga în gură, îi făcea praf cu dinții ș-apoi îi înghițea. Era scris pe mîni și pe picioare cu slove turcești pe sub piele, tipărite cu iarbă de pușcă, ca să nu se lipească glonțul de dînsul. Ce-a mai tras pașa de la Rusciuc pînă l-a omorît; numai cu iataganul i-a putut veni de hac!

— Ci lăsați să ne spuie nenea Ștefan cum a fost cînd era să-l arunce din clopotniță, repetă tînărul băiat.

Și Băltărețu începu povestirea:

— Era cam pe la Vinerea Mare, cînd mă pomenesc pînă în ziuă că mă cheamă vodă; zic îndată de-mi pune șaua pe cal și alerg la curte. Mavrogheni sta la fereastră; cum mă vede, se dă jos în capul scării, sare ca o maimuță pe armă-sar, parcă-l văz, bată-l Dumnezeu! cu poturi scurți pînă

la genuchi, picioarele goale în iminei, mintean fără mîncei și legat la cap turcește. N-apucasem să mă dau dupe cal, și-mi zice: „Vino după mine!” și-o retează la fugă la deal, d-abia mă țineam de dînsul!... Dodată văd că se oprește la Colțea, descalecă, intră în biserică, se închină la toate icoanele și, cînd să iasă, stă la ușă și mă întrebă răstit: „Trimis-ai haraciul la Poartă?” Eu îi răspunsei: „Da, măria-ta, dar n-am găsit mahmudele și am fost silit de am pus de a topit niște scule de aur și toată argintăria cite le aveam lăsate de unii și de alții amanet la mine, le-am făcut bulgări de aur și de argint și i-am trimis la Stavracolu ca să-i bată la tarapana cu tura de mahmudele și beșlici. Aștept din ceas în ceas să pice lipcanul cu țidula pașii de la Rusciuc.” „Aferim! îmi zise, bătîndu-mă pe spate. Vino sus să mîncînci cu mine.” Și-o ia la fugă pe scara clopotniței. Mă sui-am după dînsul gîfîind, mă gîndeam la cinstea cea mare la care am ajuns și la cîștigul ce era să-mi aducă știrea cînd s-o duce vestea prin țîrg că am mîncat cu vodă la masă. Cînd ajunserăm sus de tot dasupra clopotului celui mare, de unde vezi omul jos numai cît o vrabie, deodată mă cheamă lîngă dînsul la o ferestruie și-mi zice: „Ia te uită de ici; mult e pînă jos?” „Mult, măria-ta — îi răspunsei — d-ar cădea cineva d-aici, ar fi vai de el; nici praful nu s-ar alege de dînsul.” „Știi c-am visat pe sfîntul Nicolae azi-noapte?” îmi zice rîzînd.¹⁰ „Ești bun la Dumnezeu, măria-ta, și d-aia a venit sfîntul să te vadă.” „Așa cred și eu — îmi zise, uitîndu-se în ochii mei — dar nu știi că mi-a zis să te azvîrl d-aicea jos.” Cînd am auzit așa, am înghețat; mi s-a tăiat picioarele și mi s-a muiat vinele, de era să cad, fără să mai m-arunce cineva. Știam că era în stare s-o facă, fiara! Cînd aud incetișor un glas că-mi zice la ureche: „Zi-i că ai visat și tu pe sfîntul Spiridon, ți-a cerut să-i aprinzi o făclie de cincizeci de pungi de bani și că, de te-o arunca după fereastră aia, mori și rămîne sfîntul fără lumînare”. Acel care-mi șoptea aceste cuvinte era Sava Arnăutul. Repetai și eu vorbele lui ca papagalul, clănțănindu-mi dinții în gură de frică. „Ei, dacă e așa — îmi zise atunci Mavrogheni — trimite pe Sava să-i cumpere făclia.” Muiai condeii în călimările de la briu, scrisei zarafului meu din hanul „Sfîntului Gheorghe”, și peste o jumătate de ceas Sava se întoarse cu o lumînărică de trei parale; mi-o dete în mină, făcu cu ochiul

lui vodă și ne deterăm jos binișor cu toții din turn. Eram mai mult mort decât viu. Cum am ajuns acasă, am căzut la așternut și am zăcut trei săptămîni de gălbinare.

— O sfecliseși, zise prințipul Zamfir.

— Ce o sfeclise, mă! n-auzi tu că era galben ca turta de ceară! Nu știi tu ce este gălbinarea, mă! fața morcovului, mă! intrerupse Manea, și Sgabercea adăogă:

— Zi mai bine ca galbenii olandezi; Mavrogheni îi trăgea suflețelul de sfoară.

— Toți boierii să moară, numai Manea și cu banul Ghica să trăiască, mă! strigă deodată Manea, bătînd cu pumnul în laviță, și se sculă cîntînd cîntecul lui favorit:

Zon, zon fivrizon!

— Ci tacă-ți gura, nebunule — ripostă supărat prințipul Zamfir — nu ți-am spus d-o mie de ori că Filipescu e mai mare?

— Nebun ești tu, mă păcătosule! îi răspuse Manea. Ce adică, pentru că-mi zice Manea Nebunul!? Da' nu știi tu, mă! că-mi zice așa tocmai pentru că nu sunt nebun, mă! cum îți zice și ție prințipul Zamfir, tocmai pentru că nu ești prințip, mă! Banul Ghica să trăiască, mă! Soarele să-mi fie cu bine, iar luna s-o mănince vircolacii, mă! Mavrogheni ținea cu turcul, mă! De la turc belșug, iar de la neamț calicie; neamțul umblă tot cu Ucigă-l toaca în buzunar, mă! scoate foc și panglice pe nas, mă! Merge cu *chinele la patalie* călare pe porc, mă! Franțuzul, în zbor pe sus, ca pasărea, și englezul, ca rața pe apă, iar muscalul porcos, cu ritul d-un cot, mă! în toate alea își bagă botul. Voia la dumneata ca la banul Ghica! Nu știi tu, mă! că de n-ar fi nu s-ar povesti, mă!

— Ba tot Filipescu e mai mare! strigă indignat prințipul Zamfir, arătînd pumnul, amenințare la care Manea răspuse cu o palmă de răsună sala și îndată se sculă cîntînd: „*Fivrelzon! fivrelzon!*“ Așa pronunța el pe românește cuvintele cîntecului său favorit: „*Dansons la Carmagnole! vive le son! vive le son du canon!*“*

— Bre! da' ce mai palmă, neiculiță! Adormisem, și m-a deșteptat din somn; așa e, nea Maneo, c-ai crezut că era falca lui Mustafa-pașa? zise Sgabercea.

---

* Să dansăm Carmagnola! trăiască bubuitul! trăiască bubuitul tunului! — începutul unui cîntec revoluționar francez de la 1793.

La cuvintele acestea, prințipul Zamfir, care se temea să nu întărite mai rău pe Manea, începu a ride cu hohot, frecându-se pe obraz și zicind:

— Intri și tu în vorbă nepoftit, păianjene! Bine să-i fie lui Mustafa-pașa! Așa să pață dacă e turc! Să se facă și el creștin odată și să se isprăvească. O mîncă cit de bună Mustafa; ș-acu mă ustură. Dă spurcatul de nebun, nu se incurcă, parc-ar da într-un bou. Așa e dacă mîncă numai luminări de seu, ca unгурii; ș-aseară era cu o luminare în gură; a inghițit-o cu feștilă cu tot.

— Mînc luminări, mă! răspuse Manea, ca să mă luminez pe dinăuntru, mă! Dar tu, care bei la vin ca o butie, ce-o fi în capul tău, întuneric beznă, mă! ca într-o pimniță oarbă, mă!

— Vino-ți în fire, omule! îi zise prințipul Zamfir, văzînd că iar se întetește.

— În firele părului tău, mă! Să-ți mai increțesc zulufii, că nu te-am jumulit de mult, mă! De la lăsata secului, de la masă de la Dudescu; ce! pesemne ți-ai uitat, mă?

Manea nu ridea niciodată. Umbla pe uliță strigînd în gura mare: „Toți boierii să moară, mă! numai Manea să rămîie, mă!“ Dacă îi zicea cineva ceva, arunca cu pietre. Nu se temea de nimeni pe lume, decît de banul Ghica. Acolo în curte la banul se adăpostea, avea odaie, îmbrăcăminte și mîncare. Manea era milos și darnic; tot ce avea da la săraci; dacă-i da cineva o haină bună, un anterior, o giubea blănită, el se ducea la croitor sau la cojocar și le schimba pe haine groase mitocănești, pe cari le împărțea la săraci, păstrînd pentru dînsul pe cea mai proastă; uneori rămînea numai cu cămașa. Nimeni nu știa de unde era, nici de unde venise. Singurul său amic era Cloșcă vizitiul, care se zice că era rudă cu Cloșcă cel vestit în răscularea din Ardeal. Cloșcă vizitiul a murit cam pe la anul 1829, în curte la tată-meu, cînd ședeam în Gorgan, peste drum de cazarma pompierilor.

Cînd venea citeodată vorba cu el despre Manea, Cloșcă răspundea oftînd: „Bine că e ș-așa, după cite văzură ochii lui...“ și îndată schimba vorba, parc-ar fi fost un secret între ei doi. Manea era un om de mare probitate și discrețiune. Banul Ghica, cînd vrea să ajute pe vreun sărac, chema pe Manea, și lui îi încredința banii ce voia să trimită; știa că nu era om să se atingă de o lăscaie.

Pe cînd urmau glumele și palmele intrei cei trei nebuni, iată că vine medelnicerul din casă de la boieri și poștește pe Băltărețu. După ce-și întinse bine giubeaua la guler, apucă ișlicul de un colț al pernei, păși în cadență și intră respectuos în odaie la boieri, ploconindu-se în dreapta și în stînga, cu mîna la piept pe inimă. Banul îi arătă lingă ușă un sipet acoperit cu un covor și-i făcu semn să șază, iar vornicul Scarlat Cîmpineanu, cel mai limbut din toți, începu a-i vorbi astfel:

— Nene Ștefane! acu te-ai făcut și dumneata rumân, că te-ai căsătorit cu o pămînteancă; ai case și moșii în pămîntul românesc și trebuie să te doară inima și pe dumneata de țara asta, că vezi c-a ingenuncheat, nu o mai poate duce cu greutatea care au năpădit pe dînsa; numai biruri și angarale; n-a mai rămas bieților creștini nici cenușe în vatră; le-au murit vitele tot cărînd la zaherele pe la serhaturii. Bir peste bir și lude peste lude; sferturile din patru le-a făcut douăsprezece pe an; oieritul de la patru parale l-a suit la douăzeci și cinci, bez ploconul; acu a mai adăogat văcărit și gostină; vinăriciul, douăzeci de parale de vadră; capanliii au tăiat nartul griului la schelele Dunării pe șase lei chila și pe cinci parale ocaua de unt și de miere! Bătaie de joc nepomenită! fuge lumea peste Dunăre; s-au spart o mulțime de sate. După celealalte toate a început grecul să ne și omoare hoștește: vărul Alecu Văcărescu, rădicat noaptea de oamenii lui vodă, nu se știe nici pînă azi ce s-a făcut. Trebuie cu orice chip să scăpăm țara de necazurile ce au dat peste dînsa, să o cotorosim de lăcustele din Fanar, care nu se mai satură. Ne-am chibzuit în tot felul și iată ce-am hotărit: să se ducă vornicul Niculae Dudescu cu o hirtie din partea țării către Bonaparte. Dar uite! n-avem bani, și d-aia am trimis la dumneata, nene Ștefane, să ne înlesnești, să ne imprumuți, cu siguranță, se înțelege, cu amanet de moșii.

Băltărețu își pune bărbia în pumn, se gîndește, tușește și răspunde:

— De! boieri dumneavoastră! cum știți că e mai bine, că acu dumneavoastră sunteți țara, cum se zice, pînea și cuțitul; le știți pe toate și de bine, și de rău. Noi suntem niște păcătoși, niște proști! Facem cum ne ziceți; dar unde să vă găsec eu bani în ziua de astăzi, păcătosul de mine?! Că am să iau din toate părțile; stau cu sipeturile pline de amaneturi și de sineturi, și nimeni nu-mi plătește; că de! ce să

zică cineva, nici n-au de unde. La vreo doi-trei armeni numai a rămas ceva parale; dar unde te poți apropia de ei? Săptămîna trecută, nu mai departe, am avut o trebuință de-mi crăpa buza de două sute de mahmudele și m-am împrumutat de la Manuc, zece la pungă pe lună (24%); i-am dat, ce să fac? eram strîns de gît.

După multe rugămînte și făgăduieli de tot felul, că i se va înlesni luarea otcupului vămilor, al ocnelor și al poștelor, Băltărețu s-a înduplecat în sfîrșit a împrumuta pe Dudescu cu 7 $\frac{1}{2}$ la pungă pe lună (18%), primind amanet toate moșiile. La dobîndă adăogînd comisionul bancherilor și schimbul banilor cu Lipsca și cu Viena, împrumutul venea la 30 și la 40% pe an.

Pe cînd ieșise cloșca pe cer, boierii intrau unul după altul în butciile lor, fiecare precedată de două masalale; Dudescu intră acasă, ca să-și facă pregătirile de drum.

Nu trecuseră trei ani de la acea seară, și averea cea mare a Dudescului, case și moșii, trecuse în minile Băltărețului*. Pe fiecare lună, acest cămătar îi scotea cite o moșie la mezat și, negăsindu-se concurenți, moșia rămînea pe seama lui, pe nimic; moșii cari dau astăzi cinci și șase mii de galbeni pe an, le-a luat Băltărețu de la mezat, la Cochii-Vechi, pe trei și patru mii de lei, galbenul valorînd șapte lei.

Unde e astăzi averea Băltărețului? Nimeni nu știe.

ION GHICA

---

* Cine era Băltărețu și de unde venise el nimeni nu ne-a putut spune alta decît că venise din Tîrnova, unde avusese băcănie, dar că nu era originar dintr-acel oraș; pronunția lui la vorbă era cam de cuțovlah sau de arnăut. Bucureștenii s-au pomenit cu dînsul deodată lipscan mare și bogat, cu daraveri de bani și de mărfuri cu Viena, cu Pesta, cu Brașovul și cu Lipsca, avînd palat mare boieresc între strada Vergului și biserica Stelea în partea orașului care a ars cînd cu focul din 1847. El a murit sărac cam pe la anul 1823, lăsînd o singură fată și drept avere numai casa cea mare de la Stelea. Ginere-său, un mic negustoraș cuțovlah, după moartea socrului, a luat numele de Băltărețu și a avut trei băieți, dintre cari cel mai mare a murit acum în urmă la 1874, iar ceilalți doi sunt și astăzi în viață, unul mic funcționar la vamă, iar celalalt trăind cum poate. *Sic transit gloria mundi!*... (n.a.).

XXI

BÎRZOF

Londra, 1 ghenarie 1885

Scumpul meu amic,

Auzit-ai de unul Bîrzof? Dacă n-ai auzit, eu să-ți spui cine și ce era; căci l-am văzut și l-am auzit cu ochii și cu urechile mele.

Bîrzof era, cum zice românul, un om cît un munte: înalt, gros și chipeș, ochi mititei în fundul capului, umerii obrazului scoși și nasul numai o fărîmiță de sfîrc: tipul de mongol cel mai bine caracterizat. După celealalte toate, era și ciupit de vărsat, și ciupit așa de adînc, că în fiecare gropiță se putea ascunde bobul de mazăre.

Născut în Bugeag, fusese însă crescut printre românii de pe malul drept al Bugului, unde tată-său a fost ani mulți cinovnic la spirtoase și vorbea românește ca apa. Intrat de copil ca piser în cancelaria poliției, ajunsese *nacealnic* și dobîndise cinul de *calejki savetnik**, încît, cînd îi vorbeai, trebuia să-i zici cu respect „*Vasi-visoko-blagorodie*“**. El cînd vorbea începea cu: „*Ștotakoi*?“***... și încheia cu „*Durak Moldavan! ptiuuu!*“ în obraz. Ceva-ceva să-l fi contrariat, apoi striga „*Ia tebe siceas dam palki*“****. Se plimba prin oraș călare p-o scîndură pusă pe patru rotile,

---

* Consilier departamental.

** Preanobile născut.

*** Ce-i asta?

**** Acum îți trag palme.

stind înțepat cu mina în șold. Căruciorul lui era tras de trei cai negri în front; cel din mijloc, cu un cerc mare peste cap, trepăda de abia se puteau ține de dinsul cei doi lăturași, galopînd în fuga mare, cu capetele lăsate în jos, încordate la dreapta și la stînga, de le da coamele de pămînt. Vizitiul, Timofei, un băiețel cu o pernă mare de catifea roșie în cap, cit dinsul de înaltă, mina cailor d-a-n picioarele, strigînd într-una cu glas ascuțit și prelungit: „Padii!“*..., de fugea lumea de se prăpădea, căci Timofei nu căta peste ce da. Cînd trecea pe uliță, auzeau pe bieții creștini vestindu-se unii pe alții cu: „Fugi, mă, că trece căruțul lui sfîntu Ilie“. Era totdeauna urmat de trei-patru cazaci de Don, plecați pe cai, cu sulile înaintea ca la bătălie, și băteau de zvîntau, căci Birzof era *polițai nacealnic*.

Mi-l aduc aminte cînd a venit acasă la noi. Cum a ajuns la scară, a descălicat de pe scîndură și s-a suit în fugă pe scară, zdrăngănînd sabia de toate treptele; cum a găsit pe tata, i-a dat în mină un plic cu o pecete mare roșie. Tata, după ce a citit scrisoarea, îi zise:

„Am spus generalului că nu mă mai pot duce la comisie; mi-au murit pîn-acuma trei oameni în curte din cauza serviciului; destul un an de zile; mi-am făcut rîndul, acu mai slujească și alții“.

Birzof ascultă cu atențiune cuvintele tatii, dînd din cap ca semn de aprobare, și plecă salutînd și stringînd mina lui tata. Dar nu trecu nici o jumătate de oră după plecarea lui, și vedem că intră în curte vestitul pazarnic, urmat de un cazac; mai trece nițel, și mai intră un alt cazac, ș-apoi altul, tot unul cite unul, pînă se făcură doisprezece la număr. Care cum intra, descălica, lua friul din capul calului și-i da drumul la finărie; iar ei, atrași de mirosul bucatelor, trăgea care cum venea drept la bucătărie, unde într-o clipă nu mai rămînea nimica nici în tingiri, nici prin dulapuri; mîncă tot și beau tot și tot cer nencetat; apoi, beți și sătui peste măsură, se suie prin odăi și în salon, cîntă și joacă chiuînd, se tăvălesc pe mobile și pe așternuturi cu cizmele pline de noroi și cu mantalele ude de ploaie. Noi, copiii, cu mama am fugit de acasă și am mas noaptea la un vecin, căci tocmai a doua zi a venit un ofițer de a ridicat cazacii, după

---

* Du-te, păzea.

ce tata, de nevoie, se prezentase dis-de-dimineată la serviciul la care refuzase d-a se mai duce.

Aceasta se numca *execuție*.

Serviciul ce făcea tata de mai mult de un an era foarte periculos. Se înființase un fel de comitet sanitar compus de mai mulți boieri; scopul acelu comitet nu era atit d-a opri boala a se întinde, ci era mai mult a alege în oraș curți, grădini și maidanuri, unde să se depuie soldații bolnavi, a îngropa pe morți și mai ales a îngriji să se adune și să se trimită la corpurile respective puștile, ranitele și mantalele rămase de la soldații morți. Membrii comitetului erau în contact neconținut cu epistații, cu vătășei și chiar cu cioclii, cu tot ce era molipsit, fără a se lua nici o măsură profilactică, căci era oprit sub pedeapsă grea a zice că boala de care mureau cu miile pe zi era ciuma, sau a crede că era boală lipicioasă. Din cele dintii zile ale intrării lui tata în acel serviciu, ni s-a bolnăvit vizitiul, și moartea lui ne procurase neplăcerea d-a fi duși pe vreme de iarnă la Mănăstirea Cernica, unde am petrecut șapte săptămîni la fum, în covergi de scînduri și de rogojini, de ne sufla vîntul din toate părțile și ne uda ploaia și de sus, și de jos. D-abia ne întoarserăm acasă, și cade bolnav arnăutul care întovărășea pe tata; atunci, altă purificare, de astă dată la Plumbuita. Un al treilea caz a fost moartea feciorului care înlocuise pe Ivancea arnăutul, apoi alte șapte săptămîni la fum și la aer. Ne întorsesem numai de zece zile de la lazaretul de la Plumbuita, cînd primirăm vizita de care am vorbit mai sus.

Relațiunile de serviciu făcuse pe Bîrzof prieten cu tata și ne venea adesea în casă. Cînd i pomenea cineva de cei doisprezece cazaci cu execuția, Bîrzof își făcea cruce mare pe piept, zicînd: „*Na ia i Bogu**, *cocon Tache, la mine nevinovat; slujba!*“ și urma partida înainte, întorcînd pe riga cu un chef nespus.

În vara anului 1829 războiul era în toiul lui; boierii cei mai mulți erau trimiși pe afară, unii după coasa finului pentru oștire, alții după proviant, alții ca comisari și dragomani pe lingă generalii corpurilor cari împresurau cetățile de pe malurile Dunării; cei cari mai rămăseseră în București se adunau ziua-noaptea la Cornescu, unde sta totdeauna

---

* Nu, eu zău!

pe masă un morman de aur la dispozițiunea aceluia care avea cartea mai năzdrăvană. Acel metal avea o mare putere de atragere asupra ofițerilor muscali în general și asupra lui Bîrzof mai ales; el avea pe *sotnica** lui, care nu-l înșela niciodată.

Boierii nostri pe atunci erau mai toți vinători mari și călăreți vestiți; le plăceau caii arăbești și ungurești; aveau poștalioane de cite șase și opt cai românești iuți ca zmeii; țineau prin curți și în casă cîni, lupi, urși, vulturi, corbi, privighetori, cocori, tot felul de păsări și de lighioane. Ca să nu citez decît citeva celebrități, voi aminti cîinii zăvozi (moloși), cît vițeei de mari, ai lui Grigorie-vodă Ghica, pe care îi hrănea ca să-i puie să se bată pînă la moarte ca urșii. Cînd se dau asemenea spectacole, Bucureștii toți alergau la Colintina care cum putea, pe jos, călare, în căruță, în calească sau în teleguță; își luau merinde de acasă, și cîmpul de la Obor pînă la Plumbuita părea un bilci. Emoțiunile cocoanelor erau la aceste lupte tot atît de vii ca și ale damelor spaniole la luptele *de los toros***.

Alecă Ghica Barbă-Roșie avea pe Bercea, un cine-lup cu coada și urechile tăiete din rădăcină, dobitoc fioros și rău, care sta ziua și noaptea culcat la ușa lui stăpînu-său, dormind numai dintr-un ochi. Pe mulți a mai speriat, pe mulți a mai mușcat și la mulți a rupt din carne fiorosul Bercea. La asemenea întîmplări, Barbă-Roșie cădea cu dojana tot pe bietul pățit cu: „Na! bine ți-a făcut, neghiobule, dacă nu-l lași în pace!“, deși omului nici prin gînd nu-i trecuse să-l atingă sau să-l ațîțe. Bercea nu s-a putut împăca nicidecum cu muscalii; sărea la ei cînd îi vedea trecînd pe la poartă, așa că într-o zi, luîndu-se la harță cu trei soldați, a căzut străpuns cu baionetele. Rănile ce a primit erau așa de adînci, încît toate îngrijirile doctorilor și veterinarilor n-au putut să-i prelungească zilele și și-a dat sfîrșitul bietul cine cînd era încă în floarea vieții: împlinise numai patru ani cînd a căzut victima invaziunii rusești din 1828.

Costache Cornescu avea pe Moș Martin, un urs mare negru, pe care-l crescuse de mititel cu o îngrijire cu totul părintească. Cornescu adesea povestea cum îi fusese milă de Moș Martin cînd era pui: l-a văzut orfan, fără tată și fără mamă,

---

* Sută.

** Tauri.

căzuți amîndoi într-o bătaie la Petroșița sub gloanțele cojeștenilor, corneștenilor și ghergănenilor. Pînă la vîrsta de doi ani, Martin era blînd ca un miel și plăcut; trăia prin casă, se plimba liber de gît cu boierii, cu cocoanele și cu oamenii din curte; noaptea dormea în brațele lui Vintilă; dar mai tîrziu, începînd a da la palme în dreapta și în stînga, în urma cîtorva zgîrieturi cu unghiile, Cornescu fusese silit să-l izoleze, și de vreo zece ani îl ținea în lanț în fundul curții, legat de un stîlp nalt, în vîrfurile cărui era o roată de car, unde se urca de-și lua tainurile ce i le aducea amicul său Vintilă la orele hotărîte.

Timofei, vizitiul lui Birzof, luase obicei de îndată ce lăsa pe stăpînu-său la scară de se suia la cărți, el se ducea în fundul curții și se juca cu ursul; se punea la o distanță afară de lungimea lanțului cu care era legat dobitocul și tăbăra cu biciul pe dînsul, și-l bătea, și-l bătea ceasuri întregi. De trei luni, Moș Martin înghițea această umilință, dar pe mormăite; își făcea el planul său de răzbunare, și într-o zi, cînd începe bătaia biciului, ursul se tot trage încetul cu încetul înapoi, din ce în ce mai aproape de stîlp; cu cît ursul se trăgea, cu atît Timofei înainta, ca să-l poată ajunge să-l bată peste ochi și peste bot; pînă ce deodată fiara, făcîndu-și vînt, se repede din toată lungimea lanțului, îl ajunge cu laba, îl trage la dînsul și-l sfișie în bucăți. A strigat bietul băiat cît a putut, dar cine să-l auză tocmai în fundul curții Cornescului, care era cît un bărăgan de mare!

Ca să-ți faci o idee de întinderea cuprinsului lui Cornescu, închipuiește-ți că pornești din colțul casei Blaremburg, unde este Ministrul Afacerilor Străine, și mergi pe strada Academiei pînă în dreptul bisericii Sfîntul Nicolae Dintr-o zi, și apoi de acolo o iei în sus pe strada Ienii pînă în poartă la Mazar-Pașa și închei pătratul cu două linii paralele, una stradei Academiei, și cealaltă stradei Ienii; vei avea astfel cuprinsul curții lui Cornescu, o adevărată moșie: tot spațiul pe care se află astăzi otelurile „Ioji“, „Union“, „Regal“, cu strada Regală și cu o mulțime de case din fund și din strada Ienii. Glasul nenorocitului se pierdea în pustietate.¹

După ce Birzof a isprăvit talia la cărți și și-a băgat în pungă purcoiul de galbeni care se grămădise dinaintea lui, iese în scară și strigă, strigă pe Timofei în zadar; dar în loc

de Timofei cu trăsura, vine Vintilă, sărind într-un picior, zicându-i rizind:

„Au! Dumneata să trăiești, că pe Timofei l-a mâncaaa...t Moș Martin, și nu mai striga degeaba.“

A trebuit toată iscusința lui Vintilă și toată încrederea de care se bucura pe lângă urs ca să-i lase din labe cadavrul nenorocitului băiat.

Mai răi și decît ursul erau cîinii din curtea Cornescului. Cînd treceai pe acolo, noaptea mai ales, te pomeneai deodată ocolit din toate părțile; ulucile erau ciur de găurile prin care ieșeau la uliță cîinii cu grămada cit simțeau pe un trecător; părăsise lumea drumul pe acolo. Eu, într-o noapte, am vrut s-o paț cit de bună, căci din nebagare de seamă apucasem pe strada Ienii; am scăpat cu fața curată numai mulțumită săbiei sublocotenentului Brătianu; ne-am pus spate în spate, dînd în dreapta și în stînga, eu cu bățul, el cu sabia, și numai așa de-abia am putut opera o retragere onorabilă pînă acasă la mine, unde este astăzi otelul „Brofft“.

Tot se mai găsesc și acum pe la noi oameni cărora le place să aibă în curte sau în casă cîte un dobitoc fioros, un lup, un vultur sau chiar un mindru leu.

Birzof cu pazarnicul și cu generalul Zaltukin, președintele cu deplină putere asupra Principatelor, formau o treime tot de o ființă sub firma: „*Ia nevinovat, slujba!*“ sub care se ocroteau toate abuzurile și nedreptățile rusești. Sistemul lor era de a nu asculta niciodată o jăluire, ci d-a apuca cu gura înainte, ca să inspire spaimă, ca jăluitorul să fugă de teamă să nu pață una și mai rea decît pricina pentru care venea să se plîngă. Și iată cum procedau. Era poruncă strajnică de la împăratul să nu supere pe sudiți (supuși străini), să nu le puie quartir, să nu le ceară rechizițiuni etc. Banul Brincoveanu, fiindcă era principe al sfîntului Imperiu roman, era în idee că trebuie să fie tratat ca un sudit austriac. Într-o zi se pomenește cu Birzof că-i aduce în quartir pe mareșalul Dibici, care venea să ia comanda oștirilor, înlocuind pe bătrînul mareșal principe Witgenstein, și scoate pe Brincoveanu din casele de sus, înghesuindu-l cu toată familia în cîteva beciuri. Atins în mindria sa, Brincoveanu trimite pe un nepot al lui să esplice generalului Zaltukin situațiunea excepțională în care se afla și să-i ceară să fie cruțat. Tînărul sol vorbea franțuzește ca apa și era elocuent; ajuns la palat,

incepe pe un ton oratoric a expune generalului Zaltukin scopul pentru care era trimis, după regulile retoricești, cu trope, figuri, gesturi și jocuri de fizionomie; Zaltukin, în loc de a-l asculta pînă la sfîrșit și a-i răspunde în cestiune, deodată se infuriază și bate din picior, strigînd: „Afară! afară! pașol! ce te strîmbi la mine?“, încît bietul sol a luat-o la fugă speriat, uitînd și exord, și narațiune.

Se cutremura lumea cînd auzea de Zaltukin. El era vestit în toată Rusia pentru violența și strășnicia sa. Cînd porunceea ceva, nu încăpea vorbă, trebuia să se facă. Dacă cerea cară pentru transporturi trebuincioase pentru oștire și se răspundea că vitele au murit de epizootie, el răspundea: „Ei bine, să se înhame oameni“, și bieții locuitori erau supuși cu biciul cazacilor să ducă carăle înhamîndu-se în locul boilor. Dacă vreun boier îndrăznea în divan să facă cea mai mică observațiune asupra vreunei măsuri ordonate de dînsul, era îndată surghiunit. Mitropolitul Grigorie, mergînd într-o zi la dînsul să-l roage să fie mai îngăduitor cu creștinii, el, în loc de a-i răspunde, chemă îndată pe Bîrzof și-i ordonă să-l trimită peste graniță. Peste douăzeci și patru de ore, acel om sfînt era dat afară din eparhia lui și dus surghiun în fundul Rusiei, unde a fost deținut cinci ani.²

Aceia însă cari cunoșteau bine pe generalul Zaltukin și cari trăiseră cu dînsul în intimitate spuneau că era omul cel mai drept, cel mai cinstit și mai milos, și că ordinele crude ce da le da cu inima sîngerîndă. Mulți asigurau că adresase împăratului raporturi sfișietoare asupra stării de jale în care se aflau Principatele, zicînd că purtarea Rusiei în Principate merită reprobarea lumii întregi.

Rușii au privilegiul de a fi răi, cruzi și nedrepti și d-a fi totodată oamenii cei mai buni la suflet și cei mai plăcuți; ei pun toate faptele cele neomenoase sub firma: „*Ja nevino-vat... slujba!*“ cum zicea *calejki-sovetnikul* Bîrzof, care afară din slujbă era omul cel mai plăcut, sufletul cel mai bun și mai milostiv, omul lui Dumnezeu cum s-ar zice.

Zaltukin a murit de ciumă, voind să dovedească că boala de care mureau soldații cu miile în curți și pe maidanuri nu era nici ciumă, nici boală lipicioasă. A fost înlocuit cu un om inteligent, plăcut și binecrescut cu generalul conte Pavel Kisselef, un camarad al împăratului Alexandru.

Touvenel, ministrul afacerilor streine al lui Napoleon III, vorbind de contele Kisselef cînd era ambasador la Paris, zicea: „*Je n'ai pas connu de vieillard plus accessible aux idées grandes et généreuses*“*. Pe atunci generalul Kisselef era trecut de optzeci și cinci de ani.

Cînd i-am fost prezentat, la 1862, la un prinț la Ministerul Afacerilor Streine la Paris, a stat mult de vorbă cu mine, întrebîndu-mă de o mulțime de oameni pe cari îi cunoscuse și din cari mulți trăiau pe atunci, și mi-a zis: „*Je me rappelle avec bonheur des cinq années que j'ai passé dans votre pays, et tout ce qui lui arrive d'heureux me fait plaisir; je regrette beaucoup que vous n'avez pas su rendre heureuse la partie de la Bassarabie que le Traité de Paris a donné à la Moldavie. Ce pays, que la sollicitude de l'empereur Alexandre et l'empereur Nicolas avait rendu si riche et si prospère, votre administration l'a réduit à la plus complète misère: il arrive tous les jours à Pétersbourg des plaintes et des lamentations de la part des habitants d'Ismail et de Bolgrad.*“**

Am raportat atunci aceste cuvinte domnitorului Cuza, zicîndu-i că ele îmi făcuseră mie mare impresiune și că mi se păreau un rău prognostic pentru viitorul Basarabiei.

ION GHICA

---

* N-am cunoscut bătrîn mai accesibil ideilor mari și generoase.

**Îmi amintesc cu fericire cei cinci ani pe care i-am petrecut în țara dumneavoastră, și tot binele ce i se întîmplă îmi face plăcere; regret mult că n-ați știut să faceți fericită partea din Basarabia pe care Tratatul de la Paris a dat-o Moldovei. Această țară, pe care solitudinea împăratului Alexandru și a împăratului Nicolae o făcuse atît de bogată și prosperă, administrația voastră a redus-o la cea mai completă mizerie: zilnic sosesc la Petersburg plîngeri și jeluiri din partea locuitorilor din Ismail și Bolgrad.

XXIV

INSULA PROSTA

Londra, 30 mai 1885

Scumpe amice,

Citiseam, nu mai țin minte în ce autor, că în gura Atlanticii, cam printre gradele 50°31' și 51° nord, 1° și 1°59' est, se află o insulă numită *Prosta*; un mic pământ pe suprafața mării, care seamănă cu o broască țestoasă cu gîtul întins și cu gura căscată, de parc-ar vrea să îmbrace trei vîrfuri de stînci de piatră ce ies din apă și care se numesc *Acile*. Întinderea insulei, măsurată în zbor de pasăre, ne spune geograful, este de 60.000 de hectare, cam cît moșia repauzatului logofăt Alecu Balș.¹

Numărul *prostenilor* sau *prostilor*, adică al locuitorilor insulei, se suie cu mic, cu mare la 90.000 de suflete, plugari, marinari, pescari, meseriași și comercianți; iarna însă populațiunea merge pînă la 150.000 și chiar la 200.000 cu streinii cari merg de petrec acolo lunile cele reci ale anului.

În călătoriile mele trecusem de multe ori pe lîngă Prosta, fără să fi avut curiozitatea să o vizitez, ba încă de vreo două ori bastimentul pe care eram a și abordat într-una din schelele ei, avînd a lua și a lăsa mărfuri și pasageri; dar atunci, fie lene, fie lipsă de timp, n-am pus piciorul afară din corabie. În toamna anului 1884, însă, vaporul „Urania“ al Companiei „Cunard“, pe care mă aflam, abordînd într-un port al acelei insule numit *Vacile* și, simțindu-mă răcit și prins de friguri, mi-am luat sacul și pătura și m-am coborît la otelul „Brațele deschise“ din fața debarcaderului, pe cheu.

Cum am intrat în camera ce mi s-a dat, am cerut un ceai fierbinte cu mult rum, pe care l-am băut pe nerăsuflăte, după ce m-am înfășurat într-o plapomă de flanelă groasă. Când m-am trezit a doua zi, un soare binefăcător umplea camera de lumină și de căldură; simțeam în plămâni un aer curat și plin de viață. Nici vine încordate, nici durere de cap; toate pieriseră ca prin descîntec. Pornisem de pe continent pe o zi de toamnă rece, umedă, ploioasă și întunecoasă, și după trei ore de călătorie găseam cea mai frumoasă zi de primăvară, într-o climă ospătoasă și plăcută.

Simțindu-mă bine de tot, m-am coborît în sala de mîncare, am dejunat cu o poftă necunoscută mie de multă vreme, am cerut un servitor de piață și am pornit să vizitez curiozitățile orașului, luînd-o în sus pe stradă.

La tot pasul admiram frumusețea caselor și a grădinilor, varietatea de arhitectură de bun-gust și starea de curățenie a stradelor; în tot d-a lungul uliței mă aflam între două grădini d-a dreapta și d-a stînga; casele, nici una ridicată mai sus de două caturi; simțeau bine că aerul și razele soarelui se plimbau liber printr-insele; fațadele cele mai multe erau acoperite, pînă la streășină, cu plante suitoare: trandafiri, glicină, iederă, pasifloră, bignonii și iasomii, cari încadrau ferestrele și ușa de la scară de păreau niște tablouri. Zidurile de la uliță dinaintea caselor, numai de trei sau patru palme de la nivelul pavelei, erau înălțate printr-un gard viu tuns pe culme, format de copăcei ghimpoși, mărăcini de tot neamul și glădici, printre cari se ridicau ceva mai sus lauri, oleandri și mirt; între case și zidurile din uliță, grădină cu poteci de nisip roșu, încunjurau partere de gazon însmălțate cu florile cele mai delicate, mai rare și mai frumoase. În fiecare grădină, cite trei și patru copaci mari, cedri de Liban, arocarii, ciparoși; grădinele despărțite una de alta numai prin gărdulețe vii, și la spatele fiecărei case grădină de pomi roditori și de legume. Starea stradelor, admirabilă: pavaj de lemn cubic, brad cătrănit, stropit, măturat și spălat ziua și noaptea; la fiecare zece pași, guri de apă țîșnitoare care se urcau cu repeziciune pînă în virful cel mai înalt al caselor; necurățeniile luate de apă curgeau prin gratii de fier în canalul colector de sub stradă, încît paveaua părea un adevărat parchet de salon; trottoarele, toate de asfalt sau de lespezi de piatră.

Din distanță în distanță, linia grădinilor era întreruptă de un șir de magazine, care se țineau lanț una de alta, ieșite în fața stradei: o brutărie, o băcănie, o librărie cu tot felul de cărți școlastice și de ziare, o măcelărie, o pescărie, o păsărire și vânătorie de cea mai mare curățenie, cu mese de marmură, acoperite cu bolovani de gheață, ca să nu fie nici stricăciune, nici miros, după aceea o tutungerie, o cârciumă, o cizmărie, o croitorie, o magazie de stofe, o fierărie și o tâmplărie.

Ajuns la punctul culminant al stradei, ciceronele mi-a propus să vizitez biserica veche, povestindu-mi toate minciunile ce le auzise și el de la moși-strămoși. Mi-a spus cum ctitorul bisericii, vestitul cavaler Zalatar, s-a călugărit de ciudă fiindcă nu se putuse să se ție în zidurile Ierusalimului, unde intrase de trei ori cu asalt, urmat de cinci tovarăși ai lui, tot ca dînsul de viteji, și cum acel cavaler călugăr, acum prefăcut în strigoi, vine din cînd în cînd de cere armătură de bătălie nouă de cite ori se schimbă vicarul. Chiar în cea dintîi noapte ce noul prelat petrece în palatul vicariatului, Zalatar îi apare în haine rupte și soioase și cere să i se dea armătură nouă. Vicarul nu lipsește de a-i împlini cererea, îi pune lingă piatra sub care a fost înmormîntat o cămașe de zale, gambiere, brățare, coif, pavază și paloș, pe cari cavalerul vine pe nevăzute de și le ia, și pleacă, lăsînd în loc pe cele vechi sparte și scofilcite de lovituri de dagă și de buzdugan. Apoi nu se mai arată iar cu anii, pînă la numirea altui vicar. Ciceronul meu, profitînd de mirarea ce mă cuprîndea la povestirea acestui basm, mi-a recomandat cu stăruință să nu cumva să închiriez casă fără să-l consult pe dînsul, ca să nu dau și eu peste vreo stafie sau strigoi, cum au pățit-o mulți.

— Uite, vezi, îmi zise el, casa cea de colo, un adevărat castel domnesc încunjurat de cea mai frumoasă grădină, îl poți închiria cu două sute de franci pe lună, mobilat gata; el stă de zece ani închis, căci nimeni nu îndrăznește să doarmă acolo; este jos o cameră în care vine în toate nopțile vechiul călău al baronului și face zgomot, ascuțindu-și satirul, de nu poți dormi.

Eu, văzînd ușa de la scara clopotniței deschisă, am apucat pe dînsa în sus și m-am suit pînă la galeria cea mai înaltă, care este în punctul cel culminant al insulei. De acolo are

cineva o vedere din cele mai încântătoare. În port și afară de port, pe marea albastră și încrețită, vezi sute de corăbii mari și mici, cu pânzele albe întinse, bărci de toate mărimile și de toate formele, vapoare de tot felul, care se duc și vin în sus și în jos, lăsînd în urmă-le dungi argintii.

De la semicercul portului pornește în sus la deal ca o apărătoare o mulțime de strade d-a curmezișul stradelor circulare paralele cu cheiul. În toate părțile vezi cîmpia verde presărată cu case, pavilioane și casteluri încunjurate de parcuri și grădini. Mai în depărtare, cit vezi cu ochii, cîmpul vesel și bogat străbătut de tot felul de mașini și instrumente: pluguri, grape, tefeluge, secerători, cositoare, fânoase cu cite un cal, cară încărcate cu snopi cit casele de mari, ducînd grîul la treierători; pămîntul tot împărțit în parchete în care vedeai vite cornute, cai și oi tolănite în iarbă; fiecare parchet ocolit cu șanțuri pline cu apă, tarlalele de deosebite mărimi despărțite unele de altele prin garduri vii, și la mijloc casă cu un rînd acoperită cu trestie, ocolite cu parter de gazon și flori, la spate curte, și jur împrejur grajduri, șoproane, clăi de snopi de grîu și șire de fîn și de paie.

Adresîndu-mă cătră servitorul de piață, i-am zis arătîndu-i unul din acele așezăminte:

— Cunoști pe vreunul din posesorii acelor case? Aș dori să vizitez una dintr-acele ferme.

El îmi răspunse cu mirare:

— Dar ce să vezi acolo, domnule? Aceia sunt niște oameni săraci, niște proști, nu știu să vorbească decît de plug și de creșterea vitelor, n-ai ce vedea la dinșii, aidem mai bine să te duc pe cheu, că de acum încolo începe a veni lumea cea elegantă la plimbare și la băi; uite, s-a și adunat muzica, să vezi doi înotători vestiți, care au pus rămășag să se ducă în mare cale de două kilometri. Avem două fete frumoase care înoată așa de bine, încît ai zice că sunt chiar naiade; vin de se scaldă în mare în toate zilele.

Cu tot îndemnul iscusitului meu conducător, coborîndu-mă din clopotniță, am luat-o pe un drum care ducea spre una din acele case de cultivator. Trăgînd clopoțelul de la portița grădinii din șosea, a venit o fetiță ca de zece ani, veselă, ușoară, albă, cu ochi mari albaștri și cu părul galben buclat pe spate, îmbrăcată foarte simplu, dar curat, o rază veselă de primăvară. Spuindu-i că doream să vorbesc cu

stăpînul celui cuprins, ne-a introdus grațios într-o cameră din stînga tindei, salon cu masă de mahon, fotoliuri și scaune de piele, și după cinci minute de așteptare ne aflăm în fața proprietarului; un om ca de cincizeci de ani, care mă întrebă cu cea mai mare amenitate despre scopul vizitei noastre; spuindu-i că eram doritori d-a cunoaște cum trăiesc în acea insulă oamenii de la țară, el s-a dus și a scos din dulap o tavă pe care era o sticlă de vin de Porto și cîțiva pesmeți, a umplut trei pahare și ne-a salutat de buna noastră venire la casa lui, oferindu-se să ne arate tot ce posedă și să ne dea toate lămuririle ce-i vom cere și va fi în stare să cunoască.

La întrebarea mea dacă făcea plugărie sau creștere de vite, s-a părut mirat și mi-a răspuns:

— Cum aș putea face una fără alta? Cum aș putea lucra pămîntul dacă nu l-aș îngrășa, și cum l-aș îngrășa dacă n-aș ținea vite? De-aș ținea numai vite, cum le-aș hrăni dacă n-aș cultiva pămînt? Ce-aș face cu gunoiul dacă nu l-aș pune pe semănături? Sistemul nostru, al prostilor cultivatori, este de a nu lepăda nimica și d-a nu scoate din cuprinsul nostru, al fiecăruia, decît ceea ce putem duce la tîrg, adică produse curate și vite bune.

Esprimîndu-i dorința de a-i vedea vitele, el ne-a dus pe ușa din fundul tindei într-o curte în dosul casei, de unde am intrat într-un grajd cu trei despărțituri, de o curățenie demnă de a figura chiar în Olanda. Acolo îmi zise, arătîndu-mi o vacă galbenă culcată într-un așternut de paie, o vacă fără coarne, de talie mijlocie, mică la oase, dar grea la carne, cu ugerul cît o baniță de mare, plin de lapte:

— Iată cea mai bună amică a familiei, ea ne dă pe toată ziua zece pînă la doisprezece litri de lapte, pe care îl împărțim în trei: doi litri pentru cafea, ceai și bucătărie, cinci pentru unt, iar cu ce mai rămîne și cu cît mai luăm de la celealalte vite facem brînză.

— Dar vițelul unde este?

— Vițelul l-am vîndut pe șasezeci de franci cînd era de șase luni. Vaca vine singură la muls, șade mai mult prin curte, pe lîngă casă, se duce foarte rar la pășune; hrana ei nu ne costă mai nimica; mîncă tot ce rămîne de la ospețele noastre: coji și răsături de legume, fărămituri de pîne; îi plac cu deosebire lăturile de la spălatul farfuriilor și tingiților; ea este blîndă ca un copil, e născută și crescută în grajd

la mine; am cumpărat pe mă-sa cu opt sute de franci de la un crescător de vite de aici de la noi, este de un soi foarte căutat chiar și afară din insulă, pe continent, atît pentru bunătatea laptelui, cît și pentru calitatea cărnii.

— Trebuie să fie vacă de Svițera, semăna cu vacile din cantonul Uri.

— Nu, domnule, este un soi al nostru curat indigen, dobîndit de un proprietar de aci prin selecțiuni succesive. Bătrînul Magnus, om foarte bogat, a cheltuit o avere mare tot încercînd să introducă fel de fel de soiuri; a adus tauri și vaci din cele mai vestite cirezi din lume; două-trei generații se păstra soiul, da rezultate frumoase, dar apoi, de la a treia generație, începea să degenezeze, vitele deveneau osoase, cornorate, ușoare la cîntar, slabe de picioare, sărace de lapte; carnea devenea buhavă și fără gust, vitele erau foarte espuse la boalele de gură și de unghii. Fiul lui Magnus a desfăcut toate vitele ce-i rămăsese moștenire și a apucat alt sistem; a cumpărat tauri și vacile cele mai bune și mai frumoase din insulă, soi de țara noastră și, împărechindu-le cum a știut el, a ajuns încet-încet și din generație în generație a dobîndi vite din ce în ce mai bune; astăzi avem a zecea generație, și vitele merg tot îmbunătățindu-se, încît cine le vede nu crede că sunt neam curat autohton. Magnus-fiul a făcut o afacere strălucită, pe tot anul vinde patruzeci pînă la cincizeci de părechi de boi, și-i vinde pe șapte sute și o mie de franci bucata; a cîștigat tot ce pierduse tată-său și a adus și un mare folos agriculturii noastre; vitele de acest soi mănincă mai puțin decît celealalte, sunt mai păroase, rabdă la frig și la ploaie; nu au trebuință să fie ținute la grajd, șed toată iarna în livezi, iar cînd le răzbește vîntul sau ploaia, se duc singure de se adăpostesc sub șură.

Trecînd în al doilea compartiment al grajdului, am găsit o iapă mare, frumoasă, fără căpăstru, slobodă în grajd; mînzului ei d-abia i se vedea botul din paie în care sta culcat. Cum ne-a simțit, a sărit voinicește în picioare și a venit la stăpîn, cătîndu-i în buzunar, dor d-o găsi ceva zahăr.

— Asta e o iapă, îmi zise, pe care n-o înham pînă nu s-o face mînzul de un an; armăsarul ei era de neam; a fost plătit de comuna noastră șase mii de franci. Cînd s-o face mînzul tretin, sper să iau pe dinsul cel puțin o mie de franci.

Mai am încă cinci iepe cu minzi, care sunt la ham la câmp, la muncă; eu vînd tot anul cîte un tretin sau doi. Un cal crescut de mine a cîştigat an la alergări un premiu de trei mii de franci.

În mijlocul curţii, între grajd şi magazii, zăcea în lene un porc mare negru, golaş. Sătulul dobitoc, după mai multe imboldiri cu bastonul, de-abia s-a ridicat; picioarele lui nu se vedeau din paie, pîntecele îi da de pămînt.

— De vreo două zile a început să mănînce mai puţin, semn că a ajuns la apogeul grăsimii; de acum încolo o să înceapă a slăbi, a-şi minca din grăsime cum se zice; am fost azi-dimineaţă de m-am învoit cu măcelarul; o să-l taie mine şi o să-i cîntărească toate părţile, una cîte una. M-am tocmit să-mi dea la orice cerere a mea din fiecare parte jambon, muşchi, slănină, cîrnaţi, cit or trage la cîntar mine cînd voi tăia porcul. Măcelarul face o afacere bună, căci el poate să ia pe porc bani chiar îndată, pe cînd cu mine se răfuieste treptat; căpăţîna i-o las cîştig pe dasupra.

În fundul curţii lucra o treierătoare cu o locomobilă de putere de patru cai, un car tras de două iepe aducea snopi de grîu, şi pe cîţi nu-i prididea maşina să-i bată din car, îi descărca într-o claie rotundă, terminată în vîrf ca un con. Claia era aşa de bine îndesată şi ticluită, că părea zidită, era pusă pe un pat de scînduri pe o groapă în care se putea scurge apa în caz de ploaie, aşa că grîul putea sta ani întregi nebătut în snopi, netreierat, fără a se teme de a fi răzbit de udătură sau spulberat de vijelie. Carul, după ce descărca snopii, se întorcea iar la urma secerătoarei şi, dacă nu găsea destui snopi gata ca să facă o încărcătură, se puneau pe urma cositoareii şi încărcă fin. Finul era dus şi aruncat într-o groapă adîncă şi, cînd se făcea grosimea finului de două sau trei palme, se aşezau peste dînsul scînduri, pe care se puneau după aceea bolovani de piatră, bucăţi de fier şi orice alte greutăţi de apăsa finul. A doua zi, cînd se strîngea alt fin de pe câmp, se ridica patul de scînduri, se arunca finul cel nou peste cel îndesat, şi cînd se făcea noul strat de alte două-trei palme, iar se puneau peste dînsul patul de scînduri cu greutăţi, şi tot astfel pînă se făcea grămada mare de ieşea din groapă afară. Acesta se numeşte fin *incilat*. Vitele îl mănîncă foarte bine, e mai hrănitor, pentru că păstrează tot mustul, şi nici nu mucezeşte, nici nu miroase.

Am întrebat pe cultivator dacă mașina de bătut era proprietatea sa și cit plătea mașinistului și fochistului, și mi-a răspuns că el nu se încurcă cu astfel de belele, că plătea proprietarului mașinei cu suma de snopi trași prin mașină; că astfel îl ținea un franc costul treieratului unui hectolitr de grâu, pe cînd pe acei cari au încercat cu mașinele lor îi costă mult mai mult, cite doi și trei franci bătutul unui hectolitr, fără a mai vorbi de necazurile cu mașiniștii și cu reparațiile mașinei.

Intr-o livede ca de un hectar și jumătate, pășteau în liniște vreo douăzeci de oi din cele mai frumoase, cu miei cît și dinsele de mari; ele trăiau acolo fără cîni și fără cioban, toată îngrijirea lor erau trei jgheaburi de piatră pline cu apă împrejurul fîntinii și, într-un colț al livedei, o șandrama de scinduri rezemată pe cițiva stîlpi de zidărie; acolo se duceau oile singure de se adăposteau de vreme rea.

— Cum se face, îl mai întrebai, că cîmpul este acum pe toamnă de un verde așa de viu și griul așa de sănătos? Nu am văzut nici un fir de iarbă îngălbenit de secetă sau de ploaie, nici un spic de grâu care să nu fie plin de boabepînă în virf.

Iată răspunsul ce mi-a dat:

— Sunt vreo douăzeci de ani, holdele noastre erau mai în toți anii mai mult sau mai puțin bintuite, mănate și pălite, sau de ploaie multă, sau de secetă; se mănau mai ales de cite ori după ploaie da un soare fierbinte; picăturile de apă rămase pe foi produceau prin razele soarelui efectul lintelor de sticlă cari concentrează razele și ard. Acum aceste inconveniente nu mai esist de cînd am drenat cîmpiile. De vreo zece ani încoa, mai că nu găsești în Prosta o palmă de pămînt nestrăpuns, d-a lungul și d-a curmezișul, de olane de pămînt, prin porii cărora asudă apa dintr-insele; apa din olane se strecoară în pămînt, cînd pămîntul este uscat de secetă, sau petrece din pămînt în olane cînd plouă prea mult. Drenurile sunt îngropate la o adîncime la care nu poate ajunge fierul plugului să le spargă; ele comunică la deal și la vale cu șanțurile de irigațiune și dau unele într-altele, formînd ca un fel de rețea. Cînd e secetă, astupăm drumurile la vale, ca să rămîie pline cu apa care le vine din șanțurile de la deal; atunci apa din drumuri strecurîndu-se prin porii olanelor, ține reveneală. Dacă, din contra, plouă mult, încît ar sta apa băltace pe cîmp, închidem gurile drumurilor

în șanțurile de la deal, și-atunci olanele se golesc, și apa din ploaie, în loc de a sta pe holde, se infiltrează prin porii olanelor și se scurge în șanțurile de la vale.

— Dar aceasta trebuie să fie o cheltuială mare!

— Întia așezare a drenurilor costă; un hectar nu se poate drena cu mai puțin de cinci sute de franci, dar după aceea întreținerea în bunăstare nu costă decît zece pînă la doisprezece franci pe an de hectar; dar apoi face, căci producțiunea este asigurată și calitatea produselor devine mai bună, bobul mai mare și mai hrănit.

— Cîte hectare ai dumneata, domnule, în cuprinsul dumitale?

— Eu am, domnul meu, patru loturi și un sfert, din care două mi-au rămas moștenire, iar celealalte le-am cumpărat succesiv de la niște vecini.

— Dar ce înțelegi dumneata prin cuvîntul lot?

— La noi, un lot de pămînt este de patru hectare. O fermă nu poate fi mai mică de un lot. Este dovedit prin experiență că o fermă mai mică de patru hectare, în loc de a da venit, aduce pagubă, căci nu poate să facă și plugărie și să ție și vite. Agricultorii cari au numai un lot îl impart astfel: o jumătate îl destină pentru casă, grădină, curte, grajd și magazie, iar celealalte trei hectare și jumătate le impart astfel: un hectar și jumătate îl cultivă cu arătura de grîu, cu cartofi, bob, fasole, napi, și două hectare le are pentru vite, pășune și fin.

— Dar acei cari au mai puțin de un lot de patru hectare, cari au numai două hectare, de exemplu, cum fac?

— Aceasta nu se poate, fiindcă lotul este o unime agricolă indivizibilă. Un om poate să aibă mai mult de patru hectare, dar nu poate avea mai puțin; o fermă mai mică de patru hectare este ruinătoare și dă naștere sărăciei.

— Cum? Un om are un lot și lasă trei copii; la împărțea moștenirii o să le vie la fiecare cîte un hectar și o treime.

— Aceasta nu se poate, căci după legea noastră, a proștilor, numai unul din moștenitori ia lotul întreg, fiul cel mai mic, iar ceialalți frați se despăgubesc din cealaltă avere, ei rămîn cu drept de creanță asupra acelu care a luat pămîntul; dacă a rămas, să zicem, trei copii, partea dreaptă a fiecăruia era să fie de un hectar și o a treia parte din hectar, așadar dreptul de creditor al fiecăruia din cei doi frați cari

au rămas fără pământ este de o anuitate de 4% pe timp de douăzeci de ani asupra valorii unui hectar și o treime. Dacă fratele cel mic e în vîrstă și nu voiește să primească această sarcină, dreptul lui trece la fratele care-l precede imediat la vîrstă; în caz de a nu voi nici acesta să primească, dreptul trece atuncea la fratele cel mai mare, și cînd nici acesta n-ar voi, lotul se pune în vînzare și prețul dobîndit se împarte frățeste. Dacă sunt frați majori și frați minori, frații majori sau rudele cele mai de aproape numesc un administrator, care exploatează ferma pînă la venirea minorilor în vîrstă.

— Foarte bine; dar cum se face dacă un om lasă mai mult de un lot, însă mai puțin de trei loturi, dacă lasă șapte hectare, de pildă, și a avut trei copii?

— Lucrul este foarte simplu. Fiul cel mai tînăr primește lotul întreg, iar celelalte trei hectare se pun în vînzare și se cumpără de un proprietar care poate dovedi că mai are pământ sau că este învoit cu cineva care-i cedează cel puțin încă un hectar ca să poată completa un lot întreg sau mai mult; se găsește totdeauna asemenea combinații și asemenea cumpărători. Atunci valoarea acelor trei hectare se împarte între cei doi frați rămași fără pământ, și calculul e ușor. Se ține seamă de partea dreaptă a fiecăruia — cea parte în cazul de față era să fie de $\frac{7}{3}$ de hectare sau de două hectare și o treime — și fiindcă unul a luat patru hectare și ceialalți numai valoarea unui hectar și jumătate, adică cu $\frac{5}{6}$ de hectare mai mult, fiecare din ceialalți frați rămîn cu dreptul de rentă de 4% pe an, în timp de douăzeci de ani, pe valoarea $\frac{5}{6}$ de hectar. Dacă s-ar întimpla să nu se găsească cumpărători pentru acele trei hectare stîngere, atunci unul le ia pe cîte șapte, și dreptul celorlalți devine de 4% pe valoarea a două hectare și o treime.

Un lot o dată format în fermă și dat agriculturii nu mai poate fi știrbit și nu poate fi espropriat decît întreg și numai pentru interesul comun al județului sau al comunei, șosea, drum-de-fier, canal, salubritate sau estindere de oraș. Cînd comuna nu are trebuință de lotul întreg, ci numai de o parte, ea găsește totdeauna mijloc de a vinde ceea ce rămîne sau să o alipească la alt pământ, ca să formeze un lot întreg sau o fermă mai mare.

— Bine! dar cînd un om are numai un lot de pămînt și lasă mai mulți copii? Unul ia pămîntul și se face agricultor, dar ceilalți ce se fac?

— Devin marinari, pescari, neguțători sau meseriași. La noi toți au o meserie, toți știm mînu o corabie și să pescuim. Peștele proaspăt și sărat, stacojii și crabii sunt un mare ajutor la hrana locuitorilor și la alimentarea comerțului nostru.

Legea asta rurală a noastră începe a fi cam rău văzută de cîtăva vreme; unii găsesc că are mari neajunsuri, deși a dat un mare avînt agriculturii noastre. Concurența ce ne fac americanii și indienii cu cerealele și cu vitele lor a scăzut prețurile produselor noastre, și mulți din posesorii fermelor nu pot plăti coerezilor regulat renta de 4% cu care au rămas datori și sînt siliți să vîndă loturile lor.

— Cum se face, domnule, că la o latitudine atît de septentrională ca aceea a acestei insule clima să fie așa de dulce și temperată? S-ar crede că suntem în Italia sau în Grecia. Văd aici grădini în cari înflorește mirtul și cresc afară din florării arocarvi, cedri și rododendri.

— Aceasta provine mai cu seamă din cauza curentului celui mare al Mexicului, a *Golfstrimului*, cum îi zic americanii. Acest curent, sau, mai bine zis, acest fluviu de apă caldă curge prin mijlocul oceanului cum curge o gîrlă p-o cîmpie. Această gîrlă curioasă curge împrejurul insulei noastre. Venind de la s.o., întilnește insula noastră la punctul numit Nisipa, acolo se rupe în două, o parte apucă pe coasta sudică spre e., cealaltă o ia pe coasta nordică tot spre e., și, după ce linge coastele și o coastă și alta, se împreună iar, la căpătiul celalalt, la apus la Ace, astfel că pămîntul nostru se află într-o baie de apă încălzită, cum ar fi o florărie ocolită cu olane pline cu apă caldă. Dacă o mai trece o lună, ai să poți vedea de colo, din clopotnița bisericei, un fum alb pe suprafața mării învîrtindu-se ca un șarpe; acel fum este aburul cald care se ridică din curent și se condensează în contact cu apa mai rece a oceanului.

— De unde aduceți dumneavoastră sămînța de grîu? Am văzut curgînd din treierătoarea dumitale un bob foarte frumos, mărunt, dar potrivit, tare, sticlos și greu; trebuie să tragă cel puțin 61 de livre; seamănă cam cu un grîu care se numește ghircă. Ce neam de grîu este acesta?

— Nu aducem sămînța noastră de nicăieri, este soiul indigen îmbunătățit prin selecțiune, un grîu care acum cîțiva ani nu trăgea mai mult de 60 de livre acum mai în toți anii se suie la 65 de livre; sunt proprietari cari au ajuns a dobîndi grîu și de 67 de livre. Pentru facerea semînței alegem cea mai bună tarla; tarlaua aceea n-o secerăm în pîrgă, lăsăm grîul dintr-însa de se coace bine pînă e aproape d-a se scutura din spic, atunci îl tăiem și-l trecem prin tarare pînă îl aducem la a cincea parte, numai bob ales, care n-a putut trece prin găurile cele mai mari ale tararului, apoi chiar și boabele acelea tot le mai inspectăm cu ochii, ca nu cumva să se fi strecurat vreun bob stricat sau pălit. Nu semănăm mai niciodată grîul din anul acela; s-a observat că sămînța este totdeauna mai bună dacă este ceva mai veche. Păzind aceste prescripțiuni, am ajuns a avea din an în an un grîu mai frumos, mai sănătos, mai greu, mai bogat în gluten și care dă tărîțe mai puține la măcinat; un grîu care nu degenerază. Tot astfel facem și cu celealalte produse. Am dobîndit credința că soiurile indigene îmbunătățite sunt cele mai folositoare, pe cînd cele streine, oricît de bune și de bine cultivate ar fi, după cîțiva ani degenerază.

— Aș voi să știu cum îngrășați pămîntul.

— Aceasta este o cestiune mare în agricultură, căci pămîntul nostru este foarte sărac; stratul vegetal la noi nu e mai gros de două degete și ne trebuie gunoi mult. Locurile de pășune se îngrășă singure; prin șederea vitelor pe dinsele devin din an în an mai bune, dar îngrășatul arăturilor este mai anevoie; aruncăm pe dinsele tot ce găsim, tot ce ne putem procura: așternuturile de la vite, băligarul, gunoiul și toate necurățiunile ce putem aduna; mai aducem și cu carăle noastre ce putem găsi sau cumpăra din orașe. Sunt proprietari cari îngrășă cu guano și cu îngrășăminte artificiale, dar aceasta costă foarte scump.

— Ce industrii aveți în insulă? n-am văzut coșuri de fabrici nici prin oraș, nici pe cîmp.

— Mă întrebi ce industrii avem, dar nu v-am spus că avem mai întii agricultura, apoi pescăria, corăbieria și comerțul; mai avem și meserii de tot felul, cizmari, croitori, cusătoare, pălărieri, curelari, tîmplari, zugravi, zidari, bucătari etc., dar poate că vrei să zici fabrici de pînză, de postav, de zahar, de hîrtie, fabrici de acelea la cari tre-

buie mașini mari și complicate, capitaluri de milioane, fabrici cari nu se pot ține decît cu un debit mare, cu o populațiune numeroasă și cu colonii întinse. S-au încercat unii și la aceasta, dar se vede că nu prea le-a venit la socoteală. Cunosc vreo doi-trei capitaliști cari s-au încercat să fabrice țesături de bumbac, de lînă și de mătase, dar au păgubit bani mulți și au încetat. Ziua de lucru la noi e prea scumpă, cărbunele trebuie să-l aducem tocmai din Belgia sau din Anglittera, mașinele trebuincioase la asemenea lucrări sunt foarte complicate și scumpe; trebuie să le aducem de afară și sunt anevoie de mînuit; ele au trebuință de meșteri speciali: aceste greutăți și multe altele nu ne permit să ținem la luptă cu țesăturile cari vin din America și de pe Continent.

La prostii nostri s-a încuibat crezul că mîna omului e mașina cea mai perfectă care poate exista și că de la acest instrument făcut de Dumnezeu a izvorit toată civilizațiunea în lume, că din ea a ieșit pictura, sculptura, arhitectura, toate artele, toate meșteșugurile și toate meseriile și chiar literatura. Nu avem fabrici propriu-zise, dar avem, precum v-am spus, meseriași de tot felul. În școalele noastre copiii toți, fete și băieți, trebuie să învețe un meșteșug, să aibă o meserie; băieții se dau la meșteșugul zidăriei, dulgheriei, timplăriei, cizmăriei; fetele, la cusături, la confecționare de rochi, la împletituri de tot felul; nu există casă în insula noastră unde să nu găsești două sau trei mașine de cusut și de împletit; aceste mașine, atît de utile, au ajuns cum era odinioară roata de tors, cum era mai dinainte vreme furca. Avem croitorese de femei și modiste, dar nu prea fac treburi, fiindcă la noi nu este femeie care să nu știe să-și facă singură rochiile, cămășile și pălăriile, destul să li se dea stofă și un jurnal de modă; du-te pe cheu, pe seară, și vei vedea toalete din cele mai elegante; femeile noastre sunt așa de bine îmbrăcate ca și la Londra și la Paris, hainele noastre, ale bărbaților, sunt făcute în casă, cumpărăm postav, flanelă, pînză, le croim și le coasem.

— Și cum? nu faceți nici pambriuri, nici flanelă, nici postav, nici măcar stambă? Sunteți tributari străinilor?

— Nu, domnule, pentru că ne-ar veni mai scump decît le cumpărăm acum. Este de mirat cum negustorii ne pot

vinde unele stofe mai ieftin decît se vînd chiar în țările de unde le aduc, și deosebirea aceasta merge uneori pînă la 25%.

— Remediul este ușor: ca să puteți avea fabrici, opriți mărfurile streine de a intra la voi sau trîniți-le o vamă grea, cu care să-i faceți să nu mai vînză ieftin.

— Dar apoi dacă și ei ar opri vitele și grînele noastre sau le-ar impune cu o dare vamală grea, ce am face? Așa e că ne-ar sărăci cu totul, pe cînd acum trăim în pace? Noi le vindem produsele noastre pe cît fac și cumpărăm ieftin de la dinșii lucrurile de cari avem trebuință. Dacă, de pildă, am pune o vamă de un franc pe cotul de postav, nu este așa că negustorul care aduce postavul din streinătate ar fi silit să ni-l vîndă cotul cu un franc mai scump decît ni-l vindea mai înainte? Și cine ar plăti francul acela? Nu l-am plăti tot noi, consumatorii? Și în loc să fim bine și curat îmbrăcați, am umbla cu haine vechi și rupte. Așa cum este acum, este mult mai bine; că trimitem lînă, unt, brînză și grîne, și ei ne trimit postav, pînză, stambă, mătăsării, ceasornice și porțelane. Liberi sunt să puie dări pe produsele noastre dacă le place să le plătească scump, dar noi e mai bine să căutăm să ne îmbrăcăm cît de ieftin.

— Va să zică vreți să fiți în veci tributari streinului? Nu știți că prin proibițiuni și prin impozite vamale grele țările cele mari și puternice au izbutit să-și creeze industrii naționale?

— Nu, domnule, voim să avem relațiuni de schimb cu dinșii, să le vindem și să cumpărăm de la ei, precum și ei să ne vînză și să cumpere de la noi în plină libertate, fără să fim nici noi tributarii lor, nici ei tributarii nostri. Prostii nostri nu vor să creadă că dările vamale și proibițiunile au creat industria în statele cele mari, ci zic că trebuie să fi fost multe alte împrejurări, precum că transporturile erau înainte vreme grele, pe cînd nu esistau nici vapoare, nici drumuri-de-fier și că aducerea din depărtări, fie pe apă, fie pe uscat, costa mult, apoi mai zic că inlesnirile de mașini, abundența fierului și a cărbunelui și numărul mare al consumatorilor cari se cifrează aci cu patruzeci și cu șasezeci de milioane, ieftinătatea mînei de lucru, ieftinătatea capitalului, coloniile și războaiele prin cari se impuneau tractate de comerț, acestea au contribuit la stabilirea de fabrici mari.

— Mașinile de cari vă serviți le fabricați aici în insulă, sau le aduceți de afară? Aveți mine de fier?

— Noi nu avem fabrici de mașini; piatră de fier avem multă și de foarte bună calitate, dar nu o exploatăm pentru că nu avem cărbuni de pământ; estragerea fierului ne-ar veni foarte scump și n-am ținea piept nici cu englezii, nici cu belgii, în țara cărora sunt localități unde piatra de fier se găsește amestecată cu cărbunele de pământ, încît n-au decît să le ia cu lopata și să le arunce în cuptor, ca să curgă din el fierul topit ca o gîrlă de foc, avantaj care a fost poate una din cauzele cele mai mari ale bogăției acelor țări.

— Dar am băgat de seamă că pentru o exploatare agricolă cum este aceea a dumitale ai trebuință de un capital însemnat.

— Negreșit, dar avem instituțiuni de credit. La noi un proprietar muncitor și onorabil, care nu este nici bețiv, nici jucător de cărți, găsește totdeauna credit pînă la suma de 75% a valorii proprietății sale, bani cu 3% dobîndă și ½% amortizare. Este destul să mă prezint la banca noastră rurală cu un certificat iscălit de trei proprietari cunoscuți și înscrși în tabela băncii, ca să mi se dea hirtii d-ale băncii pe cari le trec drept bani bătuți oriunde. Datoria se stinge în șasezeci de ani; dar nu este esemplu ca un proprietar să nu se exonereze în mai puțin de treizeci de ani, plătind sau o amortizare mai mare, sau dînd acoturi de cîte ori nimerește un an bun.

— Dar evrei aveți în insulă?

— Avem destui; noroc numai că de la o vreme s-au mai împutînat; s-au împutînat încă bine, de cînd legea nu mai permite împliniri de datorii contractate de trintori și de risipitori.

După legea noastră actuală, o datorie, ca să poată fi exigibilă, trebuie să se dovedească că împrumutul a avut originea sa în trebi de comerț sau de industrie, într-o afacere reproductivă ori care putea să devie reproductivă, sau că s-a contractat pentru vreo neapărată trebuință de familie, iar nu pentru lux, joc de cărți sau băutură. Datoriile contractate de risipitori, oricare ar fi vîrsta lor, nu sunt ținute în seamă de justiție, precum nu sunt ținute în seamă nici cele cu camătă, nici cele făcute pentru joc de cărți sau pe băutură.

— N-am văzut nici o sinagogă în oraș.

— Da' de ce să avem sinagogă dacă nu sînt israeliți? Noi nu avem decît vreo zece-douăzeci de familii cari aparțin cultului mozaic, prea puțini ca să poată zidi și ținea o sinagogă cu pompa necesară. Aceștia au o casă unde se adună de-și împlinesc datoriile religioase și un cahal care vine din cînd în cînd de le citește.[...]

— Dar parcă-mi spuseși adineaorea că aveți destui evrei...

— Credeam că mă întrebi de oameni cari fac afaceri evreiești, evrei prin obiceiuri, prin caracter și apucături; oameni cari speculează banii lor evreiește. Israelii care au mai rămas sînt mai toți meseriași, lucrători, meșteri sau negustori, oameni producători. Cunosc pe unul care a cumpărat pămînt și a devenit bun cultivator; crește niște oi foarte căutate pentru bunătatea lînei; mai cunosc pe un altul care produce cei mai frumoși porci; la el se găsesc șuncile cele mai vestite.

— Credeam că evreii consideră porcul ca un animal spurcat.

— Spurcat cît îi vrea, dar cînd e vorba de cîștig, evreul, fie creștin, fie israelit sau mahometan, nu se dă înapoi dinaintea nici unei considerațiuni.

— Drept să spun, am admirat foarte mult starea cea bună a șoselelor voastre; stradele din oraș sînt așa de bine pavate și de curate cum n-am văzut nici în Olanda; mi-am zis că țara asta trebuie să fie foarte bogată, că trebuie să aibă venituri mari de tot.

— În adevăr, dările noastre sînt mari; cei de la țară plătim pînă la 10% pe an din venitul nostru curat, iar la oraș dările se suie și pînă la 20%. Apoi mai avem dările pe tutun de 500% și pe băuturi de 200%. Mai înainte vreme mai erau și accisele, dar acum, slavă Domnului, s-au desființat.

— Și cum se percep acele dări pe tutun și pe rachiu? Aveți monopoluri sau regie?

— Nici monopol, nici regie. Oricine voiește să vinză tutun sau rachiu este dator să se înscrie mai întîi la o autoritate comunală urbană, și primăria aceea îl pune sub privegherea și controlul unuia din inspectorii săi, pe care traficantul este dator să-l înștiințeze de cîte ori voiește să se

bage marfa în prăvălie. Acela vine îndată de deschide marfa, desparte calitățile de tutun, țigări și țigarete, fiecare în șase părți, iar spirtoasele numai în trei; una din acele părți se dă negustorului pentru a o pune în vânzare, iar celelalte se închid într-o magazie separată, cu cheia și sigiliul inspectorului, și nu se liberează traficantului spre vânzare decît atunci cînd plătește integral valoarea lor în bani. Pachetele poartă toate marca inspectorului și o etichetă care indică calitatea și prețul. Contravențiunile sunt pedepsite cu amenzi grele.

Veniturile acestea, bine administrate și întrebuintate cu chibzuință și economie, ajung pentru plata impiegaților, a siguranței publice și a drumurilor. Cît despre căile ferate, ele sunt ale companiilor: statul nu are la ele nici un amestec altul decît de a aproba regulamentele de exploatare și de a priveghea la buna stare a lucrărilor din punctul de vedere al siguranței călătorilor. Inspectorii și inginerii statului cari fac acest serviciu sunt plătiți de companii.

La noi serviciile publice se fac bine și cu esactitate, pentru că aici domnește la toți ideea că orice impiecat, fie de orice rang, mare sau mic, șef sau subaltern, este servitorul publicului, iar nu stăpîn.

— Spune-mi, mă rog, dumneata ești cooperativ?

— Ce vrei să zici, că nu te înțeleg; cuvîntul acesta l-am auzit de multe ori, dar nu prea știu bine ce însemnează; văd că se întrebuintează la fel de fel de lucruri.

— Deși nu înțelegi, nu face nimic, zi înainte! Pe cîți n-am auzit eu vorbind și scriind despre lucruri de cari n-au habar și nu le înțeleg, și aceasta nu oprește ca lumea să-i asculte cu gura căscată și să-i admire. Mi-aduc aminte, sunt cîțiva ani, pe cînd ocupam un post important într-o cancelarie, șeful meu, un om *omnibus*, bun la toate, era așa de ocupat cu trebile cele mari ale țării, încît era silit să alerge toată ziua de colo pînă colo și să-mi lase mie grija afacerilor celor neînsemnate, așa că într-o zi, fiind chemat să decid asupra unui proiect de șosea, am pus pe raportul ce mi se prezenta apostilul următor:

„Domnul inginer este invitat să continue traseul înainte pînă la Obor, ca să se completeze o linie de *circumvalațiune* împrejurul orașului, spre a nu mai fi silite carăle încărcate

cu proviziuni să treacă prin oraș și să împiedece circulațiunea pe strade“.

Cuvîntul *circumvalațiune*, care nu fusese întrebuintat pînă atunci în cancelarie, a plăcut așa de mult impiegaților, încît nu mai puteam scăpa de dînsul; îl întilneam în toate sdelcile, în toate oțnoșeniile, în toate pisaniile; nu era ordin, circulară sau raport care să nu conție de două și de trei ori cuvîntul *circumvalațiune*. Era vorba de o șosea-linie dreaptă între două sate, găseam cuvîntul *circumvalațiune!* Era vorba de o șosea peste un deal sau peste o vale, *circumvalațiune!* Era să se facă undeva un pod, un podeț, un debleu, un rambleu sau o impietrire? Era *circumvalațiune!* Dacă îmi permiteam uneori să întreb pe redactori ce înțelegeau prin acel cuvînt, îmi răspundea: *circumvalațiune!* încît, ca să scap de acel cuvînt, am fost silit să dau ordin, oprînd întrebuintarea lui.

— În adevăr, sunt oameni cari vorbesc ore întregi fără a ști ce spun, și merg înainte, nu le pasă. Învățătorii de școală, la noi, au de sistem de a nu permite copiilor să vorbească fără a ști ce spun, și-i esercitează a se esprima curat și limpede, cînd au cite ceva de zis, ca să poată fi înțeleși la vorbă.

Eu, dragul meu domn, nu știu cum se petrec lucrurile la cooperativă, știu numai că este o băcănie mare, foarte mare în oraș, la Vacile, deasupra căreia stă scris cu litere mari de aur:

Cooperative store

adică magazin sau depozit cooperativ, dar nu știu ce o fi înțelegînd ei cu acele cuvinte, însă dacă ești doritor să afli, am eu un văr impieगत acolo, un fel de contabil sau de secretar; el trebuie să știe; îți pot da o scrisoare cătră dînsul.

După două zile mă prezentam la d. Peter, impieगत la cooperativa din Vacile, cu o scrisoare de recomandație din partea bunului agricultor Paul, și iată rezumatul celor ce am putut afla de la dînsul.

— Ai observat, domnule, sunt sigur, îmi zise îndatoritorul Peter, că orice este lucrat de om, orice product, cum se zice, cizmă, haină, ceasornic, orișice, este rezultatul combinării a două puteri distinse una de alta: a *capitalului* și a *muncei*.

Ion Ghica
(Din colecția familiei)

Vedere pe Bosfor
(Din *L'Empire Ottoman illustré. Constantinople ancienne et moderne*, Paris, Londre)

Una dintr-aceste două puteri, *capitalul*, purcede obicinuît de la meşter, de la patron sau stăpîn, pe cînd cealaltă putere, *munca*, procede de la lucrător, muncitor sau impiegat, calfă, ucenic. Şi iată cum se petrece treaba:

Un meşter care are ceva parale, cu alte cuvinte un *capital*, închiriază un local, cumpără maşinile, uneltele şi materialul trebuincios meseriei sale, iar cu simbrie sau cu plată zilnică pune cîţiva lucrători, calfe sau ucenici de-i muncesc, şi obiectele dobîndite prin lucrarea aceloră devin proprietatea jupînului sau meşterului. El le vinde în profitul său, şi cu banii dobîndiţi din vînzare îşi scoate cheltuielile făcute pentru chirie, unelte şi plata lucrătorilor; iar ce-i mai rămîne, dacă rămîne, este beneficiul sau cîştigul său.

În cazul acesta, oricît ar cîştiga meşterul patron, precum şi oricît ar păgubi, nu priveşte de loc pe lucrători, ei şi-au avut plata lor regulată.

Dar cînd lucrătorii participă şi ei la beneficiul realizat, cînd treaba este înjghebată aşa că, deosebit de salariu, munca să aibă şi ea parte în cîştigurile ce patronul a putut realiza, aceasta se numeşte *cooperatiune*, adică *cointeresare a muncii în capital*, combinarea sau contopirea interesului capitalului cu interesul muncii.

De la credinţa că, în mai multe cazuri, patronul, adică capitalul realizează prea mari beneficii în comparaţiune cu plata ce se dă lucrătorilor, s-a născut ideea de a face ca şi lucrătorii să aibă o parte în beneficiile realizate de capital, fie acel capital format de patron, de acţionari sau de însăşi asociaţiunea muncitorilor. Asociaţiunea capitalului cu munca, într-un cuvînt, combinarea acestor două puteri, s-a numit *cooperatiune*, adică conlucrare sau contopire a interesului muncii cu interesul capitalului.

Cooperatiunea se poate face prin asociaţiunea patronului cu lucrătorii sau prin asociaţiunea numai a lucrătorilor între dînşii, ei fiind şi conducătorii afacerii.

Dacă la înfiinţarea unei băcănii, de exemplu, banii necesari pentru cumpărarea zahărului, cafelei, maslinelor, pentru plata chiriei localului şi toate celealalte cheltuieli s-ar aduce de către băieţii din prăvălie, de oameni care lucrează acolo, încît băcănia să fie proprietatea lor, o asemenea întreprindere se numeşte *asociaţiune cooperativă*.

Dacă câțiva lucrători timplari s-ar asocia și ar forma un capital cu care să închirieze casă, să cumpere mașini, unelte și materialul necesar, lemne, scinduri, fierărie, astfel ca stabilimentul să fie al lucrătorilor chiar, aceasta s-ar numi *asociațiune cooperativă*.

Dacă capitalul s-ar forma de un patron sau de o societate de acționari cu învoirea ca lucrătorii, deosebit de salariul lor zilnic, să aibă și o parte oarecare în beneficiile realizate, ar fi aceasta tot o *asociațiune cooperativă*.

Asociațiunile cooperative se pot deosebi în două categorii: în *cooperative de distribuție* și *cooperative de producțiune*. Scopul celor dintii este de a petrece produse, de a le plasa, de a le vinde, pe cînd a celorlalte, a cooperativelor de producere, este de a produce, de a face, de a fabrica.

În Anglittera, în Franța și în Germania există astăzi o mulțime de aceste asociațiuni, dar acele cari au reușit mai bine sunt acele formate pentru plasare; se poate zice că nouă părți din societățile cooperative existente au drept țel plasarea. Încercările făcute de a se aplica sistema la producțiune n-au fost totdeauna norocite; foarte puține au reușit; și lucrul se înțelege de la sine: fabricarea este expusă la o mulțime de împrejurări și de fluctuațiuni. O fabrică sau un atelier ajuns în stare de o mare estindere, de o mare producere anevoie își poate restrînge operațiunile cînd vin împrejurări grele: scădere de prețuri, criză de bani sau o concurență neașteptată; adesea o mică invențiune răstoarnă și ruinează fabrici mari și vechi și afundă în mizerie mii de lucrători. Pe cînd o asociațiune pentru plasare își poate modera și chiar opri operațiunile sale mai lesne nu are decît să nu își reinnoiască aprovizionările.

Fabricile sunt adesea obligate a continua lucrarea lor și a vinde în pagubă, ca să-și poată păstra clienții cu speranța că în curînd vor veni vremi mai bune sau să grămădească în magaziile lor product peste product, sporînd capitalul închis, alternativă care una și alta duce adesea la ruină și la catastrofă.

Ceea ce englezii numesc *cooperative stores* (depozite sau magazii cooperative) sunt niște prăvălii mari, înființate sau prin acțiuni, sau prin asociațiunea clienților deveniți chiar ei acționarii întreprinderii. În cazul cel din urmă ei și numai ei, asociații clienți, beneficiază de câștigurile rea-

lizate, iar servitorii stabilimentului, secretarii-contabili, casierii și impiegații de deosebite categorii nu au nici o parte la câștig, sunt niște simbriași, și nimic mai mult. Este bine să vă dau aci o mică idee despre cum au luat naștere acele societăți, căci ele astăzi au ajuns la o mare dezvoltare.

Cam pe la 1844, lucrătorii dintr-o fabrică de flanele de la Rochdale, douăzeci și opt la număr, văzînd că băcanul de la care cumpărau cu mărunțișul zahărul, cafeaua și ceaiul le da obiecte de calitate proastă și chiar falsificate, pe cînd la băcănia care vindea cu ridicata (*en gros*) aceleași obiecte erau și de calitate mai bună, și mai ieftine, s-au învoit între dînșii, puînd fiecare cite o mică sumă la mijloc, cu cari bani s-a făcut o aprovizionare de la băcănia *en gros*, din care aprovizionare apoi lua fiecare cît îi trebuia, plătînd ceea ce lua cu bani gata, tot pe prețurile cu cari cumpăra mai înainte acele obiecte de la băcanul detaillant. Cu banii ce se adunau de la acele cumpărături se reinnoia proviziunea cînd se isprăvea. Astfel aveau zahărul, ceaiul și cafeaua de calitate mult mai bună și mai spornică. Nici prin gînd nu le trecuse că aveau să tragă vreun alt folos decît acela al calității, cînd la încheierea socotelilor s-au pomenit pe neașteptate că se realizase un beneficiu însemnat, pentru că obiectele, fiind calitate bună și curată, erau mai spornice, și ei își îndestulau trebuințele cu o cantitate mai mică, și fiind și mai ieftine, rămînea în casă deosebirea prețurilor cumpărărilor, încît lucrătorii asociați, în sistema aceasta, găsise un plasament producător și sigur pentru economiile ce făceau pe nesimțite.²

După zece ani de existență, asociațiunea flanelarilor de la Rochdale devenise vestită și atrăsese o mulțime de lucrători. Numărul asociaților se suise la 10.894, și capitalul adunat ajunsese să fie de 322.500 franci. Atunci depozitul cooperativ nu se mai mărginea numai la d-ale băcăniei, ci se aproviziona cu carne, pîne, haine și încălțăminte tot pe baza principiului inițial. Asociații cumpărau cu același preț ca de la prăvăliile de mărunțiș (detaianți), dar dobîndeau calități mai bune; capitalul asociațiunii sporea pe toată ziua, și sporea așa de repede, că la 1856 înființase din beneficii mori cu vapor pentru măcinatul făinei trebuitoare la fabricarea pînei consumată de asociații săi, casa în care era *storul* central, cu zidirea căreia se cheltuise 350.000

franci, era proprietatea asociațiilor, și înființase optsprezece sucursale, din cari una este și asta a noastră de aici. Beneficiul realizat era de 814.425 franci, de la care se da asociațiilor un venit fix de 5% pe an; iar escedentul se adăuga pe tot anul la capital. Vînzarea făcută în acel an a fost de 6.865.675 franci.

La 1882, capitalul social ajunsese să fie de 7.881.075 franci, din care parte s-a băgat în cumpărare de acțiuni de drumuri-de-fier și parte în ipotecă pe case zidite pentru lucrătorii asociați, așa că mai mulți din ei au putut deveni proprietari pe casele în cari locuiau, cumpărîndu-le de la societățile de construcțiuni cu plăți în anuități.

Astăzi Englitera are 782 de storuri cooperative al căror debit se suie la 346.712.450 franci pe an. Unul dintr-aceste storuri, „*Army and navy*“, înființat prin asociațiunea ofițerilor de mare și de uscat pentru a se aproviziona cu obiectele trebuitoare lor, are un local cel puțin de trei ori cît magazinele „Luvrului“ din Paris. Acolo se găsește orice ar căuta cineva: pîne, carne, pește, păsări, vînat, unt, poame, legume, bucate gata, îmbrăcăminte, arme, trăsuri, cai, mobile, cuțitărie, argintărie, porțelane, diamanturi, ceasornice, cărți, hirtie, într-un cuvînt, orice ai căuta, și dacă bazarul nu are obiectele cerute, ți le procură.

Storul „Whiteley“, care poartă numirea de „*Universal provider*“ (furnizor universal), este poate cel mai mare store din lume. El aparține unei societăți de acționari. La acel store se pot aproviziona nu numai acționarii, dar și oricine, tot pe sistema de bani gata. Nu cunosc lucru în lume care să nu se găsească la „Whiteley“. Este destul să amintesc că la un incendiu, anul trecut, care a distrus o aripă a aceluia stabiliment, au fost siliți să se lase să arză mai multe fiare sălbatice și veninoase, lei, tigri și șerpi veninoși, care se găseau acolo de vînzare.

La acest store obiectele se vînd mai ieftin decît la prăvăliile particulare, căci aci nu este cestiunea de a se forma un capital păstrat asociațiilor, ci de a le da un dividend bun. Pe acest principiu sunt formate și magaziile cele mari din Paris: „*Le Louvre*“, „*Le printemps*“, „*Le petit St. Thomas*“ etc.

Unele asociațiuni de lucrători au adoptat la storurile lor principiu de a cumpăra obiectele mai ieftin, în loc de a

se forma un capital cu diferența prețurilor. Aceasta însă este a se depărta de la principiul inițial prin care se formează asociațiilor muncitori un capital, bani albi pentru zile negre, cum se zice, principiu salutar și umanitar, care asigură existența săracului când vine boală, bătrînețe, neputință sau vreo nenorocire.

Binele ce au produs *storurile* cooperative este imens; unele au putut consacra pînă la 21% din beneficii la dezvoltarea educațiunii și învățaturii copiilor lucrătorilor în științe și arte industriale.

Prosperitatea *storurilor* din Engiltera a fost așa de mare, încît au înființat fabrici pentru a produce chiar ele multe din obiectele trebuincioase debitului lor; *storurile* posedă corăbii mari cu vapor ale lor, cu cari aduc de peste mări obiectele cu cari se aprovizionează; au cumpărat moșii (ferme) în cari cultivă cerealele, legumele și poamele de cari au trebuință, cresc vite și pasări cari le procură laptele, ouăle, untul și carnea cu care aprovizionează magaziile lor; au înființat bănci pentru daraverile lor de bani, daraveri cari s-au suit în anii din urmă la suma de 300.000.000 franci (trei sute de milioane). Unul singur dintr-aceste *storuri*, acela al linarilor (*wholesale*), a avut afaceri de bani de peste nouăzeci și cinci de milioane (95.000.000 franci). Societatea aceasta a linarilor a ajuns la o mare perfecțiune de fabricare; astăzi produce numai pentru *storuri*, aprovizionează cu fabricatele sale 622 de *storuri*.

Căutînd bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decît pe bani gata, de a nu face nimănui credit[...].

Legea care a pus capăt vînzării băaturilor pe datorie a făcut un mare bine: patima beției a scăzut, moralitatea publică a cîștigat sută la sută și crimele s-au împușinat.

Un alt serviciu mare adus lucrătorilor de către societățile cooperative înființate de dinșii este formarea și dezvoltarea societăților de construcțiuni de case pentru locuințele muncitorilor: *building societies*, cari s-au fondat și ele tot pe principiul cooperativ și în conexiune cu dinsele. Scopul acestor societăți este de a procura lucrătorilor locuințe comode, curate și de a-i pune în pozițiune chiar de a deveni proprietari pe acele case.

Precum am spus mai sus, *storurile* cooperative, în loc de a da societărilor parte din beneficiile ce trec peste fixul de 5% sau de a întrebuița acel excedent la scăderea prețului obiectelor ce cumpără clienții asociați, acel excedent s-a consacrat la formarea de societăți de construcțiune, astfel că lucrătorii asociați pot avea locuințe bune și igienice, aerate și bine drenate, aprovizionate cu apă în abundență și cu gaz. Precum își procură de la *storuri* obiecte de consumațiune de calitate bună, tot astfel își pot procura locuințe comode și sănătoase.

Scopul societăților de construcțiuni fondate din ciștigurile realizate de *storurile* cooperative este de a pune pe lucrători în stare de a satisface una din trebuințele cele mai neapărate ale omului: locuința.

Cu partea de beneficiu ce-i revine de la *storul* cooperativ și cu ce mai pune doparte un lucrător econom și diligent poate foarte bine cumpăra sau zidi casă, plătind cu amortizare banii avansați de societățile de construcțiuni, ipoteca pe acea casă servind de garanție pînă la răfuirea datoriei. Sunt acum peste 71.000 de lucrători membri ai societăților de construcție. Acele societăți proced astfel:

O *building society* cumpără un loc întins, pe care înseamnă stradele, face pe sub ele canalele trebuincioase, pune olanele pentru ducerea apei și a gazului, hotărește locurile pe cari se pot zidi case, lăsînd din distanță în distanță spațuri slobode, ca să nu fie prea grămădite; drenajul și ventilațiunea se fac în cele mai bune condițiuni igienice. Locurile destinate zidirilor sunt despărțite fiecare în trei: grădină, curte și casă. Casa între curte și grădină, grădina în față, strada și curtea la spate; curțile a două case sunt despărțite una de alta printr-un mic zid.

Casa se zidește sau de chiar lucrătorul asociat, cu banii ce i se avansează succesiv de societatea de construcțiune, rămîind ipotecată la acea societate pînă la răfuire. Anuitățile se plătesc din beneficiile capitalului cooperativ și din economiile lunare sau săptămînale ce pot realiza muncitorii. Casele sunt mai toate pe același plan de distribuire.

Societățile cooperative de producțiune, deși nu au dat rezultate așa de satisfăcătoare ca cele pentru plasare, nu trebuie însă să se creadă că ideea este sterilă și că trebuie părăsită, cu atît mai mult că unele au reușit foarte bine.

În Paris s-au făcut mai multe încercări de producțiuni cooperative, dintre cari vreo patruzeci tot există și astăzi, deși toate nu sunt într-o stare de invidiat. În timpul revoluțiunii de la 1848 s-a făcut în Paris încercarea d-a se încuraja asemenea stabilimente cu avansuri de bani din casa statului, de a se înființa ceea ce s-a numit „*des ateliers nationaux*“*. Existența lor însă a fost efemeră. Poate că momentul chiar nu era bine nemerit, într-un timp când spiritele erau cuprinse de preocupățiuni politice.³

Una din societățile cooperative care a avut un succes deplin, fără concursul statului, este Societatea lucrătorilor cliviriști, înființată la 1849. Patrusprezece inși au pus câte 50 de franci fiecare și au înființat un atelier. Acea societate a prosperat așa de bine, încît astăzi fabrica și uneltele, a căror valoare este de 275.000 franci, a devenit proprietatea limpede a acelor lucrători asociați. Ei iau și lucrători cari lucrează cu ziua, fără de a fi asociați. Altele însă, deși au început foarte bine și au mers tot prosperînd pînă la un timp, mai la urmă însă au fost silite de împrejurări sau să se dizolve, sau să se abată de la principiul primordial al cooperativelor. Voi cita aci exemplul societății bumbăcarilor din Suffolk.

La anul 1855 cîțiva lucrători bumbăcari, asociindu-se prin formarea unui mic capital, au închiriat o sală, au cumpărat cîteva războaie de țesut și au început a lucra pe contul lor. La început lucrul mergea bine de tot; industria bumbacului era p-atunci în floarea ei, și asociații, încurajați de succesul întreprinderii, au dat atelierului lor cu încetul o întindere din ce în ce mai mare; au înființat chiar un atelier de tors; capitalul lor, din beneficii, ajunsese la 125.000 franci. Sistema adoptată deci era simplă și bună: un beneficiu de 25% era luat pe tot anul de la capital, iar ce mai prisosea se făcea în două, și o parte se împărțea asociaților ca supradividend, iar cealaltă se împărțea lucrătorilor cari lucrau cu plată, cu ziua, peste salariul ce li se cuvenea, ceea ce făcea că acei lucrători, primind afară de salariu și o plată potrivită cu munca și cu silința lor, dezvoltau și zel mare, și activitate la lucrare, încît beneficiul mergea crescînd răpede; și fabrica mergea așa

---

* Ateliere naționale.

de bine, încît pe la 1860 au putut zidi o fabrică mare, cu care au cheltuit 1.250.000 franci, și se pregătea să mai zidească și o alta.⁴ Dar de-abia se mutase în zidirea cea nouă, cînd deodată izbucnește războiul civil în Statele Unite ale Americii; atunci fumul încetează de-a mai ieși pe coșurile fabricelor de bumbac. Manchester devenise în cîteva luni un oraș mort. Industria bumbacului se cufundase într-o criză fără esemplu în istoria industriei. Lucrătorii asociați din Lancaster au luptat cu curaj și energie, însă deși au urmat încă și după ce mai multe fabrici particulare stinsese focurile mașinilor, dar tot în sfîrșit au fost și dinșii constrînși de necesitate să înceteze.

Nu incăpe îndoială că sistema cooperativă se poate aplica mai bine la distribuire decît la producțiune, fiindcă, precum am mai spus-o, aceste din urmă își pot modera și restrînge operațiunile mai lesne și mai repede decît celelalte, mai ales că au o clientelă fixă, pe cînd celelalte, ca să subsiste, trebuie să producă neîncetat sau să suspendeze. Cu toate acestea, nu incăpe îndoială că asociațiunea muncii cu capitalul la producțiune este un principiu salutar, care, bine aplicat, poate da în multe cazuri rezultate foarte bune. Sistema aceasta o credem aplicabilă mai ales în agricultură, și voi cita exemplul fermelor din Suffolk ale domnului Gurdon.

Acest proprietar, avînd în comitat mai multe ferme (moșii), s-a hotărît să puie pe una dintr-insele în tovărășie cu cîțiva lucrători de pămînt. Și iată cum a procedat. A evaluat arenda fermei drept 150 de livre (3.750 franci) pe an; deosebit de această arendă a mai pus în tovărășie un capital necesar pentru o plată zilnică, modestă la lucrători și pentru cumpărare de unelte și de semințe. Întreprinderea aceasta cu unsprezece tovarăși, lucrători agricoli, fiecare cu o parte deopotrivă, a avut un deplin succes. În puțini ani s-au plătit toate avansurile făcute, încît instrumentele și mașinile au devenit proprietatea acelor 11 lucrători.

Gurdon, încurajat de succesul dobîndit nu numai în privința îmbunătățirii stării muncitorilor de pămînt, a aplicat această sistemă la cele mai multe din fermele sale, și sistema Gurdon a meritat un nume special. Unii din economiști l-au desemnat sub denumirea de *colectivism*.

Ceea ce-mi spunea amabilul Peter despre răposatul Gurdon mi-a adus aminte învoiala făcută de un bun și repre-

tat amic al meu, de Grigorie Filipescu, la moșia sa Filipești-Gropăriile din județul Brăila, unde țărani foști clăcași au devenit arendași moșiei, întovărășiți între dinșii sub o bună direcțiune, cu un comitet dirigent ales dintre dinșii; plătesc și au plătit regulat totdeauna prin anticipație cîștiurile; au sporit arenda cu 10 și 20% la fiecare termen de 5 ani și urmează așa de mai mult de cincisprezece ani, incît putem zice că experiența este făcută, căci a rezistat într-acest interval la ani de recoltă slabă, la ani de prețuri scăzute și la ani de necăutare de produse. Aceștia sunt poate țărani plugari cei mai înstăriți din toată România.

Asociațiunea între locuitorii țărani împroprietăriți prin legea de la 1864 ar avea avantajul de a face să dispară neajunsurile culturai celei mici; cincizeci sau o sută de mici proprietăți, avînd cîte trei, patru și șase hectare, de le-ar pune în tovărășie, ar face o fermă de 300 sau de 400 hectare, care ar da un folos mai mare decît părțile exploatate îndeosebi. Un alt bine ce ar rezulta din acele asociațiuni ar fi că s-ar stimula amorul propriu al fiecăruia la lucru, s-ar scutura apatia izolării și s-ar învinge ignoranța prin luminele aduse de fiecare asociat.

În Germania, ca încurajare și dezvoltare a agriculturii, s-au întrebuițat băncile cooperative după sistema imaginată de Schulze Delitsch.⁵

Este învederat că o colectivitate de lucrători inspiră totdeauna mai multă încredere decît un individ izolat, oricît de mare ar fi aptitudinea, aplicarea și moralitatea lui. Solidaritatea între oamenii cari au interes comun este garanția cea mai bună ce se poate oferi unei instituțiuni de credit, căci răspunderea fiind colectivă, membrii asociației se priveghează, se încurajează unul pe altul și se întrec la muncă.

Principiul stabilit de Delitsch este de a se face credit de băncile agricole numai adevăraților muncitori de pămînt și numai după o minuțioasă cercetare asupra purtării și capacității muncitorului și a condițiunii de a deveni acționarul băncii. Pe aceste principii, în anul 1865 existau în Germania 961 de asemenea asociațiuni, din care 498 numărau 170.000 de asociați; sumele avansate de dinsele se suiau la 250.000.000 franci. Numărul ajunsese la 1877 a fi

de 1.827. Suma banilor împrumutați era de 500.000.000 franci și daraverile erau de 2.750.000.000 franci, treceau adică peste 2 $\frac{1}{2}$ miliarde.

Aceste asociațiuni au dat agriculturii din Germania un foarte mare avânt.

Pe cînd Peter începuse a-mi explica mecanismul băncilor agricole și-mi vorbea de socialismul creștin al lui Taafé⁶, de tendința lui d-a interesa pe cei cari au mult la soarta celor cari nu au, îmi descria organizațiunea industriilor mici în cooperații cum o introdusese Belcredi⁷ în Austria; tocmai vorbeam de ideile socialiste ale lui Lassalle și ale lui Karl Marx și de organizațiunea „Internaționalei”⁸, cînd auzim o gălăgie mare în uliță. Doi inși cam iuți la fire, după mai multe cuvinte proaste zise unul altuia, ajunsese la pumni și la păruială și se formase în jurul lor un cerc mare de gură-cască. Ceea ce m-a mirat mai mult a fost să văd atitudinea impasibilă a doi-trei sergenți de oraș, cari stau și ei și se uitau cu curioșii dimpreună, fără să se amestece și să ia măsuri ca să puie capăt acelei gilcevi sau să ia pe luptători să-i ducă la poliție, ca să-i învețe minte de a se mai certa. Exprimînd această mirare a mea, Peter îmi răspunde:

— Dar de ce să se amestece dacă nimeni nu le cere nici intervențiune, nici asistență? Ți-am mai spus că la noi oamenii autorității sunt servitori, iar nu stăpîni; aci nu este vreo crimă comisă, pare a fi un simplu delict, și dacă cineva se simte năpăstuit, nu are decît să reclame și să ceară să i se facă dreptate. Sergenții au alergat acolo tocmai ca să fie la dispozițiunea acelu sau acelor cari ar reclama serviciile lor și ca să împrăstie pe curioși, în caz că s-ar grămădi, așa încît să împiedice circulațiunea.

— Dar unde ar putea reclama și cine ar judeca gilceava?

— S-ar judeca la primărie de trei din cetățeni cari își fac acolo rîndul cu săptămîna tocmai pentru a cerceta asemenea cazuri; iar de ar fi crimă, s-ar trimite pricina domnului justiției ca s-o dea judecătorului de instrucție, care, dacă o poate califica crimă, să o trimită procurorului ca să susție acuzațiunea înaintea juriului. Acești trei funcționari sunt aleși dintre doctorii în drept cei mai considerați și sunt retribuiți. Acei aleși sunt obligați, vrînd-nevrînd, să primească aceste funcțiuni cel puțin pe un an.

— Dar afacerile civile cum se judecă? câte tribunale și câte curți aveți, de câți judecători se compune fiecare instanță și cine îi numește?

— Avem justiție, dar nu avem tribunale și curți propriu-zise. La noi, cînd un om crede că este năpăstuit, trebuie să-și dobîndească dreptul ce i se cuvine. Acel care bănuiește că i s-a făcut o nedreptate sau că i s-a răpit un drept și voiește să se judece nu are decît să se adreseze la judecători și să-l ceară.

— La care judecători? căci îmi ziceai că nu aveți nici curți, nici tribunale propriu-zise; la care judecători să se adreseze? cine sunt ei și cine îi numește?

— Cum, cine îi numește! Cine numește pe medici, pe ingineri, pe arhitecți? Îi numește Facultatea de drept, dînd titlul de licențiat sau de doctor acelor cari au făcut studii și au dobîndit cunoștințele necesare pentru a studia o pricină și a o judeca conform legilor existente. Precum Facultatea de medicină numește pe medici, dîndu-le o diplomă prin care li se recunoaște că au destule cunoștințe pentru a căuta un bolnav și a-i prescrie ce trebuie să facă ca să-și redobîndească sănătatea; asemenea, oricine a dobîndit diploma de licențiat sau de doctor de la o facultate de drept recunoscută are dreptul de a conduce o pricină ca avocat, ca judecător, procuror sau judecător de instrucție. Oricine este licențiat sau doctor în drept poate să judece, precum oricine este doctor în medicină poate căuta și vindeca bolnavii cari se adresează la dînsul.

— Să ne lămurim bine, mă rog; să ne închipuim că am o moșie, că vecinul mă calcă și că mi-a luat, fără să aibă drept, o bucată de pămînt pe care voiesc să o iau înapoi și să fiu despăgubit de pierderile ce mi s-au pricinuit. Cum fac și la cine mă adresez?

— Lucrul este simplu. Cum face acel care suferă de o boală? El sau cunoaște un medic, sau află din zvon că X... este un bun medic, expert mai ales în boala de care suferă; se duce la un medic în care crede că poate să aibă confiența și speranța că-l va vindeca. Se duce la dînsul, îi espune cazul, durerile și suferințele ce simte; acesta îl cercetează și caută a-l tămădui, dacă poate. Se adresează la mai mulți dacă voiește și se caută cu ei individual sau colectiv, cu medicul curent sau cu consultați. Întocmai astfel faci

și dumneata în cazul de care îmi vorbești. Te adresezi la un judecător, adică la un licențiat sau doctor în drept, la doi sau la mai mulți, dacă vrei: la oamenii în cari ai încredință; le expui pricina, le arăți actele pe care te întemeiezi, și ei sunt datori să te lumineze și să te sfătuiască să nu cauți pricină dacă cred că nu ai dreptate; iar dacă îți spun că ei cred că ești în dreptul tău, atunci însărcinezi pe unul, doi sau trei, pe câți vrei, cu conducerea și judecata pricini, le faci procură în regulă, după formele prescrise de lege. Și iată ce faci cu ei:

Printr-o petițiune adresată domnului justiției îi faci cunoscut că doamna A... cere cutare lucru de la domnul B... și că-l cheamă în judecată, având rânduiri judecătorești pe domnii X... Y... Z... Domnul justiției este obligat să comunice acea petiție domnului B..., invitându-l ca pînă la data ce se fixează de domnul justiției să aibă a-i face cunoscut pe judecătorul sau pe judecătorii săi; totodată determină și ziua înfățișării pricini.

Judecătorii astfel numiți de părți se adună cu trei zile înainte înfățișării în camera destinată lor la primărie și acolo numesc un judecător complementar pentru cazul de divergență de opinii. Și dacă judecătorii numiți de părți nu se pot învoi asupra alegerii judecătorului complementar, el se numește prin sorți, scoțindu-se un bilet dintr-o urnă în care se află numele tuturor doctorilor în drept.

Fiecare poate să aibă unul sau mai mulți judecătorești, dar nu pot avea decît un egal număr de voturi la fiecare hotărîre, deși numărul judecătorilor unuia poate fi diferit de al celuilalt.

În ziua înfățișării, pricina este expusă de părți sau de asistenții lor și se poate lua cuvîntul cel mult de trei ori pentru fiecare; după aceea, părțile se retrag și judecătorii intră în deliberare față și cu judecătorul complementar, care nu poate lua cuvîntul în deliberare, dar care votează împreună cu ceilalți judecătorești numiți de părți. Sentința astfel dată trebuie să fie motivată și bazată pe lege.

— Dar dacă se dă o sentință greșită, căci cu toată știința lor oameni sunt și pot greși, judecata aceea să rămîie fără remediu?

— De ce fără remediu? îmi răspunse Peter. Partea care s-ar crede năpăstuită nu are decît să apeleze la alți judecă-

tori, tot după procedarea ce am arătat mai sus, și dacă judecata a fost greșită, sentința dată se poate reforma în apel.

Deosebit de aceasta, orice judecată se poate supune cercetării unei adunări de doisprezece doctori în drept în etate trecută de 45 de ani și care practică profesiunea de judecător de cel puțin zece ani. Acești învățați se pronunță asupra interpretării și aplicării legii și asupra respectului procedurii.

— După sistema aceasta oricine voiește să trăiască din banii statului nu are decît să se ducă la școala de drept să dobîndească diploma de licențiat, ș-apoi trăiește toată viața lui din buget.

— Nicidecum, domnule; judecătorii, precum nici medicii nu se plătesc de stat, ci se plătesc de acei cari au trebuință de serviciile lor. Sunt judecători mulțime fără pricini, precum sunt și medici și avocați fără clientelă. Acei cari sunt învățați și experimentați, cari se bucură de stimă și de considerație sunt căutați, chemați și cîștigă bani mulți. Acei cari nu se bucură de un nume bun sunt lăsați după ușe, cum se zice. Precum bolnavii nu se duc la medicii cari nu au nume bun, asemenea nici împuricații nu se duc la judecători proști. Precum la medicii cari și-au făcut o reputațiune specială pentru unele boale aleargă mai cu preferință bolnavii cari pătinesc de acele boale, asemenea aleargă și la judecătorii cari și-au făcut un nume în cestiunile ce voiesc a le încredința. Avem aici vreo trei-patru judecători vestiți în cestiunile de delimitare; ei sunt chemați de clienți mai totdeauna cînd au cîte un proces de delimitare. Avem alți patru-cinci, celebriți în cestiuni de moștenire, cari ei sunt chemați a judeca mai toate aceste liti-giuri; sunt alții speciali în afaceri comerciale și de contabilitate etc.

Judecătorii cari sunt plătiți regulat cu luna sunt doi de justiție, doi judecători de instrucțiune și doi procurori ce avem la cele două circumscripțiuni judiciare. Ei sunt plătiți din taxele ce se percep asupra timbrelor obligatorie ce se pun pe deosebitele acte. Serviciile lor sunt puțin retribuite, fiindcă judecățile s-au împușinat de cînd s-a introdus această sistemă. Nu este drept ca cetățenii cari nu au pricini de judecată și cari trăiesc o viață pacinică să plătească

pentru acei cari au daraveri între dinşii, pe cari nu le pot rezolva altfel decît supuinđu-le judecăţii.

— Cu modul acesta săracii sunt privaţi de justiţie, fiindcă ei nu pot plăti judecătorii.

— Nicidecum nu există acest inconvenient, căci primăriile, precum plătesc medicii pentru căutarea bolnavilor săraci, tot asemenea plătesc judecători obligaţi a împăca pe acei cari se înfăţişează cu un act de paupertate.

Amicul meu, intinzîndu-se la vorbă, îmi spune că de cîtva timp se făcea o propagandă foarte activă printre muncitorii din fabrici şi din ateliere, de către unii oameni veniţi de peste mări, din Sviţera, din Franţa şi din Germania şi că lumea era îngrijată, căci cestiunea era arzătoare. Era vorba de starea cea tristă a muncitorului care nu are un capital acumulat şi trebuie să muncească ca să poată trăi; era vorba de omul sănătos, vrednic şi activ, care dacă o zi nu găseşte de lucru, nu are ce mânca.

— În ţările cele mai înaintate în civilizaţiune, îmi zicea el, acolo mai ales unde oraşele au luat o întindere fără măsură, populaţiunea proletară, atrasă de speranţa unui ciştig mai mare decît la ţară, se grămădeşte cu prisos, aşa că o mulţime de muncitori bat la uşile meşterilor şi fabricanţilor, cerînd să le dea de lucru ca să poată căpăta cu ce să-şi ţie viaţa dintr-o zi pînă într-alta, şi nimeni nu le deschide. Magaziile pline pînă în pod cu produse, care aşteaptă cu anii pînă să fie cerute, ţin banii închişi şi mai lasă ca să se întoarcă ca să înceapă alt rînd de operaţiuni; astfel lucrarea se împiedică şi pune pe fabricanţi în neputinţă de a ocupa pe toţi ciţi cer de lucru, încît o mulţime de muncitori nu au uneori altă perspectivă decît a se culca nemîncaţi şi a muri de foame.

Numărul nenorociţilor cari nu găsesc de lucru şi al acelor a căror remunerare nu este îndestulătoare creşte din zi în zi şi a adus o stare care merită atenţiunea şi sollicitudinea cugetătorilor şi oamenilor de stat. Numai în oraşul Londrei numărul acelor cari au trebuinţă de existenţă şi cărora le vin în ajutor parohiile cu legea săracilor (*poor law*), trece de 150.000, deosebit de cei susţinuţi de nenumărate societăţi de caritate; cu toate acestea, nu este dimineată să nu se găsească în parcuri şi pe strade oameni morţi, pe cari me-

dicul legal îi declară de *starvation* (mort de foame), precum ar zice mort de holeră sau de apoplexie.

În *casele de lucru* (*work-house*), stabilimente cari se deschid acelor cari nu au unde petrece noaptea, de li se dă acolo o saltea și o bucățică de pîne cu condițiunea de a plăti acea ospitalitate a doua zi în muncă, nu se găsește a li se da alta de făcut decît de a sparge pietre pentru macadamul stradelor; deși printre dinșii sunt unii lucrători, meșteri de frunte, care ar putea produce obiecte de preț.

Cerșetoria este oprită de lege, dar la tot pasul te împiedici de mîni care-ți ofer flori, jucărioare, chibrituri, cerșetori de cari nu poți scăpa decît dînd un gologan, nu ca să le iei marfa, dar ca să poți trece înainte. Nu te poți arăta la o fereastră fără să nu înceapă să-ți urle un minavet sau o primadonă de doi-trei anișori, nu ca să-ți facă plăcere, dar ca să-ți rănească urechile și să-i dai să tacă. Nu poți chema o birjă fără ca doi-trei flăcăi să nu-ți sară în ajutor, fără a fi trebuință, dar ca să-ți întinză mînila la plată.

Presă a relevat, acum în urmă, pentru Londra și pentru Berlin, niște fapte atît de hidoase și de dureroase, că se îngrozește mintea omenească, fapte cari nu pot avea originea lor decît în mizeria cea mai desperată, „*la faim est un mauvais conseiller*“*.

Răul provine, zic unii, din cauză că producțiunea a devenit prea mare și întrece trebuințele consumațiunii. Este adevărat că unele obiecte, precum sunt cele mai multe obiecte de lux și de artă, trăsurile, bijuteria, stofele bogate și altele, nu pot găsi cumpărători decît numai în clasele avute, puțin numeroase; dar nu este mai puțin adevărat că partea cea mare a populațiunilor nu-și poate procura nici hrană îndestulătoare, nici îmbrăcăminte potrivită cu cerințele anotimpurilor, nici locuințe comode și sănătoase; cu atît mai puțin le rămîne un prisos pentru obiecte scumpe de podoabă, ca să poată duce o viață potrivită cu starea de civilizațiune în care ne-au adus știința, artele și meșteșugurile.

Partea cea mare a poporului consumă puțin nu pentru că nu are trebuințe, dar pentru că n-are ce da în schimb, nu

---

* Foamea este un rău sfetnic.

are cu ce cumpăra. Este o vorbă a românului: „Postește robul lui Dumnezeu pentru că nu are ce mânca“.

Cine poate să zică că zdrențurosul și desculțul nu s-ar îmbrăca mai curat și mai elegant dacă ar avea puțință să-și cumpere haine și încălțăminte mai bune și mai îndestulătoare; că, în loc de a tremura iarna în haine de vară, nu și-ar cumpăra palton sau blană; că nu i-ar fi mai bine să locuiască în casă de zid curată și mobilată, în loc de a sta ghemuit în bordei sau colibă, fără așternut și fără scaun; că i-ar plăcea să-l ploaie din tavan și să-l fluiere vîntul din toate părțile, și că n-ar fi mulțumit să mănince în toate zilele o bucată bună de carne cu pine în loc de mămăligă în zeamă de știr.

Decît a susținea că producțiunea întrece trebuințele, ar fi mai exact a zice că marea majoritate a populațiunii nu are mijloace de a-și procura cele de trebuință, că numărul acelor care pot consuma este prea mărginit și că mulțimea este săracă.⁹

Starea muncitorului astăzi este lăsată la voia întîmplării. Nu este sigur să poată căpăta totdeauna, prin muncă, ce să mănince mîne, încît muncitorului conștiincios nu-i rămîne uneori decît să se lase să moară de foame el și copiii lui, iar celui slab de înger să-l ispitească viciul, corupțiunea și crima.

Studiul acestor rele a dat naștere la o mulțime de teorii și de sisteme. A espune aci ideile deosebiților economiști, moraliști și socialiști ar fi și lung de spus, și afară din cadrul ce mi-am tras. Voi încerca însă a espune pe cît voi putea mai scurt teoriile cari ating direct sau indirect starea muncitorului plugar și interesele agriculturii în general.

În vechime, ca și astăzi statele cele puternice au căutat să-și aproprieze pămînturi întinse în țări depărtate, unde să-și poate devărsa escedentul populațiunii și să-și creeze, printre neamurile barbare și sălbatice, consumatori pentru produsele naționale. Luptele pentru Algeria, pentru Tonchin, Congo, Asia Centrală, Insulele Caroline au fost urmările ideii coloniale. Fiecare stat caută să ocupe pe fața pămîntului o întindere cît s-ar putea mai mare și s-a creat o sistemă completă.

Coloniile, deși au fost și sunt un mijloc puternic de îmbogățire pentru patria mămă și răspîndesc civilizațiunea

europăană în țările barbare, dar nimic nu dovedește că ele să fi adus vreo ușurare muncitorilor.

Englitera, deși a prins o mare parte a globului, colonizând într-un mod sistematic și inteligent, procurând produselor sale consumatori cu milioanele și cu sutele de milioane, îmbogățind pe mulți din supușii săi, așa cum nu s-a mai pomenit, și astfel sporind bogăția sa națională, dar n-a adus nici o ușurare mizeriei muncitorilor, din contra, mizeria lor a mers tot crescând; s-ar zice că cu cât se ridică mai mult nivelul bogăției unora, cu atât crește și sărăcia mulțimii: ban la ban trage.¹⁰

Nu este o jumătate de secol de când California era o țară săracă și San-Francisco un sat mic, unde locuitorii duceau toți o viață modestă, dar îndestulată. Astăzi California este una din țările cele mai bogate din lume și San-Francisco un oraș strălucit, înzestrat cu tot luxul, cu toate înlesnirile și perfecțiunile ce știința și arta inginerescă a putut născoci; dar deodată cu bogăția s-a introdus și mizeria.

Un mijloc de îmbogățire națională a cărui popularitate merge crescând de cităva vreme, deși a fost blamat și condamnat pînă ieri de toți părinții științei economice și sociale, este sistemul vamal, punerea de dări grele pe produse și obiectele venite din streinătate, ca să nu poată concura cu cele indigene. Ceea ce se numea protecționism astăzi s-a intitulat *încurajarea industriei naționale*. Este susținut cu multă persistență de mulți liberali, deși deasupra porții secolului în care am intrat acum optzeci și cinci de ani stă libertatea, chemînd la dînsa pe cei mîhniți și scîrbiți, căci numai de la dînsa puteau să aștepte mîntuire și mîngăiere. Adevăratul liberalism este de a asigura fiecăruia, fără distincțiune de naștere și de pozițiune socială, libertatea cugețării, a cuvîntului și a acțiunii, libertatea acțiunii individuale, căci acestea sunt puterile cele adevărate ale societății și ale vieții.

Franța, al cărei sînge generos a curs mai mult de o jumătate de secol pentru apărarea libertăților, s-a făcut astăzi campionul protecționismului; l-a adoptat ca baza regimului său economic și social, regim care o va duce încetul cu încetul d-a-ndăratele la corporații și stărostii, la o feudalitate burghezească.

Pentru încurajarea agriculturii, care la dînsa, ca pretutîndeni, se află în suferință, n-a putut chibzui alt mijloc de mîngăiere și de ajutor decît a lovi grînele streine cu o dare de trei franci de fiecare hectolitru, ceea ce echivalează cu un impozit de o centimă și jumătate pe kilogramul de pîne, impozit analog cu acel din Italia asupra măcinișului, care a ridicat atîtea nemulțumiri și blesteme pînă ce tînguirile săracilor l-au făcut să înceteze.

Pentru grîul românesc în special, deosebit de cei trei franci, a mai adăogat încă o dare de 50% pe valoare, astfel că o chilă de 400 de oca de grîu românesc, al cărui preț ar fi, să zicem, 100 franci, ar plăti mai întîi 50 franci, aproape 8 franci de hectolitru, și după aceea alți 3 franci darea generală, adică 11 franci de hectolitru; încît, dacă o nevoie ar duce pe francezi să mănînce pîne de grîu românesc, ei ar plăti un impozit de cel puțin 10 centime pe kilogram de pîne; asupra cui ar apăsa mai greu această dare dacă nu asupra muncitorului, care el mănîncă mai multă pîne decît bogatul?

În Engiltera mai toate sistemele puse înainte pentru a putea ajunge la îmbunătățirea stării muncitorilor sunt bazate pe asociațiunea liberă a capitalului cu n.unca. Am arătat rezultatele norocite ce a produs această sistemă în agricultură, asociațiunea proprietarului cu muncitorii plugari, unul aducînd în tovărășie pămîntul și instrumentele agricole, iar celalalt munca lui, brațele. Nu numai că așa se face o cultură mai bună, fiecare muncitor fiind direct interesat ca pămîntul să fie cît se poate de bine lucrat, ca productul să fie mai abundent și de calitate mai bună, căci cîștigul este pentru toți, dar ceva mai mult: moralul și demnitatea muncitorului se ridică în contact cu proprietarul, care este un om de o educațiune și o învățătură mai înaltă. Acolo unde s-a întrodus această sistemă viciul băuturii a scăzut în mod simțitor.

O idee care de cîtva timp găsește răsunset chiar și în Engiltera este aceea a *naționalizării pămîntului*.

Karl Marx a susținut că ar fi un mare cîștig pentru stat dacă și-ar apropria pămîntul, plătindu-se proprietarilor actuali o rentă fixă, un număr de ani mărghiniți.

Din două una, răspund acei cari combat această sistemă: sau că în rentă, deosebit de venitul anual al pămîntului, ar

fi cuprinsă și o sumă pentru amortizare cu care să se poată compune pînă la finalul termenului valoarea pămîntului, și atunci nu este nici un cîștig pentru stat, sau că în acea rentă nu s-ar cuprinde decît venitul anual, și atunci nu ar fi răscumpărare, ci o adevărată spoliațiune. Așa ar fi cîștig, și cîștig mare pentru stat; dar ce se face cu dreptatea? Și chiar așa, adăogă ei, să zicem pentru un moment, ca să trecem peste toate considerațiunile de morală și de justiție, și că statul a devenit proprietarul pămîntului, se naște întrebarea: ce ar putea face cu dînsul decît a-l închiria la muncitori pe termene lungi sau scurte, pe 5, pe 10 sau pe 99 de ani, cu rentă în bani sau în natură, cu rentă fixă sau proporționată cu producțiunea? Apoi o asemenea sistemă a fost și este în practică în mai multe țări; rezultatele ce dă sunt cunoscute și judecate. Este ceea ce se practică în mai multe părți ale Asiei, și chiar în Turcia europeană, unde mai tot pămîntul, afară de puține excepțiuni de pămînt *mulkin* (proprietate), este sau al stabilimentelor pioase *vakuf*, sau al sultanului, *miri*, cultivatorul fiind un simplu locatar sau arendaș care plătește o rentă anuală, în unele localități în bani, în altele în natură, cam 10% din produsul dobîndit. Cu toate acestea, muncitorul agricol din Turcia nu poate fi citat ca un model de prosperitate.

S-a zis poate că turcii n-au știut să organizeze și să administreze cum ar fi fost bine, dar avem un alt exemplu, acela al Indiilor, unde nu se zice că englezului i-a lipsit spiritul și geniul organizator. Și acolo pămîntul este al statului sau naționalizat; cultivatorul, în loc de a plăti arenda sau renta la un particular, o dă statului sub numire de impozit fonciar, impozit care produce 550.000.000 franci pe an, cam jumătatea venitului Imperiului indian și, cu toată buna organizațiune, nici acolo nu se poate susține că starea agriculturului ar fi mai fericită decît în țările unde există proprietatea individuală.

Cu toate acestea, naționalizarea pămîntului are mulți adepți nu numai în Irlanda și Scoția, dar și în Marea Britanie. Însă nici cei mai înfocați partizani, nici Wallace în scrierea sa *Land-naturalisation**, nici Henry-George în

---

* Naționalizarea pămîntului.

Progress and poverty* n-au mers pînă a pretinde că s-ar putea lua pămîntul altfel decît plătindu-se proprietarului valoarea cea adevărată, care valoare, după aprețierile lui Rolland Giffon, ar fi pentru Englitera de 50.000.000.000 franci (cincizeci miliarde de franci sau două miliarde de pfunți *sterling*), iar venitul de 1.650.000.000 franci (un miliard șase sute cincizeci de milioane de franci sau șasezeci de șase de milioane de pfunți *sterling*), pe venit de 3½%.

Deși aceste sume sunt colosale și nepomenite, dar să zicem că plata ar fi posibilă și că pămîntul Engliterei ar deveni deodată al statului. Cum s-ar regula închirierea anuală, cum s-ar face repartițiunea fiecărui muncitor? Prin concurență sau prin bună tocmeală? Prin concurență, muncitorului nu i-ar rămînea nimica, pentru că lupta între mușterii ar urca în unele cazuri prețul pînă a trece peste ceea ce cultivatorul poate scoate din cultura aceluia pămînt. Prin tocmele libere ar fi a se da pămînturi de aceeași calitate la unii mai scump și la alții mai ieftin, de unde ar urma tot felul de bănuieli și de acuzări drepte și nedrepte. Dar cînd nu s-ar dobîndi prețurile cerute, a cui ar fi vina și a cui paguba?

Argumentul cel mai puternic al partizanilor naționalizării pămîntului este creșterea sau suirea naturală și progresivă a prețului pămîntului, acea supravaloare de care ei zic că nu este cu drept să profite proprietarul și că se cuvine societății întregi. Acest argument a părut așa de serios, încît a făcut pe unul din cei mai mari economiști ai veacului, pe învățatul și ilustrul profesor de la Oxford, John Stuart Mill, să susție că statul este în drept să-și aproprieze acea creștere a valorii pe care a numit-o el *unearned increment* (spor neciștigat), care nu provine nici din muncă, nici din iscusința proprietarului, ci numai din mersul natural al progresului social.

Dar atunci consecința logică a acestui argument ar fi ca și statul, la rîndul său, să fie dator a despăgubi pe proprietar cînd s-ar întîmpla ca prin forța împrejurărilor valoarea pămîntului să scază în loc de a crește, ceea ce se întîmplă de cînd în America, în Indii, în Australia s-au dat culturile cerealelor cîmpii întinse și virgine. Acolo traiul fiind mai lesnicios, și munca este mai ieftină și produsul mai abon-

---

*Progres și sărăcie.

dant; aceasta a adus în Europa o scădere însemnată în prețurile produselor și, prin urmare, o deprețiere a valorii pământului, deprețiere care în Franța a ajuns la 33% și merge tot înainte, încît este temere că va ajunge în puțin la 50%.

În fața acestei crize, mulți agricultori și-au pierdut cumpătul și, în loc de a se lupta cu nevoia și a căuta să facă o cultură mai perfecționată, în loc de a transforma unele cîmpii de arătură în islazuri și livezi, ca să dea o mai mare dezvoltare creșterii de vite, s-au lăsat descurajării, părăsesc fermele, lasă cîmpii nelucrate, fug de la țară și aleargă la orașe cu speranța d-a găsi acolo un salariu mai bun, și nu fac decît să adauge la mizeria meseriașilor, scăzînd prețul muncii prin concurența lor. Populațiunea orașelor merge tot crescînd, pe cînd cea de la țară scade, și munca agricolă devine din zi în zi mai dificilă cu cît raportul între întinderea pământului și numărul brațelor scade.

În România acest raport este de 16 hectare de agricultor, din cari 9 hectare pămînt cultivabil. Fiecare lăcomindu-se a cuprinde cu plugul, cu sapa cît poate mai mult loc, pe care nu-l poate lucra cum trebuie, pămîntul se ostenește hrînind buruieni și pai, și producțiunea merge scăzînd. Sunt acum douăzeci și cinci de ani, cultivatorii români contau producțiunea medie în griu de 18 hectolitri pe hectar ($1\frac{1}{2}$ chilă de 400 de oca pe pogon); astăzi producțiunea medie nu e mai mult de 10 hectolitri pe hectar (14 sau 16 banițe de pogon), ceea ce nu este nici a patra parte din cît produce hectarul în țările unde cultura este înaintată și unde plugăria merge înjugată cu creșterea de vite și se ajută cu îngrășări, drenajuri și irigațiuni. La noi, dacă vom escepta vreo două-trei județe din Moldova, agricultura nu se poate zice că a ieșit încă din starea primitivă. Îi luăm puținul ce putem fără a-i da nimica.

Carrey¹¹ compară pămîntul cu o bancă care nu împrumută pe cel ce hrănește decît cu condițiunea de a-i plăti datoria; și cu cît îi plătește mai bine și mai regulat, cu atît îl împrumută mai mult, dar cînd datornicul nu-i înapoiază regulat ceea ce s-a împrumutat, creditul scade, împrumuturile se micșorează, pînă îl dă afară din casă.

Din toate industriile, agricultura cere mai multă cunoștință și știință, cunoștință de fizică, de chimie, de geologie,

de meteorologie, fiziologie vegetală și animală, de știința electricității și o cunoștință adâncă a obiceiurilor și a vieții plantelor și a animalelor; cu toate acestea, educațiunea și instrucțiunea agricultorului este mai necăutată decît a tirgovețului; țăranul plugar este mai expus la pagube de lăcuste, de grindină, de înecuri și de foc fără despăgubire. Și cînd comparăm modestele mașini de cari se servă agricultura cu mulțimea și cu colosalele corăbii și vapoare cari sunt la serviciul comerțului și cu mașinile complicate și ingenioase de cari se servă industria manufacturală, să nu ne mai întrebăm de ce agricultura a rămas înapoi de celealalte două ramuri surori, nici de unde provine criza. O cauză însemnată a crizei a fost și este ruperea echilibrului ce exista mai înainte între mijloacele de cari dispuneau deopotrivă cîteșitrele ramuri ale producțiunii bogăției naționale, care echilibru de la o vreme a încetat d-a mai esista.

De la începutul veacului, și mai virtos în a doua jumătate a sa, instituțiunile de credit s-au înmulțit, au luat o dezvoltare care le-a permis să puie capitaluri mari, mijloace puternice în serviciul comerțului și fabricațiunilor, înlesniri de cari agricultura nu s-a putut folosi. Băncile de scont și de circulațiune, casele de credit de tot felul, societățile anonime și în comandită au putut procura comerțului și industriei bani cu 4, cu 3 și cu 2%, pe cînd agricultura nu s-a putut ajuta decît cu ipotecă, cu casele de credit fonciar cu 5 și cu 6½%, rate cari întrec venitul ce poate da pămîntul. Chiar în patria creditului, în bogata Engliteră, agricultorul trebuie să dea cel puțin 7% ca să-și procure bani, pe cînd comerțul și industria găsește cu 2 și uneori cu 1%, dar cu 3% oricînd.

Un fabricant sau un comerciant este destul să fie ceva, ceva cunoscut în piață de om activ și onorabil și să aibă cu ce să întîmpine micile cheltuieli ale unei instalațiuni, pentru ca prin emitere de bilete la ordin și prin polițe să-și poată deschide credite de zeci și de douăzeci de ori mai mari decît capitalul ce posedă. Cu un capital de 10.000 lei își poate procura bani și marfă pentru 100.000 și 200.000 lei cu 4% și cu 3%, pe cînd agricultorul care ar avea un pămînt de aceeași valoare de 10.000 lei nu și-ar putea procura decît un

credit de 5.000 lei, plătind 6 și $6\frac{1}{2}\%$ pe an; natura operațiilor agricole nu permite a se angaja, ca fabricantul și ca comerciantul, a plăti în termene scurte. Și nu numai că agricultura nu se poate servi de nouăle și numeroasele instituțiuni de credit cari există astăzi, dar multe fonduri cari mai înainte serveau ipotecile s-au mutat și au trecut în serviciul industriei și comerțului, unde probabilitățile de ciștiguri sunt mai mari.

Într-adevăr, în repartițiunea nedreaptă a puterilor lucrătoare există învederat o mare lacună, o lipsă de echilibru în defavoarea industriei agricole, a industriei care merită mai multă sollicitudine și îngrijire. Domnul Frédéric Fleury a căutat să facă să dispară acea nedreptate prin adoptarea unei sisteme de credit care, de s-ar realiza, ar aduce mari și însemnate servicii agriculturii.

Ideea domnului Fleury este de a mobiliza o parte a proprietății fonciare; el propune ca proprietarul să fie autorizat să emită bilete ipotecare pentru o sumă echivalentă cu a patra parte a valorii proprietății sale, bilete platnice la o scadență determinată, la 5 sau la 10 ani; acele bilete garantate de state să fie autorizate să circule libere ca biletele Băncii Franței, statul percepînd $2\frac{1}{2}\%$ pentru autorizarea și garanția sa.

Aceste bilete, zice domnul Frédéric Fleury, ar fi mai sigure decît biletele Băncii Franței, care nu sunt asigurate decît pe o valoare reală de o treime, valoare care și aceea poate să dispară; aurul din pivnițele băncii se poate fura sau jăfui, sau valoarea lui poate să scadă prin descoperirea unei mine abondante de aur, pe cînd garanția biletelor ipotecare ar fi de 12 ori mai mare. Garanția biletelor Băncii Franței este pe o valoare de trei ori mai mică, pe cînd biletele ipotecare ar fi garantate pe o valoare de patru ori mai mare, valoare care nu se poate nici fura, nici jăfui.

În toți timpii vechi și moderni s-au ivit idei de reforme sociale, unii reformatori mergînd cu gîndul pînă la răsturnarea completă a societății actuale și la edificarea de sisteme ieșite din imaginațiunea lor și așezate pe alte baze și pe alte principii. Astfel a fost de exemplu societatea saint-simoniană, fourrieristă cu falansterile și altele, cari au apă-

rut lucrînd pe fața în Franța, îndată după revoluțiunea de la 1830, sisteme cari nu țineau seamă nici de familie, nici de proprietate, nici măcar de religie, utopii cari nu puteau să aibă o viață lungă și care au dispărut lăsînd numai un suvenir istoric.

Revoluțiunea de la 1848 a scos la lumină ideea atelierelor naționale, care s-au stabilit domnește în Palatul Luxemburg, sub direcțiunea lui Louis Blanc. Ideea nu era nouă, căci se întemeia pe principiul asociațiunei muncii cu capitalul, idee aplicată în multe cazuri cu succes în Englitera, cu deosebirea numai că acolo erau asociațiuni libere formate prin inițiativa muncitorilor cari aduceau în asociațiune și munca, și capitalul lor, pe cînd în atelierelor naționale din Paris muncitorii aduceau în asociațiune numai munca, iar capitalul era pus de guvern, de la stat, un capital pentru care muncitorul francez nu putea să aibă acea iubire și durere de inimă ce avea muncitorul englez pentru capitalul adus de dînsul, fruct al muncii sale anterioare, al silinței, al economiei și al privațiunilor, capital pentru care avea grija să se păstreze și să sporească. Aci puțin îi păsa uvrierului francez dacă se periclita sau se pierdea un capital care nu era al lui. Și de unde în Englitera sistemul asociațiunilor cooperative au dat rezultate bune, în Franța rezultatul atelierelor naționale a fost descurajător.

Focarul ideilor socialiste era în Germania, de unde au ieșit o mulțime de sisteme de asociațiuni, avînd toate de scop organizarea muncii. Nomenclatura chiar ar fi lungă. Voi cita însă pe unii din reformatori și organizatori.

Schulze Delitsch, care era de școala engleză, vedea mîntuirea muncitorilor numai în ajutorul lor mutual, în înființarea de ateliere prin asociațiunea muncii cu capitalul adus de muncitori din economii și păstrare. El zicea că muncitorul trebuie să învețe a nu aștepta îmbunătățirea soartei sale decît numai de la propria sa inițiativă, iar nu să recurgă la ajutorul guvernului și să nu aștepte de la stat.

Lassalle era și el partizan al asociațiunei celor două puteri productive, munca și capitalul, dar zicea că mijloacele nu iartă pe muncitori să aducă în asociațiune un capital suficient și cerea ca și statul să vie în ajutor. Pentru formarea

acelui capital, propunea o dare generală precum este aceea pentru săraci în Englitera (*poor law*), cari bani să nu se împartă zilnic la cei lipsiți, ci să se formeze cu ei un fond special, o bancă centrală administrată de asociațiunea generală a muncitorilor. El credea că putea să aplice sistemul său cu un ajutor de la stat de *o sută de milioane de talere* (372 milioane franci). Ideea lui era ca în puterea acestui fond să se emită bilete pentru suma de trei sute de milioane de talere (1.116.000.000 franci).

Lassalle era un socialist conservator, care atribuia mizeria muncitorilor industrialismului și bancocrației; tînăr, ager, erudit și elocinte, cuvintele lui aveau un mare răsunset mai ales în Germania. Principele Bismarck avea o mare considerație pentru caracterul și ideile ce propaga. Iată ce zicea marele cancelar la 1878 în Parlament:

„Dacă cineva ar voi să încerce o întreprindere de asemenea natură, s-ar putea foarte bine să aibă trebuință de o sută de milioane de talere; un asemenea lucru nu mi s-ar părea nici nebunie, nici absurditate. În Ministerul de Agricultură facem încercări asupra deosebitelor sisteme de cultură, n-ar fi oare bine să facem asemenea încercări și în privința muncii omului, ca să încercăm a rezolva, prin îmbunătățirea soartei muncitorului, cestiunea numită *democrația socială*. Imputarea ce mi s-ar putea face este că m-am oprit în cale, ar fi să mi se zică că n-am stăruit pînă la dobîndirea unui rezultat satisfăcător; dar mi-a lipsit timpul. Politica dinafară mi-a absorbit toate gîndurile. Îndată însă ce voi avea timp și ocaziune, sunt foarte hotărît a mă ocupa de această cestiune.“

Aceste cuvinte au făcut pe mulți să prenumere pe principele Bismarck între adepții lui Lassalle, cu atît mai mult că la congresul economist de la Eisenach la 1876 a trimis acolo pe amicul său Wagener, care a dezvoltat teza regalității, zicînd că instituțiunea monarhică nu poate avea viitor decît întorcîndu-se la originea sa, adică arătîndu-se atît în teorie, cît și în practică scutul dreptului celui slab și protectorul nenorociților. Iar de va căuta sprijinul printre baronii industriei și printre principii bursei, autoritatea îi va scădea și se va cufunda.

Karl Marx și Bakunin¹², exagerînd mai în urmă ideea asociațiunilor, au ajuns dintr-o iubire rău înțeleasă a muncitorilor la naționalizarea pămîntului, la naționalizarea instrumentelor de muncă; e de observat că nici Lassalle, nici Karl Marx n-au pus înainte și cestiunea naționalizării banilor¹³. [...] Ţelul către care tindeau colectivisții era:

Proprietatea pămîntului și a instrumentelor de muncă să fie colectivă a tuturilor;

familia de astăzi să fie înlocuită cu o familie egalitară și liberă, căci cea de astăzi este opresivă, căci ține pe femeie și pe copiii robi ai bărbatului și ai tatălui;

înlocuirea stării actuale printr-un organism social bazat pe cea mai completă autonomie a grupelor și a comunelor federate pentru organizarea serviciilor publice; cultura completă a pămîntului, înfrumusețarea globului și fericirea comună;

egalitatea civilă, politică și economică a tuturor ființelor omenеști, fără distincțiune de sex, de culoare, de soi și de naționalitate;

garanția independenței individuale, lăsînd în posesiunea fiecărui producător escedentul valorii obținute prin lucrarea sa asupra materiei ce a lucrat;

asigurarea fiecărui membru a societății va dobîndi cu cheltuiala colectivității o instrucțiune integrală și profesională în raport cu totalitatea cunoștințelor din timpul său.¹⁴

O idee care a avut un mare răsunset și care într-o vreme ajunsese a dispune de mari mijloace este Internaționala; numără membrii săi în Europa și în America cu milioanele. Dar, în loc de a întrebuița fondurile ei a susține și a încuraja asociațiunile de muncă, a întrebuițat contribuțiunile membrilor a susține și încuraja grevele. Astăzi muncitorii au început a înțelege că grevele au reușit uneori a sili pe patroni să acorde o sporire de salariu, dar n-au întîrziat a scumpi prețul obiectului și, prin urmare, a împuțina numărul mușteriilor, și mulți lucrători rămîn pe dinafară fără a li se putea da de lucru.

Din exagerație în exagerație, unii din adepții lui Karl Marx și ai lui Bakunin au mers pînă a propaga că:

Dumnezeu este un mare inamic al poporului,
că
nu trebuie nici credință, nici supunere, căci numai astfel se poate edifica o societate nouă, democratică, socialistă,
că
nu trebuie nici patrie, nici națiune; nimic alt decît comuna și omenirea,
că
patria este o idee abstractă și seacă, în numele căreia regii împing popoarele a se măcelări unele pe altele,
că
patria este un fapt fiziologic care se mărginește în casa ce locuiești, în comuna în care muncești, iar mai încolo nu trebuie să vezi decît cercul în care domnesc aceleași principii și unde se dezvoltă aceleași trebuințe.
Iată la ce aberațiuni poate ajunge spiritul omenesc cînd pierde din vedere principiile primordiale ale moralei, ale drepturilor și ale datoriilor.¹⁵

ION GHICA

XXV

IOAN CÎMPINEANU

Discurs rostit la Academia Română la 28 martie 1880

Științele naturale au fost obiectul principal al studiilor mele din tinerețe. Descoperirile lui Cuvier și ale lui Elie de Beaumont asupra formațiunilor geologice și asupra succesiunii locuitorilor pământului deschideau în spiritul meu un orizont plăcut vieții în care voiam să intru. Admiram cum Arago și Dumas¹ făceau inteligibile, chiar diletanților științei, cestiunile cele mai complicate și mai transcendente ale filozofiei naturei și cum învățații secolului al XIX-lea învâneau pe toată ziua știința cu o mulțime de descoperiri. Urmam cu religiozitate miile de observațiuni și experiențe cu cari Humboldt pregătea marea operă științifică ce a lăsat lumii. Dară evenimentele, la cari mi-a fost cu neputință să nu iau și eu parte, m-au distras de la studiile mele de predilecțiune, m-au dezlipit de acele ocupațiuni liniștite și plăcute și m-au aruncat în vârtejul luptelor politice, atât de crincene și de pasionate, cari se urmează la noi continuu de atîția ani.

Nu aș fi cutezat niciodată să solicit un fotoliu într-această incintă; dar a fi chemat de libera voastră mișcare a fost un onor prea mare pentru mine ca să nu simt cea mai adîncă recunoștință și mindrie. Și, dacă interpret bine intențiunile de cari ați fost animați cînd m-ați admis între voi, îmi zic că ați voit să dați o probă că în spiritul ce animă învățatul vostru corp nu despărțiți legile lumii morale și politice de acelea ale lumii fizice și că priviți studiul societăților omești ca o situațiune care ține și de științele naturei, și de

ale spiritului. Ați voit să arătați că aliați morala și politica cu științele exacte și că cereți de la oamenii de stat a nu mărgini lucrarea lor numai în apărarea drepturilor țării și în organizațiunea administrațiunilor, dară că cereți să îngrijască totodată și de dezvoltarea științelor, a artelor și a meseriilor, căci numai astfel s-ar înțelege misiunea ce au de îndeplinit către țară și către națiune.

Dintr-acest punct de vedere nu cred că aș fi putut să aleg un subiect mai potrivit cu intențiunile voastre decit vorbindu-vă de un om care a luptat o jumătate de secol pentru dezvoltarea morală, intelectuală și națională a poporului român, pentru răspîndirea științelor, artelor și meșteșugurilor în cari el vedea redobîndirea drepturilor naționale ale patriei noastre.

Acei cari au auzit de Ioan Cîmpineanu² la tribună vă pot spune că el a fost un orator mare și un apărător aprig al drepturilor naționale. El este acela care a redeschis în România lupta pe tărîmul politic și care, prin apărarea ce a susținut în contra acelor cari voiau să ne răpească autonomia, ne-a lăsat o pagină frumoasă în istoria politică a țării.

Prin cugetările sale înalte, prin elocința sa și prin încurajările ce a dat literaturii române, numele său are drept la un răsunset în mijlocul învățatului vostru corp. Prin devotamentul și prin sacrificiile ce a făcut pentru țară, el a dobîndit drepturi imprescriptibile la recunoștința tuturor românilor.

Suferințele și nenorocirile unei țări fac de multe ori educațiunea oamenilor politici; ele, cînd nu corump și nu omoară spiritul, înalță inima, întăresc credințele și devin o școală de patriotism, de sacrificii și de abnegațiune.

Într-o noapte de iarnă Luxandra, soția lui Scarlat Cîmpineanu, era chemată la Curtea domnească. Niculae Mavrogheni, domnul de atunci, o primește cu toate onorurile cuvenite rangului și familiei sale, îi vorbește cu respect și blîndețe, făcînd o mare laudă despre meritele soțului său; cînd deodată acel domn maniac începe a plînge și a se bate cu pumnii în cap, povestindu-i visul ce zicea că avusese chiar într-acea noapte: îi spune că o văzuse în somn călătorind pe drumul Giurgiului către Țarigrad și că-i confisca averea. Cînd tînăra femeie ajungea în capul scării palatului, se întîlnea cu realizarea visului domnesc. Era luată pe sus de

arnăuții curții și aruncată într-un car mocănesc. Vodă rîdea privind această scenă după fereastră, strigîndu-i: „καλόν κατεβόδιον“ (călătorie bună).

A doua zi, o șaică dezbarca la Rusciuc încă o familie de exilați; d-acolo era dusă la Eskizara și, mai în urmă, în temnița de la Edi-Kule (Șapte-Turnuri) din Constantinopol, unde a fost deținută mai mulți ani, pînă cînd Rusciucii Hasan-pașa a pus un termen tiraniei lui Mavrogheni, luîndu-i capul. Atunci s-au liberat familiile surghiuniților, și refugiații s-au întors la căminurile lor.

Vina Cîmpinencei era că bărbatul său nu voise să rădicese oaste românească, ca să meargă să se bată alături cu turcii în contra austriacilor, nemților cu coadă, cum le ziceau românii.³

Iacă epoca în care Ioan Cîmpineanu a văzut ziua.

Născut dintr-un tată pe care nu l-a putut cunoaște decît prin numele lăudat ce a lăsat printre boierii țării și dintr-o mamă model de iubire și devotament, albită înainte de timp în suferințele celei mai nemiloase închisori

Constantin Cîmpineanu, fiul cel mai mare al lui Scarlat Cîmpineanu și frate lui Ioan Cîmpineanu, om de o înaltă învățătură, elevul cel mai lăudat al renumitei școale a lui Lambru Fotiadi, școala în care s-a format inima și spiritul multora din grecii cari au ilustrat patria lor prin sabie și prin condei, în timpul luptei pentru regenerarea Greciei.

Acel frate mai mare al lui Ioan Cîmpineanu, care de copil împărțășise cu maică-sa întemnițarea de la Edi-Kule, i-a servit de tată. El i-a vorbit de tirania și de corupțiunea fanarioților, de umilirea țării, de drepturile ei nesocotite și călcate în picioare; l-a trimis să urmeze în școala lui Vardalah și a lui Comita și i-a dat de institutor pe Laurençon, un nobil francez care, după ce luase o parte activă și entuziastă în revoluțiunea cea mare a Franței, neputînd mai în urmă să se împace nici cu excesele iacobinilor, cari făcuse din teroare un mijloc de guvernare, nici cu regaliștii care chemau pe streini în ajutorul Burbonilor, scăpat ca prin minune din temnița din care *Chenieri* și *Lavoisieri*⁴ ieșeau numai ca să se urce pe eșafod, trăia pribeag în București, cîștigîndu-și hrana vieții dînd lecții de limba lui Voltaire și a lui Rousseau, semănînd în țară depărtată ideile cele mari și generoase ale Revoluțiunii franceze, alinîndu-și astfel durerea ce simțea

în sufletul său, văzînd cum ideile extreme compromit cauzele cele mai bune și fac ca omenirea să se învîrtească într-un cerc vițios, trecînd de la libertate la licență și la anarhie, de la anarhie la despotism și tiranie, ca să înceapă de la căpătîii același cerc, și cu toate acestea pășind tot înainte.

Sub îngrijirea unor asemenea învățători și cu exemplele cele frumoase ce avea de la un frate model de virtute și de patriotism, un spirit deștept ca acela al tînărului Cîmpineanu nu putea să nu primească adînc întipărirea binelui și a frumosului.

Dintr-o familie din cele mai vechi ale țării, nepot al lui Cantemir și al vornicului Cîndescu, frate cu boierul cel mai considerat și mai stimat de Grigorie-vodă Ghica, locul lui Ioan Cîmpineanu era însemnat la curte și în mijlocul boierimii, dară inima lui îl trăgea mai mult către lumea învățată, către profesori, către oamenii de litere și către artiști, către oamenii de talent, de spirit și de gust, către aceia cari totdeauna și pretutindeni pregătesc viitorul unei țări.

Un om pentru care el avea o deosebită afecțiune era un umil călugăr din Mănăstirea Căldărușani, care știa să-i vorbească de originea românilor, de vitejiile lor, de tractatele domnilor celor vechi cu sultanii, de trecerea Bucovinei din minile muscalilor într-ale Austriei printr-un act inic și fără valoare în drept, de cesiunea Basarabiei, călcîndu-se în picioare principiile cele mai sacre ale dreptului ginților.

Într-o seară, pe cînd se afla în serviciu la Curtea domnească, auzînd pe Grigorie-vodă că zicea către un boier că, în lipsa mitropolitului Dionisie Lupu, nu mai putea lăsa scaunul arhipăstoresc vacant și că, de ar cunoaște un călugăr român cu inimă și cu învățătură, l-ar face mitropolit și ar scăpa țara de călugări străini. La aceste cuvinte, Ioan Cîmpineanu nu s-a putut stăpîni; mulțumirea lui a fost atît de mare auzînd aceste cuvinte din gura domnului, încît cu riscul de a fi înfruntat, a strigat din colțul unde sta respectuos:

„Este unul măria-ta!“

Informațiunile luate de domn confirmînd recomandățiunea Cîmpineanului, călugărul Grigorie fu chemat la palat, unde erau adunați toți boierii. Domnul, urmat de postelnicul său Alexandru Ghica, înaintează către călugăr și-i pune în mînă cîrjea arhipăstorescă, zicîndu-i:

„Nici celui care a alergat, nici celui care s-a rugat, ci celui care a binevoit Dumnezeu“.⁵

Surprinderea boierilor fu mare, criticele multe, dară țara dobîndise un mitropolit virtuos, adevărat român, căruia îi era dat să devie un martir al credințelor și al patriotismului său. Mănăstirile închinat s-au luat atunci din minile grecilor și egumeniile s-au dat toate clerului român.

Era în natura lucrurilor de atunci ca, deodată cu intrarea trupelor rusești, călugării greci să fie reinstalați în mănăstirile zise închinat.

După instalarea guvernului rusesc, la 1828, cu Pahlen și Zaltukin, ca prezidenți plenipotenți, a început pentru virtuosul nostru mitropolit o eră de persecuțiune și de suferințe; puține luni după intrarea trupelor rusești a fost exilat la Kiev. Un exil de șase ani într-o climă aspră și viața ascetică ce petrecea ca călugăr i-au ruinat sănătatea. Numai la venirea noului domn Alexandru Ghica, la 1834, mitropolitul Grigorie s-a liberat din exil, deodată cu încetarea ocupațiunei străine; a venit în scaunul arhiepiscopal bolnav, prăpădit în sănătate, ca să-și dea obștescul sfârșit. A adormit în Domnul ca un sfânt, binecuvîntînd țara și turma pe care a iubit-o atît de mult. Memoria lui scumpă românilor va fi totdeauna încungiuată de aureola martiriului.

Grigorie Ghica, care se suise pe scaunul domniei la 1822, în urma morții lui Tudor Vladimirescu, era dintre boierii aceia cari lucrau de mulți ani pentru redobîndirea drepturilor strămoșești.

Ideea care predomina în acel partid era că dreptul de suzeranitate, astfel cum rezulta din capitulațiunile încheiate de vechii noștri domni cu Înalta Poartă, erau o garanție pentru păstrarea naționalității noastre; exemplele celor ce se petreceau în Bucovina și Basarabia, de cînd aceste provincii românești încăpuse pe minile nemților și ale rușilor, îi întărea și mai mult în această credință. Acei boieri recunoșteau că turcii, deținînd fortărețele de pe țărmul românesc, numind domni d-a dreptul, fără de a fi aleși de țară, monopolizînd exportul produselor noastre și trimițînd firmanuri, nesocoteau tractatele. Dar își ziceau totdeodată că de la o vreme încoace Imperiul otoman mergea tot slăbindu-se și că, mai curînd sau mai tîrziu, era să vie ziua cînd acel imperiu să se desfacă în elementele sale constitutive și că atunci

independența României va fi o consecință naturală a evenimentelor ce au să se desfășure.

Lucrarea aceluia partid, în care figurau pe la finitul secolului în întiiul rând banul Brincoveanu, banul Dumitrache Ghica cu fiii săi, banul Scarlat și Grigorie Ghica, logofătul Ienăchiță și fiul său cluceru Alecu Văcărescu, Constantin Bălăceanu, vornicul Scarlat și fiul său Constantin Cimpianeanu, logofătul Nicolae Dudescu, era de a pregăti națiunea din vreme, ca acea desfășurare de evenimente care se pregătea să o găsească destul de luminată și de pregătită ca să poată profita de dinsele pentru întărirea statului român; căci dacă, din contra, ar fi fost să ne găsească într-o stare de inferioritate în comparațiune cu populațiunile de cari suntem incungiurați, nu numai că nu am fi știut să ne servim de drepturile noastre, dară chiar independența ce s-ar fi dobândit nu era să aibă alt rezultat decit acela de a ațîța și mai mult lăcomia puternicilor vecini și ar fi fost neconținut amenințată de a trece sub un jug mai anevoie de purtat, precum s-a întâmplat cu tătarii din Crim și cu Polonia.

Pentru a nu deveni dar victima acelor jocuri politice, ei credeau că nu era de dorit ca disoluțiunea Imperiului otoman să fie precipitată, ca să lase românilor timpul să se deștepte și să se lumineze; dară își ziceau totodată că trebuie să lucreze neincetat la dezvoltarea simțului național și să caute a se folosi de toate împrejurările ca să se redea țării drepturile ei călcate, reintrind în litera și în spiritul tractatelor celor vechi.

Pe aceste baze boierii nostri au vorbit generalului Sébastiani, cînd a trecut prin București, la ducerea sa la Constantinopol ca ambasador al lui Napoleon cel Mare.

Pe lângă acest partid mai exista pe la începutul secolului și un altul. Unii din boieri simpatizau cu politica propagată de Eteria grecească, care lucra la răscularea tuturor creștinilor din Orient și la desființarea imediată a dominațiunii otomane — politică încurajată în Franța și în Anglittera de lum. . . universitară și patronată în România de consulatul rusesc.

Din punctul lor de vedere, grecii aveau cel mai mare interes să urmărească realizarea aceluia scop, căci la ei învățătura era răspîndită în toate clasele, pe cînd celealalte populațiuni nici nu se gîndeau încă la înființarea de alte școli

decît cele greceşti. Clerul ortodox pretutindeni în imperiu era grec, avînd în mîinile sale toate averile bisericeşti; grecii erau poporul cel mai luminat şi mai avut din Orient. Simţul naţional era la ei dezvoltat în cel mai mare grad, pe cînd celealalte popoare ale Orientului confundau încă naţionalitatea cu biserica, încît bulgarii, arnăuţii, românii din Macedonia se credeau greci, fiindcă biserica lor se numea biserica ritului oriental grec.

Grecii, în starea în care se aflau, puteau să aspire a înlocui pe turci în dominaţiunea imperiului. Ei se răsculau în numele patriei: *διὰ τὴν πατρίδα* şi în numele naţionalităţii elene: *διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος*, iară celealalte popoare se sculau pentru religione, *za vera*.

Cu cît Imperiul otoman ar fi căzut mai curînd, cu atît grecii, acest neam mic, numărînd cel mult două milioane de suflete, aveau mai multă probabilitate de a creşte numărul lor, absorbînd naţionalităţile Turciei, pe cari încă şi astăzi tot cred că le pot deznaţionaliza prin şcoli şi prin biserică, precum caută să facă cu românii din Macedonia şi cu albanezii, lucru ce era să devie cu neputinţă mai tîrziu, cînd simţul gintii s-ar fi deşteptat în acele populaţiuni, precum s-a deşteptat şi se deşteaptă pe toată ziua mai mult.

Ioan Cimpineanu era unul din adepţii cei mai călduroşi partidului curat românesc, al căruia unul din membrii cei mai activi şi mai importanţi era fratele său Constantin.

Pe la începutul mişcării din 1821, guvernul în amîndouă principatele era în mîinile grecilor şi boierilor eterişti, cari se puseseră la discreţiunea lui Ipsilante, venit din Rusia ca să ia comanda insurecţiunii. Insurecţiunea luase un avînt însemnat prin puternicul concurs al lui Vladimirescu, om de arme, energic şi foarte influent în judeţele de peste Olt, unde se păstra încă viu spiritul războinic.

Cei mai mulţi din boieri, şi chiar dintr-acei cari se realiaseră la acţiunea zavergiilor eterişti, speriaţi de prădăciunile cetelor răspindite a căpitanilor lui Ipsilante, părăsiseră ţara şi refugiseră în Braşov şi în Sibii peste Carpaţi, de unde nu s-au întors decît atunci cînd atitudinea luată de Ipsilante începuse să deschidă ochii lui Vladimirescu şi-l făcuse să vază cursa în care căzuse, puindu-se cu totul şi în toate la discreţiunea Eteriei, deşteptare tîrzie pentru el sărmanul, care a expiat crud încrederea ce a avut. El, care putea să

moară ca Botzari sau să trăiască ca Coletti, și-a plecat capul călăilor lui Ipsilante, ca să nu compromită viitorul țării sale, expuind-o la vindicta turcească.

Sacrificiul lui Vladimirescu a fost un act de cel mai mare patriotism. El a început ca un erou și a sfârșit ca un martir, deschizându-ne nouă calea către redobândirea drepturilor naționale.

La chemarea românilor sub steagul național la 1831, Ioan Cimpineanu, deși de o sănătate foarte delicată, a fost din cei dintâi a răspunde la apel. Rangul său de paharnic îi da dreptul la gradul de căpitan; mai în urmă, ajuns maior, i s-a dat comanda unui batalion din regimentul staționat în Ploiești, avind ofițeri subalterni pe Nicolae Golescu, pe Ioan Voinescu II, pe Nicolae Teologu, pe Dimboviceanu și pe alții tineri ofițeri, cari toți s-au distins și s-au ilustrat în viața publică.

O împregiurare cu totul neașteptată a făcut ca generalul Kisselef, guvernorul rus de atunci, să cunoască pe Ioan Cimpineanu.

Orășenii ploieșteni și locuitorii satelor de prinprejur, lipsiți de hrană și nemaiputind duce numeroasele sarcini și biruri, podvezi și angarale, se răsculase, pusese mâna pe arme și campau de mai multe zile pe strade și pe maidanuri, nemaivoid să recunoască nici o autoritate. Amenințările și incurările cazacilor rusești nu putuse să-i facă să reintre în liniște; începuse să ridice șanțuri de apărare pe piața oborului. Curierii se succedau pe tot minutul între București și Ploiești. Generalul guvernor se găsea în cea mai mare neodihnă și nedumerire, căci nu-i convenea Rusiei să se știe în lumea politică că românii nu erau mulțumiți de guvernul rusc, aceasta mai ales într-un moment când cabinetul de Petersburg își da toate silințele să facă pe Europa să creadă că românii erau atît de fericiți, încît toate aspirațiunile lor naționale se rezumau în dorința de a fi încorporați în imperiul țarului. Pozițiunea în care se afla generalul Kisselef era dificilă, căci pe de o parte nu-i convenea să înăbușească răscoala prin vărsare de sînge, și pe de alta nu putea să lase lucrurile să ia proporțiuni mari într-un timp cînd lupta de pe malurile Vistulei făcea să răsune Europa de strigătul: „Să trăiască Polonia!“ și cînd victoriile lui Hlopinsky, lui Skrisnewsky și lui Denbinski sileau pe împăratul Nicolae

să-și tragă oștirile din România ca să le întrebuițeze în contra Poloniei.

După mai multe zile de iritațiune, generalul Kisselef s-a hotărît să ceară concursul miliției române; atunci batalionul comandat de Cîmpineanu a fost însărcinat cu trista misiune de a restabili liniștea prin arme. Maiorul comandant, lăsînd trupa la o parte, intrînd singur în mijlocul poporului, a avut nespusa consolațiune de a potoli răscoala prin puterea cuvîntului, făcînd pe fiecare să se retragă fără a vărsa cea mai mică picătură de sînge românesc.⁶

Cîmpineanu era totdeauna ascultat de popor, pentru că cuvintele sale erau pline de rațiune și de distincțiune; vorbea din curățenia inimei și din puterea convicțiunilor.

Generalul i-a mulțumit trimițîndu-i „Crucea Sfîntului Vladimir“.

Tot în acele vremi, generalul Kisselef s-a adresat la fratele cel mare al Cîmpineanului, oferindu-i Ministerul Cultelor, zicîndu-i că, deși cunoștea aversiunea ce avea de a servi sub un guvern strein, dară credea că, oferindu-i un serviciu cu totul fără amestec în politică, nu putea să se atingă întru nimic credințele și convicțiunile sale. După o convorbire, care a fost o profesiune de credință francă și leală din partea lui Constantin Cîmpineanu, generalul rus i-a strîns mîna, zicîndu-i că-l stimă pentru sentimentele sale cu atît mai mult cu cît, de ar fi român, nu ar cugeta altfel pentru țara lui.

Generalul Kisselef avea inima și spiritul deschis sentimentelor celor mari. Cînd era ambasador la Paris, pe la anul 1862, om în etate de 80 de ani, Touvenel, ministru trebilor dinafară al lui Napoleon III, zicea, vorbind despre dînsul, că nu cunoștea în toată diplomația europeană un spirit mai tînăr prin sentimentele sale și mai accesibil la ideile mari și generoase.

Mai în urmă, maiorul Cîmpineanu, dînd dovezi de aptitudine politică și administrativă, a fost numit director de minister; atunci cariera militară a devenit pentru dînsul numai nominală, și iacă-l aruncat în virtejul și în ocupațiunile luptelor politice.

La 1833, rămas singur Cîmpineanu, prin moartea fratelui său Constantin, stăpîn pe o avere din cele mai însemnate, stabilit în București, casa lui a devenit locul de întîlnire al tuturor oamenilor de talent. Și dacă prin poet înțelegem pe

omul care are simțul a ce este mare și frumos, a cărui inimă bate la orice faptă nobilă și patriotică, la orice cugetare înaltă și care respinge de la dînsul orice nu este demn și curat, putem zice că el era un adevărat poet. El nu numai că iubea literatura și artele, dară simțea ca poetul și ca artistul. S-a pus în capul Societății filarmonice, a înființat școala în care s-au format mai mulți artiști dramatici români și a devenit fondatorul Teatrului Național. Într-acest ram al literaturii el vedea ceva mai mult decît o școală de moravuri; pe lîngă glorificarea faptelor și caracterelor celor mari, era pentru dînsul un mijloc de a da românismului un avînt și de a deștepta simțul național. Memoria lui va fi neștersă în inimile autorilor și artiștilor noștri dramatici. Printr-însul românii au putut cunoaște pe Racine, pe Corneille, pe Molière și pe Alfieri.

Într-o luptă continuă de mai mulți ani în contra indifeerenței și a relei-voințe, lesne de înțeles, în contra teatrului național, din partea unui guvern care nu putea decît să caute să placă streinului, și-a mistuit o mare parte a averii sale.

Cîmpineanu n-a scris nici o carte, dar a făcut mai mult: a îndemnat pe toți oamenii de talent dintr-acea epocă să scrie. Acei cari l-au auzit judecînd o operă sau dînd consiliile sale judicioase asupra unei scrieri pot spune cît era de dezvoltat într-acel om gustul literar și artistic.

Stenografia, cu totul necunoscută pe atunci la noi, nu ne-a transmis elocintele cuvînte rostite de dînsul în Obșteasca Adunare; dar acei cari l-au auzit în Camera de la 1835 pînă la 1839 ne pot spune că el a inspirat la o generațiunea întregă simțemintele patriotice.

Humboldt, vorbind de marele Arago, zicea că descoperirile și lucrările sale științifice erau mari și numeroase, dară că mai mari și mai numeroase erau acelea ce a pus pe alții să facă prin consiliile și prin indicațiunile sale.

Într-un timp cînd în lumea noastră robia și claca erau considerate ca niște drepturi naturale de cari uzau, fără a simți conștiința lor cituși de puțin vătămă, el era din micul număr al acelor care deplorau nedreptatea care apăsa două clase foarte numeroase ale țării. Devenit deplin stăpin pe averea sa, a liberat îndată mai multe sute de suflete din robie și a desființat claca la moșia sa, împrumietărînd pe locuitori. Vestitul lăutar Dumitrache, care sub un alt cer ar fi

dobindit un renume european, acel menestrel al tuturor veselilor și întristărilor caselor boierești, vioara care a făcut mirarea lui Artot și a lui Liszt⁷, povestea chiar el cum devenise om liber: boierul al cărui rob fusese, simțindu-l cu bani, i-a propus să-i vinză libertatea pe o mie de galbeni, dar el, neavînd decît trei sute, restul de șapte sute de galbeni l-a găsit în generozitatea colonelului Cimpineanu. Își plătea datoria de recunoștință cîntînd la orice ocaziune, de ar fi fost chiar la masa domnească, cîntecul popular:

Aideți, frați, la Mărgineanu,
Să scăpăm pe Cimpineanu.⁸

La 1834, Cimpineanu fu ales deputat al județului Brăila. Intrînd în Obșteasca Adunare, s-a găsit alături cu fostul său șef de regiment, cu vornicul Emanoil Băleanu, și cu doi amici din copilărie, cu Iancu Ruset și cu Grigorie Cantacuzino, cu cari în tinerețe visase îmbunătățirea soartei României, cîteșipatru boieri și feciori de boieri din cei mai considerați pentru spiritul lor cultivat, pentru caracterul lor onorabil și independent. Chiar de la cele dintîi ședințe s-a stabilit într-acești buni români o comunitate de idei și de acțiune.

Deși boierii țării fusese chemați, patru ani mai înainte, la 1830, în Adunarea Extraordinară să discute Regulamentul organic, dar o lege redijată și votată sub presiunea unei ocupațiuni armate și sub președința consulului rusesc, pe cînd țara era guvernată de un general strein, nu putea fi considerată decît ca o operă impusă de streini.

Acești patru bărbați au pus baza principiilor cari trebuiau să-i conducă la reformarea aceluiași Regulament, căutînd totodată a se folosi de dispozițiunile cele bune cuprinse într-însul, pentru a dota țara cu școli, a înființa comunicațiuni lesnicioase între centrurile de producțiune și export cu centrurile de producțiune, a regula cursul gîrlelor și a le face plutitoare, a sili pe impiegații administrațiunii a se ține în marginile atribuțiunilor lor, a face justiția independentă de influența guvernului și de fluctuațiunile politice, a pedepsei abuzurile și prevaricațiunile și a obliga pe fiecare la paza legilor.

Pe aceste baze s-au unit acești patru bărbați, formînd un grup modest și nebăgat în seamă la început, dar pe lingă care au venit de s-au adunat unul cite unul toți acei deputați cari

doreau binele și înaintarea țării; în mai puțin de doi ani, acest partid devenise majoritatea Camerei și conta în sinul său pe doi din prelații cei mai cuvioși și mai învățați: pe Cesarie de la Buzău și pe Ilarion de la Argeș. Țara întreagă era cu partidul Cîmpineanu, partid care prin tăria convicțiunilor și prin curajul său a lăsat urme neșterse în istoria noastră parlamentară.

Majoritatea acelei Camere n-a lipsit niciodată de la datoriile sale, a cenzurat cu scrupulozitate actele guvernului, a cercetat totdeauna fără preget socotelele vistieriei, și pentru cheltuielile ce găsea făcute fără de a putea fi justificate prin voturile Adunării sau prin legi speciale obliga pe miniștri a le restitui tezaurului, împreună cu acele deturnate de la destinațiunea lor, împotrivindu-se neconținut la cheltuieli nesocotite și nefolositoare.

Strinse erau p-atunci baierile pungii statului!

Nu ne putem opri de a avea un mare respect pentru bărbații cari compuneau Adunarea condusă de Cîmpineanu, cînd considerăm importanța legilor prelucrate și votate de dînsa, și nu putem să nu admirăm pe acei bărbați și să nu-i binecuvîntăm cînd considerăm curajul și devotamentul lor în față cu împrejurările dinîntu și dinafară.

Guvernul, constrîns în marginile legalității, a voit să scape de asprul control al acelei Camere prin intimidare; dar la ofisul sau mesagiul prin care domnul recomanda mitropolitului, ca președinte al Camerei, să *distrugă spiritul răzvrătitor și primejdios* ce zicea că se introdusese în Adunare și să *nu o lase să se conducă de niște intriganți și ambițioși ca Ioan Cîmpineanu, Ioan Ruset și Grigorie Cantacuzino* (sic), Camera a răspuns printr-o adresă prin care punea sub ochii domnitorului incapacitatea și neîngrijirea ministrilor.

Dar era în suspens o cestiune mare, menită să aducă o adevărată furtună politică și o luptă crîncenă în Obșteasca Adunare. Această cestiune era revizuirea Regulamentului organic, cerută de guvernul rusesc, lucrare rezervată legislației celei nouă, pentru care se pregăteau din vreme alegerile.

Consulul rusesc, interesat a se admite modificările propuse de dînsul, se coborîse însuși și fără nici o rezervă în arena electorală, chema pe boieri și pe proprietari, rîndurirînduri, acasă la el, la consulat; îi povățuia să înlătore

partidul național, îi amenință și le desemna oamenii ce trebuiau să trimită în Adunare, ca să placă puternicului protector.

De la atitudinea și de la voturile acelei Adunări era să se știe dacă românii țin la dreptul lor și dacă sunt deciși să aibă o țară autonomă sau dacă abdic în favorul streinului.

Alegătorii au răspuns injoncțiunilor consulatului, respingînd candidaturile oficiale și trimițînd în Obșteasca Adunare pe bărbații combătuți de consul și de guvern; țara se deșteptase și era hotărîtă a-și apăra drepturile. Acea luptă glorioasă, în care s-au distins Ioan Cîmpineanu, Ioan Ruset și Grigorie Cantacuzino, a însemnat redeschiderea campaniei pentru redobîndirea drepturilor noastre strămoșești.

Mă cred în drept, domnilor, a abuza de paciența voastră cînd amintesc fapte pe cari tinerimea care ne înconjoară trebuie să le aibă totdeauna vii în suvenirele ei, ca să dea memoriei acelor cari au apărut cu atita tărie drepturile acestei patrii tributul de respect și de recunoștință ce le datorăm și ca să-i imite, cînd vrodată streinul ar încerca să se atingă de drepturile României.

În articolul 55 al Regulamentului se zicea că „orice act sau hotărîre a Obicinuitei Obștești Adunări și a domnului, ce ar fi împotriva tractatelor sau a hatișerifurilor încheiate în favorul său, trebuie să fie socotite fără de nici o putere și neființă“.

Consulul rusesc cerea să se adaugă fraza: „*ori împotriva drepturilor curții suzerane și protectrice*“.

La finele Regulamentului se cerea o modificare și mai mare, ceva care nu ar fi fost nimic mai puțin decît ștergerea autonomiei, căci de unde se zicea în Regulament că: „Adunarea va putea cu concursul domnului să facă Regulamentului schimbările și reformele ce trebuința va cere“; consulul cerea să se adaugă acestui paragraf un altul cu cuprinderea următoare: „*Toate acele măsuri sau schimbări cari ar fi urmat în vremea ocupației acestui principat de către oștirile împărăției Rusiei vor avea o putere de pravilă și se vor cunoaște ca parte din însuși trupul Regulamentului.*

Pe viitorime orice schimbare domnul ar voi să facă în Regulamentul organic, nu va putea să aibă loc, nici să se puie în lucrare decît după înadins împuternicire a Înaltei Porți cu împreuna unire a curții Rusiei.“

În tot timpul discuțiilor provocate de aceste propuneri, Cimpineanu a stat la tribună, arătînd cu o elocință rară că prin această modificare se atacă nu numai drepturile *ab-antiquo** ale țării, dară chiar și tractatele dintre Rusia cu Poarta, și mai cu deosebire tractatul de la Adrianopol și hatiseriful dat cu ocaziunea investiturii principelui Alexandru Ghica la 1834, precum și manifestul comitelui Wittgenstein de la 1828, cînd a intrat cu trupele rusești în țară, acte cari toate recunoșteau existența politică a principatului și drepturile acestui stat.

Adunarea, pătrunsă de puterea argumentelor aduse la tribună, a respins cu o mare majoritate modificările cerute.

Un asemenea act nu putea să nu atragă asupra Adunării fulgerele consulatului rusec, care a și cerut îndată printr-o notă cominatorie încetarea oricărei discuțiuni ulterioare asupra Regulamentului; iar peste cîteva săptămîni țara a avut durerea și umilința de a vedea pe agentul său de la Constantinopol, pe logofătul Aristarchi, transformat în capugiu al Porții, venind și citind de la tribuna Obșteștii Adunări un firman, prin care se porunceă Obșteștii Adunări să intercaleze în Regulament modificările cerute de consulul rusec și invitînd pe deputați să iscălească un act de *căință ad-hoc* pe care logofătul l-a depus pe tribună.

Atunci Cimpineanu, luînd cuvîntul, protestă cu energie în contra călcărilor ce se făceau drepturilor țării. Cuvintele lui elocinte și atitudinea sa demnă și inspirată umple de lacrimi ochii tuturor deputaților, și toți refuză de a iscăli actul adus de logofătul Aristarchi.

Astfel s-a închis acea Obștească Adunare! Dintr-acel moment lupta nu mai putea fi urmată pe tărîmul parlamentar, ea era transportată în afară, și nu rămăsese altă speranță și alta de făcut decît de a lumina opiniunea Europei și a face ca puterile occidentale să cunoască situațiunea țării noastre, să le facă să se intereseze la viitorul României, puînd o stavilă acțiunii omnipotente a Rusiei.

Cimpineanu n-a ezitat un singur moment d-a lua această cale.

Plin de încredere în viitorul românilor, și-a făcut o datorie sacră d-a continua lupta pe acel tărîm. Profitînd de

---

* Din vechin e.

înghețul Dunării, scăpă supravegherii poliției, se duce întâi la Constantinopol, unde explică situațiunea noastră politică ambasadorilor Franței și Engliterei, amiralului Roussin și lordului Ponsomby; ei îl ascultă, îl înțeleg și-l sfătuiesc să se ducă la Paris și la Londra, recomandându-l călduros guvernelor lor respective.

Cîmpineanu a pledat prin vorbă și prin scris drepturile țării la Paris și la Londra, a fost în cele mai strînse relațiuni cu Garnier Pages, cu Cormenin, cu Dupont de Leure, Berier, cu principele Czartorysky, comitele Zamoysky, cu lordul Dudley Stuart, cu lordul Morpith și cu mai mulți din oamenii influenți în parlamente; a fost ascultat cu cel mai mare interes de Thiers și de Palmerston, șefii cabinetelor englez și francez; însă tot ce a putut dobîndi a fost asigurarea că nu era depărtat momentul cînd Europa se va hotări a lua măsuri în contra acțiunii Rusiei în Orient și că atunci memorandele și arătările sale vor fi luate în foarte serioasă considerațiune.

La întoarcerea sa pe la Viena, voind să vadă pe principele Metternich, cancelarul i-a trimis răspuns că cunoaște cestiunea despre care vrea să-i vorbească, dar că sunt considerațiuni politice cari nu-i permit a se ocupa de dînsa; ajuns la Lugoj, Cîmpineanu a fost arestat și dus sub pază la închisoarea de la Caransebeș, de unde, predat guvernului român, care l-a deținut închis doi ani la Mănăstirea Mărginenii, și de acolo transferat la Mănăstirea Plumbuita; nu s-a liberat din închisoare decît la anul 1841, deodată cu sosirea unui firman prin care, după o înțelegere între ambasadorul rusesc și vizirul, se ordonă domnului să deschidă Obșteasca Adunare.⁹

Alexandru Ghica lăsase să se înțeleagă în mai multe ocaziuni că se supunea cu nemulțumire la sfaturile și injoncțiunile consulatului rusesc, și astfel pierduse simpatiile împăratului Nicolae.

Deși cîștigase mult în opiniunea țării în ultimii ani ai domniei sale, dară nu i se putea uita slăbiciunea ce arătase în lupta de doi ani susținută de partidul patriot în revizuirea Regulamentului. Adunarea din 1841 se deschidea nu ca să îndrepteze abuzurile și să cheme pe domn la paza legilor, dar ca să-l răstoarne, căci așa era voința țarului. Îndată după cetirea ofisului de deschidere și verificarea titlurilor deputaților aleși, a ieșit la iveală faimoasa doleanță care a

provocat venirea comisarilor: generalul Duhamel¹⁰ și Șekib-efendi, precursorii maziliei lui Ghica și a simulacrului de alegere care în anul 1842 a suit pe George Bibescu pe scaunul domniei.

A fost ceva duios a vedea o tânără femeie, una din fetele celei mai mari case din București, pe nepoata Dudescului, alergând pe vreme de iarnă cu copilul la sân, cutreierind pământul din oraș în oraș, din închisoare în închisoare, căutând pe soțul ei; așa a făcut Catinca Cimpineanu, pînă ce a descoperit pe bărbatul ei în temnița de la Caransebeș.

Dintr-acel moment ea nu s-a mai despărțit de dînsul, a împărțit cu el exilul și temnița.

Trei ani de închisoare și sănătatea sa ruinată nu a putut să-i slăbească credințele, nici să-i înăsprească caracterul blind și voios. El n-a păstrat în inima lui nici resimțemintul, nici dorința de răzbunare; făcea fiecăruia partea slăbiciunilor omenești și a necesităților politice; el zicea că românii sunt toți patrioți și că între oamenii cari își iubesc țara se află totdeauna puncturi de contact și idei asupra cărora totdeauna se pot uni într-o lucrare comună. Nimeni n-a fost mai îndrăzneț și mai infocat decît dînsul în dezbateri și nimeni n-a păstrat mai puțină minie decît dînsul. În viața politică știa că nu trebuie nici pizmă, nici resimțemint personal.

Din convorbirile sale cu oamenii politicei de atunci dobîndise convingerea că, cu toată indiferența ce arăta Franța, Englitera și chiar Austria pentru drepturile românilor, ele însă hrăneau ideea de a se folosi de cea dintîi împrejurare pentru a pune o stavilă influenței rusești și planurilor sale ambițioase în Orient și că de la acel moment și de la împrejurările în cari se va afla atunci Europa va depinde viitorul României.

Cimpineanu nu a avut altă ambițiune decît aceea de a servi țara lui prin sfaturile sale luminate și de a deștepta opiniunea publică a Europei asupra drepturilor noastre. Pe atunci aspirațiunile sale și a celor mai înaintați patrioți se mărgineau în redobîndirea autonomiei și în stabilirea unui regim constituțional; invidioșii și curtezanii nu vedeau alta în zelul și în devotamentul său decît un ambițios de rînd și-l denunțau domnului ca pe un conspirator și ca un aspirant la domnie, încît Alexandru Ghica, amicul său din copilărie

și camaradul său de arme, avusese slăbiciunea de a-l crede astfel, cum îl depingeau acei cari-l săpau, lingușindu-l, și ajunsese a-l persecuta.

Guvernele cari nu-și au puterea și sprijinul în stima și iubirea națiunii și caută a se susține numai prin străini sunt totdeauna temătoare, atribuie nemulțumirile și dezafecțiunea poporului numai intrigilor opozițiunii și vinării de putere; în zel și devotament pentru binele public nu văd decît interes personal, invidie și ambițiune proastă.

Nu știu dacă mulți români au avut boala domniei; dară ceea ce este sigur este că acest ponos l-au purtat toți aceia cari s-au bucurat de oarecare considerațiune între concetățenii lor; toți acei cari n-au putut să se împace cu abuzurile și cu călcările de lege. Curtezanii au profitat totdeauna de slăbiciunea omenească, la adăpostul cărora nu au fost totdeauna domnii nostri; lingușitorii, ca să-și facă mină bună la domnie, arăta pe omul care apăra drepturile țarei ca pe un competitor care voiește să răstoarne și să se suie el pe tron. Cîmpineanu zicea într-o zi unuia dintr-acești falși amici ai puterii, însărcinat să-i sondeze cugetările:

„Spune măriei-sale să nu se teamă de un aspirant la domnie, care-și pierde timpul căutînd-o aiurea decît acolo de unde se poate da.“

Numai după căderea sa din domnie, Alexandru Ghica a înțeles cine-l surpase și că acela nu era vechiul său amic.

Înainte cu cîteva luni de căderea lui Ghica, Cîmpineanu scria domnului Moldovei, Mihai Sturdza, că schimbarea domnului Țarei Românești devenise inevitabilă și că sosise momentul de a uni amîndouă coroanele pe capul unui singur domn. Mihai Sturdza n-a îndrăznit nici să ia el inițiativa, nici să lase pe boierii din București să o facă, temîndu-se să nu displacă curților împărătești.

La ieșirea sa din închisoare, Cîmpineanu și-a găsit averea foarte redusă și a fost obligat a duce o viață de privațiuni; însă casa lui modestă era totdeauna deschisă cu afabilitate tuturor amicilor sinceri ai românismului și ai libertății; oamenii de inimă și de spirit, de toate vîrstele și de toate condițiunile, erau siguri a găsi la dînsul o primire plină de amabilitate, exemple bune și sfaturi frățești. Jocul de cărți, răspîdit pe atunci în toate casele, la dînsul era înlocuit prin convorbiri instructive despre istorie, literatură și știință.

Tinerii, atrași către dinsul de numele mare ce-și făcuse, găseau în casa sa o viață simplă, fără lux și fără ostentațiune, o familie unită, o primire afectuoasă și o societate aleasă; clasele și generațiunile se apropiau în loc de a sta arazna unele de altele; se făcea între dînsele un schimb de idei și de sentimente înalte și generoase. Acolo s-a făcut cimentarea oamenilor de sus cu cei de jos, între cei tineri și cei bătrâni.

La 1848 sosise timpul ca ideile de libertate și de egalitate să ceară a trăi la lumina mare. Misiunea Cîmpineanului era implinită.

„Restaurarea Regulamentului, îmi scria el la Constantinopol, după căderea guvernului provizoriu, s-a făcut cu o mare pompă dinaintea unui public confundat în întristare; oamenii cari prezidau la acea solemnitate simțeau că galvanizează un corp mort. Cele trei luni de libertate au lăsat urme adinci în inimile românilor; gurile se pot astupa, dar ideile nu pot fi omorite. Se pregătește pentru voi o listă de proscricțiune și de confiscare a averilor. Acei cari vor brava exilul și privațiunile și vor rezista la cursele cari se vor întinde și la tentațiunile la cari veți fi espuși se vor întoarce peste cîtiva ani într-o patrie liberă.“

Sunt departe de noi acei timpi de convicțiuni profunde, de lupte stăruitoare, de devotamente entuziaste cari animau atitea inimi nobile și generoase, o viață plină de abnegațiune, de privațiuni și de suferințe; mulți nu mai sunt, mulți au căzut sub povara suferințelor. În tinerimea română domnea numai credința în idei, iubirea binelui; și nu era loc în inimi decît pentru virtuțile acelea cari se cer de la un popor ca să poată zdrobi lanțurile și fără cari virtuți nu se poate conserva libertatea.

Acum viața politică fiind mult mai lesne, pasiunile de partid, luptele personale și ambițiunile mici apar mai mult la suprafață; dară nici sentimentul binelui, nici patriotismul nu au părăsit poporul român, plin de inimă și de vioiciune; nu avem decît să vedem abnegațiunea cu care au alergat toți, de la mic pînă la mare, la fruntarie, cînd țara le-a cerut brațul și pieptul; nu avem decît să vedem eroismul cu care s-au luptat cînd li s-a spus că este pentru liberarea patriei și pentru gloria ei. Nu! scepticismul nu a cuprins inima românului; vedeți întristarea și lacrămile lui cînd pierde pe cîte un om de bine, un om de o viață pură și plină de devota-

ment, precum l-am văzut la moartea Cîmpineanului și la moartea fraților Golești.

La apelul Cîmpineanului toți românii răspundeau pentru că el știa să apropie inimile și să cimenteze ideile; știa să puie poezie în logica sa.

Intrarea oștirilor streine la 1848, moartea tinerei și virtuosei sale soții, suflet nobil, spirit ornat, căzută victimă a iubirei și a devotamentului către familia sa în timpul holerei, și exilul amicilor săi cei mai afecționați — Nicolae Bălcescu, Ruset, Voinescu II etc. — au fost pentru Cîmpineanu trei lovituri de sub cari nu s-a mai putut rădica. Întristarea a cuprins sufletul său voios și a acoperit cu un vâl de melancolie caracterul cel mai vesel și mai glumeț, și spiritul său vioi a mers scăzînd din zi în zi.

Văzut-ați un bătrîn girbovit înainte de ani, care d-abia își ducea picioarele pînă în grădina Cișmegiului, unde rămînea ore întregi pe o laviță, cu capul plecat spre piept? Acelor care-i vorbeau le răspundea cu ris sau cu plîns, după cum subiectul vorbei îi aducea suveniri vesele sau triste ale vieții sale; trecătorii se descopereau cu respect dinaintea lui, iară bătrînii se opreau și-l arătau copiilor.

Acela era Cîmpineanu, marele patriot, o umbră care trecea ca o protestare vie în contra nedreptății, a persecuțiunilor și a apăsărilor.

ION GHICA

XXVI

AMINTIRI DESPRE GRIGORIE ALEXANDRESCU

Londra, 15 ghenarie 1886

Scumpe amice,

De cite ori am venit in Londra, una din intiiile mele vizite a fost pentru Muzeul Britanic, acel palat in care se află adunate manuscriptele cele mai prețioase ale lumii învățate și minunile artei antice, unde se desfășură ca într-o panoramă istoria geniului omenesc.

Într-una din zile, pe cind eram acolo, in sala in care sunt expuse de jur imprejur, pe pedestale și pe părăți, vestitele marmure Elgin, și stam admirind frumoasele metope dintre trigribele frizei exterioare ale Partenonului, pe cari sunt reprezentate in *ronde-bosse* luptele grecilor cu centaurii, aud pe cineva că-mi zice:

„Nu te mai uita la mizerabilele astea de pietre!“

Mă întorc să văz cine mă apostrofează, și dau cu ochii de lordul Ald..., un vechi amic¹, turco-fil fanatic, care-și urmează vorba înainte in modul următor:

„Vezi pietrele astea, cu rapsodiile lui Homer, cu tragediile lui Sofocle, lui Euripid și cu scrierile lui Platon, lui Aristotel și Herodot, au fost cauza că puterile Europei nu au lăsat pe turci la 1821 să strivească pe greci, cind s-au răscolat in contra sultanului. Astea au făcut pe Byron cu tinerimea din Cambridge, din Oxford și din toate universitățile să alege in ajutorul grecilor, să exalte opiniunea publică pînă a sili pe Europa să ardă flota turcească la Navarin și să proclame independența Moreei!“

Avea dreptate nobilul lord. Așa e! Arta și literatura, oameni de acum trei mii de ani, au luptat pentru liberarea Greciei alături cu cei mai eroici palicari ai *agoanei*.

... Și dacă s-o-ntîmpla
Cu vreme România s-ardice fruntea sa,
Pe-a Dîmboviței vale oștiri de s-ar ivi,
Al luptelor cumplite părtași ei iar vor fi!

Alexandrescu¹
(*Trecutul. La Măndăstirea Dealului*)

În secolul în care trăim, cînd toate se măsoară cu bulgări de aur, o pinză a lui Rafael s-a plătit mai zilele trecute 75.000 de lire st., aproape două milioane (450 de oca de aur). Apoi întreb cum ar putea să piară o națiune care a produs astfel de oameni, care a dat naștere lui Dante, lui Michelangelo, Tasso și Petrarca? Și cine ar putea vreodată să-i tăgăduiască rațiunea și dreptul de a fi? Potcoava ungurului și a croatului a putut s-o calce, dar n-a putut s-o nimicească, nici s-o oprească de a se ridica.

Națiunile trăiesc și se glorifică prin oamenii ce au produs și prin lucrările lor geniale. Vai de acele popoare cari nu au profeți! Fie ele cit de mari, cit de puternice; numere suflările cu sutele de milioane, cucerească lumea întregă, ele sunt condamnate pieirii și uitării. Urmele biruitorilor se pot șterge, dar ale lui Molière, Racine, Hugo, Cuvier și Lamartine, niciodată! Cit de mari și de puternici fie un Moltke, un Bismarck, gloria lor este trecătoare, pe cînd a lui Goethe, Humboldt și a lui Beethoven va rămînea eternă.

Mai an, capitala noastră era în picioare; alergau toți în toate părțile, da om peste om. Oștirea pe jos și călare, înșirată pe strade, cu arma la pămînt și cu steagurile în zăbranic negru, muzici la toate răspintiile; clopotele mari și mici sunau la o sută de biserici, de luau auzul, urla orașul de vuiet și tunul se auzea în depărtare, trăgînd a jale. Corpurile constituite toate, unul după altul, cu președinții în frunte, facultățile și școalele cu profesorii lor, corporațiile cu baniere urmau în cadență. Lumea alerga pe capete să vază carăle încărcate cu sute de coroane de lauri și de flori, urmate de dricul poleit care ducea la ultima locuință pe un bărbat de stat, fost de zece ori ministru, acoperit de sus pînă jos cu cruci, stele și cordoane.³

Acu nu demult, tot pe aceeași cale și tot către acel locaș, mergea în tăcere și nebăgat în seamă, fără steaguri, fără tobe și fără surle, dricul modest în care erau rămășițele pămîntești ale poetului Alexandrescu. Tăcutul și puțin numerosul acest cortegiu făcea contrast cu acea măreață și zgomotoasă petrecere a fostului ministru. Mi-am zis că pentru marele poet era momentul care răsărea ziua din care începea a trăi și a trăi etern în inima și memoria românilor.

...Mulți oameni mari și buni
Lumii folositori
Au fost persecutați
În vremea ce-au trăit
Și foarte lăudați
După ce au murit.

Alexandrescu
(Răspunsul cometei din 1858)*

Mi-aduc aminte din copilărie, cînd dascălul Vaillant, venit de curînd în țară, cam pe la anul 1831, deschisese o clasă de limba franceză într-o odăiță în „Sfintu Sava”.⁵ Adu-nase cîțiva băieți, dintr-acei cari mai aveau ceva cunoștințe de acea limbă, căpătate pe ici, pe colea, de pe la dascălii Luigii, Coulin, Janeloni și Vanzand. Clasa se compunea, după cit mă ajută memoria, de:

Costache C. Bălăceanu,
Nae I. Budișteanu,
Ion D. Ghica,
Grigorie Sc. Grădișteanu,
Scarlat N. Filipescu,
Costache A. Rosetti.

Vaillant ne dicta din *Grandeur et décadence des Romains* de Montesquieu; făceam versiuni în proză din *La Henriade* a lui Voltaire și ne da de învățam pe dinafară satire și epistole d-ale lui Boileau.

Noi cești șase ne credeam mai tari în 'imba franceză decît toți băieții din București, ba unul din noi făcea și versuri. Deși îi spuneam că erau cam din topor lucrate, el tot stăruia să ne împuie urechile citindu-ne odele și satirele sale. Cele românești începeau mai totdeauna a la Paris Momuleanu cu:

O, ce ciudă, cit mă mir
D-al cutărui (sau cutărei) haractir...

Rosetache era mai modest, ne inveselea cu spirituoasele cuplete ce adăoga pe toată ziua la cintecele de modă.

În primăvară, Vaillant mai recrutase un elev. Se ivise pe banca din fund, lângă perete, un tinăr — parcă-l văd! — înfășurat într-un surtuc cafeniu, oacheș, foarte oacheș, părul negru, sprincenele groase îmbinate, ochii căprii și scinteitori; mustața îi mijeia pe buză. Nu știu, mica deosebire de vîrstă sau superioritatea ce credea că avem noi în limba ce venea să învețe și el îl făcea să se ție arazna. La sfirșitul clasei, noi ieșeam grămadă și zgomotoși, pe cînd el se strecura binisor și își lua drumul singur spre casă. Acesta era tinărul Grigorie Alexandrescu.

Odată, Vaillant, după ce ne ia d-a rindul să-i recităm pistola lui Boileau către Molière:

*Rare et fameux esprit dont la fertile veine
Ignore en écrivant le travail et la peine*...*

și cei vechi ne incurcăm toți, unul după altul, care la versul dintii, care la cel de al doilea, fără ca unul măcar s-o putem scoate la căpătii, se îndreptează către noul-venit, zicîndu-i:

„*Voyons, monsieur Grégoire, pouvez-vous me débiter cela? Allons, du courage!*“**

Tinărul se roșește, clipește de două-trei ori din ochi, începe a recita și o duce pînă la sfirșit fără cea mai mică ezitațiune, fără înginare și fără o singură greșeală, indicînd cu preciziune punctuațiunea și trecînd peste rimă fără a o căuta. Ceilalți ne uităm unul la altul, exprimînd mirare, admirațiune sau gelozie. Niciodată pînă atunci nu auzisem o dicțiune mai corectă și mai plăcută; deși citisem și recitisem de o sută de ori acea epistolă, dar pot zice că numai atunci i-am înțeles spiritul și eleganța.

La ieșirea din clasă, m-am simțit atras către acel tinăr, m-am apropiat de dinsul și, fiindcă mergeam tot pe o cale, ne-am luat la vorbă, pe drum. Mi-a recitat cu entuziasm scene întregi din *Andromaca* și din *Fedra* de Racine. La între-

---

* Spirit vestit și ales, al cărui rodnic talent

Nu știe, scriind, ce înseamnă osteneala și chinul...

** Să vedem, domnule Grigore, poți să-mi reciți asta? Hai, curaj!

barea mea dacă n-a cercat să scrie românește, mi-a răspuns citindu-mi *Adio la Tîrgoviște*:

Culcat p-aste ruine, sub care adîncită
E gloria străbună și umbra de eroi...

Dintr-acea zi am fost amici, și iubirea noastră unul pentru altul nu s-a dezmințit niciodată.⁶

Eu ședeam pe Podul Caliții (strada Craiovei). Alexandrescu locuia într-un beci, sub scară la Mitropolie, la unchiul său, părintele Ieremia. Eram vecini și ne vedeam în toate zilele; pregăteam lecțiile noastre împreună.⁷

Iancu Văcărescu, venit de la moșie, de la Moșoieni, trăsesese în gazdă la tată-meu și, intrînd odată în camera mea, ne găsește, pe Alexandrescu și pe mine, învățîndu-ne lecția; eu, cu Boileau în mîină, ascultam cum camaradul meu zicea pe dinafară *L'Art poétique*. Văcărescu, în mirare de modul cum acel tînar recita versurile, a petrecut toată seara cu noi. Alexandrescu, care, cum știi, avea o memorie extraordinară, i-a recitat toate poeziile ce publicase într-o broșurică în 12°:

Ceasornicul îndreptat,
Oda la stema țării,
*Primăvara amorului etc.*⁸

Văcărescu, încîntat, l-a luat în brațe și l-a sărutat zicîndu-i: „Băiete, tu o să fii un poet mare“. Alexandrescu mi-a zis de multe ori că acea seară a fost una din cele mai fericite ale vieții sale. A face cunoștința lui Văcărescu fusese visul copilăriei lui.

A doua seară, adunare numeroasă în salonul tatălui meu. Între musafiri se găseau: Văcărescu, Efrosin Poteca, Eliad, popa Grigorie, frații Cîmpineni și alți doi-trei, rude și amici. Alexandrescu a recitat scene întregi din Sofocle și Euripid în limba elenă; știa pe Anacreon din scoarță pînă în scoarță. Anacreon era poetul favorit al Văcărescului care adesea lua versul din gura lui Alexandrescu, pînă ajungea la cite o strofă care-i scăpa din memorie, de unde apoi urma iar Alexandrescu înaintea, și seara s-a încheiat după cum se obicinuia pe atunci, în sofragerie, cu un curcan fript, admirat de întreaga adunare, blagoslovit de părintele Grigorie Poenăreanu și salutat de tînarul poet cu fabula sa, care se termina cu:

Prințule, în loc de plată,
Aș pofti cîtiva curcani.

(*Vulpoiul predicator*)

D-atunci vedeam pe Alexandrescu mai rar ; îl luase Eliad acasă la dînsul, în mahalaua Dudescului.

În ajunul Sfîntului Ion a venit de mi-a adus un plic mare pecetluit, rugîndu-mă să-l pun, fără să ştie nimeni, în aşternutul Văcărescului sub căpătii. Acel plic conţinea oda :

Tu, care ai fost din pruncie al muzelor favorit
Şi ca strămoşescă-avere geniul l-ai moştenit,
Cîntăreţ al primăverei⁹...

Mai tîrziu s-a mutat la maiorul Cîmpineanu, unde se adunau zi şi noapte Manolache Băleanu, Grigorie Cantacuzino, Iancu Ruset, Aristia, Costache Bălăcescu, ofiţerii români dintr-un regiment cu Cîmpineanu, căpitanii Goleşti, Ştefan şi Nicolae, căpitanii Creţuleşti, Costache şi Scarlat, căpitanul Teologu, căpitanul Voinescu II, sublocotenentul Rusetache şi mai mulţi tineri de pe atunci, cari petreceau citind istorii militare: campaniile lui Napoleon, memoriile lui Frederic cel Mare şi scrieri de ale poezilor în renume: Lamartine, Hugo, Béranger etc. Alexandrescu înveselea auditorul cu cîte o elegie, o satiră sau o fabulă.

Acolo s-a format Societatea filarmonică, pentru care Eliad a tradus pe *Mahomet* al lui Voltaire, Aristia pe *Saul* din Alfieri, Alexandrescu pe *Alzira*, tragedii cu cari s-a inaugurat scena română. Atunci s-au tradus mai multe din comediiile lui Molière, dintre cari *Amfitrion* a avut un mare succes pe scenă. Interpretii acestor opere au fost:

d-nii Andronescu,

Curie,

Iamandi,

Mihăileanu,

Caragiali,

Lăscărescu ;

d-nele Caliopi,

Raliţa Mihăileanu,

Efrosina Vlasto (Efrosina Popescu).¹⁰

Contactul cu tinerii ofiţeri a făcut pe Alexandrescu să dorească a deveni camaradul lor de arme. Recomandat spătarului ca bun scriitor, el a fost admis în mica noastră armată de atunci ca *iunker*, ataşat la *djurstvă*; pînă cînd într-o zi şeful său, dîndu-i să-i copieze o preţioasă *otnoşenie*, proză pe care autorul ei se aştepta s-o vadă trecută la nemurire în li-

tere gotice cu flori, s-a speriat de icoana noului iunker și l-a trimis la graniță, la Focșani, să studieze știința caligrafică, dându-i importanta misiune de a întreba de pasaport pe toți ciți voiau să treacă șanțul care despărțea partea orașului moldovenesc de cea muntenească, și să taie la răboj oile cari venea dintr-un mal în cellalt al Milcovului. Neputându-se împăca cu această slujbă, deși fusese înălțat la rangul de sublocotenent, Alexandrescu și-a dat demisiunea, ca să se poată consacra cu totul literelor.

Iată cum descria poetul punctul de pază ce i se încredințase:

Spre apus, curge o apă între două țări hotar,
Frați a căror neunire au avut sfirșit amar;
Pe o margine e zimbrul, iar pe alta un vultur,
Care nici nu mai visează la al Tibrului murmur,
Care sub o nouă formă și numire ce-a luat
Ca mulți, cîntecul, purtarea și năravul și-a schimbat.

(*Epistolă către D.I.C.*)

P-atunci eu eram la Paris, și tată-meu, care avea o mare afecțiune pentru Alexandrescu, îl luase acasă la dînsul, unde a șezut mai mulți ani, în camera dedesubtul aceleia ce ocupa acum doi ani în otelul „Brofft“ peste drum de teatru. Într-acea cameră a scris cele mai multe din meditații: *Fericirea*, *Mulțumirea*, dedicată fetei Voinescului II (acum contesa de Rochemonteaux), *Viața cîmpenească*, dedicată lui Grigorie Cantacuzino, proprietarul moșiei Florești, unde a petrecut o vară, *Epistola către Voltaire* și altele. Acolo a scris *Anul 1840*:

Să stăpînim durerea care pe om supune,
Să așteptăm în pace al soartei ajutor...

A scris *Miezul nopții*¹¹:

...Frumoasa primăvară acuma se grăbește
La caru-i să înhame pe zefirii ușori,
Pășește și în urmă-i verdeață se ivește,
Și cerul se dezbracă de viforoșii nori.

Acolo a scris fabulele *Toporul și pădurea*, *Cinele și căței*, *Boul și vițelul*, *Lupul moralist*, *Vulpea liberală*, *Lebăda și puii corbului* etc.

Cind m-am întors în țară, pe la anul 1841, am găsit pe Alexandrescu tot la *djurstvă* în mahalaua Gorgani, unde îl lăsasem; dar de astă dată nu ca iunker, nu ca copist, ci ca pensionar, sub cheie și cu pază de soldat cu pușcă la ușă.

Iată cum meritase el aceste onoruri: general-consulul găsisse în înalta-i judecată că în fabula *Lebăda și puii corbului* vulpea cea vicleană semăna aiudoma cu guvernul ce reprezenta, că puii corbului erau nevinovații de români, și lebăda, omul care dă sfaturi bune, și ceruse pedeapsa cutezătorului autor:

A zis...

Că lupii, urșii, leii vorbesc de stăpînire;
Că lupul e cutare ce judecă, despoaie
Și ia după om pielea ca lupul după oaie,
Că lebăda e omul ce dă povățuire
Acelor care umblă pe calea de pieire...

Alexandrescu

(*Epistolă către Voinescu II*)

Așa era p-atunci; o vorbă rea la palat, o simplă bănuială a consulului te ducea ne judecat și de-a dreptul la pușcărie sau cel puțin la vreo mănăstire, fără a ți se permite să vezi altă figură amică decît a păzitorului. Știi că, voind să văd pe Alexandrescu la spătărie, unde era închis, mi-a trebuit să alerg o săptămînă să mă căciulesc pe la toate autoritățile civile și militare, de la dorobanț pină la vornicul cel mare, pină să dobîndesc o scrisoare cu trei iscălituri, în puterea căreia un ofițer mi-a deschis ușa odăiei prizonierului. Tinărul ofițer care m-a întovărășit simpatiza, sunt sigur, mai mult cu prizonierii, precum îi numea cu emfază, decît cu acei cari îi dedese în pază. Cînd am ieșit din camera lui Alexandrescu, nu mai era nimeni prin curte; se întunecase și plecase toți amployații; tinărul ofițer mi-a propus să mă ducă să văz și pe Nicu Bălcescu, căci și iunkerul Bălcescu era închis acolo de mai multe luni, pentru că spusese unor sergenți din regimentul său că Mircea, Mihai și Ștefan fusese niște domni viteji; în anul de grație 1841 nu era iertat a răspîndi asemenea vorbe. Tot atunci colonelul Cîmpineanu, închis vreo doi ani la Mărgineni, fusese transferat în închisoarea de la Plumbuita; Manolache Băleanu era surghiunit la Bolintin; Marin Serghiescu (Naționalu), la ocna de sare

la Telega, iar Bolliac, mai norocit, respira aer curat la munte, surghiunit la schitul Poiana-Mărului, unde un cucernic călugăr rus îi citea în toate diminețile molitfele sfințului Vasilie.¹²

Poliția, după ce și-a satisfăcut pe deplin curiozitatea citind trei luni, zi și noapte, toate hîrțiile și cărțile lui Alexandrescu, a declarat tată-meu, dîndu-i cheia odăiei, că nu mai pune peceți pe ușă și că avea ordin să libereze pe prizonier.

A doua zi m-am dus de l-am luat de la închisoare să-l aduc acasă, dar a stăruit să se mute în otelul „Conduri“, unde a închiriat o odaie. Însă după vreo trei sau patru luni, plecînd eu la Iași, s-a mutat iar la tată-meu, unde a șezut pînă la 1844.

Cînd m-am dus de l-am văzut la închisoare, avea un vraf de hirtie pe masă, pline de ștersături și de cruci în toate părțile. Cînd scria, avea mania de se citea, și tot ștergea și îndrepta; dobîndise patima asta, citind adesea versul lui Boileau:

Si j'écris quatre mots, j'en effacerais trois.*

Acel vraf de hirtii era traducțiunea *Meropei*, cu care se ocupase în închisoare, ca să-i treacă de urit. Ce s-a fi făcut acea traducere?¹³

În vara anului 1842, profitînd de vacanțele Academiei din Iași, venisem în București. Unul din concesionarii ocnelor de sare, răposatul Oteteleșanu, care pe atunci îmi era cam rudă¹⁴, ne invită, pe Alexandrescu și pe mine, să-l întovărășim la Baia-de-Aramă. Se propunea companiei să cumpere acea moșie pentru exploatarea metalului; ocaziunea era favorabilă; puteam fără mare cheltuială să ne satisfacem o dorință veche ce aveam de a vizita mănăstirile de peste Olt. Într-acea călătorie am mers din mănăstire în mănăstire și din schit în schit, de la Cozia pînă la Tismana; ne-am coborît la Turnu-Severin și-apoi ne-am întors, urmînd obirșia munților, din stîină în stîină, călătorind cînd pe jos, cînd călare, din gura Bahnei în Dunăre pînă în valea Oltului, la Turnu-Roșu. Alexandrescu a descris o parte din acea călă-

---

* Dacă scriu patru cuvinte, voi șterge trei.

torie într-un memorial. În pelerinajul la Cozia a scris *Umbra lui Mircea*:

...Mircea, îmi răspunde dealul, Mircea, Oltul repetează,
Acest sunet, acest nume, valurile îl primesc,
Unul altuia îl spune, Dunărea se-nștiințează,
Ș-ale ei spumate unde către mare îl pornesc.

.....

Lumea e în așteptare... turnurile cele nalte,
Ca fantome de mari secolii pe eroii lor jălesc
Ș-ale valurilor mîndre generații spumegate
Zidul vechi al mănăstirii în cadență îl izbesc.

(*Umbra lui Mircea. La Cozia*)

La Tismana a scris *Răsăritul luni*.

La Drăgășani, *Mormintele*¹⁵ și mai multe alte poezii pline de cugetări mărețe ca aspirațiunile sufletului său și de tablouri descriptive, vesele și înflorite ca frumoasele locuri ce vizita și ca zburdările inimei sale.

Lăudată fie memoria marelui poet, a cărui pană a știut să învieze umbrele glorioase ale eroicului nostru trecut și-a împodobit vechile tradițiuni legendare ale istoriei naționale, îmbrăcîndu-le în strălucitele colori ale bogatei sale imaginațiuni.

La anul 1842, Alexandrescu a fost numit impiecat la postelnicie, la masa jălbilor. Serviciul cu care-l însărcinase șeful său era de a ceti toate petițiunile adresate domnului, de a face pentru fiecare cite un extract și de a le adresa autorităților respective, cu apostila domnească. Vodă Bibescu, mulțumit de modul cum își îndeplinește datoria, a voit să-l aibă lîngă dînsul, îl luă la Breaza, unde petrecea lunile de vară.

Deși în mare favoare la curtea lui vodă Bibescu, dar nici intriga, nici lingușirea nu s-a putut apropia vreodată de dînsul. Vorbea tare, fără a-și ascunde gîndurile și credințele.

Odată, aflîndu-mă cu unchiu-meu la Cîmpina, m-am dus să-l văz la Breaza. Doamna Bibescu, aflînd că eram în odaie la Alexandrescu, a trimis de m-a poftit la masă. Prînzul a fost vesel; Alexandrescu, bine dispus, a povestit o mulțime de istorioare țărănești în care vestitul Carcalechi, ziaristul curții, juca rolul principal. Doamna, care-l asculta

cu plăcere și rîdea mult la acele povestiri, îi zice: „Să vii să mînci în toate zilele cu noi“. Apoi, întorcîndu-se cătră vodă cu un ton poruncitor:

„Numește-l poet al curții“.

Alexandrescu, fără să aștepte care era să fie hotărîrea domnească, răspunde: „Să mînc, foarte bine, merge, dar să fiu poet de porunceală, vād că măria-ta n-ai citit o satiră ce am făcut acum vreo cițiva ani unui poet de curte de atunci, pe care-l povățuiam cu versurile:

Ia-ți nădragii de atlas
De-ți fă steagul la Parnas! ¹⁶

Apoi ce fac eu cu acele versuri cînd voi îmbrăca nădragii de atlas?“

Mai tirziu a fost numit director la Departamentul Credinței, pe cînd moșiile mănăstirilor închinatē și neînchinatē se arendau cum da Domnul, post important și ambiționat de toți acei cari căuta să facă averi mari. El, care l-a ocupat atîți ani, a ieșit de acolo sărac precum intrase.

În anul 1853 se auzea de război. Alexandrescu, ca și Nicu Bălcescu au avut totdeauna credința că România numai prin arme se putea ridica la rangul ce i se cuvine. Era vorba ca o armată auxiliară franceză să vie să ocupe valea Dunărei de jos, iar flota engleză să cuprindă Marea Neagră; se suna și de venirea lui Magheru cu proscrisii români, și tîncrimea începuse a bate din pîteni. Atunci Alexandrescu a scris *Cîntecul soldatului*:

Pe cîmpul României
Trompeta cînd răsună,
La glasul datoriei
Oștirea se adună...

Tot atunci a salutat pe Halcinski cu un lung adio în versuri.¹⁷

De ce n-a voit soarta să poată vedea și el pe români urcînd ca vijălie printre gloanțe și mitralie dealul Griviței, înfigînd în creștet gloriosul lor steag, și pe viteazul și fiorosul Osman-pașa închinînd sabia lui unui tînr colonel român.

La 1859, după suirea lui vodă Cuza în scaunul domnesc al Principatelor Unite, Alexandrescu a ocupat postul de

ministru interimar la Culte. Modestia care-l caracteriza nu i-a permis să primească a fi numit la acel interim ca titular. Mai în urmă, la 1860, a fost trimis la Focșani ca membru la Comisia centrală. Acolo a fost lovit de o boală nemilostivă, care l-a ținut aproape un sfert de secol mort între cei vii.

De copil, Alexandrescu cunoștea poezii grece vechi și moderni; la vârsta de șaptesprezece ani citise pe toți clasicii francezi și știa pe dinafară tot ce era măreț și frumos în literatură.

Cine era și de unde venise acel băiat în școala lui Vailant și unde studiase el pîn-atunci, în ce școală și cu care dascăl? Studiase acolo unde au studiat oamenii de felul lui, oamenii de geniu: la școala inimei și a spiritului, sub direcțiunea dorinței și a plăcerii de a ști și de a admira. Știu numai că în podul casei la Mitropolie stau aruncate vreo mie de volume, claie peste grămadă, neclasate, necatalogate. Acolo se închidea Alexandrescu de citea. Multe ore plăcute am petrecut noi împreună, în mijlocul acelor in-folio, citind cînd *Viețile oamenilor iluștri* de Plutarh, cînd viețile sfinților în *Cazanie*, cînd pe Tucidid sau Xenofon!

Alexandrescu era născut în Tirgoviște, în patria Văcăreștilor, a lui Eliad și a lui Cîrlova. Zîna care a prezidat la nașterea lui l-a înzestrat cu îmbelșugare cu o mare memorie și cu darul armoniei. Poeziile lui se deosibesc prin mari calități de stil, de cugetare și de simțire, cari îl pun între frunțașii poeziei române.

Meditațiile au un zbor înalt, care le ridică alături cu acele ale lui Lamartine.

Satirele lui sunt înarmate cu împunsături de felul lui Boileau.

Fabulele, cari formează o parte însemnată și originală din scrierile lui Alexandrescu, multe, precum *Lebăda și puii corbului*, *Pădurea și toporul*, *Vulpea liberală* și altele, le-ar fi subsemnat însuși La Fontaine.

A zice de dînsul că a fost poet, și poet de un talent superior, nu este destul. El a fost un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, vesel și glumeț; îi plăcea societatea aleasă, și dacă cîteodată căuta singurătatea, era mai mult ca o alinare la amărăciunile vieței, de aceea și scrierile lui dintr-acele momente respiră o stare de întristare melancolică a sufletului său.

Era de școala aceea care consideră darul poeziei ca un depozit sacru, pe care omul inzestrat de sus este dator să-l păstreze curat, neatins de patimele și slăbiciunile omenești, așa că el privea de sus, în liniște senină splendoarea adevărului și frumosului care luminează binele și lovește viciul și nemernicia; în mîndra și majestoasa sa indignațiune, condeiuul său stigmatiza înjosirea, cinismul și lipsa de probitate, precum o vedem în unele din poeziile sale.

Viața lui a fost o viață de luptă și de martir; a luptat pe față cu curaj, la lumina mare, pentru libertate în contra despotismului, pentru dreptate în contra abuzului și năpăstuirii, păstrînd totdeauna căldura și devotamentul tinereții. A luptat fără altă ambițiune decît aceea de a fi folositor țării sale. Condeiuul său original și plin de spirit și de grație nu s-a inspirat decît de pulsațiunile mari și patriotice ale sufletului său.

Generația veche a admirat cu iubire scrierile lui Alexandrescu. Le-a avut ca un catehism de virtute și de patriotism, și mulți poate că au pășit pe calea cea dreaptă de teamă să nu-și recunoască abaterile în vreo satiră sau vreo fabulă d-ale lui Alexandrescu. Tinerilor români ai generațiunii care se ridică le zic: „Fiți patrioți și modești ca Alexandrescu, și cînd voți să știți cum se glorifică faptele cele mari, citiți odele și elegiile lui; cînd voți să știți cum se ride de ambițioșii de rînd și cum se biciuiește viciul, citiți satirele și fabulele lui Alexandrescu“. Dotat cu un talent mare, el și-a iubit țara, s-a respectat pe sine și a lăsat în memoria noastră operele spiritului și ale inimei sale.

ION GHICA

XXVII

Londra, 25 octombrie 1886

Scumpe amice,

Iată citeva aduceri-aminte din tinerețe, în cari vei găsi multe despre viața unora din oamenii generațiunii noastre cu cari în tinerețe te-ai găsit în contact și pe aceeași cale, oameni ageri, a căror viață, deși scurtă în ani, dar a fost bogată în fapte; căci au știut a suplini timpului printr-o activitate și un devotament fără preget, așa că au putut lăsa nu numai regrete în sufletele acelor cari au avut norocirea de a-i cunoaște de aproape și a le aprecia calitățile inimei și ale inteligenței, dar au lăsat urme neșterse în literatura și în istoria țării noastre.

Armează-ți dar răbdarea și așteaptă-te la o serie lungă de epistole.

Nr. 1

NICU BĂLCESCU

Odată, ieșind de la școală, apucasem drumul spre casă, luînd prin scurta ulicioară care începea în poarta Colegiului „Sfintu Sava“, între curtea Petrescului și casa cu privor a egumenului grec al mănăstirii, și se sfîrșea în unghiul bulevardului și a stradei Academiei, unde era de o parte, la

dreapta, casa Dobrotineanului, și la stînga, casa Spahiului. Poarta școalei era la cîțiva pași de ușa bisericeii, cam în locul unde s-a ridicat statua lui Lazăr. Acolo se așezau pe vine în șir, unul lîngă altul, merari, simigii și bragagii cu tabla-
lele și panerele lor.

Un găligan de școlar, cit un bivol de mare, tăbărise pe un băiat slab și pîrpiriu, îl trintise la pămînt și-i căra la pumni, căutînd să-i ia din mînă o bucată de halviță.

Goliatul, căruia toți îi ziceam Sotea, pentru că era de o putere de care numai vărul meu Mavru* îi venea de hac, își petrecea timpul mai mult la poarta școalei, între plăcintari și salepcii, decît în clasă. Îndată ce cumpăra cineva un covrig sau un măr, el se repezea ca un erete și i-l smulgea din mînă; grație puternicilor săi pumni, răspîndise o așa groază printre băieți, încît mulți îi plăteau tribut în natură sau în parale, ca să nu-i bată sau ca să-i proteje în contra altor camarazi.

De astă dată, însă, găsise împotrivire, băiatul, deși trintit la pămînt, dar nu lăsa să-i scape halvița; o apăra din mîni și din picioare, cu dinții și cu unghiile.

Fie din indignațiune, fie că puteam conta pe camarazii care veneau în urmă, mi-am luat inima în dinți și m-am aruncat în ajutorul celui slab și asuprit.

Cea dintîi grijă a băiatului cînd s-a ridicat de la pămînt a fost să caute să-și adune după jos foile caietului său, zdrențuite și risipite în luptă, operație lungă și migăloasă, la care i-am dat și eu mînă de ajutor.

A doua zi cînd m-am dus la școală, l-am găsit în ușa clasei a IV-a de umanioare; cum m-a văzut, și-a scos șapca, arătîndu-mi cu mulțumire caietul, zicîndu-mi:

„Uite cum l-am dres de bine; noroc, zău, cu dumneata, că mi se pierdea, păcat, o grămadă de muncă“.

Foile rupte erau lipite și cîrpite fiecare la locul lor, cu o minuțioasă îngrijire. Dar ce m-a mirat mai mult a fost să văz pe unele pagine scris cu litere majuscule fraze ca acestea:

„Petru Maior spune...“

---

* Comitele Dimitrie Mavru, general de divizie în armata rusească, fiu al generalului Nicolae Mavru și al Profirei Moret de Blaremburg, născută Ghica (n. a.).

„Fotino zice...”

„Din Constantin Căpitanul...”

„După logof. Radu Greceanu...”

Aceasta m-a mirat cu atit mai mult că p-atunci nu se pomenea în școalele noastre de istorie națională. D-abia de citeva luni Florian Aaron începuse un curs elementar de istorie generală, în care vorbea despre asirieni și egipteni; nu ajunsese nici la greci, nici la romani.¹

La întoarcerea mea din Paris, la anul 1841, ducându-mă să văd pe poetul Alexandrescu la dejurstfă în Gorgani, unde se afla închis într-o cameră în fundul curții lângă gîrlă, după ce am stat acolo pînă innoptase, cînd am ieșit, ofițerul de pază, după ce închide ușa bine și bagă cheia în buzunar, îmi zice:

„Vei să te duc și la Nicu Bălcescu? Nu ne vede nimeni, e-au plecat toți de la cancelarie; numai să nu spui cuiva, că dau de belea.”

În camera în care am intrat, un tinăr căruia d-abia îi mija mustața pe buze ședea pe marginea unui pătucean de scinduri, fără alt așternut decît o manta soldățească ghemuită căpătii și o luminare de seu într-un sfeșnic de pămînt, care lumina un *Ceaslov*, singura carte ce-i fusese permisă. Acel arestant era băiatul pe care cu cîțiva ani îndărăt îl scosesem din minile fiorosului Sotea*.

La liberarea lui din închisoare și din armată, el a devenit unul din tinerii cu cari mă vedeam mai des, a devenit un bun și prețios amic, cu care m-am înțeles totdeauna la vorbă și la gînduri; eram împreună ziua și noaptea.

Fiu mijlociu al serdăresei Zinca Petreasca Bălcescu, cooană văduvă foarte stimată și cunoscută în toată țara pentru minunata doftorie cu care tămăduia de albeață la ochi, Nicu Bălcescu, tinăr de o complesiune delicată, o fizionomie blindă și simpatică, intrat foarte de timpuriu în serviciul militar ca iunker, era arestat și dat în judecata unui consiliu de război ca culpabil de înaltă trădare.

---

* Pe acel Sotea, un Petresc, nu știu din București sau de aiurea, l-am găsit, cîțiva ani mai în urmă, ofițer la granița dintre Muntenia și Moldova, la punctul Vădeni, la Seret; de atunci nu i-am mai auzit de știre (n. a.).

Se dovedise că mersese de mai multe ori în casă la Mitică Filipescu, că făcuse cunoștință cu dascălul francez Vaillant și că era amic cu căpitanul Deivos; ceva încă și mai mult: se știa că la cazarmă aduna pe lângă dînsul, în orele de recreație, mai mulți sergenți și soldați, cărora le povestea despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii și cu lehii, de pe vremile lui Mircea, lui Mihai și lui Ștefan; ba chiar îi învăța să scrie și să citească.²

Nicu Bălcescu avea o mare dorință d-a învăța; dotat cu înlesnire și aplicațiune la studii, inteligent, ardent și entuziast, predilecțiunea lui era mai cu deosebire pentru studiile istorice și mai ales pentru partea militară a istoriei. Din copilărie citise cu atențiune *Viețile oamenilor* lui Plutarh, *Anabasul* lui Xenofon, *Războiul peloponezian* al lui Tucidid; citise și recitise pe Tacit, *Comentariile* lui Cezar, *Campaniile* lui Napoleon și ale lui Frederic cel Mare și studia cu dinadînsul pe Gibbon și scrierile generalului Jomigny asupra strategiei. Avea credința că România nu se va putea rădica decît prin arme și că românii trebuia cu orice preț să se arate pe un cîmp de bătaie, să dea dovezi de vitejie, să se afirme ca națiune; idee pe care o vedem dominînd d-a lungul în toate scrierile sale.

La etate de douăzeci de ani, citise tot ce putuse găsi, pe ici, pe colea, despre istoria noastră națională; petrecea zile întregi cufundat în studiul documentelor adunate de repauzatul căpitan Cornescu Olteniceanu, colecțiune prețioasă, care mai tîrziu a trecut în posesiunea părintelui episcop de Buzău, Dionisie.

Nicu Bălcescu era de o modestie rară; anevoie îl făceau să-ți citească cite ceva din cele ce scria.

Intr-o seară ne aflam mai mulți amici adunați la maiorul Voinescu II; acolo, după ce ne-am luptat și ne-am trîntit, după cum ne era obiceiul (căci Bălcescu, deși cel mai slab dintre noi toți, dar căuta trînteala cu luminarea), cînd ne-am potolit, l-am pus d-a sila de ne-a citit opera sa: *Puterea armată la români*. Manuscriptul acela l-am luat eu de l-am dus lui Kogălniceanu la Iași³, unde s-a tipărit în *Foaia științifică și literară* ce publicam împreună cu Alecsandri, Negruzzi și Kogălniceanu, revistă hebdomadară fără nume, căci marele cenzor al Moldovei, Procopie Florescu, găsise

că titlul *Propășirea*, cu care o botezasem, era un cuvânt revoluționar și îl ștersese din capul foaiei.

Acea scriere a lui Bălcescu a fost foarte apreciată de cititorii dup-atunci și a avut chiar onorurile unei edițiuni separate, tipărită tot în tipografia lui Kogălniceanu.

Mai tirziu, pe la anii 1844, 1845 și 1846, el a publicat mai multe lucrări istorice în revista intitulată *Magazinul istoric*, ce redacta în colaborare cu eruditul profesor Treboniu Laurianu. Într-aceea colecțiune se găsește scrierea asupra familiei Cantacuzineștilor, după documente ce-i incredințase generalul Rudolf Cantacuzino din Rusia.⁴

Nicu Bălcescu scria lesne, stilul său era limpede, strins, nervos și elegant, precum îl vedem în *Istoria lui Mihai Viteazul* și în *Istoria muncitorilor plugari din România*⁵; adeseori înflorit și poetic, precum îl găsim în traducerea făcută de el a *Cintării României*.

Domnul Vasilie Alecsandri atribuie unui alt tânăr plin de talent conceperea și compunerea în limba franceză a aceluia cap d-operă, Alecu Russu, răpit și el, ca și Bălcescu, de timpuriu familiei și patriei sale.

Iată ce știu eu despre acea scriere epică din care, încă pe la anul 1847, Bălcescu îmi citise mai multe fragmente și pe care, mai tirziu, ne-a citit-o întreagă, în cabinetul generalului Mavru, unde se afla și Laurianu și Bolliac, susținând că găsise acel manuscript la un călugăr. Iată cu ce ocaziune ne-a făcut el acea citire:

Generalul Mavru, filolog și numismat de frunte, era de mai mulți ani în relațiune cu Laurianu și cu Bolliac, cu unul pentru studiul de medalii antice și schimburi de dublete, cu celalalt pentru citirea și transcripțiunea de inscripțiuni lapidare. Mavru poseda o colecțiune de anticități importante, adunate cele mai multe după malurile stîng și drept al Dunărei, colecțiune pe care, încă în viață fiind, a făcut-o donațiune muzeului nostru național.

Pentru studiul arheologic, generalul Mavru avea consacrată o zi pe săptămînă, marțea, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul său cu Laurianu și cu Bolliac și nu primea pe nimeni. Acei doi colaboratori rămîneau la masă; se prînzea p-atunci pe la 3 ore după amiază, și lucrau și după prînz pînă seara.

Cu ocazia căsătoriei mele, generalul Mavru a făcut cunoștință cu Nicu Bălcescu, care de la 1847 a început a lua și el parte la acele ședințe de studii istorice.

Într-una dintr-acele marți, la care asistam și eu citeodată, făcînd eu elogiul manuscriptului aflat de Bălcescu la călugăr, după o mare stăruință a noastră a tuturor, Bălcescu a trebuit să se ducă acasă, să-și aducă caietul să ni-l citească. Era scris de mîna lui, cu multe ștersături și îndreptări. Cetirea a fost ascultată cu admirațiune, iar după ce am terminat cu laudele și cu critica, generalul Mavru se uită la Bălcescu rizînd și, bătîndu-l pe umăr, îi zice:

„*Mon cher! Si non è vero, è ben trovato; c'est une oeuvre du plus haut mérite et fait beaucoup d'honneur à l'auteur ici présent.*”*

Mavru a urmat cu sistemul de studii arheologice pînă în ultimele zile ale vieții sale; numai că colaboratorii nu mai erau aceiași. În anii din urmă lucra cu Dumitru Berendei, cu Dumitru Sturdza, cu Mișu Suțu și Alexandru Odobescu⁶.

Noi toți cîți am auzit atunci citirea *Cîntării României*, deși admiteam că Bălcescu poate că găsise la vreun călugăr ceva scris în felul biblic, dar credeam că scrierea, așa cum ne-o citise, fusese prelucrată de pana și de imaginațiunea sa.

El, în anul 1845 sau 1846, a făcut o călătorie de cercetări istorice pe marginea Dunării, de la Celei pînă la Turnu-Severin, și a vizitat mănăstrile de peste Olt în tovărășie cu Laurianu și cu Bolliac⁷, călătorie în care s-au descoperit mai multe inscripțiuni cari au fost transcrise, completate și publicate de Laurianu în *Magazinul istoric*, lucrare pe care Bolliac voise să și-o aproprieze și pentru care a fost mai multe contestații între Bolliac și Laurianu. Într-acea călătorie pretindea Bălcescu că ar fi găsit la un călugăr manuscriptul *Cîntării României*; dar limba în care era scris acel poem și aspirațiunile autorului poartă într-însul dovada netăgăduită că trebuie să fi fost scris cam printre anii 1838 și 1846. Tot cam pe la anul 1846, Nicu Bălcescu a mai făcut și o altă călătorie, în Moldova, cu Costăchiță N. Filipescu,

---

* Dragul meu! Chiar dacă nu e adevărat, e nimerit; e o operă de mare valoare și face multă cinste autorului aci de față.

unde s-a găsit în strinsă legătură cu Alecu Russu, și nu este de mirat că acești doi tineri să-și fi esersat în comun până și imaginațiunea lor, unul în limba română, celalalt în limba franceză.⁸

Oricum o fi și oricine o fi fost autorul, călugăr sau mirean, din veacuri trecute sau din timpul nostru, ușoară să-i fie țărina, căci cu frumoasă și mândră floare a inzebrat literatura română!⁹

În tinerețea mea, eu obicinuiam a mă culca târziu, de multe ori după ce să făcea ziua; adesea îmi făceam somnul pe scaun, rezemat de masă, fără a mă atinge cu săptămînile de pat. Cînd eram student la Paris, vara, după ce-mi pregăteam lecțiunile pentru a doua zi, apoi pe la miezul nopții porneam pe jos d-acasă de lingă poarta Luxemburgului, de despre Școala de mine, și mă duceam pină la Tortoni, pe *Boulevard des Italiens*, unde luam o înghețată și mă întorceam pe cînd se îngina ziua cu noaptea.

Într-o vreme găsisem un tovarăș cu care mă potriveam la felul acesta de trai, pe Grigorie Romalo, tinăr de spirit și de inimă, devenit victima devotamentului său pentru țară. Grigorie Romalo, esilat la Brusa la 1848, a murit la Constantinopol, la Pera, în primăvara anului 1849, în spitalul surorilor de caritate lazariste, în urma hemoptiziei ce i se pricinuisse de loviturile de paturi de pușcă în piept la afacerea din Iași de la martie 1848. L-am dus de l-am inmormintat la cimitirul de la Baclucii. Alecsandri a scris atuncea o poezie asupra morței lui.¹⁰

Cu Grigorie Romalo, cînd eram la Paris, duceam uneori pe lună plimbările noastre nocturne pină la Neuilly și la Boulogne lingă Saint-Cloud.

În București, obicinuiseam și pe Nicu Bălcescu la acest fel de viață, așa că, după ce petreceam serile cu mai mulți amici, apoi, pe la orele unsprezece sau douăsprezece, noi doi, Bălcescu și eu, porneam pe jos d-acasă de la mine, de peste drum de hanu lui Filaret (astăzi Piața Teatrului) și ne duceam dincolo de Malmaison, la grădină la Cimpineanu (fosta grădina lui Scufa)¹¹, unde găseam companie bună și petreceam ore plăcute pină pe la patru și pe la cinci după miezul nopții; ne întorceam acasă în ziua mare. Pe drum aveam mai totdeauna cite o sfadă, două cu cîinii mahalale-

lor. Era mai ales două stațiuni anevoie de trecut cu pace, una la cotu girlei de lângă grădina lui Mimi, și alta pe maidanul de dinaintea bisericii Popa Tatu, unde stau niște dulăi cît vițeei de mari, culcați covrig, risipiți pe drum d-a curmezișul, și cum ne simțeau, se sculau cu toții într-o lătrătură și săreau la noi.

Intr-o noapte pin culesul viilor, pe la 1843, pe cînd lumina lunei începea a se contopi în razele dimineții și ajunsesem în dreptul caselor lui Simeon Marcovici, după un mic sfat între noi doi, în răspîntii, în loc s-o luăm la deal, pe la Oteteleşeanu, să ieșim la mine acasă, ne-am hotărît să urmăm pe strada Brezoianu, să ieșim la Mihai-Vodă, și d-acolo s-o apucăm spre Filaret, să ne ducem să dejunăm cu cite o pereche de cîrnați trandafiri și un pahar de must. Ne apropiasem de biserica Sfinții Apostoli, cînd întilnim în cale pe căpitanul Tell, mergînd spre cazarma lui de la Mihai-Vodă; și ne luăm citeșitrei pe drum înainte, pe subt Mitropolie, la viile din deal. Cu cît ne suiam pe coastă, cu atît vorbirea noastră devenea mai aprinsă. Subiectul discuțiunei era acel de toate zilele și de toate serile. Ne imputam unul altuia lipsa de patriotism și de energie; ne făceam răspunzători de starea nenorocită și umilită a țării, așa că la întoarcerea noastră în vale, la fintină, jurasem să ne consacram patriei cu trupul și cu sufletul, ne legasem frați de cruce și ca fiecare dintre noi trei să se supuie, cu pericolul vieții și al averei, la hotărîrile celorlalți doi; chiar în ziua aceea ne-am adunat de am alcătuit statutele și regulamentele „Frăției“.

Inițiații erau formați în grupuri de cite zece, fiecare frate cunoscînd numai pe șeful său imediat, diacon, preot sau arhiereu, acel care-l catichisese, îl inițiasse, de la care și prin care primea ordine și instrucțiuni și căruia datora ascultare și supunere cu pericolul vieții și al averei, păstrînd secretul cel mai absolut. Deviza era: *Dreptate, Frăție*.

Statutele, scrise în cifre cu cheie, erau păstrate la mine în bibliotecă, în scoarțele *Algebrei* lui Bourdon. La mai 1848, cînd m-am decis să mă duc la Constantinopol, am dat acel volum în păstrarea Bălcescului, dar el peste două zile mi l-a adus înapoi, zicînd că se temea de vreo perchezițiune sau d-o arestare și că-l credea mai în siguranță la mine. La

plecarea mea din București am pus acea carte împreună cu alte cărți și cu notele și caietele mele din școală într-o ladă pe care am lăsat-o în beciu de sub scară, în casa generalului Mavru de la Jicniță, unde locuiam, astăzi legațiunea Italiei, casă care a ars la 1856, când devenise spital militar în timpul ocupațiunei austriace. Acolo, împreună cu casa, s-au mistuit în cenușă cărțile, hîrțiile, tablourile, mobilele și cu toate obiectele ce posedam.

Situațiunea politică de pe atunci se rezumă cam astfel:

Pe la mijlocul anului 1834, spătarul Alexandru Dimitrie Ghica, fratele fostului domn Grigorie Dimitrie Ghica, fusese rădicat la scaunul domniei după recomandăția amicului său, generalului rus comite Pavel Kisselef, care a guvernat Principatele de la anul 1829 pînă la 1834 cu titlul de prezident cu deplină putere al divanurilor.

Alexandru Ghica, om plin de probitate, stimat și iubit de toată tinerimea pentru caracterul său leal și plăcut, era pizmuit, ca toți domnii indigeni, de mulți din boierii cei mari.

El, la anul 1838, comisese o mare greșeală politică: nu apăruse cu tărie drepturile țării atunci cînd împăratul Nicolae al Rusiei ceruse să se intercaleze în Regulamentul organic o clauză prin care orice lege votată de Obșteasca Adunare și sancționată de domn să nu poată fi pusă în lucrare pînă mai întii nu ar dobîndi aprobarea curților suverane și protectoare (Turciei și Rusiei), ceea ce echivala cu suprimarea autonomiei țării. Deși se știa că pe sub mină Alexandru Ghica făcuse să cază acea propunere în Cameră, dar avusese slăbiciunea sau nedibăcia d-a o susține, cel puțin în aparență, și astfel își pierduse popularitatea și încrederea de care se bucura pînă atunci. Pe de altă parte, își alienase simpatiile Rusiei prin măsurile luate în contra expedițiunilor bulgarilor cînd au încercat să treacă Dunărea ca să răscoale Bulgaria în contra Turciei.¹² Arestarea șefilor și organizatorilor acelei expedițiuni, Deșu și Costache Suțu, a decis la Petersburg căderea lui Alexandru Ghica din domnie, și nu rămînea decît a se crea un incident care să dea prilej Rusiei d-a cere mazilia lui de la Poartă.

Boierii inimici domnitorului s-au folosit de aceste împrejurări ca să-l răstoarne printr-o doleanță a Obșteștei Adunări.

Unul din boierii de pe atunci, Gheorghe Bibescu, gine-rele bătrînului Alecu Mavrocordat de la Iași, a publicat la Paris la anul 1840 în limba franceză o broșură intitulată *Le général Kissilef et son administration*, o biografie al cărei scop era d-a cufunda pe Ghica, exaltînd știința și virtuțile generalului rus, scriere pe care a ilustrat-o propuînd împă-mîntenirea lui. Cu această scriere, acel Gheorghe Bibescu a devenit favoritul consulatului rusesc destinat a înlocui pe Alexandru Ghica îndată ce se va îndupleca Poarta să dea firmanul de mazilie.

A doua zi după alegerea noului domn, consulul general Dașkof zicea că într-acea noapte doamna Dașkof născuse o fată, și el, Dașkof, un băiat, înțelegînd pe vodă Bibescu; și avea dreptate, căci pentru a scoate din urna electorală pe candidatul său de predilecție fusese silit să năSCOcească fel de fel de procedări, căci lui Bibescu, deși îi lipseau două din însușirile prescrise de Regulamentul organic, etatea de patruzeci de ani și calitatea de boier de trei generații, adică boier, fiu de boier și fiu de fiu de boier; dar printr-un *opus cocus* a ieșit ca prin minune din urna electorală.

Vodă Bibescu, rădicat astfel la scaunul domniei contra voinței națiunei și chiar în contra boierilor partidului său, s-a crezut dator să își arate recunoștința sa către acei care-l ajutase și a încercat să se concedeze exploatarea tuturor mineralelor din principatul Valahiei ca monopol unui industriaș rus, vestitului Trandaffirof și, printr-o încheiere a sfatului administrativ, interpretînd legea regulamentară într-un mod meșteșugit, acorda acelui Trandaffirof dreptul și monopolul de a exploata toate mineralele din țară.

Ca să fie bine înțeles, voi aminti că Regulamentul organic regula dreptul de exploatare a minelor în modul următor:

1. Orice proprietar avea dreptul de a exploata minele după proprietatea sa, dînd statului 10% din productul curat.

2. Descoperindu-se o mină pe o moșie particulară și guvernul voind ca acea mină să fie exploatată, avea dreptul să previe pe proprietar și să-i ceară a o exploata, iar în caz cînd, după 18 luni după somațiune, proprietarul nu ar pune-o în exploatare, guvernul era în drept a o exploata pe seama statului, dînd proprietarului 10% din productul curat.

Sfatul administrativ, trecînd peste drepturile de proprietate a moșiilor statului și ale clerului, acordase lui Tran-

daffirot dreptul de a se substitui proprietarilor; și s-a văzut deodată circulind două broșuri conținând dreptul acordat lui Trandaffirot, prevenind pe proprietari a avea să se conforme cu încheierea făcută întru aceasta de Sfatul administrativ.

Aparițiunea acelor broșuri și planurile lui Trandaffirot d-a aduce 5.000 de lucrători ruși a înspăimintat țara, încit un strigăt s-a ridicat dintr-o margine la alta, și Obșteasca Adunare a trebuit să facă un raport la domn, blamind încheierile Sfatului administrativ, cerind anularea — un adevărat blam dat ministerului; acel act merită a fi raportat aci:

„Preainălțate doamne,

Obșteasca Adunare a văzut cuprinderea ofisului înălțimei-voastre, cu nr. 154, ce ați binevoit să-i adresați la raportul cu nr. 166, și s-a pătruns de multă mihnire pentru băgările de seamă ce-i faceți, că ar fi ieșit din hotarele atribuțiilor sale și că ar fi călcat regulele buneicuvințe și a căzutului către înalta oblăduire respect, cerind prin al său raport desființarea jurnalului încheiat de Sfatul administrativ extraordinar în privința exploatației minelor și întărit prin ofisul înălțimei-voastre; mai adăogindu-se și că nu s-a pătruns de cuprinderea pomenitului jurnal, ce este intemeiat chiar pe dispozițiile articolelor acelora cu cari s-a slujit la întru-expunerea din raportul său atins de prezisa pricină; la acestea luind Adunarea voie de la înălțimea-voastră, vă supune cu respect că, avind supt vedere în toată vremea par. de la art. 54, art. 56 și par. de la art. 57 a Regulamentului organic, ce pe lângă altele o îndatorează ca să judece folosul tuturor măsurilor ce s-ar lua în pricini ori deobște sau întâmplătoare, socotește că n-a pășit peste ale sale atribuții, dacă privind pricina minelor, unul din obșteștile folosuri ale țării, a chibzuit potrivit cu îndatoririle la care a supus-o pravila organică, să roage pe înălțimea-voastră, în urma deslușirilor ce luase despre cuprinderea jurnalului, ca să porunciți a se desputernici precit el nu se va fi aflind coglăsuitoar cu legiuirile în ființă, precum și a se desființa tipăritele și obștitele examplare și a se popri de a nu mai țircula pentru depărtarea lor de la temeiurile prăvilei, pe care nu le-ar fi socotit că ar putea însemna cevași, dacă nu le-ar fi recunoscut îmbrăcate cu

caracter oficial. Acestea au fost, preainălțate doamne, cuvintele pentru care Adunarea a întins plecata sa rugăciune doveditoare a singurii dorinți ca să văză prescise chibzuirile atingătoare de exploatația minelor înlăuntrul cercului articolilor 178 și 179 a Regulamentului organic; avind subt vedere, osebit de alte considerații ce privea la măsurile cerute spre asigurarea venitului statului, și darea sorocului de doisprezece ani, punct de căpetenie și vrednic a se lua în băgare de seamă, nefiind nicicum cuprins în pomenitele articole; care soroc, pentru ca să se dea de s-ar fi judecat folositor, trebuia ca o adăogire la pravilă să se așeze după formele legiuite prin art. 55 a Regulamentului spre a nu se împedica altmintrelea nici sloboda dispoziție a fiecăruia proprietar întru cele de bunăvoie tocmeli.

Nu nădăjduia însă Adunarea a priimi de la înălțimea-voastră răspunsul, prin care nu numai sentimentele sale să cunosc altele decit cele adevărate și respectuoase către înalta oblăduire, ci și îndatoririle puse asupra ei prin articolele 54, 56 și 57 se lasă neluate în băgare de seamă. Adunarea dar se mărginește și acum întru a repeta plecata sa rugăciune, cerind cu supunere cele cuprinse în raportul său cu nr. 166.

Iar cit pentru ceea ce privește la viitorul ei, după cum bine ați voit înălțimea-voastră să adăogați în sfirșit, ea mai întii socotește de netăgăduit a vă incredința că nu uită, nici va uita vreodată datoriile sale către înalta oblăduire, avind după aceasta deplină mulțumire a se mingia de nădejde, că ființa și locul ce înfățișează stau supt suzeranitatea și ocrotirea amindorora făcătoarelor de bine prea înalte puteri.

Acest raport s-au primit de Obșteasca Adunare după cele mai multe glasuri potrivit cu par. g de la art. 48 din Regulament.

Președintele Obșteștei Adunări:

(Semnat) Neofit mitropolitu Ungro-Vlahiei.

(Semnați) Alexandru Ghica, Const. G. Filipescu, Scarlat Gr. Ghica, Const. Gr. Ghica, Gr. Cantacuzino, I. Slătineanu, C. Filipescu, N. A. Nicolescu, C.N. Brăiloiu, A. Cocorăscu, I. Bălăceanu, C. Costescu, I. Văcărescu, M. Filipescu, A. Racoviță, C. Gr. Suțu (și un indescifrabil).

Nr. 205, 1844, februarie 29.“

În dezbaterile asupra cestiunii Trandaffirof s-a relevat pentru întâiași dată talentul de orator politic a răposatului Barbu Catargiu, care, ca director al Departamentului Dreptății și deputat, a susținut cu multă căldură cauza concesionarului; dar elocința sa a trebuit să se aplece dinaintea cuvintelor patriotice a lui Costache Niculae Filipescu, a lui Niculae Niculescu și a celorlalți deputați.

Această victorie a Parlamentului din București din anul 1843 a fost urmată de satira plină de spirit a poetului Eliad, intitulată *Măceșul*.¹³

Cestiunea Trandaffirof era la ordinea zilei și făcea obiectul tuturor vorbirilor, și a noastre cînd suiam dealul Filaretului.

Nicu Bălcescu, unul din cei trei șefi ai societății „Frăția“, a fost apostolul și inițiatorul cel mai ager și mai zelos. Maiorul Ioan Voinescu II, Bolliac, Bolintineanu, Deivos, Golescu (Alec Negru), Marin Serghiescu Naționalu, Filipescu și mulți civili și militari făceau parte dintr-această asociațiune. Nu știu dacă dintre ofițeri mai este astăzi în viață altul decît căpitanul Christofi.

Mai tot într-aceiași timp s-a format în București Societatea literară, al căreia scop nu avea nimic ascuns, ci era pur și simplu dezvoltarea și încurajarea literaturii naționale. Președintele ei a fost tot timpul poetul Iancu Văcărescu, avînd de secretari pe maiorul Voinescu II și pe Nicu Bălcescu. Mai mulți români din Moldova, Vasilie Alecsandri, Kogălniceanu, Negruzzi și alții făceau parte și, cînd unul dintr-acești bărbați veneau la București, era pentru noi toți o adevărată sărbătoare. Ne adunam o dată pe săptămînă, luna seara, îmi pare, de cele mai multe ori la Văcărescu, în strada Poetului, sub Mitropolie ¹⁴, sau la avocatul Ștefan Ferechidi, în strada Dionisie. Nicu Bălcescu, prin activitatea sa, a făcut multe servicii Societății literare. Din contribuțiunile membrilor ei s-au publicat multe opere literare, precum scrierile lui Iancu Văcărescu, *Călătoria lui Gulliver*, ilustrată de Granville, tradusă de I. Negulici, și multe alte cărți.

Pe la 1846, Bălcescu, procurîndu-și mijloace bănești din familie, a pornit în streinătate, unde a petrecut aproape doi ani, citînd și notînd tot ce a putut găsi în biblioteci și în arhive despre viața și vitejiile lui Mihai-vodă, eroul căruia plănuse să-i scrie istoria. Într-această călătorie a găsit în co-

lecțiunea de portrete din Biblioteca Națională din Paris portretul eroului român, scos și săpat de vestitul pictor Sadler, contimporanul lui Mihai, care l-a cunoscut la Praga; tot într-aceea colecțiune a găsit și portretele domnitorilor Gheorghe și Grigorie Ghica.

La 1846, pe cînd mă găseam și eu la Paris, s-a mai înființat și o altă societate: Societatea studenților români, cu scop d-a ajuta și a încuraja la studii pe tinerii fără mijloace bănești. Erau membri acelei societăți mai toți românii aflători atunci în Paris: C.A. Rosetti, Kogălniceanu, Nicu Bălcescu, frații Brătieni (Dumitru și Iancu), Iancu Bălăceanu, Al. Catargiu și frate-so Calimac, Grigorie Romalo, Scarlat Virnav (mai în urmă devenit Popa Virnav), Nicu Ruset, Bălănescu, Ion Ghica și mai mulți alți. Societatea aceasta era pusă sub patronajul poetului Alfons de Lamartine și avea un comitet compus de Ion Ghica, președinte, C.A. Rosetti, secretar, și Scarlat Virnav, casier.

Pe la finele anului 1846, un vînt de libertate sufla peste toată Europa. În Berlin se vorbea de constituție, la Viena de libertate și la Pesta de sancțiunea pragmatică. Genova devenise focarul de unde să răspîndea ideea de unitate în toată Peninsula Apenină. Toscana, Siciliile, Lombardia, Veneția și toate micile state de o parte și de alta a Apeninilor aveau speranțele țintite asupra cavalerescului rege Carol-Albert și contau pe concursul armatei piemonteze; strigătul de libertate și de naționalitate se ridică din toate unghiurile lumii civilizate. Deodată cu aparițiunea scrierilor lui Gioberti, Filip al Franței trimisese la Roma, ca ambasador al său, pe refugitul napolitan, pe învățatul Rossi, naturalist francez și devenit *pair de France*¹⁵. Cardinalul Mastai Ferreti, episcopul de Imola, urmasе bătrînului Grigorie XVI pe tronul pontifical; și biserica catolică, de sus, după Sfîntul Scaun, propovăduia toleranța; într-aceeași vreme, în Franța, agitațiunea creștea, ideile democratice și chiar republicane cîștigau din zi în zi aderenți și partizani; la cursurile lui Michelet, lui Quinet și Mickiewicz se îmbulzeau studenții cu miile, unul peste altul; fiecare lecție se termina cu un tunet de aplauze și cu strigătul de: „*Vive la République*“. Oameni politici din cei mai ispitiți și oratori elocinți ai Camerei luau parte la banchetele naționale și

cereau împreună cu radicalii și cu republicanii reforma legii electorale.

Românii, de o parte și de alta a Carpaților, nu puteau ei să rămîie simpli spectatori la cele ce se petreceau în Ungaria, în Austria și în tot Occidentul¹⁶; căutau să se afirme și ei prin adunarea de la Blaj, prin revendicarea drepturilor autonome ale Transilvaniei. În Iași și în București, actele lui Sturdza și lui Bibescu începuse a fi aspru judecate fără sfială. Chiar în adunările Societății literare, la care luau parte mai mulți oameni d-ai guvernului și rude de ale palatului, se alunecau discuțiuni politice, se critica și se condamna îndoitul divorț al perechii care era pe tronul Valahiei¹⁷, se blama vînzarea averii lui Hagi-Moscu în detrimentul creditorilor și în folosul familiei falitului, precum și trecerea mai tuturora din moșiile acelei case în posesiunea domnitorului; de pretutindeni se rădica un glas în contra venalității ce domnea în justiție și în administrație, căci ajunsese a fi fără teamă și fără rușine. Cuvîntul care se auzea mai des în Iași și în București era că: „Peștele de la cap se-mpute“.

Îndată după revoluțiunea franceză de la februarie 1848, cei mai mulți din tinerii români care se aflau la Paris s-au întors în țară, ca mișcați printr-o gîndire electrică; spiritul de naționalitate și de libertate se deșteptase în toate straturile societății noastre.

Librăria lui C.A. Rosetti și Winterhalder, de peste drum de Oteteleşanu, devenise un punct de întîlnire al tinerimei, de unde se împrăștiau în oraș și în toată țara știrile politice ce soseau din Europa; și nu era zi de la Dumnezeu fără d-a înregistra evenimente de acelea cari emoționa și îmbărbățea; mai ales noutățile venite din Franța, unde oamenii chiar cei mai devotați monarhiei din iulie 1830, ca Thiers, Odilon Barrot, de Lamartine, sfătuiau din răspuțeri pe rege și pe ministrul său Guizot să cedeze curentului popular și să consimță la o întindere mai largă a dreptului de a vota. Spiritele ajunsese atît de iritate, că un pistol tras pe Bulevardul Capucinelor, în dreptul Ministerului Afacerilor Streine, nu se știe de ce, nici de cine, nemerind într-un om din mulțime, rănitul purtat de popor cu strigăte pe strade devine semnalul unei lupte sîngeroase, care răstoarnă tronul și

proclamă republica. Atunci revoluția aleargă din capitală în capitală, din popor în popor.¹⁸

În București, deși fierberea era mare, dar era așa de ascunsă, încît vodă Bibescu, răspunzînd felicitărilor ce-i aduceau boierii în ziua de Paște, le zicea cu mîndrie că toată Europa era turburată și în foc, numai Țara Românească, grație înțelepciunii guvernului său, se bucura de cea mai mare liniște și securitate. Nu știa că chiar în ziua aceea revoluțiunea era gata să izbucnească și că se aminase numai dintr-o împregiurare despre care voi vorbi mai la vale.

În Iași, unde lumea fiind și mai iritată și mai impa-cientă, agitațiunea era mai aparentă, se lucra mai pe față, dar fără o înțelegere prealabilă cu Bucureștii* ; iar vodă Stur-dza, profitînd de o adunare de tineri la Alecu Mavrocordat (Ursu), trimite toată armata sa, înconjoară casa și arestează pe cîți poate pune mîna. Frații Rosettești (Răducanu și Mitică), Manolache Epureanu, Al. Moruzzi, Sandu Miclescu, Ion Cuza, Grigorie Romalo, frații Cazimir, Nicu Catar-giu și cîțiva alții sunt trimiși peste Dunăre, dați pe mîna tur-cilor la Tulcea și internați la Brusa. Cîțiva din cei arestați, precum Alecu Cuza, Alexandru Moruzzi, Epureanu și alți, ajungînd la Galați, scapă din mîna soldaților, se ascund la amicul lor Cunningham, consulul Engliterei, care îi imbarcă mai în urmă pe un vapor austriac.

Acei pe cari nu i-a putut prinde și au scăpat, precum Vas-ilie și Iancu Alecsandri, Leon Cantacuzino, Alexandru Cneazu, Alecu Russu, au alergat la Hangu, în munți, cu speranța să ridice plăieșii și să pornească cu toate satele asupra Iașului. Dar, nereușind în speranțele lor, au trecut în Transilvania, în Bucovina, care încotro a apucat. Alecu Russu și Iancu Alecsandri, luînd prin Vrancea și pe la Focșani, au venit deghizați în București, unde i-am ținut ascunși acasă, la mama, mai multe zile, pînă au putut lua drumul spre Brașov.

Tinerimea venită din Franța luase parte la luptele de pe stradele Parisului, în zilele de februarie, văzuse pe regele Filip căutînd, el și familia lui, refugiu în țară streină, asis-

---

* Alecsandri răspîndi în oraș cîntecul său revoluționar intitulat *Deșteptarea României (n.a.)*.

tase la revoluția din Viena și întâlneau pe principele Metternich căutând să se ascundă de furia poporului, și veneau gata de luptă.

În fața unei asemenea stări de lucruri, comitetul „Frăției” s-a hotărât la o mișcare revoluționară. Societatea conta deja ca frați mulți din oamenii cu influență în țară și în orașe; se putea rezema pe concursul batalionului maiorului Tell și pe dezafecțiunea ce exista în toate clasele în contra guvernului Bibescu.

Principiile în numele cărora era să se ridice poporul român erau discutate și hotărâte cu mulți ani dinainte:

1. Libertatea individuală, libertatea cugetării și a tiparului.

2. Desființarea castelor și a privilegiurilor.

3. Împroprietărirea clăcașilor, cu despăgubirea proprietarilor.

4. Respectarea suzeranității sultanului și a autonomiei, conform vechilor tractate ale domnilor noștri cu Poarta.

5. Desființarea Regulamentului.

6. Încetarea protectoratului Rusiei.

Poporul român se scula în numele *Dreptății și a Frăției*.

Înainte chiar de luna martie 1848, Nicu Bălcescu a fost însărcinat de comitet a redacta proclamația revoluționară; și s-a provocat îndată o adunare de mai mulți amici acasă la Nicolache Golescu și în camera ocupată de căpitanul Teologu, unde s-a citit acea proclamațiune astfel cum a apărut în București și la Islaz, în ziua izbucnirii revoluțiunii.

Asistau la acea adunare de la N. Golescu patru frați Golesți (Ștefan, Nicolache, Radu și Alecu), Alecu Golescu (Arăpilă), doi frați Bălcescu (Constantin și Nicu), doi frați Brătieni (Tache și Iancu), Bolliac, C.A. Rosetti, maioru Voinescu, căpitanu Teologu, Costache A. Crețulescu și Ion Ghica.

După ce s-a citit proclamațiunea și s-a adoptat în unanimitate, așa cum fusese redactată de Nicu Bălcescu, s-a ales îndată un comitet executiv compus de trei membri, anume: Nicu Bălcescu, Alecu Golescu (Negru) și Ion Ghica, cu deplină putere d-a organiza și-a conduce acțiunea. Toți luând îndatorirea d-a ne supune dispozițiilor și ordinelor emenate de la acel comitet.

Tell, în care se concentra tăria noastră, era informat de N. Bălcescu și de Ion Ghica de tot ce se petrecea atît în acele adunări, precum și de toate dispozițiunile și hotărîrile comitetului executiv; dar, ca să nu dea bănuieli, el nu asista nici la adunările, nici la dezbaterile noastre. El era șezător în Giurgiu, din cauza serviciului său militar. Batalionul ce comanda avea paza cordonului Dunărei, pînă la gura Oltului.

Pe aproape de Paște am fost trimis de comitet să mă înțeleg cu Tell, ca să fixăm ziua rădicărei. M-am dus mai întîi la o moșie Cucuruзу, ce aveam în Vlașca, și d-acolo ca în plimbare am fost la Giurgiu, unde am tras în gazdă la prefectul județului, căpitanu Costache Villara, fiul puternicului ministru și ginerele lui Știrbei. Acolo a venit seara, la petrecere, maiorul Tell, cu care m-am înțeles despre ora și locul unde să ne întîlnim. Am luat *rendez-vous* pentru a doua zi în răsăritul soarelui, pe zăgazul care se lucra afară, în susul orașului, destinat a apăra portul de viitura apelor Dunărei. Acolo ne-am învoit ca revoluțiunea să izbucnească în București și în Ploiești în ziua de Paște și totodată batalionul lui Tell să fie concentrat la Islaz, unde se afla compania căpitanului Pleșoianu, de unde să pornească spre Craiova răscolind Oltenia.

În starea Europei de atunci nu ne temeam nici de intervenire, nici de ocupație streină.

Mijloacele bănești de cari dispuneam erau foarte mărginite. Cu banii ce putusem aduna, cumpărasem pe sub mină toate puștile și pistoalele cari se găseau în prăvăliile din București și din Ploiești, puști proaste de vînătoare cu o țevă, și le împărțisem tinerilor și oamenilor din popor cari cereau a se arma.

Iată cum se făcea operația cumpărătorii de arme: Ruset* depunea, din banii ce erau strînși la dînsul, o sumă oarecare la un neguțător afiliat, către care dam aceleia care voia să se armeze o țidulă în termenii următori:

„Dați aducătorului un ghiuden și doi cîrnați“, ceea ce însemna: „*Dați aducătorului banii trebuincioși pentru cumpărarea unei puști și unei perechi de pistoale*“.

---

* C.A. Rosetti.

Banii de cari dispuneam erau toți ca la 2.500 de galbeni (29.000 de franci), aduși anume:

1 000 de galbeni de C.A. Rosetti,

1.000 de galbeni de Ion Ghica,

480 de galbeni (15 000 lei vechi sau 5.600 franci) aduși pe neașteptate de Niculae Alexandru Nicolescu, care vine într-o zi la mine și fără nici un preambul îmi zice:

„Nu știi nimica și nici nu am venit să aflu, dar am convingerea că se pregătește o mișcare în țară și că trebuie să fii în curent de cele ce se petrec, și am venit să-ți aduc 15.000 de lei (aproape 5.600 franci) de cari dispune cum crezi. Să știi însă că voi fi cel dintâi la luptă.“

Acei bani îi avea cu dînsul în trăsură, în două trăisti cu sfanțihî, pe cari i-am luat și i-am dus la librăria lui Ruset, unde i-am depus în lada de fier în care se aflau și ceilalți 2.000 de galbeni.

Deși mulți din boierii cei mai însemnați simțise că se pregătește ceva și veneau pe la unii din noi, încurajîndu-ne și chiar escitîndu-ne, făgăduind că erau gata a da tot concursul lor moral și bănesc, dar nici unul n-a venit să aducă un gologan măcar. Ei, în agitațiunea ce simțeau, nu vedea alta decît răsturnarea lui Bibescu din domnie și puțința fiecăruia din ei d-a-l înlocui.

La începutul lui aprilie rolurile noastre a fiecăruia erau împărțite.

Nicu Bălcescu cu Teologu erau destinați a merge la Telega, unde Marin Serghiescu (Naționalu), Telegescu și Duca erau înțeleși cu ciocănașii, ca d-acolo să pornească să răscoale Ploieștii, unde aveam înțelegere cu mai mulți dintre negustori.

Ștefan Golescu cu frate-său Radu și cu văru-său Alecu Golescu și Dumitru Brătianu să meargă să găsească pe Tell în tabăra de la Islaz.

Iar ceilalți, Nicolae Golescu și frate-său Alecu, cu C.A. Rosetti, Bolliac, Costache Bălcescu, Ion Brătianu și Ion Ghica să rădice tabacii, mărginașii și tinerimea din București, să meargă gloată la palat, să ceară lui vodă Bibescu sancționarea constituțiunei.

Stam toți gata și așteptam ordinele comitetului ca să pornim fiecare la destinația noastră, cînd d-l de Nion, consulul general al Franței, cheamă pe C.A. Rosetti și-i arată

o depeșă prin care Lamartine, atunci ministru trebilor din-afară, îi scria să-l prevestească că trimetea într-adins la București pe un amic al său credincios, pe doctorul Mandl, care avea să ne facă comunicațiuni importante din partea sa și că, înainte de sosirea celui trimis al său, să nu facem nici o mișcare. Lamartine fusese prevestit de noi de tot ce proiectam. În urma acelei depeșe, a trebuit să contramandăm toate dispozițiunile luate și să așteptăm sosirea doctorului Mandl.

Până în luna mai 1848, nu existase nici o relațiune, nici o înțelegere între noi și Eliad, iar în timpul pe cînd așteptam să vie doctorul Mandl cu comunicațiunile ce avea să ne facă din partea lui Lamartine, vine la mine Alecu Dedu, unul din cei mai activi și mai zeloși membri ai „Frăției“, care-mi propune o întîlnire din partea lui Eliad, zicîndu-mi că avea să-mi facă destăinuiri de o mare importanță. După ce am luat încuviințarea colegilor mei, am convenit cu Dedu ca întîlnirea cu Eliad să fie la Colentina, în aleea cu tei. Acolo, în chioșcu de dasupra lacului, Eliad, în prezența lui Dedu, îmi zice că el, deși se află în cele mai bune relațiuni cu palatul și chiar cu aga Iancu Manu, dar că înainte de toate era român și credința lui era că sosise timpul ca românii să dea semn de viață; și că el pune la dispozițiunea noastră toată influența de care se bucură în tinerime și în burghezie, adăogînd că era sigur că chiar lui vodă Bibescu nu i-ar displace poate să vadă o manifestare a țării în contra influenței rusești.

Raportînd acea convorbire colegilor mei, s-a luat hotărîrea d-a se admite Eliad în rîndurile noastre.

Tot cam p-atunci, trecînd într-o seară cu Nicu Bălcescu pe Podu Beilicului (strada Șerban-Vodă), întîlnim o droșcă cu felinare aprinse, cu opt cai de poștă, mergînd spre barieră, și a doua zi aflăm că într-acea trăsură era colonelul Bibescu, aghiotantul domnesc, trimis la Giurgiu să aresteze pe maioru Tell.

Tell, adus în București, după explicațiunile ce a putut da lui vodă Bibescu, s-a întors înapoi la comanda sa la Giurgiu. Înainte de a pleca ne-am întîlnit la otel la Caracaș, și iată ce se petrecuse.

Între damele din familiile Tell și Magheru existau relațiuni de amicitie și de corespondențe și, într-una din epis-

tolele ce-și scriau una alteia, se făcea mențiune de o întilnire între Tell și Magheru, cari de mulți ani nu se aveau bine între ei. Acea scrisoare, interceptată de Radu Ruset, prefectul de Gorj, și trimisă ministrului de interne Villara, dăduse bănuieli și fusese cauza măsurii ce se luase în contra lui Tell.

N-a trecut mult, și a fost chemat și Magheru la București, care, după mai multe convorbiri cu vodă Bibescu, a fost numit comandant-șef al tuturor dorobanților și plăieșilor de peste Olt.

Magheru, la plecarea lui la postul ce i se crease, întilnind pe Nicu Bălcescu, i-a zis, stringându-i mina: „Să știți că m-am împăcat cu Tell“.

Guvernul începu a fi neliniștit și cugeta a face arestări; dar, viind aga Iancu Manu în sfatul domnesc cu propunerea să aresteze trei inși, și anume, pe C.A. Rosetti, pe Grigorie Scarlat Grădișteanu și pe Ion Ghica, se scoală Costache Cornescu, logofătul bisericesc (ministru cultelor), și zice că era de prisos să aresteze pe nepotul său Ruset, căci nu mai putea fi primejdios, fiind gata să plece la Paris. Atunci un alt membru al sfatului, Grigorie Grădișteanu, zice că el nu admite excepțiuni și că ori să se aresteze cite trei sau nici unul, căci dacă era să se facă favoruri, atunci va cere și el excepțiune pentru nepotul său, Grigorie Sc. Grădișteanu, căruia și lui i-ar fi mai plăcut a se plimba pe ulițele Parisului decit a sta închis la gros.

În urma acestor cuvinte, președintele Villara a închis discuțiunea, zicind că să se mai amîne arestările pînă se va vedea cum se sfetesc lucrurile.

Într-una din adunările noastre la Ștefan Golescu, Eliad ne-a citit o invocațiune adresată lui Dumnezeu, poporului român și puterilor streine, operă mai mult literară decit politică, plină de poezie și de misticism, dar care anevoie ar fi fost înțeleasă chiar de clasele cele culte. Acea scriere o propunea ca proclamație și manifest al șefilor revoluțiunei. Atunci i s-a spus că proclamația către popor era deja redactată, discutată și adoptată de noi toți înainte de venirea sa între noi, că nu mai puteam reveni și i s-a citit redacțiunea lui N. Bălcescu, asupra căreia Eliad nu a făcut decit o singură obiecțiune, la partea privitoare la împroprietărirea țaranilor, zicind că aceasta va face pe boieri să nu fie cu noi,

obiecțiune la care i s-a răspuns că, oricum s-ar face, cei mai mulți boieri o să fie în contra și că ei vor căuta în acțiunea Rusiei un sprijin pentru privilegiile lor, și că singurul mijloc de a se paraliza acțiunea, înînrul țării cel puțin, era de a interesa gloata la susținerea revoluțiunii, ceea ce nu se putea face decit satisfăcînd dorinței drepte a clăcașilor d-a fi proprietari pe pămîntul ce muncesc, măsură care va pune capăt urei țărănilor către haina albastră și că, la din contra, inimizii țării se vor servi ei de această cestiune, rădicînd vreun Tzela ca la Tarnov în anul trecut.

După discuțiunea ce a urmat asupra acestui punct, Eliad a convenit de necesitatea aceluia articol, a aderat la redacțiunea lui Nicu Bălcescu și a doua zi a venit acasă la mine, unde a scris cu mîna lui acea proclamație sub dictarea Bălcescului și a luat-o s-o tipărească în tipografia sa de la Obor; exemplarele tipărite s-au păstrat ascunse într-o claie de fin, în curtea sa de la vie, pînă la pornirea la Islaz.

Puține zile după înțelegerea noastră cu Eliad și întoarcerea lui Tell la Giurgiu, a sosit în București doctorul Mandl, trimisul lui Lamartine; instrucțiunile ce aducea erau consemnate în portofoliul său, scrise chiar de mîna lui Lamartine, adresate lui C.A. Rosetti și lui Ion Ghica. Ele prescriau ca să nu facem nici o mișcare pînă nu ne vom înțelege mai întii cu guvernul otoman, și că generalul Aupick, noul ambasador al republicei la Constantinopol, avea instrucțiuni speciale de a inlesni trimisului nostru relațiunile cu Poarta.

Ca să urmăim povețelor lui Lamartine, am hotărît să trimetem pe unul din noi la Țarigrad, și alegerea comitetului a fost unanimă pentru Eliad; dar, făcîndu-i-se cunoscută dispozițiunea ce se luase, Eliad a declinat, obiectînd că era singurul susținator al numeroasei sale familii, care, de i s-ar întîmpla lui vreo nenorocire la Țarigrad, ar rămînea pieritoare de foame. Așa că a trebuit să ne gîndim la altul, și am ales pe Ștefan Golescu, care el, deși s-a dat gata a se duce, dar ne-a observat că el, fiind în mare intimitate cu vodă Bibescu, se va afla în strîmtorare cînd se va duce să-i ceară concediu ca membru al Curței înalte și l-ar întreba vodă despre scopul mergerei sale și nu-i va putea răspunde nimic, și că aceasta va deștepta bănuieli. Atunci comitetul a găsit cu cale să mă trimită pe mine.

Hotărîndu-mă eu să plec, am trebuit să cer pașaport de la postelnic, pretextînd un voiaj de agrement în Italia și în Franța prin Constantinopol. Îndată după acea cerere, am fost chemat la palat, unde, după ce am așteptat vreo două ore într-o cameră singur, s-a deschis deodată o ușă cu mare zgomot și a apărut vodă Bibescu, viind către mine, cu ochii mari deschiși și tirînd picioarele, și-mi zice:

„*Vous voulez aller à Constantinople? Qu'est ce que vous allez chercher là?*” Și, fără să aștepte vreun răspuns, adăogă: „*Je dirai à votre beau-père de vous en empêcher*“*.

Îmi întoarce spatele și iese precum intrase.

Eu, în previziunea că nu mi se va acorda cererea, imi procurasem un pașaport englez de la consulul general al m.-sale britanice Colquhon, de care mă puteam servi după ce voi trece fruntaria, hotărît a mă strecura noaptea printre pichete cu o barcă, să trec Dunărea la Rusciuc, lăsînd ca nevasta să vie să mă găsească la Constantinopol.

Îmi luasem toate dispozițiunile și eram gata de plecare, cînd primesc vizita bunului român colonelului Năsturel Herescu. Ocupa atunci postul de postelnic (ministru trebilor dinafară), către care adresasem cererea mea de pașaport; ținea în mînă un plic, pe care mi-l dă, zicînd:

„Uite, m-am certat furcă cu vodă pentru dumneata. I-am zis: «Eu cunosc pe Ghica de un bun român și sunt sigur că, chiar de s-ar duce la Țarigrad cu gînd să se ocupe de politică, el nu va lucra în contra intereselor țării». Iancu Manu ține mult să facă arestări; chiar adineaori venise în sfat cu o listă de vreo cincizeci de persoane. Tot Villara mai cuminte: i-a răspuns că, și d-ar fi fost poate o bună măsură acum vreo două luni, dar acum era prea tîrziu, că nici o sută, nici o mie de arestări, de s-ar face, nu va opri buba d-a sparge; că toată lumea era amestecată și că el nu știa pe cine să bănuiască.”

Pornind eu la Constantinopol, am fost înlocuit în comitetul executiv prin C.A. Rosetti.

Peste puține zile dupe plecarea mea din București, făcîndu-se arestări, s-a precipitat izbucnirea revoluțiunii.

Atentatul în contra lui vodă Bibescu nu avea nici o conexitate cu partidul revoluționar.

---

* Vrei să pleci la Constantinopol? Ce cauți acolo?... Am să-ți spun socrului dumitale să te împiedice.

Proclamarea revoluției la Islaz, răscularea din București și abdicarea lui Bibescu și toate peripețiile cite au avut loc din ziua arestărilor pînă la intrarea lui Omer-pașa și a lui Lüders cu Fuad-efendi și cu generalul Duhamel în țară sunt consemnate, zi cu zi, oră cu oră, în ziarele publicate în tot timpul guvernului provizoriu și a căimăcămiei de trei, de la iunie pînă la septembrie. Faptele sunt descrise pe larg în colecțiunea *Pruncului român*. Eu am voit să-ți narez aci numai episoadele cari au precedat revoluția de la iunie 1848, pe cit le-am putut cunoaște.

La citirea celor dintii rinduri ale acestei epistole, ai crezut, sunt sigur, că-mi propuneam o biografie a mult regretatului și prețiosului nostru amic Nicu Bălcescu, și ai avut dreptate. Acesta îmi era scopul cînd am luat pana în mină. Dar, cu cit inaintam, scormonind și dezgropînd în memoria mea cele petrecute de este acum mai mult de o jumătate de secol, și treceam de la copil la tînăr și la bărbat, de la scriitor și istoric la omul politic, cu atît viața lui Nicu Bălcescu se infășura și se împletea cu viața mai tuturor oamenilor cari au jucat un rol în țara noastră de la 1841 pînă la 1853, anul în care el a părăsit lumea, lăsînd un gol mare între noi.¹⁹

Voi urma în epistola următoare vorbindu-ți despre rolul și activitatea lui Nicu Bălcescu în timpul cît a trăit proscris, de la anul 1848 pînă la 1853.

Am auzit și am văzut pe mai mulți atribuindu-și lor, numai lor, tot meritul revoluțiunii de la 1848, și mi-am zis adesea: Căci nu trăiește Nicu Bălcescu, că le-ar spune cu pana lui cea ageră, în stilul său cel pătrunzător, că deșteptarea de la 1848 nu a fost opera unui singur om, nici a unui grup sau a unui partid, ci a fost opera simțului național al României întregi, a fost rezultatul a trei generațiuni; le-ar spune că acea mare revoluțiune nu putea fi oprită de nimeni și că ea s-ar fi făcut chiar în lipsa fiecăruia dintr-acei cari au sau au avut cutezanța a-i revendica paternitatea²⁰. Cugeătorul și organizatorul a fost națiunea, iar Tell și Magheru au fost brațul care a executat voința ei.

În tot timpul cît a trăit Nicu Bălcescu, am fost în cea mai strînsă legătură de amicitie și de comunitate de cugetări. Am trăit mult în același oraș, la București, la Paris și la Constantinopol, și, cînd am fost despărțiți unul de altul,

am fost în corepondență continuă, ne-am comunicat totdeauna tot ce cugetam, tot ce lucram.

Eu am păstrat un mare număr de epistole de la dînsul și cuget a publica pe toate acelea cari ar putea avea un interes public; în ele va putea vedea fiecare că, tot timpul cit a fost proscris și pribeag, nu a lipsit un singur moment pînă la moarte de a lucra pentru țara lui cu pericolul vieții și al sănătății.

Scrisorile mele către dînsul s-au răpus, deși el, prin testamentul său olograf, aflat la domnul Nicolae Ionescu la Consulatul otoman din Palermo, testament care mi s-a transmis în original de ministrul cultelor Bolintineanu, îmi legamie toate hîrtille sale; dar ele au căzut în minile altora și nu le-am putut avea.²¹ Dintre scrisorile mele către dînsul, am găsit numai opt, rămase din întîmplare la frate-tău Iancu, cu care conlocuia la Paris, la 1850. Iancu Alecsandri mi le-a trimes acum trei ani, însoțite cu următoarea epistolă:

„Paris, 8/20 noiembrie 1883

Iubite prietine,

Voind a pune în ordin niște hîrtii învechite la noi, am descoperit o serie de epistole adresate la anul 1850 de Ion Ghica din Constantinopol lui Nicu Bălcescu, care locuia cu mine la Paris.

Cîte suvenire în cîteva cuvinte! Pe cit mi-aduc aminte, acele epistole au fost lăsate la mine de mult regretatul nostru amic, cînd a plecat la Palermo, de unde a plecat apoi la sferele înalte.

Nu știu dacă ele, cu toate că private, nu aparțin istoriei, care sub acțiunea unora din voi începuse deja a pomeni de țara noastră; în orice caz, eu le restituiesc autorului. Facă el cum va crede mai bine și primească această restituire ca o reamintire de niște timpî fără preț și de o amiciție statornică și devotată.

Iscălit: *I. Alecsandri*“.

În ziua de 17/29 mai 1848 porneam la Constantinopol și duceam cu mine următorul act, prin care eram autorizat a lucra și a tracta în numele persoanelor iscălite într-insul.

Acel act era redijat astfel:

„Quelques uns des Valacs les plus influents, désireux d'assurer la prospérité intérieure de leur pays sous l'égide de l'intégrité de l'Empire Ottoman, ont l'honneur d'envoyer monsieur Ion Ghica comme agent confidentiel et comme représentant de leurs idées et de leur vœux près du Ministère Impérial de sa Hautesse le Sultan.

Les bons Valacs nourrissent la ferme espérance de voir réussir la mission de Monsieur Ion Ghica, mission qui a pour but de faire rentrer la Principauté dans le sens véritable de ses anciennes capitulations avec la Sublime Porte, conformément aux instructions données à Monsieur Ion Ghica et que celui-ci est autorisé à communiquer oralement ou par écrit au Ministère Impérial.“*

Iscăliți:

Nicolae Golescu, C.A. Rosetti, Ștefan Golescu, Dimitrie Brătianu, N. Bălcescu, Rodolf Golescu, Démetrius Ghica, I. Eliade, C. Bălcescu, A.G. Golescu, I.C. Brătianu, C. Bolliac, Alexandru C. Golescu, I. Cimpineanu.

Doctorul Louis Mandl mă recomandă prin următoarea scrisoare generalului Aupick, ambasadorul Republicii Franzeze:

„Bukarest, ce 14 juin 1848

Monsieur le Général!

Envoyé par Mr. Lamartine comme agent confidentiel du Gouvernement Français, pour lui rendre un compte exact de la

---

* Unii dintre valahii cei mai influenți, dornici să asigure prosperitatea interioară a țării lor sub egida integrității Imperiului otoman, au onoarea să trimită pe domnul Ion Ghica ca agent confidențial și ca reprezentant al ideilor și aspirațiilor lor pe lângă guvernul imperial al înălțimii-sale sultanul.

Bunii valahi nutresc nădejdea nestrămutată de a vedea reușind misiunea domnului Ion Ghica, misiune care are drept scop de a face ca principatul să reintre în sensul adevărat al vechilor sale capitulațiuni cu Sublima Poartă, conform instrucțiunilor date domnului Ion Ghica și pe care acesta este autorizat să le comunice verbal sau în scris guvernului imperial.

situation politique de la Valachie, j'ai eu déjà plusieurs fois l'occasion d'adresser des rapports au Ministre des Affaires Étrangères, dans lesquels j'ai dû fixer son attention principalement sur les points suivants:

La Valachie et la Moldavie sont actuellement des provinces russes. Toute la partie intelligente du pays se révolte contre une administration pareille; on est prêt à faire une révolution, on pourrait même compter sur un succès heureux, si les menaces d'une intervention russe n'étaient à chaque instant mises en avant. Le prince régnant lui-même se dit porté aux réformes, mais il est empêché par la Russie. Le parti national du pays a donc résolu d'envoyer un agent confidentiel, Mr. Ghica (Jean), à Constantinople, à fin de s'entendre avec le Cabinet Turc. Il espère trouver près de vous, Monsieur le Général, tout l'appui moral que vous pourrez lui prêter. J'ai déjà prévenu Mr. Lamartine, il y a quelques jours, du prochain départ de ce délégué, et il est possible que dans une des prochaines dépêches que vous recevrez de Paris, il en sera question. Seulement, comme il avait été d'abord décidé que ce serait Mr. Etienne Golesco, qui partirait, j'ai donné ce nom.

J'espère, Monsieur le Général, que les espérances des patriotes valaques ne seront point trompés et que l'insuffisance de ma recommandation ne diminuera en rien l'appui moral, que la politique de la République vous permettra de donner au délégué, Mr. Ghica.

Veuillez agréer, Monsieur, l'expression de ma plus haute estime.

Votre très humble serviteur
Dr. Louis Mandl.*

---

* Domnule general!

Trimis de d-l Lamartine, ca agent confidențial al guvernului francez, pentru a-l informa exact asupra situației politice din Valahia, am avut deja de mai multe ori prilejul să adresez rapoarte ministrului afacerilor externe, în care a trebuit să-i atrag atenția în principal asupra următoarelor puncte:

Valahia și Moldova sînt acum provincii ruse. Toată partida inteligentă a țării se revoltă împotriva unei asemenea administrații, este gata a se face o revoluție, s-ar putea chiar conta pe un succes fericit, dacă amenințările unei intervenții ruse n-ar sta în față în orice clipă.

Voi urma in epistolele următoare cu peripețiile emigrării.

ION GHICA

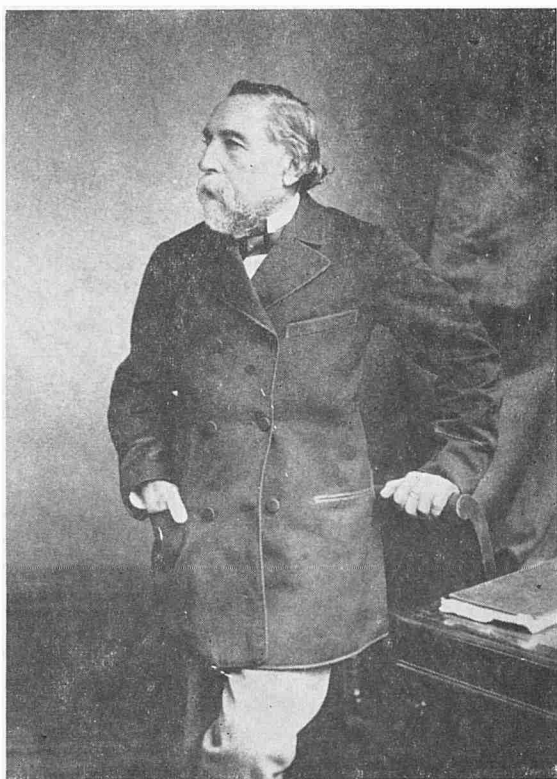

Prințul domnitor, el însuși, se declară înclinat spre reforme, dar e împiedicat de Rusia. Partidul național al țării a hotărît deci să trimită un agent confidențial, d-l Ghica (Ion), la Constantinopol, cu scopul să se înțeleagă cu cabinetul turc. El speră să găsească la d-voastră, domnule general, tot sprijinul moral pe care i-l veți putea da. L-am și prevenit pe d-l Lamartine, de câteva zile, despre plecarea acestui delegat, și este posibil ca într-una din depeșile viitoare pe care le veți primi de la Paris să fie vorba despre aceasta. Numai că, întrucît se hotărîse mai întii că cel ce ar pleca ar fi d-l Ștefan Golescu, am dat acest nume.

Sper, domnule general, că speranțele patrioților valahi nu vor fi de loc înșelate și că insuficiența recomandării mele nu va micșora cu nimic sprijinul moral pe care politica republicii vă va îngădui să-l dați delegatului, d-l Ghica.

Primiți, vă rog, domnule, expresia stimei mele celei mai înalte.

Al d-voastră prea umil servitor,
dr. Louis Mandl.

ION GHICA

**(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.
Cabinetul de stampe)**

ION CAMPINÉNU

DISCURSU DE RECEPȚIUNE

IN

ACADEMIA ROMANA

DE

ION GHICA

SI

RESPUNSULU D-LUI B. P. HASDEU

LECTIE IN SIEDINTA PUBLICA DE LA 28 MARTIE 1880

BUCURESCI

TYPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE

(CARPATORU ROMANI)

STRADA ACADEMIEI

1880

Foaie de titlu a discursului de recepție al lui Ion Ghica
la Academia Română

NOTE ȘI COMENTARII

SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI

INTRODUȚIUNE

A fost tipărită pentru prima oară în *Convorbiri literare*, nr. 8, 1 noiembrie 1886, cu titlul *Introducere la scrisorile lui I. Ghica către V. Alecsandri, XXVI*. Ziarul *România liberă* a reprodus-o în numerele 2.772, 4/16 noiembrie; 2.773, 5/17 noiembrie; 2.774, 6/18 noiembrie; 2.776, 8/20 noiembrie; 2.777, 11/23 noiembrie 1886.

Aflat la Londra, ca ministru plenipotențiar al României, Ion Ghica a scris această introducere în vara anului 1886, cu intenția de a o așeza în fruntea celei de a doua ediții a scrisorilor către V. Alecsandri. La 16 iulie o trimitea lui Iacob Negruzzi, cu rugămintea de a o publica în *Convorbiri literare*. Precum se vede, redactorul revistei s-a executat cu destulă întârziere.

Prefațează ediția din 1887 a *Scrisorilor către V. Alecsandri*.

Din rîndurile către Negruzzi reiese că Ghica intenționa să publice a doua ediție a *Scrisorilor* în două volume (I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, Buc., 1932, vol. III, p. 62). Ediția a apărut într-un singur volum, îmbogățit. La primirea *Introducțiunii*, Alecsandri a folosit prilejul pentru a-și elogia prietenul și pentru a-l îndemna să continue seria scrisorilor: „Îți trimit manuscrisul, care s-a lăsat citit așa cum se lasă sorbit un pahar cu apă limpede și rece în vremea marilor călduri. Prefața ta nu are decît un păcat, acela de a fi prea scurtă, atît te captivează tabloul unui trecut așa de apropiat de noi și cu toate acestea atît de necunoscut noii generații.

Puține lucrări au avut și vor avea succesul scrisorilor tale, pentru că ele sînt scrise cu o vervă de bună calitate și într-un stil personal simplu, fără pretenții, dar de o originalitate cu totul românească.

Sînt deci în drept să reclam de la tine, în numele cititorilor prezenți și viitori, continuarea galeriei de oameni și evenimente, pe care

ai început-o cu o paletă așa de bogată în culori naționale. Vina este de parte de a fi secată, exploateaz-o pînă la fund și vei lăsa după tine o adevărată comoară" (V. Alecsandri, *Correspondență*, E.S.P.L.A., 1960, p.152).

1 Ca urmare a slăbirii Imperiului otoman în urma loviturilor primite din partea Rusiei, Austria a revendicat partea de nord a Moldovei și a și ocupat-o, mai înainte ca guvernul turc să-și dea consimțămîntul. După semnarea convenției din 7 mai 1775, prin care Poarta consfințea faptul, Austria a mai anexat încă 30 de sate, profitînd de venalitatea comisarului și a miniștrilor otomani. Grigore Ghica, protestînd împotriva actului samavolnic, a fost acuzat de hainie și ucis, la 1 octombrie 1777 de un capugiu anume trimis de la Constantinopol (*Istoria României*, III, Editura Acad. R.P.R., 1964, p. 484 și 715).

2 Originea românească a fost într-adevăr o condiție principală la numirea noilor domni, în 1822. Grigore Dimitrie Ghica aparținea unei familii de altă origine, totuși a fost „considerat pămîntean, deoarece familia sa avea din secolul al XVIII-lea locul de reședință și moșiile în țară" (*ibid.*, p. 910).

3 Amănunte despre ocuparea Țării Românești în 1821, ca și despre imixtiunea otomană în treburile interne sînt date de Ion Ghica în scrisoarea *Din timpul zaverii*. Tot acolo, scriitorul citează cazul boierului moldovean Hasanache și al lui Alecache Villara, asupra cărora revine și în alte scrisori.

4 La începutul secolului al XIX-lea, incursiunile cetelor de „cîrjali" otomani, comandați chiar de unii din pașii cetăților de la Dunăre, deveniseră o calamitate națională. Cel mai sîngeros jefuitor a fost Pasvan-Oglu, pașă al Vidinului. În 1802, pătrunderea în țară a acestuia i-a obligat pe boierii și pe fruntașii clerului muntean să se refugieze la Brașov, de unde au adresat o plîngere lui Napoleon Bonaparte, pe atunci prim-consul. Teama lor nu era fără temeii: cu doi ani înainte, Pasvan-Oglu prădase și arsese Craiova, Cernețul, Tirgu-Jiul și Caracalul, ducînd în robie numeroși locuitori (*Istoria României*, III, p. 604, 609 și 718). Amintirea teribilului pașă s-a fixat în expresia: „din vremea lui Pasvante“.

5 Scriitorul se referă la călătoria prin Oltenia, pe care a întreprins-o în vara anului 1842, împreună cu Grigore Alexandrescu. Cu unele deosebiri de amănunt, pățania „banului" Nicolae este povestită și de Grigore Alexandrescu în primul capitol din *Memorial de călătorie*.

6 Ultima răscoală a ienicerilor s-a produs în 1826. Sultanul Mahmud II (1809-1839) a dizolvat atunci acest corp militar insubordonat, iar majoritatea răsculaților au fost masacrați.

Ca mare vizir, Mustafa Bairactaru a ocupat temporar Bucureștii, în timpul războiului ruso-turc din 1809-1811.

7 Un exemplu de felul cum se putea face avere prin ocupuri îl constituie afacerea încheiată în 1823 de Polisache (Polizache). Acesta a luat în arendă venitul vămile cu 750.000 de taleri și l-a subarendat numaidecît cu 793 000 taleri, realizînd un câștig de 43.000 taleri.

Manuc este proprietarul celebrului han din București, construit în 1808, care poate fi văzut și astăzi, renovat, în Piața de Flori.

8 Pasajul se referă la părăsirea Bucureștilor de către trupele otomane în 1828. Momentul este evocat de memorialist în scrisoarea *Teodor Diamant*. Cum reiese de acolo, în realitate el n-a văzut plecarea unităților („Nu am văzut oștirea turcească...“).

9 Contele Teodor Petrovici Pahlen, generalul Zaltukin (Jeltuhin) și generalul Pavel Kiseleff au administrat țările românești în timpul și după războiul ruso-turc din 1828—1829, respectiv în 1828, 1828—1829, 1829—1834. Referitor la generalul Zaltukin, a se vedea scrisoarea *Birzof* și discursul despre Ioan Cîmpineanu.

10 Căpitan Costache, figură sinistră a epocii, e tipul reprezentativ al autorității polițienești samavolnice. Instrument zelos al despotismului, a terorizat Bucureștii în anii premergători revoluției de la 1848. La 11 iunie, s-a dat la fund, ca să reapară spre sfîrșitul lunii, în zilele cînd guvernul provizoriu părăsise Capitala, alarmat de zvonul că o armată străină e gata să intre în țară. Reapariția zbirului a fost consemnată de *Poporul suveran*, care cita amenințarea rostită de el pe ulițele orașului rămas la voia întîmplării: „Îmi voi împlети biciul cu piele de român, îmi voi zugrăvi casa cu sînge de român, ca să poată ținea mai bine minte românul ce pate libertatea cînd se încearcă să vie pe aici“. Figura satrapului e evocată de Al. Antemireanu în romanul *Din vremea lui Căpitan Costache*.

11 Dizolvarea Adunării Naționale de către Al. I. Cuza la 2 mai 1864.

12 Detronarea lui Cuza.

13 Corespondența cu străinătatea a fost preluată de Poșta română în anul 1869.

14 Pe Charles Eugène-Delaunay (1816-1872), matematician francez, Ghica l-a putut cunoaște în timpul studiilor la Paris. Erau de-o vîrstă; Delaunay și-a luat diploma de inginer de mine cu cîțiva ani înaintea studentului român. Victor-Alexandre Puiseux (1820-1883) era în 1837 elev la Școala normală din Paris. Matematician și astronom, a publicat în 1851 lucrarea *Funcțiuni algebrice*, operă capitală în specialitate.

15 Răscumpărarea căilor ferate de la concesionari s-a votat în decembrie 1879, iar pînă în 1881 toate căile ferate din țară au devenit proprietatea statului român.

16 Împrejurarea este relatată și de Vasile Alecsandri, în una din cele trei epistole literare adresate lui Ion Ghica, anume în aceea datată *Mircești, decembrie 1883* („Iată-ne cu iarna în țară...“).

„Această idee m-a îndreptat către tine, amice, cu propunerea ca să începem între noi o corespondență menită de a continua convorbirile noastre și să le publicăm într-o foaie literară pentru plăcerea noastră intimă. M-am măgulit totodată cu slaba sperare că acea corespondență va fi bine primită de unii din compatrioți care binevoiesc a recunoaște puține merite predecesorilor și ceva mărire evenimentelor petrecute înainte de venirea lor pe lume“ (V. Alecsandri, *Dridri*, culegere de proză, E.S.P.L.A., 1960, p. 164).

CLUCERUL ALECU GHEORGHESCU

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica* (la sumar: *Din vremea lui Grigorie Ghica v.v.*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr.1, 1 aprilie 1880. S-a retipărit în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, secț. II, 1881, p. II și în edițiile din 1884 și 1887.

Redactată efectiv în mai 1879, conform datei, scrisoarea a fost trimisă destinatarului, care a păstrat-o în sertare aproape un an, timp în care a adunat și altele. Ion Ghica nu părea grăbit să-și publice epistolele. În noiembrie 1879 (dată probabilă), Alecsandri îi scria din Mircești: „Am deja trei scrisori cu amintiri, scrise pe hîrtie de același format, și te rog să-mi scrii pe celelalte pe același fel de hîrtie ca să dau să le lege pe toate — mai tîrziu — într-un volum frumos, care va rămîne fiicei mele. Ea însăși mi-a făcut această propunere ieri seară. La rîndul meu îți voi urma exemplul, căci, chiar de mîine, voi începe să-ți răspund. Pînă atunci, vrei să public aceste trei scrisori ale tale în *Convorbiri* sau preferi să le rezervi un loc în] *Analele Academiei*?“ (V. Alecsandri, *Corespondență*. Ediție îngrijită și note de Marta Anineanu. Cu o prefață de G.C. Nicolescu, 1960, E.S.P.L.A., p. 89.) Obținînd consimțămîntul pentru publicarea în *Convorbiri literare*, poetul s-a adresat la 5 februarie 1880 lui Iacob Negruzzi:

„Portofoliul meu e gol de tot. Iată însă ce-ți propun: ne-am decis cu Ion Ghica să preschimbăm un șir de scrisori amintitoare de timpurile trecute. Posed pîn-acuma trei epistole foarte interesante ce mi-a trimes Ghica.

Dacă-ți convine, sînt gata a le pune la dispoziția foaiei *Convorbirilor*. Acele scrisori nu se ating de politica zilei; ele sînt niște prețioase schițe de moravuri vechi și de datini istorice. Aștept răspunsul d-tale, pînă a nu-ți comunica copie după dinsele" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I. Publicație îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, p. 115). Precizarea finală era menită să-l liniștească pe conservatorul junimist Iacob Negruzzi în ceea ce privește vreo referire politică nedorită în epistolele liberalului Ion Ghica. Răspunsul redactorului *Convorbirilor literare* n-a întîrziat. N-a fost însă o acceptare fără rezerve a publicării materialului propus. Dimpotrivă. Negruzzi s-a plîns poetului de sentimentele neamice față de el ale lui Ghica. La 11 februarie, Alecsandri îi scria din nou: „Cît pentru simțirile lui Ion Ghica către d-ta, eu cred că ești înșelat. Oricum, cînd voi merge la București, voi avea o explicație cu el" (*ibid.*, p. 116). Explicația va fi fost satisfăcătoare, de vreme ce redactorul revistei ieșene s-a decis să înceapă publicarea ciclului de scrisori.

1 Gara Mircești. Ion Ghica își vizita adesea prietenul la Mircești și fusese acolo în prima jumătate a lunii aprilie 1879, ca să asculte, împreună cu Alexandru Cantacuzin, lectura dramei *Despot-vodă*. Cei doi auditori „au părut destul de satisfăcuți". Cum era director general al teatrelor, Ghica a hotărît de îndată punerea în repetiție a dramei la Teatrul Național din București, astfel că premiera a putut avea loc la 30 septembrie (cf. V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 114).

2 Ghiță Cuțui a fost căpetenie de panduri în oastea lui Tudor Vladimirescu. S-a numărat printre cei patru comandanți nemulțumiți de severitatea lui Tudor, care au refuzat să se angajeze în scris că-i vor da ascultare în toate. După înfrîngerea răscoalei, s-a refugiat în Transilvania, de unde, împreună cu Simion Mehedințeanu, s-a întors în țară în 1826. Adunînd o ceată de foști panduri, Cuțui și Mehedințeanu au dat o proclamație adresată poporului și au întreprins unele acțiuni. Chemarea lor n-a avut decît un ecou restrîns, astfel că au putut fi prinși. Aduși la București, Ghiță Cuțui și Simion Mehedințeanu au fost spînzurați. Alți nouă răsculați au fost condamnați la ocnă (*Istoria României*, III, p. 898, 917-918). Despre mișcarea încercată de Ghiță Cuțui scrie și Ghica în *Din timpul zaverii*.

3 Ca și ceilalți pașoptiști, inclusiv Bălcescu (cf. *Istoria României*, III, p. 851), Ion Ghica nu a descifrat caracterul antiotoman al răscoalei de la 1821.

4 Prin caracterizarea făcută de Niculae Păunel, memorialistul pune într-o lumină idealizată domnia lui Grigore Ghica. Este adevărat că primul domn pămîntean a luat unele măsuri favorabile maselor

populare: a impus pe scutelnici și pe poslușnici (slujitori boierești și mănăstirești scutiți de bir) la plata unor dări; a cerut boierilor să plătească și ei vinăriciul; a stabilit mai riguros, printr-un regulament, atribuțiile și drepturile ispravnicilor, cu scopul de a împiedica abuzurile acestora. Sancționarea clucerului Alecu Gheorghescu se înscrie deci într-o acțiune reală istoricește. De asemenea, o măsură bună a fost înlăturarea egumenilor greci. După repetate cereri, guvernul otoman a dat un firman prin care mănăstirile închinete au fost trecute sub administrație românească, în 1827. Din veniturile acestor mănăstiri, vistieria a putut acoperi marile ei deficite. Dar, în anii de după înăbușirea răscoalei de la 1821, numai belșug, veselie generală și liniște nu au existat în Țara Românească! Ca urmare a cheltuielilor făcute pentru întreținerea trupelor turcești de ocupație, datoriile țării s-au ridicat la uriașa sumă de 5.360.000 taleri. Firește, greutățile au fost suportate în primul rând de țărănime. Locuitorii, spune un document contemporan, contrazicând aserțiunea lui Ion Ghica — „nu au mijloace de a-și întîmpina hrana cea de toate zilele a familiilor lor“. Dacă adăugăm procesele deschise chiar și celor numai bănuși de a fi ajutat într-un fel pe răsculați, procese încheiate întotdeauna cu condamnarea la plata unor mari despăgubiri, obținem o imagine foarte întunecată a primei domnii pămîntene. Am citat mai sus mișcarea inițiată de Simion Mehedințeanu și Ghiță Cuțui; s-au mai produs și alte frământări, nesupuneri la lucru etc. „Bine“ n-a fost nici pentru negustori și meșteșugari, impuși să plătească în fiecare an taxe pentru obținerea dreptului de a activa (cf. *Istoria României*, III, p. 910-921).

5 Strășnicia cu care Grigore Ghica îl pedepsește pe prevaricator își află o paralelă în osîndirea de către același domn a unui alt ispravnic zăcaș, Dinu Păturică, trimis la ocnă. Paralelismul este semnificativ. Scriitorii, exagerînd virtuțile primului domn pămîntean, își exprimă satisfacția de a vedea încheiată perioada domniilor fanarioate.

POLCOVNICUL IONIȚĂ CEGANU

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica* (la sumar: *Ioniță Ceganu*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1 mai 1880. S-a reprodus în *Analele Academiei Române* (cu precedentă) și în ambele ediții ale *Scrisorilor către V. Alecsandri*.

1 Din precizarea lui Ghica, „să fie aproape șaptezeci de ani“ deducem că războiul la care a luat parte Ioniță Ceganu, ca și Tudor Vladimirescu, pomenit de acesta, este cel ruso-turc din 1806-1812, cînd la

comanda armatei ruse s-a aflat într-adevăr generalul N.M. Kamenski, urmat în 1811 de generalul Kutuzov. „Suvaroff“ este general-locotenentul Arkadi Suvorov, fiul vestitului mareșal; a fost supranumit Rîmnikski; s-a înecat, în 1811, în apele umflate de ploii ale Rîmnicului.

2 Cei doi domni au fost scoși din scaun după patru ani (1802—1806), nu după doi, cum afirmă Ghica. Această mazilire n-a fost decât un pretext pentru guvernul țarist de a declanșa ostilitățile. De altfel, la protestul ambasadorului rus Italinski, sprijinit de ambasadorul Angliei, Poarta a și anulat, în octombrie 1806, hotărîrea pe care o luase în august.

3 „Cerni-George Sîrbu“ este Caragheorghe, conducătorul răscoalei din 1804 a sîrbilor.

4 Generalul Horace Săbastiani (1772-1851), viitor mareșal și ministru de externe sub Ludovic-Filip, era ambasadorul Franței la Constantinopol. La începutul războiului ruso-turc, a jucat un rol important, reușind să determine retragerea flotei engleze care intervenise în sprijinul Rusiei.

5 Sub autoritatea militară rusă, Constantin Ipsilanti a domnit din decembrie 1806 pînă în mai 1807 și în lunile iulie-august 1807. Administrația militară rusă a durat efectiv din decembrie 1806 pînă în mai 1812.

6 Scriind aceste rînduri despre Nicolae Mavrocordat, Ion Ghica a avut înaintea, probabil, lucrarea lui Bălcescu *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului și pînă acum*. În orice caz, cifra de 40. 000 de ostași este dată de Bălcescu, pentru domnia lui Șerban Cantacuzino (1688). Tot Bălcescu îl acuză, ca și Ghica, pe primul domn fanariot de a fi minat organizarea militară a țării „spre a pregăti neamului său o lungă domnire“. A se compara cu afirmația memorialistului: „ca să rămîie ei, fanarioții, stăpîni pe țară“. În sfîrșit, în aceeași lucrare (v. *Opere*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 32), Bălcescu situează, la fel cu Ghica, venirea la domnie a lui Nicolae Mavrocordat în 1716. De fapt, înscăunarea a avut loc în decembrie 1715.

7 Drept recompensă pentru vitejia sa și a pandurilor pe care-i comandase în lupte și care aduseseră un aport considerabil în obținerea victoriei finale, Tudor Vladimirescu a primit, o dată cu inelul trimis personal de țarul Alexandru, gradul de *porucic* (locotenent) și „Crucea Sfîntul Vladimir“ cu spade.

8 Cneazul Gheorghe Cantacuzino a fost numit de Alexandru Ipsilanti comandant militar al Moldovei, cu sarcina de a recruta ostași pentru Eterie și de a veghea asupra ordinii. Cneazul, care năzuia, se

pare, să ajungă domn la Iași, și-a ratat misiunea și, la vestea că turcii au pătruns în țară, s-a grăbit să se pună la adăpost, trecînd în Basarabia. Deci, el nu se mai afla cu Ipsilanti cînd acesta și-a părăsit armata și a fost arestat și închis la Munkács. (Munkacevo).

9 După uciderea lui Tudor Vladimirescu și dezastrul de la Drăgășani, nu numai „vreo sută“, ci mai mulți panduri s-au întărit în diferite mănăstiri din Oltenia, sub comanda, între alții, a lui Papa Vladimirescu, fratele eroului. Venirea lui Grigore Ghica nu i-a salvat de reprimiere, întrucît unitățile otomane i-au urmărit și în lunile următoare, măcelărindu-i chiar cînd se predau în urma făgăduinței că li se va cruța viața.

10 Căpitanul Ioan Solomon se afla, la începutul răscoalei din 1821, în serviciul stăpînirii. Primind, din partea divanului Craiovei, porunca de a împiedica extinderea răzvrătirii, a trecut curînd de partea lui Tudor Vladimirescu. Ca polcovnic, comandant al detașamentelor de panduri încadrați în armata rusă în timpul războiului din 1828, a fost tovarăș de arme cu Gheorghe Magheru. Cum se știe, cei doi vor fi, peste douăzeci de ani, în timpul revoluției de la 1848, de-o parte și de alta a baricadei.

11 Nota, adăugată de scriitor în a doua ediție a cărții sale, era inutilă: despre confuzia gazetarului ignorant se vorbește pe larg în scrisoarea *Din timpul zaverii*.

12 La ciurma izbucnită în 1828 Ghica se mai referă în scrisorile *Tunsu și Jianu, Teodoros și Birzof*. După ce s-a extins pe tot teritoriul Țării Românești, cu o violență înspăimîntătoare, pustiind sate întregi și decimînd populația orașelor, molima a trecut și în Moldova. Administrația a luat măsuri energice: s-a instituit o linie de carantină de-a lungul Dunării, s-au închis hanurile și s-au interzis iarmaroacele, s-au suspendat cursurile școlilor. Comisiile sanitare din cele două capitale și comitetul superior de salubritate publică au activat intens, cu mijloacele primitive de combatere a bolii. Epidemia s-a stins la sfîrșitul anului 1829.

13 În calitatea sa de părtaș la vînătorile organizate pe moșia de la Ghergani, polcovnicul Ioniță Ceganu apare în scrisoarea *Tunsu și Jianu*.

DIN VREMEA LUI CARAGEA

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica* (la sumar: *Domnia lui Caragea*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 3, 1 iunie 1880. S-a reprodus, cu titlul de la sumarul revistei, în ediția 1884; cu titlul definitiv, în ediția 1887.

Spre sfârșitul lunii noiembrie 1879, Alecsandri i-a confirmat autorului primirea scrisorii care, pe bună dreptate, îi făcuse o impresie deosebită. *Din vremea lui Caragea* e o capodoperă a genului epistolar și a și devenit cea mai cunoscută din serie. „Primind-o ieri seară — scrie Alecsandri — am citit-o cu voce tare la toți ai mei strînși în jurul mesei și am constatat cu plăcere că această lectură ne-a făcut pe toți să petrecem o seară plăcută. Asta pentru că scrisoarea ta conține tablouri colorate cu multă iscusință și care se remarcă prin contrastul lor, acela al ciumei din timpul lui Caragea și acela al nunților, așa cum se făceau ele îndată după dispariția acestui flagel“ (V. Alecsandri, *Correspondență*, p. 89). De notat că, în prima versiune a scrisorii (din *Convorbiri literare*), textul era secționat în două capitole: *Ciuma lui Caragea* și *După ciuma lui Caragea. Nunțile bătrînești*.

1 Friedrich von Gentz (1764—1832) putea obține intervenția lui Metternich în favoarea protejatului său, deoarece era colaboratorul cel mai apropiat al cancelarului. La rîndu-i, Metternich, care și consolida cu abilitate rolul de arbitru al Europei, era interesat ca pe scaunul Țării Românești să se afle un domn obligat Austriei.

2 Biserica Curtea-Veche (cu hramul Bunavestire), ctitorie a lui Mircea Ciobanul (1545—1554; 1558—1559), este cea mai veche biserică din București, desigur, renovată și transformată în mai multe rînduri. Situată în centrul orașului, lângă Piața de Flori, a fost biserica celei dintii curți domnești din București (secolul XV), ale cărei temelii au fost scoase la iveală de săpături arheologice recente. Aici a fost reședința domnitorilor Țării Românești, pînă la Constantin Brîncoveanu, inclusiv. Devenind necorespunzătoare, a fost părăsită în 1776, cînd Alexandru Ipsilanti s-a instalat în palatul ce și-l construise în Dealul Spirii, cam pe unde se află strada Cazărmii de astăzi.

Curtea nouă a ars într-adevăr curînd după venirea lui Caragea, dar nu chiar în prima lui noapte bucureșteană. G.I. Ionescu-Gion, a cărui informație documentară e mai riguroasă decît a lui Ghica, situează incendiul în noaptea de 22 decembrie 1812, „la unul după miezul nopții“; (*Istoria Bucureștilor*, Socec, 1899, p. 353).

După ce s-a adăpostit vremelnice la Cotroceni, Caragea și-a construit un palat pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei), a cărui descriere o face N. Filimon în *Ciocoi vechi și noi*.

O inexactitate încă și mai mare decît aceea privitoare la Curtea arsă comite Ion Ghica afirmînd că teribila ciumă a lui Caragea a izbucnit în ziua de 13 decembrie 1812. Documentele vremii restabilesc adevărul: molima a apărut după mai bine de o jumătate de an (cf. Elena Piru, *Bucureștii din vremea lui Caragea în evocarea lui*

Ion Ghica, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, nr. 3—4, 1959. Tot acolo, și despre alte inadvertențe din scrisoarea lui Ghica.)]

În *Istoria Bucureștilor*, Gion citează aproape douăzeci de epidemii de ciumă atestate documentar pe teritoriul României, unele dintre ele succedându-se la cîte zece ani.

3 C. D. Aricescu numește aceste versuri „proverbul cunoscut“ și le dă în forma:

„Belu (vist. II) belește,
Golea (vist. I) golește,
Chiriac (postelnicul) pecetluiește“

(*Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, Editura Tipografiei române, 1874, p. 8).

4 Filimon îl numește pe beizadea Costache Caragea „acest nou Paris“ și face din el întiiul amant al Kerăi Duda. Într-o notă, romanțierul narează o aventură galantă, autentică, din care donjuanul fanariot abia a reușit să se salveze, ca și din aceea pomenită de Ghica. Înclinăm să credem că pasajul lui Ghica despre felul cum erau pedepșiți de către soți „galanții“ surprinși la nevestele lor nu este de tot străin de *Ciocoii vechi și noi*. Întocmai ca în acest pasaj e sancționat hatmanul Cărăbuș: „apoi îl despuie în pielea goală, îl unse cu păcură peste tot trupul și după ce-i puse o păreche de coarne...“ (la Ghica: „după ce l-a despuiat în pielea goală, l-a uns cu catran din creștet pînă în tălpi, i-a pus o pereche de coarne...“). A se compara și amenințarea Kerăi Duda: „te voi unge cu miere și te voi lega de stîlpul porții, ca să te mănînce muștele...“ cu fraza lui Ghica: „l-a uns cu miere pe piele și l-a lăsat o zi întreagă prada muștelor și a viespelor“.

5 Mai amănunțit, mișcarea artistică din București, în vremea lui Caragea, este reconstituită în cunoscutele pagini din romanul lui N. Filimon (capitolul XX. *Teatrul în Țara Românească*), care dă și o colorată descriere a sălii de la „Cișmeaua roșie“ (capitolul XXII. „*Italiana în Algir*“), construită din inițiativa domniței Ralu, pe un teren de la întretăierea actualei Căi a Victoriei cu strada Nufurilor.

Dafnis și Chloe este o dramatizarea după Longus; *Oreste* aparține lui Alfieri, iar *Moartea fiilor lui Brutus* (intitulată de Ghica — în *Dascăli greci și dascăli români — Fiii lui Brutus*) este, de fapt, tragedia *Brutus* de Voltaire, tradusă în limba greacă. Pentru marele reprezentant al iluminismului, cărturarilor greci aveau o adevărată adorație. „Se poate spune — observă D. Popovici — că toată renașterea neogreacă s-a desfășurat sub influența marelui scriitor francez“ (*La*

Littérature roumaine à l'époque des lumières, 1945, p. 66). La începutul secolului al XIX-lea, tragedia *Brutus* a fost tradusă la București, în greacă, de două ori: o dată de Hristaris, care a și publicat-o în 1820 (acesta trebuie să fi fost textul pe care „parastiseau“ Ghica și colegii săi), a doua oară de C. Psomakis și C. Seruios. Ultima versiune este cea folosită pentru punerea în scenă a piesei. Asupra răsunsetului pe care l-au avut reprezentațiile cu piese de Voltaire, Alfieri și alții, N. Filimon scrie: „Cel ce voiește să afle dacă aceste piese au produs sau nu efectul lor, să întrebe cîmpiile Drăgășanilor din România și pe ale Greciei sclave pe atunci, și ele vor răspunde arătîndu-i un popor liber...” (*Ciocoii vechi și noi*, E.S.P.L.A., 1957, I, p. 211—212).

6 Evident, Ghica nu comite eroarea de a trece tragedia *Britannicus* în seama lui Molière, ci omite să citeze autorul, pe Racine.

ȘCOALA ACUM CINCIZECI DE ANI

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica* (la sumar: *Întîile școli românești din București*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1880. Cu titlul definitiv, s-a retipărit în edițiile din 1884 și 1887.

După ce-i trimisese lui Iacob Negruzzi o copie a scrisorii a treia (manuscrisele originale le păstra pentru sine), Alecsandri își încuraja prietenul: „Scrisorile acestea interesează mult și au mare succes, trebuie să le continui“. Poetul se referă, desigur, la impresii culese din cercul cunoștințelor sale; în presă, interesul față de epistolele lui Ghica se va manifesta mult mai tîrziu. Scrisoarea lui Alecsandri, din care am citat, datată 7 mai 1880, pune în lumină rolul activ al poetului în stimularea corespondentului său. El însuși, de loc harnic, are meritul de a-i fi propus lui Ghica unele teme, pe care acesta le-a și luat în considerare: „Mi-ai povestit cîteva aspecte din viața lui Pelimon (Filimon, *n.n.*), autorul *Ciocoilor vechi*. Este un excelent subiect de scrisoare și care ți-ar da prilejul să vorbești despre meritul literar al romanului său, aruncînd în același timp o privire retrospectivă asupra epocii în care a trăit acest nenorocit Pelimon. Se va vedea ce era un autor în acea epocă și pînă la ce punct literatura a fost în toate timpurile o mamă vitregă, care nu-și hrănește copiii“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 92—93). Este sigur că, în scris, Alecsandri repeta, în aceiași termeni, o propunere orală făcută mai înainte. *Școala acum cincizeci de ani* cuprinde solicitatul tablou de epocă, date despre Filimon și lasă să se înțeleagă, deși fără accentul pus de Alec-

sandri, că literatura era o „mamă vitregă“, dar epistola e datată februarie 1880, anticipînd cu două luni scrisoarea poetului. Cum data acesteia din urmă e certă, presupunem că Ghica s-a așternut la scris îndată după ce a povestit poetului cele ce știa despre Filimon. Din corespondența particulară a celor doi, ar reieși că s-au văzut la București chiar în luna februarie 1880.

1 Asupra școlii grecești din București, Ghica va reveni și în alte scrisori (*Din timpul zaverii, Dascăli greci și dascăli români*). Această școală, „academia“, cum i se spunea, s-a aflat un timp sub direcția lui Lambru (Lambros) Fotiade. Reorganizînd-o în 1816, cînd a înființat și un curs de drept, Caragea-vodă a chemat la direcția ei pe Neofit Duca, director în același timp al școlii grecești din Corfu. Duca venea de la Viena, aducînd cu sine și pe profesorul Ștefan Comitas, coautor al enciclopediei publicate în 1812. Amîndoi n-au rămas în funcțiune decît scurtă vreme. Incidentul care i-a determinat să demisioneze e foarte concludent pentru starea de spirit ce domnea în cercurile cărturarilor greci și pentru violența ce caracteriza discuțiile lor filologice, la care se referă Ghica. Neofit Duca și Ștefan Comitas reprezentau în filologie un punct de vedere purist, oarecum similar celui adoptat în cultura română de latinisți. Anume, ei susțineau modificarea limbii literare în sensul apropierii ei de greaca veche. Instigat de un nou pretendent la direcția academiei, un elev l-a lovit în plină stradă pe Neofit Duca. Acesta, demisionînd o dată cu Comitas, instigatorul, Veniamin din Lesbos, și-a atins scopul, însă în 1818 a fost destituit în urma unei anchete. Noile cadre didactice, dintre care Ghica pomenește pe Constantin Vardalah, nu au reușit să restabilească prestigiul academiei grecești. Starea de spirit din țară devenise favorabilă progresului școlii în limba română, ceea ce a și dus la reușita lui Gheorghe Lazăr.

Pe „vestiții eleniști“, pe care-i citează, Ghica îi numește „emulii lui Corai“. Adamantie Corai, învățat grec stabilit la Paris, a fost într-adevăr un fruntaș al întoarcerii spre elenism, acțiune păgubitoare prin aceea că a jugulat libera dezvoltare a literaturii grecești, dar pozitivă pe plan politic prin faptul că a atras atenția opiniei publice europene asupra drepturilor la libertate ale urmașilor unei culturi ilustre. Corai a avut și el legături cu mișcarea culturală din Țara Românească: a fost membru corespondent al Asociației filologice greco-dace, înființată în 1811 la București, sub președinția banului Grigore Brîncoveanu, citat de asemenea de Ghica printre eleniști. Respectiva asociație a publicat la Viena, începînd din 1811, revista *Ἑρμῆς ὁ λόγιος*. Adamantie Corai, partizan al ideilor iluministe,

ca și ceilalți eleniști, a tradus în grecește cartea iluministului italian Beccaria, *Despre delict și pedeapsă*. Versiunea lui Corai a fost tălmăcită de două ori în românește; una diu tălmăciri aparține lui Vasile Vîrnav (cf. D. Popovici, *op. cit.*; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, 1939).

2 La începutul deceniului al nouălea, purismul și fonetismul pumnist primeau ultimele lovituri. Chiar în vremea în care Ion Ghica făcea aluzia critică la „unii din învățații noștri“ care „caută să curețe limba română de tot ce nu se termină în *ciune*“, Academia Română era preocupată de fixarea, în sfârșit, a unor reguli ortografice care să se aplice în toate tipăriturile academice. Atitudinea lui Ghica în această chestiune era comună multora dintre academicieni. În ședința din 25 martie 1880, înaltul for alegea o comisie formată din Alecsandri, Barițiu, Hasdeu, Quintescu și Maiorescu, sub președinția celui de-al doilea, care să stabilească respectivele reguli. Peste numai două săptămâni, la 8 aprilie, Titu Maiorescu a prezentat raportul comisiei care propunea „o ortografie întemeiată pe un fonetism temperat prin necesități etimologice“ [cf. *Raport citit în Academia Română (sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie*, în Titu Maiorescu, *Critice*, II].

3 Nu dintr-o scăpare din condei, ci pentru că s-a înșelat întotdeauna asupra paternității poeziei, scriitorul trece *Păstorul întristat* de Cîrlova în zestrea lui Văcărescu (Iancu). Aceeași greșală, în *Generalul Coletti la 1835, Dascăli greci și dascăli români, Legile*.

4 Critica la adresa unor publiciști veniți de curînd în țară, care-și revendicau merite exagerate în cultura noastră, este reluată în scrisoarea *Dascăli greci și dascăli români*. Pentru amănunte, a se vedea nota noastră la respectiva scrisoare.

5 La școala lui Chiru de la biserica Enii a învățat N. Filimon, despre care se zice că, îngrozit de asprimea dascălului, și-a găsit salvarea fugind.

6 Petre Efesiu a fost mai mult decît cîntăreț în strana din dreapta a Patriarhiei. De altfel, el nici nu-și are locul alături de ceilalți dascăli băștinași citați de Ghica. Stabilît în București pe la 1816, a înființat o școală de psaltichie pe lângă biserica Sf. Nicolae-Șelari, unde „Anton Pann se înscrise printre cei dintîi elevi și-i urmă cursurile doi ani de zile“ (G. Dem. Teodorescu, *Viața și activitatea lui Anton Pann*, 1893, Tipografia Gutenberg, p. 26). Petre Efesiu a instalat în București și o tipografie de cărți bisericești, pe care mai tirziu avea s-o cumpere Mitropolia (Anton Pann, *Introducere la Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești*, București, 1845, Întru a sa tipografie de mu-

zică bisericească, p. XXXV). La tipografia lui Petre Efesiu, Anton Pann a fost „director“ prin 1820.

7 În anul 1818, când Gheorghe Lazăr și-a deschis școala de la „Sf. Sava“, Eufrosin Poteca (1786—1859) nu mai era chiar așa de tânăr; în vîrstă de 32—33 de ani, el a trecut de la școala grecească la aceea a dascălului ardelean, ca să devină profesor de geografie. O dată cu el, Eforia școalelor a mai trimis în străinătate, ca bursieri la Pisa, Viena și Paris, pe ceilalți tineri citați: Simion Marcovici (1802—1877), Ion Pandele, Costache Moroiu (mort în 1847). Aceștia au fost cei dintîi bursieri români peste hotare (cf. G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Cultura națională, București, 1924, p. 106—108).

8 Prezența lui Anton Pann printre elevii de la „Sf. Sava“ a stat multă vreme sub semnul îndoielii. Deși în vîrstă de 36 de ani, el a urmat totuși cursurile clasei a IV-a de la Școala centrală din București („Sf. Sava“), în anul școlar 1831—1832 (cf. Șerban Cioculescu, *Date noi despre un poet vechi: Anton Pann la „Sf. Sava“*, în *Gazeta literară*, 18 octombrie 1962, p. 6).

9 Grădinile de vară din Bucureștii de altădată sînt menționate și de N. Filimon, în *Ciocoi vechi și noi*, capitolul XV. *Scene din viața socială*, care începe cu o pitorească descriere a petrecerilor la iarbă verde. Grădina lui Breslea, pomenită și de Anton Pann (în *Îndreptătorul bețivilor*, *Cîntarea a 9*), se afla cam pe terenul actualei grădini „Pușkin“ (fostă „Ioanid“), iar a lui Giafer, peste drum de biserica Sf. Constantin, de pe strada cu același nume.

10 Patru din cîntecele citate apar și în *Ciocoi vechi și noi*: *Ah! amor, amoraș/ Vede-te-aș călugăraș; Piatră de-ai fi, te-ai desface/ Și la mine te-ai întoarce; Frunză verde ș-o lalea/ N-am cuțit că m-aș junghia; Cine la amor nu crede/ N-ar mai călca iarbă verde*. Faptul că Ion Ghica le înșiră exact în ordinea în care se succed și la Filimon, reproducînd textul, din care reține numai două versuri, în aceeași formă, ne îndreptățește să presupunem că autorul scrisorilor le-a împrumutat din romanul *Ciocoi vechi și noi*, pe care era firesc să-l aibă în față, de vreme ce tocmai îl evoca pe prozator. Ipoteza se confirmă și prin aceea că, între cîntecele de lume, Ghica intercalează și stihurile *Fă-te om de lume nouă/ Să furi cloșca de pe ouă*, din care Filimon face titlul capitolului XVI.

Pom eram eu, pom, cu subtitlul *Povestea unui gîngav despre zavera de la 1821*, se află în broșura lui Anton Pann *Poezii populare*, în tipografia sa, 1846, p. 84—97.

11 În realitate, versurile citate aparțin lui C. Facca și sînt desprinse dintr-o replică a Elencăi, personaj din *Comodia vremii (Franțuzitele)*.

12 Așa cum remarcă G. Călinescu, în monografia *N. Filimon*, Ghica simplifică lucrurile și face afirmații nefondate. Filimon va fi fost într-adevăr corist în trupa „madamei Carl“ (Henrieta Karl a condus opera italiană din București începând din 1844) și mai apoi flautist în orchestră, ca angajat al lui Papanicola, director al aceleiași instituții din 1849. Dar, când impresarul a încetat salarizarea personalului, Filimon nu putea rămâne „muritor de foame“ și nici nu trebuia să devină, de nevoie, în 1856, foiletonist la *Naționalul*. Încă înainte de 1850 pare să fi fost profesor la o școală de psalți. În orice caz, începând din 1852 și pînă la sfîrșitul vieții, a fost epitrop al bisericii Enii, cu salariu și locuință. În același an apare ca funcționar în scriptele Departamentului Credinței, iar în anii următori îl găsim urcînd trepte ierarhice și îndeplinind felurite însărcinări oficiale (*N. Filimon*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV, 1955, p. 228—229).

13 Dacă cineva ar dori să urmărească colaborarea lui N. Filimon la *Naționalul* pe baza trimerelor lui Ghica, ar întîmpina de la bun început dificultăți. Oare memorialistul a notat parțial numerele de ziar din... memorie? Mai întîi, Filimon își începe activitatea de foiletonist la *Naționalul* în 1857, nu în 1858. Numărul 1 al gazetei apare la 5 decembrie 1857 și cuprinde o primă contribuție a cronicarului muzical. Urmează altele, în numerele 3, 4, 6, 7. Pentru anul II al gazetei (noua numerotare începe în decembrie 1858), Ghica dă numerele 2, 3, 4 și 5. Dar Filimon colaborează numai la numărul 2. Pentru anii 1859 și 1860, numerele indicate de memorialist corespund, dar nu sînt toate în care a publicat Filimon. Cu 1860, trimiterile făcute de Ghica se încheie. Să nu fi știut autorul *Scrisorilor către V. Alecsandri* că excelentul cronicar muzical și dramatic și-a continuat activitatea și în anii 1861—1865 în diverse publicații?

14 Fragmente din romanul lui Filimon sînt mai curînd niște parafrazări, exacte însă ca idee.

Pentru editorii operei lui Filimon, Ghica dezleagă cîteva din șaradele inițialelor prin care romancierul indică numele patronilor slujiți de diverșii ciocoi: Grigorie B... = banul Grigorie Băleanu; Constantin Băl... = banul Constantin Bălăceanu; Isaac R... = Isac Ralet; armaș M... = armașul Manu.

15 Iordache Calemgiu cîntă la ferestrele Kerăi Duduca versurile: „Pe pod pe la Spiridon/ Toate paserile dorm...“ Stihul grecesc citat de Ghica e intonat nu de fiul căpitanului Gheorghe Basma, ci de Kera Duduca însăși. În trecere pe stradă, Andronache Tuzluc aude melodia, privește pe fereastră și o zărește pentru prima dată pe frumoasa curtezană.

16 Să fi fost Filimon însuși maestru în prepararea mielului fript haiducește, sau Ghica pune pe seama lui procedeul folosit de hoții de codru cu care s-a întâlnit Dinu Păturică în drum spre moșia Răsucita? În orice caz, toate amănuntele, și chiar în termenii respectivi, sînt împrumutate din *Ciocoii vechi și noi*: înjunghierea mielului, scoaterea pîntecului (termen impropriu, luat ca atare de Ghica), cusutul pielii, folosirea, pentru foc, a curpenilor de viță-sălbatică. În pasajul lui Ghica răsună și pocnetul de tun, care-l sperie pe Dinu Păturică. Rețeta sosului, despre care memorialistul afirmă că l-a inventat Filimon, trece de asemenea direct din *Ciocoii în Scrisori*. În roman: „un fel de salță compusă din vin amestecat cu usturoi pisat și sare“; la Ghica: „un fel de salță inventată de dînsul, făcută cu vin amestecat cu usturoi pisat și cu băcăni, cu lămie și cu sare“.

Lista delicatelor înșirate de Ghica, la pronunțarea cărora defectul de vorbire al lui Filimon pierdea, provine tot din *Ciocoii vechi și noi*. Marinată de stacoji, icre proaspete, lămie de Messina, măslina dulce de Tesalia, icre de chefal se găsesc din belșug pe masa întinsă de Dinu Păturică oaspeților săi. La același ospăț se servesc: „ciorbă de știucă fiartă în zeamă de varză cu hrean“, iahnii și plachii, crapi umpluți cu stafide, feluri pentru care Filimon ar fi avut mare slăbiciune: „Îi plăcea cu deosebire ciorba de știucă fiartă în zeamă de varză acră cu hrean, iacniile și plachiile, crap umplut cu stafide...“ Evident, Ghica a scris pasajele respective cu romanul *Ciocoii vechi și noi* deschis înainte.

17 „Defectul ce-l avea la vorbire“ Filimon trebuie să fi fost bilbitala. Poate că, interpretînd rolul lui Colivescu din vodevilul lui Alecsandri *Florin și Florica*, Matei Millo imita felul de a vorbi al autorului *Ciocoilor*. Dar bilbitala personajului este indicată chiar de textul vodevilului.

DIN TIMPUL ZAVERII

Cu titlul *Correspondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, VI (la sumar: *Eteria*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1880. S-a retipărit în edițiile 1884 și 1887, cu titlul definitiv.

Scrisoarea este de fapt a cincea din seria celor semnate de Ion Ghica, dar revista a numerotat-o cu VI, deoarece între timp, la 1 august, fusese publicată sub titlul general comun epistola lui Alecsandri *Vasile Porojan*. Referitor la *Eteria*, poetul formula aprecieri elogioase și-și îndemna prietenul să continue: „Am citit scrisoarea ta, este tot atît de interesantă ca și precedenta și va face încîntarea lui Negruzzi,

de aceea mă voi grăbi să i-o încredințez, ducându-mă la Iași. Aștept urmarea“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 101). Referirea la buna primire a scrisorii de către redacția *Convorbirilor literare* pare a fi fost un mijloc de stimulare a memorialistului. De fapt, Alecsandri se cam temea că Negruzzi va avea rezerve asupra unor pasaje. La 9 noiembrie îi scria acestuia: „Sper că ceea ce ți-am dat va apare întregă în numărul ce are să iasă“. Speranța nu i-a fost înșelată.

1 Lordul Possomby (în *David Urquhard*, Ghica ortografiază: Ponsomby) a fost ambasador al Angliei la Constantinopol, avându-l ca secretar, înainte de 1839, pe David Urquhard.

2 Episcopul Ilarion al Argeșului (1777—1845) a fost un bărbat foarte instruit și un remarcabil vorbitor. Era într-adevăr omul indicat să dea relații despre răscoala din 1821, fiindcă s-a aflat tot timpul în apropierea lui Tudor Vladimirescu, ca sfetnic intim. „El fu pentru Tudor — zice Eliade — ceea ce este o muză pentru poeți“ (cf. C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 51). Legăturile sale cu răscoala și cu Eteria fiind bine cunoscute, la 16 mai 1821, după înfringerea mișcării, s-a refugiat la Brașov, împreună cu mitropolitul Dionisie Lupu și episcopii de Râmnic și de Buzău. Cei din urmă s-au reîntors curînd după numirea noului domn. Deși rechemat în repetate rînduri de către Grigore Ghica, Ilarion nu s-a lăsat ispitit de făgăduințe și n-a revenit la Curtea-de-Argeș decît în 1828, cînd și-a reluat funcția.

În afară de relatările orale ale episcopului Ilarion, Ghica a putut avea la dispoziție o serie de lucrări străine și românești cu referiri asupra răscoalei de la 1821: F.G. Laurançon, *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, sur son commerce, les moeurs et costumes des habitants et sur son gouvernement*, Paris, 1822; Elias de Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855 (tradusă în limba română la 1856); I. Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, București, 1874; C.D. Aricescu, *op. cit. etc.*, etc.

3 Pentru a satisface exigențele Porții, Scarlat Callimachi (1812—1819) a mărit o serie de impozite, ceea ce i-a adus ostilitatea păturilor birnicilor. „Răbdătorii“ locuitori ai cartierului ieșean Tatarășii s-au răscolit și au asaltat Palatul domnesc în 1819. Dar guvernul otoman nu a avut nici un motiv de nemulțumire împotriva domnului fanariot. Dimpotrivă. Așa se explică de ce Callimachi a fost singurul domn, din cei numiți pe șapte ani, lăsat în scaun pînă la expirarea acestui termen. Deci nu se poate vorbi de mazilirea lui. Printr-un hațîșerif, sultanul i-a recunoscut meritele și l-a chemat la Constantinopol, unde i s-a dăruit o blană de samur. După moartea lui Alexandru Suțu,

Scarlat Callimachi a fost investit domn al Țării Românești, dar nu a putut ocupa tronul din cauza evenimentelor.

4 Baronul Grigorie Alexandrovici Stroganov era ambasadorul Rusiei la Constantinopol.

5 Situfnd în 1815 executarea lui Rigas, Ghica greșește cu nu mai puțin de 17 ani! De altfel, întregul pasaj despre Eterie este punctat și de alte confuzii, datorite fie infidelității memoriei sale, fie datelor inexacte pe care i le furnizaseră episcopul Ilarion și ceilalți informatori ai săi. Mai întâi trebuie precizat că n-a existat o singură „eterie“, ci mai multe. Pe de altă parte, numele respectivelor asociații va fi fost ales astfel ca să nu trezească suspiciunile turcilor, dar acest nume, cu sensul de prietenie, societate, era și o aluzie la vechile grupări secrete care se constituiseră în Elada, cu scopul preluării puterii politice.

Intemeietor al celei dintii eterii, în 1795, Constantin Rigas este o figură interesantă a vremii sale. I se mai spunea Rigas Velestenlis, fiindcă era originar din Velestin, așezare aromânească. Scriind despre el, D. Popovici precizează că era „român de origine, dar nu mai puțin primul martir al luptei pentru independența greacă“ (*La littérature roumaine à l'époque des lumières*, p. 60). Fost profesor de limba greacă la București, secretar domnesc și boieresc, Rigas a scris versuri revoluționare, printre care și un imn similar *Marsiliezei*, ceea ce a făcut să fie supranumit „Tirteu al Greciei moderne“. În colaborare, a tradus în grecește opera eruditului abate francez Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*. Părăsind Țara Românească, a desfășurat o vie activitate revoluționară filo-elină secretă în Imperiul austriac, la Viena și la Triest. Planul său, de-a dreptul fantastic, era crearea unui mare stat grecesc, în care s-ar fi încadrat toate națiunile din Balcani. Sudat prin factorul comun religios — creștinismul ortodox — acest stat urma deci să aibă caracterul unei confederații. Sub aspect social, Rigas așeza la baza lui principiul Revoluției franceze: libertate, egalitate, fraternitate. În acest scop a și tradus și adaptat constituția franceză. În 1797, poetul a redactat o proclamație revoluționară, cu tipărirea căreia s-au însărcinat frații Marchides Puluiu, librari și editori din Viena. Cei doi frați, pe adevăratul lor nume Marcu Puiu, tot aromâni (D. Popovici, *op. cit.*, p. 73), împărțeau și ei ideile înaintate ale epocii, ceea ce s-a reflectat și în ziarul lor *Ἐφημερίς*, primul periodic grec (Viena, 1791—1797). Pe seama lor se pune difuzarea în țările românești a unor cărți franceze cu conținut raționalist și republican (D. Russo, *Studii istorice greco-române*, p. 367). Tipărirea proclamației revoluționare a fost fatală autorului și a adus grave prejudicii editorilor. Deși își luaseră serioase măsuri de prevedere, docu-

mentul, imprimat în cursul a două nopți, a ajuns în mîinile poliției judiciare din Viena, prin trădarea zețarului, un austriac. Frații Markides Puliu au fost arestați, dar, fiind supuși austrieci, n-au fost predați turcilor, ci exilați în Saxonia. În schimb, Rigas, cetățean otoman, prins la Triest, a fost dat în seama turcilor. Din ordin superior, pașa de la Belgrad a pus să fie ucis, împreună cu alți opt compatrioți, în aprilie 1798. (Pentru Rigas, a se vedea și Anastase Hiciu, *Aromânii*, Focșani, 1936, p. 565—566.)

O altă „eterie“ a fost întemeiată la Atena în 1814, cu numele de „Filomuzele“, de către contele Ioan Anton de Capo D'Istria, fost prim-ministru al țarului Alexandru I. În sfîrșit, în același an, la Odesa, a luat ființă Societatea amicală (*Philiké hetairia*), ultima și cea mai importantă dintre „eterii“. Această eterie odeseană e aceea care și-a creat o vastă rețea de filiale în orașele grecești, în Țara Românească și în Moldova, la Viena și la Londra. Conducătorul ei este, din 1820, Alexandru Ipsilanti, general în armata rusă, fiu al fostului domn fanariot Constantin Ipsilanti.

6 În 1814, Tudor Vladimirescu s-a dus la Viena, pentru a rezolva unele probleme familiale, nu pentru a scăpa de „urgia“ lui Caragea. De altfel, vătaf de plai la Cloșani era încă din 1806 (*Istoria României*, III, p. 867—868).

7 În *Dascăli greci și dascăli români*, moartea neașteptată a lui Alexandru Suțu e pusă pe seama rudelor domnului. În *Ciocoi vechi și noi*, Filimon e mai categoric și mai precis: Suțu a fost otrăvit de doctorul Cristali (Cristari), fiindcă refuzase să se încadreze în Eterie și, la curent cu secretele mișcării, ar fi putut-o trăda. Pe baza unor mărturii orale, C.D. Aricescu (*op. cit.*, p. 39) înclină să accepte altă versiune, care atestă, de asemenea, otrăvirea domnului, dar de către doctorul Depalte, caimacamul Craiovei.

8 C.D. Aricescu menționează și el această solemnitate de naivă infatuare, declarînd că o știe din relatarea orală a lui C. Aristia.

9 Trădarea căpitanilor de panduri a fost un fapt decisiv, care a dus la sfîrșitul tragic al lui Tudor Vladimirescu. Aflînd că unii dintre ei uneltesc împotriva lui, din cauza strășniciei cu care sancționa abaterile de la disciplină, Tudor a ordonat să fie spînzurat de o salcie, fără judecată, căpitanul Urdăreanu. Toate celelalte căpetenii au hotărît în aceeași noapte pierderea comandantului. În privința sfîrșitului lui Tudor, relatările istorice și chiar mărturiile contemporanilor au pus în circulație versiuni diferite. Ion Ghica, pentru a sublinia mîrșăvia șefilor eteriști, arată că Vladimirescu a fost scos din tabăra lui și dus la Tirgoviște printr-un șiretlic. Istoricii noștri de astăzi stabilesc că

„domnul Tudor“ a fost arestat de eteriști de față cu căpitanii săi, care au consimțit să fie judecat de un tribunal militar. Trădat astfel, Vladimirescu a fost scos din tabără legat și dus la Tîrgoviște, unde Ipsilanti l-a încredințat pe loc „celor mai odioși dintre ofițerii săi, lui Lasani și Caravia, care, după ce l-au torturat o noapte, l-au căsăpît cu săbiile (27 mai)“ (*Istoria României*, III, p. 889). De comparat cu acest pasaj: „Iordache izbuti să cîștige de partea lui pe căpitanii lui Tudor; dă ordin oamenilor săi să aducă pe Vladimirescu la cartierul lui Ipsilanti; acesta porunci ca Tudor să fie ucis cu lovituri de sabie. Asasinat mîrșav“ (K. Marx, *Însemnări despre români*. Publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, Editura Academiei R.P.R., Buc., 1964, p. 112—113).

10 Carol-Robert, conte de Nesselrode (1780—1862), era ministrul de externe al Rusiei,

11 Mehmet (Mohamed) Ali-pașa este considerat astăzi întemeietorul Egiptului modern.

LIBERALII DE ALTĂDATĂ

Cu titlul *Correspondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, VII (la sumar: *Partidele politice*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 11, 1 februarie 1881. S-a reprodus în ediția din 1884, cu titlul *Libertatea de altădată și cea de acum*, iar cu titlul definitiv, în ediția din 1887.

În decembrie 1880, Iacob Negruzzi se afla în posesia scrisorii și-l anunța pe Alecsandri că o va publica în numărul pe februarie 1881 al revistei, deși considera lucrarea cam „personală“. Poetul îi răspundea: „Articolul lui Ion Ghica este în adevăr mai personal decît scrisorile precedente, însă el nu este decît ca o prefață la o serie de studii foarte interesante, pe care le-aș vedea cu mare mulțumire în coloanele *Convorbirilor*“. Fraza conține o' presiune amabilă asupra redacției *Convorbirilor literare*, care nu putea fi prea bucuroasă de condamnarea în bloc a activității politice și a partidelor din țară. În continuare, Alecsandri se recunoștea dator cu „multe răspunsuri lui Ion Ghica“ și făgăduia a le scrie „în curînd“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 119).

1 În diatriba sa la adresa lui Ion Eliade Rădulescu — „eroul cu mantia albă“ — Ghica se întâlnește cu ceilalți pașoptiști din apropierea lui Bălcescu, de pildă cu D. Bolintineanu (v. *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques*, Paris, 1856). Pe cît de ezitant în timpul revoluției, pe atît de exclusivist și autoritar în exil, Eliade a făcut

mult rău cauzei, împiedicând realizarea unei unități de acțiune a proscrisilor. Afirmația lui Ghica referitoare la revoluția de la 1848: „acea răsculare, acel strigăt de durere și de indignare al națiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe generațiuni“, reia ideea ce stă la baza studiului lui Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor* (Paris, 1850): „Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități... Cauza ei se pierde în zilele veacurilor.“

2 Inițialele denunță câțiva dintre faimoșii agenți electorali ai vremii: Popa Tache, Chipiliu, Geambașu.

GENERALUL COLETTI LA 1835

A apărut în *Convorbiri literare*, nr. 12, 1 martie 1884, cu titlul *Correspondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, VIII (la sumar: *Din viața socială de pe la 1835—1836*). În ediția din 1884: *Generalul Coletti*; în ediția din 1887: *Generalul Coletti la 1835*.

La Mircești, unde termometrul coborîse pînă la 24° sub zero, cum are grijă să noteze, Alecsandri se găsea în posesia scrisorii încă de la 11 ianuarie 1881. Ghica își datează lucrarea „ghenarie 1881“. E greu să admitem că în numai zece zile scrisoarea a fost redactată și expediată, ajungînd de la Ghergani la Mircești, pe timp de iarnă grea. Probabil că Ghica punea uneori în fruntea scrisorilor sale o dată mai tîrzie decît cea reală, a redactării.

Paginile despre generalul Coletti au avut un ecou deosebit în sufletul lui Alecsandri, fiindcă îi aminteau anii adolescenței, petrecuți la Paris. „Am primit — îi comunica lui Iacob Negruzzi — o nouă scrisoare de la Ion Ghica, care conține detalieri interesante asupra celor întîi tineri români la Paris, la anii 1834—1835, și asupra gradului de ignoranță a francezilor despre țările noastre. Îmi propui să-i răspund spre a completa suvenirile lui, și amîndouă scrisorile îi le-o comunică, dacă dorești“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 120). Negruzzi o dorea desigur, mai ales că de data aceasta scrisoarea, evocînd împrejurări situate cu aproape o jumătate de veac înainte, nu conținea nici o aluzie politică actuală. Interesul său va fi fost cu atît mai mare cu cît poetul îi făgăduia și un pandant la epistola lui Ghica. Probabil spre regretul său, sigur spre al nostru, Alecsandri nu și-a realizat nici această făgăduință. La 28 ianuarie 1881, după ce expediasc scrisoarea la Iași, îi cerea lui Ghica urmarea și se justifica: „Ce de răspunsuri îți dătoresc! și cu toate acestea nu mă pot achita.

O sfântă lene m-a cuprins de la 1 ianuarie și degeaba mă zbat, nu vine nimic. Mă simt tot atât de gol ca un discurs de Brătianu și ca un articol din *L'Indépendance roumaine*" (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 107). Și totuși, în februarie, poetul scrie și-i trimite lui Ghica cele câteva pagini despre „pînea amară a exilului“, dar nu în completarea evocării anilor de tinerețe din *Generalul Coletti la 1835*, ci a pamfletului politic din *Liberalii de altădată*. Ca și Ghica, și tot numai la modul foarte general, publicistic, poetul îi ironizează pe politicienii demagogi ai vremii, reținînd două categorii: cei ce caută a trage profituri de pe urma calității lor de foști exilați la 1848 și cei care se consideră în exclusivitate autori ai progresului țării. Sugestia caracterizării celor din urmă provine direct din scrisoarea lui Ghica. Acesta scrisese: „Dorința ce are fiecare de a face să se crează despre sine că el și numai el a făcut tot ce este bine, tot ce este mare...” Alecsandri reia: „omul care *singur el* a făcut tot în țara aceasta și a ghiftuit-o de glorie, de libertate, de măriri și de prosperități, fără știrea ei“. Poetul anunță că despre acest tip va scrie „altădată“. Nu a mai scris niciodată și nici nu a dat urma-rea, făgăduită, a scrisorii despre „pînea amară“ a exilului. Coroborată cu corespondența sa particulară, epistola adresată lui Ghica în februarie 1881 dezvăluie dezgustul resimțit de bardul de la Mircești în fața bifliului politicianist al vremii, la care se referise cu puțin înainte și în feeria *Sinziana și Pepelea*. În această privință, el se află pe o platformă comună cu Ghica. Memorialistul de la Ghergani este însă ferm în atitudinea sa critică; retras din viața politică, e hotărît să nu se mai întoarcă în arenă. Alecsandri, dimpotrivă, rămîne ezitant și gata la concesi, cum reiese și din soarta scrisorii despre „pînea amară a exilului“. Primind-o, Ghica o trimite numai decît lui Iacob Negruzzi, așa cum făcea și poetul cu lucrările lui. La 10 martie, Alecsandri îl caută pe Negruzzi la București și, negăsindu-l, îi scrie la Iași: „Mă grăbesc dar a-ți trimite aceste rînduri: pentru ca să te rog de a nu publica încă epistola mea asupra *Pinei amare a exilului*, ce ți-a comunicat Ion Ghica, fiindcă nu este completă.

Îmi propun să o sfîrșesc cînd voi întoarce la Mircești, și atunci voi trimite-o foaii *Convorbirilor*" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 121). „E greu să spunem — comentează G. C. Nicolescu — dacă într-adevăr el n-a mai avut răgaz, furat de alte lucrări, să termine această scrisoare, sau în fond nepublicarea ei era semnul unor concesi, unor acomodări ale scriitorului în fața regimului politicianist dominant. Ținînd seama de evoluția lucrurilor, ultima ipoteză pare mai plauzibilă" (*Viața lui V. Alecsandri*, E. P. L., 1962, p. 492). „Pînea amară a exilului“ s-a tipărit postum, în 1890.

1 Filip Furnaraki, profesor, publicist și editor al operei lui Adamantio Corai, al cărui secretar fusese, venise de la Paris la Iași, în vara anului 1834. Întorcându-se numaidecât în capitala Franței, a condus la studii câțiva tineri ce i se dăduseră în grijă: moldovenii Vasile Alecsandri, Alexandru I. Cuza, viitorul domn, Nicolae Docan, Panait Radu, munteanul Negulici, pictorul. La Paris, Furnarachi i-a instalat în casa lui și s-a îngrijit de studiile lor. (A se vedea G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 24—25.)

2 Ghica, din discreție, nu-l numește pe tânărul moldovean atât de infatuat. După cum reiese din scrisoarea lui Alecsandri către prietenul său, tânărul „muchelet“ era „contele Radu“, mai sus pomenitul Panait Radu, aflat și el sub tutela lui Furnarachi.

3 Versurile sînt desprinse din elegia *Adio. La Tirgoviște*. Ghica citează după culegerea *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*, ediția 1863. De fapt, în 1835, cînd cei doi tineri se aflau pentru studii la Paris, Ghica nu putea recita decît versiunea apărută cu trei ani înainte, în *Curierul românesc*:

Culcat p-aste ruinuri, subt care adîncită
E slava strămoșească...

4 Acest Picolo va fi fiind autorul traducerii în grecește a romanului *Paul et Virginie* de Bernardin de Saint-Pierre, publicată la Paris în 1824—1825?

5 Giovenale Vegezzi-Ruscala (1798—1886), om politic și scriitor italian, a intervenit eficient pentru realizarea năzuințelor patrioților români în cursul evenimentelor premergătoare Unirii. Mai tîrziu, în 1866, i s-a acordat titlul onorific de cetățean al țării noastre.

6 Henri Patin (1793—1876), clasicist francez, a publicat studii despre tragicii greci și despre poezia latină.

7 Cum o spune și Ghica, generalul Ioan Coletti (1783—1847) era aromân. Originar din Seracu, a fost un comandant viteaz al unităților grecești angajate în lupta antiotomană, obținînd o serie de victorii răsunătoare și decisive. Între 1828 și 1831, a făcut parte din guvernul lui Capo D'Istria. După asasinarea acestuia, a devenit de fapt conducătorul Greciei, rol pe care-l joacă și după ce regele Othon (1832—1862) devine major. Trimiterea sa ca ambasador la Paris a egalat cu un exil, dorit de camarila regală. Cînd l-a cunoscut Ghica, în salonul doamnei Champy, cariera strălucită a omului politic nu se încheiase. Întoarcerea sa în țară a fost un triumf. Ales vicepreședinte al Adunării Constituționale, a colaborat la redactarea constituției. Regele, speriat de prevederile liberale ale legii fundamentale, a ezitat

să semneze. Se spune că, în acei moment critic, Coletti, fiind de față, a rostit cu o superbă cutezanță următoarele cuvinte care au forțat mâna lui Othon: „Am văzut popoare fără regi, dar regi fără popor n-am văzut. Iscălește, rege!“ Ulterior, curtea i-a acordat încredere, numindu-l ministru și prim-ministru (cf. A. Hîciu, *op. cit.*, p. 567—569).

8 Cruntul Ali, pașă de Ianina, cuceritorul Albaniei, a fost amestecat în răscoalele ienicerilor, din care cauză sultanul Mahmud a poruncit să fie prins și sugrumat. Coletti, înainte de a se angaja în lupta pentru libertatea Greciei, a fost secretar și medic al lui Ali-pașa.

9 Ca și ceilalți tineri numiți de Ghica, Marcu Boțari (Botzaris, Bociari) (1790—1823) era aromân. Fugind de la curtea lui Ali-pașa, a luat parte la diverse bătălii împotriva turcilor și s-a remarcat prin vitejie în cursul vestitei lupte de la Missolonghi, unde a și căzut. Numele acestui comandant suprem al oștirii revoluționare din Etolia și organizator al apărării de la Missolonghi a pătruns în cîntecele populare grecești, iar de aici în poemul lui Stavrinou (A. Hîciu, *op. cit.*, p. 567, și D. Russo, *op. cit.*, p. 125).

10 Volumele pe care Ghica le-a procurat lui Coletti nu puteau fi decît *Eliezer și Neftali* (1832), în care Alexandrescu introdusese și cîteva poezii proprii; *Poezii alese* din ale marelui logofăt Iancu Văcărescu (1830); *Istoria vechii Dacii* de Dionisie Fotino (1818—1819).

11 Anton Maria del Chiaro, fost secretar al lui Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, a publicat la Veneția (1718) *Istoria revoluțiilor moderne din Țara Românească*. William Wilkinson a publicat la Londra, în 1820, volumul *An account of the principalities of Wallachia and Moldavia*. În franceză, lucrarea s-a tipărit la Paris (a doua ediție) în 1824, cu titlul *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*. Să adăugăm că scrierea lui Wilkinson, fost consul al Angliei în principate între 1806 și 1818, a mai apărut în două traduceri franceze și într-un rezumat italian, ceea ce evidențiază ecoul pe care l-a avut în Occident. Cînd Ghica l-a cunoscut pe Coletti, de la prima apariție a cărții lui Wilkinson nu trecuseră decît 15 ani, răstimp scurt în care se publicaseră în Europa cîteva volume despre țările românești. Memorialistul, regretînd că „nu se scrisese nici măcar o linie despre români“, uită cel puțin volumul lui Lauranton, citat de noi mai sus, cartea din 1833 a lui David Urquhard, la care ne vom referi mai departe, și nu cunoaște lucrarea lui R. Lindau, *Die Walachei und Moldau*, apărută la Dresda-Leipzig, în 1829.

12 Saint-Marc Girardin (1801—1873), al cărui curs de literatură a fost audiat și de studenții români aflați la Paris, a vizitat Principatele în anul 1836. Întreprinzînd o instructivă călătorie pe Dunăre

și la Iași, a cules informații despre situația politică și despre moravurile din țările românești. Relatarea acestei călătorii acoperă capitolele X—XX (p. 197—329) din volumul I al cărții publicate de omul de litere francez în 1852—1853: *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, Amyot (2 volume). În localitățile citate de Ghica, Saint-Marc Girardin s-a oprit într-adevăr înregistrând unele inscripții romane, de pildă, pe aceea de pe Tabla lui Traian, pe care a găsit-o înnegrită de fumul focurilor de popas ale păstorilor turci. Imaginea generală asupra stării economice și morale a românilor e cam sumbră. De notat că, între altele, călătorul face observația: „La București și la Iași, limba franceză și uzajul francez sînt lucruri de lux“. Cu atît mai mult, credem, el n-ar fi uitat să menționeze surprinzătoarele cunoștințe de limbă franceză și latină ale tînărului ofițer ce i s-a detașat ca însoțitor. Reproducînd pe larg conversații în franceză cu niște boieri, scurte dialoguri cu localnici, o convorbire în latină susținută la întoarcere, nu se referă însă la nici o discuție cu vreun ofițer român. Ion Ghica va fi aflat anecdota, completată cu examinarea atît de binevoitoare a fratelui respectivului ofițer, fie de la Saint-Marc Girardin însuși, într-o discuție avută cu acesta la Paris, fie de la altcineva.

Vizita literatului francez în București, unde a cercetat așezămîntul de la „Sf. Sava“, a fost consemnată de *Curierul românesc* din 9 oct. 1836.

13 Citarea acestor inscripții dovedește o dată mai mult că memorialistul obișnuia să se documenteze. Inscripțiile, cu textul lor întregit, sînt extrase din studiul lui August Treboniu Laurian: *Istriana sau descrierea antichităților din pregiurul Dunării, descoperite într-o călătorie din vara 1845*, publicat în *Magazinul istoric pentru Dacia*, 1846, tom. II, p. 65—128. De altfel, cum se știe, Ion Ghica s-a ocupat în mod special de antichitățile romane din Dacia în studiul *Dacia veche*, publicat în 1861.

14 În răspunsurile sale anapoda, ignorantul candidat înșiră pe Tisaferne, satrap persan în Asia Mică (414 î.e.n. — 393 î.e.n.); paflagoni, locuitori ai unei țări vechi din Asia Mică; Tigran cel Mare, rege al Armeniei (89—36 î.e.n.).

DAVID URQUHARD

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, IX, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 5, 1 august 1881 (la sumar: *Scrisoarea IX — David Urquhart*). În edițiile 1884 și 1887: *David Urquhard*.

Scrisă în martie 1881 (în orice caz, purtînd această dată), epistola *David Urquhard* a fost primită de Alecsandri abia la începutul lunii iulie, împreună cu altele două: *Libertatea* (datată: iunie 1881) și *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848* (datată: 20 iunie). Cu data de: iulie 1881, Ion Ghica mai trimitea poetului și scrisoarea intitulată *Egalitatea*. Expedierea unei recolte atît de bogate se explică prin evenimentul ce survenise în viața scriitorului. Numit ambasador la Londra, unde urma să plece chiar în primele zile ale lui iulie, Ghica, prudent, își crease o rezervă, pentru a nu sista prea multă vreme publicarea corespondenței. Primele trei lucrări au fost expediate numai decît de Alecsandri la Iași. Tipărirea lor n-a întîrziat. Golul din martie pînă în august, de la *Generalul-Coletti* la *David Urquhard*, s-a produs din cauza autorului. În august, Ion Ghica se instalase la Londra, și Alecsandri îi scria acolo, vestindu-i apariția primei scrisori din cele lăsate. Poetul adăuga: „Ocupațiile tale politice îți vor permite să continui redactarea amintirilor tale? Ar fi foarte regretabil să renunți la literatură. Lumea se teme. Dar eu nu cred. Cine a băut va mai bea“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 114). Ghica va mai „bea“ într-adevăr și nu va renunța la literatură, dar obligațiile politice îl vor împiedica multă vreme să scrie. Abia după mai bine de un an de la plecarea la Londra va pune mîna pe condei, ca să redacteze o nouă scrisoare.

1 „Feeria națională“ *Sinziana și Pepelea* a fost primită defavorabil de unii cronicari dramatici, desigur datorită și aluziilor critice la adresa politicianismului. Ca director general al teatrelor, Ghica a fost vizat direct, ceea ce l-a afectat tot atît de mult ca și pe poet. Considerațiile lui pe marginea naționalității celor ce criticaseră feeria se referă la francezul Frédéric Damé, care a publicat în *Românul* (1881, p. 298) o cronică negativă, scrisă cu lipsa de măsură ce-i era caracteristică. Cu doi ani înainte, Damé tratase cu exagerată severitate și drama istorică *Despot-vodă*. Atunci, într-o scrisoare către directorul general al teatrelor, Alecsandri explicase iritarea cronicarului prin incapacitatea acestuia, ca străin, de a înțelege și gusta o operă dramatică românească. Numindu-l pe Damé, poetul scria în 1879 că acesta „trebuie să se fi simțit atins de versurile pe care Tomșa le aruncă în față aventurierului grec:

..... Văzut-am pe la noi
Mulți pribegi, vermi palizi de gunoi
Ce viu și-n sînul nostru fac cuiburi veninate“

(V. Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 39). Ion Ghica reia, cum se vede,

argumentul naționalității, adus în discuție mai întâi de poet. Nici criticile lui Damé nu erau drepte, dar nici acest fals argument nu putea constitui o replică justă și convingătoare.

2 Episodul se situează înainte de începutul anului 1854, când Ghica a fost numit bei de Samos. În 1881, indicația temporală a memorialistului „acum câțiva ani” se referă la o perioadă de peste un sfert de veac!

Căzușii români exilați au consemnat cu firească uimire absența sentimentelor patriotice la peroți (locuitori ai cartierului Pera din Constantinopol), despre care D. Bolintineanu spune: „Peroții sînt de origină din toate țările Europei, veniți aici din deosebite timpuri și împropățați sau prin prăsilă, sau prin venirea altora. Cei mai mulți sînt neguțatori; o mică parte, impiegați pe la ambasade. La dîșii nu există simțămîntul de naționalitate; dacă întrebî pe vreunul din ei de ce nație este, răspunde: catolic. Parcă ar fi o nație catolică în lume! Simțămîntul religios ține locul naționalității” (*Călătorii*, vol. I, Minerva, București, 1915, p. 100).

3 Despre „teribilul an 1840” a scris și Bolintineanu, în legătură cu poemul lui Grigore Alexandrescu: „an fatal anunțat de adoratorii lui Agatanghel ca anul în care o să fie o turmă și un păstor” (de comparat cu *Anul 1840*: „Ado fără zăbavă o turmă și un păstor”). Cum reiese și din scrisoarea lui Ghica, se preziceau nu numai mari răsturnări sociale, ci și calamități cosmice. O aluzie în acest sens și la Gr. Alexandrescu: „Și ce mai rău ar face o stea, un comet mare/Care să arză globul ș-ai lui locuitori!”

4 Jules Simon (1814—1896), mai mare decît Ghica numai cu doi ani, era student la Filozofie. Elev preferat al filozofului idealist Victor Cousin (1792—1867), reprezentant al eclectismului, s-a bucurat de sprijinul acestuia și i-a continuat opera. Jules Simon a devenit profesor la Sorbona, a publicat mai multe lucrări (*Religia naturală, Libertatea de conștiință* etc.) și, de pe poziții ostile socialismului, a desfășurat o activitate politică marcată de un liberalism moderat.

5 Chestiunile expuse în acest alineat sînt reluate pe larg de Ion Ghica în discursul său despre Ioan Cîmpineanu.

Revizuirea Regulamentului organic s-a făcut în anul 1838. În principal a fost vorba de votarea unui articol care prevedea ca orice lege trecută prin Adunarea Obștească a țării și sancționată de domn să nu poată fi pusă în aplicare decît după aprobarea guvernelor otoman și țarist. Articolul, care anula orice independență a puterii legislative românești, fusese adăugat de administrația rusă „pe furis”, iar baronul Rückmann primise sarcina de a-i convinge pe deputații români s-o

subscrie. Sub presiunea baronului, vodă Ghica și majoritatea boierilor au semnat.

Petru Ivanovici Rückmann, consul general după plecarea generalului Kiseleff, s-a căsătorit la București cu o nepoată a lui Iancu Văcărescu. Bătrîn și foarte gelos, ajunsese de rîsul lumii, ceea ce a determinat guvernul țarist să-l îndepărteze în 1840 din postul de la București, încredințându-i-se alte misiuni diplomatice în diverse orașe europene. A murit, dement, la Viena.

6 Personalitățile citate de Ghica au avut fiecare în felul său, ca de altfel și memorialistul român, o viață agitată, dramatică, ilustrativă pentru un secol atît de frămîntat. Armand Carrel (1800—1836), fondator împreună cu Thiers al ziarului *Le National* (1830), profesia ideii liberale și s-a manifestat ca un adversar al monarhiei din iulie. A fost ucis în duel de către un alt publicist, Emile de Girardin. Mihail Czayka Czaykowski (1804—1886) era „refugiat” la Paris, ca unul ce participase la răscoala din Polonia (1830—1831). După zece ani de exil, s-a dus la Constantinopol și a trecut la mahomedanism, ceea ce au făcut și alți europeni, din dorința de a obține funcțiuni în cadrul Imperiului otoman. Czaykowski a fost primit în armata turcă, a devenit pașă — Sadik-pașă — și a luat parte la războiul Crimeii. În sfîrșit, Adam Jerzy Czartorysky (1770—1861) și-a părăsit patria după a treia împărțire a Poloniei (1795) și s-a stabilit în Rusia, unde, la 34 de ani, a devenit ministru de externe. În această calitate, a putut aduce o parte însemnată de contribuție la reconstituirea statului polonez, sub protectoratul Rusiei. Președinte al guvernului provizoriu polon în timpul răscoalei din 1830—1831, a apărat interesele magnaților și s-a opus înarmării maselor. Cînd s-a produs insurecția populară din Varșovia (15 august 1831), s-a salvat, plecînd în refugiu la Paris.

Ion Ghica și-a menținut de-a lungul deceniilor legăturile sale cu emigrația polonă. În septembrie 1863, principele Wladyslaw Czartorysky, șeful „Hotelului Lambert” din Paris, i-a scris la București pentru a-l ruga să obțină azeziunea lui Cuza la cauza polonă. Ghica, trecut atunci în tabăra adversarilor lui Cuza, a refuzat să intervină, insinuînd că domnul e partizan al politicii țariste (cf. Gh. Duzinchevici, *Ioan Ghica și Wladyslaw Czartorysky*, în *Arhiva*, nr. 3—4, iulie-octombrie 1934, p. 122—125).

7 Cum reiese din consultarea colecției ziarului *Le National*, colaborarea lui Ion Ghica cu a sa *Correspondance valaque* a început abia după moartea lui Armand Carrel, la 19 octombrie 1839 (deci cu trei ani mai tîrziu decît își va aminti scriitorul), continuînd pînă la 18 martie 1840. De remarcat, de asemenea, că cele 12 corespondențe au

apărut nu „regulat, mai în toată săptămîna“, ci la răstimp de o lună, două (D. Păcurariu, *Ion Ghica*, E.P.L., 1965, p. 44—45).

8 Cartea lui Félix (și nu Filip, cum îl numește Ghica) Colson a apărut la Paris, în 1839, cu titlul *De l'état présent des Principautés de Moldavie et de la Valachie...*

9 David Urquhard a publicat cartea amintită de Ghica în 1833, la Londra, cu titlul *Turkey and its resources, its municipal organisation and free trade; the state and prospects of english commerce in the east, the new administration of Greece, its revenue and national possessions*. În traducere franceză, lucrarea a apărut în 1836 la Paris și în 1837 la Bruxelles. În anii următori, Urquhard a publicat și alte cărți dedicate problemei orientale, ceea ce probează o dată mai mult zelul său în slujba cauzei căreia i se devotase.

10 Anton Prokesch-Osten (1795—1876) era diplomat austriac, iar Edouard Drouyn de Lhuys (1805—1881), diplomat francez, viitor ministru de externe sub Napoleon al III-lea.

11 J.A. Vaillant (1804—1886) se raliase și el mișcării din 1840 conduse de Mitică Filipescu. După descoperirea conspirației, el părăsise țara, dintr-o justificată prudență, trecînd în Moldova, la Iași. Deci nu fusese „izgonit“. Abia după un an, în urma unor noi bănuieli pe care le stîrnise, s-a văzut constrîns să plece la Paris, prin Constanținopol.

LIBERTATEA

Cu titlul *Corespondența între d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XI (*Libertatea*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 7, 1 octombrie 1881. În edițiile 1884 și 1887: *Libertatea*.

Din prima frază și din datare reiese că aceasta era, de fapt, continuarea anunțată în *Liberalii de altădată*. Redacția *Convorbirilor Literare* a tipărit mai întîi *Egalitatea*, probabil din eroare. În volum, scrisorile au fost reasezate în ordinea normală. Iacob Negruzzi a fost cam alarmat din cauza caracterului politic luat de corespondența lui Ghica, pe care ar fi dorit-o pur literară. La 27 septembrie 1881, după publicarea scrisorii *Egalitatea*, Alecsandri ținea să-l liniștească: „Ion Ghica va continua șirul scrisorilor, însă cu totul afară din domeniul politic. Acele două care tratează despre egalitate și libertate au fost făcute cu scop și de varietate, și de a proba cum înțelegem libertatea și egalitatea oamenii generației cărunte.“ *Convorbirilor* le era greu să întrerupă seria și să cenzureze corespondența dintre ambasadorul României la Londra și poet. Redacția voia să se asigure

totuși pentru viitor, ceea ce reiese și din încredințările pe care Alecsandri le dădea lui Negruzzi în legătură cu dorința fratelui său, Iancu, de a deveni corespondent al revistei ieșene: „am să-l îndemn și eu din parte-mi ca să se ferească de politică, politica fiind filoxera literaturii“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 124).

1 „Filozoful antichității“ care a exclamat: „O, patrie! cîte crime nu se comit în numele tău!“ nu este altcineva decît... doamna Roland (1754—1793), soția lui Roland de la Platière, partizan al girondinilor. Arestată, și-a scris în detențiune memoriile, iar cînd a fost suită pe eșafod a rostit cuvintele devenite celebre: „O, liberté! que de crimes on commet en ton nom!“ Precum se vede, Ghica, înșelat de memorie, greșește nu numai în ceea ce privește autorul spusei, ci și în reproducerea ei, ceea ce îl determină să adauge: „Acest cuvînt s-ar aplica încă și mai bine libertății“. Dar chiar libertății îi fusese aplicat!

2 Cesare Cantu (1804—1895), om politic și istoric italian, este autorul unei *Istории universale*, care a avut o mare circulație în epocă. Kogălniceanu, Bălcescu, Filimon îl citează adesea.

3 Charles Brook Dupont-White (1807—1878), jurist și economist francez, considera autoritatea de stat ca un factor care garantează libertatea individuală, împiedicînd afirmarea anarhică a acesteia.

4 Jurisconsultul francez Edouard-René de Laboulaye (1811—1883), om politic cunoscut, șef al liberalilor, era apreciat la noi și ca scriitor. Paralel cu alte traduceri din opera sa, Grigore Alexandrescu a tălmăcit, în 1872, cîteva din ale sale *Contes bleues (Povești albastre)*.

5 Henry Thomas Buckle (1821—1862), a cărui operă principală este *Istoria civilizației în Anglia*, reprezintă în sociologie concepția pozitivistă. După el, factorul esențial în progresul istoric al popoarelor îl reprezintă mediul geografic, teză profund eronată, favorabilă capitalismului și colonialismului.

6 Filozoful și economistul englez John Stuart Mill (1806—1873), epigon al școlii economice clasice, era apreciat de Ghica mai ales pentru concepția sa liber-schimbată.

7 Adam Smith (1723—1790) este economistul perioadei manufacturiere, reprezentant de frunte al economiei politice clasice burgheze, care a constituit un pas înainte în progresul gîndirii economice, mai ales prin afirmarea ideii că valoarea, în toate sectoarele de producție, rezultă din muncă.

8 Un Humboldt este citat și în *Introducțiune*. Cum acolo e pomenit, în enumerare, alături de Cuvier, presupunem că e vorba de Alexander von Humboldt (1769—1859), naturalistul și geograful, reprezentant al materialismului științific-naturalist. Wilhelm von

Humboldt (1767—1835), celebrul lingvist (e unul dintre creatorii metodei comparativ-istorice în studierea limbilor) și filozof al istoriei (de pe o bază idealistă), a desfășurat și o importantă activitate politică, militând pentru unificarea Germaniei, și mai târziu, ca ministru, încercând să realizeze unele reforme liberale.

9 Abatele Emmanuel-Joseph Sieyès (1748—1836) a fost unul dintre conducătorii iacobinilor și a făcut parte din Constituantă, Convenția națională și Consiliul celor cinci sute.

EGALITATEA

Cu titlul *Correspondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, X (la sumar: *Scrisoarea X — Egalitatea*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1881. În edițiile 1884 și 1887 are același titlu: *Egalitatea*.

Ultima, prin datare, dintre scrisorile lăsate de Ghica la plecarea din țară a fost publicată înaintea celor două redactate în iunie (*Libertatea și O călătorie de la București la Iași înainte de 1848*). Împreună cu *Libertatea*, formează continuarea promisă lui Alecsandri în *Libertatea de altădată*.

1 Imaginînd acest dialog între două „franțuzite“, Ghica reactualizează în 1881 o constatare făcută de Costache Negruzzi în 1838: „Apoi cum socotea cineva ca să ne placă un teatru românesc?”

Rezoanele noastre erau mai tot acele ce le avea parte din partea Bucureștilor, pe care cu mult gust ni le spune un tânăr poet român:

Pînă acum nu sunt nebună, zice d-na B. către d-l A., care o întreabă de a fost la reprezentațiile românești.

Pin-acum nu sunt nebună, ca să hotărâsc să merg

La un loc unde bacalii și cizmarii toți alerg.

Fi donc! Cu astă idee poate vrei ca să glumești?

La Paris se dau vreodată vodeviluri românești?

Caliope, Andronescu se pot socoti actori,

Vrednici ca să mulțumească niște nobili privitori?“

(Costache Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, ediție comentată de V. Ghia-cioiu, Scrisul românesc, Craiova, p. 61.)

Pasajul lui Ghica e aproape o parafrazăre a versurilor citate, pe care Negruzzi le-a extras din *Conversații* de C. Facca. Că dintre piesele reprezentate pe la 1880 memorialistul alege o comedie mai veche a lui Alecsandri, e o atenție față de poet și față de Millo. Noul interpret

al rolului titular era tînărul, dar foarte talentatul Mihail Mateescu (1856—1888), care, în 1879, îl întruchipase pentru prima dată pe scenă pe Rică Venturiano din *O noapte furtunoasă*. Millo juca la grădina „Rașca“, fapt de care, încă din mai, se interesa și Alecsandri: „Am văzut în *Timpul* că Millo a organizat reprezentații în nu știu ce grădină. Măcar de ar cîștiga ceva în timpul verii“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 109).

Stavri, pe care-l pomenesc cele două bucureștence franțuzite, era antreprenorul unei grădini de pe strada Academiei (mai tîrziu: „Liedertafel“), unde se dădeau reprezentații estivale. În vara anului 1884, Stavri angajase o trupă franceză care juca *L'Etincelle* și *Une demoiselle en loterie*, comedii mult gustate de protipendada bucureșteană, după cum ne încredințează faimosul Claymoor de la *L'Indépendance roumaine*: „*Les loges sont bien garnies, quelques figures connues [...] madame Alexandrine Floresco, en capot duchesse, madame Candiano toujours gracieuse [...]. Dans les fauteuils, la jeunesse dorée, la haute gomme, tout le high life masculin*“ (C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Universul, București, 1927, I, p. 265—266).

2 Filon (din Alexandria, supranumit Judeul) (c. 25 în e.n. — c. 40 e.n.) e un precursor al teologiei creștine, prin strădania lui de a realiza o sinteză între religia iudaică și diverse concepții filozofice eline.

3 Pasaajul despre „lucrarea mîinilor“ este cam sofistic. Toți cei citați, chiar și Bernard Palissy (1510—1590), unul dintre creatorii ceramiceii, au fost niște mari artiști. Exemplul lor nu poate fi folosit pentru demonstrația în favoarea importanței activității productive meșteșugărești.

4 Îndemnul adresat guvernului exprimă cu deosebită claritate concepția social-politică a lui Ghica, pe care, în ansamblu, epistola *Egalitatea* o sintetizează în datele ei esențiale. În numele „concordiei“, ca o condiție a „întăririi naționale“ — slogan mereu reluat de apologeții orînduirii burgheze — scriitorul neagă, cum o face și în alte părți, nu numai lupta de clasă, ci însăși existența claselor, evident doar în ceea ce privește stadiul contemporan lui al societății românești. Dar chiar, admițînd împărțirea în clase a societății precapitaliste, el introduce în dezbatere o eroare semnificativă. În feudalism, de pildă, diferențierea ar fi derivat numai din instituția privilegiilor (titluri, ranguri nobiliare). Ghica exclude deci în întregime factorul fundamental, care este cel economic, fapt de altfel explicabil, prin convingerea lui că proprietatea este un drept sfînt și inviolabil (cf. *Convorbiri economice*). S-ar putea spune că, făcînd abstracție de mijloacele de producție, în raport cu care se definesc clasele, el confundă *clasele* cu

castele. Confuzia naște altele. Privilegiile fiind desființate prin lege, aiurea și în țara noastră, egalitatea socială a fost instituită de drept, așa dar progresul social al insului depinde exclusiv de capacitățile cu care e înzestrat de natură. Aici Ghica introduce altă eroare, constând în modul mecanic în care înțelege ideea de egalitate, tradusă prin uniformizare. Că oamenii nu pot fi — și nici nu vor fi vreodată — absolut „egali“, reprezintă un fals argument. Constituția fizică, temperamentală, aptitudinile personale, datele accidentale (infirmități etc.) vor introduce întotdeauna note distinctive. Egalitatea, în sensul ei real, major, adică social-economic, se asigură prin rezolvarea problemei de bază, eludată de Ghica: înlăturarea inegalității materiale prin socializarea mijloacelor de producție.

Dincolo de erorile semnalate, ceea ce rămâne totuși pozitiv în *Egalitatea* constă în prețuirea muncii și în afirmarea ideii că trebuie asigurată o continuă mișcare socială de jos în sus.

O CĂLĂTORIE DE LA BUCUREȘTI LA IAȘI ÎNAINTE DE 1848

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XII (la sumar: *Drum din București la Iași în 1841*), în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1882. În edițiile 1884 și 1887: *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848*.

1 Situate unul lângă altul, cele două localuri — „Hugues“ și „Brofft“ — se aflau pe Calea Victoriei, peste drum de fostul Teatru Național. În special „Hugues“ era restaurantul cel mai agreat de *high-life*-ul bucureștean. Imobilul în care era instalat „Brofft“ fusese proprietatea lui Tache Ghica.

2 În 1881, șaptesprezece ore de la București la Iași, cu trenul, i se păreau lui Ghica nimica toată. Astăzi, aceeași distanță este parcursă cu rapidul în cinci ore și jumătate, cu personalul în cca unsprezece ore! Dar chiar numai cu un deceniu înainte de relatarea memorialistului, o călătorie de la Iași la București se desfășura încă în condiții izbitor de asemănătoare aceloră de prin 1840, așa cum reiese dintr-un articol publicat de ziarul *Informațiuni bucureștene*, în 1870: „Seara a plecat diligența din Iași, și după ce abia se putu smulge din prăpastia unui glod, prin ajutorul a cîțiva boi, pentru a căror bun serviciu fiecare pasager a fost nevoit a plăti cîte doi sorcoveți, joi pe la două ore dimineața a sosit la Podu-Iloaiei. Dar cînd a ajuns acolo o roată i s-a sfărîmat cu desăvîrșire. La poșta Podu-Iloaiei este știut că nu se

află nici o căruță, și astfel a urmat o mare confuziune care însă n-a durat mult timp, căci găsindu-se în târgușor o căruță, se trimise în grabă mare un om de la Iași, pentru a aduce o altă roată. Omul a sosit îndărăt pe la 9 ore, dar din nenorocire roata nu se potrivea. Nu era timp de pierdut, prin urmare, a venit la Iași însuși conductorul... Numai de la Iași la Tîrgu-Frumos călătoria a durat 34 de ore! (cf. T. Caranfil, *Un vehicul uitat*, în *Informația Bucureștiului*, 16 ianuarie 1965, p. 2).

3 Slam-Rîmnic e numele mai vechi al fostului județ Rîmnicu-Sărat.

4 „Vestitul“ Privilegiu (Privilegio, Privileghe), fost antreprenor al poștelor, împlinea în 1888 nouăzeci de ani și îi făcea încă diverse servicii lui Alecsandri.

5 Călătoria lui Ghica de la București la Iași se situează către începutul iernii anului 1841. Anul e indicat, de altfel, în titlul scrisorii, așa cum apare în revistă, la sumar. Mama lui Alecsandri a murit la 2 februarie 1842, în timp ce vornicul Alecsandri se afla în străinătate, bolnav și el. Poetul a plecat să-și aducă tatăl de la Viena, pe la sfârșitul lunii februarie. Probabil că, între timp, își și instalase prietenul în casa lor.

6 Scrisoarea la care se face trimitere este *David Urquhard*.

7 În 1842, când Ghica devine profesor al Academiei, Mihail Sturdza hotărîse ca, de atunci înainte, nimeni „să poată intra într-o slujbă publică fără să fi petrecut cursul regulat al învățăturilor și fără să înfățișeze atestat sau diplome adevărite“. Materiile care se predau erau „religia, clasecii latini, matematică, literatura, iconomia politică, agronomia, limba franțeză, hemia și fizica teoretică“ (dintr-o dare de seamă asupra examenului „gheneral“ ținut în iulie 1842, în *Cantor de aviz și comers*, 4 august 1842; cf. *Reflector peste timp*, Din istoria reportajului românesc de George Ivașcu, E.P.L., 1964, p. 111—112).

8 În *Amintiri despre Grigorie Alexandrescu*, Ghica afirmă din nou că poetul a fost arestat din cauza semnificației politice a fabulei *Lebăda și puii corbului*. Atunci, însă, nu mai tălmăcește alegoria lebedei prin „Franța, care voia să ne scape...“, ci prin „omul ce dă sfaturi bune“, reformulare luată de-a dreptul din *Epistolă către Voinescu II*: „Că lebăda e omul ce dă povățuire/Acelor care umblă pe calea de peire“. Inversînd lucrurile, autorul ediției critice a operei lui Gr. Alexandrescu găsește în versurile din *Epistolă* o confirmare a părerii lui Ghica, pe care o consemnează fără a o pune la îndoială (Gr. Alexandrescu, *Opere*, ediție îngrijită de I. Fischer, E.S.P.L.A., 1957, p. 497). Dar

fabula *Lebăda și puii corbului* a fost scrisă și publicată cu aproape trei ani în urmă, în 1838, astfel că era de mult cunoscută și, dacă ar fi constituit un motiv de sesizare pentru consulul rus, acesta ar fi cerut sancțiunea mai înainte. Pe de altă parte, la relativ scurtă vreme după detențiunea sa, poetul și-a retipărit fabula în ediția din 1842 (apoi în aceea din 1846), ceea ce desigur că n-ar fi făcut-o dacă ar fi pățimit realmente anume din cauza ei. Nu din cauza fabulei, mai exact, nu numai din cauza fabulei, ci și a altor versuri, mai ales a poemului *Anul 1840*, poetul a devenit suspect pentru autoritatea de stat. Arestarea sa trebuie pusă în legătură cu măsurile represive luate la descoperirea complotului lui Dimitrie Filipescu.

DASCĂLI GRECI ȘI DASCĂLI ROMĂNI

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XIII (la sumar: *Dascăli greci*), în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1882, în edițiile 1884 și 1887, cu titlul definitiv.

Această cea dintâi scrisoare redactată de Ghica după plecarea la Londra reia șirul evocărilor, părăsind domeniul politic, lucru pe care Alecsandri îl subliniază, cu un bănuț sentiment de ușurare, trimițând lui Iacob Negruzzi textul: „Iată o nouă scrisoare a lui Ion Ghica, de soiul acelor care au plăcut lectorilor foii *Convorbirilor*. Ea cuprinde notițe foarte interesante asupra pleiadei de dascăli greci care au format educația generației bătrâne din București. Cred, prin urmare, că va găsi un loc în coloanele *Convorbirilor*, ca un pastel al timpului trecut“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 129). „Politica“ nu e totuși complet abandonată. În finalul scrisorii, Ghica alunecă iar spre critica politicianismului, în pasaje de un izbitor paralelism cu *Liberalii de altădată*.

Înainte de a o expedia la Iași, poetul a citit noua epistolă a lui Ghica soției sale, care era suferindă: „Sărmana bolnavă a ris din inimă și și-a uitat suferințele la povestea acestor eroi care criticau actele lui Botzari și ale lui Miauli. Scenele cu bunica ta au distrat-o de asemenea foarte mult, de aceea a visat o bună parte din noapte pe Maria Tereza. Articolul tău va avea succes pe lângă directorii *Convorbirilor*, căci conține amănunte interesante cu privire la o epocă cu totul necunoscută, deși foarte apropiată de noi, ridică un colț al perdelei trecutului și lasă să se întrevadă siluete comice, este adevărat, dar care au exercitat o mare influență asupra ideilor și obiceiurilor vechilor boieri!“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 124.)

1 Aceste versuri umoristice sînt reproduse de Anton Pann, cu par-titura respectivă, în *Spitalul amorului*, broșura III-a, împreună cu alte două cuplete umoristice de același gen (*Cali spera, spera... și Of, of, te rog aiibi milă...*; cf. Anton Pann, *Cîntece de lume*, transcrise... de Gh. Ciobanu, E.S.P.L.A., p. 281—283). Textul întreg din *Spitalul amorului*:

S-a dus vremea ța frumoșă,
Chind un dascalos grecos,
Înarmat c-o varga grosă
Paradosa faneros:
Aritmetichi, me gramatichi,
Che istorichi, aped-opechi.

Atunți varga pe spinare
Tipto, tiptis arata,
Si falanga la pițoare
Chiar din talpe-l învâța,
Aritmetichi, me gramatichi,
Che istorichi, aped-opechi.

De-acum lumea s-a strica
Si de ris noi am ramas,
Chiți baeții fara frica
Ne dau noua peste nas.

Ma acus lumea s-a strica,
Si de ris noi am ramas,
Chiți copii fara frica
Ne dau noua peste nas.

2 Pentru prima dată țirgoviștenii s-au ridicat în octombrie 1820. Cînd slujbașii domnești s-au prezentat în oraș pentru a executa porunca domnească, localnicii au vrut să-i ucidă. Oamenii stăpînirii au scăpat cu fuga. Trei sute de delegați ai țirgoviștenilor au pornit îndată la București, cu jalbă la Alexandru Suțu. Speriat, acesta a făgăduit că va rezolva cererea mai tîrziu, dar, după plecarea grosului delegației, cei cîțiva țirgovișteni rămași în București pentru tratative au fost trimiși în surghiun, iar boierii au semnat un hrisov prin care moșia era răpită obștei. În februarie 1821, deci după moartea domnitorului și izbucnirea răscoalei, patru sute de țirgovișteni, ceea ce constituia un convoi într-adevăr impresionant, au venit din nou la București, dînd jalba în mîinile doamnei văduve. Guvernul provizoriu s-a văzut nevoit să convoace Divanul, care a restabilit drepturile de proprietate ale orașului Țirgoviște.

3 Miaulis (Mihaulis) era albanez de origine; a fost „amiral“, comandant al flotei grecești în luptele pentru libertate.

4 Documentele și lucrările ulterioare îl confirmă pe Ghica: mulți dintre comandanții unităților grecești au fost aromâni și albanezi. Teodor Colocotroni, comandantul suprem al oștilor revoluționare din Peloponez, era supranumit „Garibaldi al Greciei“. În cîntecele populare i se spunea „Vlaho Vasileas“ sau „Vasileas ton Vlahon“, adică „regele aromânilor“, deoarece sub ordinea lui se aflau foarte mulți români macedoneni (A. Hîciu, *op. cit.*, p. 566).

5 Pasajul despre ostaticii lui Ali-paşa Tebedelen trebuie coroborat cu scrisoarea despre generalul Coletti. Pe Gheorghe Şeriful, fostul om de încredere al lui Marcu Botzari, Ghica l-a putut cunoaşte bine, deoarece, la Bălteni, lângă Ghergani, îi era vecin.

6 Tipărită pentru prima dată la Sibiu în 1801, *Istoria preafrumosului Arghir şi a preafrumoasei Elena* era bine cunoscută şi dincoace de munţi, în anii copilăriei lui Ghica, probabil în ediţiile ulterioare, braşovene, din 1809, 1812 etc. Cartea nu trebuia să ajungă aici neapărat în bagajele vreunui călător venit din Transilvania, căci putea fi găsită şi în librăriile bucureştene. Într-un *Catalog cărţilor istoriceşti* (laice) *ce se află în librăria d. I. Romanov şi I. Popovici şi Visarion Rus, în Bucureşti...*, catalog tipărit la sfârşitul culegerii *Poezii deosebite* de Anton Pann (1837), printre alte cărţi figurează şi *Istoria lui Arghir* de I. Barac.

7 Pentru *Oda la marca ţării*, titlul corect este: *La pravila ţării*.

8 Pasajul reia, aproape în aceeaşi termeni, idei din *Şcoala acum cincizeci de ani*. „Venerabilul bătrîn străin“ căruia Camera i-a votat o pensie viageră ar putea să fie chiar J.A. Vaillant, căruia, într-adevăr, în 1864, i s-a acordat o recompensă naţională. În ceea ce-l priveşte pe „d-nul X..., francez venit acum câţiva ani în urma împrăstierii Comunei din Paris, care, zice el, a înzestrat limba română cu gramatică şi cu dicţionar şi cu fel de fel de cărţi ştiinţifice şi literare“, considerăm că e Frédéric Damé. Un argument în acest sens ne oferă scrisoarea, citată mai sus, pe care Alecsandri i-a adresat-o lui Ghica după cronica defavorabilă publicată de Damé la premiera dramei *Despot-vodă*. În acea scrisoare, poetul face o alezie maliţioasă la adresa cronicarului dramatic francez, similară aceleia din epistola lui Ghica: „Acest domn care se bănuieşte că este o interesantă epavă a Comunei din Paris...“ Damé, detractor înverşunat al lui Caragiale, dar şi autor al unui bun dicţionar francez-român, a venit într-adevăr în România curînd după căderea Comunei din Paris, în 1872.

9 Asupra şcolilor *half-time*, Ghica stăruie în *Convorbiri economice*.

10 Oraşul Valenciennes, vestit pentru dantelele şi ţesăturile sale, se află în Franţa, nu în Belgia!

11 Evident, în şirul oamenilor de ştiinţă elveţieni nu are ce căuta numele de Jussieu, pe care l-a purtat o adevărată dinastie de mari botanişti francezi, printre care Bernard (1699—1777) şi Antoine-Laurent (1748—1836) au fost cei mai iluștri. Dintre ceilalți, Jean-Gaspard Lavater (1741—1801), teolog și scriitor mistic, nu poate fi considerat om de știință, întrucît fiziognomia, al cărei creator a fost, nu are nici o bază științifică. Horace de Saussure (1740 — 1799) a fost fizician și geolog, iar Augustin Pyrame Candolle (1778 — 1841), botanist, elev și colaborator al lui Lamark.

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XIV (la sumar: *Jianu*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1 mai 1883. În edițiile 1884 și 1887: *Tunsu și Jianu*.

Prins de obligațiile sale de serviciu, ca ministru la Londra, Ghica își găsește mult mai rar decît atunci cînd se afla în țară răgazul să scrie. Pe de altă parte, între data scrisorilor și aceea a apariției în *Convorbiri literare* se scurg intervale foarte mari. *Tunsu și Jianu*, datată „26 decembrie 1882“, apare abia peste vreo patru luni.

1 Stejarul multiseclar din grădina casei Ghica de la Ghergani a dăinuit pînă acum cîtiva ani, cînd s-a prăbușit. Se pare că impunătorul monument al naturii ar fi putut fi salvat dacă se luau măsurile corespunzătoare (v. *Flacăra* din 1 aprilie 1957).

2 Versurile din balada despre Iancu Jianu au fost introduse în scrisoare de către Alecsandri, la rugămintea prietenului său, care nu dispunea la Londra de vreo culegere de folclor românesc: „Am completat — îi scrie poetul lui Ghica, la 20 decembrie 1882 — fragmentele din legenda *Jianul* și am trimis articolul tău lui Negruzzi, ca dar de Anul nou. Va fi încîntat, căci scrisoarea ta conține amănunte asupra sfîrșitului lui Jianu, necunoscute de noua generație, care de altfel nu cunoaște atîtea lucruri“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 127). E curios că Alecsandri nu a extras citatele din balada *Jianul*, publicată de el, ci din altă variantă. În culegerea sa, poetul dă nota: „*Jianul* era neam de boier. El a hoțit, ca și Bujor, pe la începutul veacului XIX și și-a săvîrșit zilele la Tîrgoviște, fiind iertat de guvern.“

Alte versiuni ale baladei publicate pînă în 1882 și care ar fi putut sta la dispoziția lui Alecsandri sînt *N-ați auzit d-un Jian...* (A. Pann, *Spitalul amorului*, broșura 2), *Cintecul Jianului* (tipărit de Gr. Alexandrescu, în *Românul*, 20 septembrie 1873).

Amintirile lui Ghica și baladele populare se confirmă reciproc, dar numai în parte. Astfel, baladele precizează originea oltenească a haiducului: *De-un Jian, de un oltean* (A. Pann, V. Alecsandri), rețin, între detaliile portretului fizic și moral, faptul că era „om mic la stat“ (A. Pann; Ghica scrie: „un om scurt, îndesat“); în sfîrșit, consemnează arestarea și ducerea lui la curtea lui Caragea-vodă: *Și-l ducea la Caragea* (A. Pann, V. Alecsandri). Ion Ghica, introducînd în biografia haiducului episodul romantic al dragostei nefericite a acestuia pentru Stăncuța, dă o întorsătură corespunzătoare modului în care viteazul și-a încheiat cariera. Se spune însă că lucrurile s-au petrecut de fapt altfel. După ce a haiducit într-adevăr șapte ani (de ce n-o

văzuse totuși pe Stăncuța numai „de doi ani“?), Jianu nu s-a predat, zdrobit sufletește de moartea iubitei, ci a fost prins de poteră. De asemenea, chiar dacă l-a iertat de spînzurătoare, fie și la rugămintea uneia din fetele casei domnești, Caragea nu i-a redat libertatea, ci l-a trimis la ocele de la Telega. Într-o cronică dramatică din 1861, Nicolae Filimon schițează biografia haiducului astfel: fiu al unui boier din Caracal, Jianu a rămas, după moartea tatălui său, tutore al fraților săi mai mici. Cînd „un infam violă pe sora lui, «tutorele» deveni mai teribil decît leoaica căreia îi răpește puii“. Neobținînd sancționarea pe căi legale a ticălosului, Jianu „deveni tîlhar de codru“. În cele din urmă, „se închină lui Caragea-vodă și intră iarăși în societate“ („Jianul“, *vodevil... de dd. Anestin și M. Millo*, în *Țăranul român*, nr. 6, 17 decembrie 1861).

TEODOROS

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alexandri și Ion Ghica*, XV (la sumar: *Theodoros*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 7, 1 octombrie 1883. În ediția 1884: *Theodoros, împăratul Abisiniei*; în ediția 1887: *Teodoros*.

Prima dintre scrisorile care poartă ca indicație a locului unde a fost redactată numele capitalei engleze a intrat în posesia lui Alecsandri cu prilejul călătoriei întreprinse de acesta, în vara anului 1883, în Anglia. Trecînd în Franța, poetul îi vestește lui Iacob Negruzzi, de la Aix-les-Bains, în 5 august, „trimiterea pentru *Convorbiri* a unui articol foarte interesant asupra lui Teodoros de Abisinia, care a fost român, după multe probabilități bine expuse și lămurite în zisul articol“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 136).

1 Luxandra Cîmpineanu, născută Cîndescu, era soția marelui vornic Scarlat Cîmpineanu. În timpul domniei lui Mavrogheni, Scarlat Cîmpineanu a fost trimis, în fruntea unui corp de oștire, să se opună înaintării trupelor austriece, care, în urma alianței încheiate de Austria cu Rusia, intraseră în țară în 1788. Nutrind sentimente ostile față de fanariotul aproape dement, Scarlat Cîmpineanu a folosit prilejul pentru a trece în Transilvania, și de aici la Viena. Asupra modului în care a fost trimisă în surghiun soția vornicului, a se vedea discursul academic al lui Ion Ghica despre Ioan Cîmpineanu.

2 Convorbirea din salonul consulului francez n-a putut avea loc în 1864, ci în 1868, căci în acest din urmă an se situează expediția engleză în Abisinia. Înfriingerea negusului a fost atunci consemnată de

gazeta ardelenescă *Albina* (din 17 aprilie 1868) astfel: „Comandantul Napier a devins pe Teodor, regele abisinilor în față de Magdala“. Propoziția e citată de Titu Maiorescu în articolul polemic *Limba română în jurnalele din Austria* (1868).

Să fie într-adevăr negusul Teodoros fostul fecior din casa lui Tache Ghica? Argumentele memorialistului nu schimbă nicidecum ipoteza într-o certitudine. Unele coincidențe nu pot fi totuși trecute cu vederea: numele, vârsta, scrisoarea primită de Sofiana de la Magdala (dacă această scrisoare, cu însemnarea respectivei localități, a existat într-adevăr!). Negusul Teodoros al II-lea s-a născut în 1818; era deci cu doi ani mai mic decât Ion Ghica, astfel că, dacă va fi fost într-adevăr fiul Sofianei, putea fi tovarășul de joacă al acestuia. Teodoros a jucat un rol important în istoria Etiopiei: a reunificat țara, a realizat o serie de reforme economice și politice, a luptat cu eroism împotriva englezilor. Ultima rezistență a opus-o în fortăreața de la Magdala, situată la sud de orașul Gondar (îngă lacul Tana). Când dezastrul a devenit inevitabil, s-a sinucis.

Originea românească a lui Teodoros a fost pusă în discuție și de Cezar Bolliac, în 1869: „regele Abisiniei era român din satul Voevoda, în districtul Teleorman și... se rudeau cu Tudor Vladimirescu“. Asupra acestei afirmații, Alecsandri face haz într-o scrisoare către I. Negruzzi (Alecsandri, *Scrisori*, p. 49).

TEODOR DIAMANT

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XVI (la sumar: *Mehtupciu*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 10, 1 ianuarie 1884. În edițiile 1884 și 1887, cu titlul definitiv.

1 „Nemuritorul Boyxton“ este căpitanul american Paul Boyton (născut în 1848). Fost ofițer de marină în timpul războiului de secesiune, Boyton a devenit dacă nu nemuritor, în orice caz celebru datorită aparatului de înot pe care l-a inventat și cu care a întreprins numeroase demonstrații în fluvii și mări. În 1875 a traversat Canalul Mincii. La doi ani după scrisoarea lui Ion Ghica, conducea o faimoasă școală de înot la New York.

2 Coana Chirița traduce numele Geoffroi Marie prin „Mi-e frig, Marghioală“ în cântoneta comică *Cucoana Chirița în voiaj* de V. Alecsandri.

3 „Violațiuni de legi, prevaricațiuni, trădări“ sînt acuzații curente aduse lui Ion Ghica în anii cît a fost angajat în politica activă.

În 1869, *Pressa*, referindu-se de altfel la învinuiri mai vechi, îl întreba ce ar spune dacă cineva ar afirma că „acel bei este vestitul samsar al împrumutului Oppenheim, care din *greșală* a făcut a se vărsa în lăzile sale particulare o bagatelă de 600.000 franci...?” Ziarul continua: „Ar striga negreșit la calomnie, și ar avea dreptate!” Deși ostilă, gazeta *Pressa* făcea remarca obiectivă că Ghica „a suferit atât de mult de acest venin (calomnia) ce s-a vărsat asupra-i...” (*Pressa*, II, nr. 218, 3 nov. 1869, p. 869). Fostul ministru a răspuns *Pressei* printr-o scrisoare calmă, respingînd cu argumente solide calomnia. După cum se vede, nici după mai bine de un deceniu, în perioada *Scrisorilor către V. Alecsandri*, memorialistul nu s-a eliberat de amărăciunea pricinuită de campaniile duse împotriva lui.

4 Numele de Burlamache, luat de notar — nume „mai cunoscut și mai potrivit cu pozițiunea sa de depozitar al legilor“ — ar putea fi o aluzie la Jean-Jacques Burlamaqui (1694—1748), filozof și publicist genevez, adept al iluminismului, autor al tratatului *Principii de drept natural*.

5 Întrebarea dacă Ștefan cel Mare a avut sau nu barbă fusese la ordinea zilei în cursul anului 1882, cînd se comandase sculptorului francez Frémiet o statuie a voievodului. Academia Română a luat de repetate ori în dezbatere chestiunea, părerile fiind împărțite. Au învins partizanii... bărbii. Cînd episcopul Melchisedec va descoperi miniatura, astăzi foarte cunoscută, din *Evangheliarul* de la Mănăstirea Humor, se va vedea că voievodul moldovean se purta ras. În 1883, însă, s-a inaugurat la Iași o statuie cu barbă, așa cum îl prezenta Gh. Asachi pe Ștefan cel Mare într-o stampă a sa.

6 Pe Charles Fourier (1772—1837), celebrul socialist utopic, și pe Michel Chevalier (1806—1879), economistul care a trecut din tabăra saint-simonismului în aceea a liberalismului, Ion Ghica i-a putut cunoaște la Paris, în timpul anilor săi de studiu. Dar lui Charles Fourier, mort în 1837, nu-i putea răspunde „cu lacrimile în ochi“ că Diamant a murit, deoarece utopistul român a decedat peste patru ani, în 1841.

7 Zlataust, adică „Gură de aur“, supranumele sfîntului Ioan Hrisostomul (347—401).

8 Barthélemy Prosper Enfantin (1796—1864), supranumit Père Enfantin, a fost unul dintre reprezentanții de frunte ai saint-simonismului. I se spunea *père* (părinte) deoarece, în organizarea nucleelor social-economice, socialiștii utopici reprezentanți ai „noului creștinism“ calchiau ierarchia și ritualurile religioase. Père Enfantin n-a rămas nici el consecvent în concepțiile sale. După instaurarea monar-

hiei din iulie, când experimentele utopice au luat sfârșit, fostul „părinte“ a devenit director al unei companii feroviare.

9 Victor Considérant (1808—1893), fost saint-simonian, devenise într-adevăr adept al lui Fourier în timpul anilor de studenție petrecuți de Ghica la Paris. Ulterior, Considérant a transformat socialismul utopic într-o doctrină mic-burgheză filistină. În 1847 a publicat *Manifestul democrației din secolul al XIX-lea*, în care pleda pentru împăcarea între clase.

10 Doctrina lui Charles Fourier, care, în învelișul fantezist și mistic cuprindea și „germenii unor idei geniale“ (Engels), avea într-adevăr, în expunerea maestrului, o căldură cuceritoare. Fourier așeza la temelie progresul societății umane, ca și la aceea a naturii fizice, „legile gravitației și a atracției universale“. După el, lumea socială e guvernată de atracția pasională, caracteristică omului. Această idee a stat și la baza organizării falansterului, care trebuia să fie centrul activității economice și intelectuale a falangei.

11 După ce s-a întors în țară, Teodor Diamant, care tipărise și la Paris, în 1833, o broșură de propagandă — *Aux amis de la justice et de l'ordre...* — a căutat să câștige prozeliți nu numai prin viu grai, ci și prin scris. Articolele pe care le-a publicat în *Curierul românesc* (1834) vădese efortul de adaptare a fourierismului la relațiile economice din țările românești. Diamant propunea lucrarea colectivă a pământului într-un fel de întovărășiri libere care să dispună de mijloace moderne, mecanizate. Deși într-o țară în care agricultura a putut părea multora, încă vreme îndelungată, ramura economică specifică, el a evidențiat și necesitatea dezvoltării unei industrii autohtone. Dincolo de aceste idei juste și îndrăznețe pentru acea vreme, modul în care Teodor Diamant concepea reorganizarea socială rămâne utopic și naiv, fapt pe care l-au dovedit concret dizolvarea falansterului său de la Scăieni (1835) și respingerea propunerii, pe care a făcut-o în 1841, de a se crea în Moldova „colonii agricole-industriale“. Din ideile propagate de Teodor Diamant mai sînt de reținut: afirmarea necesității de a se lichida analfabetismul și propunerea ca instruirea teoretică a copiilor să fie completată cu o activitate practică, legată de munca productivă.

Falansterul de la Scăieni, moșie în fostul județ Saac, la numai câțiva kilometri nord de Ploiești, se numea Societatea soților agronomi. Fourier propunea pentru organizarea unui falanster un număr de cel puțin 1 500 de membri. La Scăieni nu s-au putut aduna însă decît cîteva zeci de oameni. Adepții erau însă foarte zeloși și, cum ar reieși din documentele vremii, înjgheburile a fost apărută împotriva

oamenilor stăpînirii cu armele. Înainte de Ghica, despre Teodor Diamant a scris Cezar Bolliac (articolul *Explicarea citorva vorbe*, în *Românul*, nr. 29, 10/22 martie 1859).

Activitatea și opera fourieristului român este prezentată și studiată temeinic de profesorul G. Mladenatz, în volumul *Scrisori economice de Teodor Diamant* (Editura științifică, 1958). Profesorul Mladenatz corectează câteva din afirmațiile lui Ion Ghica: nici Teodor Diamant, nici Victor Considérant nu au fost „apostoli” în casa de la Mênilmontant a lui Père Enfantin; funcția de „portar”, pe care, după Ghica, ar fi avut-o Diamant, nu există în organizarea respectivei case.

Un capitol despre Teodor Diamant, redactat de Gh. Dobre, anexă la cartea lui I.B. Kan: *Istoria ideilor socialiste*, Editura politică, 1963, p. 279—293.

Spre sfîrșitul anului 1883, Ion Ghica s-a decis să-și adune scrisorile către Alecsandri într-un volum. Cu acel prilej a ieșit la iveală un fapt destul de ciudat: nici autorul, nici poetul și nici chiar Iacob Negruzzi nu posedau colecția întreagă a numerelor din revistă în care apăruseră aceste scrisori! Ghica s-a adresat lui Alecsandri, acesta lui Negruzzi și lui Ion Bianu. Cu contribuția tuturor, dar mai ales datorită diligențelor celui din urmă, pe atunci tînăr funcționar al Academiei Române, exemplarele necesare au putut fi adunate. Alecsandri a fost încîntat de intenția scoaterii unui volum. „Ai avut o idee bună — îi scria lui Ghica, în 11/23 noiembrie 1883 — de a pune să se strîngă toate scrisorile tale într-un volum. Va fi citit cu neșaf” (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 134). Mai mult ca oricînd, poetul a regretat cu acest prilej că n-a fost tot așa de harnic ca prietenul său: „Mărturisesc cu rușine că la multele și spiritualele scrisori ale amicului meu, nu am răspuns decît numai o dată. Acel răspuns îl veți găsi într-unul din numerii *Convorbirilor*, sub titlul *Vasile Porojan*, pe care îl veți publica la sfîrșitul volumului dacă veți găsi cu cale” (Scrisoare din 20 octombrie 1883, către Ion Bianu, în V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 33). Ca să facă „o surprindere plăcută iubitului nostru ambasador”, poetul s-a angajat să scrie o prefață. A și scris-o — e *Iată-ne cu iarna în țară* — și i-a trimis-o lui Ghica, la Londra, cu rugămintea de a îndrepta eventualele erori: „Nu știi dacă memoria m-a slujit bine în ceea ce privește arestarea lui Hiotoglu, stîrpirea piraților din Arhipelag și întîlnirea ta cu Saltafero, comandantul flotei pe care ai făcut-o să se întoarcă din drum. Corectează greșelile de memorie, dacă este necesar, completează amănuntele, dar nu suprima ceea ce ar face să roșească modestia ta. Să lăsăm ipocriților aceste false schimbări de culoare” (Alecsandri, *Scrisori, Însemnări*, p. 63). Pe manuscrisul lui

Aleksandri, corectările lui Ghica nu sînt numeroase (v. ms. rom. 804, f. 112—113 și 117—131, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România). Cum se știe, scrisoarea-prefață a lui Aleksandri e, în același timp, o spirituală autocaracterizare (spaima de iarnă, înclinația spre visare melancolică), o evocare a serilor în care, împreună cu prietenul său, a retrăit întîmplări din trecut, o reamintire a unor episoade din viața lui Ghica, în sfîrșit, un îndemn insistent și plin de căldură adresat acestuia de a continua șirul epistolelor. În alcătuirea ei amorfă scrisoarea e o excelentă introducere la volumul cu o alcătuire tot atît de eclectică și care este caracterizat astfel: „Oaspe iubit, el va veni să ia loc în familiile române, spre a le povesti cu graiul său limpede, vesel, plăcut cîteva scene de la începutul secolului nostru sau din zilele noastre și a desfășura o galerie originală de figuri ce poartă sigiliul caracteristic epocii lor“. Ca și cu alte prilejuri, poetul propune memorialistului cîteva teme concrete — perioada Samosului, anii de tinerețe petrecuți la Iași, vremea cînd au fost împreună la Pera, în timpul războiului Crimeii, evenimentele de la 11/23 februarie 1866 (detronarea lui Cuza) — și încheie: „Spune-mi, în fine, tot ce știi din trecut prin alții și prin tine însuși. Te gîndește, amice, că dintre contemporanii noștri tu ai fost și încă ești unul din cei mai activi pe tărîmul politic și posedezi, prin urmare, un tezaur de suveniri care cer imperios să iasă la lumină în ochii generației actuale și a celor viitoare. Urmează dar șirul epistolelor tale cu acea vervă fericită ce distinge cuprinsul volumului tău, și să-ți ajute Dumnezeu a lăsa în urma ta un complet de schițe pitorești, de memorii istorice, de tablouri sociale care să îmbogățescă analele Academiei noastre și comoara literaturii române. Ele vor adăugi un titlu mai mult la cele dobîndite de tine în ochii țării, ca unul din introducătorii României în era sa de lumină, de mărire și de glorie.“

Încă înainte de a primi prefața, Bianu, care-i purta lui Ghica „un adevărat cult“, dăduse desigur materialele la cules. Imprimarea volumului, la Tipografia Academiei Române, s-a făcut foarte repede. La 25 octombrie 1883, exemplarele din *Convorbiri literare* abia erau adunate; la 30 ianuarie 1884, cartea apăruse. Culegerea însumează toate scrisorile tipărite în revista ieșeană, pînă la a XV-a, inclusiv, dar, parțial, în altă ordine (v. *Bibliografia*); începe cu „Iată-ne cu iarna-n țară“ (purtînd însă titlul *Prințului Ion Ghica de V. Aleksandri*) și se încheie cu *Vasile Porojan*.

Nici în intenția autorului, apariția volumului nu trebuia să încheie seria scrisorilor. La fîgăduința, în acest sens, făcută de Ghica, Aleksandri își exprima satisfacția: „Ce de bunătăți pentru *Convorbiri*

și de bogății pentru literatura noastră! De data aceasta, mă angajez să fiu mai exact în răspunsurile mele“ (Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 66). Angajamentul poetului a rămas fără nici o acoperire; dacă pînă în 1884 el a contribuit, totuși, cu trei scrisori (una neterminată și nepublicată), după 1884 nu va mai scrie nici măcar un singur rînd!

CĂPITANU LAURENT

Cu titlul *Correspondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XVII (la sumar: *Samos*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 1 și 3, aprilie și iunie 1884. Retipărită în ediția 1887.

Îndată după apariția ediției întii a scrisorilor, Ghica, venit în țară, l-a vizitat pe Alecsandri la Mircești și i-a lăsat prima epistolă din noua serie. În aceeași zi — la 21 februarie — poetul îi expedia lui Negruzzi textul, cu aceste rînduri: „El [Ghica] începe o nouă serie de epistole interesante, cari vor cuprinde notițe istorice, schițe de moravuri dispărute din societatea română și tipuri caracteristice, bine colorate. Am convingerea că-ți fac mari mulțumiri oferindu-le foaii care a reprodus seria întii.“ Poetul se gîndea, de altfel cu îndreptățire, că volumul apărut va avea „un frate gemine“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 141). Dacă Ghica ar fi scris în ritmul anilor 1879—1883, materialul ar fi fost suficient pentru un al doilea volum. Dar memorialistul nu mai dă, anual, decît una pînă la patru scrisori, astfel că s-a putut alcătui nu un al doilea volum, ci doar o a doua ediție, mai bogată.

Scrisoarea despre căpitanul Laurent a apărut în revistă ca a XVII-a, din dorința autorului, care voia astfel să marcheze continuarea seriei.

1 Ghica se referă la scrisoarea-prefață „Iată-ne cu iarna în țară“, datată: „Mircești, decembrie 1883“. Memorialistul începe prin a răspunde îndemnelui lui Alecsandri: „Îstorisește-mi întrevederile și convorbirile tale cu oamenii politici din Turcia și din Englitera, în chestia intereselor noastre...“

2 „Vestitul“ Mustafa Reșid-pașa (1802—1858) a fost mai întii ministru al Turciei la Londra, apoi mare vizir (1846—1852 și 1856—1858) și ministru de externe (1853—1856).

3 Ion Ionescu de la Brad (1818—1891), cunoscutul economist, statistician și agronom român, se afla atunci în exil, ca fost participant la revoluția de la 1848.

4 Cum se știe, Rusia a cerut guvernului turc, în 1853, dreptul de protectorat asupra tuturor creștinilor aflați în cuprinsul Imperiului otoman. În refuzul său, Turcia se sprijinea pe ajutorul și făgăduințele Angliei și Franței, care se temeau de puterea și influența crescândă a Rusiei, într-o vreme în care Semiluna începuse să coboare spre apus.

5 Armata rusă a ocupat Moldova și Țara Românească în iulie 1853. Turcia a declarat război Rusiei în octombrie.

6 Generalul Aupick, ambasador al Franței la Constantinopol și în 1848, când Ion Ghica i s-a prezentat ca emisar al revoluționarilor, cu o scrisoare de recomandare din partea doctorului Mandl, este tatăl vitreg al lui Baudelaire (cf. nota de H. Jaquier, în *Steaua*, nr. 7, 1957, p. 55).

7 Nicolae Bălcescu, grav bolnav, a venit la Constantinopol în mai 1852. Clima dulce a Bosforului îl mai înviorase oarecum, totuși, sfârșitul său devenise, vădit, iminent. Inflăcăratul patriot continua să fie preocupat de opera sa capitală, însă „visuri” în legătură cu o apropiată întorsătură a situației politice în favoarea patriei își făcea Ghica, nu el. Cu numai o lună înainte de a pleca din Hyères, îi scrisese viitorului bei de Samos: „Nu am iluziile tale asupra prezentului și nu mai aștept nimic bine și de la nimeni pe mulți ani încă pentru țara noastră” (N. Bălcescu, *Scrisori către Ion Ghica*, București, Ed. Leon Alcalay, p. 263).

8 La aceleași vechi tratate cu Poarta, despre care se spunea că stipulau independența de drept a țărilor românești, s-a referit și Bălcescu în articolul *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, publicat în *Poporul suveran*, în numerele din 2 și 6 august 1848, când armata turcească a lui Soliman-pașa se afla în țară. Cum avea să se dovedească mult mai târziu, respectivele tratate nu erau autentice (cf. N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 372).

9 Generalul Gh. Magheru a fost cel din urmă dintre fruntașii revoluției care a părăsit țara. Mai mult de două săptămâni, retras dincolo de Olt, a ținut în ființă o puternică tabără militară, pe care a dizolvat-o la insistențele consulilor Franței și Angliei, spre regretul său și al celor de sub comanda sa, ostași și săteni înarmați. Trecând munții la Sibiu, împreună cu alți douăzeci de ofițeri, generalul a predat autorităților depozitul de arme, „spre a se înarma gardia națională românească din Ardeal”. Guvernul austriac i-a făcut o bună primire, autorizându-l să poarte uniforma militară a imperiului (cf. corespondența publicată în *Suplement la gazeta românească „Bucovina”*, 22 octombrie 1848, și reprodusă în *Reflector peste timp*, p. 213—214).

10 Nimicirea flotei otomane la Şinope de către amiralul Nahimov a alarmat puterile occidentale. Flota anglo-franceză a blocat Marea Neagră, iar în ziua de 27 martie 1854 Anglia şi Franţa au declarat război Rusiei.

11 Din relatările căpitanului Laurent, Alecsandri ştia şi el că „în timpul războiului de la Crim, pirateria luase o mare dezvoltare în Archipel. Grecii ostili armiiilor aliate, franceză şi engleză, care făceau asediul Sevastopolului, atacau adeseori corăbiile încărcate cu provizii pentru Camieş şi Balaclava, le prădau şi le scufundau în adâncul mării“ („Iată-ne cu iarna în ţară...“). Evident, listopiraţii greci loveau în flota aliată pentru că aceasta sprijinea Turcia într-un moment prielnic pentru interesele naţiunii greceşti.

12 Patrie a lui Pitagora, insula Samos, din grupul Sporadelor de Sud, este situată în imediata apropiere a coastelor Asiei Mici, având astfel o poziţie-cheie, ceea ce a şi făcut din ea centrul activităţii listopiraţilor. Cu o suprafaţă de peste opt sute de kilometri pătraţi, străbătută de munţi înalţi de aproape 1.500 de metri, oferea locuri bune de aprovizionare şi adăpost. La numirea ca bei a lui Ghica, insula se bucura de autonomie administrativă, sub suzeranitatea otomană. În prezent, aparţine Greciei şi are o populaţie de aproape 10.000 de locuitori.

13 Fostul pirat a devenit unul din şefii de poliţie ai lui Ghica. În „Iată-ne cu iarna în ţară...“ Alecsandri povesteşte, după spusele lui Laurent, cum l-a înfruntat beiful Ghica pe acest Hiotoglu şi l-a convins să se predea. Pus în libertate, fostul pirat — adaugă poetul — s-a întors în Samos şi s-a făcut tutungiu. Deşi pasajul respectiv îl contrazice, Ghica nu a intervenit în text. Memorialistul menţionează şi el puternica impresie pe care a făcut-o pistolul său cu şase focuri, dar asupra jandarmului Caravasili, nu asupra lui Hiotoglu.

14 Despre întâlnirea beifului de Samos cu căpitanul Saltafero ştia şi Alecsandri: „Măreaţă a trebuit să fie scena întâlnirii tale cu şeful energetic al flotei, în capătul insulei Samos, la Calabactas, având de cadru cerul albastru al Asiei şi întinderea albăstrie a mării; având tu, în urma ta, poporul adunat din Samos, şi Saltafero având în urma lui flotila cu steaguri jumătate albe şi jumătate albastre!“ (la Ghica: „steaguri albe cu cruci albastre, ca cele din timpurile revoluţiei greceşti“).

15 În 1854, căpitanul de fregată Pouthier era într-adevăr un „vechi lup de mare“, căci se apropia, dacă nu chiar îi depăşise, de şaizeci de ani. Zguduitoarea tragedie, căreia îi supravieţuise, a avut loc în 1816. În ziua de 2 iulie a aceluşi an, fregata „Meduza“, pe care

se afla, a eşuat pe bancul de nisip de la Arguin, din vestul Africii, în dreptul coastei sahariene a Mauritaniei. Numerosul echipaj (pe bord erau 149 de oameni) a făcut totul pentru a salva vasul. Când lucrul acesta s-a dovedit imposibil, marinarii au construit din lemnăria „Meduzei“ o plută uriaşă, sperînd că vor ajunge cu ajutorul ei pînă pe continentul african, aflat relativ aproape, la 40 de leghe (cca 100 de kilometri). Mînată de valuri şi de vînt, pluta s-a îndreptat spre largul oceanului. Lipsiţi de alimente şi de apă dulce, naufragiaţii au trăit o înspăimîntătoare agonie. Mulţi au fost smulşi de valuri, alţii au fost mîncăţi de supravieţuitorii sălbăticiţi de foame. După douăsprezece zile, pluta a fost descoperită de bricul „Argus“, care a ridicat pe bord cincisprezece muribunzi. Naufragiul „Meduzei“ a fost zugrăvit de pictorul Géricault într-o pînză celebră.

16 În legătură cu infirmitatea căpitanului Laurent, Alecsandri dă următoarele amănunte: „În asediul oraşului Sevastopol, el comandase o baterie şi cîştigase un reumatism ca şi dînsul de poznaş. Boala lui se dezvoltase mai tîrziu într-un mod straniu, aducîndu-l în starea jalnică de a nu putea paşi înainte, însă lăsîndu-i facultatea de a merge îndărăt şi de a coborî astfel scările cu o repejune miraculoasă“ („Iată-ne cu iarna în ţară...“).

17 Prin „broşura din aprilie“, Ghica înţelege numărul pe acea lună al *Convorbirilor literare*.

18 J. J. Michelson (1740—1807) era comandant al armatelor ruseşti care au ocupat Principatele; generalul N. A. Miloradovici (1771—1825) a învins armata otomană, în 1806, la Obileşti, nu departe de Bucureşti.

19 Insula Rodos a fost teritoriul de reşedinţă al cavalerilor ioaniţi, începînd din anul 1310 pînă la ocuparea insulei de către turci, cînd s-au strămutat în Malta (1530).

20 Marşul militar *Plectnd spre Siria*, a cărui melodie fusese compusă de Hortense de Beauharnais, regină a Olandei, mama lui Napoleon al III-lea, era, cum se vede şi din scrisoarea lui Ghica, atît de agreat de armata franceză, încît i se dădea întîietate faţă de imnul naţional.

21 Cu unele deosebiri, episodul nimicirii listopiraţilor din Rodos este evocat şi de Alecsandri, în „Iată-ne cu iarna în ţară...“ Probabil, pentru a sublinia generozitatea (dubioasă) a fostului bei de Samos, poetul notează că singurul pirat supravieţuitor a fost graţiat: „Şi merita să fie!“ Ghica însă, foarte convins şi în 1884 de îndreptăţirea zelului său poliţienesc, nu-şi pune aripi de înger: cei patru supravie-

țitori, deși grav răniți, au fost spinzurați de catargurile vasului și plimbați astfel prin porturi, pentru a-i îngrozi pe ceilalți listopirați.

22 Alecsandri a vizitat cîmpul de luptă din Crimeea între 27 noiembrie și 4 decembrie 1855. Atunci a scris el, probabil, poezia *La Sevastopol*. Dacă, în acel interval de timp, căpitanul Laurent se găsea și el în Crimeea, acțiunea vasului „Chaptal” în Arhipelag, situîndu-se anterior, s-a desfășurat din primăvară pînă în toamna anului 1855. De altfel, datarea aceasta e confirmată și de Ghica, în *Fragmentul dintr-o scrisoare inedită către Alecsandri*, publicat în 1892. Respectivul fragment completează cele două scrisori despre căpitanul Laurent.

La Samos, veselul căpitan interpreta pe Orosmane, unul din personajele tragediei *Zaire* de Voltaire, rivalizînd cu marii actori francezi Ligiez și Beauvallet, ba chiar și roluri feminine, ca Fedra, din tragedia cu același nume de Racine, Hermiona, din *Andromaca* de același. Dacă ar fi să-l credem pe Ghica, actorul improvizat ar fi fost invidiat pînă și de celebra actriță Elisa Félix Rachel (1820—1858), pe atunci în plină glorie! Năstrușnicul Laurent rivaliza în interpretarea unor arii de operă, ca aceea din *Robert Diavolo* de Meyerbeer, cu vestiții cîntăreți francezi Adolphe Nourrit (1802—1839) și Gilbert Duprez (1806—1896). În sfîrșit, se dovedea un imitator desăvîrșit nu numai al unor marcanți oameni politici ca Thiers și Guizot, ci și al profesorilor de la Sorbona, Victor Cousin (1792—1867), filozof idealist și reprezentant al eclectismului, sau François Villemain (1790—1870), autor al unui curs de literatură franceză. Exactitatea imitațiilor putea fi într-adevăr apreciată de Ghica, fiindcă pe toți aceștia el îi putuse asculta cu prilejul celor două șederi ale sale la Paris.

În sfîrșit, memorialistul îl compară pe Laurent cu Bertrand Du Guesclin (cca 1320—1380), războinic de un curaj legendar, aflat în serviciul lui Carol al V-lea.

23 Această nouă perioadă a carierei lui Laurent se situează prin 1857, cînd Ghica, părăsind Samosul, se instalase din nou la Constantinopol.

24 Pomarea a IV-a era regina arhipelagului Tahiti în 1847, cînd Franța și-a impus protectoratul în acea parte a Polineziei. Amiralul Bouet Villaumez și-a povestit anecdotele piperate nu la curtea Franței, ci la aceea a Greciei, căci Amelia era soția regelui Othon. În ceea ce o privește pe „madame Adelaide”, aceasta nu l-a putut asculta niciodată! Dacă Ghica se referă la fiica lui Ludovic al XV-lea, căreia i se spunea „madame”, aceea a murit în 1808; dacă o numește pe sora și consiliera lui Ludovic-Filip, se înșală de asemenea, căci și aceasta a murit în 1847.

25 Această călătorie, în cursul căreia Ghica a asistat la lucrările arheologului englez Charles Newton, (1816—1894), este relatată de fostul bei de Samos în amintitul fragment de scrisoare către Alecsandri, publicat în 1892.

26 Situat în moartea caimacamului antiunionist Teodor Balș în „vara anului 1857“, Ghica greșeste cu câteva luni. Balș a murit în luna februarie a aceluși an, când în locul lui a fost numit Nicolae Vogoride.

27 Scrisorile, cu incitații antiunioniste și promisiuni de răsplătă, fuseseră primite de caimacam de la fratele și de la tatăl său, precum și de la unii funcționari din diplomația turcă. Sustrase din casa lui Vogoride, pare-se de o călugăriță, soră a lui C. Negri, au ajuns în mîna lui Dimitrie Rallet, au fost tipărite în *L'Étoile du Danube*, gazeta scoasă de Kogălniceanu la Bruxelles, și reproduse de alte publicații europene.

28 Ferdinand de Lesseps (1805—1894), care a condus lucrările de realizare a Canalului de Suez, a activat și în diplomația Franței.

29 Prințul François Joinville, duce de Orléans, era al treilea fiu al lui Ludovic-Filip. Ca „bonapartist“, Laurent ar fi avut motive să nu-și arate „venerațiunea“ față de un „orléanist“; el, însă, vedea în prinț doar pe fostul său comandant.

30 Această „doamnă Heine“ trebuie să fie văduva marelui poet german, pe care Ghica l-a cunoscut bine în timpul anilor petrecuți la Paris.

LEGILE

Cu titlul *Corespondența cu d. V. Alecsandri* (la sumar: *Scrisoarea XIX — Iancu Văcărescu*), în *Convorbiri literare*, nr. 10, 1 ianuarie 1885; în ediția 1887, cu titlul *Legile*.

Redactată la câteva luni după *Băltărețu*, scrisoarea *Legile* s-a tipărit în *Convorbiri literare* cu mult timp înainte. Precum se vede, nu numai hărnicia memorialistului scade, ci și promptitudinea redacției. Din corespondența lui Alecsandri cu Iacob Negruzzi reiese că poetul trimitea materialul fără întârziere, la Iași. Manuscrisele se adunau însă în portofoliul redacțional și erau lăsate să aștepte. La 17 octombrie 1884, Alecsandri se interesează, fără să insiste, despre soarta scrisorilor lui Ghica: „Cînd au să apară ultimii lui articoli?“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 147).

1 Exemplele date de Ghica sînt evenimente istorice aparent foarte diferite unul de celălalt. Alăturarea lor nu este totuși arbitrară.

Guvernarea celor treizeci de tirani a fost impusă Atenei învinge, în anul 405 î.e.n., de către Sparta victorioasă, în urma lungului război peloponezian. Este vorba, deci, de instaurarea unei conduceri de stat prin intervenția unei puteri străine. Restaurarea Bourbonilor, prin Carol X, în 1824, este asociată de scriitor evenimentului precedent datorită caracterului despotice al domniei regelui francez, izgonit în urma revoluției de la 1830. În sfârșit, Convenția de la Paris (19 august 1858), care a statuat viitoarea administrație a țărilor românești, este considerată de Ghica sub aspectul unui amestec dinafară în treburile noastre interne.

2 Este adevărat că boierii chemați să voteze Regulamentul organic au lucrat sub supravegherea autoritară a armatei de ocupație, ceea ce le-a limitat libertatea de opinii. Dar, în esență, Regulamentul organic le era favorabil prin caracterul său conservator și aristocratic. Așa se explică de ce, în timpul revoluției de la 1848, protipendada a privit cu maximă ostilitate și îngrijorare abrogarea prevederilor regulamentare, care le garantau privilegiile de clasă, iar după înăbușirea mișcării s-a grăbit să repună în vigoare Regulamentul. Așadar, nu se poate vorbi de un „antagonism“ propriu-zis între „clasa privilegiată“ și „puterea supremă“ (rusă), care a inițiat legea din 1831—1832. Un antagonism real a menținut și adâncit Regulamentul organic între boierime și masele populare. „Poporul dezmoștenit“ — și nu „națiunea“ în întregul ei — s-a folosit de cea dintâi împrejurare favorabilă și, în 1848, a ars anacronicul codice de legi.

3 Ghica greșește cu un an: Convențiunea de la Paris s-a încheiat în 1858, nu în 1857.

4 Pacea de la București a pus capăt războiului ruso-turc din 1806—1812. Graba sultanului de a semna tratatul se explică prin înfrîngerile repetate suferite de armata otomană. Continuarea războiului ar fi fost însă imposibilă și pentru țară, deoarece Rusia avea să fie invadată în curînd de armata lui Napoleon I. Cînd faptul acesta a devenit evident pentru autoritățile turcești, condițiile păcii li s-au părut prea grele.

5 „Virtelul“ în care s-a aflat Europa între 1812 și 1815 constă în suita războaielor dintre Napoleon și puterile aliate, încheiate definitiv prin înfrîngerea celui dintîi la Waterloo. La Congresul de la Viena (1814—1815), la care au participat delegații țărilor din coaliția antinapoleoniană, Imperiul otoman n-a fost reprezentat, fiindcă nu făcuse parte din coaliție.

6 Rîul Phas se numește astăzi Rionî; Suchum-Kalé este actualul oraș sovietic Suhumi, situat, ca și celelalte localități pomenite de Ghica, pe coasta Mării Negre, la nord de Batum.

7 La Troppau (Opava), suveranii din coaliția antinapoleoniană, respectiv ai Rusiei, Prusiei și Austriei, au reconfirmat în 1820 hotărârile luate la Viena, în 1815; la Laibach (Lyublyana), în 1821, aceiași, împreună cu alți principii europeni, și la Verona, în 1822, au discutat luarea unor măsuri împotriva mișcărilor populare din Europa.

8 Cf. K. Marx, *Insemnări despre români* (p. 118—119).

9 Datele asupra lui Iancu Văcărescu, pe care Ion Ghica le cunoștea din tradiția familiei, nu sînt exacte. Astfel, istoria literară a corectat anul nașterii (1791), propunînd anul 1792. Al patrulea dintre poezii Văcărești n-a rămas în grija mamei sale abia după moartea lui Alecu, ci mai înainte, anume în martie 1797, cînd cei doi soți s-au despărțit. Arestarea și surghiunul lui Alecu Văcărescu, din porunca domnului Alexandru Moruzi, s-au produs în cuprinsul anului 1799.

10. Dimitrie Ghica este tatăl scriitorului; Nicolae și Iancu sînt unchii săi.

11 Documentele atestă prezența lui Iancu Văcărescu în țară încă din anul 1810. Plecarea la studii în străinătate se situează în 1804. Tinerii au fost însoțiți de un dascăl Zaharia; Colson le fusese profesor în țară. Studenția de „mai mulți ani“ la Universitatea din Pisa rămîne sub semnul îndoielii.

12 Versul acesta și catrenul de mai sus sînt desprinse din *Primăvara amorului*.

13 Codul de legi al lui Caragea s-a publicat în limba greacă în 1818; în limba română, în anul următor. Deci, nu în 1815, ci peste trei ani poetul a fost solicitat să scrie cunoscuta odă *La pravila țării*. De altfel, oda poartă subtitlul, trecut cu vederea de Ion Ghica: *Supt pecetea acestui prințipat 1818*.

14 *Orologiul îndreptat este Ceasornicul îndreptat*.

Versurile citate de Ghica, dar în forma aceasta:

La faptă bună
Pușini s-adună:
Mult pot puținii
Buni împreună!

sînt desprinse din poezia *Floarea la închisoare*.

15 Acțiunea patriotică a lui Iancu Văcărescu, în cadrul lucrărilor Obșteștii Adunări, e confirmată de Elias Regnault, în lucrarea citată de noi mai sus.

„Fratele în literatură, tînăr“, pe care Ghica nu-l numește și care l-a trădat pe deputatul patriot, n-ar putea fi decît Eliade Rădulescu. Nu se cunoaște însă nici o epistolă a lui Iancu Văcărescu adresată dela-

torului, iar apostrofa citată de memorialist: „El e Iuda...” nu apare în nici una din epistolele autorului *Primăverii amorului*.

16 Logofătul Dimitrie Chrisoscoleu Buzoianu e eroul scrisorii *Un boier cum a dat Dumnezeu*, pe care Ghica o va publica în *Revista nouă*, în 1890.

BĂLTĂREȚU

Cu titlul *Correspondența cu d. V. Alecsandri* (la sumar: *Băltărețu*), în *Convorbiri literare*, nr. 4, iulie 1885. Cu titlul definitiv, în ediția 1887.

Nu cunoaștem motivele pentru care această epistolă a apărut în revistă la aproape un an după ce fusese redactată. O parte din întirziere i se datorează și lui Ghica. Scrisă la 14 august 1884, epistola i-a parvenit lui Alecsandri abia pe la sfârșitul lunii octombrie. La 1 noiembrie, poetul confirma primirea și anunța expedierea manuscrisului la Iași; totodată, declara că a citit articolul „cu o plăcere nouă” (V. Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 78).

1 Perioada la care se referă autorul a fost într-adevăr foarte agitată și, pentru țările românești, deosebit de nefericită. Dar această perioadă acoperă aproape un veac întreg, al XVIII-lea, ceea ce e, oricum, prea mult pentru un pasaj de introducere la evocarea unor întâmplări de după 1800. Pasajul devine și confuz din cauză că Ghica enumeră evenimentele în altă ordine decât cea cronologică. Pacea de la Passarowitz (Pojarevaț) a încheiat, în 1718, războiul austro-turc început în 1716, în timpul căruia Austria a ocupat Banatul și Oltenia. La Belgrad, în 1739, tratatul de pace a fost semnat de Rusia și Austria, pe de o parte, de Turcia, pe de alta, după ostilități care au durat trei ani și în cursul cărora armata rusă a pătruns în Moldova. După război, nu numai Moldova, ci și Oltenia a fost părăsită de trupele străine. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi a pus capăt războiului ruso-turc dintre 1768—1774. Și în timpul acestui război, armatele ruse au pătruns în țările românești. La rîndu-i, Austria a smuls Turciei Bucovina și a alipit-o imperiului habsburgic. În 1787 a început un nou război ruso-turc, la care, aliată cu Rusia, a participat și Austria, începînd din 1788. Din cauza unor insuccese repetate pe cîmpul de luptă, Austria a încheiat pacea separată de la Șiștov (1791). După un an, învinsă, Turcia a semnat cu Rusia pacea de la Iași. Ajuns în 1792, Ghica revine la evenimente mai vechi: ocuparea Olteniei, amintită mai sus, de către „nemții cu coadă” (austriecii care purtau perucă), comandați de principele Eugeniu de Savoia, asasinarea lui Grigore

Ghica (1777), a lui Mavrogheni (1790). Pasajul se încheie cu decapitarea lui Hangerli (1799) și alungarea peste Dunăre a lui Pasvan-Oglu, probabil cu prilejul invaziei acestuia din ianuarie 1802, căci atunci s-au refugiat boierii munteni la Brașov.

2 Alexandru Moruzi a fost scos din domnie în octombrie 1801, iar urmașul său, Mihail Suțu, a rămas în scaun numai pînă în mai 1802. Deci adunarea boierilor în casa banului Dumitrache Ghica — într-o „seară de Mucenici“ — s-a ținut la 9 martie 1802.

3 Înainte de rectificare, cursul Dîmboviței prezenta numeroase meandre, astfel că o localizare precisă a punctelor din geografia Bucureștilor indicate de scriitor nu e posibilă. Cu aproximație, limitele curții enorme a banului Ghica se pot totuși trasa. „Podul Gîrlei“ ar corespunde oarecum podului de la Teatrul de stat de operetă; „gîrlea“ (Dîmbovița) curgea însă mai aproape de biserica Zlătari (Calea Victoriei, colț cu strada Lipscani). Casa Barbu Belu se înălța pe actuala Cale a Victoriei, aproximativ pe locul sediului central Loto-Pronosport, iar biserica Măgureanu, demolată în 1897, peste drum. Amintirea fostei mahalale a Gorganilor, aflată pe malul stîng al Dîmboviței, e păstrată în denumirea bisericii Sfîntul Ilie-Gorgani, în spatele Librăriei tineretului.

4 Casa „banului bătrîn“, moștenită de banul Mihail Ghica, există și astăzi, desigur restaurată de mai multe ori. Acolo este sediul Sfațului popular regional București.

5 Mahalaua „domniței Nastasichii Muruz“ se situa pe malul stîng al Dîmboviței, cam pe locul unde se află astăzi străzile Brezoianu, Dobrogeanu-Gherea și Domnița Anastasia (care-i și păstrează numele).

6 Citarea „stanțelor epice“ ale lui C. Aristia, om de teatru plin de merite, dar autor al unor versuri confuze și penibile dedicate domnitorului Gheorghe Bibescu, îl va fi făcut să zîmbească pe Alecsandri, care, într-o recenzie din 1844, l-a executat fără cruțare pe autorul volumului *Prințul român*.

7 Primul consul Bonaparte „umbla să se suie pe un scaun“, dar al Franței, nu al Țarigradului. Chiar în 1802 a obținut numirea sa de consul pe viață. „Speranțele tuturor“ — cum subliniază Ion Ghica — se îndreptau într-adevăr în țările românești către viitorul împărat. În primul deceniu al secolului al XIX-lea, boierii munteni și moldoveni s-au adresat de mai multe ori acestuia, ca unui factor ce ar fi putut garanta un statut nou Țării Românești și Moldovei. Chiar unii dintre boierii citați de memorialist, în frunte cu banul Ghica, au trimis în 1802, de la Brașov, un memoriu către primul consul, cu cererea de a interveni „împotriva tilhăriilor turcești“. Napoleon n-a întîrziat să

răspundă, solicitînd propuneri concrete în legătură cu modul cum ar putea da urmare memoriului. Adunarea boierilor, la București, în seara de 9 martie 1802, avea, probabil, tocmai scopul de a pregăti aceste propuneri. În *Convorbiri economice* (partea a opta, capitolul *Casa Dudescului*), Ion Ghica afirmă că vornicul Niculaie Dudescu a și plecat în misiune la Paris, unde „a știut să capteze atențiunea generalului Bonaparte și să-l intereseze de soarta țării noastre, pînă a-l decide să trimită la București pe generalul Sébastiani.“ Generalul francez s-a oprit în București, dar numai în trecere. Lucrurile au rămas însă aici, Chiar în iunie 1802, Franța a încheiat cu guvernul de la Constantinopol un tratat prin care garanta integritatea Imperiului otoman. Mai mult chiar, în 1805, Talleyrand îi va propune lui Napoleon să cedeze principatele dunărene Austriei! (*Istoria României*, III, p. 608).

9 Manea Nebunul era un personaj foarte cunoscut în epocă. „Nu vezi că amorul tău — îi spune Andronache Tuzluc Kerăi Duduca—m-a zalisit, am ajuns ca Manea Nebunul?“

În limbajul său pitoresc, Manea rostește aprecieri îndreptățite despre Mavrogheni. În conflict cu marea boierime, domnul fanariot a luat o serie de măsuri favorabile păturilor de jos, atît orășenești, cît și țărănești. Aceasta i-a și adus pierzarea.

10 Folosind pretextul unui vis, pentru a vîrî spaima în inima bogatului cămătar, Mavrogheni da curs unui obicei al său, consemnat de istorici. „Adeseori — scrie Dionisie Fotino — spune chiar în divan că vede himere și că a visat lucruri extraordinare; asemenea lucruri mai cu seamă le inventa cînd voia să-și bată joc de boieri sau de călugări sau cînd voia să ia mită de la cineva“ (*Istoria generală a Daciei*, traducere de G. Sion, București, Imprimeria națională a lui Iosif Romanov et Companie, 1859, tom. II, p. 175). Cînd a poftit-o la curte pe Luxandra Cîmpineanu, cu intenția s-o trimită în surghiun, Mavrogheni a început, de asemenea, prin a-i povesti un vis avut în noaptea trecută: o văzuse în somn pornind spre Constantinopol, iar el îi lua averea (v. discursul lui Ion Ghica despre Ioan Cîmpineanu).

BÎRZOF

Cu titlul *Corespondența cu V. Alecsandri* (*Scrisoarea XXI*) (la sumar: *Birzof*), în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1885. Cu titlul definitiv, în editia 1887.

1 Denumirile de străzi, menținute și astăzi, permit situarea aproximativă a curții boierului Costache Cornescu. Pentru precizarea celorlalte puncte, notăm că pe locul fostei case Blaremburg se află astăzi clădirea Comitetului Central al P.C.R. Biserica Sfântul Nicolaie Dintr-o Zi este cea situată, puțin retrasă în curte, pe Bulevardul Bălcescu, nu departe de colțul bulevardului cu strada Enii. Casa lui Mazar-pașa se afla pe strada Enii, acolo unde e astăzi Baia centrală. (Fost ofițer în armata otomană, Mazar-pașa era... englez și se numea Lakeman. Căsătorit cu o româncă, se stabilise în București și făcea politică liberală. În 1875 el și-a pus casa la dispoziție prietenilor politici, care constituiseră „coaliția de la Mazar-pașa“). Fosta stradă Regală se numește astăzi Aristide Briand.

2 Un biograf al generalului Pavel Kiseleff — Mirkovici — scrie despre Jeltuhin (Zaltukin) următoarele:

„Generalul Jeltuhin, fost guvernator militar al Kievului, avea un caracter cu totul opus: era atât de aspru și de nervos pe cât era contele Pahlen de blînd și de evaziv; îi erau străine omenia și toleranța. Unicul lui scop era să asigure întreținerea trupelor“ (Apud G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, 1947, p. 272).

Elias Régnauld comunică amănunte identice cu acelea date de Ion Ghica.

INSULA PROSTA

Cu titlul: *Corespondența cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXII)* (la sumar: *Insula Prosta*), în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1885, nr. 10, 1 ianuarie 1886. Cu titlul definitiv, în ediția 1887.

La numai trei zile de la redactarea scrisorii la Londra (dacă data de „30 mai 1885“ este reală), Alecsandri primise și citise *Insula Prosta*, la Paris, de unde promitea s-o expedieze imediat lui Iacob Negruzzi. Poetul califica articolul drept „excelent“ și era de părere că va „face fericiți pe cititorii *Convorbirilor*“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 149). La 2 iunie 1885, ministrul României în capitala Franței îi scria lui Negruzzi: „după îndemnul meu [Ion Ghica] va urma a fi unul din colaboratorii *Convorbirilor literare*. Aș dori mult să fac ca dînsul, dar pînă la iarnă nu cred să găsesc timp de a mă ocupa de literatură, căci lucrările cancelarii noastre de aici sînt foarte numeroase...“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 149). Abia în 23 septembrie 1885, poetul, aflat la Mircești, revenea într-o scrisoare către redactorul *Convorbirilor*: „Ți-am trimis atât din Paris, cât și din Aix-les-Bains, dacă nu mă înșel, vreo trei scrisori ale lui Ion Ghica, despre chestii economice,

foarte interesante. Le-ai primit? Amicul meu își propune a scrie un dialog al morților, în care vor figura mulți (sic!) personajii din trecut“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 151). Din acest pasaj ar reieși că poetul n-a trimis totuși textul la Iași îndată ce l-a primit. Totodată ar rezulta că *Insula Prosta* era alcătuită din trei, nu numai din două părți, fapt confirmat de altă scrisoare a lui Alecsandri, ulterioară tipăririi în revistă a celei de a doua părți. Constatînd lipsa ultimei părți, care ar fi trebuit să apară în numărul pe februarie 1886 al *Convorbirilor literare*, Ghica îl va fi întrebat pe poet asupra soartei manuscrisului său. La rîndul său, ministrul României la Paris îl informa pe Iacob Negruzzi în ziua de 14 martie 1886 că Ion Ghica va veni la București și adăuga: „Întîlnindu-te cu dînsul, vă veți explica în privirea articolului *Insula Prosta* (sic!). Eu știu că ți-am expediat trei părți întregi, în trei caieturi, prin poștă“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 153).

Dacă am încerca să stabilim punctul unde s-ar afla insula Prosta, după coordonatele geografice date de scriitor, am observa că acest punct nu s-ar afla nicidecum în „gura“ Atlanticului, ci undeva cam la ieșirea din Pas-de-Calais, în apropiere de Dunkerque, spre Marea Nordului. Niște insulițe, care ar întruni condițiile de climă ale insulei Prosta și despre care se poate spune că se află la gura Atlanticului, sînt insulele Scilly, dar așezarea acestora e relativ apropiată numai de gradul de longitudine indicat, 50° nord. Plasarea fictivei insule Prosta a fost făcută de Ghica fără nici un control pe hartă. Se poate vorbi totuși de o aproximație foarte largă: coordonatele respective indică un loc apropiat de coastele Angliei.

1. Marele boier antiunionist din Moldova, Alecu Balș, posedă moșii cu o suprafață totală de 80.000 de fălci, ceea ce reprezintă, în hectare, o cifră aproape dublă față de cele 60.000 hectare date de Ion Ghica.

2 Orașul Rochedale din Anglia (comitatul Lancaster) este cunoscut prin întreprinderile sale de prelucrare a lînii. Cooperativa de consum înființată în 1844 de țesătorii de aici este cea dintîi cooperativă de consum muncitorească din lume.

3 Din inițiativa lui Louis Blanc (1811—1882), cunoscutul socialist mic-burghez, care era ministru al muncii, 100.000 de muncitori au fost angajați în 1848 în „atelierelor naționale“, instalate la Luxemburg și puse sub conducerea unei comisii formate din reprezentanți ai patronilor, ai muncitorilor și cîțiva economiști. „Atelierelor naționale“ erau o falsă soluție pentru punerea în practică a dreptului de muncă. După contrarevoluție, guvernul reacționar le-a desființat. Oricum, însă, prea mult nici n-ar fi putut dăinui.

4 Exemplul cooperatiivei de „claviriști“ din Paris și cel al bum-băcarilor din Suffolk ilustrează concludent evoluția cooperativelor de producție în capitalism. În entuziasmul său pentru asocierile cooperative de consum și de producție, Ion Ghica înregistrează cu satisfacție transformarea acestora în întreprinderi capitaliste colective și nu are nimic de obiectat împotriva faptului că ajung să folosească muncă salariată.

5 Franz Hermann Schulze-Delitsch (1808—1883), economist burgez și om politic, a întemeiat mișcarea cooperativistă în Germania. În diverse articole, Ion Ionescu de la Brad îl citează elogios.

6 Conte Eduard Taaffe (1833—1895) este unul dintre reprezentanții socialismului creștin.

7 Richard Belcredi (1823—1902) s-a preocupat de dezvoltarea cooperatiilor meșteșugărești în Austria.

8 Alăturarea în aceeași frază și fără marcarea nici unei distincții a lui Ferdinand Lassalle (1825—1864) și a lui Karl Marx pune în lumină superficialitatea informării în materie a lui Ion Ghica. Scriitorul reține și aici, ca și în rest, ideea foarte generală a activității practice și teoretice duse de personalitățile citate într-un anumit domeniu — mișcarea muncitorească, cooperatie etc. — dar nu desprinde nici un fel de deosebiri, fie ele și esențiale. În ceea ce-l privește pe Lassalle, el ignoră atât meritele reale ale acestuia, cât și tezele lui oportuniste criticate de Marx. Cum arată mai departe și Ghica, Lassalle a încercat să obțină aprobarea guvernului german condus de Bismarck pentru activitatea organizației muncitorești. Cancelarul prusac reacționar și-a și exprimat simpatia față de tezele lui Lassalle, ceea ce este mai mult decât concludent.

9 Ghica atinge aici o problemă esențială: contradicția dintre producție și consum în capitalism, dar nu înțelege cauza ei fundamentală, anume, contradicția dintre caracterul social al producției și însușirea privat-capitalistă a produselor. În economia capitalistă, producția nu ține seama de nevoile consumului, ci de obținerea de profituri. Orice inițiativă, cât de generoasă, nu poate înlătura contradicția antagonică dintre producție și consum. Unica soluție o reprezintă desființarea economiei capitaliste.

10 „Ban la ban trage“ e o metaforă care nu explică de loc resursele fenomenului care-l uimește pe Ghica: paralel cu îmbogățirea unora, are loc o agravare a pauperizării maselor muncitoare. Aici nu există nimic paradoxal, căci acumulările de capital provin din exploatarea oamenilor muncii atât din metropolă, cât și din colonii. Jefuirea coloniilor constituie un „mijloc de îmbogățire“ nu pentru „patria mună“, ci numai pentru clasele exploatoare.

11 Pe economistul american Charles Carey (1793—1879) Ghica îl cita în 1885, trecînd cu vederea faptul că, mai întîi liber-schimbist, se transformase în adept al protecționismului. În studiile sale economice, A.D. Xenopol, partizan al protecționismului, a preluat, după cum declară el însuși, teze ale lui Carey, încercînd să le adapteze la situația de la noi.

12 În 1885, a nu cunoaște evoluția ideologică a lui Mihail Aleksandrovici Bakunin (1814—1876) și avatarurile lui în mișcarea revoluționară internațională reprezenta un minus de informare. După ce fusese primit în Internaționala I, înființată în 1864, Bakunin și-a precizat definitiv concepțiile anarhiste mic-burgheze, negînd necesitatea creării unui partid revoluționar al clasei muncitoare. Tezele lui oportuniste și activitatea dizolvantă, criticate cu severitatea cunoscută de Marx, deveniseră foarte primejdioase pentru progresul mișcării muncitorești. De aceea, împreună cu ceilalți anarhiști, a și fost exclus, în 1879, din Internaționala I.

13 Ca și în scrisoarea *Oveii*, Ghica afirmă aici o părere naționalist-șovină, pornind de la faptul că printre bancheri și cămătari, unii dintre ei celebri, se aflau mulți evrei. Părerea este fundamental greșită, ca și afirmația, că Marx nu a pus problema „naționalizării banilor“. Cum se știe, marxismul a supus capitalul cămătăresc, capitalul de împrumut și capitalul bancar unei analize extrem de minuțioase și a definit dobînda ca o parte de profit — o parte din plusvaloare — cedată de capitalistul industrial sau comercial, în schimbul împrumutului primit, capitalistului posesor de bani. Ca o consecință, naționalizarea băncilor este una din cele dintîi măsuri ce se iau la răsturnarea regimului capitalist.

14 Deși într-o formă simplistă, vulgarizatoare, Ghica enumeră în general corect obiectivele mari ale „colectiviștilor“, cum îi numește el pe socialiști, și este de remarcat faptul că ocolește formularea vreunei critici.

15 De data aceasta, așezînd pe același plan pe „adeptii lui Karl Marx și Bakunin“, confuzia autorului sare în ochi. Toate tezele enumerate nu au nimic comun cu marxismul și aparțin exclusiv anarhismului.

IOAN CÎMPINEANU

„Discursul de recepțiune la Academia Română“ s-a tipărit în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, sesiunea generală a anului 1880, secțiunea II, memorie și notițe (și extras). Omis

în primă ediție a *Scrisorilor către V. Alecsandri*, a fost introdus în ediția din 1887.

Deși nu face parte din suita de epistole literare către poet, discursul academic își găsește un loc potrivit între ele, fiind redactat într-un mod similar. Referindu-se la evenimente și personalități citate în scrisori, lucrarea capătă într-un anume sens un caracter de sinteză.

1 Acest Dumas este chimistul francez Jean-Baptiste Dumas (1800—1884), care a formulat teoria unitară a legăturilor chimice.

2 În biografia pe care o expune, Ghica omite datele calendaristice. Vom nota, deci, că boierul progresist Ioan Cîmpineanu, care a jucat un rol politic și cultural atât de important în secolul al XIX-lea, s-a născut în 1798 și a murit în 1863. Avînd, spre sfîrșitul vieții, înfățișarea unui „bătrîn gîrbovit de ani“, cum îl descrie memorialistul în încheierea discursului, el era atunci mai curînd un om uzat decît unul bătrîn.

3 Scarlat Cîmpineanu nu numai că nu s-a alăturat turcilor în lupta împotriva armatei austriece, dar l-a și ajutat pe comandantul acesteia, prințul Coburg, să ajungă la București, unde prințul a fost bine primit de mitropolit și boier care, cum se știe, erau ostili lui Mavrogheni. Luxandra Cîmpineanu a fost surghiunită înainte de noiembrie 1789, căci în acea lună „nemții cu coadă“ au intrat în capitală, iar Mavrogheni s-a refugiat peste Dunăre.

4 Poetul André Chenier (n. 1762) a fost executat în 1794, ca dușman al revoluției, față de care își manifestase la început adevărată admirație; marele chimist Antoine-Laurent-Lavoisier (n. 1743) a ajuns de asemenea pe eșafod, în 1794.

5 Călugărul Grigore de la Căldărușani a fost mitropolit al Țării Românești în anii 1823—1829 și, după exilul său în Rusia, în 1834.

6 Vechi oraș liber, Ploieștii și-au pierdut privilegiile cîzînd în dependență feudală în 1775. Au urmat mai multe mișcări de răzvrătire ale locuitorilor, între care și aceea amintită de Ion Ghica, pe care o putem plasa în 1831, căci atunci se afla în plină desfășurare răscoala poloneză.

7 Franz Liszt a fost la București spre sfîrșitul anului 1846.

8 Versurile din această „marsilieză“ a românilor au fost scrise de Cezar Bolliac.

9 Din venerație pentru unchiul său, Ion Ghica dă o apreciere total pozitivă acțiunii peste hotare a lui Ioan Cîmpineanu. Dar tocmai această acțiune trasează cotitura șefului partidei naționale de la o atitudine revoluționară la legalism. Împreună cu alți deputați și boieri dinafara Adunării, de asemenea cu participarea lui Félix Col-

son, Cîmpineanu a lucrat în secret pentru răsturnarea lui Alexandru Ghica-vodă, înlocuirea Regulamentului organic cu o nouă constituție, unirea celor două țări românești, înscăunarea unui domn ereditar. Materialele respective au și fost redactate: un manifest, textul constituției, Noua lege fundamentală cuprindea prevederi îndrăznețe: votul universal, eliberarea clăcașilor. Că un asemenea program a fost alcătuit și acceptat de mari boieri nu e totuși de mirare. Marea proprietate rămînea neștirbită, devenea însă proprietate capitalistă. Limitele sociale și politice ale programului lui Ioan Cîmpineanu l-au făcut, fatal, irealizabil. Masele populare nu puteau fi mobilizate la luptă, deoarece interesele lor erau insuficient luate în seamă. Pe de altă parte, Cîmpineanu cerea ca el însuși să devină domnitor ereditar. Majoritatea marilor boieri nu l-au acceptat, preferînd persoana lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei. Cum se știe, Ion Ghica însuși va fi însărcinat în 1840 să ducă voievodului moldovean o scrisoare în acest sens. Lipsit de sprijinul marilor boieri, în neputință de a-l obține pe cel al maselor largi, Ioan Cîmpineanu a pornit într-o călătorie peste hotare, de la Constantinopol la Paris și la Londra, ca să capete aprobarea și ajutorul guvernelor respective pentru realizarea planurilor sale. Cale greșită și infundată. Cîmpineanu „n-a făcut decît să se compromită în ochii curților suzerană și protectoare“ (*Istoria României*, III, p. 990).

10 Generalul Aleksandr Osipovici Duhamel (1801—1880) a fost trimis la București, în 1842, cu împuterniciri speciale din partea conțelului Nesselrode, primul-ministru, și a generalului Kiseleff. La cererea lui, Alexandru Ghica a fost obligat să schimbe doi din miniștrii guvernului său. În aprilie 1848, Duhamel va fi din nou emisar al guvernului țarist la București, avînd sarcina de a împiedica izbucnirea unei mișcări revoluționare. Atunci va scrie Eliade satira *Cîntecul ursului*, cu refrenul: „Diha! diha-măi!“ (Diuhamel).

AMINTIRI DESPRE GRIGORIE ALEXANDRESCU

Cu titlul *Corespondența cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXV) (Amintiri despre Gr. Alexandrescu)*, în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1 mai 1886. Cu titlul definitiv, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. VIII, 1885—1886, secțiunea II, memorii și notițe (din care s-a difuzat și un extras); în ediția 1887.

Cînd Ion Ghica i-a împărtășit dorința de a dedica o scrisoare lui Grigore Alexandrescu, la scurtă vreme după moartea acestuia (25/26 no-

ieembrie 1885), Alecsandri i-a răspuns de la Paris, în 22 ianuarie 1886: „Cît despre scrisoarea pe care vrei s-o scrii despre Alexandrescu, o aprob din toată inima. Este timpul de a face dreptate sârmanului nostru prieten, care era un poet mai mare decît alții, cărora li s-au ridicat statui. Tu singur ești în stare să spui lucruri neștiute despre această personalitate dispărută“ (Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 89). Ghica era într-adevăr în măsură să comunice date inedite despre poetul de care fusese legat printr-o veche și strînsă prietenie. Nici n-a întîrziat s-o facă. După exact o lună, în 22 februarie 1886, Alecsandri primise și citise scrisoarea: „Am citit cu mult interes articolul tău biografic asupra lui Alexandrescu și nu știu de ce această lectură m-a lăsat trist. Tabloul care reprezintă pe bietul nostru prieten, stîns înaintea de vreme de o boală neîndurătoare și părăsit de toată lumea — această uitare de neiertat a noii generații pentru autorul atîtor poezii frumoase — este de natură să trezească gînduri triste... Dar *nimic nu se pierde în lumea aceasta*, este convingerea mea cea mai adîncă. Va veni o zi în care numele lui Alexandrescu se va așeza de la sine în frunte, loc pe care bunul-simț public îl va decerna atunci cînd neguțătorii vor fi izgoniți din templu. Articolul tău este o operă de binefacere, bine făcut, este tributul de dragoste și de admirație al unui prieten, în același timp al unui om de litere. În ceea ce mă privește, mă asociez la aceasta și îți mulțumesc în numele țării pentru că ai spus atît de bine ceea ce trebuia să spui“ (V. Alecsandri, *Correspondență*, p. 150). La 2 martie, poetul a trimis manuscrisul la Iași, lui Iacob Negruzzi, recomandîndu-l ca „foarte interesant“, cu propunerea de a fi citit într-o ședință a Academiei (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 152—153). Aceeași propunere o făcuse și altui academician, Al. Papadopol-Callimah, la 28 februarie: „Ion Ghica a scris un articol foarte interesant asupra lui Gr. Alexandrescu. El ar dori ca scrierea lui să fie citită într-una din ședințele Academiei, și în urma acestei citiri să ieie cineva cuvîntul, pentru ca să propuie a se ridica o statuie poetului mort. Am gîndit la d-ta ca să vorbești asupra meritelor lui Gr. Alexandrescu, care a fost uitat de atîta vreme, deși a avut mai mult drept la recunoștința compatrioților decît alții, cărora s-au ridicat statui. Înțelege-te cu Negruzzi și îndeamnă-l din parte-mi să citească însuși articolul lui Ghica în Academie, mai cu seamă că tatăl său a fost bun amic cu Alexandrescu, fiind contemporani“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 187).

Scrisoarea lui Ion Ghica a fost citită de Iacob Negruzzi în ședința publică din 21 martie 1886. A doua zi, în ședința de lucru, Dim. Sturdza a făcut propunerea ca epistola să fie tipărită în *Analele Aca-*

demiei Române. Ion Ghica, prezent la această ședință, ca și la aceea din ajun, a precizat că scrisoarea aparține *Convorbirilor literare* și că nu poate fi tipărită în *Anale* decât după apariția ei acolo, ceea ce colegii săi au acceptat.

1 În „lordul Ald...” îl identificăm pe prietenul memorialistului lord Henri Stevely de Alderley. Vestitele „marmure de Elgin”, admirate de Ghica la British Museum, sînt piesele din colecția de antichități grecești adunate de Thomas Bruce, conte de Elgin (1766—1841), diplomat scoțian.

2 Deși este evident că Ghica transcrie versurile cu volumele poetului înainte, pe alocuri apar forme care nu există în nici una din edițiile publicate de acesta. Deosebiri sînt în general mici (*Pe-a*, în loc de *P-a: s-ar*, în loc de: *s-or*; *Cintător*, în loc de: *Cintăreș* etc.), dar din scrisoarea lui Ghica nu se pot face citări corecte din poeziile lui Grigore Alexandrescu! Titlurile sînt, cîteodată, nu citate, ci parafrazate (*Epistolă D.I.C.* devine: *Epistolă către D.I.C.* etc.).

3 „Fostul ministru”, căruia i s-a făcut o înmormîntare fastuoasă, poate fi C.A. Rosetti, decedat în aprilie 1885. În testamentul său, Rosetti ceruse: „Să nu se facă nici o ceremonie... Un car simplu cu doi cai... Nu doliu nici în camere, nici la poartă, nici la cai... Nici o paradă...” Dorința nu i-a fost respectată. Consiliul comunal a votat îndată ridicarea unei statui și a organizat funeralii cum rareori au văzut bucureștenii: trei care mari cu coroane, carul mortuar, precedate și urmate de zece mii de oameni (școli, asociațiile meșteșugărești și neguțătoarești, presa, delegații de săteni, familia, numeroși oameni politici etc.). Pe trotuarele străzilor parcurse de cortegiul ce purta diferite flamuri s-au aliniat o sută de mii de oameni. Felinarele, drapate în negru, erau aprinse; casele arboraseră drapele de doliu. De notat că, printre cei ce-au purtat sicriul din casă pînă la carul mortuar, s-a aflat și Ion Ghica, fost prieten și asociat politic al lui C.A. Rosetti. (C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, II, p. 8—9.)

4 În acest citat din *Răspunsul cometei*, satiră scrisă și publicată în 1857 (nu 1858, cum o datează Ion Ghica), s-a omis o jumătate de vers: „au trecut de nebuni”, după: „Lumii folositori”.

5 Anul 1831 nu corespunde nici venirii în țară a lui Vaillant, nici deschiderii școlii sale. Profesorul francez a sosit la București în 1829; școala a deschis-o în 1830.

6 Grigore Alexandrescu și-a publicat prima poezie la 6 martie 1832. Deci, dacă în ziua de primăvară în care îl cunoaște, Ghica nu știe că are a face cu un poet, întîlnirea lor se situează în 1831. La acea

dată, deosebirea de vîrstă era sensibilă: poetul avea 21 de ani, memorialistul, 15 ani.

7 Podul Caliții (Podul Calicilor) este Calea Rahovei de astăzi, „Mitropolia“ fiind actuala Patriarhie, cei doi colegi erau într-adevăr vecini.

8 Prin 1831, Grigore Alexandrescu putea să recite, dintre poeziile lui Iancu Văcărescu, *Ceasornicul îndreptat*, *La pravila țării și Primăvara amorului*, dar numai dacă ar fi cunoscut primele două din manuscrisele aflate în circulație. În broșura 1830 (*Poezii alese*), nu a apărut decît *Primăvara amorului*.

9 Cînd l-a luat Eliade acasă la el pe Grigore Alexandrescu și cînd a scris cel din urmă epistola către Iancu Văcărescu? Dacă Ghica și noul său coleg de la școala lui Vaillant au început să-și facă lecțiile împreună îndată ce s-au cunoscut, prima întîlnire dintre tînărul tîrgoviștean și Iancu Văcărescu s-a produs nu mult după aceea, în orice caz în cuprinsul anului 1831. Ca rudă apropiată a familiei Ghica, Văcărescu, venind la București, era găzduit în casa acesteia și nu se putea să nu dea curînd acolo de junele său confrate. Din cele relatate de Ion Ghica în continuare, reiese că un prim răspuns la întrebarea pusă de noi ar fi că Grigore Alexandrescu s-a mutat în casa lui Eliade tot în 1831, spre sfîrșitul anului, sau în cele dintîi zile ale lui 1832. De altfel, anul 1832 este admis îndeobște ca dată la care Alexandrescu a intrat sub tutela redactorului *Curierului românesc*. Urmînd șirul povestirii cu forma articulată „În ajunul Sfîntului Ion“ (și nu: „Într-un ajun de Sfînt Ion“), Ghica lasă să se înțeleagă că momentul succede nemijlocit episoadelor anterioare. Pornind de aici, al doilea răspuns la întrebarea noastră ar fi că Alexandrescu și-a scris epistola în ianuarie 1832. Cum se știe însă, cele șase versuri de răspuns ale lui Iancu Văcărescu poartă datarea: „24 august 1837“. Să fi trecut oare într-adevăr cinci ani pînă la această replică? Ipoteza ni se pare greu de acceptat. Și-atunci e falsă ori situarea în timp a momentului de către Ion Ghica, ori datarea lui Văcărescu. După opinia mai recentă a unor cercetători, la care ne raliem, nu se poate acorda credit nici memoria-listului, nici poetului (cf. capitolul *Note și variante* la Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, p. 479). Chiar dacă epistola a fost pusă sub perna lui Văcărescu prin intermediul lui Ion Ghica, aceasta nu s-a întîmplat în 1832, ci mai tîrziu — nu însă după 1835 — căci în cuprinsul acestui an Ion Ghica a plecat la Paris.

10 Parte dintre actorii citați de Ghica sînt pomeniți și de N. Filimon în romanul său (capitolul XX, *Teatrul în Țara Românească*).

Unii au profesat multă vreme, jucînd și pe scena Teatrului Național. În afară de Costache Caragiali (1815—1877), unul dintre ctitorii teatrului românesc, aceștia sînt: Costache Mihăileanu (1808—1855), Ralița Mihăileanu (1825—1885), Eufrosina Popescu (1821—1900).

11 Poezia *Miezul nopții* este greșit așezată în seria celor scrise în casa lui Tache Ghica, fiindcă ea apăruse încă din 1832 în *Curierul românesc* și în prima culegere a poetului.

12 Cezar Bolliac n-a fost implicat direct în procesul conspirației din 1840. Cu prilejul unei percheziții ce i s-a făcut totuși, s-au găsit la el documente ce atestau strînse legături cu Ioan Cîmpineanu. Din acest motiv și din cauza atitudinii lui publice de pînă atunci a fost arestat. A stat în surghiun la Poiana-Mărului pînă în toamna anului 1841.

13 Este ciudat că Ghica nu știe ce „s-a fi făcut“ traducerea *Meropei* de Voltaire. Grigore Alexandrescu a publicat-o în volum în 1847.

14 În 1842, Iancu Oteteleșanu îi era memorialistului „cam rudă“ — unchi, cum spune el în altă parte — fiindcă era căsătorit cu Safta Cîmpineanu, sora mamei memorialistului. În 1850 I. Oteteleșanu a divorțat.

15 *Memorialul de călătorie* confirmă faptul că *Umbra lui Mircea*, *La Cozia* și *Răsăritul lunei*. *La Tismana* au fost scrise chiar în timpul excursiei în Oltenia. Din primul vers („Cînd vizitam odată locașurile sfinte“) reiese însă că data compunerii poemului *Mormintele*. *La Drăgășani* e mai tîrzie (Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, p. 422).

16 Dacă Alexandrescu a scris într-adevăr o satiră la adresa vreunui poet de curte, poezia va fi circulat numai în manuscris și s-a pierdut. Cele două versuri despre „nădragii de atlas“ nu ne sînt cunoscute decît de la Ghica.

17 Ion Ghica se referă la poezia-inectivă *Adio*, pe care Alexandrescu a scris-o în 1854, cînd proconsulul a părăsit țara. Halcinski a manifestat o atitudine ostilă față de personalitățile românești cu activitate democratică; între altele, a cerut domnului confiscarea averii revoluționarilor de la 1848.

NICU BĂLCESCU

Cu titlul *Correspondența cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXVII)* (la sumar: *Amintiri din 1848*), în *Convorbiri literare*, nr. 3, 1 iunie 1887; cu titlul definitiv, în ediția 1887.

La Londra, memorialistul nu avea la dispoziție lucrările necesare pentru documentare. Dar, ca întotdeauna, nu voia să se dispenseze de ele, cu atât mai mult cu cât nu-și amintea decât vag unele lucruri importante, ceea ce nu e de mirare pentru cei 70 de ani ai săi. Uitase până și titlul *Cintării României!* Ca să poată redacta epistola despre Bălcescu, a recurs la serviciile lui Ion Bianu, căruia, la 21 septembrie 1886, îi scria: „În anul 1846 sau 1847, Nicu Bălcescu a scris ceva mistic și profetic asupra unui manuscris. Găsește-mi-l și-l trimite, sau, dacă nu, fă-mi un extras după cel ce se află la Biblioteca Academiei.” Tot atunci i-a cerut lui Bianu *Chestiunea economică* („sau așa ceva”), iar mai târziu, proclamația revoluției de la 1848. (Scrisorile respective către Bianu, în Ion Ghica, *Scrieri*, Editura Minerva, 1915, vol. IV, p. 434—435).

Din Paris, la 26 decembrie 1886, Alecsandri îi confirma lui Ghica primirea epistolei, prin D. Nedeianu, secretarul Legației române de la Londra. Referitor la paternitatea *Cintării României*, poetul face precizarea că autorul este Alecu Russo și că găsirea manuscrisului la o mănăstire e o legendă pusă în circulație de el însuși (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom., 805, f. 173—174).

1 Ion Ghica a plecat la Paris în iunie 1835. Deci pe școlarul Bălcescu l-a cunoscut cel mai târziu în cuprinsul anului școlar 1834—1835. Dar, încă din 1832, noul regulament școlar cuprindea precizarea că istoria românilor „se va dezvolta cu mai multă întindere decât istoria particulară a celorlalte neamuri...” Chiar dacă nu se făcuse încă prea mult în această direcție, e de presupus totuși că profesorul Florian Aaron depășise epoca asirienilor și a egiptenilor. În 1835, Aaron va și tipări volumul întâi din manualul *Idee repede de istoria prințipatului Țării Românești*, redactat în spirit patriotic, cu scopul declarat de a insufla elevilor dragostea pentru „istoria dulcii lor patrii”. E firesc să presupunem că, înainte de a-și redacta lecțiile în vederea publicării unui manual, profesorul de istorie le expusese elevilor săi, la catedră. Această ipoteză, contrazicându-l pe Ion Ghica, ar contribui la explicarea interesului arătat de adolescentul Bălcescu istoriei naționale. Să fi fost caietul deteriorat în timpul încăierării cu Sotea un simplu caiet de notițe? Oricum, dacă elevul de vreo 15 ani făcuse extrasele direct din surse, dovedea încă de atunci însușiri de savant. Numai *Istoria* lui Petru Maior și cea a lui Dionisie Fotino fuseseră publicate, cea dintâi în 1812, a doua în 1818—1819 (în grecește). Cronica lui Radu Greceanu și cea așa-numită a lui Constantin Căpitanu existau numai

în manuscrise (la care avea acces mai curînd profesorul decît elevul). Pe amîndouă le va tipări pentru prima dată Bălcescu însuși, împreună cu Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*.

2 Nu cursul în sine, ci spiritul în care l-a ținut Bălcescu a iritat autoritățile. Școala pentru „rangurile de jos“ (gradele inferioare) a fost aprobată de superiori și a durat cîteva luni, timp în care iuncărul a predat elevilor săi, subofițeri din Regimentul 3 și dintr-un escadron de cavalerie, scris-cititul, aritmetica și noțiuni de geografie a Europei.

3 Episodul lecturii, în casa lui Voinescu II, a lucrării lui Bălcescu e pitoresc, dar nu corespunde realității. Din scrisorile tînărului istoric către Ghica reiese că memorialistul nu a cunoscut *Puterea armată* din vreo lectură făcută de autor și că nu a avut inițiativa publicării. Bălcescu i-a trimis manuscrisul, în tranșe, la Iași, unde el s-a ocupat de tipărirea în *Foia științifică și literară* (cf. N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 363—364).

4 Nu una, ci două scrieri a dedicat Bălcescu familiei Cantacuzino: *Spătarul Ion Cantacuzino* și *Postelnicul Constantin Cantacuzino*, amîndouă tipărite în *Magazinul istoric pentru Dacia* (1845). Ca și în alte rînduri, Ghica nu dă titlurile exacte, le parafrazează. Cele de aici sînt *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*, respectiv *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*.

6 Colaborarea generalului Mavros cu cei citați aici se situează într-adevăr foarte tîrziu, fiindcă toți aceștia sînt mult mai tineri. După vîrstă, ei se orînduiesc astfel: Dimitrie I. Berindei (1832—1884), arhitect, fost ministru; Dimitrie Sturdza (1833—1914), șef al partidului liberal, numismat, membru al Academiei Române; Alexandru Odobescu (1834—1895); Mihail Suțu (1841—1933), numismat și arheolog, autor a numeroase studii de specialitate.

7 „Călătoria de cercetări istorice pe marginea Dunării“ a fost întreprinsă în vara anului 1845. În suita de articole, intitulată *Din itinerarul d. Bolliac* și publicată în *Curierul românesc* (nr. 56—59, 85—95, din 1845, și 1, din 1846), C. Bolliac face o foarte amănunțită descriere a acestei călătorii, dar nu notează participarea lui Bălcescu. Faptul că Bolliac are grijă să-și numească tovarășii de drum — August Treboniu Laurian și Dimitrie Bolintineanu — ne îndreptățește să credem că Ghica îl asociază fără temeii pe Bălcescu. În relatarea aceleiași călătorii, amintită de noi mai sus, pe care A.T. Laurian a publicat-o în *Magazin istoric pentru Dacia*, nu se dă numele nici

unuia dintre participanți. Laurian notează doar că a fost în călătorie cu „doi soți“. Dacă ar fi participat și el, Bălcescu ar fi fost al treilea „soț“.

„Contestațiile între Bolliac și Laurian“, la care se referă Ghica, privesc o necorectitudine comisă de cel dintâi. Descoperind un text în versuri cioplit pe o piatră, Laurian l-a copiat și, încă în timpul călătoriei — „după rugămintea soțului meu“, cum scrie el — l-a întregit și tradus. Bolliac, care și-a publicat reportajul fără întârziere, a dat textul latin respectiv în *Curierul românesc*, împreună „cu traducerea mea în românește, încărcate încă și de greșeli de tipariu“. În *Istriana*, Laurian, comunicând această comportare incorectă, fără a-l numi pe Bolliac, și-a îndreptat greșelile de descifrare și traducere a textului. Ca să reamintească incidentul după 40 de ani, Ghica a trebuit să aibă la îndemână colecția *Magazinului istoric pentru Dacia*.

8 Călătoria lui Bălcescu în Moldova a avut loc în primăvara anului 1845. Tânărul istoric, găzduit de Costache Negri la Mînjina, s-a întâlnit atunci pentru prima dată cu Alecsandri (cf. V. Alecsandri, *Nicolae Bălcescu în Moldova, Opere complete, Proză*, Socec, 1876, p. 549—563).

9 În pasajul despre *Cîntarea României* Ghica ezită să afirme categoric paternitatea lui N. Bălcescu, susținută încă din 1853 de Ion Voinescu II, D. Brătianu și alții. Totuși, acest pasaj a devenit un argument pentru cei ce au refuzat să-l accepte ca autor al operei pe Alecu Russo. O sinteză a discuțiilor ce s-au purtat pînă în anii noștri și argumentarea solidă a paternității scriitorului moldovean, în cartea lui Al. Dima, *Alecu Russo*, E.S.P.L.A., 1957, p. 193—211.

Ghica dă și o dată greșită: în 1847 Bălcescu se afla la Paris.

10 Poezia dedicată de Alecsandri tânărului patriot, participant la mișcarea revoluționară din 1848 de la Iași, cînd a fost arestat și maltratată de autorități, e *La mormîntul lui Gr. Romalo*.

11 Grădina lui Cîmpineanu, fostă „Scufa“, era situată, se pare, pe Calea Plevnei de astăzi, în spatele sau în latura Teatrului de operă.

12 În primele decenii ale secolului al XIX-lea s-au succedat cîteva mișcări antiotomane ale bulgarilor stabiliți în țările românești și în sudul Rusiei. La aceste mișcări, al căror obiectiv era mobilizarea la luptă a tuturor popoarelor creștine oprimate de turci, s-au asociat greci și sîrbi. În 1841, răsculații au obținut azeziunea boierului muntean Constantin Suțu, pe care l-au propus domn al Bulgariei și care, la rîndul său, a acționat prin mijlocirea lui A. Deșu, mic boier de origine bulgară. Domnitorul Alexandru Ghica și-a trimis tru-

pele împotriva răsculațiilor, în număr de cca 250, i-a arestat și i-a trimis la ocnele din Telega. A doua tentativă, la începutul anului 1842, a fost de asemenea jugulată prin intervenția domnului muntean. Zelul acestuia în apărarea intereselor Imperiului otoman au determinat guvernul rus să caute a-l înlătura, ceea ce a și obținut prin mijlocirea boierilor români adversari ai domnului.

13 Fabula lui Eliade este *Măcieșul și florile*. Bibescu i-a acordat lui Trandafilof concesiunea de a exploata toate minele metalifere existente și pe cele pe care le-ar mai deschide. Condițiile concesionării erau într-adevăr păgubitoare pentru țară. În urma conflictului cu deputații care au anulat contractul, Bibescu a publicat actele afacerii și a prorogat Adunarea, măsură aprobată de puterile suzerană și protectoare.

14 Fosta stradă a Poetului poartă astăzi numele lui Ienăchiță Văcărescu.

15 Carol-Albert, rege al Sardiniei (1832—1849), a și trecut la acțiune, deschizând ostilitățile împotriva agresorilor austrieci și reușind să elibereze Lombardia. Învins, însă, la Novara, a abdicat în favoarea fiului său Victor-Emanuel II.

Tot sardinian, Vincenzo Gioberti (1801—1852), fost prim-ministru în ultimul an al domniei lui Carol-Albert, a militat pentru unitatea Italiei, realizată de „sus“, printr-o confederație pusă sub autoritatea pontificelui roman.

Contele Pelegrino Rossi (1787—1848) nu era napolitan, ci toscan. Epitetul de „învățat“ pe care i-l conferă Ghica se referă la studiile economice ale diplomatului. A fost ministru al papii Pius al IX-lea (cardinalul Mastai-Ferretti).

16 La curent cu mișcările naționale și democratice din Occident erau nu numai românii aflați la Paris, ci și cercuri mai largi din țară, prin mijlocirea corespondențelor și reportajelor publicate de presa din București și Iași. Astfel, știri amănunțite despre frământările din capitala Franței și despre izbucnirea revoluției acolo, apoi în alte țări, au apărut fără întârzieri în *Curierul românesc*.

17 În înșiruirea evenimentelor, Ion Ghica nu urmează ordinea cronologică strictă. Divorțul și a doua căsătorie a lui Gheorghe Bibescu se situează în 1845. Încă din 1844, domnul își pusese sub interdicție prima soție, Zoe Mavrocordat, „pentru slăbiciunea minții“. Despărțindu-se de ea, împotriva voinței mitropolitului Neofit, se căsătorise în septembrie 1845 cu Maria, născută Văcărescu, fosta soție a spătarului Constantin Ghica. Ion Ghica vorbește deci de „îndoitul

divorț" al perechii domnitoare, fiindcă nu numai Bibescu, ci și noua lui soție divorțase. Toată povestea aceasta, în care s-au cheltuit foarte mulți bani, a avut răsunet la Constantinopol și la Paris, a antrenat o vie activitate diplomatică și n-a putut fi dusă la capăt decât mergându-se pînă la schimbarea, prin mită, a patriarhului de la Constantinopol!

18 Dintr-un articol publicat în *Curierul românesc* (nr. 18, 4 martie 1848) s-a putut ști la noi că incidentul care a declanșat mișcarea revoluționară la Paris a fost mult mai grav. Articolul este redactat pe baza informațiilor culese din ziarele pariziene *La Presse* și *La Patrie*. Din ordinul guvernului, soldații au imprăștiat un mare „banchet național“, la care luau parte și membrii Gărzii naționale. Au urmat manifestații de stradă. Armata a tras și a ucis cincizeci de cetățeni.

19 Data morții lui Bălcescu e greșită; cum se știe, nu în 1853, ci în 1852 s-a stins acesta la Palermo.

Ghica nu a mai scris continuarea propriu-zisă a epistolei despre activitatea în exil a fruntașului revoluției de la 1848. Memorialistul a dat totuși o urmare — *Amintiri din pribegia după 1848* — pe care o și anunță într-unul din pasajele de mai sus.

20 De fapt, Bălcescu a și dat acest răspuns, pe care Ghica aproape că îl parafrazează. Sînt cele două pasaje de introducere la *Mersul revoluției în istoria românilor*, articol publicat la Paris, în *România viitoare*, 1850.

21 Din însărcinarea lui Odobescu, ministru al cultelor în 1863, Nicolae Ionescu (1820—1905), istoric, viitor membru al Academiei Române, a fost la Palermo, ca să aducă în țară osemintele lui Bălcescu și lucrurile rămase de la acesta. Notînd că hîrțile lui Bălcescu „au căzut în mîinile altora“, Ghica se referă, credem, în primul rînd la Odobescu. În precuvîntarea la ediția din 1878 a *Istoriei românilor sub Mihai-vodă Viteazul* acesta explică: „D. Ion Ghica a oferit Societății Academiei Române prețioasele manuscrite ale lui Bălcescu, care de la anul 1861 au stat în păstrarea mea, încredințate fiindu-mi de fratele răposatului, de d. Costache Bălcescu“. Așadar, Odobescu recunoaște că dreptul de moștenire asupra manuscriselor lui Bălcescu îl avusese Ghica (fiindcă acesta le donase Academiei), dar că aceste manuscrise se aflaseră în mîinile sale (*ed. cit.* p. XVIII).

Cu scrisoarea dedicată lui N. Bălcescu și evenimentelor de la 1848, a doua serie de scrisori literare a luat sfîrșit. Fără a se considera legat de făgăduința făcută lui Alecsandri: „așteaptă-te la o serie lungă

de epistole“ și „voi urma în epistolele următoare cu peripețiile emigrării“, Ion Ghica a dat la tipar manuscrisul celei de a doua ediții a *Scrisorilor*, pentru care, cum s-a arătat, scrisese *Introduciunea* încă din iulie 1886.

Pentru a aprecia nivelul atins în epocă de tirajele unor cărți valoroase, vom nota că Ghica propunea 600 de exemplare, dintre care 100 pe hîrtie de calitate mai bună. Ca și în cazul primei ediții, tot Ion Bianu s-a ocupat și de a doua. Tipărirea s-a executat relativ repede. La începutul lunii iulie 1887, Alecsandri confirma primirea volumului și-și exprima prețuirea (Scrisoarea către Ion Ghica, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom., 806, f. 29—30).

GLOSAR

A

aga — șeful poliției.

agoană — luptă.

agora — piață publică în orașele Greciei antice, unde se țineau adunările cetățenești.

alega — a pretexta.

alilodidactic — metodă de învățămînt, conform căreia elevii se instruiesc unii pe alții.

amară — frînghie (I.G.).

anafora — raport scris, adresat domnitorului de către un dregător.

apărătoare — evantai.

apelpisit — scos din răbdări; smintit, nebun.

apoftegmă — maximă, sentință.

arhitravă — element de construcție (caracteristic arhitecturii clasice) care se sprijină pe capitelul coloanei și susține friza.

armean — cerc, rotocol, pe care se așază arșicele ce trebuie scoase prin lovituri cu ichiul.

armorii — blazon.

arnăut — soldat mercenar, mai ales albanez; slujitor înarmat sau valet al unui boier.

arocaria, arocaro — araucaria, conifer din regiunile tropicale.

arcanit, arvat — albanez.

arz — ordin împărătesc (I.G.); plîngere scrisă (de obicei împotriva domnitorului) prezentată sultanului sau marelui vizir.

arzmahzar — petițiune către Poartă (I.G.).
atrabilar — de umoare neagră.
aviso — corabie mică, avînd misiunea de a duce înștiințări sau ordine.

B

baci — (la jocul de arșice), cel care cîștigă și are dreptul să arunce primul.
bairactar — stegar în armata otomană.
bandieră, banieră — steag.
baraterie — pagubă intenționat produsă armatorului sau societății de asigurare de către proprietarul sau echipajul unui vas.
baș — cap sau șef (I.G.).
baș-beșli-aga — comandant de beșlii.
baș-boier — boier mare.
baș-ciohodar — șeful cămărașilor domnești.
bașibuzuc — voluntar din trupele otomane neregulate.
batel — vaporeș.
bavoletă — panglică, bucată de stofă cu care e împodobită o pălărie sau o bonetă.
becer — boier de rang inferior, însărcinat cu supravegherea bucătăriei domnești; plăcintar, cofetar.
begler-bei — guvernator al unei provincii din cadrul Imperiului otoman.
berber-bașa — șeful bărbierilor.
beșli-aga — căpitan de beșlii.
beșlic — veche monedă turcească de cinci parale, care circula în țările românești.
beșliu — soldat din cavalerie, în armata otomană.
bez — în plus, peste, pe deasupra.
bignonie — plantă ornamentală.
biniș — în trecut, haină lungă pînă la călcie, îmblănită pe margini.
bogasier — neguțător de manufactură; *bogasiul* era o stofă sau pînză scumpă, lucioasă, folosită mai ales la căptușitul hainelor.
Bogdan-beg — nume dat domnului Moldovei de către otomani.

bogoslov — teolog.

brulot — corabie de război încărcată cu materii inflamabile.

buchinist — anticar.

bughiu — nimerirea cu ichiul a arșicelor din armean.

C

cabadai — mîndru, voinic.

cabaniță — mantie purtată de domnitor sau de boieri la solemnități.

cacom — hermină.

cafegi-bașa — șeful cafeگیilor domnești.

caicciu — conducător de caic, barcagiu.

caimacam — locțiitor de domn; guvernator.

cală — magazia unei corăbii (I.G.).

calemcheriu — postav fin.

calpuzan — falsificator de bani.

călțunăreasă — fată care duce darurile miresei.

capanlii — furnizorii armatei turcești (I.G.).

capugiu — aprod împărătesc (I.G.); trimis al sultanului în țările românești.

cauc — acoperămint de cap, înalt și rotund, din pislă.

cavaf — cizmar, neguțător de încălțăminte.

cavas — agent de poliție; jandarm.

căminar — boier însărcinat cu strîngerea dărilor pe băuturi spirtoase.

ceacșiri — pantaloni turcești largi.

cealma — turban.

ceauș — aprod, curier; căpetenie de surugii.

cepchen — haină boierească scurtă, cu mîneștile despicate, care se purta pe umeri.

cerviș — seu de vită.

chehaia — intendent al vizirului sau al unui pașă; reprezentant al domnilor români pe lîngă Poartă; slujbaș vamal; șef de poștă.

chehaia-beg — mareșalul marelui vizir.

chiocec — joc, dans turcesc.

cicmigea — ladă cu bani (I.G.).

- ciflic* — moșie mică; conac de moșie..
- cinoonic* — funcționar de stat.
- ciochină* — partea dinapoi a șei.
- ciohodar* — slujitor domnesc; cămăraș.
- ciorbagiu* — comandant al unui regiment de ieniceri.
- cirac* — protejat (I.G.).
- ciraclie* — protecție.
- circumvalațiune* — întăritură provizorie în jurul unui oraș sau a unei tabere militare (în text, corect ar fi: *circumvoluțiune*, cu sensul de ocol circular).
- cislă* — cotă-parte revenind fiecăruia din membrii unei colectivități, pentru acoperirea unei cheltuieli sau plata impozitului.
- cisniu* — expertiză pentru fixarea prețului de vânzare la articolele de consum.
- citarea* — stofă fină, vărgată.
- ciupag* — pieptar.
- civit* — albastru-închis.
- circserdar* — căpitan de jandarmi turc; comandant de poteră.
- cîrjaliu* — tilhar, haiduc.
- clauster* — mănăstire; pension condus de călugărițe.
- clucer* — boier însărcinat în special cu aprovizionarea Curții domnești.
- clucer de arie* — mic boier ce se îngrijea de aprovizionarea Curții domnești cu grîne.
- complexiune* (și *complecțiune*) — constituție fizică.
- conchistă* — cucerire.
- confinat* — închis.
- contaș* — haină boierească, lungă.
- conține* — a stăpîni pe cineva.
- coroi* — șoim de vînătoare.
- corvetă* — corabie de război de mărime mijlocie.
- covergă* — acoperămint improvizat; coviltir.
- cric* — golf mic.
- cucă* — căciulă înaltă, uneori împodobită cu pene, purtată de domnitorii români la ceremonii.
- curama* — colectă.
- cursă* — pastă aromatică, folosită pentru parfumarea încăperilor.
- cutnie* — stofă țesută din mătase și bumbac.

D

- dagă* — spadă.
derebeg(hi) — mic principe otoman.
depinge — a zugrăvi.
devlet — Poarta Otomană.
didimi — gemeni; dioscirii Castor și Pollux.
divictar — slujbaș domnesc sau boieresc, care se îngrijea de cele necesare scrisului.
djurstovă, dejurstfă — poliție.
dragoman — tălmaci oficial.

E

- ebenist* — timplar de mobilă din abanos, dar și din alte esențe.
edecliu — slujitor domnesc.
elciu — consul european pe lângă Poarta otomană.
elisă — elice.
epingea — ipingea, manta cu glugă, fără mîneci.
evghenist — nobil, aristocrat.
ex-voto — figuri și obiecte aninate în biserici de către cei care cred că li s-a îndeplinit o rugăciune.

F

- falangă* — sul de lemn, de care se legau picioarele celor condamnați să fie bătuți la tălpi.
fărtale — blazon.
ferber — joc de cărți.
feregea — haină ușoară și scurtă de vară.
fermenea — haină scurtă brodată cu fir sau mătase, purtată de obicei peste anterior.
fifer — flautist.
filonichie — discuție aprinsă, gilceavă.
finfunșanțih — veche monedă austriacă de 25 de crăi-țari.
fulie — broșă de forma narcisului.

G

- gabrovean* — neguțător de cuțite.
gambieră — jambieră.
gealat — gîde (I.G.).
gevea — batistă brodată cu mătase și fir.
ghermesit — stofă de mătase.
ghicelic — scufie.
ghiordum — joc de cărți.
ghircă — specie de grîu bogat în gluten.
giolar — jucător de arșice.
girit, gerid — suliță cu care soldații otomani aruncau la țintă.
glădici — arbust cu frunze ascuțite și flori albe.
goștină — dare pe oi și pe porci.
grief — pagubă făcută cuiva; plingere.
gugiuman — căciulă îmblănită, boierească și domnească.

H

- halea* — în funcțiune.
hârșă — pătură pusă pe spinarea calului, sub șă.
hîrșie — piele fină de miel sau de alte animale.
husmet — venit al țării, care se vindea la mezat.

I

- iasacciu* — slujitor dat pentru pază.
Iflak-beg — nume dat de turci domnului Țării Românești.
imam — preot mahomedan.
imineu — pantof de mărochin.
incablu — măsură marină, reprezentînd a zecea parte dintr-o milă marină, deci 185,2 m.
inic — nedrept.
internunțiu — în text, ambasador al Austriei.
isnaf — breaslă, breslaș.
ișlicar — meșter și vinzător de ișlice.

J

jurandă — în feudalism, funcția celui însărcinat să vegheze asupra intereselor unei corporații.

K

kes! — taie!

L

ladin — ladan, specie de rășină plăcut mirositoare.

lebadea, libadea — anterior boieresc.

lenghiu — lovirea arșicelor cu ichiul.

lisă — fructe zaharisite.

listopirat — tilhar de mare; pirat.

loghiotat — dascăl grec.

lostrom — secretarul bastimentului (I.G.).

M

mader — vin de Madera.

maetrisă — calitate de meșter într-o meserie, în epoca feudală.

maidan (a scoate la ~) — a scoate la iveală.

malotea — scurteică îmblănită, cu guler și manșete de blană.

mamamuși — pretinsă demnitate turcă.

manaf — soldat otoman.

mandat — destăinuire.

mapa — conducător într-un falanster.

marabu — maramă, voal.

marșelin — stofă moale de mătase.

masala — torță.

masalagiu — făclier.

matima — lecție.

mavrofor — ostaș din batalionul sacru al Eteriei.

- mazdrac* — suliță.
- medelnicer* — mic boier care turna domnului de spălat, înainte de masă.
- mehmendar* — slujbaş atașat pe lângă un trimis străin.
- meși* — un fel de cizmulițe din piele fină, purtate peste ciorapi, dar sub încălțăminte.
- metachirisi* — a folosi ceva în mod obișnuit.
- meterhanea* — muzica militară turcă.
- miralai* — comandant de regiment în armata otomană.
- mucari* — foarfeci cu care se curăța muclele lumânărilor.
- muchelef* — elegant.
- mudir* — subprefect (I.G.).
- murahaș* — plenipotențiar turc.
- mursă* — benghi, aluniță.
- muzzo* — mus, elev marinar

N

- nacealnic* — șef de serviciu, comandant.
- nafè* — blană din piept de vulpe.
- nart* (a tăia ~) — a stabili un preț fix.
- nefer* — soldat din armata otomană.
- neisan* — naisan, cântăreț din nai.
- nizam* — soldat otoman.
- novita* — noutate.

O

- obaht* — comenduire.
- odivoi* — pedestraș.
- ofițerul de cuart* — (ofițerul) de rând (I.G.).
- ogeac* — camera de gardă, la palatul domnesc.
- omelie* — predică.
- ordie* — tabără militară.

- otagiu* — ostatic; zălog.
otcup — bun sau venit al statului, dat în arendă.
otcupciu — cel ce a luat în arendă un bun sau un venit al statului.
otnoşenie — circulară; raport; adresă oficială.
otomană — canapea, sofa.

P

- pacea* — blăniţă din picioare de samur
paia — scos din funcţiune.
paplină — poplină.
pambriu — stofă fină de lină.
parastisi — a juca un rol într-o piesă.
participii (a. vînde ~) — a preda o limbă străină.
parucic — locotenent.
pazarnic — poliţaiul pieţei.
peeeluitură — impunere.
piser — funcţionar, copist.
pliroforisi — a lămuri; a convinge.
podorojnă — ordin scris pentru a se da cai de poştă.
poşlusnic — slujitor.
pot-polcovnic — locotenent-colonel.
poturi — pantaloni largi, cu partea de jos strînsă pe pulpe.
prapurcic — sublocotenent.
prăfărie — pulberărie.
preobejenie — schimbarea la faţă.
prevarişaţiune — abatere de la îndatoririle slujbei; abuz, samavolnicie.
pricaz — ordin.
pristol — altar.
privilegiu — în text, antrepriza serviciului de poştă.
pronunţament — refuzul declarat de a se conforma unei legi.
pruă — proră.

R

- radou* — pod plutitor; plută.
rai — pământ supus sau sub ocrotire (I.G.); raia.
regea — mare demnitar otoman.
reis-efendi — mare cancelar.
recipiendar — candidat.
remorcat — tras edec (I.G.).
rezou — rețea.
rodozahar — dulceață de trandafiri.
ronde-bosse — sculptură în relief.

S

- sacnasiu* — un fel de balcon închis cu geamuri, prelungit deasupra uliței.
salep — băutură răcoritoare orientală.
salepciu — vinzător de salep.
salop — scurteică fără mîneci.
salță — sos.
samoderseu — autocrat, tiran.
sangulie — pînză foarte fină.
sămeșie — instituția sau funcția stringerii birurilor.
sdelcă — contract.
seimean — ostaș mercenar.
seis — rindaș.
seleaf, sileah — brîu pentru arme.
selimie — țesătură de mătase, din care se confecționează mai ales anteriele.
seraschier — comandant al armatei și ministru de război în Imperiul otoman.
serhat — fortăreață otomană de graniță.
sevai — țesătură de mătase cu fire de aur sau de argint.
sfeti — a (se) arăta; a (se) da la iveală.
simorie — ceată; bandă.
sinet — act.

singeap — blană de jder.
smotru — instrucție militară.
soitar — măscărici.
spahiu — cavalerist otoman.
sprafcă — cercetare; anchetă.
stacoj — hoțmar.
staționar — vas de război folosit pentru supravegherea porturilor.
stegar — în trecut, slujbaș polițienesc.
stol-nacealnic — șef de birou.
sudit — supus străin.
suvariu — ostaș din cavaleria otomană.

Ș

șaică — corabie mică de transport.
șișanea, şușanea — pușcă lungă.
șleapă, șlapă — pălărie în trei colțuri; tricorn.
ștraf — amendă.

T

tabla-bașa — cal de paradă, frumos împodobit, primit de domnii români, la înscăunare, din partea sultanului.
tacilit — bucată de stofă sau de mătase vărgată, cu care se înfășura capul sau mijlocul.
talie — timpul cit durează împărțirea cărților de joc la o partidă de bacara.
talpaș — pedestraș.
tarabolus — șal înfășurat în jurul capului sau folosit ca brâu.
tarapana — monetărie.
tatarcă — învelitoare pentru cap, împodobită cu blană.
taxidar — slujbaș care strângea birurile.

- tecnologie* — morfologie.
- teleloaică* — soția zarafului (telal); vinzătoare ambulăntă.
- tetrea* — dulceață (de chitră).
- tombateră* — căciulă orientală care se purta pe la începutul secolului trecut; persoană cu idei învechite, retrograd.
- topuz* — sceptor; mic buzdugan.
- trandafiri* — cîrnași cu usturoi (I.G.).
- tufecci-bașa* — comandantul gărzii domnești, în timpul fanarioșilor.
- tufecciu* — lefegiu din garda domnească.
- tui* — steag otoman făcut din cozi de cal.
- tumbelechi* — tobă mică de aramă, în muzica militară otomană.
- tura* — monograma sultanului, pe acte și monezi; emblema, efigie; fața monedei pe care se află emblema.

U

- udagaci* — odagaci, scoarța unor arbuști exotici, care, arsă, parfumează aerul.

V

- vadea* — scadență.
- valesi, vakiu* — guvernator al unui vilaiet.
- vapel* — găteală, podoabă a unei rochii.
- vasel* — vas de război.
- vătaf de curte* — supraveghetor al argașilor, la curtea domnească sau în gospodăria unui boier.
- vătășie de plai* — subprefectură.
- vergură* — vergea orizontală pe catarg, pentru susținerea pînzelor.
- vilaiet* — provincie în Imperiul otoman.

Z

zapciltc — funcția zapciului; stringerea dărilor.

zapciu — cîrmuitor al unei plăși.

zăcaș — trîndav; rău.

zeibeg — ostaș otoman din Asia Mică.

zlatauz — gură de aur.

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Membrii guvernului prezidat de Ion Ghica, numit la 11/23 februarie 1866 (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe</i>)	64—65
Pantazi Ghica, fratele memorialistului (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe</i>)	64—65
Capela din parcul de la Ghergani (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe</i>)	96—97
Mormîntul lui Ion Ghica, în capela de la Ghergani (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe</i>)	96—97
Ion Ghica și V. Alecsandri (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe</i>)	224—225
Foaia de titlu a ediției a doua din <i>Scrisori către V. Alecsandri</i>	224—225
Mînăstirea Cozia (<i>Acuarelă de Preziosi</i>)	256—257
Ion Ghica (<i>Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe</i>)	256—257
Dîmbovița lângă Radu-Vodă (<i>Acuarelă de Preziosi</i>)	288—289
Cuvîntarea lui Ion Ghica, principe de Samos, ținută la 25 aprilie 1856 în fața senatului sa- miot.	288—289

CUPRINSUL

<i>Ion Ghica</i>	7
<i>Notă asupra ediției</i>	103

SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI

<i>Introduciune</i>	111
Clucerul Alecu Gheorghescu	127
Polcovnicul Ioniță Ceganu.....	133
Din vremea lui Caragea	140
Școala acum 50 de ani	151
Din timpul zaverii.....	162
Liberalii de altădată.....	189
Generalul Coletti la 1835.....	197
David Urquhard	207
Libertatea	217
Egalitatea	232
O călătorie de la București la Iași înainte de 1848	245
Dascăli greci și dascăli români	254
Tunsu și Jianu	263
Teodoros	272
Teodor Diamant.....	281
Căpitanu Laurent	295
Căpitanu Laurent	317
Legile	334
Băltărețu	346

Birzof	359
Insula Prosta	367
Ioan Cîmpineanu	412
Amintiri despre Grigorie Alexandrescu	431
Nicu Bălcescu	444
<i>Note și comentarii</i>	473
<i>Glosar</i>	547
<i>Tabla ilustrațiilor</i>	563

